આમુખ

આપણા દેશમાં અનેક નાની મોટી ચળવળો હાલ ચાલી રહી છે, તેને પરિણામે આપણી ભવિષ્યની સ્થિતિમા મોટો ફેરફાર થવાનો સંભવ ખરો. આ ચળવળો યોગ્ય દિશામા કામ કરે અને તેને અંગે જે ફેરફારો થાય તે જનસમૂહની મરજી પ્રમાણે થાય તે ઇચ્છવા-યોગ્ય છે. આવી ચળવળોમાં મોટે ભાગે અમુક આગળ પડતા માણસો જ ભાગ લે છે અને સાધારણ પ્રજા તે પર યોગ્ય ધ્યાન આપી શકતી નથી. યોગ્ય ધ્યાન ન આપી શકવાનું એક કારણ એ છે કે ચાલુ બનાવોની યોગ્ય સમજ તેમને પડતી નથી, અને તે સમજ પાડવાના યોગ્ય સાધનો મળતાં પણ નથી. આમ હોવાને લીધે કેટલીક ખોટી પરિસ્થિતિ ઊભી થવાનો સંભવ રહે છે અને તે દૂર કરવાના પ્રયાસો થવા જોઈએ.

આવાં પ્રયાસો પૈકી એક તો એ કે આજે આપણા દેશમા તેમ જ દુનિયાના બીજા દેશોમા જે કાંઈ બને છે તેની ટૂંકી હકીકત લોકો સમજી શકે તેવી સરળ ભાષામા મૂકવામા આવે. તો ઉપર જણાવેલા બધા ફેરફારો બાબત યોગ્ય માહિતી મેળવવાનું સાધન મળે. ઘણા દેશોમા આવી માહિતીનુ સાધન તે દેશની Year Book હોય છે સરકાર તરફથી અથવા ખાનગી સંસ્થાઓ તરફથી આવી Year Book બહાર પાડવામા આવે છે અને તેમા મુખ્ય કરીને તે દેશની જાણવાલાયક બધી હકીકતોનો સમાવેશ થાય છે આવી Year Book દેશના કામમા આગળ પડતો ભાગ લેનારને ઉપયોગી થઈ પડે છે, તે ઉપરાંત વેપારી–વર્ગને તથા દેશના આર્થિક અને સામાજિક સુધારકોને પણ તે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

હિંદુસ્તાનને લગતી આવી માહિતી આપે તેવી બે Year Book અંગ્રેજી ભાષામા પ્રસિદ્ધ થાય છે. Times of India ની Indian Year Book અને Indian Finance Year Book, જે કલકત્તામા પ્રસિદ્ધ થતા અઠવાડિક પત્ર Indian Finance તરફથી બહાર પાડવામા આવે છે. આ પુસ્તકનો ઉપયોગ

અંગ્રેજી જાણનાર માણસો જ કરી શકે. અંગ્રેજી જાણનાર સંખ્યા આપણા દેશમાં જૂજ હોવાથી આ ઉપયોગી માહિતીથી મોટો વર્ગ અજાણ રહે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

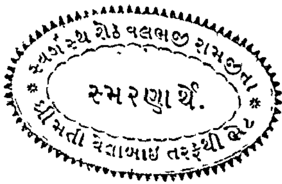
હિંદુસ્તાનની દરેક મુખ્ય ભાષામાં આવી Year Book બહાર પાડવાની અને તેનો પ્રચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

તેમ થાય તો પણ બીજા દેશોની માહિતી આપણી ભાષામાં મળવી મુશ્કેલ છે; અને જુદાં જુદાં કામમાં રોકાયેલા લોકોને ઘણાં પુસ્તકો વાંચવાનો સમય પણ મળતો નથી. તેથી દુનિયાના મુખ્ય દેશોની આવી માહિતી સારાંશ રૂપે લોકોને મળે તો તે એક મોટી જરૂરિયાત પૂરી પાડે. આવી એક World Year Book અથવા 'વિશ્વદર્શન' શ્રીયુત છોટાલાલ માનસિંગ કામદારે લખવાનું સાહસ કર્યું છે તે માટે તેમને અભિનંદન ઘટે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યનો વિકાસ હાલ સારો થતો જાય છે. અનેક વિષયોને લગતાં નવાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થતાં જાય છે. 'વિશ્વદર્શન'ની પ્રસિદ્ધિથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ જાતના પુસ્તકની ખોટ પુરાય છે. આથી ઘણી સામાન્ય બાબતોનું જ્ઞાન ગુજરાતી સમાજને સહેલાઈથી મળી શકશે. આવા પ્રકારનાં પુસ્તકો અન્ય ભાષામાં ઘણાં હોય છે, અને તેમાં બહાર પાડેલી માહિતી વખતો વખત તાજી રાખવા તેની નવી આવૃત્તિઓ વારંવાર બહાર પડે છે. અન્ય દેશોના જનસમાજની આ બાબતમાં ઉત્સુકતાને લીધે જ આવાં સાહસો ફળીભૂત થઈ શકે છે. તે પ્રમાણે શ્રીયુત કામદારના આ સાહસને ગુજરાતી જનસમાજ વધાવી લે એવી જરૂર આશા રખાય. પુસ્તકના પ્રકાશન વિષેનો ઇતિહાસ શ્રીયુત કામદારે વર્ણવેલ છે, તેનાથી હતાશ ન થતાં છેવટ આ પુસ્તક પોતે પ્રગટ કરાવી શક્યા તે માટે તેમને અભિનંદન આપું છું અને ઇચ્છું છું કે આ પુસ્તકની આવૃત્તિઓ કાઢવાનો તેમને પ્રસંગ આવે.

મુંબઈ યુનિવર્સિટી, તા. ૨૬-૯-૩૮

ચંદુલાલ નગીનદાસ વકીલ
યુનિવર્સિટી પ્રોફેસર ઓફ ઇકોનોમિક્સ

સંગ્રાહકનું વક્તવ્ય

લગભગ ચારેક વર્ષ પહેલાં અંગ્રેજીમાં Year Book મારા જોવામાં આવતાં અંગ્રેજી ન જાણનારાઓ માટે, તે જાતના પુસ્તકની ગૂજરાતી ભાષામાં મને આવશ્યકતા જણાઈ અને થોડા મહિના તે જ કાર્ય પાછળ મંડી રહીને ગૂજરાતીમાં પુસ્તક તૈયાર કર્યું.

પણ તેટલાથી તે કાર્ય પૂરતું થતું નહોતું. લખેલ પુસ્તક પ્રકાશન ન પામે તો તેની પાછળ લીધેલો શ્રમ વ્યર્થ જાય તે દેખીતું હતું. એટલે મોટી ગણાતી ઘણી ખરી પ્રકાશનસંસ્થાઓને વારાફરતી તે પુસ્તક જોવા માટે મોકલી આપ્યું. લગભગ દરેકે પુસ્તકની ગૂજરાતી ભાષામાં આવશ્યકતા સ્વીકારી, પરંતુ પ્રકાશનનું જોખમ ખેડવા કોઈ સંસ્થા તૈયાર નહોતી. છેલ્લા એક દાવ તરીકે ભારતી સાહિત્ય સંઘવાળા શ્રીયુત મોહનભાઈને તે જોવા માટે મોકલ્યું, ને તેમને બધી વાતની જાણ કર્યા છતાં સંસ્થાએ પ્રકાશનનું સાહસ માથે વહોરી લીધું.

અગાઉ આપણે ત્યાં 'સંસાર ચોપડી' નામે પુસ્તક મળતું હતું. તેમાં અનેક ઉપયોગી બાબતોનો સમાવેશ થતો હતો. હાલ તો ઘણાં વર્ષો થયાં તે પુસ્તક મળી શકતું નથી. તે વખતના લોકોની માહિતી-પૂરતું તે પુસ્તક સારું હતું. તેમાં કોષ્ટકો, પચાસી જંત્રી, ઈસપની વાતો, પત્રવ્યવહારના નમૂના વિગેરે અનેક બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવતો હતો.

અતિ ઝડપથી આગળ ધપતા આ જમાનામાં તેના પુસ્તકની અમુક બાબતો જ આજ ઉપયોગી થઈ પડે. એટલે તે પુસ્તકની ધાટી પર આ પુસ્તક રચાયેલું ગણી શકાય.

આવાં પુસ્તકોમાં આપવામાં આવેલી હકીકતો તથા આંકડા અદ્યતન હોવા જોઈએ. પુસ્તક છપાતાં લાગતા સમયમાં પણ અનેક ફેરફારો થાય તે સ્વાભાવિક છે, એટલે અમુક સમયમર્યાદા નક્કી કરીને જ તે સમય સુધી મળતા આંકડાઓ આપવાનું બની શકે. આ પુસ્તકમાં ૧૯૩૭ ની મર્યાદા રાખી છે, જો કે તેમાં પણ શક્ય ફેરફારો કર્યા છે. અંગ્રેજી અને બીજી ભાષાઓમાં આવા પ્રકાશનો વાર્ષિક હોય છે, અને તેની ખપત પણ બહુ મોટી હોય છે. શ્રી ભારતી સાહિત્ય સંઘે ગૂજરાતી ભાષામાં પ્રગટ કરવાનું સાહસ કર્યું છે, તેને જો સાહિત્યરસિકો તરફથી પ્રોત્સાહન મળશે તો આ પ્રકાશન વાર્ષિક કરવાની અભિલાષા છે.

ઘણી સંભાળ રાખ્યા છતાં અમુક મુદ્રણદોષો રહી ગયા છે. તેનું શુદ્ધિપત્રક સાથે આપવામાં આવ્યું છે, જે પ્રમાણે પહેલેથી સુધારી લેવાની વાચકોને વિનતિ છે.

આ પુસ્તક તથા તેની અંદર રહેલી બાબતો માટે જે કોઈ વાંચક નીચે લખેલ સરનામે મને સૂચના કરશે તેનો સાભાર સ્વીકાર થશે અને બીજી આવૃત્તિ કાઢવાનો પ્રસંગ આવશે તો તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

આ પુસ્તકનો આમુખ લખી આપવા માટે મુંબઈ યુનિવર્સિટીના વિખ્યાત અર્થશાસ્ત્રી શ્રી ચંદુલાલ એન. વકીલે પોતાની અનેક રોકાણોમાંથી સમય કાઢી આપ્યો તે માટે તેમનો, પ્રો. વકીલનો સુયોગ મેળવી આપનાર મારા મિત્ર શ્રી. મનુભાઈ ખટેરિયાનો તથા પુસ્તક પ્રગટ કરવાનું સાહસ વહોરનાર, ભારતી સાહિત્ય સંઘના સંચાલકનો અત્યંત આભારી છું.

વાંકાનેર (કાઠિયાવાડ)
તા. ૧૭ ઑગસ્ટ ૧૯૩૮ } છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

અનુક્રમણિકા

વિશ્વદર્શન

સંગ્રાહક
છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર બી. એ.

નૂતન ગ્રંથાવલિ
અમદાવાદ

હિંદ પર દૃષ્ટિપાત

હિંદી સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર ઉત્તરથી દક્ષિણ ૨,૦૦૦ માઇલનો તથા પૂર્વથી પશ્ચિમ ૨,૫૦૦ માઇલનો છે. તેનું કુલ ક્ષેત્રફળ બ્રિટિશ ટાપુઓના ક્ષેત્રફળ કરતાં લગભગ ૨૨ ગણું છે. મુંબઇથી પેશાવર લગભગ ૧,૫૦૦ માઇલ છે. પેશાવરથી કલકત્તા તેટલું જ છે. દિલ્હી મુંબઇથી ૯૫૦ માઇલ, કલકત્તાથી ૯૦૦ માઇલ અને પેશાવરથી ૬૦૦ માઇલ છે. કલકત્તાથી મુંબઇ લગભગ ૧,૨૦૦ માઇલ છે. કાશ્મીરની ઉત્તરથી હિંદની દક્ષિણ સુધી ૨,૦૦૦ માઇલથી વધારે છે. અને બલુચિસ્તાનથી બર્માનાં શાન રાજ્યો સુધી ૨,૫૦૦ માઇલથી વધારે છે. તેનો વિસ્તાર ૪૦° રેખાંશ અને ૩૦° અક્ષાંશ સુધીનો છે. હિંદમાં ૬,૦૦૦ માઇલની જમીનની સરહદ તથા ૫,૦૦૦ માઇલની સમુદ્રની સરહદ છે. તેના કિનારાની રેખા લગભગ ૫,૦૦૦ માઇલ છે.

હિંદના ઘણા ભાગ પાડી શકાય. પરંતુ વિશાળ દૃષ્ટિએ ત્રણ ભાગ પાડવા સુગમ પડશે.

૧. ઉત્તરમાં હિમાલય પ્રદેશ.

૨. સિંધુ-ગંગાનો પ્રદેશ.

૩. દક્ષિણ વિભાગ.

હિમાલયપ્રદેશ પશ્ચિમમાં અફગાનિસ્તાનથી શરૂ કરી પૂર્વમાં બર્મા સુધી ઉત્તર પ્રદેશમાં આવી રહેલો ગણી શકાય. આ પ્રદેશ ૧,૫૦૦ માઇલનો છે. તેની પહોળાઇ લગભગ ૨૦૦ માઇલની છે. તે ઉત્તરના પ્રદેશના આડો કુદરતી રીતે આવી રહેલો છે.

આ હિમાલય પર્વતની હાર હિંદ અને તિબેટ વચ્ચે એવડા કિલ્લાનું કાર્ય બજાવે છે. આ કિલ્લાના દક્ષિણ તરફનાં ઢાળમાં સુંદર જંગલો, સીધી નેળો તથા ગરમ પ્રદેશવાળી ખીણો આવી રહેલાં છે. વચ્ચે ઊંચા પર્વતના શિખરોવાળો મોટો પ્રદેશ આવેલ છે. આ શિખરો સદાને માટે હિમાચ્છાદિત હોય છે. ઉત્તરમાં ઊંચી ખીણો આવેલ છે, તેના પર નહિ જેવી લીલોતરી થાય છે. હિમાલય પર્વત પૂર્વમાં બ્રહ્મપુત્રા તથા પશ્ચિમમાં સિંધુ નામની બે મહાન નદીઓની વચ્ચે આવેલ છે. પશ્ચિમમાં ઉચ્ચ શિખર નંગ પર્વત છે, તેની ઊંચાઇ ૨૬,૬૨૦ ફીટ છે. તે કાશ્મીરના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલું છે. જગતનું સૌથી ઉચ્ચ શિખર માઉન્ટ એવરેસ્ટ નેપાળ-હિમાલયમાં આવેલ છે. તેનાથી ઊંચાઇમાં ઊતરતું શિખર ગોડવિન ઓસ્ટેન છે. નંદાદેવી કુમાઉનમાં આવેલ છે અને બ્રિટિશ હિંદમાં આવેલ હિમાલયનું ઊંચામાં ઊંચું શિખર છે. (૨૬,૮૨૯ ફીટ) પૂર્વના છેડાનું કાંચનજંઘા પણ નેપાળમાં આવેલું છે.

સિંધુ-ગંગાનો પ્રદેશ ઉત્તરમાં હિમાલય અને દક્ષિણમાં દક્ષિણ પ્રદેશની વચ્ચે આવેલો છે. મોટે ભાગે તે નીચાણનો પ્રદેશ છે અને વાયવ્ય ખૂણા તરફ ઉચ્ચ થતો જાય છે. તે દરિયાની સપાટીથી ૧,૦૦૦ ફીટ કરતાં વધારે ઊંચો નથી. ઉત્તર હિંદનો મોટો ભાગ તે રોકે છે અને એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી તે ૨,૦૦૦ માઇલ કરતાં વધારે છે અને સામાન્ય રીતે ૧૫૦થી ૨૦૦ માઇલ પહોળો છે. નામ બતાવી આપે છે તેમ તેમાં બે નદીઓના પ્રવાહ આવી રહેલા છે. પંજાબમાં સિંધુ નદી તથા તેને મળનારી નાની નદીઓ અને પ્રદેશના મધ્ય અને પૂર્વના ભાગમાં વહેતી ગંગા નદી અને તેને મળનારી બીજી નાની નદીઓ. બ્રહ્મપુત્રા નામની એક ત્રીજી મોટી નદી હિમાલયના પૂર્વ પ્રદેશને અડીને વહે છે અને ગંગા નદીને જઇ મળે છે. આ ત્રણે નદીઓનો પ્રદેશ આખા હિંદમાં ખૂબ ફળદ્રૂપ છે. તે પ્રદેશમાં આખા હિંદની ૨/૫ ભાગની વસ્તીનું પોષણ થાય છે. તે પ્રદેશમાં મોટાં શહેરો તથા નગરોની સંખ્યા વધારે પ્રમાણમાં છે. જમીન ઊંડાણવાળી છે અને આ પ્રદેશ બહુ સપાટ છે. ગંગા નદીના પ્રદેશથી માંડીને સિંધુ નદીના પ્રદેશના આ મોટાં મેદાનના

મધ્ય ભાગમાં એક પણ ટેકરી અથવા દરિયાની સપાટીથી ૭૦૦ માઇલ ઊંચો પ્રદેશ જોયા વિના મુસાફરી કરવાનું શક્ય છે. સિંધુ-ગંગાનો પ્રદેશ તેના પ્રમાણમાં ભરચક વસ્તીવાળો છે. તેમાં ગામડાંઓ તથા મોટાં શહેરો આવેલાં છે. તેમાંનાં કેટલાંક ખૂબ પ્રાચીન તથા પ્રખ્યાત છે. તેમાં પંજાબ, દિલ્હી, સંયુક્તપ્રાંત, બિહાર તથા બંગાળાનો સમાવેશ થાય છે. મેદાનના પૂર્વ તરફના વિસ્તારમાં બ્રહ્મપુત્રાની ખીણ આવેલ છે. તે આસામ પ્રાંત છે.

દક્ષિણમાં દક્ષિણપ્રદેશ પશ્ચિમ બાજુથી પૂર્વ તરફ ઢળતો આવે છે. પશ્ચિમઘાટમાં ૫,૦૦૦ ફીટથી શરૂ કરીને પૂર્વઘાટમાં ૧,૦૦૦ ફીટ તે પહોંચે છે. નર્મદા તથા તાપીના અપવાદ સિવાય બીજી નદીઓ પૂર્વમાં બંગાળાના ઉપસાગરમાં વહે છે. સામાન્યતઃ નદીઓનો જળમાર્ગ તરીકે ઉપયોગ થતો નથી. મેદાનની નદીઓ પરનાં શહેરો ખાસ અગત્યનાં નથી. આ પ્રદેશ ગંગા-સિંધુના પ્રદેશને જરા પણ મળતો આવતો નથી. તે સીધો પ્રદેશ નથી પણ સમુદ્રની સપાટીથી ૧,૦૦૦ ફીટથી માંડીને ૩,૦૦૦ ફીટ ઊંચો છે. દક્ષિણપ્રદેશનાં રાજ્યો તથા પ્રાંતો નીચે મુજબ છે. મધ્યપ્રાંત તથા વરાડ, મુંબઇ તથા મદ્રાસ ઇલાકાનો થોડો ભાગ તથા હૈદ્રાબાદ તથા મ્હૈસુરનાં દેશી રાજ્યો.

દેશનો મોટો ભાગ ઉષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો હોઇ હવાપાણી ઉષ્ણ છે. નિયમ તરીકે નીચાણના પ્રદેશોમાં ખૂબ ગરમી પડે છે અને ઉચ્ચ પ્રદેશોનું હવામાન નીચું હોય છે. ઉત્તરના ભાગોમાં શિયાળામાં હવામાન ઇંગ્લંડના ઉનાળાના જેટલું હોય છે. હિંદી હવાપાણીની ખાસ વિશિષ્ટતા 'નિયમિતતા' છે. વર્ષાઋતુનો આધાર નીચેના પવન-પ્રવાહો ઉપર છેઃ

અરબી સમુદ્રનો પ્રવાહ : એપ્રિલથી સપ્ટેમ્બર સુધી સિંધ અને રજપૂતાનાના રેતાળ પ્રદેશમાં સૂર્યનાં કિરણો સીધાં પડે છે, તેથી ત્યાંની હવા ગરમ થઇને ઊંચે ચઢે છે, અને તેની ખાલી પડેલી જગ્યા પૂરવાને નૈઋત્ય તરફથી સમુદ્ર તરફની હવા આવે છે. વિશાળ મહાસાગરની સપાટી પરથી આવતી આ હવા પુષ્કળ ભેજવાળી

હોય છે. આ પવન ૭ માસ પર્યંત આખા હિંદ પર વાય છે, તેથી દેશના ઘણાખરા ભાગમાં જૂનથી સપ્ટેમ્બર સુધીમાં સારો વરસાદ પડે છે.

અરબી સમુદ્ર પરથી પવન ઉત્પન્ન થઈને આગળ વધતાં તેના માર્ગમાં પ્રથમ સહ્યાદ્રિ ગિરિમાળા આવે છે, તેને ઓળંગવા માટે ઊંચે ચડતાં તે ઠંડો પડે છે, તેને લીધે પશ્ચિમ કિનારાના મેદાનમાં ૧૦૦ થી ૧૫૦ ઇંચ જેટલો અને સહ્યાદ્રિ ઉપર ૨૦૦ થી ૩૦૦ ઇંચ જેટલો વરસાદ પડે છે. સહ્યાદ્રિ ઓળંગ્યા પછી દક્ષિણના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં કોઈ બીજી ગિરિમાળા ન હોવાથી તે વધારે ઠંડો થઈ શકતો નથી; તેથી દક્ષિણના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ૨૦ થી ૩૦ ઇંચ જેટલો સાધારણ વરસાદ પડે છે. ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં પણ તેટલો જ પડે છે. પણ સિંધમાં ઘણો જ થોડો પડે છે, કારણ કે તે પ્રદેશમાં રેતાળ રણ હોવાથી ત્યાં પવન ઠંડો થવાને બદલે ઊલટો ગરમ બની જાય છે.

મુંબઈ ઇલાકો છોડી એ પવનપ્રવાહ પોતાના મુસાફરી આગળ શરૂ કરે છે ત્યારે તેના માર્ગમાં સાતપુડા અને વિંધ્યાગિરિમાળાઓ આવે છે. એ ગિરિમાળાઓ બહુ ઊંચી નથી, તોપણ તેને ઓળંગવાને ઊંચે ચડતાં પવન ઠંડો પડવાથી મધ્યહિંદના પ્રદેશને ૪૦થી ૫૦ ઇંચ જેટલો વરસાદ મળે છે. ત્યારપછી આગળ જતાં પવનપ્રવાહના માર્ગમાં હિમાલય આવે છે. તેને ઓળંગવા માટે તેને ૨૦ હજાર ફીટ કરતાં પણ વધારે ઊંચે ચડવું પડે છે, અને તેમ થતાં પોતાની અંદર બાકી રહેલો તમામ ભેજ, વરસાદ, કરા કે બરફરૂપે હિમાલયને આપી દેવો પડે છે. હિમાલય ઓળંગ્યા પછી તેમાં જરાયે ભેજ બાકી રહેતો નથી.

બંગાળી ઉપસાગરનો પ્રવાહ : જે કારણથી અરબી સમુદ્ર પરથી પ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ કારણથી બંગાળાના ઉપસાગર ઉપરથી પણ પવનપ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે. તેના માર્ગમાં બંગાળા, આસામ અને બ્રહ્મદેશ એ ત્રણ પ્રાંતો આવે છે; એ પ્રવાહના માર્ગમાં ખાસ્યાના અને આરાકાનના ડુંગરો આવે છે, તેથી તે ડુંગરો પર સહ્યાદ્રિની પેઠે પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. ખાસ્યાના ડુંગરો ઉપર ૫૦૦ થી ૮૦૦

ઇંચ જેટલો વરસાદ પડે છે. આખી પૃથ્વી ઉપર આટલો વરસાદ બીજે કોઇ પણ સ્થળે પડતો નથી.

ઇશાનનો પવનપ્રવાહ : આપણા દેશ ઉપર ઑક્ટોબરથી માર્ચ સુધી ઇશાન તરફથી પવન વાય છે. તે પવન સ્થળ તરફથી આવતો હોવાથી તેમાં ભેજ હોતો નથી, માત્ર હિંદના પૂર્વ કિનારા પર જ તે સમુદ્ર પરથી વાય છે, તેથી તેટલા ભાગને તે વરસાદનો લાભ આપે છે. દેશના બાકીના તમામ ભાગોમાં તે સ્થળ પરથી આવતો હોવાથી સૂકો હોય છે, એટલે બીજે કોઇ પણ ઠેકાણે શિયાળામાં વરસાદ પડતો નથી.

નૈઋત્યના અને ઇશાનના પ્રવાહો સર્વત્ર નૈઋત્ય અને ઇશાનમાં થી જ વાય છે એમ સમજવાનું નથી, તેને વાવાની દિશાનો આધાર પર્વતોની હારો અને ખીણો ઉપર રહે છે.

બલુચિસ્તાન અને ઉત્તર કાસ્મીર નૈઋત્ય–પવન–પ્રવાહના માર્ગની બહાર છે, તેથી ત્યાં ચોમાસામાં વરસાદ ભાગ્યે જ પડે છે. ત્યાં ઘણે ભાગે શિયાળામાં થોડો વરસાદ કે બરફ પડે છે. હિંદની વર્ષાઋતુ વિષે ટૂંકામાં કહીએ તો પશ્ચિમકિનારાના મેદાનમાં, આસામમાં, હિમાલયની તળેટીમાં અને બ્રહ્મદેશમાં પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. ઉત્તરના મેદાનમાં બંગાળાથી સિંધ તરફ જતાં વરસાદનું પ્રમાણ ઓછું ઓછું થતું જાય છે. દ્વીપકલ્પના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં २० થી ३० ઇંચ જેટલો સાધારણ વરસાદ પડે છે અને મદ્રાસ ઇલાકાના કિનારા પાસેના ભાગમાં જૂનથી જાન્યુઆરી સુધી આઠ માસ સુધી વરસાદ પડે છે.

હિંદનું ક્ષેત્રફળ

હિંદનું ક્ષેત્રફળ १,८०८,६७९ ચોરસ માઇલનું છે. બ્રિટન કરતાં તે વીસગણાથી વધારે છે, અથવા યુરોપમાંથી રશિયાને બાદ કરતાં જે ક્ષેત્રફળ રહે તેના જેટલું છે. બ્રિટિશ હિંદનું ક્ષેત્રફળ १,०९६,१७१ ચોરસ માઇલ છે. દેશી રાજ્યો તથા એજન્સીઓનું ७१२,५०८ ચોરસ માઇલ છે. બ્રિટિશ પ્રાંતોનું ક્ષેત્રફળ કુલ ક્ષેત્રફળના ६१ ટકા છે અને કુલ વસ્તીના ७७ ટકા વસ્તી તેમાં છે. હિંદની વસ્તી १८७२માં २०$\frac{६}{१}$ કરોડ,

૧૯૦૧માં ૨૯½ કરોડ, ૧૯૨૧માં ૩૧½ કરોડ, અને ૧૯૩૧માં ૩૫ કરોડ હતી. એટલે કે ૬૦ વર્ષોના ગાળામાં ૭૦ ટકા વસ્તી વધી છે. બ્રિટિશ હિંદમાં દર ચોરસ માઇલે ૧૯૬ અને દેશી રાજ્યોમાં ૧૧૩ની વસ્તી છે. વસ્તીના ૯૦ ટકા ગામડાંઓમાં રહે છે, શહેરોમાં માત્ર ૧૦ ટકા રહે છે.

હિંદના પર્વતના ઘાટો

હિંદનાં બે મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર બોલનઘાટ તથા ખૈબરઘાટ છે. ત્રીજો એક ગોમલઘાટ છે. ચોથો રસ્તો મકરાનના સમુદ્રકાંઠાનો છે. ઝોઝીલાઘાટ અને કારાકોરમઘાટને રસ્તે કાશ્મીરમાં થઇ બીજા બે વિકટ રસ્તા છે. પંજાબથી તિબેટ સુધી શિપકીઘાટ છે. હિંદ અને બર્મા વચ્ચે પર્વતોમાં થઇને ચાર મુખ્ય રસ્તાઓ છે : હુકોંગ, મનિપુર રસ્તો, ધીએન અને તુંગપઘાટ. પણ તેમનો જવલ્લે જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

નદીઓ

૧ **ઉત્તર હિંદની નદીઓ**—આ બધી પર્વતોની દીવાલમાંથી ઉદ્ભવ પામે છે પર્વત પરના બરફના ઓગળવાથી તેમને પાણી મળે છે. માત્ર ચોમાસાના વરસાદ પર તેઓ પાણી માટે આધાર રાખતી નથી પણ પર્વતના બરફ પર આધાર રાખે છે.

ઉત્તર હિંદની ત્રણ મોટી નદીઓ છે. [અ] સિંધુ તથા તેને મળનારી પાંચ નદીઓ. [બ] ગંગા અને તેને મળનારી નદીઓ [ક] બ્રહ્મપુત્રા નદી.

૨ **હિંદી દ્વીપકલ્પની નદીઓ**—આ નદીઓ ઉત્તર હિંદની નદીઓ કરતાં તદ્દન જુદી જાતની છે. તે ઉચ્ચપ્રદેશની ટેકરીઓમાંથી નીકળે છે અને ચોમાસાના વરસાદ પર મુખ્યત્વે આધાર રાખે છે. આ નદીઓ પશ્ચિમઘાટની નજીકમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરમાં મળી જાય છે. મુખ્ય નદીઓ મહાનદી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા અને કાવેરી છે. ઉત્તર તરફની બે નદીઓ નર્મદા અને તાપી પશ્ચિમ તરફ વહે છે.

સ્થાન

રેખાંશ ૬૧° થી ૧૦૧° પૂર્વ

અક્ષાંશ ૮° થી ૩૭° ઉત્તર

વસ્તી

૩૫૨,૮૩૭,૭૭૮ (દુનિયાની વસ્તીનો પાંચમો ભાગ) ૧૯૨૧ની ગણત્રી કરતાં ૧૦.૬ ટકા વધારે.

બ્રિટિશ હિંદ : ૧,૦૯૬,૯૭૧ ચોરસ માઇલ. વસ્તી ૨૭૧,૫૨૬,૯૩૩.

દેશી રાજ્યો : હિંદી રાજાઓ નીચે બ્રિટિશ સત્તાના હેઠળ છે તેમનું ક્ષેત્રફળ ૭૧૨,૫૦૮ ચોરસ માઇલ છે. તેમની સંખ્યા ૬૦૦ની છે.

ક્ષેત્રફળ હિંદના ક્ષેત્રફળનો ત્રીજો ભાગ : વસ્તી ૮૧,૩૧૦,૮૪૫.

દેશી રાજ્યોના બ્રિટિશ તાજ સાથેના સંબંધનું સંક્ષિપ્તકમાં સ્પષ્ટીકરણ છે. રાજાઓ પોતાના સ્ટેટના કામકાજની વ્યવસ્થા કરે છે, કર ઉઘરાવે છે, પોતાના કાયદા ઘડે છે અને સશસ્ત્ર લશ્કર રાખે છે. આ બધું બ્રિટિશ રેસિડન્ટની સલાહ મુજબ કરવામાં આવે છે.

આ રાજ્યો સ્વતંત્ર ન ગણી શકાય, કેમકે બહારના હુમલા સામે સર્વોપરી સત્તા તેમનું રક્ષણ કરવાની ખાત્રી આપે છે. બહારની સત્તા તથા બીજાં રાજ્યો વચ્ચેના સંબંધમાં પણ તે સત્તા કામ કરે છે, અને જ્યારે રાજ્યની આંતરિક સુલેહ ભયમાં હોય ત્યારે તે વચ્ચે પડે છે. અંદરના અને બહારના રક્ષણના બદલામાં તેઓએ બ્રિટિશ તાજને પોતાની સર્વ સત્તા સોંપી દીધી છે. બહારનાં રાજ્યો સાથે તેઓ લડાઇ કે સુલેહ કરી શકતાં નથી. અંધેર, અવ્યવસ્થા, નાલાયકી અને બેવફાઇના કારણસર તાજના વતી હિંદી સરકાર વહીવટમાં રાજ્ય વચ્ચે પડે છે.

તેમના પરદેશ સાથેના સંબંધો બ્રિટિશ તાજના હાથમાં છે. તેમનાં સાર્વજનિક હિત સાચવવા નરેન્દ્રમંડળની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તે ૬ સભ્યોની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની તથા ચાન્સેલરની ચૂંટણી કરે છે.

આ રાજ્યોમાં નાનાં તથા મોટાં રાજ્યોનો સમાવેશ થાય છે. હૈદ્રાબાદ જેવાં રાજ્યો ઈંગ્લંડ અને સ્કૉટલંડ કરતાં મોટાં છે, ત્યારે માઉન્ટ આબુ (વસ્તી ૪,૫૦૦) અને રજપૂતાનામાં લાવા (વસ્તી ૨,૭૦૦) જેવાં રાજ્યો નાની જાગીર જેવડાં છે.

હિંદી સરકારના નવા કાયદા મુજબ, જો રાજ્યની અર્ધી વસતી હા પાડે તો દેશી રાજ્યો સમવાયતંત્રમાં જોડાઇ શકે છે. જ્યારે સમવાયતંત્ર સંપૂર્ણ થશે ત્યારે સમવાયતંત્રની ધારાસભામાં તેઓ સભ્યો મોકલશે.

નવું બંધારણ

આખો હિંદ મધ્ય સરકારમાં જોડાઇ જશે. હિંદી રાજાઓને સમવાયતંત્રમાં જોડાવા માટે પૂછવામાં આવ્યું છે. જો રાજ્યની અર્ધી પ્રજા હા પાડશે તો સમવાયતંત્ર જાહેર કરવામાં આવશે.

ફેડરલ પાર્લામેન્ટના બે ભાગ થશે. નીચેની સભાની ચૂંટણી દર પાંચ વર્ષે થશે. આ ફેડરલ એસેમ્બ્લીમાં 'પ્રાંતિક પાર્લામેન્ટે ચૂંટી કાઢેલા બ્રિટિશ હિંદના ૨૫૦ પ્રતિનિધિ અને ૬૫૦ દેશી રાજ્યોના ૧૨૫ પ્રતિનિધિ રહેશે.

બીજી સભાનું નામ 'કાઉન્સીલ ઑફ સ્ટેટ' (રાજસભા) રહેશે. ૧૦૦,૦૦૦ મતદારોએ ખાસ ચૂંટી કાઢેલા બ્રિટિશ હિંદના ૧૫૬ પ્રતિનિધિઓ તથા ૬૫૦ દેશી રાજ્યોના ૧૦૪ પ્રતિનિધિઓ તેમાં રહેશે. આ સભા કાયમી રહેશે. તેના ૧/૩ સભ્યો દર ત્રણ વર્ષે નિવૃત્ત થશે.

બે નવા પ્રાંતો કરવામાં આવ્યા છે. (૧) સિંધને મુંબઇથી અલગ પાડવામાં આવ્યો છે, અને (૨) ઓરિસાને બિહાર અને ઓરિસાથી જુદો પાડવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રાંતો પર ગવર્નરની સત્તા રહેશે. ગવર્નરને મદદ કરવા તથા સલાહ આપવા માટે પ્રધાનમંડળ રહેશે. નીચેના ગવર્નરોના પ્રાંતોમાં બે સભાવાળી પ્રાંતિક ધારાસભાઓ રહેશે. મદ્રાસ, મુંબઇ, બંગાળ, યુક્તપ્રાંત, બિહાર અને આસામ. બાકીના પ્રાંતોમાં એક જ સભા રહેશે.

રેલ્વેના નિયમન તથા ચલાવવા માટે ફેડરલ રેલ્વે ઓથોરિટીની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. રેલ્વે ટ્રિબ્યુનલની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

આખા હિંદ માટે ફેડરલ કોર્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તેમાં એક ચીફ જજ તથા બીજા જરૂર પડે તેટલા જજ નિર્માશે. ગવર્નરોના પ્રાંતોમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં મતાધિકાર ૩ ટકાથી વધીને ૧૪ ટકા થયેલ છે, તથા પુખ્ત વયની ઉમરના ૨૭ ટકાને મતાધિકાર મળે છે. લગભગ ત્રણ કરોડ સાઠ લાખને મતાધિકાર છે.

ધર્મ તથા સંસ્કૃતિના વિભાગ

હિંદુ	૨૩૯,૧૯૫,૦૦૦	૬૮·૨ ટકા
શીખ	૪,૩૩૬,૦૦૦	૧·૨ „
જૈન	૧,૨૫૨,૦૦૦	·૩૬ „
બૌધધર્મી	૧૨,૭૮૭,૦૦૦	૩·૬ „
પારસી	૧૧૦,૦૦૦	·૦૩ „
મુસલમાન	૭૭,૬૭૮,૦૦૦	૨૨·૧૬ „
ખ્રિસ્તી	૬,૨૯૭,૦૦૦	૧·૮ „
ભૂતપ્રેતને માનનારા	૮,૨૮૦,૦૦૦	૨·૪ „

મોટાં શહેરો

કલકત્તા	વસ્તી	૧,૪૧૯,૩૨૧
મુંબઇ	„	૧,૧૫૭,૮૫૧
મદ્રાસ	„	૬૪૭,૨૨૮
દિલ્હી	„	૪૪૭,૪૪૨
લાહોર	„	૪૨૮,૭૪૭

એક લાખથી વધારે વસ્તીવાળાં ૩૫ શહેરો છે.

રેલ્વે

રેલ્વેની સડક ૪૮,૦૨૧ માઇલ

રેલ્વેમાં રોકાતી રકમ ૬૨૫,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ

દર વર્ષે લઇ જવાતો માલ ૬૨૩,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડની કિંમતનો

દર વર્ષે લઇ જવાતા માલનું વજન ૮૪,૫·૩,૦૦૦ ટન

ખેતીવાડી

હિંદમાં ચોખાની પેદાશવાળા પ્રદેશો : ગંગાની ખીણનો નીચેનો પ્રદેશ, આસામ, બર્મા, સિંધુ નદીની વચ્ચેનો પ્રદેશ, પશ્ચિમ કિનારાનું મેદાન, દક્ષિણ તરફની નદીઓની વચ્ચેનો પ્રદેશ.

બાજરીની મુખ્ય પેદાશ : દક્ષિણના પહાડી મુલકોમાં, (જેમાં મુંબઇના અમુક ભાગો, મદ્રાસ અને મધ્યપ્રાંતનો સમાવેશ થાય છે) રજપૂતાના અને સિંધમાં છે.

ઘઉંની મુખ્ય પેદાશ : વાયવ્ય ખૂણાના પ્રદેશના મોટા ભાગમાં, પંજાબ, ગંગા નદીના પ્રદેશમાં તથા ઠેઠ પટણા સુધી તથા ગંગાથી માંડીને હિમાલયના નીચા પ્રદેશમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે.

બીજા ઘણા પાકો : ખાદ્ય પદાર્થો તથા કાચી વસ્તુઓ-જેવી કે કઠોળ, ચણા, મસુર, વિગેરે ઉપલા પ્રદેશમાં ઉગાડવામાં આવે છે. મધ્યપ્રાંતની કાળી જમીનમાં **અળસીનું** મોટા પ્રમાણમાં વાવેતર થાય છે. બિહાર, ઓરિસા તથા યુક્તપ્રાંતોમાં પણ તે વાવવામાં આવે છે. **સરસવ** બંગાળા, આસામ અને પંજાબમાં મળી શકે છે. **તલનું** મોટું વાવેતર બર્મા, મદ્રાસ, મધ્યપ્રાંત અને વરાડમાં થાય છે. **મગફળી** ખાસ કરીને મદ્રાસમાં વાવવામાં આવે છે. **શેરડી** ખાસ કરીને ગંગાની નદીની ખીણના પ્રદેશમાં વાવવામાં આવે છે, યુક્તપ્રાંત અને બિહાર તથા ઓરિસામાં તેનું મોટું વાવેતર કરવામાં આવે છે. **ગળીમાં** તો બિહાર નો લગભગ ઇજારો ગણી શકાય. **તમાકુ** મદ્રાસ, ત્રાવણકોર, બર્મા, બંગાળ, બિહાર અને ઓરિસા, યુક્તપ્રાંત, પંજાબ અને માળવાના મેદાન અને ખંભાતના અખાત સુધીના પ્રદેશમાં વાવવામાં આવે છે. **અફીણના છોડવા** ગાઝીપુરમાં તથા નાના પ્રમાણમાં રજપૂતાના અને મધ્ય હિંદ-એજન્સીમાં થાય છે.

રૂની પેદાશ : આનો મોટામાં મોટો પ્રદેશ દક્ષિણના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલ સપાટ જમીનનો છે. કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પ, ગૂજરાત, મુંબઇનો ઉત્તર તરફનો પ્રદેશ અને મધ્યહિંદ. યુક્તપ્રાંત, પંજાબ, સિંધ અને મદ્રાસ ઇલાકાના ઉત્તર ભાગમાં નહેરનાં પાણી વડે રૂ ઉગાડવામાં આવે છે.

શણનો મોટો ઉદ્યોગ બંગાળા અને આસામમાં છે, ચા ખાસ કરીને આસામની બે ખીણોમા, હિમાલયના ઢાળપ્રદેશમાં તથા દાર્જિલીંગની આસપાસમાં થાય છે. યુક્તપ્રાત, પંજાબ તથા નીલગિરિની ટેકરીઓમા તે ઓછા પ્રમાણમા થાય છે. પશ્ચિમઘાટની પૂર્વના પ્રદેશોમા તથા ત્રાવણકોરમા કોફી ઉગાડવામા આવે છે. દાર્જિલીંગ નજીક હિમાલયમા તથા નીલગિરિ પર સિંકોનાના ઝાડ થાય છે મદ્રાસના કાંઠા પરના મેદાનમા મોટા પ્રમાણમા તથા મુંબઇના કાંઠા પરની જમીનમા થોડા પ્રમાણમા નાળિયેરી ઉગાડવામા આવે છે. છોટાનાગપુર, ઓરિસાના ઉત્તર પ્રદેશમા તથા બંગાળાની પશ્ચિમમા લાખનું વાવેતર થાય છે.

જંગલો

જંગલના મુખ્ય પ્રદેશો નીચે મુજબ છે :

(૧) પશ્ચિમઘાટના વરસાદવાળા પ્રદેશો (૨) હિમાલય (૩) આસામ (૪) ગંગા નદીના ખીણપ્રદેશમા સુંદરવન (૫) તરાઇના જંગલો.

જંગલની મુખ્ય પેદાશ

સાગ . હિંદી જંગલી વૃક્ષોનો રાજા, પશ્ચિમઘાટ, આસામ અને બર્મામા મળી આવે છે.

સાલ (લાકડુ) મુખ્યત્વે પૂર્વ હિમાલય, મધ્યહિંદની ટેકરીઓ તથા પૂર્વઘાટમા ઊગે છે

દેવદાર · હિમાલયમા

સેતુરનાં ઝાડ · બંગાળા તથા કાશ્મીરમા દેખાય છે તેને અંગે સેતુરનો કીડો ત્યા થાય છે.

સુખડ · ખાસ કરીને મ્હેસુરમા ઊગે છે

અબનુસ · પશ્ચિમઘાટમા મળી આવે છે.

વાંસ . આખા હિંદમા ઊગે છે.

નાળિયેરી, ખજૂરી વિગેરે : દરિયા પાસેની રેતાળ જમીનમાં ઊગે છે. હિંદ તથા બર્માના દરિયાઇ પટ્ટીના પ્રદેશમાં પણ તે મળી આવે છે. તાડ આખા હિંદમાં ઊગે છે. ખજૂર સિંધમાં થાય છે. સોપારીનાં ઝાડ બંગાળાની નદીના પ્રદેશમાં થાય છે.

રબ્બરનું વાવેતર : મલબારકાંઠાના પશ્ચિમના પ્રદેશોમાં, આસામમાં તથા બર્મામાં થાય છે.

હિંદના ઉદ્યોગો

રૂની મિલોનો ઉદ્યોગ દેશમાં મોટામાં મોટો છે. ત્યાર પછી **શણની મિલો** આવે છે. ઇ. સ. ૧૮૫૫માં શણની પહેલી મિલ શરૂ થઇ, એટલે આ ઉદ્યોગનાં મંડાણ તે વર્ષમાં થયાં કહી શકાય. આખા જગતમાં શણના ઉદ્યોગનો ઇજારો હિંદને છે. આ ઉદ્યોગ એક જ સ્થળમાં કેન્દ્રિત થયેલ છે. **લોઢું તથા પોલાદમાં** પણ ખૂબ પ્રગતિ થઇ છે. તાતા સ્ટીલ એન્ડ આયર્ન કંપનીની સ્થાપના ૧૯૦૭ માં થઇ અને ૧૯૧૧માં તેનું કામ શરૂ થયું. **ચામડાં** કેળવવાનો ઉદ્યોગ પણ ખૂબ વિકાસ પામ્યો છે.

પશુઓ

હિંદમાં, હિમાલયની ખીણોમાં—કાશ્મીરથી માંડીને બ્રહ્મપુત્રાની ખીણ સુધી—પૂર્વ અને પશ્ચિમઘાટમાં, તથા મધ્યપ્રાંત અને મધ્યહિંદનાં જંગલોમાં પશુઓ મળી આવે છે.

જંગલી પશુઓ

સિંહ હવે લગભગ અદૃશ્ય થતો જાય છે. માત્ર ગુજરાતમાં મળી આવે છે. વાઘ આખા હિંદમાં મળી આવે છે. ચિત્તો—વાઘ, કુતરિયો—વાઘ, તથા ચિત્તો ખીણના પ્રદેશોમાં મળી આવે છે. તરસ, લોંકડી, શિયાળ, વરુ, અને જંગલી બિલાડા સર્વત્ર મળી આવે છે.

હાથી હિમાલયની ખીણોમાં, બ્રહ્મપુત્રાની ખીણોમાં, અપર બર્મામાં, ત્રાવણકોર તથા મ્હૈસુરમાં મળી આવે છે.

રીંછ બધે ટેકરીઓમાં મળી આવે છે. હરણ તથા કાળિયાર મેદાનમાં મળી આવે છે.

યાક માત્ર હિમાલયના ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં જ હોય છે. ગેંડા આસામના ભેજવાળા પ્રદેશોમાં, બર્મામાં, ઉત્તર બંગાળા તથા નેપાળમાં હોય છે. વાંદરા, શાહુડી, સસલાં તથા જંગલી કુકરો ઠેકઠેકાણે હોય છે.

પાળેલાં પશુઓ

બકરાં, ઘેટાં, ઘોડા, ટટ્ટુ, ગધેડાં, ખચ્ચર, બળદ તથા ભેંસ સર્વત્ર મળી આવે છે. ઊંટ રજપૂતાનાના રણમાં, સિંધમાં તથા પંજાબમાં મળી આવે છે.

પક્ષીઓ : ગીધ, સમળી, શકરો, જંગલી બતક, જંગલી હંસ, બાજ, કબુતર, પોપટ, બગલાં, મોર, સારસ વિગેરે બધે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે.

પેટે ચાલનારાં પ્રાણીઓ : મગર બધે જોવામાં આવે છે. ઝેરી સાપ ઘણી જાતના મળી આવે છે.

ખાણ અને ખનીજ

સોનું : ખાસ કરીને મ્હૈસુરની સોનાની ખાણમાંથી મળી આવે છે.

કોલસાની ખાણો : બંગાળ, બિહાર, આસામ, પંજાબ અને મધ્યપ્રાંતમાં છે.

લોઢું : બંગાળ તથા મદ્રાસમાં મળે છે.

મીઠું : પંજાબની મીઠાની ખાણોમાંથી, રજપૂતાનાના સાંભર સરોવર પાસેથી તથા દરિયાકાંઠેથી મળી આવે છે.

પેટ્રોલિયમ : આસામ અને બર્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે.

અબરખ : બંગાળા, બિહાર તથા મદ્રાસમાંથી મુખ્યત્વે મળી આવે છે. આખા જગતમાં હિંદ જેટલું અબરખ કોઇ પણ દેશમાં થતું નથી. જગતને જોઇતા માલના ૮૭ ટકા હિંદ ઉત્પન્ન કરે છે.

કાચી મેંગેનીઝ ધાતુ : મધ્યપ્રાંત તથા મદ્રાસમાં મળી આવે છે.

હિંદના ખનીજોની વહેંચણી ખૂબ પ્રમાણ વિનાની છે. પશ્ચિમ બંગાળા તથા બિહારમાં ખૂબ ખનીજો ઉત્પન્ન થાય છે. બિહારનો કોલસા, લોઢું, તાંબુ, ચૂનાના પથ્થર તથા અબરખનો જથ્થો જગતમાં મોટામાં મોટો છે.

હિંદ સંબંધી જાણવા જોગ હકીકત

હિંદની કુલ વસ્તી ૩૫૩,૦૦૦,૦૦૦. જગતની વસ્તીનો ⅕ ભાગ છે.

ક્ષેત્રફળના હિસાબે બર્મા સૌથી મોટો પ્રાંત છે. ૨૩૩,૪૨૯ ચોરસ માઈલ.

વસ્તીના પ્રમાણમાં બંગાળા સૌથી મોટો પ્રાંત છે. ૫૦,૧૧૪,૦૦૨

મધ્ય પ્રાંતનું મરણપ્રમાણ સૌથી ઊંચું છે. ૩૩.૫

આસામમાં ઓછામાં ઓછું મરણપ્રમાણ છે. ૨૩.૮

મદ્રાસમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ સૌથી વધારે છે ૧,૦૦૦ પુરુષોએ ૧,૦૨૫ સ્ત્રીઓ.

પંજાબમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ઓછામાં ઓછું છે. ૧,૦૦૦ પુરુષોએ ૮૩૧ સ્ત્રીઓ.

બર્મા વૃદ્ધ મનુષ્યોની સંખ્યામાં મોખરે આવે છે. ૫૦ વર્ષ તથા તેથી વધારે વર્ષની ઉમરવાળાઓનું પ્રમાણ ૧૧.૩ ટકાથી વધારે છે. હિંદમાં તે વધારેમાં વધારે છે.

બર્મામાં બાળમરણપ્રમાણ ઓછામાં ઓછું છે. ૨૩ ટકા.

યાહૂદીઓને સૌથી વધારે બાળકો હોય છે. કુટુંબ દીઠ બાળકોની સરેરાશ સંખ્યા ૫.૯ છે.

હિંદુસ્તાનમાં હિંદુધર્મ આગળ પડતો છે. ૧૦,૦૦૦ની વસ્તીમાંથી ૬,૮૨૪ મનુષ્યો આ ધર્મ પાળે છે.

ખ્રિસ્તીઓને હિંદમાં સૌથી મોટું કુટુંબ હોય છે. સરેરાશ, કુટુંબ દીઠ પાંચ માણસો હોય છે.

બંગાળામાં વિધવાઓની સંખ્યા સૌથી વધારે છે. ૧,૦૦૦ સ્ત્રીઓમાં ૨૨૬ વિધવાઓ હોય છે.

બર્મામાં ગાંડા મનુષ્યોની સંખ્યા સૌથી વધારે છે. ૧૦૦,૦૦૦ ની વસ્તીમાં ૮૮ ગાંડા હોય છે.

બર્મામાં શિક્ષિત મનુષ્યોની સંખ્યા સૌથી વધારે છે. દર હજારે ૩૬૮

હિંદમાં વિસ્તારમાં મોટું દેશી રાજ્ય જમ્મુ અને કાસ્મીરનું છે. ત્યારે વસ્તીમાં મોટું દેશી રાજ્ય હૈદ્રાબાદનું છે.

અત્યારની હિંદની વસ્તી ચીનની છેલ્લી વસ્તીગણત્રી કરતાં વધારે છે. એટલે વસ્તીની સરખામણીમાં હિંદ આખા જગતમાં પહેલું આવે છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૧ના વસ્તીપત્રકમાં નોંધાયેલ કેટલાક ધંધા જાણવા જેવા છે. સાક્ષીઓને ઓળખાવે તેવા ધંધાદારીઓ, સ્મશાનભૂમિ પર દાન લેનારાઓ, દેવ ઉપર પાણી રેડનારાઓ, મંત્રથી દર્દ મટાડનારાઓ, જન્મોત્રી કરનારાઓ, જાદુગરો, ડાકણો કાનમાંથી મેલ કાઢનાર, દાંતમાં સોનું મઢનાર, મરી ગયેલ બળદોનાં શીંગડાં કાઢી લેનાર, ખરાબ લોહી ચુસનાર, શંખની શોધખોળ કરનાર, પારણાંને હીંચકો નાખનાર, તીડ વેચનાર વિગેરે.

બલુચિસ્તાનમાં વસ્તી ઓછામાં ઓછી ગીચ છે.

અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટી જૂનામાં જૂની છે. તેની સ્થાપના ૧૮૩૪માં થઇ છે.

હિંદની વસ્તી ૧૯૨૧માં ૩૧⅞ કરોડ હતી તે વધીને ૧૯૩૧માં ૩૫ કરોડ થઇ છે.

દર ચોરસ માઇલે બ્રિટિશ હિંદમાં વસ્તીનું પ્રમાણ ૧૯૬ છે. દેશી રાજ્યોમાં તે પ્રમાણ ૧૧૩ છે.

વસ્તીના લગભગ ૯૦ ટકા ગામડાંમાં રહે છે.

હિંદમાં સરેરાશ જન્મપ્રમાણ દર હજારે ૩૮નું તથા મરણ-પ્રમાણ ૩૩.૨નું છે.

ગામડાંની વસ્તીના લગભગ ૯૦ ટકા સીધી યા આડકતરી રીતે ખેતી પર નિર્વાહ કરે છે.

હિંદી ખેડૂતોનું દેવું સેન્ટ્રલ બેંકીંગ કમિટીની તપાસ મુજબ ૯૦૦ કરોડ રૂપિયાનું છે. તે જમીનમહેસૂલ કરતાં પંદરગણું છે.

દર દસમાંથી નવ મનુષ્યો ખેતી પર ગુજરાન ચલાવે છે.

હિંદની દરેક વ્યક્તિ દીઠ લગભગ એક એકર ખેડેલી જમીન છે.

દુનિયાના અશિક્ષિતોનો ત્રીજો ભાગ હિંદમાં છે.

હિંદની ૩૫ કરોડની વસ્તીમાંથી માત્ર અઢી કરોડને વાંચતાં લખતાં આવડે છે.

૧૯૨૧ થી ૧૯૩૧ સુધીનાં દસ વર્ષોમાં હિંદના શિક્ષિતોની સંખ્યામાં ૧ ટકાનો વધારો થયો છે.

અજમેર-મેરવાડામાં આંધળાઓની મોટામાં મોટી સંખ્યા છે-૧૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોમાં ૩૮૩.

જેકોકાબાદમાં ગરમીમાં કોઈવાર થર્મોમીટર ૧૨૫ ડીગ્રી ઊંચે જાય છે, અને ઠંડીમાં ૨૫ ડીગ્રી થાય છે.

ચેરાપૂંજીમાં દર વર્ષે ૪૬૦ ઇંચ વરસાદ પડે છે, ત્યારે સિંધના ઉપલા ભાગમાં ત્રણ ઇંચથી ઓછો પડે છે.

જગતના સોનાની પેદાશમાં હિંદનો ફાળો માત્ર ૩ ટકા છે.

હિંદની વસ્તીના ભાગ્યે જ ૧૧ ટકા શહેરમાં રહેતા હશે.

હિંદમાં દસ હજાર પુરુષે ૯૪૦ સ્ત્રીઓ છે.

હિંદનું જન્મ-મરણપ્રમાણ જગતમાં ઊંચામાં ઊંચું છે.

મુંબઈ રૂ માટે, પંજાબ ઘઉં માટે તથા બંગાળ શણ માટે પ્રખ્યાત છે.

સૂર્યમંડળ

સૂર્ય : સૂર્ય પૃથ્વીથી ૯૨,૯૦૦,૦૦૦ માઇલ દૂર છે. તેનો વ્યાસ ૮૬૪,૧૦૦ માઇલ છે. તે પૃથ્વી કરતાં ૩૩૩,૪૩૨ ગણો મોટો છે. પૃથ્વીથી સૂર્યનું સરેરાશ અંતર ૯૨,૮૯૭,૪૦૦ માઇલનું છે. કલાકે ૬૦ માઇલની ઝડપે ચાલતી આગગાડીને સૂર્યને પહોંચતાં ૧૭૫ વર્ષ લાગે. કલાકે ૧૦૦ માઇલની ઝડપે ઊડતા વાયુયાનને સૂર્ય પાસે પહોંચતાં ૧૦૫ વર્ષ લાગે. સૂર્યનું તેજ પૃથ્વી પર ૪૯૯ સેકંડે પહોંચે છે. સૂર્યની સરેરાશ ઉષ્ણતા લગભગ ૧૨,૦૦૦ ડીગ્રી (ફેરનહિટ) ની ગણવામાં આવી છે. સૂર્યનો વ્યાસ ૮૬૪,૧૦૦ માઇલ અથવા પૃથ્વીના વ્યાસ કરતાં ૧૦૯.૧ ગણો છે. જો આપણે સૂર્યને બે ફીટના વ્યાસનો ગણીએ તો તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીનુ કદ એક નાના વટાણા જેવડું થાય.

ચંદ્ર : તે પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ છે. તે પૃથ્વીથી ૨૩૯,૦૦૦ માઇલ દૂર છે. તેનો વ્યાસ ૨,૧૬૦ માઇલનો છે.

ગ્રહો : ગ્રહો સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. તેમનાં નામ, બુધ, શુક્ર, પૃથ્વી, મંગળ, ગુરુ, શનિ, યુરેનસ અને નેપ્ચ્યુન છે. ઇ. સ. ૧૯૩૦માં એક નવો ગ્રહ શોધાયો છે. તેનું નામ પ્લેટો. ગુરુ સૌથી મોટો છે, તે પૃથ્વી કરતાં ૩૧૮ ગણો મોટો છે. સૌથી નાનો બુધનો ગ્રહ છે.

પૃથ્વી : પૃથ્વીનું બાહ્ય ક્ષેત્રફળ ૧૯૬,૯૫૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે. તેમાં ૫૭,૫૧૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ જમીન અને ૧૩૯,૪૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ પાણી છે. દર સેકંડે ૧૮½ માઇલની ઝડપે તે સૂર્યની આસપાસ ફરે છે.

ઉપગ્રહો : મોટા ગ્રહો ઉપરાંત સંખ્યાબંધ નાના ગ્રહો છે.

તેમાંનો સૌથી મોટો પણ ખુલ્લી આંખે જોઇ શકાતો નથી. તેમનો વ્યાસ ૫૦૦ માઇલથી વધારે નથી.

સૂર્યમંડળના ભાગો

આ બધા નાના મોટા ગોળાઓ છે અને તેઓ સૂર્યની આસપાસના ગોળ ગ્રહમાર્ગમાં ફરવા ઉપરાંત ગોળ ફર્યા કરે છે. તેઓ તેજહીન છે અને પ્રતિબિંબથી પડેલા તેજને અંગે પ્રકાશ આપે છે.

	સૂર્યથી કેટલા માઇલ દૂર	વ્યાસ માઇલ
સૂર્ય	......	૮૬૬,૪૦૦
બુધ	૩૬,૦૦૦,૦૦૦	૩,૦૦૦
શુક્ર	૬૭,૦૦૦,૦૦૦	૭,૦૦૦
પૃથ્વી	૯૩,૦૦૦,૦૦૦	૭,૯૦૦
મંગળ	૧૪૨,૦૦૦,૦૦૦	૪,૨૦૦
ગુરુ	૪૮૩,૦૦૦,૦૦૦	૮૮,૨૪૦ ૮૪,૭૭૮
શનિ	૮૮૬,૦૦૦,૦૦૦	૭૪,૨૪૦
યુરેનસ	૧,૭૮૨,૦૦૦,૦૦૦	૩૨,૦૦૦
નેપ્ચ્યુન	૨,૭૯૨,૦૦૦,૦૦૦	૩૨,૯૦૦
ઉપગ્રહો	૧૯૩,૦૦૦,૦૦૦ થી ૩૯૪,૦૦૦,૦૦૦	૪૮૫ અને તેથી ઓછો

તારાની સંખ્યા

પ્રખ્યાત ખગોળવેત્તાઓની એવી ગણત્રી છે કે સામાન્ય મનુષ્ય દેખી શકે તેવા તારાની સંખ્યા માત્ર ૭,૦૦૦ ની છે. દૂરબીનથી દેખાઇ શકે તેવા તારાઓની સંખ્યા જે. ઇ. ગોરેની ગણત્રી મુજબ ૭૦,૦૦,૦૦૦ ની છે, પરંતુ પ્રો. ન્યુકોમ્બ અને યંગની ગણત્રી પ્રમાણે ૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ની છે, તાજેતરની ગણત્રી પ્રમાણે તે સંખ્યા ૧,૬૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ની ગણવામાં આવી છે.

પૃથ્વીથી બીજા ગ્રહોનું અંતર

	વધારેમાં વધારે અંતર (હજાર માઇલમાં)
બુધ	૧,૩૭,૯૧૦
શુક્ર	૧,૬૨,૨૨૯
મંગળ	૨,૪૯,૩૮૪
ગુરુ	૬,૦૧,૫૪૦
શનિ	૧,૦૩૦,૯૧૨
યુરેનસ	૧,૯૬૦,૫૭૩
નેપચ્યુન	૨૯,૧૩,૬૪૪

	ઓછામાં ઓછું અંતર (હજાર માઇલમાં)
બુધ	૪૮,૦૨૦
શુક્ર	૨૩,૭૦૧
મંગળ	૩૩,૯૧૬
ગુરુ	૩,૬૫,૮૧૬
શનિ	૭,૪૨,૬૪૬
યુરેનસ	૧૬,૦૬,૧૮૩
નેપચ્યુન	૨૬,૭૪,૩૫૭

સૂર્ય સંબંધી જાણવા જોગ

પૃથ્વી અને સૂર્ય વચ્ચેનું અંતર	૯૨,૯૬૫,૦૦૦ માઇલ
સૂર્યનો વ્યાસ	૮૬૭,૦૦૦ માઇલ
સૂર્યનો ભાર (પૃથ્વીની ૧ ગણતાં)	૩૩૩,૦૦૦ માઇલ
સૂર્યની ઘટ્ટતા (પૃથ્વીની ૧ ગણતાં)	૦.૨૫
સૂર્યનું કદ (પૃથ્વીનું ૧ ગણતા)	૩૦૫,૦૦૦
ગુરુત્વાકર્ષણ („ „)	૨૭૭
ધરી ઉપર ફરી રહેતાં લાગતો સમય	૨૫ દિ. ૭.ક. ૮ મિ.
ઉષ્ણતા	૧૦,૦૦૦ ડીગ્રી ફેરનહિટ

સૂર્યમાંથી નીકળતી કેટલીક જ્વાળાઓ ૨૮૬,૦૦૦ માઈલ સુધી વિસ્તરે છે.

સૂર્યનું વજન, ૧,૯૯૮ પછી ૨૪ મીંડાં ઉમેરીએ એટલા ટન.

સૂર્યનો પ્રકાશ ૧,૫૭૫ પછી ૧૮ મીંડાં ઉમેરીએ તેટલી મીણબત્તીઓના સામટા તેજ જેટલો છે.

સૂર્યનું ક્ષેત્રફળ પૃથ્વી કરતાં ૧૨,૦૦૦ ગણું છે.

સૂર્યની આસપાસ ફરતા ગ્રહોની ગતિ

	એક સેકંડમાં	એક દિવસમાં
બુધ	૨૯ માઈલ	૨,૫૦૫,૦૦૦ માઈલ
શુક્ર	૨૧.૭ ,,	૧,૮૭૨,૦૦૦ ,,
પૃથ્વી	૧૮ ,,	૧,૫૫૫,૦૦૦ ,,
મંગળ	૧૪.૯ ,,	૧,૨૮૭,૦૦૦ ,,
ગુરુ	૮ ,,	૭૭૧,૦૦૦ ,,
શનિ	૬.૨ ,,	૫૩૬,૦૦૦ ,,
યુરેનસ	૪.૩ ,,	૩૭૨,૦૦૦ ,,
નેપ્ચ્યુન	૩.૧ ,,	૨૬૮,૦૦૦ ,,

સૂર્યની આસપાસ ફરી રહેવાને દરેક ગ્રહને જુદો જુદો સમય લાગે છે. આપણી પૃથ્વીને સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરતાં ૩૬૫ દિ. ૬ ક. ૯ મિ. લાગે છે. એની સરખામણીમાં નીચેના આંકડાઓ આપ્યા છે તે દરેક ગ્રહનું એક વર્ષ દર્શાવે છેઃ

	દિવસ	કલાક	મિનિટ
બુધ	૮૭	૨૩	૧૫
શુક્ર	૨૨૪	૧૬	૪૮
પૃથ્વી	૩૬૫	૬	૯
મંગળ	૬૮૬	૨૩	૩૧
ગુરુ	૪,૩૩૨	૧૪	૨
શનિ	૧૦,૭૫૯	૫	૧૬
યુરેનસ	૩૦,૬૮૮	૭	૧૨
નેપ્ચ્યુન	૬૦,૧૮૦	૨૦	૨૮

ચંદ્ર વિષે જાણવા જોગ

ચંદ્રનો વ્યાસ	૨૧૬૩ માઇલ
ચંદ્રનો પરિધ	૬૭૯૭ માઇલ
પૃથ્વીથી ચંદ્રનું અંતર	૨૩૮,૦૦૦ માઇલ
પૃથ્વીથી ચંદ્રનું વધારેમાં વધારે અંતર	૨૫૨,૯૭૦ માઇલ
પૃથ્વીથી ચંદ્રનું ઓછામાં ઓછું અંતર	૨૨૧,૬૦૦ માઇલ
પૂર્ણિમાનો પ્રકાશ સૂર્યના પ્રકાશનો	૧/૪૬૫,૦૦૦મો ભાગ છે.
ચંદ્રનું દિવસનું ઉષ્ણતામાન	૨૦૦ ડીગ્રી ફેરનહિટ
ચંદ્રનું રાત્રિનું ઉષ્ણતામાન	૨૦૦ ડીગ્રી ફેરનહિટ

(આપણી પૃથ્વી પર ભર ઉનાળામાં ૧૦૫ થી ૧૧૫ ડીગ્રી તાપ પડે છે. તે દૃષ્ટિએ ચંદ્રમાં આપણને કેટલો તાપ લાગે તે તથા–૩૨ ડીગ્રી ફેરનહિટ પાણી ઠરીને બરફ થઇ જાય છે તે દૃષ્ટિએ ચંદ્ર કેટલો શીતળ છે તેની કલ્પના કરી જુઓ.)

ચંદ્ર ઉપરના ઊંચામાં ઊંચા પર્વત લિબનિઝની ઊંચાઈ ૨૪, ૯૭૦ ફીટ છે. ચંદ્ર ઉપરની ઊંડામાં ઊંડી ખીણ થિયોફિલસ ૧૯,૦૦૦ ફીટ ઊંડી છે ને પૃથ્વી ઉપરનો-એક રતલ, ચંદ્ર ઉપર ફક્ત ૨⅔ ઔંસનો થઇ જાય છે.

ચંદ્રનું ગુરુત્વાકર્ષણ પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણનું ૧/૬ જેટલું છે.

મનુષ્યની જાતિઓ

મનુષ્યજાતિ પાંચ મુખ્ય જાતિમાં વહેંચાયેલી છે. કોકેશિયન, મોંગોલિયન, નીગ્રો, મલાઇ, અમેરિકન.

કોકેશિયન અથવા ઇંડો–યુરોપિયન જાતિ શ્વેત છે. તેમાં યુરોપના રહેવાસીઓ, પર્શિયન લોકો, યાહુદીઓ, આરબો, હિંદુઓ, અફઘાનો તથા ઉત્તર આફ્રિકાના લોકોનો સમાવેશ થાય છે. અમેરિકા, દક્ષિણ આફ્રિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા વિગેરેમાંના યુરોપિયનના વંશજોનો પણ આમાં સમાવેશ થાય છે.

મેંગોલિયન જાતિ પીળી છે. તેમાં ચીનાઓ, જાપાનના લોકો, શીઆમના લોકો, બર્મનો, તિબેટના તથા કોરિયાના લોકોનો સમાવેશ થાય છે, તેમાં લેપ્લેન્ડના લોકો, ફિનલોકો, હંગરિના મગ્યાર લોકો, તાર્તર તુર્ક અને ઘણા રશિયનો પણ આવી જાય છે. નીગ્રો જાતિ ઘઉંવર્ણી છે. તેમાં સહરાના રણની દક્ષિણના આફ્રિકાના રહેવાસીઓ, ઓસ્ટ્રેલિયા, તાસ્માનિયાના રહેવાસીઓ તથા મલાઇ ટાપુના કેટલાક રહેવાસીઓનો સમાવેશ થાય છે.

અમેરિકાના મૂળ રહેવાસીઓ અમેરિકન ઇન્ડિયનો (રાતા) છે.

મેંગોલિયન	એશિયા	૬૮૦,૦૦૦,૦૦૦
કોકેશિયન	યુરોપ અને એશિયા	૭૨૫,૦૦૦,૦૦૦
નીગ્રો	ઉત્તર આફ્રિકા	૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦
સેમેટિક	ઉત્તર અમેરિકા	૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦
મલાયી લોકો	ઓશિયાનિયા વિગેરે	૧૦૪,૫૦૦,૦૦૦
રેડ ઇન્ડિયન્સ વિગેરે	અમેરિકા	૩૦,૦૦૦,૦૦૦

જગતનાં અતિ ઉષ્ણ તથા શીતળ સ્થાનો

ઉત્તર સાઇબિરિયામાં આવેલા વેર્હોયાંસ્ક શહેરમાં આખા જગતમાં સૌથી વધારે ઠંડી પડે છે. ત્યાં ઓછામાં ઓછું હવામાન શૂન્ય ડીગ્રી (ફેરનહિટ) થી ૯૦ ડીગ્રી ઓછું હોય છે. વધારેમાં વધારે ગરમી ઉત્તર ટ્યુનિસમાં આવેલ અઝિઝિયા ગામમાં પડે છે, ત્યાં પારો શૂન્ય ડીગ્રી કરતાં ૧૩૬·૪ ડીગ્રી વધારે હતો.

પૃથ્વીના વિભાગો અને મહાસાગરોની ઊંડાઇ

પૃથ્વીનું આખું ક્ષેત્રફળ ૧૯૬,૯૫૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ હોવાનો અડસટ્ટો કાઢવામાં આવ્યો છે. તેમાં ૧૩૯,૪૪૦,૦૦૦. ચોરસ માઇલ પાણી છે અને ૫૭,૫૧૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ જમીન છે. ખંડોનું ક્ષેત્રફળ

લગભગ નીચે મુજબ છે. આફ્રિકા ૧૧,૫૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ, ઉત્તર અમેરિકા ૮,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ, દક્ષિણ અમેરિકા ૬,૮૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ, એશિયા ૧૭,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ, યુરોપ ૩,૭૫૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ, ઓશિયાનિયા ૪,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ, ધ્રુવપ્રદેશો ૬,૨૦૫,૦૦૦ ચોરસ માઇલ.

છેલ્લી ગણત્રી મુજબ પૃથ્વીની ફળદ્રુપ જમીનનો પ્રદેશ ૩૩,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલનો ગણવામાં આવ્યો છે લીલોતરીહીન પ્રદેશ ૧૯,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલનો તથા રણનો પ્રદેશ ૫,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલનો છે.

સૌથી મોટો ખંડ એશિયા પૂર્વથી પશ્ચિમ ૬૦૦૦ માઇલ છે અને ઉત્તર થી દક્ષિણ ૫,૩૦૦ માઇલથી વધારે છે. આફ્રિકા ઉત્તરથી દક્ષિણ ૫,૦૦૦ માઇલ છે. યુરોપ ઉત્તરથી દક્ષિણ ૨,૪૦૦ માઇલ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ ૩,૩૦૦ માઇલ છે. દક્ષિણ અમેરિકા ઉત્તરથી દક્ષિણ ૪,૬૦૦ માઇલ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ ૩,૨૦૦ માઇલ છે. ઉત્તર અમેરિકા ઉત્તરથી દક્ષિણ ૪,૯૦૦ માઇલ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ ૪,૦૦૦ માઇલથી વધારે છે.

ત્રણ મોટા મહાસાગરો—આટલાંટિક ૪૧,૩૨૧,૦૦૦ ચોરસમાઇલ પેસિફિક ૬૮,૬૩૪,૦૦૦ ચોરસ માઇલ અને હિંદી મહાસાગર ૨૯,૩૪૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે.

જમીનની સપાટી પર નદી અને તળાવો લગભગ ૧,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલમાં છે અને દરિયામાં ટાપુઓ ૧,૯૧૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલમાં છે. પૃથ્વીનો વિષુવવૃત્તનો પરિઘ ૨૪,૯૦૨ માઇલનો છે. મધ્યાન્હ રેખાનો પરિઘ ૨૪,૮૬૦ માઇલનો છે.

વિષુવવૃત્ત પર રેખાંશના એક અંશની લંબાઇ ૬૯.૨ માઇલની છે. રેખાંશનો દરેક અંશ ચાર મિનિટ દર્શાવે છે. રેખાંશની લીટીઓને મધ્યાન્હ રેખા કહેવામાં આવે છે.

પૃથ્વીનું વજન ૭ મહાપદ્મ, ૫૯૨ નિખર્વ ટનનું ગણવામાં આવેલું છે. તેમાં વાતાવરણના વજનનો સામાવેશ થતો નથી. તેનું વજન પાંચ ખર્વ ટનથી વધારે છે.

પૃથ્વીની મધ્યરેખા વિષુવવૃત્ત પાસે ૭,૯૨૬,૬૭૭ માઇલ છે. ધ્રુવ પાસે ૭,૮૯૯,૮૯૯ માઇલ છે.

આ બે મધ્ય રેખા વચ્ચેનો તફાવત ૨૬,૬૮૯ માઇલ છે. આ રીતે ધ્રુવ પાસે પૃથ્વીનું સપાટ હોવાનું પ્રમાણ ૨૯૭નો ૧ ભાગ છે.

દરિયાની સપાટી કરતાં પૃથ્વીની સરેરાશ ઊંચાઇ લગભગ ૨,૮૦૦ ફીટ છે. દરિયાની સપાટી કરતાં દરિયાની સરેરાશ ઊંડાઇ ૧૨,૫૦૦ ફીટ છે. દરિયામાં ઊંડામાં ઊંડી જગ્યા અત્યારસુધીની શોધખોળ પ્રમાણે ફિલિપાઇન અને જાપાન વચ્ચે મિન્ડિનાવમાં છે, ત્યાં ૩૪,૨૧૦ ફીટ દરિયો ઊંડો છે.

ઊંચામાં ઊંચો પર્વત હિમાલયનું 'માઉન્ટ એવરેસ્ટ' શિખર છે. તેની ઊંચાઇ ૨૯,૧૪૧ ફીટ છે.

દરિયાનું તળિયું અને જમીનના ઊંચા ભાગ વચ્ચે આ રીતે ૬૩,૫૯૧ ફીટનો અથવા તો ૧૧½ માઇલથી વધારેનો તફાવત છે.

આટલાંટિક મહાસાગર પુર્ટોરિકો પાસે વધારેમાં વધારે ઊંડો ૨૭,૯૭૨ ફીટ છે. હિંદી મહાસાગર વધારેમાં વધારે ૨૨,૯૬૮, આર્કટિક ૧૩,૨૦૦, મલાઇ ૨૧,૩૪૨, કાબ્રિયન ૨૦,૫૬૮, ભૂમધ્ય ૧૨,૨૭૬ અને બેરિંગ ૧૩,૪૨૨ ફીટ છે.

જગતની વસ્તીના આંકડા

એશિયા	૧,૧૪૭,૭૦૭,૪૫૫
આફ્રિકા	૧૫૬,૫૭૬,૭૮૯
યુરોપ	૫૭૪,૨૭૪,૪૯૫
ઉત્તર અમેરિકા	૧૭૪,૩૭૫,૨૭૯
દક્ષિણ અમેરિકા	૮૭,૩૯૮,૦૨૫
ઓશિયાનિયા	૮૧,૬૮૨,૮૫૯
કુલ	૨,૨૨૨,૦૧૪,૯૦૨

આફ્રિકા

આબિસિનિયા	૫,૫૦૦,૦૦૦
અલ્જીરિયા	૭,૦૦૦,૦૦૦
બીજાં બ્રિટિશ સંસ્થાનો	૩૬,૯૭૪,૫૩૫
ઇજીપ્ત	૧૫,૨૮૧,૦૦૦
ેંચ આફ્રિકા	૫૬,૮૨૧,૦૦૦
ઇટાલિયન આફ્રિકા	૨,૪૫૬,૨૫૪
બેલ્જિયન કોંગો	૧૦,૦૦૦,૦૦૦
લિબેરિયા	૨,૦૦૦,૦૦૦
મોરોક્કો	૫૦૦૦૦,૦૦૦
પોર્ટુગીઝ આફ્રિકા	૭,૦૫૬,૦૦૦
યુનિયન ઑફ સાઉથ આફ્રિકા	૮,૪૮૮,૦૦૦
કુલ	૧૫૬,૫૭૬,૭૮૯

એશિયા

અફગાનિસ્તાન	૬,૩૮૦,૦૦૦
અરબસ્તાન	૧૦,૦૦૦,૦૦૦
ભૂતાન	૨૫૦,૦૦૦
બીજાં બ્રિટિશ સંસ્થાનો	૧૧,૪૬૯,૦૦૦
ચીન	૪૫૮,૮૧૫,૨૮૯
ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો	૨૪,૪૬૭,૬૬૪
બ્રિટિશ હિંદ	૩૫૩,૮૩૭ ૭૭૮
ઇરાક	૩,૦૦૦,૦૦૦
ઇરાન	૧૫,૦૫૫,૧૧૫
જાપાન	૯૭,૬૯૪,૬૨૮
કોરિયા અને ફોર્મોસા	૨૬,૦૦૦,૦૦૦
જાપાનના મુલક	૧,૭૨૫,૦૦૦
મંચુકુઓ	૩૪,૨૪૪,૯૦૮
નેપાળ	૫,૬૦૦,૦૦૦
પેલસ્ટાઇન	૧,૧૦૦,૦૦૦

પોર્ટુગીઝ એશિયા	૧,૧૮૯,૦૦૦
રશિયા (એશિયાનો મુલક)	૫૪,૦૦૦,૦૦૦
સિયામ	૧૨,૩૫૫,૦૦૦
તિબેટ, મોંગોલિયા	૩,૦૦૦,૦૦૦
એશિયાઇ તુર્કસ્તાન	૧૨,૦૦૦,૦૦૦

યુરોપ

આલ્બેનિયા	૧,૦૦૦,૦૦૦
ઑસ્ટ્રિયા	૬,૭૫૬,૦૬૨
બેલ્જિયમ	૮,૨૪૭,૯૫૦
બલ્ગેરિયા	૬,૦૯૦,૨૧૫
ઝેકોસ્લોવેકિયા	૧૪,૭૩૦,૦૦૦
ડાન્ઝિગ	૪૦૭,૫૧૭
ડેન્માર્ક	૩,૫૬૦,૦૦૦
ઇંગ્લાંડ	૩૭,૭૯૪,૦૦૩
એસ્ટોનિયા	૧,૧૨૬,૩૮૩
ફિન્લેન્ડ	૩,૬૪૦,૦૦૦
ફ્રાન્સ	૪૧,૮૮૪,૯૨૬
જર્મનિ	૬૫,૮૦૬,૧૮૦
જિબ્રાલ્ટર, માલ્ટા, ગોઝો	૨૬૭,૦૦૦
ગ્રીસ	૬,૬૨૦,૦૦૦
હંગરિ	૮,૭૮૩,૯૧૮
આઇસલેન્ડ	૧૦૦,૦૦૦
આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટ	૩,૦૦૦,૦૦૦
ઇટલિ	૪૨,૪૨૫,૦૦૦
લેટવિયા	૧,૯૩૯,૦૦૦
લિક્ટેનસ્ટીન	૧૦,૩૦૩
લિથુઆનિયા	૨,૪૫૧,૧૦૩
લક્ઝેમ્બર્ગ	૨૯૯,૯૯૩
મોનેકો	૨૨,૯૯૪
નેધરલેન્ડ્ઝ	૮,૨૯૦,૩૮૯

ઉત્તર આયર્લેન્ડ	૧,૨૫૧,૦૦૦
નોર્વે	૨,૮૪૫,૦૦૦
પોલંડ	૩૨,૨૨૧,૦૦૦
પોર્ટુગલ	૬,૮૨૫,૮૮૩
રુમાનિયા	૧૮,૭૯૧,૬૪૫
સાન મારિનો	૧૩,૯૯૦
સ્કોટલેંડ	૪,૮૪૨,૯૮૦
સ્પેન	૨૮,૭૧૯,૧૦૭
સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	૪,૧૨૫,૦૦૦
તુર્કસ્તાન	૧૭,૫૦૦,૦૦૦
સોવિયેટ રશિયા	૧૬૮,૦૦૦,૦૦૦
વેલ્સ	૨,૧૫૮,૧૯૩
યુગોસ્લેવિયા	૧૪,૨૮૦,૦૦૦

ઉત્તર અમેરિકા

અલાસ્કા	૫૯,૨૭૩
બર્મ્યુડાઝ	૨૭,૭૮૯
કેનેડા	૧૦,૬૮૧,૦૦૦
કોસ્ટારિકા	૫૧૬,૦૦૦
કયુબા	૩,૭૦૦,૦૦૦
કયુરા કોઆ	૭૬,૨૯૯
ડોમિનિકન રિપબ્લિક	૧૪,૭૮,૦૦૦
ફ્રેંચ ટાપુઓ	૫૦૫,૬૮૬
ગ્રીનલેન્ડ	૬૬,૬૩૦
ગ્વાટેમાલા	૨,૨૪૫,૬૯૩
હાઇટિ	૨,૭૦૦,૦૦૦
હોંડુરાસ	૭૭૫,૦૫૦
હોંડુરાસ(બ્રિટિશ)	૫૨,૯૪૫
જમૈકા	૧,૦૯૦,૦૦૦
મેકિસકો	૧૭,૧૮૪,૦૦૦
ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ	૨૮૨,૦૦૦

નિકારાગુઆ	૭૫૦,૦૦૦
પનામા	૪૪૨,૦૦૦
પનામા નહેરનો પ્રદેશ	૩૦,૯૯૦
પોર્ટોરિકો	૧,૬૧૦,૦૦૦
સાલ્વાડોર	૧,૫૨૨,૧૮૬
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧૨૬,૫૬૪,૦૦૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના વર્જીન ટાપુઓ	૨૦,૦૧૨
વેસ્ટ ઇન્ડિઝ (બ્રિટિશ)	૨,૦૪૩,૭૮૬

ઓશિયાનિયા

ઓસ્ટ્રેલિયા	૬,૬૬૮,૧૯૫
ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડીઝ	૬૦,૭૩૧,૦૨૫
ફીજી ટાપુઓ	૧૯૩,૨૩૮
ગુઆમ	૧૯,૮૦૦
હવાઇ	૩૭૮,૯૪૮
ન્યુકેલેડોનિયા અને ટાહિટિ	૯૩,૦૬૫
ન્યુગિનિ	૪૦૬,૩૪૪
પાસિફિક ટાપુઓ (બ્રિટિશ)	૫૪૪,૦૦૦
ફિલિપાઇન ટાપુઓ	૧૨,૫૯૦,૩૬૯
સમાઉ ટાપુઓ (બ્રિટિશ)	૪૭,૮૨૦
સમાઉ ટાપુઓ (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)	૧૦,૦૫૫

દક્ષિણ અમેરિકા

આર્જેન્ટિના	૧૨,૦૫૫,૪૬૯
બોલિવિયા	૩,૦૦૦,૦૦૦
બ્રાઝિલ	૪૫,૦૦૦,૦૦૦
ચિલિ	૪,૪૩૩,૦૦૦
કોલંબિયા	૯,૦૧૬,૦૦૦
ઇક્વાડોર	૨,૬૦૦,૧૧૬
બ્રિટિશ ગિયાના	૩૧૮,૦૦૦
ડચ ગિયાના	૨૨૭,૬૫૭

માંચેસ્ટર	૧,૧૦૦,૦૦૦	રોમ	૧,૦૪૫,૦૦૦
મેક્સિકો	૧,૧૦૦,૦૦૦	સેન્ટિયાગો	૭૨૦,૪૩૧
મિલાન	૧,૦૨૫,૦૦૦	સાઓપોલ્સ	૧,૦૦૬,૪૦૭
મોન્ટ્રીઅલ	૧,૦૧૭,૦૦૦	શાંગહાઇ	૩,૩૫૮,૪૮૦
મોસ્કો	૩,૭૦૦,૦૦૦	સિંગાપોર	૫૯૬,૬૦૨
મ્યુનિચ	૭૩૮,૦૦૦	સ્ટોકહોમ	૫૧૯,૭૧૧
નાગોયા	૯૯૦,૦૦૦	સિડનિ	૧,૨૪૦,૦૦૦
નાન્કિંગ	૬૩૩,૪૫૨	તેહરાન	૩૨૦,૦૦૦
નેપલ્સ	૧,૦૦૦,૦૦૦	ટાન્ટ્સિન	૧,૩૮૭,૪૬૨
ઓડેસ્સા	૪૮૫,૨૦૦	ટોકિયો	૫,૬૬૩,૩૫૦
ઓસાકા	૨,૪૫૩,૫૭૩	ટોરન્ટો	૭૫૭,૦૦૦
પારિસ	૨,૯૦૦,૦૦૦	ટુરિન	૬૦૮,૪૧૨
પીપિંગ	૧,૫૨૦,૦૦૦	વિયેના	૧,૮૬૫,૭૮૦
પ્રેગ	૯૧૦,૦૦૦	વાર્સો	૧,૨૩૦,૦૦૦
રિઓ ડ જાનેરો	૧,૭૧૭,૦૦૦	યોકોહામા	૬૨૦,૩૦૬

જ્વાળામુખી પર્વતો

અમેરિકા

- સગ્મા
- કોટોપાક્સિ
- માઉન્ટ ઇલિઅસ
- પાપોકેટેપલ
- મે ગે

યુરોપ

- વિસુવિઅસ
- એટ્ના
- સ્ટ્રમ્બોલી

એન્ટાર્કટિક	આઇસ્લેન્ડ	હવાઈ	સન્ડાદ્વીપો
ઇરિબસ	હેકલા	મૅાનાલોઆ	તામ્બોરો.
ટેરર	સ્કેપ્ટરજોકલ	મૅાનાકિ	
		હુઆલેલૈ	

વેસ્ટ ઇન્ડિઝ

લે સુફ્રિયર

લા પેલી

પર્વતો

એશિયા

હિમાલય	ફીટ
માઉન્ટ એવરસ્ટ	૨૯,૦૦૨
કે૨	૨૮,૨૫૦
કાંચનજંઘા	૨૮,૧૪૬
મકાલુ	૨૭,૭૯૦
ધવલગિરિ	૨૬,૭૯૫
નંગપર્વત	૨૬,૬૨૦
નંદાદેવી	૨૫,૬૪૫
કામેટ	૨૫,૪૪૭
ગુર્લા માંધાતા	૨૫,૩૫૫
બદ્રીનાથ	૨૩,૩૯૯
ગૌરીશંકર	૨૩,૪૪૦
કૈલાસ	૨૨,૦૨૮
કારાકોરમ (ગોડવિન ઓસ્ટેન)	
(ગોડવિન ઓસ્ટેન)	૨૮,૨૫૦
ટિયાન શાન (ખાન તેંગ્રી)	૨૪,૦૦૦
કવેન્લુન	૨૨,૩૮૦
હિંદુકુશ	૧૮,૮૭૦
એલ્બુઝ (ડેમેવેન્ડ)	૧૮,૫૦૦
કોકેસસ (એલ્બ્રુઝ)	૧૮,૫૩૦

પેરા ઑફ ઇરાન (કુહિદિનાર)	૧૮,૦૦૦
આર્મિનિયાના પર્વતો (આરેરટ)	૧૬,૯૨૦
બોર્નિયોના પર્વતો (કિનિબાલુ)	૧૩,૭૦૦

યુરોપ

આલ્પ્સ	
માઉન્ટ બ્લેન્ક	૧૫,૭૮૦
મોન્ટેરોસા	૧૫,૨૧૭
મેટરહોર્ન	૧૪,૭૮૦
સિયેરાનેવેડા (મુલાહેકાન)	૧૧,૪૨૦
પીરીનીઝ (માલેદેટા)	૧૧,૧૭૦

આફ્રિકા

કિલિમાન્જારો	૧૯,૭૦૦
કેન્યા	૧૭,૨૦૦
રુવેન્ઝોરી	૧૬,૮૧૫
આબિસિનિયાનો ઉચ્ચ પ્રદેશ (રાસ દશાન)	૧૫,૨૦૦
આટલાસ પર્વત (અયાશિન)	૧૪,૧૫૦

અમેરિકા

એન્ડિઝ	
(એકોન્કેગુઆ)	૨૩,૦૮૧
(સોરાટા)	૨૧,૪૭૦
(ચિંબોરાઝો)	૨૦,૬૧૦
રૉકિ પર્વત (મેકકિન્લે)	૨૦,૪૬૪
રૉકિ પર્વત (સેંટ ઇલિયાસ)	૧૮,૦૨૦
સિટલાલ્ટેપટલ (મેક્સિકો)	૧૭,૮૮૦
સેંટનેવેડુ (બ્રિટનિ)	૧૪,૯૦૦
પોપોકેટેપટલ	૧૭,૫૪૦

ઓસ્ટ્રેલેશિયા

મૉના કી (હવાઇ)	૧૩,૯૩૫
ઓવન સ્ટેન્લિ (માઉન્ટ વિકટોરિયા)	૧૩,૧૭૦
ન્યુઝીલંડ આલ્પ્સ (માઉન્ટ કૂક)	૧૨,૩૪૮

એન્ટાર્કટિકા

એરેબસ	૧૨,૭૬૦

હિમાલયમાં ૨૪,૦૦૦ ફીટ કરતાં વધારે ઊંચાં ૯૩ શિખરો છે, તે બધાની 'સર્વે' ઑફ ઇંડિયામાં નોંધ કરવામાં આવેલ છે. ૨૦,૦૦૦ ફીટથી વધારે અને ૨૪,૦૦૦ ફીટથી ઓછાં ઊંચા શિખરોની સખ્યા સેંકડોની છે. ઉપલી ઊંચાઇનું માપ વૉધ અને મોન્ટગોમરીએ નકકી કરેલ છે અને તપાસણીખાતાએ હજુ સુધી તેનો સ્વીકાર કર્યો છે.

ઊંચામાં ઊંચા પર્વતો

જગતમા	માઉન્ટ એવરેસ્ટ	(૨૯,૦૦૨ ફીટ)
બ્રિટિશ ટાપુઓમાં	બેનનેવિસ	(૪,૪૦૬ ફીટ)
યુરોપમાં	માઉન્ટ એલ્બ્રુઝ (રશિયામાં)	(૧૮,૪૬૫ ફીટ)
એશિયામા	માઉન્ટ એવરેસ્ટ	(૨૯,૦૦૨ ફીટ)
આફ્રિકામાં	કિલિમાન્જારો	(૧૯,૭૦૦ ફીટ)
ઉત્તર અમેરિકામા	માઉન્ટ મૅકકિન્લિ	(૨૦,૪૬૪ ફીટ)
દક્ષિણ અમેરિકામાં	એકોનકાગુઆ	(૨૩,૦૮૦ ફીટ)
ઑસ્ટ્રેલિયા	મૉનાકી	(૧૩,૯૫૩ ફીટ)

જગતના ધર્મો

ખ્રિસ્તી

રોમન કૅથોલિક	૩૩૧,૫૦૦,૦૦૦
ચુસ્ત કૅથોલિક	૧૧૪,૦૦૦,૦૦૦
પ્રૉટેસ્ટન	૨૦૬,૯૦૦,૦૦૦
યાહુદીઓ	૧૫,૩૧૫,૩૫૯

મુસલમાનો	૨૦૯,૦૨૦,૦૦૦
બૌદ્ધધર્મ પાળનારા	૧૫૦,૧૮૦,૦૦૦
હિંદુઓ	૨૩૦,૧૫૦,૦૦૦
કૉન્ફ્યુશિયન્સ	૩૫૦,૬૦૦,૦૦૦
શિન્ટો પંથના	૨૫,૦૦૦,૦૦૦
ભૂતપ્રેતને માનનારા	૧૩૫,૬૫૦,૦૦૦
કોઇ પણ વર્ગમાં ન આવે તેવા	૫૦,૮૭૦,૦૦૦
	કુલ ૧,૮૧૯,૧૮૫,૩૫૯

સૂર્ય કદી આથમતો નથી

ત્રણ સામ્રાજ્યો–બ્રિટિશ ફ્રેન્ચ અને ડચ–માં સૂર્ય કદી આથમતો નથી. બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય બહુ વિશાળ છે અને બન્ને ગોળાર્ધમાં દૂર સુધી વિસ્તાર પામેલું છે, એટલે એક ગોળાર્ધમાં સૂર્ય આથમતો હોય ત્યારે બીજામાં તે ઉદય પામતો હોય છે.

ફ્રેંચ સંસ્થાનો–આટલાંટિક, હિંદી અને પાસિફિક મહાસાગરમાં આવેલા અસંખ્ય ટાપુઓ તથા દક્ષિણ અમેરિકા, આફ્રિકા, તથા એશિયામાં આવેલા પ્રદેશો પર ફ્રેન્ચ સત્તા છે. એટલે સૂર્ય કોઇને-કોઇ સ્થળે પ્રકાશતો હોય છે.

હોલંડનાં પરદેશનાં સંસ્થાનો બહુ વિશાળ છે. તેમાં અસંખ્ય ટાપુઓ, સુમાત્રા, જાવા, સેલિબિસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં ડચ ગિયાના વિગેરે છે. સૂર્ય કોઇ ને કોઇ સ્થળે પ્રકાશતો હોય છે.

સામ્રાજ્યોનો વિસ્તાર

ફ્રાંસનું સાંસ્થાનિક સામ્રાજ્ય ફ્રાન્સ કરતાં ક્ષેત્રફળમાં બાવીસગણું મોટું છે. હોલંડનાં સંસ્થાનો ૬૦ ગણાં મોટાં છે. બેલ્જિયન કોંગો બેલ્જિયમ કરતાં ૮૦ ગણું મોટું છે, અને આખા જગતનાં બ્રિટિશ સંસ્થાનો ગ્રેટબ્રિટન કરતાં ૧૪૦ ગણાં મોટાં છે.

મુખ્ય રાજ્યો

		વિસ્તાર (માઇલ)
જાપાન	અને સંસ્થાનો	૨૬૫,૧૨૯
હોલંડ	અને સંસ્થાનો	૮૦૦,૯૩૮
ઇટલિ	,, ,,	૯૩૫,૪૪૦
બેલ્જિયમ	,, ,,	૯૫૧,૭૫૫
પોર્ટુગલ	,, ,,	૯૮૧,૦૦૫
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા),,	,,	૩,૭૩૮,૩૯૩
ચીનનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય		૪,૨૭૯,૧૭૦
ફ્રાન્સ અને સંસ્થાનો		૪,૪૫૦,૦૦૦
સોવિયેટ રશિયા		૯,૨૫૧,૭૯૬
બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય		૧૩,૩૫૫,૪૨૬

જમીન

કુલ જમીન, ૫૫,૫૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ

એશિયા	૧૭,૫૦૦,૦૦૦ ચો. મા.
અમેરિકા	૧૪,૧૫૦,૦૦૦ ,, ,,
યુરોપ	૩,૮૦૦,૦૦૦ ,, ,,
આફ્રિકા	૧૧,૭૫૦,૦૦૦ ,, ,,
ઓસ્ટ્રેલેશિયા અને ઓશિયાનિયા	૩,૫૦૦,૦૦૦ ,, ,,

પૃથ્વીનાં નીચાં બિંદુઓ

	દરિયાની સપાટી કરતાં નીચે (ફીટ)
ડેથવેલિ (મૃત્યુ ખીણ) કાલિફોર્નિયા	૨૭૬
દરિયાની સપાટી	...
કાસ્પિયન સમુદ્ર, રશિયા	૮૬
મૃત સરોવર, પેલેસ્ટાઇન	૧,૨૯૦
લિબ્યનનું રણ	૪૪૦
આઇર સરોવર, દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયા	૩૯
સહરાનું રણ	૧૫૦

નદીઓ

	લંબાઈ (માઇલમાં)		લંબાઈ (માઇલમાં)
યુરોપ		**ઓસ્ટ્રેલિયા**	
વોલ્ગા	૨,૩૦૦	મરે	૧,૫૫૦
ડાન્યુબ	૧,૭૨૦	**આફ્રિકા**	
ડોન	૧,૧૨૦	નાઇલ	૩,૬૮૦
નિપર	૧,૧૨૦	કોંગો	૨,૮૮૦
પેચોરા	૧,૦૯૦	નાઇજર	૨,૫૮૫
ડ્વિના	૧,૦૧૦	ઝાંબેસી	૧,૬૫૦
ડ્રાઇન	૮૦૫	ઓરેન્જ	૧,૧૫૫
એલ્બ	૭૨૦	લિમ્પોપો	૯૯૫
વિસ્ટુલા	૬૫૦	સેનિગલ	૮૯૦
એશિયા		**અમેરિકા**	
યેનેસી	૨,૯૫૦	મિસિસિપિ	૪,૦૬૦
આમૂર	૨,૯૨૦	આમાઝોન	૩,૫૫૦
યાંગ્સે	૨,૮૫૦	સેંટલોરેન્સ	૨,૩૭૦
ઓબ	૨,૭૦૦	લાપ્લાટા	૨,૨૩૦
હોઆંગ્હો	૨,૫૮૦	મેકેન્ઝી	૨,૨૦૦
લીના	૨,૪૯૦	રિયોગ્રાન્ડ	૧,૭૪૦
સિંધુ	૧,૯૭૫	સસ્કેટ્ચેવન નેલ્સન	૧,૪૯૦
ગંગા	૧,૬૮૦	ઓરિનોકો	૧,૩૮૦
બ્રહ્મપુત્રા	૧,૬૮૦	કોલંબિયા	૧,૨૪૦
યુફ્રેટિસ	૧,૬૨૦	કોલોરાડો	૧,૨૦૦
આમુદર્યા	૧,૩૭૦		

સરોવરો

યુરોપ	ક્ષેત્રફળ (ચો.મા.)		ક્ષેત્રફળ (ચો. મા.)
લાડોગા	૬,૯૬૦	પીપસ	૧,૩૫૫
ઓનેગા	૩,૨૯૦	વેટર	૭૬૦
વેનર	૨,૪૧૦	પ્લેટન	૨૩૭

	ક્ષેત્રફળ (ચો.મા.)		ક્ષેત્રફળ (ચો.મા.)
જીનિવા	.૨૨૪	બાંગવ્યુલુ	૧,૯૭૦
કોન્સ્ટન્સ	૨૦૮	ગ્રેરૂ	૧,૯૫૦
એશિયા		આલ્બર્ટ	૧,૭૪૦
કાસ્પિયન	૧૬૫,૫૨૦	એડવર્ડ	૧,૫૦૫
આરલ	૨૬,૧૬૫	**અમેરિકા**	
બૈકલ	૧૩,૪૯૦	સુપિરિયર	૩૧,૨૦૦
બાલ્કશ	૭,૯૬૦	હુરોન	૨૩,૮૦૦
ઇસિકકુલ	૨,૦૦૦	મિશિગન	૨૨,૪૫૦
ઊર્મિયા	૧,૪૮૦	ગ્રેટબેર	૧૧,૨૦૦
કુકુનોર	૧,૪૬૦	ગ્રેટસ્લેવ	૧૦,૦૦૦
વાન	૧,૪૨૦	એરિ	૯,૯૫૦
આફ્રિકા		વિનિપેગ	૯,૨૭૦
વિક્ટોરિયા	૨૬,૩૫૦	ઓન્ટારિયો	૭,૫૪૦
ટાંગાનિકા	૧૩,૫૫૦	નિકારાગુઆ	૪,૪૪૦
ન્યાસા	૧૦,૨૩૦	ટિટિકાકા	૩,૨૨૦
ચાડ	૮,૩૦૦	ગ્રેટ સોલ્ટ લેક	૨,૩૬૦
રૂડોલ્ફ	૩,૯૬૦		

મહાસાગરો તથા સમુદ્રોનું ક્ષેત્રફળ તથા ઊંડાઇ

નામ	સંગ્રહણ-પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ (ચોરસ માઇલમાં)	વધારેમાં વધારે ઊંડાઈ (ફીટમાં)	
પેસિફિક	૬૩,૯૮૬,૦૦૦	મિનાન્ડોથી દૂર	૩૨,૦૮૯
આટલાંટિક	૩૧,૫૩૦,૦૦૦	પોર્ટોરિકાની ન્હેર	૩૧,૩૬૬
હિંદી મહાસાગર	૨૮,૩૫૦,૦૦૦	સુંડા ન્હેર	૨૨,૯૬૮
આર્કટિક	૫,૫૪૧,૬૦૦	ઉત્તર ધ્રુવ પાસે	૧૩,૨૦૦
મલાયા	૩,૧૩૭,૦૦૦	ફીની ન્હેર	૨૧,૩૪૨
સેન્ટ્રલ અમેરિકન	૧,૭૭૦,૧૭૦	કારિબિયન	૨૦,૫૬૮
ભૂમધ્ય	૧,૧૪૫,૦૦૦	પોલા ડીપ	૧૨,૨૭૬

નામ	સંગ્રહણ-પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ (ચોરસ માઇલમાં)	વધારેમાં વધારે ઊંડાઇ (ફીટમાં)	
બ્હેરિંગ	૮૭૮,૦૦૦	બુલ્ડિર પરનાળ	૧૨,૪૨૨
ઓખોટસ્ક	૫૮૨,૦૦૦	કુરાઇલ પરનાળ	૧૦,૫૫૪
ઇસ્ટ ચાઇના	૪૮૦,૦૦૦	લગભગ	૧૦,૫૫૦
હડસન બે	૪૭૨,૦૦૦	,,	૧,૫૦૦
જાપાન	૪૦૫,૦૦૦	,,	૧૦,૨૦૦
આંદામાન	૩૦૫,૦૦૦	,,	૧૧,૦૦૦
ઉત્તર સમુદ્ર	૨૨૧,૦૦૦	સ્કેગરેક	૧,૯૯૮
બાલ્ટિક	૧૫૮,૦૦૦	લગભગ	૧,૨૦૦

મોટા ટાપુઓ

નામ	ક્યા સમુદ્રમાં?	ચોરસ માઇલ
ઓસ્ટ્રેલિયા	—	૨,૯૭૪,૫૮૦
ગ્રીનલેન્ડ	આર્કટિક	૮૪૬,૭૪૦
ન્યુગિની	પાસિફિક	૩૩૦,૦૦૦
બોર્નિયો	પાસિફિક	૨૮૪,૬૩૦
બેફિન્લેન્ડ	આર્કટિક	૨૩૬,૩૦૦
માડાગાસ્કર	હિંદી	૨૨૪,૭૨૧
સુમાત્રા	હિંદી	૧૬૩,૫૮૪
ગ્રેટબ્રિટન	આટલાન્ટિક	૮૮,૭૪૫
હોન્શુ	પાસિફિક	૮૬,૯૫૩
મેલિબિસ	હિંદી	૭૨,૬૭૯
વિક્ટોરિયા	આર્કટિક	૬૦,૦૦૦
સાઉથ આઇલેન્ડ (ન્યુઝીલેન્ડ)	પાસિફિક	૫૮,૧૨૦
નોર્થ આઇલેન્ડ (ન્યુઝીલેન્ડ)	પાસિફિક	૪૪,૧૩૦
ક્યુબા	આટલાન્ટિક	૪૨,૭૩૪
ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ	આટલાન્ટિક	૪૧,૬૩૪

નામ	કયા સમુદ્રમાં?	ચોરસ માઇલ
લુઝોન (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)	પાસિફિક	૪૦,૮૧૪
આઇસલેન્ડ	આટલાંટિક	૩૯,૭૦૯
જાવા	હિંદી	૪૮,૪૦૦
આયર્લેન્ડ	આટલાંટિક	૩૨,૬૦૦
સિલોન	હિંદી	૨૫,૪૦૦
વાન્કુવર	પાસિફિક	૨૦,૦૦૦

મોટાં રણ

	ચો. મા.		ચો. મા.
ગોબી (એશિયા)	૩૦૦,૦૦૦	ટિબેટ (એશિયા)	૨૩૦,૦૦
ગ્રેટ અમેરિકન	૧,૦૫૦,૦૦૦	તેરિમ (એશિયા)	૧૫૦,૦૦૦
સહરા	૨,૦૦૦,૦૦૦		

જગતનાં મોટાં શહેરો

નામ	સાલ	અનુક્રમ	વસ્તી
લંડન	૧૯૩૧	૧	૮,૨૦૩,૯૪૨
ન્યુયોર્ક	૧૯૩૨	૨	૬,૯૮૧,૯૧૫
ટોકિયો	૧૯૩૪	૩	૫,૪૩૨,૦૫૪
ચિકાગો	૧૯૩૨	૪	૪,૬૦૯,૨૪૦
બર્લિન	૧૯૩૧	૫	૪,૨૫૦,૦૦૦
મોસ્કો	૧૯૩૩	૬	૩,૫૭૨,૬૦૦
શાંઘાઇ	૧૯૩૪	૭	૩,૩૫૮,૪૮૯
પેરિસ	૧૯૩૧	૮	૨,૮૩૯,૦૦૦
લેનિન્ગ્રેડ	૧૯૩૩	૯	૨,૮૩૯,૦૦૦
ઓસાકા	૧૯૩૦	૧૦	૨,૪૫૩,૫૭૩

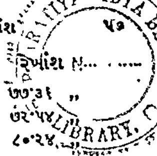
મોટાં બંદરો

નામ	દેશ	નામ	દેશ
અલેકઝાન્ડ્રિયા	ઇજિપ્ત	મુંબઇ	હિંદુસ્તાન
એમસ્ટર્ડામ	નેધરલેન્ડ્ઝ	બ્રિસ્ટલ	ઇંગ્લંડ

નામ	દેશ	નામ	દેશ
ઍન્ટવર્પ	ઇંગ્લંડ	બ્યુએનોસઍર્સ	આર્જેન્ટિના
કલકત્તા	હિંદુસ્તાન	મોન્ટ્રિયલ	કૅનેડા
કાર્ડિફ	ઇંગ્લંડ	ન્યુ કૅસલ	ઇંગ્લંડ
કોલંબો	સિલોન	ન્યુ ઓર્લીન્સ	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ
જીનોઆ	ઇટલિ	ન્યુયોર્ક	,, ,,
ગ્લાસ્ગો	સ્કોટલંડ	ફિલાડેલ્ફિયા	,, ,,
હામ્બર્ગ	જર્મની	રંગૂન	બર્મા
હોંગકોંગ	ચીન	રિઓ ડ જાનેરો	બ્રાઝિલ
હલ	ઇંગ્લંડ	રોટર્ડામ	નેધરલૅન્ડ્ઝ
કોબે	જાપાન	સાન્ફ્રાન્સિસ્કો	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ
લીથ	સ્કોટલંડ	શાંઘાઇ	ચીન
લિવરપુલ	ઇંગ્લંડ	સિંગાપોર	ફેડરેટેડ મલાઇ સ્ટેટ્સ
લંડન	,,	સાઉધમ્પ્ટન	ઇંગ્લંડ
માન્ચેસ્ટર	,,	સિડનિ	ઑસ્ટ્રેલિયા
માર્સેલ્સ	ફ્રાન્સ	વેલિંગ્ટન	ન્યુઝીલંડ
મોન્ટિવિડિયો	ઉરુગ્વે	યોકોહામા	જાપાન

ગ્રીનિચથી અક્ષાંશ-રેખાંશ

	અક્ષાંશ	રેખાંશ
આગ્રા	૨૭°૧૦ ઉત્તર	૭૮°૫ પૂર્વ
અમદાવાદ	૨૮°૨ ,,	૭૨°૩૮ ,,
અજમેર	૨૬°૨૭ ,,	૭૪°૪૨ ,,
અલિગઢ	૨૭°૫૪ ,,	૭૮°૬ ,,
અલ્લાહાબાદ	૨૫ ૨૮ ,,	૮૧°૫૪ ,,
અમૃતસર	૮૧°૮૭ ,,	૭૪ ૪૮ ,,
બેંગલોર	૧૨°૫૮ ,,	૭૭°૩૮ ,,
બાંકીપોર	૨૫°૪૦ ,	૮૫°૧૨ ,,
બારીસાલ	૨૨°૪૩ ,,	૯૦°૨૪ ,,
વડોદરા	૨૨°૦ ,,	૭૩°૩૦ ,,
બનારસ	૨૫°૨૦ ,,	૮૩°૦ ,,

ગ્રીન્વિચથી અક્ષાંશ-રેખાંશ

	અક્ષાંશ	રેખાંશ
ભોપાળ	૨૩·૧૬ ,,	૭૭·૩૧ ,,
મુંબઈ	૧૮·૫૫ ,,	૭૨·૫૪
કલકત્તા	૨૨·૮૪ ,,	૮૦·૨૪
કાનપુર	૨૪·૨૮ ,,	૮૦·૨૪ ,,
ચેરાપુંજી	૨૫·૧૭ ,,	૯૧·૪૭ ,,
ચિતાગોંગ	૨૨·૨૧ ,,	૯૨·૫૩ ,,
કોચીન	૯·૫૮ ,,	૭૬·૧૭ ,,
કટક	૨૦·૨૮ ,,	૮૫·૫૪ ,,
ઢાકા	૨૩·૪૩ ,,	૯૦·૨૬ ,,
દાર્જિલિંગ	૨૭·૩ ,,	૮૮·૧૮ ,,
દિલ્હી	૨૮·૩૮ ,,	૭૭·૧૨ ,,
ગૌહટી	૨૬·૧૧ ,,	૯૧·૪૭ ,,
ગયા	૨૪·૪૯ ,,	૮૫·૧ ,,
હૈદ્રાબાદ	૧૭·૨૦ ,,	૭૮·૩૦ ,,
જયપુર	૨૬·૫૫ ,,	૭૫·૫૨ ,,
જમ્મુ	૩૨·૪૪ ,,	૭૪ ૫૪ ,,
જબલપુર	૨૩·૧૦ ,,	૭૯·૫૯ ,,
કરાંચી	૨૪·૫૧ ,,	૬૭·૪ ,,
ખૈબરઘાટ	૮૪·૬ ,,	૭૧·૫ ,,
કોહાટ	૩૩·૩૬ ,,	૭૧·૨૯ ,,
લાહોર	૩૧·૨૭ ,,	૭૪·૨૬ ,,
લખનૌ	૨૬·૫૫ ,,	૮૦·૫૯ ,,
મદ્રાસ	૧૮·૪ ,,	૧૮·૧૭ ,,
મદુરા	૯·૫૮ ,,	૭૮·૧૦ ,,
મીરત	૨૯·૧ ,,	૭૭·૪૫ ,,
નાગપુર	૨૧·૯ ,,	૭૯·૯ ,,
પતિયાળા	૮૦·૨૦ ,,	૭૬·૨૫ ,,
પટણા	૨૫·૩૬ ,,	૮૫·૧૩ ,,
પુના	૧૯·૦ ,,	૭૨·૫૫ ,,

	અક્ષાંશ	રેખાંશ
પુરી	૧૯°૪૮ ,,	૮૫°૫૨ ,,
ક્વેટા	૩૦°૧૨ ,,	૬૭°૦ ,,
રાંચી	૨૩°૨૩ ,,	૮૫°૨૩ ,,
રાવલપીંડી	૩૩°૩૭ ,,	૭૩°૬ ,,
શિલોંગ	૨૫°૩૪ ,,	૯૧°૫૬ ,,
સીમલા	૩૧°૬ ,,	૭૭°૧૩ ,,
શ્રીનગર	૩૪°૬ ,,	૭૪°૫૧ ,,
સુરત	૨૧°૧૨ ,,	૭૨°૫૨ ,,
ત્રાવણકોર	૯°૦ ,,	૭૭°૦ ,,
ઉદેપુર	૨૭°૪૨ ,,	૭૫°૩૩ ,,

પ્રખ્યાત પુસ્તા

નામ	ઊંચાઈ (ફૂટમાં)	(દશ લાખ ઘનફીટ)	ઓકડામ (દશ લાખ ઘનફીટ)	પાણી સંગ્રહવાની શક્તિ (દશ લાખ)	બાંધતાં કેટલાં વર્ષ લાગ્યાં
આસુઆન (ઇજિપ્ત)	૩૬૭	૨·૭	૧૮·૮	૩૭,૬૦૦	૪
ન્યુ ક્રોટન (અમેરિકા)	૨૧૨	૧·૬	૨૩·૧	૫,૧૨૦	૧૪
સેનાર (આફ્રિકા)	૮૪૭	૬·૪	૧૪·૮	૨૨,૫૬૦	૭
કૃષ્ણ રાજસાગર (મૈસુર)	૨૫૦	૧·૯	૨૯ ૯	૪૩,૯૩૪	૧૬
નિઝામ સાગર (હૈદ્રાબાદ)	૩૬૬	૨·૭	૩૦ ૧	૨૫,૫૫૬	...
લોઇડ ડેમ (હિંદ)	૧૭૨	૧·૩	૨૬·૫	૨૪,૧૯૮	૬
મેત્તુર ડેમ (દક્ષિણ હિંદ)	૪૭૮	૩·૬	૫૪·૬	૯૩,૫૦૦	૬

મુખ્ય હિંદી પ્રાંતો

	ક્ષેત્રફળ (હજાર ચોરસ માઇલ)	વસ્તી (દશ લાખમાં)	દર ચોરસ માઇલે વસ્તી
બર્મા	૨૨૩·૭	૧૪·૬૭	૬૩
મદ્રાસ	૧૪૨·૩	૪૬·૭૪	૩૨૯

	ક્ષેત્રફળ (હજાર ચોરસ માઇલ)	વસ્તી (દશ ધાખમાં)	દર ચોરસ માઇલે વસ્તી
મુંબઇ	૧૨૩.૬	૨૧.૮૦	૧૭૬
યુક્તપ્રાંત	૧૦૬.૩	૪૮.૪૧	૪૫૫
મધ્યપ્રાંત અને વરાડ	૯૯.૯	૧૫.૫૧	૧૫૫
પંજાબ	૯૯.૦	૨૩.૫૮	૨૩૮
બિહાર અને ઓરિસ્સા	૮૩.૦૫	૩૭.૬૮	૪૫૪
બંગાળ	૭૭.૫	૫૦.૧૧	૬૪૬
આસામ	૫૫.૦	૮.૬૨	૧૫૭

હિંદના વસ્તીવાળા પ્રાંતો

વિઝાગાપટ્ટમ (મદ્રાસ)	૩,૬૦૭,૯૪૮
દરભંગા (બિહાર-ઓરિસ્સા)	૩,૧૬૬,૦૯૪
માઇમેન્સિંગ (બંગાળા)	૫,૧૨૦,૨૬૧
ગોરખપુર (યુક્તપ્રાંતો)	૩,૫૬૭,૫૬૧
લાહોર (પંજાબ)	૧,૩૭૮,૫૭૦
રત્નાગિરિ (મુંબઇ)	૧,૩૦૨,૫૨૭
સિલ્હટ (આસામ)	૨,૭૨૪,૩૪૨
રાયપુર (મધ્યપ્રાંત)	૧,૫૨૭,૫૭૩
અક્યાબ (બર્મા)	૬૩૭,૫૮૦

બંગાળામાં માઇમેન્સિંગ હિંદમાં સૌથી વધારે વસ્તીવાળો પ્રાંત છે.

હિંદના મોટા પ્રાંતો

	ચો. મા.
વિઝાગાપટ્ટમ	૧૭,૧૬૮
રાંચી	૭,૧૦૨
માઇમેન્સિંગ	૬,૨૩૭
ગઢવાલ	૫,૪૧૨
કાંગરા	૯,૬૨૦
થર-પાર્કર (મુંબઇ)	૧૩,૬૩૬

	ચો. મા.
લુશાઈ હિલ્સ	૮,૦૫૨
રાયપુર	૯,૭૭૭
અપર ચિંદવિન	૧૬,૦૩૭

૧૯૩૧ની વસ્તી-ગણત્રી મુજબ

શહેરોની વસ્તી

કલકત્તા (હાવરા સહિત)	૧,૪૮૫,૫૮૨	આગ્રા	૨૨૯,૭૬૪
ઢાકા	૧૩૮,૫૧૮	અલ્લાહાબાદ	૧૮૩,૯૧૪
પટણા	૧૫૯,૬૯૦	હૈદ્રાબાદ (દક્ષિણ)	૩૭૭,૦૦૬
મુંબઇ	૧,૧૬૧,૩૮૩	શ્રીનગર	૧૭૩,૫૭૩
કરાંચી	૨૬૩,૫૬૫	બેંગલોર	૩૦૬,૪૭૦
રંગૂન	૪૦૦,૪૧૫	રાવલપીંડી	૧૧૯,૨૮૪
નાગપુર	૨૧૫,૧૬૫	બનારસ	૨૦૫,૩૧૫
દિલ્હી	૪૪૭,૪૪૨	પુના	૨૫૦,૧૮૭
મદ્રાસ	૬૪૭,૨૩૮	કાનપુર	૨૪૩,૭૫૫
પેશાવર	૧૨૧,૮૬૬	અમદાવાદ	૩૧૩,૭૮૯
લાહોર	૪૨૯,૭૪૭	જયપુર	૧૪૪,૧૭૯
અમૃતસર	૨૬૪,૮૪૦	મદુરા	૧૮૨,૦૧૮
લખનૌ	૨૭૪,૬૫૯	જબલપુર	૧૨૪,૩૮૨

હિંદુઓની બહુમતી

	હિંદુ	મુસલમાન
બિહાર અને ઓરિસ્સા	૩૧,૦૧૦,૬૬૦	૪,૨૬૪,૭૭૬
આસામ	૪,૯૩૧,૭૬૦	૨,૭૫૫,૯૧૪
મુંબઇ	૧૬,૬૧૯,૮૬૬	૪,૪૫૭,૧૩૩
મધ્યપ્રાંત	૧૩,૪૬૦,૧૦૫	૬૮૨,૮૫૪
દિલ્હી	૩૯૯,૮૬૩	૨૦૬,૯૬૦
મદ્રાસ	૪૦,૩૯૨,૯૦૦	૩,૩૧૬,૦૮૩
યુક્તપ્રાંતો	૪૦,૯૦૫,૫૩૨	૭,૧૮૧,૯૨૭

મુસલમાનોની બહુમતી

	મુસલમાન	હિંદુ
બલુચિસ્તાન	૪૦૫,૩૦૯	૪૧,૪૩૨
બંગાળ	૨૭,૫૩૦,૩૨૧	૨૧,૫૩૭,૯૨૧
સરહદ પ્રાંત	૨,૨૨૭,૩૦૩	૧૪૨,૯૭૭
પંજાબ	૧૩,૩૩૨,૪૬૦	૬,૩૨૮,૫૮૮

હિંદના પ્રાંતના મહાલોની સંખ્યા

મદ્રાસ	૨૬	આસામ	૧૨
મુંબઈ (ઇલાકો)	૨૯	સરહદપ્રાંત	૫
બંગાળ	૨૮	બલુચિસ્તાન	૬
સંયુક્તપ્રાંત	૪૮	અજમેર-મેરવડા	૧
પંજાબ	૨૯	કુર્ગ	૧
બર્મા	૩૮	દિલ્હી	૧
બિહાર અને ઓરિસ્સા	૨૧	આન્દામાન અને નિકોબાર	૨
મધ્યપ્રાંત અને વરાડ	૨૨		

ભૌગોલિક ઉપનામો

બહેરિન (પર્શિયન ગલ્ફ)	મૌક્તિક ટાપુ
ટ્રિસ્ટાન દ કુન્હા	જગતનો એકલો અટુલો ટાપુ (આટલાંટિકની મધ્યમાં)
તિબેટ	પ્રતિષિદ્ધ ભૂમિ
પામિર પ્લેટો	જગતનું છાપરું
ઇજીપ્ત	નાઇલની ભેટ
નોર્વે	મધ્યરાત્રિના સૂર્યનો પ્રદેશ
સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	યુરોપનું ક્રીડાંગણ
પંજાબ	પાંચ નદીઓનો પ્રદેશ
રોમ	શાશ્વત શહેર

તાજહીન રાજાઓ

૧. જર્મનીનો વિલિયમ બીજો
૨. ગ્રીસનો કોન્સ્ટન્ટાઇન
૩. બલ્ગેરિયાનો ફર્ડિનાન્ડ
૪. મક્કાનો હુસેન.
૫. ઇજીપ્તનો અબ્બાસ હેલ્મિ
૬. અફઘાનિસ્તાનનો અમાનુલ્લાખાન
૭. સ્પેનનો આલ્ફોન્ઝો તેરમો
૮. ચીનનો શહેનશાહ પુઇ
૯. હંગરિનો ચાર્લ્સ
૧૦. તુર્કસ્તાનનો સુલ્તાન મહમદ ૬ ઠ્ઠો
૧૧. પોર્ટુગલનો રાજા મેન્યુઅલ બીજો
૧૨. સિયામનો પ્રજાવર્ધક
૧૩. એડ્વર્ડ આઠમા—ડ્યુક ઓફ વિંડસર
૧૪. આબિસિનિયાના હેલ સિલાસિ

બદલાયેલાં ભૌગોલિક નામો

જુનું	નવું
પેકિન	પીપિંગ
ક્રિશ્ચિઆના (નોર્વે)	ઓસ્લો
કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ	ઇસ્તંબુલ
ક્વીન્સટાઉન (આયર્લેન્ડ)	કોભ
મેસોપોટેમિયા	ઇરાક
રશિયા	યુનિયન ઓફ સોવિયેટ સોસ્યાલિસ્ટ રિપબ્લિક
સેંટપીટર્સબર્ગ	પેટ્રોગ્રેડ
મોસ્કો	લેનિનગ્રેડ
નિઝની નોવોગોરોડ	ગોર્કી
મંચુરિયા	મંચુકુઓ

જાનું	નવું
પર્શિયા	ઇરાન
ત્રિપોલિ	લિબિયા
કોરિયા	ચોઝન
ફોર્મોસા	તૈવન

દેશોનાં રાષ્ટ્રીય નામો

દેશ	રાષ્ટ્રીય નામ	દેશ	રાષ્ટ્રીય નામ
પર્શિયા	ઇરાન	જાપાન	નિપોન
ઑસ્ટ્રિયા	ઇસ્ટરિશ	સ્પેન	એસ્પેમા
હંગરી	મેગ્યારિઝેંગ	બેલ્જિયમ	લબેલ્જીક
જર્મનિ	ડુશલેન્ડ	એબિસિનિયા	ઇથિઓપિયા
ગ્રીસ	હેલાસ	હોલંડ	નેધર્લેન્ડ
ચીન	ચુંગકવો	પોલંડ	પોલસ્કા
ઇજીપ્ત	મિસર	સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	હેલ્વેશિયા
ફિન્લેન્ડ	સ્વોમિ	આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટ	આયર
		નોર્વે	નોર્જ

રેલ્વેના લાંબા પુલ

	ફીટ
લોઅર ઝાંબેસીનો પુલ (આફ્રિકા)	૧૧,૬૫૦
'ટે' ઉપરનો પુલ (સ્કોટલંડ)	૧૦,૫૨૭
અપર સોનનો પુલ (હિંદુસ્તાન)	૧૦,૦૫૨
ગોદાવરીનો પુલ (હિંદુસ્તાન)	૩,૦૦૬
ફોર્થનો પુલ (સ્કૉટલંડ)	૮,૩૦૦
મહાનદીનો પુલ (હિંદુસ્તાન)	૬,૯૧૨
રિઓ સાલ્ડો પુલ (આર્જેન્ટાઇન)	૬,૭૦૩
હેલ્ગેટ પુલ (ન્યુયોર્ક)	૧૩,૫૫૩

(૧૦,૮૧૮ ફીટ જમીન ઉપર, ૨,૭૩૫ ફીટ નદી ઉપર)

યુરોપનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો

ઇસ્ટોનિયા–પહેલાં રશિયાનો પ્રાંત હતો. સ્વતંત્રતા જાહેર કરીને ૧૯૧૭માં પ્રજાસત્તાક થયું.

લિથુઆનિયા–૧૯૧૮ના ફેબ્રુઆરીમાં રશિયા સાથેનો સંબંધ તોડી નાખ્યો અને પ્રજાસત્તાક થયું.

યુનિયન ઑફ સોશ્યાલિસ્ટ સોવિયેટ રિપબ્લિકસ (રશિયા) ૧૯૧૮મા સ્થાપન થઇ, પ્રજાસત્તાક થયું.

જર્મનિ–શહેનશાહ વિલિયમ બીજાએ ગાદી–ત્યાગ કર્યો, અને ૧૯૧૮ના નવેમ્બરની ૯ મીએ પ્રજાસત્તાક થયું.

પોલેંડ–રશિયાથી સ્વતંત્ર થઈને ૧૯૧૮ના નવેમ્બરની ૯ મી તારીખે પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના થઇ.

ઓસ્ટ્રિયા–૧૯૧૮ના નવેમ્બરની ૧૨મી તારીખે પ્રજાસત્તાક થયુ.

ઝેકોસ્લોવેકિયા–૧૯૧૮ના નવેમ્બરની ૧૪ મી તારીખે પ્રજાસત્તાક થયું.

લેટિવયા–રશિયાનો આગલો એક પ્રાંત–૧૯૧૮ના નવેમ્બરની ૧૮ મીએ લેટ્વિયાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય થયું.

ફિન્લેન્ડ–૧૯૧૭ના ડિસેમ્બરની ૧૬મી તારીખે રશિયાથી જુદું પડ્યું, અને ૧૯૧૯ના જુલાઇની ૧૭ મીએ પ્રજાસત્તાક થયું.

તુર્કસ્તાન–મહાન રાષ્ટ્રીય સભાએ ૧૯૨૨ના નવેમ્બરની ૧લી તારીખે મત આપ્યો કે સુલતાનની પદવીનું અસ્તિત્વ બંધ પાડવું. ૧૯૨૩ના નવેમ્બરની ૨૯મી એ નવા તુર્કસ્તાન પ્રજાસત્તાકના પહેલા પ્રમુખની ચૂંટણી થઇ.

સ્પેન–૧૯૩૧ના ૧૪મી એપ્રિલે પ્રજાસત્તાક જાહેર થયું.

શહેનશાહો અને રાજ્યકર્તાઓ

અફઘાનિસ્તાન	રાજા ઝહિરશાહ
આલ્બેનિયા	રાજા ઝોગુ પહેલો
બેલ્જિયમ	રાજા લિઓપોલ્ડ ત્રીજો
ભૂતાન	મહારાજા જે. વાંગ્ચુક
બલ્ગેરિયા	રાજા બોરિસ ત્રીજો
ડેન્માર્ક	રાજા ક્રિશ્ચિયન દશમો
ઇજીપ્ત	રાજા ફરૂક પહેલો
ગ્રેટ બ્રિટન	રાજા જ્યોર્જ ૬ઠ્ઠો
ગ્રીસ	જ્યોર્જ બીજો
હેજાઝ	રાજા અબ્દલ અઝીઝ-અલ-સાઉદ
હોલંડ	રાણી વિલ્હેલ્મિના
ઇરાન	શાહ રેઝા પેહ્લવી
ઇરાક	રાજા ગાઝી પહેલો
ઇટલિ	રાજા વિક્ટર ઇમેન્યુઅલ ત્રીજો
જાપાન	મિકાડો હિરિહિટો
મોરોક્કો	સુલ્તાન મુલે મહમદ
મંચુકુઓ	રાજા કેંગ ટેહ
નેપાલ	મહારાજા વીરવિક્રમ
નોર્વે	રાજા હાકોન સાતમો
રુમાનિયા	રાજા કેરોલ બીજો
સિઆમ	રાજા આનંદ મહિદોલ
સાઉદી અરેબિયા	સંદઇ બનસુદ
સ્વિડન	રાજા ગુસ્ટેફ ૫ મો
ટ્રાન્સ જોર્ડન	અમીર અબ્દુલ્લા
યુગોસ્લેવિયા	રાજા પીટર બીજો

મુખ્ય પ્રધાનો

ઓસ્ટ્રેલિયા	જે. એ. લેયન્સ
ઓસ્ટ્રિયા	ડૉ. સુસ્નિંગ

બેલ્જિયમ	પૉલ વાન ઝીલૅંડ
ઈજીપ્ત	નહાસપાશા
ફ્રાન્સ	મી. શેટેમ્પ
સ્વિડન	મોંસ્યુ હેન્સન
ગ્રીસ	પી. ઇ. સાલ્ડેરિસ
કેનેડા	ડબલ્યું મેકેન્ઝી કિંગ
હંગરિ	ડૉ. ડરાન્યી
બૅલ્ગેરિયા	ઍન્દ્રિ ટારોફ
ઝેકોસ્લોવેકિયા	ફેન્ટ્રિમેક ઉદ્ઝલ
જર્મની	હેર હિટલર
ડેન્માર્ક	થિયોડોર સ્ટૉનિંગ
ઇટલિ	બેનિટો મુસોલિની
આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટ	ડી. વેલેરા
જાપાન	પ્રિન્સ કોનોયે
ન્યુઝીલૅંડ	જી. ડબલ્યુ ફોર્બસ
સ્પેન	ડૉન. આર. મેગ્પર
સોવિયેટ રશિયા	એમ. મોલોટવ
નોર્વે	એમ. મોવિંકલ
પોલૅંડ	કર્નલ વેલરિ સ્લેવેક
રુમાનિયા	એન. જોર્ગા
દક્ષિણ આફ્રિકા	જનરલ હર્ટઝોગ
તુર્કસ્તાન	ઇસ્મેત પાશા
યુગોસ્લેવિયા	જનરલ પીટર ઝિફ્કોવિચ
ઇરાન	મહમદ ફરઘી
નેધર્લૅન્ડઝ	એમ. કોલિંગ
નેપાલ	જનરલ જોધ શમશેરજંગ
ગ્રેટબ્રિટન	નેવિલ ચેમ્બર્લેન
પોર્ટુગલ	જનરલ. ડી. ઓલિવીરા
સ્પેન	સિનોર બેરિઓસ

પ્રમુખો

આર્જેન્ટાઇન રિપબ્લિક	જનરલ એ. પી. જસ્ટો
ઓસ્ટ્રિયા	હેર મિક્લાસ
બ્રાઝિલ	ડૉ. જી. વર્ગો
ચીન	લિન સેન
ચિલિ	ડોન એ. એલેસન્ડ્રિ
ઝેકોસ્લોવેકિયા	ડૉ. બેનેસ
ફ્રાન્સ	મોસ્યુ આલ્બર્ટ લેબ્રુન
જર્મની	હેર એડોલ્ફ હિટલર
ગ્રીસ	અલેક્ઝાંડર ઝૈમિસ
લિબેરિયા	એડવિન બાર્કલે
મેક્સિકો	જનરલ કાર્ડેનસ
પેરુ	ઓસ્કર આર. બેનેવિડિસ
પોલંડ	આઇ. મોસિક્કિ
પોર્ટુગલ	એન્ટોનિયો કાર્મોના
રશિયા	વિ. એમ. મોલોટોવ
સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	ડૉ. જી. મોટ્ટા
સ્પેન	સિનોર એમ. અઝાના
તુર્કસ્તાન	કમાલ અતાતુર્ક
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	એફ. ડી. રુઝવેલ્ટ

અમેરિકાના પ્રમુખો

૧ જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન
૨ જોન એડમ્સ
૩ ટોમસ જેફર્સન
૪ જેમ્સ માડિસન
૫ જેમ્સ મનરો
૬ જોન ક્વિન્સિ એડમ્સ
૭ એન્ડ્રયુ જેક્સન
૮ માર્ટિનવાન બરેન
૯ વિલિયમ હેત્રિ હેરિસન
૧૦ જોન ટિલર
૧૧ જેમ્સ નોક્સપોક
૧૨ ઝકારી ટેઇલર
૧૩ મિલર્ડ ફિલ્મોર
૧૪ ફ્રેન્કલિન પિઅર્સ

૧૫ જેમ્સ બુકેનન	૨૪ ગ્રોવર ક્લિવલેન્ડ
૧૬ અબ્રહામ લિંકન	૨૫ વિલિયમ મેકકિન્લિ
૧૭ એન્ડ્રયુ જોન્સન	૨૬ થીઓડર રૂઝવેલ્ટ
૧૮ ઉલિસિસ સિમ્પ્સન ગ્રાન્ટ	૨૭ વિલિયમ હાવર્ડ ટેફ્ટ
૧૯ રૂથફોર્ડ બિર્ચાડહે	૨૮ વોરન ગેમેલિલ હાર્ડિંગ
૨૦ જેમ્સ અબ્રામ ગારફિલ્ડ	૨૯ વુડરો વિલ્સન
૨૧ ચેસ્ટર એલન આર્થર	૩૦ કાલ્વિન કુલિજ
૨૨ ગ્રોવર ક્લિવલેન્ડ	૩૧ હર્બર્ટ ક્લાર્ક હુવર
૨૩ બેન્જામિન હેરિસન	૩૨ ફ્રેંકલિન ડેલાનો રૂઝવેલ્ટ

૧૮૦૧થી બ્રિટિશ પ્રધાનો

હેન્રિ એડિંગ્ટન	૧૮૦૧	વાઇકાઉન્ટ પામર્સ્ટન	૧૮૫
વિલિયમ પિટ્ટ	૧૮૦૪	અર્લ રસેલ	૧૮૬
લૉર્ડ ગ્રેનવિલ	૧૮૦૬	અર્લ ઑફ ડર્બી	૧૮૬
ડ્યુક ઑફ પોર્ટલેન્ડ	૧૮૦૭	બેન્જામિન ડિઝરાયલિ	૧૮૬
સ્પેન્સર પર્સિવલ	૧૮૦૯	વિલિયમ એવર્ટ ગ્લેડસ્ટન	૧૮૬૮
લૉર્ડ લિવરપુલ	૧૮૧૨	અર્લ ઑફ બીકન્સફીલ્ડ	૧૮૭૪
જ્યૉર્જ કેનિંગ	૧૮૨૭	મિ. ગ્લેડસ્ટન	૧૮૮૦
લૉર્ડ ગોડરિચ	૧૮૨૭	માર્ક્વિસ ઑફ સેલિસબરિ	૧૮૮૫
ડ્યુક ઑફ વેલિંગ્ટન	૧૮૨૮	મિ. ગ્લેડસ્ટન	૧૮૮૬
અર્લ ગ્રે	૧૮૩૦	માર્ક્વિસ ઑફ સેલિસબરિ	૧૮૮૬
વાઇકાઉન્ટ મેલબોર્ન	૧૮૩૪	મિ. ગ્લેડસ્ટન	૧૮૯૨
સર રૉબર્ટ પીલ	૧૮૩૪	અર્લ ઑફ રોઝબરિ	૧૮૯૪
વાઇકાઉન્ટ મેલબોર્ન	૧૮૩૫	માર્ક્વિસ ઑફ સેલિસબરિ	૧૮૯૫
સર રૉબર્ટ પીલ	૧૮૪૧	આર્થર જેમ્સ બાલ્ફર	૧૯૦૨
લૉર્ડ જહૉન રસેલ	૧૮૪૬	સર હેનરિ કૅમ્પબેલ બેનરમેન	૧૯૦૫
અર્લ ઑફ ડર્બી	૧૮૫૨	હર્બર્ટ હેન્રિ ઍસ્ક્વિથ	૧૯૧૫
અર્લ ઑફ આબર્ડીન	૧૮૫૨	ડેવિડ લૉઇડ જ્યૉર્જ	૧૯૧૬
વાઇકાઉન્ટ પામર્સ્ટન	૧૮૫૫	એન્ડ્રયુ બોનર લૉ	૧૯૨૨
અર્લ ઑફ ડર્બી	૧૮૫૮	સ્ટેન્લી બાલ્ડવિન	૧૯૨૩

જે. રામ્સે મેકડૉનલ્ડ	૧૯૨૪	સ્ટેન્લિ બાલ્ડ્વિન	૧૯૩૫
સ્ટેન્લિ બાલ્ડવિન	૧૯૨૪	નેવિલ ચેમ્બરલેન	૧૯૩૭
જે. રામ્સે મેકડૉનલ્ડ	૧૯૨૯		

છેલ્લાં ૧૫૦ વર્ષના પોપ

ક્લિમન્ટ ૧૪ મો	૧૭૬૯–૧૭૭૫	પાયસ ૯ મો	૧૮૪૬–૧૮૭૮
પાયસ ૬ ઠ્ઠો	૧૭૭૫–૧૮૦૦	લીઓ ૧૮ મો	૧૮૭૮–૧૯૦૩
પાયસ ૭ મો	૧૮૦૦–૧૮૨૩	પાયસ ૧૦ મો	૧૯૦૩–૧૯૧૪
લીઓ ૧૭ મો	૧૮૨૩–૧૮૨૯	બેનિડિક્ટસ ૧૫મો	૧૯૧૪–૧૯૨૨
પાયસ ૮ મો	૧૮૨૯–૧૮૩૧	પાયસ ૧૧ મો	૧૯૨૨–
ગ્રેગરિયસ ૧૬ મો	૧૮૩૧–૧૮૪૬		

રાજકીય હત્યાઓ

૧૮૬૫ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખ, અબ્રહામલિંકન એપ્રિલ ૧૪
૧૮૭૨ હિંદના ગવર્નર જનરલ અર્લ ઑફ મેયો
૧૮૭૬ તુર્કસ્તાનના સુલ્તાન અબ્દુલઅઝીઝ
૧૮૮૧ રશિયાના ઝાર અલેકઝાંડર અને યુનાઇટેડ
સ્ટેટ્સના પ્રમુખ ગાર્ફિલ્ડ ,
૧૮૯૪ ફ્રાન્સના પ્રમુખ કાર્નોટ
૧૮૯૬ ઇરાનના શાહ નઝીરૂદ્દીન મે ૧
૧૮૯૮ ઑસ્ટ્રિયાના શહેનશાહબાનુ ઇલિઝાબેથ સપ્ટેમ્બર ૧૦
૧૯૦૦ ઇટલિના રાજા હમ્બર્ટ જુલાઈ ૨૯
૧૯૦૧ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખ મેકકિન્લિ સપ્ટેમ્બર ૬
૧૯૦૩ સર્વિયાના રાજા અલેકઝાંડર અને રાણી ડ્રેગા
૧૯૦૫ રશિયાના ગ્રાન્ડ ડ્યુક સર્ગિઅસ
૯૦૮ પોર્ટુગલના રાજા કાર્લોસ તથા પાટવીકુમાર
૧૯૦૯ જાપાનના પ્રિન્સ ઇટો
૧૯૧૩ ગ્રીસના રાજા જ્યોર્જ પહેલા
૧૯૧૪ ઑસ્ટ્રિયાના આર્કડ્યુક ફ્રાન્સિસ ફર્ડિનન્ડ જૂન ૨૮
૧૯૧૭ ઝાર નિકોલસ અને કુટુંબ જુલાઈ ૧૬

૧૯૧૮ પોર્ટુગલના પ્રમુખ પેઇસ
૧૯૧૯ બાવેરિયાના પ્રમુખ કર્ટ ઇસ્નેર; અફગાનિસ્તાનના અમીર હબીબુલ્લા
૧૯૨૧ સ્પેનના વડા પ્રધાન ડેટ્રો.
૧૯૨૨ પોલેંડ પ્રજાસત્તાકના પહેલા પ્રમુખ આઇ નારતોવિક જૂન ૧. આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટના બળવાખોરોના પ્રધાન માઇકલ કૉલિન્સ.
૧૯૨૮ મેક્સિકોના આગલા પ્રમુખ જનરલ અલ્વારો ઓબ્રેગોન
૧૯૩૦ જાપાનના વડા પ્રધાન હામાગુચીનું ટોકિયો ખાતે ખૂન થયું.
૧૯૩૨ ફ્રાન્સના પ્રમુખ ડુમર 'જાપાનના વડા પ્રધાન ટકેશી ઇનુ કે મે ૧૩
૧૯૩૩ અફગાનિસ્તાનના રાજા નાદિરશાહ ઇંગ્લંડના રાજા અમીર ફીઝલ. ૮ સપ્ટેમ્બર. રુમાનિયાના વડા પ્રધાન અયોન છ. ડુકા. ૨૪ ડિસેમ્બર ૧૯૩૩
૧૯૩૪ ઑસ્ટ્રિયાના ચાન્સેલર ડૉ. ડોલફસ, યુગોસ્લાવિયાના રાજા અલેકઝાંડર પહેલા; ફ્રાન્સના પરદેશખાતાના પ્રધાન મો લ્યુ બાર્થો. પોલિશ પ્રધાન કર્નલ પીરેકિ
૧૯૩૫ યુનાઇટેડ સ્ટેટસના સેનેટર હ્યુ. પી. લોંગ
૧૯૩૬ જાપાનના નાણાખાતાના પ્રધાન કે. તકાહાશી, તથા ચાહીસીલના રક્ષક વાઇકાઉન્ટ સૈગો

લાંબી નહેરો

નહેર	લંબાઈ (માઇલમાં)	પહોળાઈ (ફૂટમાં)
બાલ્ટિક નહેર		
સ્ટેલિનની ધોળા સમુદ્રની	૧૬૬	
સુએઝ	૧૦૦	૧૯૮
કીલ	૬૧	૧૫૦
પનામા	૫૦ ૫	૩૦૦
માન્ચેસ્ટર	૩૫½	૧૨૦

નહેર	લંબાઇ (માઇલમાં)	પહોળાઇ (ફુટમાં)
વેલંડ	૨૫	૧૦૦
ક્રોન્સ્ટેડ	૧૬	૨૨૦
આમસ્ટર્ડામ	૧૫	૬૦–૧૧૦
એલ્બ અને ટ્રેવે	૪૧	૭૨

લાંબાંમાં લાંબાં રેલ્વેનાં પ્લેટફોર્મો

	ફીટ
સોનેપુર : (બી. એન. ડબલ્યુ. આર. હિંદુસ્તાન)	૨,૪૧૫
ખડગપુર : (બંગાળ નાગપુર રેલ્વે, હિંદુસ્તાન)	૨,૩૫૦
બુલવાયો : (રૂહોડેશિયા રેલ્વે)	૨,૩૦૨
લખનૌનું નવું સ્ટેશન : (ઇસ્ટ ઇન્ડિયન રેલ્વે, હિંદુસ્તાન)	૨,૨૫૦
માંચેસ્ટર વિક્ટોરિયા એક્સચેન્જ : (એલ. એમ. એસ. આર)	૨,૧૬૪
બેઝવાડા : (મદ્રાસ સધર્ન મરાઠા રેલ્વે)	૨,૧૦૦
ઝાંસી : (ગ્રેટ ઈન્ડિયન પેનિન્સુલા–હિંદુસ્તાન)	૨,૦૨૫
કોટડી : (નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે હિંદુસ્તાન)	૧,૮૯૬
માંડલે : (બર્મા રેલ્વેઝ)	૧,૭૮૮
બુર્નમાઉથ (ઇંગ્લંડ)	૧,૭૪૮

દુનિયામાં લાંબાંમા લાંબાં રેલ્વેનાં બોગદાં

	માઇલ	વાર	પ્રદેશ
સિમ્પ્લન	૧૨	૪૫૮	સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ ઇટલિ
ટના	૧૨½		જાપાન
ફ્લોરેન્સ બોલોના	૧૧	૩,૩૦૪	ઇટલિ
સેંટ ગોથર્ડ	૯	૫૬૪	સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ ઇટલિ
લોટશબર્ગ	૯	૫૫	સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ
માઉન્ટ કેનિસ	૭	૧,૭૩૦	ફ્રાન્સ–ઇટલિ
કેસ્કેડ	૭	૧૩૯૩	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા
મોફ્ટ	૬	૧૭૬	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા
આર્લબર્ગ	૬	૪૦૪	ઓસ્ટ્રિયા

	માઇલ	વાર	પ્રદેશ
રિકેન	૫	૫૭૮	સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ
તૉરેન	૫	૫૪૬	ઑસ્ટ્રિયા
રોન્કો	૫	૨૭૭	ઇટલિ
ટાર્ડેન	૫	૫૬	ઇટલિ
ટ્રાન્સન્ડાઇન	૫		ચિલિ આર્જેન્ટાઇન
ક્રાનોટ	૫		ફ્રેન્ચ
ઓતિરા	૫		ન્યુઝીલૅંડ

જગતનું મોટું વૃક્ષ

કૅલિફૉર્નિયાના સેકુઆ નેશનલ પાર્કના જંગી અરણ્યમાં આવેલું જન. શેર્મન વૃક્ષ આખા જગતમાં સૌથી મોટું તથા જૂનું ગણાય છે. તેની ઉંમર ૪,૦૦૦ થી ૫,૦૦૦ વર્ષોની ગણાયામાં આવે છે.

જગતની મોટી સ્ટીમરો

નામ	ગ્રોસ ટન	લંબાઈ ફૂટ	પહોળાઈ ફૂટ	બંધાયા સાલ
નોર્મન્ડી §	૮૨,૭૯૯	૧,૦૨૯	૧૧૦	૧૯૩૫
ક્વીન મેરી †	૮૦,૭૭૩	૧,૦૧૮	૧૧૮	૧૯૩૬
મેજેસ્ટિક †	૫૬,૬૨૧	૯૧૫	૧૦૦	૧૯૨૧
બેરન્ગેરિયા †	૫૨,૧૨૬	૮૮૩	૯૮	૧૯૧૨
બ્રિમેન *	૫૧,૬૫૬	૯૩૮	૧૦૧	૧૯૨૯
રેક્સ ‡	૫૧,૦૬૨	૮૦૦	૧૦૨	૧૯૩૨
યુરોપા †	૪૯,૭૪૬	૮૯૦	૧૦૨	૧૯૨૮
લેવિઍથન ¶	૪૮,૯૪૩	૯૦૮	૧૦૦	૧૯૧૪
કોન્ટી ડિ સેવોયા ‡	૪૮,૫૦૦	૮૧૬	૯૬	૧૯૩૨
ઑલિમ્પિક †	૪૬,૪૩૯	૮૫૨	૯૨	૧૯૧૧
ઍક્વિટેનિયા	૪૫,૬૪૭	૮૬૮	૯૭	૧૯૧૪
ઇલ દ ફ્રાન્સ §	૪૩,૧૫૩	૭૬૩	૯૨	૧૯૩૦

નામ	કુલ ટનેજ	લંબાઈ ફૂટ	પહોળાઈ ફૂટ	ક્યારે બંધાઈ
લ એટલાંટિક	૪૨,૫૧૨	૭૧૩	૯૨	૧૯૩૦
એમ્પ્રેસ ઑફ બ્રિટન †	૪૨,૩૪૮	૭૩૩	૯૭	૧૯૩૧
પેરિસ §	૩૪,૫૬૯	૭૩૫	૮૫	૧૯૨૧
હોમેરિક †	૩૪,૩૫૧	૭૫૧	૮૩	૧૯૨૨
કોલંબસ *	૩૨,૫૬૫	૭૪૯	૮૩	૧૯૨૨
રોમા ‡	૩૨,૫૮૩	૭૦૫	૮૨	૧૯૨૬
ઓગસ્ટસ ‡	૩૨,૪૧૮	૭૧૧	૮૩	૧૯૨૭

† બ્રિટિશ § ફ્રેંચ * જર્મન ‡ ઇટાલિયન ¶ અમેરિકન

ઝડપી મોટી સ્ટીમરો

નામ	ધ્વજ	કુલ ટનેજ	કલાકના નૉટ
નોર્મન્ડી	ફ્રેંચ	૮૨,૭૯૯	૨૯.૬૪
ક્વીન મેરી	બ્રિટિશ	૮૦,૭૭૩	૨૯.૬૧
કોન્ટિ ડિ સેવોયા	ઇટાલિયન	૪૮,૫૦૦	૨૮.૨૯
બ્રીમેન	જર્મન	૫૧,૬૫૬	૨૬.૨૭
યુરોપા	જર્મન	૪૯,૭૪૬	૨૬.૨૭
રેક્સ	ઇટાલિયન	૫૧,૦૬૨	૨૫.૨૮
મેજેસ્ટિક	બ્રિટિશ	૫૬,૬૨૧	૨૫.૨૬
એમ્પ્રેસ ઑફ બ્રિટન	બ્રિટિશ	૪૨,૩૪૮	૨૪.૨૫
એક્વિટેનિયા	બ્રિટિશ	૪૫,૬૪૭	૨૩.૨૪
ઇલ દ ફ્રાન્સ	ફ્રેન્ચ	૪૩.૧૫૩	૨૩.૨૪
મોન્ટિસેલા	અમેરિકન	૧૯,૩૬૧	૨૩.૨૪
માઉન્ટ વર્નોન	અમેરિકન	૧૮,૩૭૨	૨૩.૨૪

જગતની મોટી નદીઓ

નદીનું નામ	ક્યાં વહે છે?	લંબાઈ (માઇલમાં)
મિસુરી-મિસિસિપિ	મેક્સિકોનો અખાત	૪,૫૦૨

નદીનું નામ	ક્યાં વહે છે?	લંબાઇ (માઇલમાં)
આમાઝોન	આટલાંટિક	૪,૦૦૦
નાઇલ	ભૂમધ્ય સમુદ્ર	૪,૦૦૦
યાંગત્સે	ઉત્તર પેસિફિક	૩,૪૦૦
યેનેસી	આર્ટિક સમુદ્ર	૩,૨૦૦
કોંગો	આટલાંટિક	૩,૦૦૦
લીના	આર્ટિક સમુદ્ર	૩,૦૦૦
નાઇજર	ગિનિનો અખાત	૩,૦૦૦
ઓબી	આર્ટિક સમુદ્ર	૨,૭૦૦
વોલ્ગા	કાસ્પિયન સમુદ્ર	૨,૪૦૦
હોઆન્ગહો	ઉત્તર પેસિફિક	૨,૬૦૦
મૅકેન્ઝી	બૉફર્ટ સમુદ્ર	૨,૩૦૦
યુકોન	બહેરિંગ સમુદ્ર	૨,૦૦૦
આર્કાન્સસ	મિસિસિપિ	૨,૦૦૦
મદીરા	આમાઝોન	૨,૦૦૦
સેંટ લોરેન્સ	લોરેન્સનો અખાત	૧,૮૦૦
ડાન્યુબ	કાળોસમુદ્ર	૧,૭૨૫
યુફ્રેતિસ	ઇરાનનો અખાત	૧,૭૦૦

પ્રખ્યાત જળધોધ

નામ અને સ્થાન	ઊંચાઈ (ફીટમાં)	નામ અને સ્થાન	ઊંચાઇ (ફીટમાં)
ઍલેક્સ હે. રિવર	૧૦૫	ગેવર્નિ (ફ્રાન્સ)	૧,૩૮૫
ઍાગ્ટાપિન (નોર્વે)	૭૩૦	ગેરસપ્પા (હિંદ)	૯૬૦
આઇડલ વેઇલ (યોસમાઇટ)	૧,૨૦૦	ગ્રાન્ડ લેબ્રેડોર	૩૨૦
ચેમ્બરલેઇન (બ્રિટિશ ગિયાના)	૩૦૦	ગ્રેનાઇટ (રેઇનિયર પાર્ક)	૩૫૦
એલ્ક (બ્રિ. કોલંબિયા)	૧૦૦	ગ્વાયરા (પેરેગ બ્રાઝિલ)	૩૭૪
એમ્પરર (,,)	૧૪૫	હેન્ડેકફૉલ (સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ)	૧૫૦
ફૅરી (રેઇનિયરપાર્ક)	૭૦૦	હેલ્મબ્રેન્ગેટ (સ્વિડન)	૨૩૭
		હર્વાલ કૅસ્કેડ્ઝ (બ્રાઝિલ)	૪૦૦

નામ અને સ્થાન	ઊંચાઇ (ફીટમાં)	નામ અને સ્થાન	ઊંચાઇ (ફીટમાં)
ઇગ્વાસુ (બ્રાઝિલ–આર્જેન્ટિના)	૨૧૦	સ્કુજેગેઉસ્સિઓસ (નોર્વે)	૫૩૦
		સ્લસરિકન (રિઇન્લરપાર્ક)	૧,૩૦૦
ઇલ્લિ લુટ (યોસમાઇટ)	૩૭૦	સ્નો ક્લિમ (વૉશિંગ્ટન)	૨૬૮
કેલંબો (પૂર્વ આફ્રિકા)	૭૦૫	સ્ટૉબેક (સ્વિટ્ઝર્લૅંડ)	૯૮૦
કેઇતુર (બ્રિટિશગિયાના)	૮૦૦	સથરલૅંડ (ન્યુઝીલૅંડ)	૧,૯૦૪
કિંગજ્યૉર્જ કેપપ્રાંત (દક્ષિણ આફ્રિકા)	૪૫૦	ટક્કાકૉ (બ્રિ. કોલંબિયા)	૧,૨૦૦
		ટન્નેર્મેન (સ્વિડન)	૧૨૧
કેંગોઉફોસાર્ના (સ્વિડન)	૧૯૦	ટેકંડમા (કોલંબિયા)	૪૫૦
મેલેટસુન્યેન (બાસુટોલૅંડ)	૬૫૦	ટાવર (યલોસ્ટોન)	૧૩૨
મૉંટમોરેન્કિ, (ક્વિબેક)	૨૬૫	ટ્રૂમેલ્બાશ (સ્વિટ્ઝર્લૅંડ)	૯૫૦
મલ્ટનોમા (ઓરેગોન)	૮૫૦	ટગેલા (નાતાલ)	૨,૨૦૦
મુરેહિસન (આફ્રિકા)	૧૨૦	ટ્વિન (ઇડાહો)	૧૮૦
નેવડા (યોસમાઇટ)	૫૯૪	વર્નલ (યોસમાઇટ) (કેલિફોર્નિયા)	૩૧૭
ન્યાગ્રા (ન્યુયૉર્ક ઓન્ટેરિયો)	૧૬૭		
પૉલો ઍફોન્સો (બ્રાઝિલ)	૧૯૦	વેટ્ટિસ (નોર્વે)	૯૫૦
લાસે વાશે (સ્વિટ્ઝર્લૅંડ)	૨૧૫	વિક્ટોરિયા (દક્ષિણ રૂહોડેશિયા)	૪૦૦
પોજુર્સ્ફૉલન (સ્વિડન)	૧૬૪	વર્જિનિયા, (કેનેડા)	૩૧૫
રિબન (યોસમાઇટપાર્ક)	૧,૬૧૨	વોરિંગ્ફોસ (નોર્વે)	૬૦૦
જુકન (નોર્વે)	૫૩૦	વિડોઝ ટીઅર્સ (યોસમાઇટ)	૧૧૭૦
રોરૈમા (બ્રિ. ગિઆના)	૧,૫૦૦	યલોસ્ટોન (નીચેનો)	૩૧૦
શેફહૉસન (સ્વિટ્ઝર્લૅંડ)	૧૦૦	યોસમાઇટ (ઉપરનો) (કેલિફોર્નિયા)	૧,૪૩૦
ગેવર્નફોલ્સ (કોલોરાડો)	૨૬૬		

મોટા ઘંટ

	આશરે વજન ટનમાં		આશરે વજન ટનમાં
મોસ્કોનો મોટો ઘંટ (દુનિયામાં મોટો)	૨૦૦	મિંગૂન (બર્મા)નો મોટો ઘંટ	૧૨૫
		મોસ્કોનો બીજો ઘંટ	૧૨૫

	આશરે વજન ટનમાં		આશરે વજન ટનમાં
પેકિંગનો મોટો ઘંટ	૫૩	સુમ (ફ્રાન્સ)	૧૩
નોવગોરોડ રશિયા	૩૧	એરફૂર્ટ દેવળ (મેકસિકો)	૧૩
કોલોનના દેવળનો ઘંટ	૨૬	મોન્ટ રિયલ	૧૩
લેનિનગ્રાડના સેંટ ઇસાકના દેવળનો ઘંટ	૨૨	યોર્ક	૧૨
		બિગબેન (વેસ્ટમિન્સ્ટર)	૧૧
ઉલ્મઝ ઓસ્ટ્રિયા	૧૮	ગોર્લિટ્ઝ (સિલેશિયા)	૧૦
નોતરદામ પારિસ	૧૮	બ્રુગ્સ	૧૦
વિયેના	૧૮	ગ્રેટ ટુમ ઑકસફર્ડ	૭
સેંટપોલનો ઘંટ (લંડન)	૧૭		

પ્રાચીન વિશ્વવિદ્યાલયો

પાદુઆનું વિશ્વવિદ્યાલય	(ઇટલિ)	૧૨૨૮
પેવિઆ ,, ,,	(ઇટલિ)	૮૨૫
નેપલ્સનું ,, ,,	(ઇટલિ)	૧૨૨૪
પેરિસ ,, ,,	(ફ્રાન્સ)	૧૧૪૦–૧૧૭૦
પ્રેગ ,, ,,	(બોહિમિયા)	૧૩૪૮
હિડલબર્ગ ,, ,,	(જર્મનિ)	૧૩૮૦
અપ્પસાલા ,, ,,	(સ્વિડન)	૧૪૭૭
મોસ્કો ,, ,,	(રશિયા)	૧૭૫૫
કોપનહેગન ,, ,,	(ડેન્માર્ક)	૧૪૭૮
લીડન ,, ,,	(નેધરલેન્ડઝ)	૧૫૭૫
સેંટ એન્ડ્રુઝ ,, ,,	(સ્કૉટલેન્ડ)	૧૪૧૧
ઑક્સફર્ડ		૧૨૬૬
કેમ્બ્રિજ		૧૨૫૭

પહેલો નંબર

ઊંચો પર્વત	માઉન્ટ એવરેસ્ટ (૨૯,૧૪૧ ફીટ)
મોટું પુસ્તકાલય	લેનિન લાઇબ્રેરી રશિયા

મોટુ રણ	સહરા (આફ્રિકા)
ઊચુ મકાન	એમ્પાયર સ્ટિડિગ (યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા) ૧૨૫૦ ફીટ
મોટા મહેલ	વેટિકન (રોમ)
મોટી સ્ટીમર	નોર્મન્ડિ (૮૨,૭૯૯ ટન)
મોટુ શહેર	લડન (૮,૭૪૭,૧૪૩ મનુષ્યો)
ઊચુ બાવલુ	ન્યુ યૉર્કમા 'સ્વાતત્ર્ય દેવી'નુ બાવલુ ૧૫૧ ફીટ ઊચુ
ઊચુ દેવળ	જર્મનિમા 'ઉલ્મ' દેવળ ૫૩૨ ફીટ ઊચુ
મોટો હીરો	ધી કયુલિનન
વધારે વરસાદવાળુ સ્થળ	ચેરાપૂજી (આસામ)
મોટો અને ઊડો સમુદ્ર	પાસિફિક મહાસાગર
લાબી પરસાળ	દક્ષિણ હિદમા રામેશ્વર મદિરની લગભગ ૪૦૦૦ ફીટ લાબી
લાબુ રેલ્વે પ્લેટફોર્મ	બિહારમા સોનેપુર સ્ટેશન
મોટુ મોતી	બેરસ્ફોર્ડ-હોમ મોતી વજન ૧૮૦૦ ગ્રામ
લાબો રેલ્વે રસ્તો	લિગાથી લેડિવોસ્ટૉક ૬૦૦૦ માઇલ
મોટુ દૂરબીન	કેલિફોર્નિયામા પમાડાનામા ૨૦૦ ઇચના પ્રતિબિબ-યત્રવાળુ
મોટુ સગ્રહસ્થાન	લડન બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ
લાબી નદી	મિસિસિપિ
મોટી નદી	આમાઝોન
મોટુ રેલ્વે સ્ટેશન	ન્યુયૉર્કનુ ગ્રાન્ડ સેન્ટ્રલ ટર્મિનલ ૪૭ પ્લેટફોર્મ છે
મોટો ઘુમ્મટ	વિજાપુરનો ગોળ ગુમ્બજ, ૧૨૪ ફીટના વ્યાસવાળો
લાબી દીવાલ	ચીનની મોટી દીવાલ ૧૦૦૦થી વધારે ફીટ લાબી ઇ સ પૂર્વે ૨૧૪મા બાધવામા આવી
લાબી નહેર	સ્ટેલિનની શ્વેત બાલ્ટિક સમુદ્રની નહેર

લાંબું ભોંયરું	પિરિનીઝની નીચે (૨૫ માઇલ લાંબુ)
મોટું લડાયક વહાણ	એચ. એમ. એસ. હૂડ
મોટો દ્વીપકલ્પ	હિંદુસ્તાન
મોટો ખંડ	એશિયા
મોટો ટાપુ	ગ્રીન્લેન્ડ (૮૨૭,૩૦૦ ચો.મા.)
મોટું ડિરિજીબલ	મેકોન (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)
મોટો વસ્તીવાળો દેશ	હિંદુસ્તાન
મોટો ઘંટ	મોસ્કોનો ઘંટ. ૧૭૩૩માં ઢાળ પાડવામાં આવ્યો ૨૧ ફીટ ઊંચો, તેટલા જ વ્યાસવાળો વજનમાં ૨૦૦ ટન
મોટો ગ્રહ	જ્યુપિટર
મોટું બોગદું	નિપર સ્ટ્રોઇ (રશિયા) પાસે
મોટી રેલ્વે	ટ્રાન્સ-સાઇબિરિયન રેલ્વે
મોટો બાગ	યલોસ્ટોન નેશનલ પાર્ક (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ) ૩૩૫૦ ચોરસ માઇલ
એક સત્તા હેઠળનું મોટામાં મોટું રાજ્ય	સોવિયેટ રશિયા
મોટી કમાન	સિડનિહાર્બર બ્રિજ (ઓસ્ટ્રેલિયા)
મોટું લશ્કર	રશિયાનું રેડ આર્મી
મોટું સીનેમાગૃહ	ન્યુયોર્કનું 'રોક્ષી, તેમાં ૬,૦૦૦ લોકો સમાઇ શકે છે.
મોટું બજાર	એક્સ્પ્લોરર સેમન્ડ (અમેરિકા)
મોટું હવાઇ વહાણ	હિન્ડન્બર્ગ (જર્મની)

ઊંચાં મકાનો અને ટાવર

એમ્પાયર સ્ટેટ બિલ્ડિંગ	(યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા)	૧,૨૫૦
ક્રાઇસ્લર બિલ્ડિંગ	(યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા)	૧,૦૪૮
ઇફેલ ટાવર	(ફ્રાન્સ)	૯૮૪
બેંક ઓફ મેન્હટન	(યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા)	૯૨૭

ક્રેઇન ટાવર	(યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા)	૮૮૦
વૂલ્વર્થ બિલ્ડિંગ	(„ „ „)	૭૯૨
ટર્મિનલ ટાવર	(„ „ „)	૭૦૮
મેટ્રોપોલિટન બિલ્ડિંગ	(„ „ „)	૭૦૦
ચેનિન ટાવર	(„ „ „)	૬૮૦
લિંકન બિલ્ડિંગ	(„ „ „)	૬૩૮
ઉલ્મ કેથિડ્રલ (દેવળ)	(જર્મનિ)	૫૨૯
કેલોન કેથિડ્રલ	(જર્મનિ)	૫૧૨
રુએન કેથિડ્રલ	(ફ્રાન્સ)	૪૮૫
ચેઓપ્સની પિરામિડ	(ઇજીપ્ત)	૪૮૧
સ્ટ્રેસબર્ગ કેથિડ્રલ	(જર્મનિ)	૪૬૮
સેંટ પીટર્સ	(રોમ)	૪૪૮
સેંટ સ્ટીવન્સ કેથિડ્રલ	(વિયેના)	૪૪૧

જાણવા જેવું

"આખા જગતમાં સૌથી વધારે રબર મલાય દ્વીપકલ્પમાં થાય છે.

"આખા જગતની કોફીની પેદાશના બે ભાગ બ્રાઝિલમાં થાય છે.

"હંગરિમાં ઝિલનું બૂટનું કારખાનું જગતમાં સૌથી મોટું છે.

"યુરોપમાં જૂનામાં જૂનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્વિટઝર્લૅન્ડનું છે.

"જગતમાં વિરલ વસ્તુ રેડિયમ છે. માત્ર દશ ઔંસ હજુ સુધી મળી શકી છે.

"જર્મન સ્ટેટ રેલ્વે યુરોપમાં મોટામાં મોટી વેપારી પેઢી છે.

"ફિલાડેલ્ફિયામાં વહાણનો ઉદ્યોગ સૌથી મોટા પ્રમાણમાં છે.

"આખા જગતની તમાકુનો ત્રીજો ભાગ યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં ઉગાડવામાં આવે છે

"આખા જગતના પેટ્રોલિયમનો ¾ ભાગ યુનાઇટેડ સ્ટેટસની જમીનમાંથી નીકળે છે.

"યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાંથી જગતનાં રૂનો અર્ધાથી વધારે ભાગ આવે છે.

"જગતને જોઈતું લગભગ અર્ધું લોઢું અને ત્રીજા ભાગથી વધારે કોલસો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં થાય છે.

"જગતને જોઈતા 'કોકો'નો લગભગ અર્ધો ભાગ આફ્રિકાના સુવર્ણ કિનારામાંથી આવે છે.

"હિંદ જગતને જોઈતી ચાનો અર્ધો જથ્થો પૂરો પાડે છે.

"રૂ ઉગાડનારા દેશોમાં હિંદનો બીજો નંબર છે.

"દક્ષિણ આફ્રિકામાં સૌથી વધારે હીરા મળી આવે છે.

"કલકત્તા જગતનું શણનું મોટું બંદર છે."

કાળચક્ર

જ્યારે હિંદમાં બપોરના બાર વાગ્યા હોય ત્યારે નીચેનાં સ્થળોએ નીચે મુજબ સમય હોય છે:

	ક. મિ.		ક. મિ.
એડન	૪–૦ બપોર	ડબ્લિન	૬–૩૦ ,,
આમ્સ્ટર્ડામ	૬–૫૦ સવાર	જિબ્રાલ્ટર	૬–૩૦ ,,
આથેન્સ	૮–૩૦ સ.	હોબર્ટ	૪–૩૦ બ.
ઓકલંડ (ન્યુઝીલંડ)	૬–૦ બ.	ઇસ્તંબુલ	૮–૩૦ રાત્રિ
બર્લિન	૭–૩૦ સ.	જેરુસલેમ	૮–૩૦ સ.
બ્રિન્ડિસિ	૭–૩૦ ,,	લેનિનગ્રેડ	૯–૩૦ સ.
બ્રિસ્બેન	૪–૩૦ બ.	લિસ્બન	૬–૩૦ સ.
બ્રસેલ્સ	૬–૩૦ સ.	લંડન	૬–૩૦ સ.
બુખારેસ્ટ	૮–૩૦ સ.	મડીરા	૫–૩૦ ,,
બ્યુડાપેસ્ટ	૭–૩૦ સ.	માડ્રિડ	૬–૩૦ ,,
બ્યુએનોસએર્સ	૨–૩૦ ,,	માલ્ટા	૭–૩૦ ,,
કેરો	૮–૩૦ ,,	મોરિશિયસ	૧૦–૩૦ ,,
કલકત્તા	૧૨–૨૩ બ.	મેલ્બોર્ન	૪–૩૦ ,,
કેપટાઉન	૮–૩૦ સ.	મોન્ટ્રીઅલ	૧–૩૦ સ.
ચિકાગો	૧૨–૩૦ ,,	મોસ્કો	૯–૩૦ સ.
કોપનહેગન	૭–૩૦ ,,	ન્યુ ઓર્લીન્સ	૧૨–૩૦ રાત્રિ

	ક. મિ.		ક. મિ.
ન્યુ યૉર્ક	૧–૩૦ બ.	સેંટ લુઈ	૧૨–૩૦ રા.
ઓસ્લો	૭–૩૦ ગ.	સિંગાપોર	૧–૩૦ બ.
ઓટાવા	૧–૩૦ બ	મોઝાંબા	૮–૩૦ મ.
પારિસ	૬–૩૦ મા.	સ્ટૉકહોમ	૭–૩૦ મ.
પનામા	૧–૩૦ બ	સુએઝ	૮–૩૦ સ
પીપીંગ	૨–૩૦ બ.	સિડનિ	૪–૩૦ બ
પર્થ	૭–૩૦ બ.	ટોકિયો	૩–૩૦ બ.
પ્રેગ	૭–૩૦ સ	ટોરન્ટો	૧–૩૦ ગ.
ક્વિબેક	૧–૩૦ ગતિ	વાન્કુવર	૧૦–૩૦ રા.
રંગૂન	૧–૦ બ.		(આગલા દિવસના)
રિઓ દ જાનેરો	૩–૩૦ સ.	વિયેના	૭–૩૦ મ.
રોમ	૭–૩૦ મ	વાશિંગ્ટન	૧–૩૦ ગ.
સાન ફ્રાન્સિસ્કો	૧૦–૩૦ ગ.	વેલિંગ્ટન	૬–૦ મા
સેંટ હેલેના	૬–૭ મ	વિનિપેગ	૧૨–૩૦ રા.
સેંટ જોન્સ (ન્યુફાઉંડલેન્ડ)	૭–૫૯ રા.	યોકોહામા	૩–૩૦ ગ

ઉત્તર અમેરિકા ખંડમા પાંચ જુદા જુદા વખત ગણવામા આવે છે આટલાંટિક વખત ગ્રિનિચ વખત કરતા ૪ કલાક પાછળ છે. ઇસ્ટર્ન ૫ કલાક પાછળ છે, સેન્ટ્રલ ૬ કલાક પાછળ છે, મોન્ટેન ૭ કલાક પાછળ છે, અને પેસિફિક ૮ કલાક પાછળ છે યુરોપમા ગ્રિનિચ કરતા બે કલાક આગળના વખતને ઇસ્ટર્ન–યુરોપીઅન, અને એક કલાક આગળ વખતને મિડ–યુરોપીઅન કહે છે ઑસ્ટ્રેલિયાનો સ્ટાન્ડર્ડ વખત ગ્રિનિચ કરતા આઠથી દશ કલાક આગળ છે બ્રાઝિલમા ૩થી ૫ કલાક પાછળ છે. રોડેશિયા તથા દક્ષિણ આફ્રિકામા સ્ટાન્ડર્ડ વખત ગ્રિનિચ કરતાં ૨ કલાક આગળ છે. હોલંડનો સમય ગ્રિનિચ કરતા ૧૯ મિ. ૩૨ ૧ સે. આગળ છે એડન અને બ્રિટિશ સોમાલીલેન્ડનો સમય ગ્રિનિચ કરતા ૨ ક ૫૯ મિ ૫૪ સે. આગળ છે.

ધ્રુવના શોધકો

ઉત્તર ધ્રુવ

વર્ષ	શોધક	ડીગ્રી-મિનિટ
૧૮૫૪	ધ. કે. કેઇન	૮૦-૫૬
૧૮૭૧	કૅપ્ટન હૉલ	૮૨-૧૬
૧૮૭૬	કૅપ્ટન નેર્સ	૮૩-૧૦
૧૮૭૯	લેફ. ડ. લૉંગ	૭૭-૧૫
૧૮૮૨	લેફ. ગ્રીલિ	૮૩-૨૪
૧૮૯૦	લેફ. પીઅરિ	૮૩-૫૦
૧૮૯૧	લેફ. પીઅરિ	૮૩-૨૪
૧૮૯૫	ફ્રિડ્જૉફ નાન્સેન	૮૬-૧૪
૧૯૦૦	ડયુક દ ઍબ્રુઝી	૮૬-૩૩
૧૯૦૨	લેફ. પીઅરિ	૮૪-૧૭
૧૯૦૪	ઍન્થનિ ફિઆલા	૮૩-૧૩
૧૯૦૬	કમાન્ડર પીઅરિ	૮૭-૬
૧૯૦૯	કમાન્ડર પીઅરિ	૯૦ (ધ્રુવ)
૧૯૨૫	ઍમન્ડસેન-ઍલ્સવર્થ	૮૭-૪૪
૧૯૨૬	કમાન્ડર બર્ડ	૯૦(ધ્રુવ) (હવાઈ વિમાન વડે)
૧૯૨૬	ઍમન્ડસેન-ઍલ્સવર્થ નોબાઇલ	૯૦(ધ્રુવ) (હવાઈ વહાણ વડે)

દક્ષિણ ધ્રુવ

વર્ષ	શોધક	ડીગ્રી-મિનિટ
૧૭૭૪	કૅપ્ટન કૂક	૭૧-૧૫
૧૮૨૩	કૅપ્ટન વેડેલ	૭૪-૧૫
૧૮૪૨	કૅપ્ટન રૉસ	૭૭-૪૯
૧૮૯૫	બોર્ચગ્રેવિન્ક	૭૪-૧૦
૧૮૯૮	દ ગર્લૅશ	૭૧-૩૬
૧૯૦૦	બોર્ચગ્રેવિન્ક	૭૮-૫૦
૧૯૦૨	કૅપ્ટન રૉબર્ટ ઍફ. સ્કૉટ	૮૨-૧૭

વર્ષ	શોધક	ડીગ્રી-મિનિટ
૧૯૦૯	લેફ. શૅકલ્ટન	૮૮-૨૩
૧૯૧૧	રોઆલ્ડ એમન્ડસન	૯૦ (ધ્રુવ)
૧૯૧૨	કેપ્ટન રૉબર્ટ એફ. સ્કૉટ	૯૦ (ધ્રુવ)
૧૯૨૯	એડમિરલ રિચર્ડ બર્ડ	૯૦ (ધ્રુવ) (હવાઇ વિમાન વડે)
૧૯૩૩-૩૪	એડમિરલ બર્ડ	૯૦ (ધ્રુવ)

મોટી શોધખોળો ક્યારે થઈ તથા કોણે કરી તથા પ્રથમ ઉપયોગ ક્યારે થયો ?

કોલ્ટ	(અમેરિકન)	રિવોલ્વર	(૧૮૩૫)
મોર્સ	(,,)	વીજળીના તાર	(૧૮૩૫)
બેલ	(,,)	ટેલિફોન	(૧૮૭૬)
એડિસન	(,,)	વાતચિત કરતું યંત્ર	(૧૮૭૭)
એડિસન	(,,)	ઇન્કેન્ડિસન્ટ લૅમ્પ	(૧૮૭૮)
એડિસન	(,,)	મોશન પિક્ચર-યંત્ર	(૧૮૯૩)
રાઇટ ભાઇઓ	(,,)	એરોપ્લેન	(૧૯૦૩)
વૉટ	(ઇગ્લંડ)	વરાળયંત્ર	(૧૫૬૫)
થિમોનિયર	(ફ્રાન્સ)	ભીવવાનો સંચો	(૧૮૩૦)
દેગુરે અને નીપ્જે	(ફ્રાન્સ)	ફોટોગ્રાફી	(૧૮૩૯)
નોબેલ	(સ્વિડન)	ડાઇનેમાઇટ	(૧૮૬૭)
માર્કોનિ	(ઇટલિ)	બિનતારી સંદેશ	(૧૮૯૬)
ઇસ્ટમેન	(અમેરિકન)	ફોટો ફિલ્મ	(૧૮૮૩)
ગટેન્બર્ગ	(જર્મનિ)	ધાતુના ટાઇપ	(૧૪૫૦)
ચાઇનીઝ લોકો		છાપખાનું	(૫૯૩)
માદમ ક્યુરિ	(ફ્રાન્સ)	રેડિયમ	(૧૯૦૩)
આઇ. એલ. બેર્ડ	(ઇગ્લંડ)	ટેલિવિઝન	(૧૯૨૬)
ટોરિસેલિ	(ઇટલિ)	બેરોમિટર	(૧૬૪૩)
રિન્ટજેન	(જર્મનિ)	ક્ષ-કિરણ યંત્ર	(૧૮૯૫)
માર્ગેન્થેલર	(અમેરિકન)	લિનોટાઇપ	(૧૮૮૫)

લૉર્ડ લીસ્ટર	(ઇગ્લંડ)	જંતુવિહીન શસ્ત્રક્રિયા	(૧૮૬૭)
કૉક	(જર્મનિ)	કૉલેરાના જંતુઓ	(૧૮૮૪)
લાવેરન	(જર્મનિ)	મેલેરિયાના જંતુઓ	(૧૮૮૦)
એબર્થ	(જર્મનિ)	ટાઇફોઇડના જંતુઓ	(૧૮૮૦)
ડૉ. જેનર	(જર્મનિ)	શીતળાની રસી	(૧૮૯૬)
ડેવિ	(ઇગ્લંડ)	ખાણમાં લઈ જઈ શકાય તેવો દીવો	
ફેરનહિટ	(ફ્રાન્સ)	પારાનું થર્મોમિટર	(૧૭૨૧)
ડિઝલ	(જર્મનિ)	ડિઝલ મોટર	(૧૯૦૦)
સ્ટિવન્સન	(ઇગ્લંડ)	વરાળથી ચાલતું આગગાડીનું એન્જિન	(૧૮૮૫)
ટૉમ્સન	(અમેરિકા)	ઇલેક્ટ્રીક વેલ્ડીંગ	(૧૮૬૯)
ગેલિલિયો		દૂરબીન	
બેસેમર	(ઇગ્લંડ)	પોલાદ	(૧૮૫૮)
સોરિયા	(ફ્રાન્સ)	ફૉસ્ફરસની દીવાસળી	(૧૮૩૧)
વૉટરમેન	(અમેરિકા)	ફાઉન્ટનપેન	(૧૮૬૪)
અમેરિકાની રેડિયો કૉર્પોરેશન		બીનતારી ફોટા મોકલવાનું	(૧૯૨૪)
ગોલોસ		ટાઇપરાઇટર	(૧૮૭૩)
કાઉન્ટ ઝેપેલિન		ઝેપેલિન	(૧૯૦૮)
કર્ટિસ		હાઇડ્રોપ્લેન	(૧૯૧૧)
ફેરેડે	(ઇગ્લંડ)	ડાઇનેમો	(૧૮૩૧)
ડેમ્લર–બેન્ઝ		ઓટોમોબાઇલ ગેસોલિન	(૧૮૮૪)
બ્રશ		આર્કલાઇટ	(૧૮૭૯)
જિલેટ	(અમેરિકા)	સેફ્ટીરેઝર	(૧૯૦૪)
સ્વિન્ટન		લડાઇના ટેન્ક	(૧૯૧૪)
ગેટલિંગ (૧૮૬૧) લુઇ (૧૯૧૨)		મશીનગન	
સ્વાન	(ઇગ્લંડ)	રાયન	(૧૮૮૩)
ઓટિસ		એલિવેટર	(૧૮૫૨)
પેટર્મૅન		કેશ રજિસ્ટર (રોકડવહી)	(૧૮૮૫)
લેઇનેક	(ફ્રાન્સ)	સ્ટેથોસ્કોપ	(૧૮૧૬)

પર્કિન (ઇંગ્લંડ)	એનિલાઇન રંગો (૧૮૫૬)
સીમેન્સ (ઇંગ્લંડ)	વીજળીની ભઠ્ઠી (૧૮૬૧)

મોટાં પુસ્તકાલયો

નામ	ગ્રંથો
બિબ્લિઓથિક નેશનેલ, પેરિસ	૭,૯૭૦,૦૦૦
બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ લંડન	૪,૧૫૬,૪૦૦
બોડલિયન પુસ્તકાલય ઓક્સફર્ડ	૩,૯૫૦,૦૦૦
લેનિન જાહેર પુસ્તકાલય, મોસ્કો	૫,૫૪૧,૦૦૦
નેશનલ બિબ્લિઓથેક, વિયેના	૨,૨૬૫,૫૦૦
લેનિનગ્રેડ જાહેર પુસ્તકાલય	૫,૧૬૩,૯૪૮
પ્રુસેસ્ટાર–બિબ્લિસ્ટેક, બર્લિન	૩,૬૮૬,૬૯૦

જગતના શ્રીમંત મનુષ્યો

૧	એડસલ ફોર્ડ	(અમેરિકન)
૨	હેન્રિ ફોર્ડ	(અમેરિકન)
૩	ઇદુઆર્ દ રોથ્સચાઇલ્ડ	(ફ્રેન્ચ)
૪	ડયુક ઑફ વેસ્ટમિન્સ્ટર	(બ્રિટિશ)
૫	વિલિયમ ઑફ હોહેન્ઝોલર્ન	(જર્મન)
૬	વડોદરાના ગાયકવાડ	(હિંદુ)
૭	સાઇમન પેટિનો	(બોલિવિયન)
૮	લૉર્ડ આઇવિંન્ન	(બ્રિટિશ)
૯	આગાખાન	(મુસલમાન)
૧૦	હૈદ્રાબાદના નિઝામ	(મુસલમાન)
૧૧	જી. દ. વેન્ડેલ	(ફ્રેન્ચ)
૧૨	જહોન ઓ. રૉકફેલર (નાનો)	(અમેરિકન)
૧૩	લુઇ લુઇ–દ્રિફ્સ	(ફ્રેન્ચ)
૧૪	ફ્રિટ્ઝ થિસન	(જર્મન)
૧૫	એન યાંગ સાંગ	(ચીન)
૧૬	ફ્રેન્ક સ્ટીન લાર્ટ	(ક્યુબા)
૧૭	ફ્રેડરિક ફ્લિક	(જર્મન)

જગતનું સશસ્ત્ર સૈન્ય

(આંકડાઓમાં હવાઇ-લશ્કર, અનામત લશ્કર વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે)

	વ્યવસ્થિત લશ્કર	કુલ હવાઈ વિમાનો	સાલ	ખર્ચ (લશ્કરી તથા નૌકા) પૌંડમાં
રશિયા	૧૬,૨૧૦,૦૦	૭૫૦	'૩૧	૨૨૩,૭૬૩,૪૦૦૦
ફ્રાન્સ	૬,૯૫૨,૨૧૩	૩,૦૦૦	'૩૩	૧૧૦,૭૦૨,૩૨૮
બ્રિટન	૧,૧૪૧,૯૮૭	૧,૪૩૪	'૩૪	૫૫,૬૧૮,૨૮૮
ઇટલિ	૬,૪૯૫,૫૩૫	૧,૫૦૭	'૩૪	૫૫,૪૧૪,૨૮૯
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૪૪૪,૬૧૧	૨,૩૫૬	'૩૩	૫૫,૪૧૦,૦૭૬
જાપાન	૨,૧૭૭,૦૦૦	૧,૯૩૯	'૩૨	૬૧,૦૩૮,૦૮૦
રૂમાનિયા	૧,૬૬૦,૮૨૭	૭૯૯	'૩૩	૧૧,૨૭૫,૧૬૯
બેલ્જિયમ	૫૮૪,૨૨૪	૧૯૫	'૩૩	૮,૦૦૮,૬૬૫
ગ્રીસ	૫૮૩,૪૫૦	૧૨૦	'૩૨	૫,૭૧૩,૧૨૦
પોર્ટુગલ	૪૧૯,૮૦૦	૧૩૦	'૩૩	૪,૭૧૭,૩૧૮
જર્મનિ	૧,૧૦૦,૫૦૦		'૩૩	૩૮,૮૦૦,૦૦૦
ઓસ્ટ્રિયા	૩૦,૦૦૦	-	'૩૩	૩,૮૦૮,૦૦૦
હંગરિ	૩૫,૦૦૦		'૩૩	૫,૨૬૧,૩૪૦
તુર્કસ્તાન	૬,૬૫,૮૦૦	૫૦	'૩૩	
બલ્ગેરિયા	૩૩,૦૦૦		'૩૩	
કુલ	૩૮,૪૭૩,૯૯૭	૧૨,૭૯૫		૬૩૯,૦૩૦,૦૭૪

(જર્મનિ, ઓસ્ટ્રિયા, હંગરિ અને બલ્ગેરિયાએ હવાઈ જહાજોની બંધી કરી છે તથા સુલેહની શરતો પ્રમાણે જર્મન લશ્કરની સંખ્યા ૧૦૦,૦૦૦ની મર્યાદિત કરવામાં આવી છે.)

જગતની પાર્લમેન્ટનાં નામ

જાપાન	ડાયેટ	ઇંગ્લંડ	પાર્લમેન્ટ
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	કોંગ્રેસ	તુર્કસ્તાન	ગ્રાંડ નેશનલ એસેમ્બ્લી

જર્મનિ	રિશ્ટેગ	નોર્વે	સ્ટોર્ટિંગ
પોલંડ	સેમ (Sejm)	સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	ફેડરલ એસેમ્બ્લિ
ઈરાન	મજ્લિસ	ઈટલિ	સેનેટ
ફ્રાન્સ	ચેમ્બર	સ્પેન	કોર્ટિસ
આઈસ્લેન્ડ	એલ્થિંગ	હિંદુસ્તાન	ફેડરલ એસેમ્બ્લિ
નેધર્લેન્ડ્ઝ	સ્ટેટ્સ-જનરલ	ડેન્માર્ક	રિગ્સડેગ
આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટ ડેઇલ ઇરેન		ઇજિપ્ત	પાર્લમેન્ટ
યુગોસ્લેવિયા	સ્કોપ્સિના		

ફિલ્મસ્ટારના પગાર

દર અઠવાડિયે

	પૌંડ		પૌંડ
ગ્રેટા ગાર્બો	૧,૮૦૦	વૉલેસ બેરિ	૧,૦૦૦
વિલ રોજર્સ	૧,૫૦૦	વિલિયમ પોવેલ	૯૦૦
મૉરિસ શેવેલિયર	૧,૫૦૦	જ્હોન ક્રાફર્ડ	૮૦૦
કૉન્સ્ટન્સ બેનેટ	૧,૪૦૦	જેનેટ ગેનર	૭૫૦
જ્હોન બેરિમોર	૧,૩૦૦	એડવર્ડ જી. રૉબિન્સન	૬૦૦
રિચર્ડ બાર્થેલ્મેસ	૧,૨૦૦	જેમ્સ ડન્નિ	૫૬૦
નોર્મા શિઅરર	૧,૨૦૦	ગેરિ કૂપર	૨૬૦
એન. હાર્ડિંગ	૧,૨૦૦	વૉરન વિલિયમ	૨૫૦

મોટા પગારો

વાર્ષિક

યુનાઇટેડ સ્ટેટસના પ્રમુખ ૭૫,૦૦૦ ડોલર (૨૦,૦૦૦ પૌંડ)
જાપાનના મુખ્ય પ્રધાન ૧૨,૦૦૦ યેન
ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાન ૫,૦૦૦ પૌંડ
ઇંગ્લંડના લૉર્ડ ચેન્સેલર ૮,૦૦૦ પૌંડ
હિંદના વાઇસરૉય ૨,૫૦,૮૦૦ રૂપિયા

હિંદની વાર્ષિક સરેરાશ આવક

	વર્ષ	રૂપિયા
દાદાભાઈ નવરોજીની ગણત્રી મુજબ	(૧૮૭૦)	૨૦
સર ડેવિડ બાર્બુર „ „	(૧૮૮૨)	૧૭
લાર્ડ કર્ઝન „ „	(૧૯૦૧)	૩૦
ઓન. ઇ. એમ. કુક „ „	(૧૯૧૧)	૫૦
પ્રો. વાડિયા અને જોશી „	(૧૯૧૩–૧૪)	૪૫
પ્રો. સ્લેટર „ „	(૧૯૨૫)	૧૦૦
ઇંડિયન સ્ટેચ્યુટરી કમીશન „	(૧૯૨૯)	૧૦૮

વિક્ટોરિયા ક્રોસ મેળવનારા હિંદીઓ

ઇશરસિંગ (નાયક, પંજાબીની ૨૮ મી ટુકડી)	વઝીરીસ્તાન	૧૯૨૧
મિર દોસ્ત (સુબેદાર, કોક્સ રાઇફલ)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૫
શાહમદખાન (નાયક, પંજાબી ટુકડી)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૬
ચત્તાસિંગ (સિપાઇ, ભોપાળ પાયદળ)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૬
દરવાનસિંગ નેગિ (નાયક, ગઢવાલ રાઇફલ)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૫
કર્ણબહાદુર રાણા (નાયક, ગુર્ખા રાઇફલ)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૮
ખુદાબાદખાન (નાયક, ૧૨૯મી બલુચી ટુકડી)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૫
લાલા (જમાદાર, ૪૧મી દોગ્રા ટુકડી)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૬
ગોવિંદસિંગ (લાન્સ–દફેદાર ૨૮મી પાયદળ ટુકડી)	વિશ્વયુદ્ધ	
બદલુસિંગ (રિસાલદાર ૧૪મી લાન્સર્સ)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૮
ગોબરસિંગ નેગિ (રાઇફલમેન ૩૯મી ગઢવાલ ટુકડી)	વિશ્વયુદ્ધ	૧૯૧૫

રાષ્ટ્રીય આવક અને દોલત

	વસ્તી (દશ લાખમાં)	આવક (માથાદીઠ)	દોલત (માથાદીઠ)
યુનાઇટેડ સ્ટેટસ (અમેરિકા)	૧૨૨.૭૭	૨,૦૫૩	૯,૩૫૬
કેનેડા	૧૦.૩૮	૧,૨૬૮	૮,૦૨૩
યુનાઇટેડ કિંગ્ડમ	૪૬.૧૮	૧,૦૯૨	૬,૩૭૧

	વસ્તી (દશ લાખમાં)	આવક (માથાદીઠ)	દોલત (માથાદીઠ)
જાપાન	૬૫.૩૬	૨૭૧	૨,૩૦૮
બ્રિટિશ હિંદ	૨૭૧.૭૩	૮૨	૪૪૧

રૉયલ સોસાયટીના હિંદી સભ્યો

સ્વ. એસ. રામાનુજમ	ડૉ. મેઘનાદ સાહા.
સર. જે. સી. બોઝ.	સર સી. વી. રમણુ

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટના હિંદી સભ્યો

સર મંચેરજી ભાવનગરી	(કૉન્ઝર્વેટિવ)
દાદાભાઈ નવરોજી	(લિબરલ)
શાપુરજી સકલાતવાળા	(કૉમ્યુનિસ્ટ)

હિંદી પ્રીવી-કાઉન્સીલરો

લૉર્ડ સિંહા
બિ. સિ. મિત્તર
૧૯૧૭ રાઇટ ઑન. વિ. એસ. શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી
૧૯૩૦ રાઇટ ઑન. સર. ડી. એફ. મુલ્લા (નાઇટ.)
૧૯૩૩ સર શાદીલાલ (નાઇટ)
૧૯૩૪ એચ. એચ. આગાખાન
સર તેજબહાદુર સપરુ

યુનાઇટેડ કિંગ્ડમના હિંદી બેરોનેટ

સર જહાંગીર કાવસજી જહાંગીર	૧૯૦૮
સર જમશેદજી જીજીભાઇ	૧૮૫૭
સર ચિનુભાઇ માધવલાલ	૧૯૧૩
સર હુસેનઅલી કરીમભાઇ ઈબ્રાહિમ	૧૯૧૦

બ્રિટિશ રાજ્યના હિંદી ઉમરાવ

અરુણકુમાર સિંહા : જન્મ ૧૮૮૭
વાઈસ-ઓન સુધીન્દ્ર : જન્મ ૧૯૨૧

ઇંડિયન કિંગ્સ કાઉન્સેલ

ભગવાનદીન દુબે ૧૯૩૧

પશુઓની જીવનમર્યાદા

જુદાં જુદાં પ્રાણીઓની જીવનમર્યાદા સંબંધી મળી શકે તેટલી માહિતી નીચે આપવામાં આવી છે. ઓછા આંકડા સામાન્ય આવરદા બતાવે છે, ત્યારે મોટા આંકડા વધારેમાં વધારે મર્યાદા બતાવે છે. પશુઓની લાંબી જિંદગી સંબંધી પ્રચલિત વાતો ઘણી વખત વજૂદ વગરની હોય છે.

નામ	વર્ષ	નામ	વર્ષ
બીવર	[illegible]	ઘોડો	૧૫-૩૫
(અમેરિકાનું પ્રાણી)	૧૦-૧૫	સિંહ	૧૨-૨૫
રીંછ	૨૦-૩૫	ઉંદર	૨—૩
બિલાડી	૧૦-૨૫	શુવર	૬—૮
કાર્પ (માછલી)	૧૫-૩૦	પોપટ	૨૦-૫૦
મેના	૧૫-૨૦	પાઇક (માછલી)	૧૫-૩૦
મરઘીનું બચ્ચું	૧૫-૨૦	કાગ	૩—૪
કૂતરો	૧૦-૧૫	રેનડીઅર	૮-૧૫
કબૂતર	૧૫-૩૦	ઘેટું	૧૦-૧૫
અબુમિયું	૧૦	હંસ	૨૦-૫૦
હાથી	૪૦-૬૦	દેડકો	૫-૧૦
શિયાળ	૧૦-૧૨	વાઘ	૧૫-૨૦
બકરી	૧૨-૧૫	કાચબો	૧૫૦
ગીનીપિગ	૫—૭	વરુ	૧૦-૧૫
સસલું	૭-૧૨	લક્કડખોદ	૧૦-૧૫

હિંદનાં સંગ્રહસ્થાનો

૧. ઇંડિયન	મ્યુઝિઅમ	કલકત્તા	૧૨ વડોદરા	મ્યુઝિયમ	વડોદરા
૨ પટણા	મ્યુઝિયમ	પટણા	૧૩ અજમેર	,,	અજમેર
૩ આર્કિઓલૉજીકલ	,,	સારનાથ	૧૪ હૈદ્રાબાદ	,,	હૈદ્રાબાદ
૪ પ્રોવિન્શિયલ	,,	લખનૌ	૧૫ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ	,,	મુંબાઇ
૫ ગવર્મેન્ટ	,,	મથુરા	૧૬ સેન્ટ્રલ	,,	નાગપુર
૬ ફોર્ટ	,,	દિલ્હી	૧૭ ગવર્મેન્ટ	,	મદ્રાસ
૭ સેન્ટ્રલ	,,	લાહોર	૧૮ બેંગલોર	,,	બેંગલોર
૮ આર્કિઓલૉજીકલ	,,	તક્ષિલા	૧૯ ત્રિવેન્દ્રમ		ત્રિવેન્દ્રમ
૯ ગવર્મેન્ટ	,,	પેશાવર	૨૦ બંગીય સાહિત્ય પરિષદ		કલકત્તા
૧૦ જયપુર	,	જયપુર	૨૧ બરેન્દ્ર રીસર્ચ	,	રાજશાહી
૧૧ ઉદેપુર	,	ઉદેપુર	૨૨ ઢાકા	,,	ઢાકા

વિશ્વયુદ્ધ

યુદ્ધ શરૂ થયુ	ઑગસ્ટ ૧ ૧૯૧૪
સુલેહપત્ર પર સહી	નવેમ્બર ૧૧, ૧૯૧૮
લડાઈ ચાલી	૪ વર્ષ ૩ મહિના ૧૧ દિવસ
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ જોડાયુ	એપ્રિલ ૬, ૧૯૧૭
પારિસની સુલેહ–પરિષદ	જાન્યુ ૧૮, ૧૯૧૯
જર્મની સાથે સુલેહ પર સહી થઈ	જૂન ૨૮, ૧૯૧૯
ઑસ્ટ્રિયા સાથે સુલેહ પર સહી થઈ	સપ્ટેમ્બર ૧૦ ૧૯૧૯
બલ્ગેરિયા સાથે સુલેહ પર સહી થઈ	નવેમ્બર ૨૭, ૧૯૧૯
હંગરિ સાથે સુલેહ પર સહી થઈ	જૂન ૪, ૧૯૨૦
તુર્કસ્થાન સાથે સુલેહ પર સહી થઈ	ઑગસ્ટ ૯, ૧૯૨૦
કેટલી પ્રજાઓએ ભાગ લીધો ?	૨૭

નવેમ્બર ૧૧ ૧૯૧૮ સુધી મરાયેલાની સંખ્યા ૭,૪૫૦,૨૦૦

૧૯૧૯ના એપ્રિલની ૩૦મી સુધી રોકડ ખર્ચ,

૧૮૬,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ડૉલર

કઈ પ્રજા કોની સામે હતી?

જર્મનિ, ઑસ્ટ્રિયા, હંગરી, તુર્કસ્તાન અને બલ્ગેરિયા

વિરૂદ્ધ

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, ગ્રેટબ્રિટન, કેનેડા, હિંદ, ઑસ્ટ્રેલિયા, ન્યુઝીલંડ, દક્ષિણ આફ્રિકા, ફ્રાન્સ, રશિયા, બેલ્જિયમ, સર્વિયા, મોંટિનિગ્રો, જાપાન, ઇટાલિ, રુમાનિયા, પોર્ટુંગલ, ગ્રીસ.

સુલેહના કરારો

જર્મનિ સાથે-વર્સેલ્સના કરારો	જૂન ૨૮, ૧૯૧૯
ઑસ્ટ્રિયા સાથે-સેંટ જર્મનના કરારો	સપ્ટેમ્બર ૧૦, ૧૯૧૯
બલ્ગેરિયા સાથે ન્યુલિના કરારો	નવેમ્બર ૨૭, ૧૯૧૯
હંગરિ સાથે ગ્રાંડ ટ્રાયનોનના કરારો	જૂન ૪, ૧૯૨૦
તુર્કસ્તાન સાથે સેવ્રના કરારો	ઑગસ્ટ ૧૦, ૧૯૨૦

જગતની ભાષાઓ

	બોલનારાંઓની સંખ્યા		બોલનારાંઓની સંખ્યા
આબિસિનિયન (ઇથિઓપિક, ગેલા, ગીઝ, એમેરિક, તથા ટિગ્રે સહિત)	૫,૫૦૦,૦૦૦	ડચ	૧૫,૬૫૨,૯૪૯
		એસ્ટોનિયન	૧,૧૨૦,૦૦૦
		ફિનિશ	૩,૦૨૨,૨૫૭
		ફ્લેમિશ	૩,૫૦૦,૦૦૦
અફ્ઘાન	૧૧,૦૦૦,૦૦૦	ફ્રેંચ	૬૨,૪૧૦,૦૦૦
આલ્બેનિયન	૧,૦૦૪,૦૦૦	જર્મન	૭૮,૨૩૩,૬૪૨
અરેબિક	૨૯,૦૨૧,૪૯૬	ગ્રીક	૬,૪૮૦,૦૦૦
બંગાળી	૫૩,૪૬૮,૪૬૯	ગુજરાતી	૧૦,૮૪૯,૯૮૪
બોહિમિયન	૭,૧૦૦,૦૦૦	હિંદી અને હિંદની બીજી ભાષાઓ (નીચે નોંધ જુઓ)	૨૧૬,૦૦૦,૦૦૦
બલ્ગેરિયન	૫,૫૦૦,૦૦૦		
ચાઇનીઝ (ઉપ-ભાષાઓ સહિત)	૪૭૫,૦૦૦,૦૦૦	હંગેરિયન	૮,૬૮૮,૩૪૯
ઝેકો-સ્લોવેક	૧૫,૦૦૦,૦૦૦	ઇટલિયન	૪૧,૩૬૪,૫૬૬
ડેનિશ	૩,૬૫૯,૭૮૦	જાપાનીઝ	૯૦,૪૦૦,૦૦૦

	બોલનારાંઓની સંખ્યા		બોલનારાંઓની સંખ્યા
જાવાનીઝ	૪૨,૦૦૦,૦૦૦	રશિયન (ઉપભાષાઓ સહિત)	૧૬૦,૦૦૦,૦૦૦
લેટિશ	૧,૮૪૩,૯૦૦		
લિયુએનિયન	૨,૩૯૩,૦૦૦	સર્વિયન	૧૧,૦૦૦,૦૦૦
મરાઠી	૨૦,૮૯૦,૬૫૮	સિઆમીઝ	૧૧,૭૦૦,૦૦૦
નેપાલી	૬,૦૦૦,૦૦૦	સ્લોવેનિયન	૫,૧૮૫,૦૦૦
નોર્વિજિયન	૨,૮૧૪,૨૦૦	સ્પેનિશ	૮૦,૧૮૯,૮૯૨
પર્શિયન	૧૦,૦૦૦,૦૦૦	સ્વિડિશ	૬,૫૦૭,૯૧૬
પોલિશ	૩૨,૦૦૦,૦૦૦	તામિલ	૨૦,૪૧૨,૬૫૨
પોર્ટુગીઝ	૪૭,૦૦૦,૦૦૦	તેલુગુ	૨૫ ૦૦૦,૦૦૦
પંજાબી	૧૫,૮૩૯,૨૫૪	ટિબેટો–બર્માઝ	૧૭,૦૦૦,૦૦૦
રૂમાનિયન	૧૭,૪૦૦,૦૦૦	ટર્કિશ	૧૪,૬૪૮,૨૭૦
		ઉર્દૂ (નીચે નોંધ જુઓ)	

હિંદી ભાષાઓ વિષે નોંધ–હિંદમાં બોલાતી ભાષાના આર્યન, દ્રાવિડિયન, ક્રોલેરિયન અને ટિબેટોબર્મન–એવા વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

ઇંડોઆર્યન વિભાગમાં વૈદિક ભાષા આવે છે. આર્ય ભાષાઓમાં તે પહેલવહેલી બોલાતી હતી. તેમાંથી પછી સંસ્કૃત ભાષા થઈ. પછી બિહાર અને મહારાષ્ટ્રની 'પાલી અને મહારાષ્ટ્રી' ભાષાઓ આવી. નવી આર્યભાષાઓમાં આ ભાષાઓ મુખ્ય છે. બંગાળી (બંગાળામાં) ઉડિયા (ઓરિસામાં) હિંદી (ઉપરના પ્રાંતોમાં) તથા પંજાબી, નેપાલી (નેપાલમાં) સિંધી, કાશ્મીરી, મરાઠી, ગુજરાતી (ગુજરાતીને કોઈ વખત ઉપભાષા કહેવામાં આવે છે) આસામીઝ (એક વખત બંગાળાની ઉપભાષા ગણાતી) બ્રહુઈ (બલુચિસ્તાનની બે ભાષામાંહેની એક) અને સિંહાલીઝ (સીલોન ટાપુના દક્ષિણાર્ધની ભાષા)

ઉર્દૂ અથવા હિંદુસ્તાની અથવા પર્શિયન તથા અરેબિક શબ્દોના ઉમેરા સાથે લખાતી હિંદીની ઉત્પત્તિ, મુસ્લિમ વિજયને અંગે પર્શિયન બોલતા શાસકોના હિંદુ પ્રજાના સંસર્ગને અંગે થઈ. તેનો દક્ષિણનો ફાંટો દખ્ખણી કહેવાય છે.

ડ્રાવિડિયન વિભાગમાં બાર ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે. તામિલ, તેલુગુ, કેનેડી, મલાયલમ, તુલુ, કોડાગુ, તુદા, કોટા, ગોંડ, ખોંડ, ઓરાંવ અને રાજમહાલ તે ભાષાઓ હિંદના નીચેના પ્રદેશો અથવા પ્રાંતમાં બોલવામા આવે છે. અગ્નિ, ઇશાન, નૈઋત્ય તથા વાયવ્ય ખૂણાના પ્રદેશો, મલબારકાંઠો, મલબારકાંઠાની પાસેનો દુર્ગ પ્રદેશ, નીલગિરિની ટેકરીઓ, મધ્ય હિંદ, ઓરિસ્સાનો વાયવ્ય ખૂણાનો પ્રદેશ તથા બંગાળાની રાજમહાલ-ટેકરીઓ. સીલોનના ઉત્તર ભાગમાં પણ તામિલ બોલાય છે.

કોલેરિયન (બંગાળાનાં કોલ લોકો પરથી) અથવા મૂડા વિભાગમા દશ ભાષાઓ આવે છે. તેમા સંતાલિ (બંગાળના સંતાલ પરગણાની ભાષા) તથા મૂંડારિ (મૂડા, ભૂમિજ તથા લાર્કાકોલની ભાષા) મુખ્ય છે, ટિબેટોબર્મન વિભાગ વિષે હજુ સંપૂર્ણ તપાસ થઈ નથી છતાંયે તેના ૧૯ વિભાગ પાડયા છે કારણ તેને પાંચ ભૌગોલિક વિભાગમા વહેંચી દીધેલ છે. નેપાલ, સિક્કિમ, આસામ, મણિપુર, ચિત્તાગોંગ અને હિમાલયની બીજી બાજુના પ્રદેશો.

જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રની દૂધ-ઉત્પત્તિ

દેશ	દૂધનું ઉત્પન્ન રતલ		પ્રજાની સંખ્યા	જણદીઠ ઉત્પન્ન રતલ
ન્યુઝીલેન્ડ	૮૭૦	કરોડ	૧૫૫૯૦૦૦	૫૫૨૫
ડેન્માર્ક	૧૨૦૦	,,	૩૫૫૧૦૦૦	૮૨૫
ઓસ્ટ્રેલિયા	૧૦૪૯	,,	૬૬૩૦૦૦૦	૪૨૭
કેનેડા	૧૫૮૦	,,	૯૦૩૯૯૦૦૦	૪૯૨
સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	૬૦૭	,,	૪૦૬૬૦૦૦	૪૦૬
અમેરિકા	૧૦૨૯૦	,,	૧૨૭૭૫૦૦૦	૨.૩૩
ઝેકોસ્લોવેકિયા	૧૨૦૦	,,	૧૪૭૩૦૦૦૦	૨.૭૫
જર્મનિ	૫૦૯૬	,,	૬૬૦૩૦૦૦૦	૨.૧૨
ફ્રાન્સ	૩૧૫૦	,,	૪૧૮૩૫૦૦૦	૨.૦૬
ગ્રેટબ્રિટન	૧૪૪૭	,,	૪૫૨૬૬૦૦૦	૦.૯૮
હિંદુસ્તાન	૬૪૦૦	,,	૩૫૨૮૩૨૦૦૦	૦.૫૦

નોબેલ પારિતોષિક

વિશ્વહિત તથા પ્રગતિ માટે જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં જે વ્યક્તિએ મોટામાં મોટો ફાળો આપ્યો હોય તેવી પાંચ વ્યક્તિઓને દર વર્ષે ૧૨૦,૦૦૦ રૂપિયાનું ઇનામ આપવામાં આવે છે. સ્વિડનના જગત-વત્સલ આલ્ફ્રેડ બર્નાર્ડ નોબેલ, જેણે ડાઇનેમાઇટ (એક જાતનો દારૂગોળો) શોધી કાઢ્યો છે, તેણે આ કાર્ય માટે, પોતાના મૃત્યુ બાદ આપેલા લગભગ ૨૭,૦૦૦,૦૦૦ રૂપિયાના ફંડમાંથી આ ઇનામ અપાય છે. રસાયણ, પદાર્થ વિજ્ઞાન, શારીર-ધર્મ-વિદ્યા કે ઔષધિ-સાહિત્ય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સુમેળ માટે આ ઇનામો આપવામાં આવે છે.

પહેલવહેલાં ઇનામ ૧૯૦૧માં અપાયાં. પાંચ સ્ત્રીઓ નોબેલ ઇનામ મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈ છે. આમાંની એક-માદમ ક્યુરિ-ને એકથી વધારે વખત ઇનામ મળ્યું છે. ઈ. સ. ૧૯૦૩માં પદાર્થ વિજ્ઞાનના ઇનામમાં તે ભાગીદાર હતી અને ૧૯૧૧માં રસાયણ વિદ્યા માટે તેને પૂરેપૂરું ઇનામ મળ્યું. આ રીતે વીસમીસદીનું મોટું માન એક સ્ત્રીને ફાળે જાય છે.

૧૯૧૩માં સાહિત્યનું ઇનામ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને મળ્યું હતું. તે ઇનામ મેળવનાર બીજા પ્રખ્યાત હિંદી સર ચંદ્રશેખર વેંકટ રમણ નાઇટ છે. તેને ૧૯૩૦માં પદાર્થ-વિજ્ઞાન માટે તે ઇનામ મળ્યું હતું.

ઈ. સ. ૧૯૦૧ થી ઈ. સ. ૧૯૩૭ સુધીમાં અપાયેલ નોબેલ પારિતોષિક ઇનામોની યાદી સવિસ્તાર પાછળનાં પાનમાં આપેલ છે.

નોબેલ પારિતોષિક મેળવનારાંઓની યાદી

વર્ષ	પદાર્થવિજ્ઞાન	રસાયણવિદ્યા	ઔષધિ	સાહિત્ય	સુલેહશાંતિ
૧૯૦૧	વિલ્યિમ કોનરેડ રેન્ટ્જન (જ)	જેકબ હેન્રી વેન્ટહોફ (જ)	એમિલ એડૉલ્ફ વોન બેહરિંગ (જ)	રેનિફ્રાંકો આર્મન્ડ-સલિ પ્રોધોમ (ફ્રે)	હેન્રિડુનેન્ટ (સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ) અને ફ્રેડરિક પુસી (ફ્રે)
૧૯૦૨	હેન્રિક એન્ટન લોરેન્ટ્ઝ અને પીટરઝીમન	એમિલફિશર (જ)	રોનલ્ડ રોસ (ઇ)	થીઓડર મોમ્સેન (જ)	એમિલ ડુકોમન અને આલ્ફ્રેડ ગોબેટ (બન્ને બર્નના)
૧૯૦૩	એન્ટોઇન હેન્રિ બેકરલને અર્ધું અને (ફ્રે) પિઅરિક્યુરિ અને તેની પત્ની મેરિ-એસ ક્યુરિને અર્ધું (ફ્રે)	એસ. આગસ્ટ એરેનિયસ (ડ)	નીલ્સરિબર્ગ ફિન્સેન (ડ)	બ્જોર્નસ્ટર્ન બ્જોર્નસન (નો)	વિલિયમ હેન્ડલ ક્રેમર

૧૯૦૪	લૉર્ડ રૅલે (ઇં)	સર વિલિયમ રાંમ્સે (ઇં)	આઇવન પેટ્રોવિક પાવ્લૉ (ર)	ફ્રેડરિક મિસ્ટ્રલ (ફ્રે) તથા જોસ ઍચેગરે (સ્પે)	ઘેન્ટના ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઑફ ઇન્ટરનેશનલ રાઇટ
૧૯૦૫	ફિલિપ લેનાર્ડ	એડોલ્ફ વોન બેયર (જ)	રૉબર્ટ કોશ (જ)	હેન્રિક સિંકિવિક	બેરોનેસ બર્થા વોન સટનર
૧૯૦૬	જે. જે. ટોમ્સન (ઇ)	પ્રો. એચ. મોંઇસા (ફ્રે)	પ્રો. રામનિકજલ તથા પ્રો. કેમિલોગોલ્ગી (ઇ)	પ્રો. ગિઓસુ કાર્ડુચિ	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખ થિયોડર રૂઝવેલ્ટ
૧૯૦૭	એ. એ. મિશેલ્સન (અ)	ઇ. બ્યુકનેર (જ)	સી. એલ. એ લેવેરન (ફ્રે)	આર. કિપ્લિંગ (ઇ)	ઈ. ટી. મોનેટા (આઇ) એલ. રેનૉલ્ટ (ફ્રે)
૧૯૦૮	જી. લિપ્મેન (ફ્રે)	ઇ. રથરફોર્ડ (ઇ)	પી. એર્લિક (જ) ઇ. મેચ્નિકોફ (ર)	આર. યુકેન (જ)	કે. પી. આર્નોલ્ડસન (સ્વિ) એફ. બેજર (ડેન)
૧૯૦૯	જી. માર્કોનિ (ઇ) એફ. બ્રોન (જ)	ડબલ્યુ. ઓસ્ટવાલ્ડ (જ)	ટોમસ કોચર (સ્વિસ)	સેલ્મા લેગરલૉફ (સ્વિ)	એ. એમ. એફ. બીર્નાર્ટ (બેલ્)
૧૯૧૦	જે. ડી. વાન. ડર વાલ્સ (ડ)	ઓ. વૅલેશ (જ)	એ. કોસલ (જ)	પી. હેસ (જ)	ઇન્ટરનેશનલ પીસ બ્યુરો (સ્વિ)

વર્ષ	પદાર્થવિજ્ઞાન	રસાયણવિદ્યા	ઓષધિ	સાહિત્ય	સુલેહશાંતિ
૧૯૧૧	ડબ્લ્યુ વીન (જ)	મેરિ ક્યુરિ (ફ્રે)	એ ગલ્સ્ટ્રેન્ડ (સ્વિ)	એમ મેટરલિંક (બેલ્)	ટી. એમ. સિ. એસર (ડ) એ. એચ. ફ્રીડ (ઑ)
૧૯૧૨	ગુસ્ટફ ડાલેન (સ્વિ)	વિ. ગ્રિગ્નાર્ડ (ફ્રે) પી સેબેટિયર (ફ્રે)	એ કેરલ (ઑ)	જી. હૉપ્ટમેન (જ)	ઇલિહુરૂટ (અ)
૧૯૧૩	એચ. કે ઓન્સ (ડ)	એ. વર્નર (સ્વિ)	સી. રિશે (ફ્રે)	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર (બંગાળ)	એચ. લ ફોન્ટેન (બેલ)
૧૯૧૪	એમ. વોન લૉ (જ)	ટી. ડબ્લ્યુ. રિચર્ડ્સ (અ)	આર. બેરેનિ (ઑ)	ન અપાયું	ન અપાયું
૧૯૧૫	ડબ્લ્યુ એચ. બ્રેગ (બ્રિ) ડબ્લ્યુ એલ. બ્રેગ (બ્રિ)	આર. વિલ્સ્ટેટર (જ)	ન અપાયું	રોમે રોલાં (ફ્રે)	ન અપાયું
૧૯૧૬	ન અપાયું	ન અપાયું	ન અપાયું	વર્નર હિડન્સ્ટેમ (સ્વિ)	ન અપાયું

૧૯૧૭	પ્રોફેસર ચાર્લ્સ જી બર્કલા (ઇ)	ન અપાયું	ન અપાયું	કે ગેલેરપ (ડે) એચ પોંતોપિદન (ડે)	ઇન્ટરનેશનલ રેડક્રોસ કમિટી
૧૯૧૮	એમ પ્લેન્ક (જ)	પ્રોફેસર એફ હેબર (જ)	ન અપાયું	ન અપાયું	ન અપાયું
૧૯૧૯	જે સ્ટાર્ક (જ)	ન અપાયું	જ્યુલ્સ બોર્ડેટ (બેલ)	કાર્લ સ્પિટેલર (સ્વિ)	વુડ્રો વિલ્સન (અ)
૧૯૨૦	સિ ઇ ગિલામ (સ્વિ)	વાલ્થર નર્ન્સ્ટ (જ)	એ ક્રોઘ (ડેન)	નટ હેમ્સન (નો)	એલ બુર્ઝવા (ફ્રે)
૧૯૨૧	આલ્બર્ટ ઇન્સ્ટીન (જ)	ફ્રેડરિક સોડિ (ઇ)	ન અપાયું	આનાતોલ ફ્રાન્સ (ફ્રે)	કે એચ. બ્રેન્ટિંગ (સ્વિ) ચાર્લ્સ એલ. લેંગે (નો)
૧૯૨૨	નીલ્સ બોર (ડેનિશ)	એફ ડબલ્યુ એસ્ટન (ઇ)	એ વી હિલ (ઇ) ઓ મેયરહોફ (જ)	જે બેનેવેન્તે (સ્પે)	એફ નાન્સેન (નો)
૧૯૨૩	આર એ મિલિકન (અ)	ફ્રિત્ઝ પ્રેગ્લ (ઑ)	એફ જી બેન્ટિંગ (કે) ડૉ જે. જે આર મેકલાઉડ (કે)	ડબલ્યુ બી યીટ્સ (આ)	ન અપાયું

વર્ષ	પદાર્થવિજ્ઞાન	રસાયણવિદ્યા	ઔષધિ	સાહિત્ય	સુલેહશાંતિ
૧૯૨૪	કે. એમ. જી. સીગ્મેન (સ્વિ)	ન અપાયું	ડબલ્યુ. ઇન્થોવન (ડ)	લાડિસ્લૂ રેમન્ટ (પો)	ન અપાયું
૧૯૨૫	જેમ્સ. ફ્રેન્ક (જ.)	રિચર્ડ સિગ્મન્ડિ (જ)	ન અપાયું	જી. બી. શૉ (ઇ)	સી. જે. ડૉસ (અ) એ. ચેમ્બરલેઇન (ઇ)
૧૯૨૬	ગસ્ટ હર્ટ્ઝ (જ) જીન બી. પેરિન (ફ્રે)	ટી. સ્વેડબર્ગ (સ્વિ)	જહોન ફ્રિબિગર (ડ)	સિગ્નોરા જી. ડેલેડ્ડા	એરિસ્ટાઇડ બ્રાયન્ડ (ફ્રે) જી. સ્ટ્રેસમેન (જ)
૧૯૨૭	આર્થર કોમ્પ્ટન (અ) સી. ટી. આર. વિલ્સન (ઇ)	હેન્રિક વિન્ડૉમ (જ)	જે. વેગ્નર જૉરેગ (ઑ)	હેન્રિ બર્ગસન (ફ્રે)	લડવિગ ક્વિડિ (જ) ફર્ડિનન્ડ બિસો (ફ્રે)
૧૯૨૮	ઓ. ડબલ્યુ રિચર્ડસન (ઇ)	એડોલ્ફ વિન્ડૉસ (જ)	ડૉ. ચાર્લ્સ નિકોલે (ફ્રે)	મિસિસ એસ. અન્ડસેટ (નો)	ન અપાયું
૧૯૨૯	દક દિ બ્રોગાઇલ (ફ્રે)	એ. હાર્ડન (ઇ) એચ. વોન. યુલર ચેલ્પિન (સ્વિ.)	એફ. જી. હોપ્કિન્સ (ઇ) સી. ઇજ્કેમેન (ડ)	ટોમસ મેન (જ)	એફ. બી. કેલોગ (અ)

૧૯૩૦	ચંદ્રશેખર વેંકટ રમણ (હિંદુસ્તાન)	હેન્સફિશર (જ)	ડૉ. કાર્લલૅન્ડ સ્ટીનર (અ)	સિંક્લેર લુઇ (અ)	એન. સોડર બ્લૌ (સ્વિ.)
૧૯૩૧		કાર્લ બોશ (જ) ફ્રેડ બાર્જિયસ (જ)	ઑટો વાર્બર્ગ (જ)	એરિક. એ કાર્લ ફેલ્ડ (સ્વિ)	ડૉ. એન. એમ. બટલર (અ)
૧૯૩૨	વર્નર હિસનબર્ગ (જ)	ઇર્વિંગ લેંગ્મૂર (અ)	ચાર્લ્સ શેરિંગ્ટન (ઇ) ડિ. આડ્રિયન (ઇ)	જહૉન ગાલ્સવર્ધી (ઇ)	જોર્મન એંજલ્સ (અ)
૧૯૩૩	પૉલડિરૅક (ઇ) ઇ. શોડિંજર (ઓ)	ન અપાયું.	ડૉ. એચ. મોર્ગન (અ)	ઇવાન બુનિન (ર)	એન એન્જેલ (અ)
૧૯૩૪	ન અપાયું	એચ. સી. ઉરે (અ)	જી આર. મિનટ (અ) જી એચ વ્હિપલ (અ) ડબલ્યુ. મર્ફી (અ)	લુઇગી પિરેન્ડેલો (ઈ)	એ. હૅન્ડરસન (ઇ)
૧૯૩૫	જેમ્સ ચડવિક (ઇ)	પ્રો. અને મિસિસ એફ. જોલિયટ (ફ્રે)	ડૉ. હેન્સ સ્પેમેન (જ)	નથી અપાયું.	નથી અપાયું.

વર્ષ	પદાર્થવિજ્ઞાન	રસાયણવિદ્યા	ઔષધ	સાહિત્ય	સુલેહશાંતિ
૧૯૩૬	પ્રો. વિ. એફ. હેસ (જ) અને સી. ડી. એન્ડર્સન (અ)	પ્રો. ડેબિ (ડ)	સર હેનિ ડેઈલ પ્રો. ઓટોલિવિ (ઑ)	યુ. જીન. ઓ નીલ (ઇ)	કાર્લવાન ઓસિટિસ્ક (જ) તથા કાર્લોસ એસ. લામાસ. (આર્જેન્ટાઇન)
૧૯૩૭	પ્રો. જ્યોર્જ પેજેટ ટોમ્સન (લંડન) ડો. સી. જે. ડેવિડસન	પ્રો. વોલ્ટર નોર્મન હાઉર્થ (બર્મિંગહામ) તથા પ્રો. પોલ કેરર	ડૉ. હેન્સ સ્પેમેન (જ)	મો. રોજર માર્ટિન ડુ ગાર્ડ (ફ્રાન્સ)	વાઇકાઉન્ટ સેસિલ

અ=અમેરિકન ઓ=ઓસ્ટ્રિયન. બેલ=બેલ્જિયમ. કે=કેનેડા. ડ=ડચ. ઇ=ઇંગ્લિશ. ફ્રે=ફ્રેંચ.
જ=જર્મન, ઇ=ઇટાલિયન. નો=નોર્વેજિયન પો=પોલિશ. ર=રશિયન. સ્પે=સ્પેઇન. સ્વિ=સ્વિડન,

રાષ્ટ્રસંઘ

વર્સેલ્સની સુલેહનો અમલ શરૂ થતાં ૧૯૨૦ના જાન્યુઆરીમાં રાષ્ટ્રસંઘ અસ્તિત્વમાં આવ્યો આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર વધારી વિશ્વશાંતિ મેળવવાનો તેનો ઉદ્દેશ છે જે રાષ્ટ્રો સંઘનાં સભ્ય છે તે કોઈ પણ તકરાર રાષ્ટ્રસંઘને સોંપ્યા પહેલાં તે તકરારના નિવેડા માટે લશ્કર રાખી શકતા નથી નિર્ણય માટે ૭ મહિના અને ત્યાર પછી ત્રણ મહિના તેઓને રાહ જોવી પડે છે દર વર્ષે સપ્ટેમ્બરના પહેલા સોમવારે સભા (એસેમ્બલિ) મળે છે. દરેક સભ્ય-રાજ્યને ત્રણ પ્રતિનિધિ મોકલવાનો હક્ક છે. કાઉન્સિલ વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી ચાર વખત મળે છે કાઉન્સિલમાં પાંચ કાયમના સભ્યો હોય છે, બ્રિટન, ફ્રાન્સ, ઈટલિ, જર્મની, જાપાન અને અત્યારે બીજા નવ રાજ્યોને ત્રણ વર્ષ કામચલાઉ સભ્ય તરીકે ચૂંટી કાઢવામાં આવે છે આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયની અદાલતમાં ૧૧ જડ્જો તથા ૪ ડેપ્યુટી જડ્જો હોય છે અને તેની બેઠક હેગમાં ભરાય છે વાર્ષિક બેઠક ૧૫મી જૂને શરૂ થાય છે આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર ઓફિસ સંઘની અનુરાગી છે વ્યવસ્થાપક મંડળમાં ૧૨ રાજ્યો છે રાષ્ટ્રસંઘની ભાષા અંગ્રેજી તથા ફ્રેંચ છે

રાષ્ટ્રસંઘ શું કરે છે? આંતરરાષ્ટ્રીય કરારોનો સ્વીકાર કરી સુલેહ શાંતિ સ્થાપવી અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર વધારવાના હેતુથી આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી હતી લડાઈ અટકાવવી અને સુલેહની શરતોનું કડક પાલન કરાવીને ન્યાય જાળવી રાખવાનો તેનો ઉદ્દેશ છે અત્યારસુધીમાં તેનાથી ઘણી લડાઈઓ અટકી છે, લડાઈના સ્થાને હેગમાં સ્થાયી કોર્ટની સ્થાપના કરી છે, ઓસ્ટ્રિયા, હંગરિ અને ઉત્તર ગ્રીસના પુનરુત્થાનમાં મોટો ફાળો આપ્યો છે અને આંતરરાષ્ટ્રીય ગુના તથા દુરાચાર માટે ઘણું કર્યું છે કમનસીબે હજુ માત્ર શરૂઆત જ હોવાથી રાષ્ટ્રો એકબીજા સામે શસ્ત્રો સજે છે

રાષ્ટ્રસંઘનાં સભ્યો અફગાનિસ્તાન, આલ્બેનિયા, આર્જેન્ટિના, ઑસ્ટ્રેલિયા, બેલ્જિયમ, બોલિવિયા, બલ્ગેરિયા, કેનેડા, ચિલિ, ચીન, કોલંબિયા, ક્યુબા, ઝેકોસ્લોવેકિયા, ડેન્માર્ક, ડોમિનિકન રિપબ્લિક, ઇજીપ્ત, એસ્થોનિયા, ઇક્વાડોર, ફિન્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, ગ્રેટબ્રિટન, ગ્રીસ, ગ્વાટેમાલા

હાઇટિ, હોન્ડુરાસ, હંગરિ, હિંદ, આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટ, ઇટલિ, ઇરાક, લેટવિયા, લિથેરિયા, લિથુઆનિયા, લક્ઝમ્બર્ગ, મેક્સિકો, નેધરલૅન્ડઝ, ન્યુઝીલૅન્ડ, નિકારાગુઆ, નોર્વે, પનામા, પારાગ્વે, ઇરાન, પેરુ, પોલંડ, પોર્ટુગલ, રુમાનિયા, સાલ્વાડોર, શિઆમ, દક્ષિણ આફ્રિકા, સોવિયેટ રશિયા, સ્પેન, સ્વિડન, સ્વિટઝર્લૅન્ડ, તુર્કસ્તાન, ઉરુગ્વે, વેનેઝુયલા, યુગોસ્લેવિયા

સભ્ય થવાની લાયકાત દરેક દેશ રાષ્ટ્રસંઘમાં જોડાઈ શકતો નથી. પહેલી કલમમાં સભ્ય થવા માટે નેક્રમ કરતો મુસ્સામાં આવી છે. આ કલમમાં મોટી વાત છે કે, વર્સેલ્સની સંધિ પર સહી કરી હોય તે જ મિત્રરાજ્યો તથા જગતયુદ્ધમાં જે રાજ્યો તટસ્થ રહ્યાં તે તેના મૂળ સભ્યો ગણાશે. બીજી કલમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે કોઈ પણ સ્વશાસિત રાજ્ય, ડુમિનિયન અથવા સંસ્થાનને જો બે તૃતીયાંશ સભ્યોની સંમતિ મળે તો તે પણ સભ્ય થઈ શકે છે. પોતે તટસ્થ છે તેમ ભારપૂર્વક જણાવી સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ સભ્ય થયું તેને માટે વિશિષ્ટ ઠરાવ કરવો પડયો હતો.

રાષ્ટ્રસંઘમાં ન હોય તેવાં રાષ્ટ્રો બ્રાઝિલ, કોસ્ટારિકા, જર્મનિ, આઇસલૅન્ડ, જાપાન, નેપાલ, સાઉદી-અરબસ્તાન, હેજાજ, તિબેટ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ

૧૯૩૪માં નીચેનાં નવા સભ્યો દાખલ થયા છે સોવિયેટ રશિયા, અફઘાનિસ્તાન, ઈક્વાડોર

રાષ્ટ્રસંઘનાં મુખ્ય અંગો નીચે મુજબ છે (૧) લીગ એસેમ્બ્લી (૨) લીગ કાઉન્સિલ (૩) આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયની કાયમી અદાલત (૪) મધ્યમની મંત્રીની ઑફિસ (૫) આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર ઑફિસ

સંઘના સામાન્ય મંત્રી જોસેફ એવેનોલ (ફ્રેંચ)

આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર ઑફિસના વડા હેરોલ્ડ બેરસ્ફોર્ડ બટલર (બ્રિટિશ)

સંઘનું અંદાજપત્ર (સોનાના ફ્રાંકમાં)

૧૯૩૦	૨૮ ૨૧૦ ૨૪૮	૧૯૩૩	૩૩ ૪૨૯,૧૩૨
૧૯૩૧	૩૧,૬૩૭ ૫૦૧	૧૯૩૪	૩૦ ૮૨૭,૮૦૫
૧૯૩૨	૩૩ ૬૮૭ ૯૮૪	૧૯૩૫	૨૮ ૧૮૪ ૧૨૮

હુકમ નીચેના (મેન્ડેટ) પ્રદેશો

ફ્રાન્સની નીચે

૧ લેબેનોન
૨ સિરિયા
૩ ટાંકાનિકા
૪ ધી કેમેરુન્સ

યુનાઇટેડ કિંગ્ડમ નીચે

૧ પેલસ્ટાઇન
૨ ટ્રાન્સ જોર્ડન
૩ ટોગોલેન્ડ
૪ ધી કેમેરુન્સ
૫ ટાંગાનિકા
૬ નાન્રુ

ઓસ્ટ્રેલિયાની નીચે

૧ ન્યુ ગિઆના
૨ ન્યુ આયર્લેંન્ડ
૩ ન્યુ બ્રિટન
૪ સોલોમન ટાપુઓ

બેલ્જિયમ નીચે

૧ રવાન્ડા–ઉરન્દિ

દક્ષિણ આફ્રિકા નીચે

૧ સાઉથ-વેસ્ટ આફ્રિકા

ન્યુઝીલંડ નીચે

૧ સામોઆ

જાપાન નીચે

૧ મેરિયાના અને કેરોલિનના ટાપુ
૨ યાટ ટાપુ તથા માર્શલ ટાપુઓ

હિંદની હવાઈ ટપાલ

તાતાનું હવાઈ વિમાન કરાંચી અને મદ્રાસ વચ્ચે ચાલે છે. તે વચ્ચે અમદાવાદ, મુંબઇ, દક્ષિણ હૈદ્રાબાદ અને ભુજ રોકાય છે. બીજું મુંબઇથી ત્રિવેન્દ્રમ સુધી જાય છે.

ઇમ્પીરીઅલ એર વેઝ. લંડનથી કરાંચી.

ઇન્ડિયન ટ્રાન્સ કોન્ટિનલ એરવેઝ. કરાંચી–કલકત્તા–રંગૂન. ઇમ્પીરીઅલ એરવેઝ સાથે જોડાણ છે.

૪. ઇમ્પીરીઅલ એરવેઝ (૧) અઠવાડિયામાં બે વખત શુક્ર અને મંગળવારે કલકત્તા અને ક્રોયડન (ઇંગ્લંડ) વચ્ચે. (૨) દર બુધ અને શનિવારે કલકત્તા અને ઓસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે.

૫. લાહોર અને કરાંચી વચ્ચે ઇન્ડિયન નેશનલ એરવેઝ

૬. રોયલ ડચ એરલાઇન (કે. એલ. એમ.) નાં વિમાનો ડચ ઇસ્ટ ઇંડિઝથી આમ્સ્ટર્ડામ તથા ત્યાંથી લંડન જાય છે.

૭. એર ફ્રાન્સ (ફ્રેન્ચ) ફ્રેન્ચ ઇન્ડોચાઇનાના સૈગોનથી પેરિસ સુધી.

ટપાલ અને તારખાતું (૧૯૩૫–૩૬)

(આંકડા હજાર રૂપિયામાં આપ્યા છે)

	કુલ આવક	ગયા વર્ષ કરતાં વધારો (+) ઘટાડો (-)	મહેસૂલ ખાતામાં ખર્ચ	આવક ખર્ચ કરતાં વધારે (+) ઘટાડો (-)
૧૯૩૦–૩૧	૧૦,૭૭,૮૬	–૫૧,૬૩	૧૨,૧૧,૩૫	+૧૯,૪૧
૧૯૩૧–૩૨	૧૦,૬૪,૫૯	–૧૩,૨૭	૧૧,૫૮,૪૪	–૫૨,૯૧
૧૯૩૨–૩૩	૧૦,૫૫,૪૦	– ૯,૧૯	૧૦,૯૭,૩૦	–૬૧,૪૧
૧૯૩૩–૩૪	૧૦,૭૨,૬૨	+૧૭,૨૨	૧૧,૨૪,૫૫	+૨૭,૨૫
૧૯૩૪–૩૫	૧૧,૧૯,૮૭	+૪૭,૨૫	૧૦,૮૧,૯૩	–૪૨,૬૨
૧૯૩૫–૩૬	૧૧,૪૭,૫૭	+૨૭,૭૦	૧૧,૪૭,૧૦	+૬૫,૭૨

કામકાજ

ટપાલ

કુલ વસ્તુઓની વહેંચણી કરી.	૧,૧૭૯,૫૧૪,૦૦૦
રજિસ્ટર કરેલ વસ્તુઓની સંખ્યા	૪૨,૬૧૧,૦૦૦
વીમો ઉતરાવેલ વસ્તુઓ	૩,૩૧૮,૦૦૦
વીમો ઉતરાવેલ વસ્તુઓની કીંમત	રૂ. ૯૯૨,૫૧૭,૦૦૦
પોસ્ટેજ–આવક	રૂ. ૬૭,૩૮૦,૦૦૦
મનીઓર્ડરની સંખ્યા.	૪૦,૫૪૫,૦૦૦

મનીઓરડરની રકમ	રૂ. ૭૯,૬૦,૯૮,૦૦૦
વી. પી. મારફત મળેલા પૈસા	રૂ. ૧૮,૬૭,૩૬,૦૦૦
સેવિંગ્સ બેંકનાં ખાતાં	આશરે ૩,૫૪૨,૦૦૦
ગેરવલ્લે પડતા કાગળો	૬,૪૪૮,૦૦૦

પોસ્ટ–ઓફિસો

	૧૯૩૪	૧૯૩૫
પોસ્ટ ઓફિસોની સંખ્યા.	૨૩,૬૭૭	૨૩,૬૨૯
ટપાલની પેટીની સંખ્યા.	૫૯,૪૦૮	૫૯,૪૦૫

પ્રાંતવાર આંકડા

કેટલા માઇલે તથા કેટલી વસ્તીએ એક પોસ્ટ–ઓફિસ છે તે નીચેના આકડાઓથી જણાશે

	ચો. મા.	વસ્તી
બંગાળા અને આસામ	૩૪	૧૩,૫૧૩
બિહાર–ઓરિસ્સા	૬૫	૨૪,૭૧૧
મુંબઈ	૪૬	૯,૧૯૫
બર્મા	૪૫૯	૨૫,૬૦૭
મધ્યપ્રાંત	૧૬૩	૧૭,૩૪૯
પંજાબ અને સરહદ પ્રાંત	૫૪	૭,૯૪૫
સિંધ અને બલુચિસ્તાન	૪૨૩	૧૧,૨૭૩
યુક્તપ્રાંત	૪૭	૧૯,૪૯૬
મદ્રાસ	૫૪	૧૪,૭૦૨

આયપત વેરાના દર

દરેક વ્યક્તિ, દરેક હિંદુ અવિભક્ત કુટુંબ, દરેક નહિ નોંધાયેલી પેઢી તથા ન નોંધાયેલી દરેકે દરેક એસોસિએશને આ મુજબ આયપત વેરો આપવો પડે છે

રૂપિયા	આ. પા.
૨૦૦૦ થી ૪૯૯૯	૦ ૬
૫૦૦૦ થી ૯૯૯૯	૦ ૯
૧૦૦૦૦ થી ૧૪૯૯૯	૧ ૦
૧૫૦૦૦ થી ૧૯૯૯૯	૧ ૪
૨૦૦૦૦ થી ૨૯૯૯૯	૧ ૭
૩૦૦૦૦ થી ૩૯૯૯૯	૧ ૧૧
૪૦૦૦૦ થી ૯૯૯૯૯	૨ ૧
૧,૦૦,૦૦૦ અથવા તેથી વધારે	૨ ૨
દરેક કંપની અને નોંધાયેલી પેઢી ગમે તેટલી કુલ આમદાની હોય તોપણ	૨ ૨

વ્યાજે મૂકેલ મુદ્દલ રકમ બમણી થવાનો સમય

વ્યાજના ટકા	સાદા વ્યાજે	ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે
	વ. દિ.	વ. દિ.
૧૦	૧૦	૭–૧૦૦
૯	૧૧–૪૦	૮—૧૬
૮	૧૨½	૯—૨
૭	૧૪-૧૦૪	૧૦—૯૯
૬	૧૬—૮ મહીના	૧૧–૨૨૭
૫	૨૦	૧૪—૭૫
૪½	૨૨—૮૧	૧૫–૨૭૩
૪	૨૫	૧૭–૨૪૬
૩½	૨૮–૨૦૮	૨૦—૫૪
૩	૩૩—૪ મહિના	૨૩–૧૬૪
૨½	૪૦	૨૮—૨૬
૨	૫૦	૩૫—૧

હિંદનાં વિશ્વવિદ્યાલયો

નામ	ઉપકુલપતિ
કલકત્તા (૧૮૫૭)	એસ. પી. મુકરજી
મુંબઇ (૧૮૫૭)	વી. એન. ચંદાવરકર
મદ્રાસ (૧૮૫૭)	ડી. બી. ઇ. એસ. રંગનાથમ
અલ્લાહાબાદ (૧૮૮૭)	ઈકબાલ નારાયણ ગુર્તુ
પંજાબ (૧૮૮૨)	રેવ. જે. ડી. બાર્ને
લખનૌ (૧૯૨૦)	ડૉ. આર પી. પ્રાંજપે
નાગપુર (૧૯૨૩)	સર હરિસિંગ ગૌર (નાઈટ)
ઢાકા (૧૯૨૦)	ડૉ. આર. સી. મજુમદાર
પટણા (૧૯૨૭)	એસ. સિંહા
અલિગઢ મુસ્લિમ (૧૯૨૦)	પ્રો. એ. બી. હલીમ
દિલ્હી (૧૯૨૨)	આર. બી. રામકિશોર
આગ્રા (૧૯૨૭)	ડૉ. પી. સી. બસુ
બનારસ હિંદુ (૧૯૧૫)	મદનમોહન માલવીય
આંધ્ર (૧૯૨૬)	સી. આર. રેડ્ડી
અનમલે (ચિદામ્બરમ) (૧૯૨૯)	રાઇટ ઓન. શ્રીનિવાસશાસ્ત્રી પી. સી.
રંગૂન (૧૯૨૦)	યુ. સેટ
માઇસોર (૧૯૧૬)	એન. એસ. સુબ્બારાવ
ઓસ્માનિયા (૧૯૧૮) (હૈદ્રાબાદ)	નવાબ મેહદીયારજંગ
શ્રીમતી નાથીબાઇ દામોદર ઠાકરશી વીમેન્સ યુનિવર્સિટી (૧૯૧૬)	ડૉ. ડી. કે. કર્વે
વિશ્વભારતી (બોલપુર) (૧૯૨૧)	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર સ્થાપક કુલપતિ

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા

સ્થાપના : ૧૮૮૫

સ્થળ	પ્રમુખ
૧ મુંબઇ	ડબલ્યુ. સી. બોનરજી
૨ કલકત્તા	દાદાભાઇ નવરોજી

સ્થળ	પ્રમુખ
૩ મદ્રાસ	બદ્રુદ્દિન તૈયબજી
૪ અલ્લાહાબાદ	જ્યો. યુલ
૫ મુંબઈ	સર વિલિયમ વેડર્બર્ન
૬ કલકત્તા	સર ફિરોઝશા મહેતા
૭ નાગપુર	પી. આનંદ ચાર્લુ
૮ અલ્લાહાબાદ	ડબલ્યુ સી. બેનરજી
૯ લાહોર	દાદાભાઈ નવરોજી
૧૦ મદ્રાસ	એ વેબ
૧૧ પુના	એસ. એન. બેનરજી
૧૨ કલકત્તા	આર. એમ. સિયાની
૧૩ અમરાવતી	સી શંકરન નાયર
૧૪ મદ્રાસ	એ. એમ. બોઝ
૧૫ લખનૌ	રોમેશચંદ્ર દત્ત
૧૬ લાહોર	એન. જી. ચંદાવરકર
૧૭ કલકત્તા	દિનશા વાચ્છા
૧૮ અમદાવાદ	સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી
૧૯ મદ્રાસ	લાલમોહન ઘોષ
૨૦ મુંબઈ	સર હેન્રિ કૉટન
૨૧ બનારસ	ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે
૨૨ કલકત્તા	દાદાભાઈ નવરોજી
૨૩ સુરત, મદ્રાસ	રાસબિહારી ઘોષ
૨૪ લાહોર	મદનમોહન માલવીય
૨૫ અલ્લાહાબાદ	સર વિલિયમ વેડર્બર્ન
૨૬ કલકત્તા	બિશનનારાયણ ધાર
૨૭ પટણા	નવાબ સૈયદમહમદ
૨૮ કરાચી	આર. એન. મુધોલકર
૨૯ મદ્રાસ	ભુપેન્દ્રનાથ બોઝ
૩૦ મુંબઈ	સત્યપ્રસન્ન સિંહા
૩૧ લખનૌ	અંબિકાચરણ મઝુમદાર

(૬) શ્રી. ભુલાભાઈ દેસાઈ (૭) શ્રી. સરોજિની નાયડુ (૮) શ્રી. જયરામદાસ દોલતરામ (૯) આચાર્ય કૃપાલાની (૧૦) શેઠ જમનાલાલ બજાજ (૧૧) શ્રી. શરતચંદ્ર બોઝ (૧૨) મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ (૧૩) શ્રી હરિકૃષ્ણ મેહતાબ (૧૪) ડૉ. પટ્ટાભી સીતારામૈયા (૧૫) ગંગાધરરાવ દેશપાંડે.

સંસ્થાનો, અમેરિકા વિગેરેમાં હિંદીઓ

કેનેડા	૧,૨૦૦	ટ્રિનિડાડ	૧,૨૬,૪૨૦
ઓસ્ટ્રેલિયા	૨૦૦	બ્રિટિશ ગિયાના	૧,૨૪,૨૩૮
ન્યુઝીલંડ	૬૦૬	ફીજી	૬૦,૬૩૩
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧,૬૧,૩૯૯	જમૈકા	૧૮,૪૦૧
સ્ટ્રેટ્સ સેટલમેન્ટ્સ	૧,૦૪,૬૨૮	અમેરિકા	૩,૧૭૫
મલય (ફ્રેન્ચ)	૩,૦૫,૨૧૯	હિંદ બહાર બ્રિટિશ	
મલય (બ્રિટિશ)	૬૧,૮૬૦	સામ્રાજ્યમાં હિંદીઓની	
સીલોન	૭,૫૦,૦૦૦	સંખ્યા	૨,૨૯૪,૭૨૪
સારાવક	૧,૦૦૦	બીજા દેશોમાં	
મોરિશિયસ	૨,૮૪,૫૨૭	હિંદીઓની સંખ્યા	૧૦૦,૫૨૫
કેન્યા	૨૨,૮૨૨		

હિંદનું લશ્કરી ખર્ચ

વર્ષ	કરોડ રૂપિયા	વર્ષ	કરોડ રૂપિયા
૧૯૧૦–૧૧	૨૮	૧૯૨૮–૨૯	૫૫
૧૯૧૧–૧૨	૨૮.૫	૧૯૨૯–૩૦	૫૫
૧૯૧૨–૧૩	૨૮.૫	૧૯૩૦–૩૧	૫૪.૩૦
૧૯૧૩–૧૪	૨૯	૧૯૩૧–૩૨	૫૧ ૭૬
૧૯૨૧–૨૨	૬૮	૧૯૩૨–૩૩	૪૬.૭૪
૧૯૨૨–૨૩	૬૩.૫	૧૯૩૩–૩૪	૪૪.૪૨૯
૧૯૨૩–૨૪	૫૫	૧૯૩૪–૩૫	૪૪.૮૪×
૧૯૨૪–૨૫	૫૫.૫	૧૯૩૫–૩૬	૪૪.૯૮
૧૯૨૫–૨૬	૫૬	૧૯૩૬–૩૭	૪૫.૪૫
૧૯૨૬–૨૭	૫૬		
૧૯૨૭–૨૮	૫૪.૫		

*બજેટના આંકડા મુજબ
×સુધારેલ આંકડો

લશ્કરી ખર્ચની સરખામણી

ઇંગ્લંડ	મહેસુલના	૧૪ ટકા
ફ્રાન્સ	,,	૧૦ ,,
ઇટલિ	,,	૧૦ ,,
જાપાન	,,	૧૦½ ,,
જર્મની	,,	૫ ,,
હિંદુસ્તાન	,,	૪૨ ,,

(ફક્ત મધ્યસ્થ મહેસૂલના)

હિંદી અને અંગ્રેજી સૈનિકનું ખર્ચ

બ્રિટિશ સૈનિક	[લડાઇ પહેલાં]	દર વર્ષે	રૂ. ૮૦૫
બ્રિટિશ સૈનિક	[અત્યારે]	દર વર્ષે	૧,૨૩૭
હિંદી સૈનિક	[લડાઇ પહેલાં]	દર વર્ષે	૨૨૯
હિંદી સૈનિક	[અત્યારે]	દર વર્ષે	૪૩૩

લશ્કરી બોજો

[ચોખ્ખા મહેસૂલ ઉપર રક્ષણખર્ચના ટકા]

હિંદુસ્તાન	૩૩.૭	ન્યુઝીલંડ	૫.૨
ગ્રેટબ્રિટન	૨૩.૭	દક્ષિણ આફ્રિકા	૩.૧
ઑસ્ટ્રેલિયા	૩.૭	આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટ	૬.૮
કૅનેડા	૩.૭		

હિંદની રેલ્વેની લંબાઈ

	માઇલ		માઇલ
એન. ડબલ્યુ. રેલ્વે	૬,૯૫૪	બી. એન્ડ એન. ડબલ્યુ. આર.	૨,૧૧૪
ઇ. આઇ. આર.	૪,૨૯૧	એસ. આઇ. આર.	૨,૪૫૯
જી. આઇ. પી. આર.	૩,૬૯૯	બર્મા રેલ્વે.	૨,૦૫૭
બી. બી. સી. આઇ.	૩,૯૨૫	ઇ. બી. આર.	૧,૮૯૩
એમ. એસ. એમ.	૩,૨૩૦	એ. બી. આર.	૧,૨૮૧
બી. એન. આર.	૩,૩૨૬	નિઝામ્સ જી. એસ.	૧,૨૩૮

દુનિયાની રેલ્વેની લંબાઈ

દેશ	માઈલ	દેશ	માઈલ
યુનાઈટેડ સ્ટેટસ (અમેરિકા)	૨૬૧,૯૮૪	ફ્રાન્સ	૨૪,૫૬૬
		આર્જેન્ટિના	૨૨,૨૨૮
રશિયા	૪૫,૦૪૪	ગ્રેટબ્રિટન	૨૦,૨૯૮
કેનેડા	૪૦,૦૪૯	બ્રાઝિલ	૧૮,૭૦૩
જર્મનિ	૩૪,૩૧૭	મેકિસકો	૧૦,૭૫૭
ઓસ્ટ્રેલિયા	૨૪,૮૮૯	ઇટલિ	૧૦,૨૧૦
હિંદુસ્તાન	૪૧,૮૧૩	સ્પેન	૯,૫૩૪

હિંદમાં નોટનો ફેલાવો

૧૯૨૩	૧,૮૩૪,૦૦૦,૦૦૦	૧૯૨૭	૧,૮૨૬,૦૦૦,૦૦૦
૧૯૨૪	૧,૭૯૨,૦૦૦,૦૦૦	૧૯૨૮	૧,૮૯૧,૦૦૦,૦૦૦
૧૯૨૫	૧,૯૧૮,૦૦૦,૦૦૦	૧૯૨૯	૧,૭૯૪,૦૦૦,૦૦૦
૧૯૨૬	૧,૮૧૨,૦૦૦,૦૦૦	૧૯૩૦	૧,૬૧૩,૦૦૦,૦૦૦
૧૯૩૧	૧,૭૯૩,૦૦૦,૦૦૦		

લીપ ઇયર

(૧૮૦૦ અને ૨૦૦૦ વચ્ચેના)

૧૮૦૪	૧૮૪૦	૧૮૭૨	૧૯૦૮
૧૮૦૮	૧૮૪૪	૧૮૭૬	૧૯૧૨
૧૮૧૨	૧૮૪૮	૧૮૮૦	૧૯૧૬
૧૮૧૬	૧૮૫૨	૧૮૮૪	૧૯૨૦
૧૮૨૦	૧૮૫૬	૧૮૮૮	૧૯૨૪
૧૮૨૪	૧૮૬૦	૧૮૯૨	૧૯૨૮
૧૮૩૨	૧૮૬૪	૧૮૯૬	૧૯૩૨
૧૮૩૬	૧૮૬૮	૧૯૦૪	૧૯૩૬

૧૯૪૦	૧૯૫૬	૧૯૭૨	૧૯૮૮
૧૯૪૪	૧૯૬૦	૧૯૭૬	૧૯૯૨
૧૯૪૮	૧૯૬૪	૧૯૮૦	૧૯૯૬
૧૯૫૨	૧૯૬૮	૧૯૮૪	૨૦૦૦

નિયમ એવો છે કે ચારની સંખ્યાથી જે વર્ષને વિના શેષે ભાગી શકાય તે લીપ ઇયર. જો શેષ વધે તો લીપ ઇયર નહિ. સૈકા માટે એવો નિયમ છે કે જેને ૪૦૦થી ભાગવાથી શેષ ન વધે તે વર્ષ લીપ ઇયર વાળુ ગણવું. દા. ત ૧૯૦૦ ને ૪૦૦થી ભાગતા શેષ વધે માટે તે વર્ષ લીપ ઇયર હોઈ શકે નહિ.

હિંદમાં પાડેલા રૂપિયા

૧૮૩૫થી આજ સુધી — રૂ. ૬,૪૭,૫૬,૯૫,૭૭૯

વખતનું કોષ્ટક

૬૦ સેંકડ = ૧ મિનિટ	૪ અઠવાડિયાં = ૧ મહિનો
૬૦ મિનિટ = ૧ કલાક	૧૨ કેલેન્ડર મહિના અથવા
૨૪ કલાક = ૧ દિવસ	૩૬૫ દિવસ = ૧ વર્ષ
૭ દિવસ = ૧ અઠવાડિયું	૩૬૬ દિવસ = ૧ લીપ ઇયર
૧૪ દિવસ = ૧ પખવાડિયું	૧૦ વર્ષ = ૧ દશકો

૧૦૦ વર્ષ = ૧ સૈકો

રોમન આંકડા

૧	I	૧૧	XI	૩૦	XXX	૪૦૦	CD
૨	II	૧૨	XII	૪૦	XL	૫૦૦	D
૩	III	૧૩	XIII	૫૦	L	૬૦૦	DC
૪	IV	૧૪	XIV	૬૦	LX	૭૦૦	DCC
૫	V	૧૫	XV	૭૦	LXX	૮૦૦	DCCC
૬	VI	૧૬	XVI	૮૦	LXXX	૯૦૦	OM
૭	VII	૧૭	XVII	૯૦	XC	૧૦૦૦	M
૮	VIII	૧૮	XVIII	૧૦૦	C	૨૦૦૦	MM
૯	IX	૧૯	XIX	૨૦૦	CC	૫૦૦૦	$\bar{V}$
૧૦	X	૨૦	XX	૩૦૦	CCC	૧૦,૦૦૦	$\bar{X}$

આંકડા પર લીટી દોરવાથી તેની કિંમત હજારગણી થાય છે.

જગતની અજાયબીઓ

જૂના વખતની જગતની સાત અજાયબીઓ

૧ ઈજિપ્તની પીરામીડ
૨ બેબિલોનની મોઝોલિયમ ગાર્ડન્સ
૩ બેબિલોનની હેંગિંગ ગાર્ડન્સ
૪ ઓલિમ્પિયામાં જ્યુપીટરનું પૂતળું
૫ ડાયાનાદેવીનું મંદિર
૬ રોડ્ઝનું રાક્ષસી પૂતળું
૭ અલેક્ઝાંડ્રાની દીવાદાંડી

મધ્યયુગની સાત અજાયબીઓ

૧ રોમનું કોલોઝિયમ
૨ અલેક્ઝાંડ્રિયાનાં મુડદાં દાટવાનાં ભોંયરાં
૩ ચીનની મહાન દીવાલ.
૪ ઇંગ્લંડનો પથ્થરનો જાદુઇ મિનારો
૫ પીસાનો ઢળતો ટાવર
૬ નાનકિંગનો ચીનાઈ માટીનો ટાવર
૭ કોન્સ્ટાન્ટિનોપલમાં સંત સોફિયાની મસ્જિદ

આધુનિક જગતની સાત અજાયબીઓ

૧ બિનતારી તાર તથા ટેલિફોન
૨ મોટર અને રેલ્વે
૩ એરોપ્લેન
૪ રેડિયમની શોધ
૫ પીડારહિત શસ્ત્રક્રિયા
૬ રશ્મિવર્ણ વિશ્લેષણ (Spectrum analysis)
૭ ક્ષ-કિરણ તથા અલ્ટ્રા-વાયોલેટ કિરણની શોધ

રાષ્ટ્રીય પુષ્પ-સંજ્ઞા

ચીન	નાર્સિસસ	જાપાન	ક્રિસેન્થિમમ
ઇંગ્લંડ	ગુલાબ	સ્કૉટલંડ	થુવેરું
ફ્રાન્સ	ફ્લુઅર-દ-લિ	સ્પેન	દાડમ
જર્મનિ	કોર્ન ફ્લાવર	યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ	ગોલ્ડનરોડ (અમેરિકા)
ગ્રીસ	પાટલફૂલ	ઇરાન	ગુલાબ
હિંદુસ્તાન	કમળ	વેલ્સ	લીક અથવા ડેફોડિલ
આયર્લૅન્ડ	શૅમરૉક	પ્રુશિયા	લિંડન
ઇટલિ	શ્વેત કમળ	કેનેડા	સ્યુગર મેપલ

પ્રજા ગામડાંમાં વસે છે

પ્રાંત	શહેર	ગામડાં	ગામડાની સરેરાશ વસ્તી
બંગાળા	૬·૫	૯૩·૫	૩૫૫
બિહાર-ઓરિસ્સા	૧·૭	૯૯·૩	૩૭૯
મુંબઇ	૧૯	૮૧	૬૧૨
મદ્રાસ	૧૧·૮	૮૮·૨	૬૭૮
બર્મા	૯·૩	૯૦·૭	૨૯૨
મધ્ય પ્રાંતો	૮·૫	૯૧·૫	૩૨૭
પંજાબ	૧૧·૮	૮૮·૨	૫૩૧
યુક્તપ્રાંતો	૧૦·૨	૮૯·૮	૪૦૦
બ્રિટિશ હિંદ	૯·૩	૯૦·૭	૪૧૨

દર મોટર દીઠ રહેવાસીઓની સંખ્યા

...	૧૯૨૮	૧૯૨૯	૧૯૩૦
જર્મનિ	૧૧૭	૯૩	૯૦
ઇટલિ	૨૧૬	૧૬૬	૧૪૬
જાપાન	૮૪૮	૭૬૩	૬૭૩
બ્રિટિશ હિંદ	—	—	૨૦૦૦
ચીન	—	—	૧૨,૦૦૦

	૧૯૨૮	૧૯૨૯	૧૯૩૦
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૪.૯	૪.૬	૪.૬
ફ્રાન્સ	૩૭	૩૨	૨૭
યુનાઇટેડ કિંગ્ડમ	૩૪	૩૧	૩૦
બેલ્જિયમ	૬૬	૫૬	૫૧

મોટરોની કુલ સંખ્યા (૧૯૩૫)

હિંદુસ્તાન	૧૬૧,૮૧૨	ગ્રીસ	૧૪,૩૦૦
સીલોન	૨૮,૭૮૩	ફ્રાન્સ	૨,૦૬૫,૨૦૦
ચીન	૩૫,૩૨૦	સ્પેન	૧૯૪,૨૦૯
ઇરાન	૮,૦૮૫	બેલ્જિયમ	૨૦૮,૪૧૮
અફઘાનિસ્તાન	૩,૪૫૦	ગ્રેટ બ્રિટન	૨,૦૪૩,૬૩૮
જાપાન	૧૩૩,૨૫૯	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)	૨૬,૩૮૨,૩૨૧
ઓસ્ટ્રેલિયા	૬૪૪,૨૦૯		
દક્ષિણ આફ્રિકા	૨૪૧,૭૦૫	કેનેડા	૧,૧૬૨,૯૪૮
અરબસ્તાન	૩,૧૭૦	જર્મનિ	૧,૧૨૨,૦૦૦
ઇટલિ	૩૯૫,૭૨૭	સોવિયેટ રશિયા	૨૪૫,૬૦૦

હિંદમાં પ્રાંતવાર મોટરોની સંખ્યા (૧૯૩૬)

બંગાળા અને કલકત્તા	૧૯,૩૫૦	બિહાર-ઓરિસ્સા	૭,૫૩૮
મુંબઈ (શહેર)	૧૨,૬૦૦	મધ્યપ્રાંત	૬,૨૪૯
મુંબઇ ઇલાકો	૧૨,૯૪૦	સિંધ	૨,૯૪૮
મદ્રાસ (શહેર)	૫,૨૯૬	દિલ્હી	૮,૧૩૯
મદ્રાસ ઇલાકો	૧૬,૨૯૧	સરહદપ્રાંત	૯,૯૫૦
સુક્તપ્રાંતો	૧૯,૨૬૦	અજમેર-મેરવાડા	૯૬૧
પંજાબ	૧૬,૫૫૯	આસામ	૪,૬૬૭
બર્મા	૧૮,૮૮૮		
		કુલ	૧૬૧,૮૧૨

જગવિખ્યાત હીરા

નામ	કેરેટ	નામ	કેરેટ
ક્યુલિનન	૩,૧૦૬ ૧/૨	રિજન્ટ અથવા પિટ્	૧૩૬ ૩/૪
જ્યુબિલ	૨૪૫	કોલેન્સો	૧૨૯ ૩/૪
ઓર્લૉફ	૧૯૪ ૩/૪	ટિફાનિ	૯૬૯
વિક્ટોરિયા (હવે નિઝામ)	૪૫૭ ૧/૨	સ્ટારઑફધી સાઉથઆફ્રિકા	૫૩૦ ૧/૫
ફ્લોરન્ટાઇન	૧૩૩ ૧/૧૬	કોહિનૂર	૧૦૬ ૧/૧૬
ગ્રેટ મોગલ	૨૮૦ ૧/૨		

ઉષ્ણતાના માપનું કોષ્ટક

ફેરનહિટ ડીગ્રી

૨,૭૮૬	ખીડ ઓગળે છે
૧,૯૯૬	તાંબુ ,,
૧,૯૪૭	સોનું ,,
૭૭૩	જસત ,,
૬૪૪	પારો ,,
૬૧૭	ચોખ્ખું સીસું ,,
૪૪૨	કલઇ ,,
૩૧૫	ટર્પેન્ટાઇન તેલ ઊકળે છે.
૨૧૨	પાણી ઊકળવા માંડે છે.
૨૧૧	૫ ભાગ બિસ્મથ, ૩ ભાગ કલઇ, ૨ ભાગ સીસાનું મિશ્રણ ઓગળે છે.
૨૦૧	૮ ભાગ બિસ્મિથ, ૫ ભાગ સીસું, ૩ ભાગ કલઇનું મિશ્રણ ઓગળે છે.
૧૮૦ (લગભગ)	મેંદો પાણી સાથે ભળી જઇ ચીકટ પદાર્થ થાય છે.
૧૭૬	રેક્ટીફાઇડ સ્પિરિટ ઊકળે છે.
૧૫૧	મીણ ઓગળે છે.
૧૪૫	ઇંડાની સફેદી ઘટ્ટ બને છે
૧૨૨	ચરબીના તંતુઓ ઓગળે છે

૧૧૫	ચોખ્ખી ચરબી ઓગળે છે.
૯૮	લોહીની ઉષ્ણતા.
૯૫	ઇથર ઉકળે છે. કાર્બોલિક એસિડના ગાંગડા તેલ જેવા પ્રવાહી થાય છે.
૩૨	પાણી ઠરી જાય છે.
૩૭.૯	પારો ઠરી જાય છે:

જુદા જુદા પદાર્થો પર ગરમીની અસર

સુરમાની ધાતુ ૯૫૧ ડીગ્રીએ ઓગળે છે

પીતળ	૧૯૦૦	"	"
તાંબુ	૨૫૪૮	"	"
કાચ	૨૩૭૭	"	"
સોનું	૨૫૯૦	"	"
બીડ	૩૭૪૯	"	"
સીસું	૫૬૪	"	"
પ્લેટિનમ	૩૦૮૦	"	"
રૂપું	૧૨૫૦	"	"
પોલાદ	૨૫૦૦	"	"
કલાઈ	૪૨૧	"	"
જસત	૭૪૦	"	"
બરફ	૩૨	"	"
પારો	૬૬૨	"	"
તાજું પાણી	૨૧૨	"	"
દરિયાનું પાણી	૨૧૩.૨	"	"

વિશિષ્ટ ગુરુત્વ (Specific gravity)

આલ્કોહોલ	૦.૭૯	ચાક	૧.૦૮
એલ્યુમિનિયમ	૨.૬૭	તાંબુ	૮.૯૪
લોહી	૧.૦૬	બુચ	૦.૨૪
પિત્તળ	૮.૦૦	કાચ	૨.૮૯

ગ્લિસરિન	૧.૨૬	દૂધ	૧.૦૩
સોનુ	૧૯.૩૨	ઓલિવ ઓઈલ	૦.૯૨
મધ	૧.૪૫	પેટ્રોલિયમ	૦.૮૮
બરફ	૦.૯૨	પ્લેટિનમ	૨૧.૪૫
બીડ	૭.૧૦	રૂપું	૧૦.૫૧
લોઢું (ઘડેલ)	૭.૭૯	પોલાદ	૭.૭૫
હાથીદાંત	૧.૮૩	ટર્પેન્ટાઈન	૦.૮૭
સીસું	૧૧.૩૫	મૂત્ર	૧.૦૧
આરસ	૨.૭૦	પાણી	૧.૦૦
પારો	૧૩.૬૦	જસત	૭.૧૯

છાપવાનાં બીબાં

છાપવાનાં બીબાંમાં માપનું ધોરણ 'પોઇંટ' છે. પોઇંટ એટલે 'એમ' (em)નો બારમો ભાગ. ૬ એમ=૧ ઇંચ અથવા ૭૨ પોઇંટ=૧ ઇંચ.

ટાઈપ માપવાની જૂની પદ્ધતિને બદલે નવી પદ્ધતિ હાલમાં અમલમાં આવી છે અને હવે ચાલુ વપરાશના બધા ટાઈપો પોઇંટની એકી સંખ્યાના પ્રમાણમાં હોય છે.

નીચેના કોષ્ટકમાં ૬ થી ૨૪ પોઇંટના કેટલાક ટાઈપનું કદ આપવામાં આવ્યું છે.

નોનપેરિલ	(જૂનું નામ)	૬ પોઇંટ
બ્રેવિયર	(„ „)	૮ પોઇંટ
લોંગ પ્રાઈમર	(„ „)	૧૦ પોઇંટ
પાઈકા	(„ „)	૧૨ પોઇંટ
ઇંગ્લિશ	(„ „)	૧૪ પોઇંટ
ગ્રેટ પ્રાઈમર	(„ „)	૧૮ પોઇંટ
૨ લાઈન પાઈકા	(„ „)	૨૪ પોઇંટ

નીચેના ટાઇપો હવે સાધારણ રીતે વપરાતા નથી, પર્લ=૫ પોઇંટ રૂબી=૫½ પોં. મિનિયન=૭ પોં. બુર્જવસી=૯ પોં. સ્મોલ પાઈકા=૧૧ પોં છાપવાનાં બીબાંની ઊંચાઈનું ધોરણ ⁹¹⁸⁄₁₀₀₀ ઇંચ છે. ૧૨ પોઇંટનાં બીબાં

એક રતલ લઈને લીટીમાં ગોઠવીએ તો તે લીટીની લંબાઈ લગભગ ૧૯ ઇંચ થાય. આ ઉપરથી જો આપણને બીબાંની જાત, દરેક લીટીની પહોળાઈ તથા એક પાનામાં કેટલી લીટી આવશે તે જાણતાં હોઈએ તો બીબાંનું વજન ગણવાનું સંભવિત છે.

કાગળની જાતોનાં નામ

M. F. (મિલફિનિશ કે મશીન ફિનિશ	મનિલા
	કાર્ટ્ર
S. C. (સુપર કેલેન્ડર્ડ)	M. G. (એક બાજુ ગ્લેઝ)
આર્ટપેપર	મિકેનિકલ
ઇમીટેશન આર્ટ	ફ્રિ
એન્ટિક	લેઇડ
બોન્ડ	વોવ

છાપવાના કાગળની સાઇઝ

ફુલસ્કેપ	૧૭×૧૩½	ઇંચ	ડબલ ડેમી	૩૫×૨૨½	,,
ડબલ ફુલસ્કેપ	૨૭×૧૭	,,	મ્યુઝીક ડેમી	૨૦×૧૫½	,,
ક્રાઉન	૨૦×૧૫	,,	મિડિયમ	૨૩×૧૮	,,
ડબલ ક્રાઉન	૩૦×૨૦	,,	રૉયલ	૨૫×૨૦	,,
ડબલ પોસ્ટ	૩૧½×૧૯½	,,	સુપર રૉયલ	૨૭½×૨૦½	,,
ડબલ લાર્જ પોસ્ટ	૩૩×૨૧	,,	એલિફન્ટ	૨૮×૨૩	,,
ડેમી	૨૨½×૧૭½	,,	ઇમ્પિરિયલ	૩૦×૨૨	,,

લખવાના તથા ડ્રોઇંગપેપરનું માપ

એમ્પરર	૭૨×૪૮	ઇંચ	કોલંબિયર	૩૪½×૨૩½	ઇંચ
એન્ટિકવેરિયન	૫૩×૩૧	,,	ઇમ્પિરિયલ	૩૦×૨૨	,,
ડબલ એલિફન્ટ	૪૦×૨૬¾	,,	એલિફન્ટ	૨૮×૨૩	,,
ગ્રાન્ડ ઇગલ	૪૨×૨૮¾	,,	કાર્ટ્રિજ	૨૬×૨૧	,,
એટલાસ	૩૪×૨૬	,,	સુપર રૉયલ	૨૭×૧૯	,,

રૉયલ	૨૪×૧૯ ઇંચ	ફુલ્સકેપ	૧૭×૧૩ ૧/૨ ઇંચ
મિડિયમ	૨૨×૧૭ ૧/૨ ,,	ડબલ ફુલ્સકેપ	૨૬ ૧/૨×૧૬ ૧/૨ ,,
લાર્જ પોસ્ટ	૨૧×૧૬ ૧/૨ ,,	ડબલ પોસ્ટ	૩૦ ૧/૨×૧૯ ,,
કૉપી અથવા ડ્રાફ્ટ	૨૦×૧૬ ,,	ડબલ લાર્જ પોસ્ટ	૩૩×૨૧ ,,
ડેમી	૨૦×૧૫ ૧/૨ ,,	ડબલ ડેમી	૩૧×૨૦ ,,
પોસ્ટ	૧૯×૧૫ ૧/૪ ,,	બ્રીફ	૧૬ ૧/૨×૧૩ ૧/૪ ,,
પિંચ્ડ પોસ્ટ	૧૮ ૧/૨×૧૪ ૧/૪ ,,	પોટ	૧૫×૧૨ ૧/૨ ,,

બ્રાઉન પેપરની સાઇઝ

કેઇસિંગ	૪૬×૩૬ ઇંચ	ઇમ્પિરિયલ કેપ	૨૯×૨૨ ઇંચ
ડબલ ઇમ્પિરિયલ	૪૫×૨૯ ,,	હેવન કેપ	૨૬×૨૧ ,,
ઍલિફન્ટ	૩૪×૨૪ ,,	બેગ કેપ	૨૪×૧૯ ૧/૨ ,,
ડબલ ચાર રતલી	૩૧×૨૧ ,,	કેન્ટ કેપ	૨૧×૧૮ ,,

બાંધેલ પુસ્તકની સાઇઝ

ડેમી ૧૬ પેજી	૫ ૫/૮× ૪ ૩/૮ ઇંચ	ઇમ્પિરિયલ ઑકટેવો	ઇંચ ૧૧ × ૭ ૧/૨ ,,
ડેમી ૧૮ પેજી	૫ ૩/૪× ૩ ૩/૪ ,,	ફુલ્સકેપ કવાર્ટો	૮ ૧/૨× ૬ ૩/૪ ,,
ફુલ્સકેપ ઑકટેવો	૬ ૩/૪× ૪ ૧/૪ ,,	ક્રાઉન કવાર્ટો	૧૦ × ૭ ૧/૨ ,,
ક્રાઉન ઑકટેવો	૭ ૧/૨× ૫ ,,	ડેમી કવાર્ટો	૧૧ ૧/૪× ૮ ૩/૪ ,,
લાર્જ ક્રાઉન ઑકટેવો	૮ × ૫ ૧/૪ ,,	રૉયલ કવાર્ટો	૧૨ ૧/૨×૧૦ ,,
ડેમી ઑકટેવો	૮ ૩/૪× ૫ ૫/૮ ,,	ઇમ્પિરિયલ કવાર્ટો	૧૫ ×૧૧ ,,
મિડીયમ ઑકટેવો	૯ ૧/૨× ૬ ,,	ક્રાઉન ફોલિયો	૧૫ ×૧૦ ,,
રૉયલ ઑકટેવો	૧૦ × ૬ ૧/૪ ,,	ડેમી ફોલિયો	૧૭ ૧/૨×૧૧ ૧/૪ ,,
સુપરરોયલ ઑકટેવો	૧૦ ૧/૪× ૬ ૭/૮ ,,	રૉયલ ફોલિયો	૨૦ ×૧૨ ૧/૨ ,,
મ્યુઝીક	૧૪ ×૧૦ ૧/૪ ,,		

કાગળનું કોષ્ટક

૨૪ તા=૧ ધા

૨૫ તા=છાપખાનાનો ધા

૨૦ ધા=૧ રીમ

૨૧ ૧/૨ ધા=છાપખાનાનું રીમ

૨ રીમ=૧ બંડલ

૧૦ બંડલ=૧ગાંસડી

ઉપયોગી સંજ્ઞાઓ

A 1	ફર્સ્ટક્લાસ
A. D.	ઈસ્વી સન
A. D. C.	એ-ડી-કાં
A. M.	બપોરના બાર સુધીનો સમય
ANON	નનામું
B/L	બિલ ઑફ લેધડિંગ
cf/.	સરખાવો
C. I. D.	ફોજદારી ગુનાશોધક ખાતું
c. i. f.	કીમત, વીમો, નૂર
C. M.	સેન્ટિમિટર
C. O. D.	માલટાણે પૈસા
Cwt	હંડરવેટ
d/d	તારીખ પછીના દિવસે
d/s	દેખાડ પછીના દિવસે
e.g	દાખલા તરીકે
E. & O. E.	ભૂલચૂક લેવીદેવી
EX. div.	વ્યાજ બાદ
Et Seq	વિગેરે
F. O. B.	વ્હાણ પર મફત
F. R. S.	રોયલ સોસાયટીના સભ્ય
G. O. C.	જનરલ ઑફિસર કમાન્ડિંગ
G. R. T.	જ્યોર્જ રેક્સ ઇમ્પરેટર શહેનશાહ જ્યૉર્જ

h. p.	હોર્સપાવર
Ibid	તેજ
i. e.	એટલે કે
Inc.	ઇન્કોર્પોરેટેડ
Infra	નીચે
I. O. U.	તમે મારી પાસે માગો છો
K. C.	કિંગ્સ કાઉન્સેલ (રાજ્ય-વકીલ)
K. C. S. I.	નાઇટ કમાન્ડર ઑફ ધી સ્ટાર ઑફ ઇન્ડિયા
M. C.	લશ્કરી ટુકડી
Mlle	માદેં મુઆસેલ (મિસ)
Mme	માદામ
Mss	મેનુસ્ક્રિપ્ટસ (લેખો)
M. B. E.	મેમ્બર ઑફ બ્રિટિશ એમ્પાયર ઑર્ડર
M. C. C.	મેરિલબોન ક્રિકેટ કલબ
N. C. O.	નૉનકમીશન્ડ ઑફિસર
Nem con	સર્વાનુમતે
Nett	(Netto) ચોખ્ખું

O. B. E.	ઓર્ડર ઓફ ધી બ્રિટિશ એમ્પાયર	P. M.	બપોરના બાર પછીનો સમય
O. K.	all correct (બધું બરાબર)	Pp	પાનાં
		Pro. tem	કામચલાઉ
8vo.	ઓક્ટેવો (આઠ પેજી)	Pt	પ્રાઇવેટ (સોલ્જર)
		P. T. O.	સાંધિણુ છે.
P. C.	પ્રિવિકાઉન્સિલર	R. A. F.	રોયલ એર ફોર્સ
p. c.	દર સેંકડે	R. S. V. P.	મહેરબાની કરી જવાબ આપશો.
per	વડે		
Per. pro	ના વતી	R. N.	શાહી નૌકાસૈન્ય
Prox	આવતો (મહિનો)	Via	થઈને
Pro rata	દર પ્રમાણે	Q. V.	જે જુઓ
Ult	ગયો (મહિનો)		

હિંદનાં અદ્‌ભુત બાંધકામ

લોઇડ બેરેજ : આખા જગતની સૌથી મહાન નહેરની યોજના. આ યોજનાથી સિંધની ફળદ્રુપ જમીનમાં ૫૫ લાખ એકરને પાણી મળશે.

ભટઘરનો લોઇડપુસ્તો—અત્યારસુધીમાં બંધાયલા પુસ્તામાં આ સૌથી મોટો છે. તેમાં બાંધકામના ૨ કરોડ ૧૫ લાખ ઘનફૂટનો સમાવેશ થાય છે. ઇજિપ્તનો આસુઆન પુસ્તો જે જગતનો સૌથી મોટો પુસ્તો ગણાય છે તેમાં માત્ર ૧ કરોડ ૯૦ લાખ ઘનફૂટનો સમાવેશ થાય છે. પુસ્તાના બાંધ કામમાંથી ૬ફીટ ઊંચી અને ૧૫ ઇંચ જાડી દીવાલ ઊભી કરીએ તો તે કલકત્તાથી અલ્હાબાદ–૫૨૦ માઇલ–લાંબી થાય.

મોટામાં મોટું જળશક્તિનું કારખાનું–તાતા હાઇડ્રોઇલેક્ટ્રિક **યોજના તલ્લા (કલકત્તા)નું** ઊંચું તળાવ–જગતમાં સૌથી મોટું ગણાય છે. તે પોલાદની ૧૬ ફીટ ઊંડી અને ૩૨૧ ચો. ફીટની ટાંકીનું બનેલું છે. જમીનથી તળાવના ઉપલા ભાગની ઊંચાઇ ૧૧૦ ફીટ છે. તેમાં ૯૦ લાખ ગેલન પાણી સમાઈ શકે છે. તેના ચાર જુદા વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, જેનો સ્વતંત્ર ઉપયોગ થઈ શકે છે.

છેલ્લામાં છેલ્લી યોજના **મેતુરની** યોજના છે. ચોરા નદી જ્યાં ડુંગરી ભાગ છોડીને મેદાનપર આવે છે ત્યાં (મૈસુર છોડ્યા પછી) બંધાયેલો મેતુરનો બંધ આખી દુનિયામાં વધારેમાં વધારે પાણીનો સંગ્રહ કરી શકે છે. એ સંગ્રહમાં ૯૩૫૦ કરોડ ઘનફૂટ પાણી સમાઈ શકે એમ છે. એ બંધ માટે જે એક જથ્થે સીમેન્ટનો ઘોરો કરેલો છે તે પણ આખા જગતમાં મોટામાં મોટો છે. એ બંધથી લગભગ ૧૨૫ માઇલ દૂર સુધીનાં ખેતરોમાં પાણી પહોંચશે, અને એંકદર ૧૩૦ લાખ એકર ડાંગર ઉગાડનાર ભૂમિમાં પીત થઈ શકશે. આમ છતાં આ બંધથી મળવાનાં પાણીનો ખર્ચ પ્રમાણમાં ઓછામાં ઓછો છે. આ બંધ જગતમાં એક આશ્ચર્યરૂપ છે. આ બંધની કુલ લંબાઈ એક માઈલ ઉપર છે અને ઊંચાઈ ૨૧૫ ફૂટ છે. આ બંધથી સંગ્રહ કરાયેલા પાણીમાંથી પુષ્કળ વીજળીનું બળ ઉત્પન્ન થશે. આ બંધ ૧૯૩૪માં તૈયાર થયો.

નિઝામ–સાગર–પુસ્તો : હિંદનો બીજો સૌથી મોટો પુસ્તો. ગોદાવરી નદીની શાખા મંજીર નદીની આરપાર બંધાયેલ છે. ઉપર ૧૪ ફીટ પહોળો મોટરનો રસ્તો છે. આખા જગતના વજનદાર પુસ્તામાં તેની ગણત્રી થાય છે. કુંડમાં ૩૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ઘનફીટ પાણી સમાઈ શકે છે. તેની ઊંડાઈ ૧૦૬ ફીટની છે. અગાઉ જે સ્થળે ૪૦ ગામડાંઓ હતાં ત્યાં પચાસ ચોરસ માઇલના ઘેરાવાનું મોટું તળાવ આવી રહ્યું છે. ચોખા અને શેરડીનો પાક ઉત્પન્ન કરતી ત્રણ લાખ એકર જમીનને તે પાણી પુરું પાડશે.

ધી પાઇકરા હાઇડ્રો–ઇલેક્ટ્રિક યોજના : દક્ષિણ હિંદમાં આવી યોજના પહેલી છે. આ યોજનામાં સવા કરોડનો ખર્ચ થયો છે. પરંતુ ભવિષ્યના વિકાસ માટે પૂરતી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ પુસ્તા વડે ૭૦૦૦ ફીટ લાંબા ઝરા વાટે પાઇકરા નદીના પાણીને આગળ લઈ જવામાં આવે છે. ત્યાં ૮૪,૦૦૦,૦૦૦ ઘન ફીટ પાણીનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે,

હિંદુસ્તાનનું ઉષ્ણતામાપ

હિંદુસ્તાનનું ઉષ્ણતામાપ

પ્રાંત	સ્થળ	સરેરાશ વધારેમાં વધારે ગરમી (ઉનાળો)	સરેરાશ ઓછામાં ઓછી ગરમી	સરેરાશ ગરમી	વધારેમાં વધારે ગરમી	કયા મહિનામાં?	ઓછામાં ઓછી ગરમી	કયા મહિનામાં?
આસામ	ધુબ્રિ	૮૨.૯	૬૭.૯	૭૫.૪	૯૭.૭	માર્ચ	૪૯.૨	જાન્યુ.
	શિવ-સાગર	૮૧.૫	૬૫.૮	૭૩.૬	૯૫.૪	મે	૪૩.૨	જાન્યુ.
બંગાળ	દિનાજપુર	૮૬.૩	૬૬.૭	૭૬.૫	૧૦૩.૩	એપ્રિલ	૪૧.૨	જાન્યુ.
	હાવરા	૯૦.૦	૭૦.૫	૮૦.૨	૧૦૪.૬	મે	૪૯.૪	જાન્યુ.
	મૈમનસિંગ	૮૬.૩	૬૮.૬	૭૭.૪	૯૮.૯	એપ્રિલ	૪૮.૫	જાન્યુ.
બિહાર	પટણા	૮૭.૬	૬૮.૬	૭૮.૧	૧૦૯.૯	મે	૪૪.૫	ડિસે.
	રાંચી	૮૪.૪	૬૫.૫	૭૪.૯	૧૦૭.૧	મે	૪૪.૨	ડિસે.
આગ્રા-અયોધ્યા	કાનપુર	૯૦.૧	૬૬.૨	૭૮.૧	૧૧૪.૮	મે	૪૦.૯	જાન્યુ.
પંજાબ	હિસાર	૯૦.૧			૧૧૬.૦	જૂન	૩૭.૩	ડિસે.

	અંબાલા	૮૭.૬	૬૨ ૭	૭૫.૧	૧૧૫.૬	જૂન	૩૫.૦	ડિસે.
	લાહોર	૯૦.૨	૬૧.૭	૭૫.૯	૧૧૭.૫	જૂન	૩૧.૨	ડિસે.
	શિયાલકોટ	૮૭.૫	૬૨.૮	૭૫.૧	૧૧૩.૮	જુલાઈ	૩૩.૯	જાન્યુ.
સરહદ પ્રાંત	પેશાવર	૮૫.૩	૫૯.૩	૭૨.૩	૧૧૯.૭	જુલાઈ	૨૯.૯	ડિસે.
	ડેરાખાન	૯૦.૦	૬૨ ૪	૭૬.૨	૧૧૯.૨	જૂન	૩૨.૬	જાન્યુ.
રજપુતાના	અજમેર	૮૮.૮	૬૫.૦	૭૬.૯	૧૨૦.૫	મે	૩૭.૭	જાન્યુ.
મધ્યહિંદ	ઇંદોર	૮૮.૧	૬૩.૭	૭૫.૯	૧૧૦.૧	મે	૪૨.૧	ફેબ્રુ.
મધ્યપ્રાંત	આકોલા	૯૩.૦	૬૭ ૨	૮૦.૧	૧૧૪.૦	મે	૪૪.૫	ડિસે.
	નાગપુર	૯૨.૧	૬૮.૮	૮૦.૪	૧૧૪.૭	જૂન	૪૪.૧	ડિસે.
મદ્રાસ	મછલિપટ્ટણ	૯૦.૫	૭૪.૫	૮૨.૫	૧૧૧ ૩	મે	૬૨.૨	ડિસે.
	મદ્રાસ	૯૧ ૦	૭૪.૮	૮૨.૯				
	ત્રિચિનાપલ્લી	૯૪.૩	૭૪.૨	૮૪.૨	૧૦૫.૫	મે	૬૪.૪	ડિસે.
	મેંગલોર	૮૭.૪	૭૪.૩	૮૦.૮	૯૫.૦	મે	૬૮.૧	જાન્યુ.
	કોઇમ્બતુર	૯૦.૦	૬૯.૭	૭૯.૮	૧૦૨.૧	એપ્રિલ	૫૮.૩	જાન્યુ
	બેલ્લારી	૯૩.૩	૭૦.૯	૮૨.૧	૧૦૭.૧	એપ્રિલ	૫૩.૭	ડિસે.

પ્રાંત	ગામ	સરેરાશ વધારેમાં વધારે ગરમી (ફેરનહિટ)	સરેરાશ ઓછામાં ઓછી ગરમી	સરેરાશ ગરમી	વધારેમાં વધારે ગરમી કેટલી તથા ક્યા મહિનામાં?	ઓછામાં ઓછી ગરમી કેટલી તથા ક્યા મહિનામાં?
મુંબઈ	રાજકોટ	૯૩.૦	૬૫.૦	૭૯.૦	૧૧૧૯ મે	૪૩.૯ જાન્યુ.
	ભૂજ	૯૧.૨	૬૮.૬	૭૯.૯	૧૧૦.૦ મે	૪૨.૭ ડિસે.
	અમદાવાદ	૯૫.૫	૭૯.૦		૧૧૪.૦ મે	૪૯.૦ જાન્યુ.
	સુરત	૯૧.૫	૬૬.૨		૧૦૯.૦ મે	૪૯.૦ જાન્યુ.
	ખેડા	૯૪.૫	૬૮.૨		૧૧૪.૦ મે	૪૮.૦ જાન્યુ.
	થાણા	૮૬.૩	૭૭.૧		૯૮.૦ મે	૬૧.૦ જાન્યુ.
	રત્નાગિરિ	૮૭.૧	૭૩.૩		૧૦૪.૦ માર્ચ	૫૮.૦ જાન્યુ.
	અલિબાગ	૮૬.૩	૭૩.૩		૯૫.૦ માર્ચ	૬૩.૦ જાન્યુ.
	કારવાર	૮૬.૯	૭૨.૭		૯૪.૦ માર્ચ	૬૧.૦ જાન્યુ.
	પુના	૯૦.૧	૬૩.૨		૧૦૯.૦ માર્ચ	૪૨.૬ જાન્યુ.
	સતારા	૯૦.૧	૭૬.૬		૧૦૮.૦ એપ્રિલ	૬૨.૦ જાન્યુ.
	સોલાપુર	૯૨.૭	૬૭.૯		૧૧૦.૦ મે	૫૦.૦ જાન્યુ.
	નાસિક	૮૯.૪	૬૬.૨		૧૦૯.૦ મે	૪૪.૦ જાન્યુ.
	જળગામ	૯૧.૦	૬૩.૩		૧૦૯.૦ મે	૪૪.૦ જાન્યુ.
	જલગામ	૯૧.૦	૬૯.૨		૧૧૨.૦ મે	૫૨.૦ જાન્યુ.
	ધૂળિયા	૯૪.૭	૬૫.૦		૧૦૭.૦ મે	૪૨.૨ જાન્યુ.

	ધારવાડ	૮૪.૧	૬૮.૨	૯૮.૦ મે	૬૧.૦ જાન્યુ.
	બેલગામ	૮૫.૦	૬૩.૭	૧૦૨.૦ મે	૫૩.૦ જાન્યુ.
	વિજાપુર	૯૦.૨	૬૬.૯	૧૦૮.૦ મે	૫૦.૦ જાન્યુ.
સિંધ	હૈદ્રાબાદ	૯૩.૫	૬૮.૭	૧૧૪ ૦ મે	૪૨.૦ જાન્યુ.
	કરાચી	૮૪.૧	૭૧.૪	૯૯.૦ મે	૫૧.૦ જાન્યુ.
	લારખાના	૮૭.૪	૭૧.૧	૧૧૨.૦ મે	૪૦.૦ જૂન
	જેકોબાબાદ	૯૨.૭	૬૭.૪	૧૨૧.૦ મે	૩૪.૦ જૂન
	સક્કર	૯૫.૬	૬૯.૭	૧૧૪.૦ મે	૩૬.૦ જૂન

હવાનો નકશો

પારાની ઊંચાઈ	હવાની સ્થિતિ
૩૧ ઇંચ	ઘણી સુક્કી
૩૦$\frac{1}{2}$,,	સેટફેર (Setfair)
૩૦$\frac{1}{4}$,,	સાધારણ
૩૦ ,,	ફેરફારવાળી
૨૯$\frac{1}{2}$,,	વરસાદ
૨૯$\frac{1}{4}$,,	ઘણો વરસાદ
૨૯ ,,	તોફાન

કોષ્ટક

પૈસાનું

૧ પાઈ
૩ પાઈ = ૧ પૈસો = $\frac{1}{4}$ પેન્સ
૧૨ પાઈ અથવા ૪ પૈસા = ૧ આનો = ૧$\frac{1}{2}$ પેન્સ
૧૬ આના = ૧ રૂપિયો = ૧ શિ. ૬ પેન્સ
૧૦ રૂપિયા = ૧૫ શિલિંગ
૧૦૦,૦૦૦ રૂપિયા = ૧ લાખ = ૭૫૦૦ પૌંડ
૧૦૦ લાખ ,, = ૧ કરોડ = ૭૫૦,૦૦૦ પૌંડ

ઓફિસમાં વપરાતા માપ	બજારના માપ
૪ પાવ = ૧ ધાન	૫ સિક્કા અથવા $\frac{1}{4}$ રૂપિયાભાર—૧$\frac{1}{4}$ કચા
૪ ધાન = ૧ રતિ	૪ કચા = ૧ ચટક
૮ રતિ = ૧ માસો	૪ ચટક કે ૨૦ તોલા = ૧ પૌવા
૧૨ માસા = ૧ તોલો	૪ પૌવા = ૧ શેર
૫ તોલા = ૧ ચટક	૫ શેર = ૧ પોશુરી
૧૬ ચટક = ૧ શેર	૪૦ શેર = ૧ મણ
૪૦ શેર = ૧ મણ	(એક રૂપિયાને તોલો કહેવાય છે)

બજાર શેર = ૮૦ તોલા કારખાનાનો શેર ૭૨$\frac{1}{2}$ તોલા
હિંદનો મણ= ૮૨ પૌંડ બજારનો મણ= ૮૨ પૌ., ૨, ઔંસ, ૩ ડ્રામ

હિંદી વજનનું એવોર્ડુપોઈ વજન કરવા માટે જેટલાં શેર હોય તેને ૭૨થી ગુણીને ૩૫ વડે ભાંગવો. આથી ઊલટું કરવાથી એવોર્ડુપોઈના શેર થઈ શકે. એક ટનનાં લગભગ ૨૭$\frac{1}{4}$ મણ થાય. બજારના વજનને કારખાનાના વજનમાં ફેરવવા માટે $\frac{1}{૧૦}$ ઉમેરી કુલ વજનના $\frac{1}{૮}$ બાદ કરો. બાકી જે આવશે તે હંડરવેટ. કારખાનાના મણના ટન કરવા માટે ૩૦થી ભાગી નાખવા.

બંગાળામાં લંબાઈનું માપ

૧ હાથ (ક્યુબિટ) = ૧૮ ઇંચ
૪ હાથ = ૧ દંડ અથવા ૨ વાર
૨૦૦૦ દંડ = ૧ કોસ

પંજાબમાં

૧ વીઘાં = ૧,૬૨૦ ચોરસવાર

મદ્રાસમાં

૧ વીઘા = ૬,૪૦૦ ચોરસવાર

દાણાનું માપ

૫ ચટક = ૧ કૂંકી
૪ કૂંકી = ૧ રાયક
૨ રાયક = ૧ પાલી
૧૬ પાલી = ૧ મણ
૨$\frac{1}{2}$ મણ = ૧ સાલી

યુક્તપ્રાંતમાં જમીનનું માપ

૨૦ અસ્વન્સી = ૧ સસ્વન્સી
૨૦ સસ્વન્સી = ૧ કચવન્સી
૨૦ કચવન્સી = ૧ વિશ્વન્સી
૨૦ વિશ્વન્સી = ૧ વિઘા

આસામમાં જમીનનું માપ

૧૨ ફીટ = ૧ લૂસર
૨૦ લૂસર = ૧ કોટ્ટા
૫ કોટ્ટા = ૧ હિલ્લિસા
૪ હિલ્લિસા = ૧ પુરા

બંગાળામાં જમીનનું માપ

૫ ચો. વા. } = ૧ ચટક
૪૫ ચો. ફી. }

૧૬ ચટક = { ૧ કટ્ટા / ૮૦ ચો. વા. }

૨૦ કટ્ટા = { ૧ વીઘા / ૧૪,૪૦૦ ચો. ફી. / ૧૬૦૦ ચો. વા. }

૩$\frac{૮}{૧૦}$ વીઘા = ૧ એકર
૧૯૨૬ વીઘા = ૧ ચોરસ માઈલ

કપડાનું માપ

૩ જોબ = ૧ અંગલિ = $\frac{3}{4}$ ઇંચ
૩ અંગલિ = ૧ ઉરા = ૨$\frac{1}{4}$ ઇંચ
૮ ઉરા = ૧ હાથ = ૧૮ ઇંચ
૨ હાથ = ૧ ગજ = $\frac{1}{2}$ વાર

યુક્તપ્રાંતમાં

૧ વીઘા = ૩૦૨૫ ચોરસવાર

મુંબઈમાં

૧ વીઘા = ૩,૯૨૭ ચોરસવાર

અંતર માપવા માટે

૧૨ ઇંચ = ૧ ફૂટ

૩ ફૂટ = ૧ યાર્ડ

૫½ યાર્ડ = ૧ રોડ

૪૦ રોડ અથવા ૬૬૦ ફીટ = ૧ ફર્લાંગ

૮ ફર્લાંગ અથવા ૧૭૬૦ યાર્ડ અથવા ૫૨૮૦ ફીટ = ૧ માઇલ

૩ માઇલ = ૧ લીગ.

એવોર્ડુપોઈ વજન.

૧૬ ડ્રામ = ૧ ઔંસ

૧૬ ઔંસ = ૧ પાઉન્ડ

૨૮ પાઉન્ડ = ૧ ક્વાર્ટર

૪ ક્વાર્ટર = ૧ હંડ્રવેટ

૨૦ હંડ્રવેટ = ૧ ટન (૨,૨૪૦ પૌંડ)

દવા બનાવી વેચનારનાં વજન

(ડાક્ટરનાં પ્રિસ્ક્રીપ્શન પ્રમાણે દવાનું વજન કરવા માટે)

૨૦ ગ્રેઇન = ૧ સ્ક્રૂપલ

૩ સ્ક્રૂપલ = ૧ ડ્રામ

૮ ડ્રામ = ૧ ઔંસ

૧૨ ઔંસ = ૧ પૌંડ

(પ્રવાહી દવા માપવા તથા બનાવવા માટે)

૬૦ મીનીમ = ૧ પ્રવાહી ડ્રામ

૮ પ્રવાહી ડ્રામ = ૧ પ્રવાહી ઔંસ

૧૬ પ્રવાહી ઔંસ = ૧ પ્રવાહી પીન્ટ

૮ પ્રવાહી પીન્ટ = ૧ ગેલન

અંગ્રેજી રસોડાનું કોષ્ટક

૩ ટી સ્પૂનફુલ અથવા ½ પ્રવાહી ઔંસ = ૧ ટેબલ સ્પૂનફુલ

૧૨ ટેબલ સ્પૂનફુલ અથવા ૮ પ્રવાહી ઔંસ = ૧ કપફુલ

૨ કપફુલ અથવા ૧૬ પ્રવાહી ઔંસ = ૧ પીન્ટ

૪ કપફુલ = ૧ ક્વાર્ટ

જમીનનું માપ

૧૨ ઇચ = ૧ ફૂટ
૩૬ ઇચ = ૩ ફૂટ = ૧ યાર્ડ
૧૯૮ ઇચ = ૧૬½ ફૂટ = ૫½ યાર્ડ = ૧ રોડ અથવા પોલ
૭૯૨ ઇચ = ૬૬ ફૂટ = ૨૨ યાર્ડ = ૪ રોડ = ૧ ચેઇન
૭૯૨૦ ઇચ = ૬૬૦ ફૂટ = ૨૨૦ યાર્ડ = ૪૦ રોડ = ૧૦ ચેઇન = ૧ ફર્લોંગ
૬૩,૩૬૦ ઇચ = ૫,૨૮૦ ફૂટ = ૧,૭૬૦ યાર્ડ = ૩૨૦ રોડ = ૮૦ ચેઇન = ૮ ફર્લોંગ = ૧ માઇલ

ચોરસ માપ

૧૪૪ ચોરસ ઇચ = ૧ ચોરસ ફૂટ.
૧,૨૯૬ ચોરસ ઇચ = ૯ ચોરસ ફૂટ = ૧ ચોરસ વાર
૩૯,૨૦૪ ચોરસ ઇચ = ૨૭૨¼ ચોરસ ફૂટ = ૩૦¼ ચોરસવાર = ૧ ચોરસ રોડ અથવા પોલ
૬૨૭,૨૬૪ ચોરસ ઇચ = ૪,૩૫૬ ચોરસ ફૂટ = ૪૮૪ ચોરસવાર = ૧૬ ચોરસ રોડ = ૧ ચોરસ ચેઇન
૧,૫૬૮,૧૬૦ ચોરસ ઇચ = ૧૦,૮૯૯ ચોરસ ફૂટ = ૧,૨૧૦ ચો વા = ૪૦ ચોરસ રોડ = ૨½ ચોરસ ચેઇન = ૧ રૂડ
૬,૨૭૨,૬૪૦ ચોરસ ઇચ = ૪૩,૫૬૦ ચોરસ ફૂટ = ૪,૮૪૦ ચો વા = ૧૬૦ ચોરસ રોડ = ૧૦ ચોરસ ચેઇન = ૪ રૂડ = ૧ એકર
૧ ચોરસ માઇલ = ૬૪૦ એકર

દરિયાઇ માઇલ

અમેરિકન	= ૯૦૮,૦૨૭	ફૂટ
બ્રિટિશ	= ૬,૦૮૦	,
જર્મન	= ૬,૦૭૬	,,
જમીન પરનો માઇલ	= ૫,૨૮૦	,,

દરિયાઈ કોષ્ટક

૬ ફૂટ = ૧ ફૅધમ
૧૦૦ ફૅધમ = ૧ કેબલ લેન્થ
૧૦ કેબલ = ૧ દરિયાઈ માઈલ
૬૦ દરિયાઈ માઈલ = ૧ ડીગ્રી

મેટ્રિક સિસ્ટમ

લંબાઈ

૧૦ મીલીમીટર	= ૧ સેન્ટીમીટર	= ૦.૩૯૩૭૦૧૧૩ ઇંચ
૧૦ સેન્ટીમીટર	= ૧ ડેસીમીટર	= ૩.૮૩૭૯૧૧૩ ઇંચ
૧૦ ડેસીમીટર	= ૧ મીટર	= ૧.૦૯૩૬૧૧૩ વાર
૧૦ મીટર	= ૧ ડેકામીટર	= ૧૦.૯૩૬૧૪૩ ,,
૧૦ ડેકામીટર	= ૧ હેક્ટોમીટર	= ૧૦૯.૩૬૧૪૩ ,,
૧૦ હેક્ટોમીટર	= ૧ કિલોમીટર	= ૦.૬૨૧૩૭ માઈલ

૧ કિલોમીટર લગભગ ⅝ માઈલ થાય છે અને ૮ કિલોમીટરના લગભગ ૫ માઈલ થાય છે

વજન

૧૦ મીલીગ્રામ	= ૧ સેન્ટીગ્રામ	૦.૧૫૪૩૨ ગ્રેઈન
૧૦ સેન્ટીગ્રામ	= ૧ ડેસીગ્રામ	૧.૫૪૩૨ ,,
૧૦ ડેસીગ્રામ	= ૧ ગ્રામ	૧૫.૪૩૨ ,,
૧૦ ગ્રામ	= ૧ ડેકાગ્રામ	૫.૬૪૩૮ ડ્રામ
૧૦ ડેકાગ્રામ	= ૧ હેક્ટોગ્રામ	૩.૫૨૭૪ ઔંસ
૧૦ હેક્ટોગ્રામ	= ૧ કિલોગ્રામ	૨.૨૦૪૬૨૨૩ પૌંડ
૧૦ કિલોગ્રામ	= ૧ મિરિયાગ્રામ	૨૨.૦૪૬૨૨૩ પૌંડ
૧૦ મિરિયાગ્રામ	= ૧ ક્વિન્ટલ	૧.૯૬૮૪ હંડ્રવેટ
૧૦ ક્વિન્ટલ	= ૧ ટન	૦.૯૮૪૨ ટન

---

૧૦ મીલીલીટર = ૧ સેન્ટીલીટર = ૦.૦૭૦૪ ગીલ
૧૦ સેન્ટીલીટર = ૧ ડેસીલીટર = ૦.૧૭૫૯૮ પીન્ટ

૧૦ સેન્ટીલીટર = ૧ લીટર = ૧.૭૫૯૮ પીન્ટ
૧૦ લીટર = ૧ ડેકાલીટર = ૨.૧૯૯૭ ગેલ.
૧૦ ડેકાલીટર = ૧ હેક્ટોલીટર = ૨.૭૪૯૭ બુશેલ.

૧ ક્યુબિક સેન્ટીમીટર (પાણી) = ૧ ગ્રામ; ૧૦૦ ક્યુબિક સેન્ટીમીટર (પાણી) અથવા ૧ લિટર = ૧ કિલોગ્રામ; ૧ ક્યુબિક મીટર (૧૦૦ લીટર, ૧૦૦૦ કિલોગ્રામ) = ૧ મેટ્રિક ટન

જમીનના માપનું કોષ્ટક

૧૦૦ ચોરસ મીટર = ૧ આર = ૦.૦૯૮૮ રુડ.
૧૦૦ આર = ૧હેક્ટર = ૨.૪૭૧૧ એકર
૧૦૦ હેક્ટર = ૧ ચોરસ કિલોમિટર = ૦.૩૮૧૧ ચોરસ માઈલ

થર્મોમિટર

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય તથા યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ફેરનહિટ થર્મોમિટર વપરાશમાં છે. ફેરનહિટ થર્મોમિટરનું ઉષ્ણતાનું બિંદુ ૨૧૨ ડીગ્રી તથા શીતબિંદુ ૩૨ ડીગ્રી છે.

સેન્ટિગ્રેડ થર્મોમિટર ફ્રાન્સમાં વપરાય છે. તેનું શીતબિંદુ ૦° ડીગ્રી છે અને ઉષ્ણતા બિંદુ ૧૦૦ ડીગ્રી છે.

જર્મન થર્મોમિટર રોમરમાં શીતબિંદુ ૦° ડીગ્રીનું છે તથા ઉષ્ણતા બિંદુ ૮૦ ડીગ્રી છે.

સેન્ટિગ્રેડની ફેરનહિટ કરવી હોય તો ૯/૫થી ગુણીને ૩૨ ઉમેરવા ફેરનહિટની સેન્ટિગ્રેડ કરવી હોય તો ૩૨ બાદ કરીને ૫/૯થી ગુણવા.

હિંદના પર્વત પર હવા ખાવાનાં સ્થળો

નૈનિતાલ : કુમાઉન ટેકરીમાં આવેલ હવા ખાવાનું સ્થળ. યુક્તપ્રાંતની સરકાર ઉનાળામાં ત્યાં જાય છે. ઉનાળામાં હવા ખાવાનું જાણીતું સ્થાન. દરિયાની સપાટી કરતાં ૬,૪૦૦ ફીટ ઊંચું છે.

મસૂરી : દહેરાદૂનથી ૧૪ માઈલ દૂર પર્વત ઉપર આવેલ હવા-ખાવાનું સ્થળ. દહેરાદૂનથી રાજપુર સુધી મોટર, ટાંગા કે ટમટમમાં જઈ શકાય છે. રાજપુરથી મસૂરી સુધી ઘોડા પર દાંડી કે ઝંપાનથી જઈ શકાય છે. દરિયની સપાટીથી ૬,૬૦૦ ફીટ ઊંચું. નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન દહેરાદૂન.

માઉન્ટ આબુ : અમદાવાદથી લગભગ ૧૧૫ માઈલ અને બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વેના આબુરોડ સ્ટેશનથી ૧૭ માઈલ દૂર છે. ટેકરીનો પરિઘ લગભગ ૫૦ માઈલમાં છે. હવાપાણી ખૂબ તંદુરસ્ત તથા શીતળ છે. સરેરાશ હવામાન ૬૦° છે. આબુરોડથી માઉન્ટ આબુ સુધી મોટરવ્યવહાર છે. દરિયાની સપાટીથી ૩,૮૦૦ ફીટ ઊંચું.

આલ્મોરા : દરિયાની સપાટીથી ૫,૫૦૦ ફીટ ઊંચે. સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ ૪૫.૫૫ ઇંચ. બરફનાં સુંદર દૃશ્યો. આલ્મોરાથી પિંડારી હિમક્ષેત્ર ૬ કકડે જઈ શકાય છે. નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન કાઠગોદામ.

બેંગલોર : દક્ષિણ હિંદમાં મોટામાં મોટું છાવણીનું મથક. દરિયાની સપાટી કરતાં ૪,૦૦૦ ફીટ ઊંચું.

કૂનૂર : દરિયાની સપાટી કરતાં ૬,૧૦૦ ફીટ ઊંચું. નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન કૂનૂર.

ડેલ્હાઉસી : દરિયાની સપાટી કરતાં ૬,૭૪૦ ફીટ ઊંચું. નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન પઠાણકોટ.

દાર્જિલિંગ : બંગાળાની સરકારનું ઉનાળાનું મથક. દરિયાની સપાટી કરતાં ૭,૧૬૩ ફીટ ઊંચું. માઉન્ટ એવરેસ્ટ (૨૯,૦૦૨ ફીટ) તથા કાંચનજંઘા (૨૮,૧૦૪ ફીટ)નાં બરફનાં સુંદર દૃશ્યો.

કોડૈકેનાલ : દરિયાની સપાટી કરતાં ૭,૨૦૯ ફીટ ઊંચું. નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન કોડૈકેનાલરોડ.

મહાબળેશ્વર : મુંબઈ ઇલાકાનું પર્વત પરનું મુખ્ય સ્થાન. દરિયાઈ સપાટીથી ૪,૫૦૦ ફીટ ઊંચું. નજીકનું રેલ્વે-સ્ટેશન પુના ૭૫ માઈલ દૂર છે.

મરી : દરિયાની સપાટી કરતાં ૭,૭૦૦ ફીટ ઊંચું. રાવલપિંડીથી શ્રીનગરના મોટર-રસ્તે ૩૯ માઈલ પર આવેલું છે. નજીકનું રેલ્વેસ્ટેશન રાવલપિંડી છે.

ઉટાકામંડ : મદ્રાસ-સરકારનું ઉનાળાનું સ્થાન. દરિયાઈ સપાટીથી ૭,૨૭૩ ફીટ ઊંચું. સરેરાશ વાર્ષિક દિવસનું હવામાન ૫૭.૫૦૦ ફેરનહિટ.

ક્વેટા : બલુચિસ્તાનનું મુખ્ય શહેર. દરિયાઈ સપાટીથી ૫,૫૦૦ ફીટ ઊંચું. શિયાળામાં કડકડતી ટંડી તથા ઉનાળામાં અસહ્ય ગરમી પડે છે. નજીકનું રેલ્વેસ્ટેશન ક્વેટા છે.

રાંચી : દરિયાની સપાટીથી ૨,૧૦૦ ફીટ ઊંચું. વાર્ષિક સરેરાશ દિવસનું હવામાન ૭૪.૯ ફેરનહિટ. નજીકનું રેલ્વેસ્ટેશન રાંચી.

શિલોંગ : આસામ સરકારનું ઉનાળાનું મથક. દરિયાની સપાટી કરતાં ૪,૯૮૭ ફીટ ઊંચું. ભરઉનાળામાં સરેરાશ હવામાન ભાગ્યે જ ૮૦૦ ડીગ્રી (ફેરનહિટ) પહોંચે છે. શિલોંગથી ૩૦ માઈલ દૂર ચેરાપૂંજીમાં આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે વરસાદ પડે છે. સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ ૪૨૬ ઇંચ છે. (૧૮૬૧માં ચેરાપૂંજીમાં ૯૦૫ ઇંચ વરસાદ પડ્યો હતો) નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન પાંડુ ૬૮ માઈલ દૂર છે.

સીમલા : હિંદી સરકારનું ઉનાળાનું મથક. દરિયાઈ સપાટીથી ૭,૧૧૬ ફીટ ઊંચું. સરેરાશ વાર્ષિક દિવસનું હવામાન ૫૫.૨° (ફેરનહિટ)

શ્રીનગર (કાશ્મીર) : કાશ્મીર ગજ્યની રાજધાનીનું શહેર. દરિયાની સપાટી કરતાં ૫,૨૫૦ ફીટ ઊંચું. વાર્ષિક સરેરાશ દિવસનું હવામાન ૫૫.૧° (ફેરનહિટ) કાશ્મીર જવાનો શ્રેષ્ટ સમય એપ્રિલથી નવેમ્બર સુધીનો છે. નજીકનું રેલ્વે સ્ટેશન રાવલપિંડી ૧૯૬ માઈલ દૂર છે.

હિમાલયનાં હવાખાવાનાં સ્થળોની ઊંચાઇ

	ફીટ		ફીટ
નૈનિતાલ	૬,૪૦૦	શ્રીનગર	૫,૨૬૦
રાણીખેત	૫,૯૮૦	ગુલ્મર્ગ	૮,૬૫૯
અલ્મોરા	૫,૯૪૯	સોનામર્ગ	૮,૭૫૦
લેન્સડાઉન	૬,૦૬૦	પહલગામ	૭,૨૦૦
ચક્રતા	૬,૮૮૫	દાર્જીલિંગ	૭,૧૬૩
સીમલા	૭,૨૦૦	ઘૂમ	૭,૪૦૪
કસૌલી	૬,૨૦૦	કુરસેઓંગ	૪,૮૬૪
ડેલ્હાઉસી	૫,૫૦૦	કાલિમ્પોંગ	૪,૦૦૦
મરી	૭,૭૦૦	શિલોંગ	૪,૯૮૭

હિંદનાં જોવા લાયક સ્થળો

બંગાળા : કલકત્તા, દાર્જિલિંગ, કુરસેઓંગ, કાલિમ્પોન્ગ, મુર્શિદાબાદ, ગૌર (માલ્દા), પાંડુઆ, વિષ્ણુપુર (બાંકુરા), નવદ્વિપ

બિહાર અને ઓરિસ્સા : ગયા, પુરી, કોનાર્ક, ભુવનેશ્વર, બુદ્ધગયા, ચિલ્કા, પાટલિપુત્ર (પટણા) રાજગીર, રાંચી, હઝારીબાગ (૨,૦૦૦ ફૂટ) પારસનાથ ટેકરી (૪,૪૭૯ ફૂટ) દેવઘર

આસામ : કામાખ્યા, શિલોંગ, ચેરાપૂંજી, હાફલોંગ ટેકરી ગૌહટિ

યુક્તપ્રાંત બનારસ, અલ્લાહાબાદ, દિલ્હી, રાણીખેત, (૫૯૮૦ ફૂટ) આગ્રા, કાનપુર, લખનૌ, ફત્તેહપુર સિક્રિ, ચુનાર, મથુરા, વૃન્દાવન, નૈનિતાલ (૬,૭૦૦ ફૂટ) ડહેરાડૂન, હરદ્વાર, ઋષિકેશ, લેન્સડાઉન (૬,૦૬૦ ફૂટ) અલિગઢ, આલ્મોરા (૫૪૪૯ ફૂટ)

પંજાબ અમૃતસર, લાહોર, સીમલા (૭,૨૦૦ ફૂટ) ડેલ્હાઉસી, ધરમપુર મરી (૭૨૦૦ ફૂટ) સબાતુ (૬,૨૦૦ ફૂટ)

સરહદપ્રાંત પેશાવર, લેન્ડિકોટલ, કોહાટ, જમરૂડ ખૈબર

મધ્યપ્રાંત નાગપુર, જબલપુર, સાંચી પચમઢી

મુંબઈ મુંબઈ, અમદાવાદ, પુના, માથેરાન, મહાબળેશ્વર, કરાચી, સુરત, રત્નાગિરિ, અજન્તા, ઈલોરા

મદ્રાસ મદ્રાસ, વેલોર, ઉટાકામંડ, કુનૂર મદુરા, ત્રિચિનોપલિ, મહાબલિપુરમ કોંજીવરમ, તાંજોર, ચિદંબરમ, રામેશ્વરમ, એલગીરિ કલ્યાન, ત્રિવેન્દ્રમ કોચીન

કાશ્મીર વેરીનાગ શ્રીનગર (૫,૨૬૦ ફૂટ) ગુલમર્ગ (૮,૬૫૦ ફૂટ)

રજપુતાના આબુ, અજમેર જયપુર ઉદેપુર ચિત્તોડ દિલ્વારા, ગ્વાલિયર,

બીજાં સ્થળો મેસોર, હૈદ્રાબાદ વડોદરા, ઇન્દોર, બિકાનેર, માંડવાર-

કેટલાક પ્રચલિત અંગ્રેજી રાજકીય શબ્દો

Amnesty (એમ્નેસ્ટિ) ફોજદારી કામ ચાલતું હોય તેમાંથી તથા શિક્ષામાંથી મુક્તિ આપવું સરકારી કાર્ય.

Autocracy (ઑટોક્રસિ) રાજકીય સત્તા નિરંકુશ અને અમર્યાદ હોય તેવી રાજ્યવ્યવસ્થા.

Bicamerial System (બાઈકેમેરિયલ સિસ્ટમ) જે રાજ્યવ્યવસ્થામાં બે જુદી ચેમ્બર અથવા સભા હોય, કાયદો પસાર કરવા માટે સામાન્યતઃ બન્ને સભાની સંમતિની જરૂર હોય છે.

Bloc (બ્લૉક) જુદા જુદા પક્ષના ધારાસભાના સભ્યો કે રાજકીય કાર્યકર્તાઓ અમુક કાયદો અથવા પ્રધાનમંડળને ટેકો આપવા સંયુક્ત થાય તે

Bolshevism (બોલ્શેવિઝમ) એવા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરે છે કે જમીનદાર અને બિનજમીનદાર વચ્ચે અસાધ્ય વિરોધ પ્રવર્તે છે. તે સિદ્ધાંત એવી જાતના વર્ગવિગ્રહને આવશ્યક માને છે કે તેમાં શ્રમજીવી સિવાય બધા વર્ગનો નાશ થાય શ્રમજીવીઓના હિતમાં ભવિષ્યના સમાજની સ્થાપના થશે.

Bolshevik (બોલ્શેવિક) રશિયન સોશ્યાલિસ્ટ-પક્ષના ઉદ્દામ મતનો સભ્ય ૧૯૧૭ના માર્ચની રાજ્યક્રાંતિ પછી આ પક્ષ સર્વોપરિ થયો છે.

Bureaucracy (બ્યુરોક્રસિ) જુદાં જુદાં ખાતાંઓ જુદા જુદા અધિકારીઓને સોંપીને ચલાવાતું રાજ્ય. આ પ્રથા પૂર્ણ મહેનતવાળી તથા વ્યવસ્થા ન સચવાય તેવી થઈ પડી છે. 'રીતસર'નું ધોરણ માણસોને રખડાવી મારે છે. સ્થિતિચુસ્તતા, પ્રથા તથા કડકાઈ આ વ્યવસ્થાનાં ખાસ દૂષણો છે.

Civil Disobedience (સિવિલ ડિસઓબિડિયન્સ): બળ વાપર્યા સિવાય, સરકાર સાથે સહકાર આપવાની ના.

Facism (ફેસિઝમ) • મસોલિનીની આગેવાની નીચે ઈટલિમાં શરૂ થયેલ રાજકીય ચળવળ. તે 'કામ્યુનિઝમ'ની સામે છે.

Nazi (નાઝી) : હર એડોલ્ફ હિટલરની આગેવાની હેઠળનો જર્મનીનો રાષ્ટ્રીય પક્ષ.

Federalism (ફેડરેલિઝમ) : સ્ટેટ અથવા પ્રાંતો અને રાષ્ટ્રીય સરકાર વચ્ચે રાજકીય સત્તાની નિયમબદ્ધ વહેંચણી હોય તેવી રાજ્યવ્યવસ્થા.

Veto (વેટો) : કોઈપણ કાયદાને–ખાસ કરીને રાજકીય–મન્જૂર કરવાની કારોબારીની ના.

Pourparler (પોર્પાર્લર) : જુદા જુદા પક્ષો વચ્ચે તકરારી પ્રશ્નોનો નીવેડો લાવવા જુદા જુદા પક્ષોના પ્રતિનિધિઓની અગાઉથી મળતી અનૌપચારિક સભા.

Democracy (ડેમોક્રસી) : લોકશાસન. લિંકનની વ્યાખ્યા પ્રમાણે લોકો માટે, લોકોથી ચલાવાતુ, લોકોનું રાજ્ય

Extradition (એક્સ્ટ્રાડિશન) • ન્યાય માટે એક રાજ્ય બીજા રાજ્યને ગુનેગાર સોંપી દે તે.

Picketting (પિકેટિંગ) • કોઈ દુકાન પાસે ફરતા રહીને બીજા લોકોને ત્યાંથી ખરીદ કરતા અટકાવવાનો યત્ન કરવો તે.

Whip (વ્હિપ) : કોઈપણ રાજકીય પક્ષનો સભ્ય તેનું કાર્ય મત આપવા માટે સભ્યોને ભેગા કરવાનું તથા પક્ષની નીતિને તેઓ અનુસરે તે જોવાનું છે.

Republic (રિપબ્લિક) : કોઈ પણ રાજાની સત્તા ન હોય તેવું રાજ્ય.

Little Entente (લિટલ એન્ટેન્ટિ) : ઝેકોસ્લોવેકિયા, યુગોસ્લેવિયા અને રુમાનિયા.

Self-determinaton (સેલ્ફ ડિટર્મિનેશન) : આત્મનિર્ણય. રાજકીય બાબતોમાં રાષ્ટ્રની દરેક પ્રજાને પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય

તથા રાજ્યબંધારણ તથા રાજકીય ભાવિ નક્કી કરવાનો હક્ક હોવો જોઈએ તેવો સિદ્ધાંત.

Nationalism (નેશનેલિઝમ) : ખાનગી માલિકીમાંથી સ્ટેટ માલિકી.

Racketter (રેકેટર) : કોઈ પણ ઉગ્નોગને આડખીલી નાખી ધમકીથી નાણાં પડાવનાર માણસ.

Sabotage (સેબટેજ) : ઔદ્યોગિક ઝઘડાની અંદર મજૂરોની મિલકતનો દ્વેષભાવથી નાશ કરવો તે.

Socialism (સોશ્યાલિઝમ) : રાજ્યની માલિકીની તરફેણમાં જમીન તથા ઉત્પાદક મૂડીની ખાનગી માલિકી બંધ પડે તે સિદ્ધાંત.

Soviet (સોવિયેટ) : કાઉન્સિલ માટે રશિયન શબ્દ.

Reparations (રેપરેશન્સ) : લડાઈનું નુકશાન.

Protocol (પ્રોટોકોલ) : છેવટની સુલેહ માટે તૈયાર કરેલ આથમિક યાદી.

White paper (વ્હાઈટપેપર) : બ્રિટિશ સરકારની રાજનીતિની પ્રમાણભૂત જાહેરાત.

Facist (ફેસિસ્ટ) ઈટલીનો રાષ્ટ્રીયપક્ષ.

Referendum (રેફરન્ડમ) : નિર્ણય માટે સમસ્ત પ્રજાની પાસે પસાર કરવા ધારેલ કાયદો લાવવો તે.

Coupd'etat (કપદતેત) સત્તાનું ઓચિંતુ પરિવર્તન.

Public Utilities (પબ્લિક યુટિલિટિઝ) : વીજળીના દીવા, ગૅસ, ટ્રામ વિગેરે સર્વજનોપયોગી વસ્તુઓ.

Entente (એન્ટેન્ટે) મૈત્રી.

Moratorium (મોરેટોરિયમ) : જે સમયદ રમિયાન કંઈ સોદા ન થાય અથવા તો લેણદેણ સરખાં કરવાની ફરજ ન પડે. આર્થિક અંધાધૂધના વખતે સરકાર મોરેટોરિયમ જાહેર કરે છે.

Syndicalism (સિન્ડિકેલિઝમ) ઉત્પતિનાં સાધનની ફેરબદલી કરીને ઔદ્યોગિક કાર્યકર્તાઓને વહેંચવાની હિલચાલ.

તંદુરસ્તી તથા આરોગ્યસંરક્ષણ

દૂધ : ચા અથવા કોફીને બદલે પૂરતા પ્રમાણમાં દૂધ પીઓ.

લીલોતરી : લીલોતરી શાક તથા ફળ હંમેશા ખાઓ.

હવા : જે હવા આપણે શ્વાસમાં લઈએ તે, તાજી તથા ચોખ્ખી હોવી જોઈએ રાત્રે હવા આવવા માટે શયનગૃહની બારીઓ ખુલ્લી રાખવી જોઈએ માત્ર ઠંડો પવન ન આવે તે સંભાળ રાખવી.

પાંડુરોગ . લોહી પાતળું પડી જવાથી આ રોગ થાય છે. ખરાબ અથવા ઓછો ખોરાક, કબજિયાત વિગેરેથી આ રોગ થાય છે.

એન્ટિસેપ્ટિક : સડો અટકાવવા માટે વપરાતી ચીજ. કંઈ કપાયુ હોય ત્યારે, તથા ઘામાં ખૂબ ઉપયોગી છે દાખલા તરીકે આયોડિન.

સ્નાન : શરીરને સ્વચ્છ તથા રોગમુક્ત રાખવા માટે સ્નાન ખૂબ જરૂરી છે હિંદ જેવા ગરમ પ્રદેશમાં હંમેશા સ્નાન કરવાની જરૂર છે.

ઝખમ . ઉપર 'આર્નિકા'ને પાણી સાથે મેળવીને વારંવાર લગાડવું.

શયન : નાની ઉંમરના બાળકોએ કઠણ પથારી પર સૂવું પથારી કદી ભીંત ઉપર રાખવી નહિ.

કોડલીવરઓઈલ . ખૂબ વિટામિનવાળું છે પોષક પણ બહુ છે. નબળા તથા કરમાળિયેલા બાળકોને આપવું જોઈએ.

ડિપ્થેરિયા : ગળામાં ક્લેબ લોફર જંતુનો પ્રવેશ થવાથી થતુ ભયંકર ચેપી દર્દ. પીવાના પાણી, ખોરાક કે ચૂંક મારફત આ જંતુઓ પ્રવેશ કરે છે, પછી તાવ આવીને ગળાનો દુખાવો થાય છે. ધ્રુજારી, ઉબકા તથા રસગ્રંથીનો સોજો થઈ આવે છે નરમ જંતુનાશક દવાથી નાકમાં પિચકારી લેવી અથવા તેજ દવાથી કોગળા કરવાની, સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે.

કૂતરાનું કરડવું : પહેલાં તો કરડને સાફ કરી નાખી જેમ બને તેમ જલદી હડકવાવિનાશક સારવાર શરૂ કરવી. કલકત્તા, શિલોંગ અને કસૌલિમાં આવા દર્દીની સારવાર કરવામાં આવે છે.

આગ લાગે ત્યારે : જ્યારે કપડાંને આગ લાગે ત્યારે જાડો ધાબળો ઓઢી લેવો અને દોડવું નહિ.

સડાનું ઝેર : સડી ગયેલ ખોરાકની વસ્તુ જેવી કે ઇંડાં, માંસ, આઇસ્ક્રીમ, ડબ્બામાં રાખેલો ખોરાક–લેવાથી શરીરમાં નુકશાન કરે તેવા જંતુઓ પ્રવેશ કરે છે અને તેને અંગે ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ઝાડા, ઊલટી, ચકરી વિગેરે રોગો થાય છે.

ઊંઘ : લોકોએ રાત્રે આઠ કલાકથી ઓછી ઊંઘ કદી લેવી ન જોઈએ. બાળકોને વધારે ઊંઘની જરૂર છે.

દાંત: દાંતની પોલાણમાં રહી ગયેલ ખોરાકથી ઉત્પન્ન થતા એસિડથી દાંત સડવા માંડે છે. દર વખતે જમ્યા પછી દાંતમાં જરા પણ ખોરાક ન રહી જાય તેની સાવચેતી રાખવી જોઈએ. દાંત સાફ કરવા માટે 'ટૂથબ્રશ' કરતાં લીંબડા કે બાવળનું દાતણ સારું છે.' 'ટૂથબ્રશ'માં જંતુઓ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી વાપર્યા પહેલાં દર વખતે તેને ઊકળતા પાણીમાં સાફ કરવું જોઈએ. દંતમંજન માટે ચાક સરસ છે. હમેશાં જમ્યા પછી દાંત જરૂર સાફ કરવા જોઇએ.

પાણી : પીતાં પહેલાં પાણીને ખૂબ ઉકાળવું જોઇએ. જ્યારે કોઈ ચેપી રોગ ચાલતો હોય ત્યારે તો આ ખાસ જરૂરનું છે. જો ફીલ્ટર કરવાનું સાધન હોય તો ઉકાળ્યા પહેલાં તેમ કરી લેવું. માણસના શરીરનો ૬૦ ટકા ભાગ પાણી છે. હમેશાં પાણીના ૫–૬ પ્યાલા પીવા. જમ્યા પહેલાં એક કલાકે પાણી પીવું ફાયદાકારક છે.

હિંદની સરેરાશ ઊંચાઇ તથા વજન

પાંચ ફૂટના માણસનું સરેરાશ વજન ૧૦૦ રતલ ગણીને તે ઉપરાંત દરેક ઇંચ માટે ત્રણ રતલ ઉમેરવા.

ફૂ. ઈં.	રતલ	ફૂ. ઈં.	રતલ
૫–૦	૧૦૦	૫–૫	૧૧૫
૫–૧	૧૦૩	૫–૬	૧૧૮
૫–૨	૧૦૬	૫–૭	૧૨૧
૫–૩	૧૦૯	૫–૮	૧૨૪
૫–૪	૧૧૨	૫–૯	૧૨૭

પ્રસૂતિનો કોઠો

૨૭૩ દિવસ				૨૮૦ દિવસ			
જાન્યુઆરી	૧	સપ્ટેમ્બર	૩૦	જાન્યુઆરી	૧	ઑક્ટો.	૮
ફેબ્રુઆરી	૧	ઑક્ટોબર	૩૧	ફેબ્રુઆરી	૧	નવે.	૮
માર્ચ	૧	નવેમ્બર	૩૦	માર્ચ	૧	ડિસે.	૬
એપ્રિલ	૧	ડિસેમ્બર	૩૧	એપ્રિલ	૧	જાન્યુ.	૬
મે	૧	જાન્યુઆરી	૩૧	મે	૧	ફેબ્રુ.	૫
જૂન	૧	ફેબ્રુઆરી	૨૮	જૂન	૧	માર્ચ	૮
જુલાઈ	૧	માર્ચ	૩૧	જુલાઈ	૧	એપ્રિલ	૭
ઑગસ્ટ	૧	એપ્રિલ	૩૦	ઑગસ્ટ	૧	મે	૮
સપ્ટેમ્બર	૧	મે	૩૧	સપ્ટેમ્બર	૧	જૂન	૮
ઑક્ટોબર	૧	જૂન	૩૦	ઑક્ટોમ્બર	૧	જુલાઇ	૮
નવેમ્બર	૧	જુલાઈ	૩૧	નવેમ્બર	૧	ઑગ.	૮
ડિસેમ્બર	૧	ઑગસ્ટ	૩૧	ડિસેમ્બર	૧	સપ્ટે.	૭

છેલ્લા રજોદર્શન પછી ૨૭૩ અને ૨૯૦ દિવસો વચ્ચે સુવાવડ આવે છે. આપણે ૨૮૦ દિવસ લઈએ. દાખલા તરીકે જો છેલ્લું રજોદર્શન જુલાઈની ૨૦મી તારીખે થયું હોય તો વહેલામાં વહેલી પ્રસૂતિ લગભગ ૩૧ માર્ચ + ૨૦ દિવસ એટલે ૨૦ મી એપ્રિલે થશે. અથવા લગભગ ૭ એપ્રિલ + ૨૦ દિવસ એટલે કે ૨૭ મી એપ્રિલે.

શ્વાસોચ્છવાસ

	દરમિનિટે
૨ મહિનાથી ૨ વર્ષ સુધી	૩૫
૨ વર્ષથી ૬ „ „	૨૩
૬ વર્ષથી ૧૨ „ „	૨૦
૧૨ „ ૧૫ „ „	૧૮
૧૫ „ ૨૧ „ „	૧૬ થી ૧૮
આધેડ વય	૧૬ થી ૧૮

નાડી

	દરમિનિટે
ગર્ભમા (બાળક હોય ત્યારે)	૧૪૦–૧૫૦
બચપણમાં	૧૦૦–૧૪૦
બાલ્યાવસ્થા	૮૦–૧૦૦
આધેડ	૭૨
વૃદ્ધાવસ્થા	૭૫–૮૦

સ્નાન

અતિશીત	૩૨°–૫૫° (ફેરનહિટ)
ઠંડુ	૫૫°–૬૫° „
મંદશીત	૬૫°–૮૦° „
કોકરવરણું	૮૦°–૯૨° „
ગરમ	૯૨°–૯૮° „
કકરતું	૯૮°–૧૦૪°
અતિગરમ	૧૦૪°–થી વધારે

ખોરાક સંબંધી જાણવાજોગ

જુદી જુદી ખોરાકની વસ્તુઓને પચવામાં લાગતો સરેરાશ સમય

	ક. મિ.		ક. મિ.
જવ (ઉકાળેલ)	૨–૦	દૂધ (ઠંડુ)	૨–૧૫
બ્રેડ	૨–૩૦	દૂધ (ઉકાળેલુ)	૩–૦
માખણ	૩–૩૦	મટન (પકાવેલ)	૩–૧૫
ચરબીનું બચ્ચું	૨–૪૦	બટેટાં (શેકેલ)	૨–૩૦
બતક (પકાવેલ)	૪–૦	ચોખા (ઉકાળેલ)	૧–૦
મચ્છી	૨–૪૦	સાબુચોખા (ઉકાળેલ)	૧–૪૫
ચરબી (પકાવેલ)	૪–૦		

જુદી જુદી જાતના દારૂમાં આલ્કોહોલ (મદ્યસાર) નું પ્રમાણ

રમ	૫૩.૭	પોર્ટ	૨૩.૩
બીર	૪.૦	શેરિ	૧૯.૦
પરમથ	૧૯.૦	કલેરેટ	૧૩.૩
જીન	૫૧.૬	એઈલ	૭.૪
બ્રાન્ડી	૫૩.૪	વ્હિસ્કિ	૫૪.૩
શેમ્પેન	૧૨.૬૧		

દૂધ

	બકરીનુ દૂધ	ગાયનું દૂધ	સ્ત્રીનું ધાવણ
પાણી	૮૬.૪૫	૮૭.૪૦	૮૬.૪૦
કેસિન	૩.૦૦	૩.૦૦	૧.૦૦
સુક્કો પદાર્થ	.૮૫	.૭૫	.૯૦
એલ્બ્યુમિન	૧.૦૦	.૪૦	૧.૨૦
ચરબી	૪.૨૦	૩.૭૫	૩.૫૦
સાકર	૪.૫૦	૪.૭૦	૭.૦૦

વિટેમિન્સ (પ્રજીવકો)

૧. પ્રોટીન[1]ની ઊણપથી માનસિક દર્દો થાય છે.

૨. ક્ષારો[2]ની ઊણપથી સળેખમ અને બીજાં દર્દો થાય છે.

૩. ઘઉંની સાથે ઘી વધારે પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ.

૪. દૂધની અંદર વિટેમિનો, ક્ષાર અને પ્રોટીન છે.

૫. વિટેમિનોથી ચહેરાની સુંદરતા જળવાઈ રહે છે, અને જુદા જુદા પ્રકારના ચામડીના રોગો ખાસ કરીને Scurvy (સ્કર્વી) થી રક્ષણ મળે છે.

૬. પાણી પુષ્કળ પીવાથી દસ્ત સાફ આવે છે, તથા માથાનો દુખાવો અને બીજાં દર્દો મટે છે.

૭. જે ખોરાકની ટેવ હોય તે એકદમ છોડી બીજો લેવાથી નુકશાન થાય છે. ખોરાકમાં હળવે હળવે ફેરફાર કરવો.

---

૧. પ્રોટીન નીચેની વસ્તુઓમાં સારા પ્રમાણમાં છે—
આખા ઘઉં, વટાણા, મગફળી, મગફળીનો ખોળ, દહીં, ચણા, સોય બીન, મસુર.

૨. ક્ષાર નીચેની વસ્તુઓમાં સારા પ્રમાણમાં છે—
સોયાબીન, મસુર, ભાજી, કરડના ચોખા, બાજરો, જુવાર, વટાણા, મગફળી, મગફળીનો ખોળ, ચણા.

વિટે-મિન	ખાસ અસર	ઊણપથી થતાં દરદ	ગુણ	શેમાં હોય છે?
એ	૧ ચેપને અટકાવનાર ૨ નીચેનાનું રક્ષણ કરનાર ૧ આંતરડાં ૨ આંખો ૩ શ્વાસનળીઓ ૪ મૂત્રમાર્ગ ૫ જ્ઞાનતંતુઓ ૩ શરીરની વૃદ્ધિમાં મદદ કરે છે.	૧ આંખનું પડ કઠણ થઈ જાય છે. ૨ રતાંધળાપણુ ૩ લોહીનુ ઊડી જવું ૪ ચેપી રોગ માટે શરીરની તૈયારી ૫ બ્રોન્કાઇટિસ, ન્યુમોનિયા, પેટના ગુમડા ઝાડા, મરડો, કીડનીમા પથરી, બ્લેડરમા પથરી	૧ હવા લાગવાથી નાશ થાય છે. ૨ બંધ વાસણમાં ગરમ કરવાથી નાશ થતો નથી. ૩ પ્રકાશથી નાશ થાય છે. ૪ ઘી તેલમાં ગળી જાય તેવું.	દૂધ, માખણ, કોબીજનાં બહારનાં પાન, લીલા કોબીજ અને માખણના એક સરખા વજનમાં એક સરખા પ્રમાણમાં વિટમિન 'એ' હોય છે. પીળાં ગાજર, ટમેટાં, કેળાં, પોપૈયાં, કેરી, નારંગીની બહારની છાલ, લીલા વાંસની ઉપરની છાલ, મૂળા, કોટા ફૂટેલ ચણા, પીળી મકાઈ.
બી	૧ શરીરની વૃદ્ધિ તથા ટકાવ માટે જરૂરનું ૨ જ્ઞાનતંતુને મજબૂત કરનાર.	૧ સોજા ૨ ખોરાકની અરુચિ ૩ પાંડુરોગ	૧ શેકવાથી નાશ થતો નથી. ૨ સોડા અથવા બેકિંગ પાવડરથી તુરત જ નાશ થાય છે.	૧ આખા દાણા ૨ કોબીજ ૩ બોરાં

વિટે-મિન	ખાસ અસર	ઊણપથી થતાં દરદ	ગુણ	શેમાં હોય છે ?
બી	૩ ચામડીના રોગથી રક્ષણ કરનાર. ૪ દસ્તની કબજિયાત દૂર કરનાર.	૪ બાળકની માતાને દૂધ ઓછું થવું ૫ જ્ઞાનતંતુનાં દરદો ૬ સખિયા	૩ કણવાળા ખોરાકમાંભિલ-કુલ હોતુ નથી. ૪ સૂકવવાથી અથવા હવા લાગવાથી નાશ થતો નથી ૫. ચોખાનું ઓસામણ કાઢી નાખવાથી પાછળ રહેતા ચોખા વિટેમિન 'બી' વિનાના થઇ જાય છે. ૬. પાણીમાં ગળી જાય તેવું.	૪ ગાજર ૫ વટાણા ૬ લીલાં ફળ ૭ ગાયનું તાજું દૂધ
સી	૧. ચામડીના રોગોથી રક્ષણ કરનાર	૧. સ્કર્વી (પેઢાં પાકવાં અને લોહી નીકળતાં ચાંદાં)	૧. પાણીમાં ગળી જાય તેવું. ૨. બીજમાંથી ફણગા ફૂટતી વખતે ઉત્પન્ન થાય છે.	૧. ખાટાં થઈ શકે તેવી તમામ ચીજો. ૨. લીંબુનો રસ. ૩. નારંગીનો રસ.

		૨. હાડકાં અને દાંત નરમ થઈ જવાં.	૩. સોડા અને બેકિંગ પાવડરથી નાશ થાય છે. ૪, તડકામાં સૂકવવાથી નાશ થાય છે.	૪. ટમેટાં. ૫. પોપૈયાં ૬. કોબીજ ૭. ફોટા ફૂટેલા મગ, વટાણા, મસુર ૮. ઉકાળ્યા વગરનું દૂધ
ડી	૧. ચૂનો અને ફોસ્ફરસ શરીર ગ્રહણ કરે અને હાડકાં ને દાંત મજબૂત કરવામાં મદદ કરે છે. ૨. ચૂનાની ઊણપને લીધે થતાં દરદો અટકાવે છે.	૧. પગ દોરડી, પેટ ગાગરડી ૨. હાડકાં નરમ થવાં ૩. દાંતની ખામી ૪. બાળકોનાં આંગળાં ઠરડાઇ જવા ૫. ગમે તે દ્વારા લોહી પડવાની આદત	૧. ઘી તેલમાં ગળી જાય તેવું. ૨. ખોરાકમાં ક્ષાર સારા પ્રમાણમાં, અને મેંદાવાળા ખોરાક ઓછા લેવાતા હોય ત્યારે સારી અસર કરે છે.	૧. કૉડલીવર ઓઇલ ૨. માખણ. ૩. પાંદડાંવાળાં શાક ૪. ટમેટાં ૫. પીળાં ગાજર ૬. ઘઉં અને મકાઈના અંકુર ૭. સૂર્યનો તડકો સફેદ ચામડી-વાળાઓએ કાળી ચામડી-વાળા કરતાં ઓછો ખાવો.

વિટે-મિન	ખાસ અસર	ઊણપથી થતાં દરદ	ગુણ	શેમાં હોય છે?
ડી			૩. શ્રમ પડે તે પ્રસંગે વધારે જરૂર પડે છે. દાખલા તરીકે બાળકોની વૃદ્ધિ વખતે, સગર્ભાવસ્થામાં અને ધાવણું બાળક હોય ત્યારે.	૮. શરીરે તેલ ચોળી તડકામા બેસવાથી આ વિટમિન 'ડી' ઉત્પન્ન થાય છે.
ઈ		૧. પુરુષ અથવા સ્ત્રીમા વાઝિયાપણું ૨. કસુવાવડ	૧. ઘી અને તેલમાં ગળી જાય તેવું.	૧. લીલાં પાંદડાં ૨. ઘઉં અને બીજના અંકુર ૩. ગાજર ૪. કોબી ફ્લાવર ૫. કાકડી ૬. લીલા તીખા ૭. કાચા બટેટાં ૮. લીલા વટાણા ૯. મૂળા ૧૦. કેળાં ૧૧. દૂધ ૧૨. માખણ

. જગતનો સ્થળવર્ણન-કોશ

(દુનિયાના દેશોની ટૂંક હકીકત)

આબિસીનિયા આફ્રિકાના ઈશાન ખૂણામા આવેલુ દેશી રાજ્ય ક્ષે ફ ૩૫૦,૦૦૦ ચો મા વસતિ (લગભગ) ૧૧,૦૦૦,૦૦૦ ઈટલિએ ૧૯૩૬માં જીતી લીધુ.

અફઘાનિસ્તાન હિંદના વાયવ્ય ખૂણે એશિયામા આવેલુ રાજ્ય ક્ષે ફ ૨૪૫,૦૦૦ ચો મા વસતિ (લગભગ) ૧૨,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની કાબૂલ

આલ્બેનિયા બાલ્કન રાજ્ય ક્ષેત્રફળ ૧૦,૬૦૦ ચો મા. વસતિ ૮૩૦,૦૦૦

એન્ડોરા પૂર્વ પિરિનીઝમા આવેલુ યુરોપનુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ક્ષે ફ ૧૯૧ ચો મા વસતિ ૬૦૦૦

અરબસ્તાન એશિયાના નૈઋત્ય ખૂણામા આવેલ દ્વિપકલ્પ ક્ષેત્રફળ ૧,૨૦૦,૦૦૦ ચો મા વસતિ (લગભગ) ૧૦,૦૦૦,૦૦૦ મક્કા તથા મદીનાના પવિત્ર શહેરો તેમા આવેલા છે

આર્જેન્ટિના દક્ષિણ અમેરિકાનુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ક્ષેત્રફળ ૧,૧૫૩,૦૦૦ ચો મા વસતિ ૧૧,૮૪૬,૦૦૦ રાજધાની બ્યુએનોસ-એર્સ.

ઑસ્ટ્રેલિયા બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય નીચે સ્વાયત્ત સત્તાવાળુ પ્રજારાજ્ય ક્ષે ફ ૩,૦૦૦ ૦૦૦ ચો મા વસતિ ૬,૬૨૩,૩૦૨ રાજધાની કેન્બેરા

ઑસ્ટ્રિયા યુરોપનુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ક્ષે ફ ૩૨,૦૦૦ ચો મા વસતિ ૬,૫૩૦,૦૦૦ રાજધાની વિયેના. જર્મનીએ હમણા (૧૯૩૮) કબજે કર્યુ

બેલ્જિયમ યુરોપનુ રાજ્ય. ક્ષે ફ ૧૧ ૭૫૨ ચો મા વસતિ ૩,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની બ્રસેલ્સ

બોલિવિયા દક્ષિણ અમેરિકાનુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ક્ષે ફ ૫૦૬,૦૦૦ ચો મા વસતિ ૪૦,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની રિયો ડ જેનેરો

બ્રાઝિલ : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાકરાજ્ય. ક્ષે. ક્. ૩,૨૮૫,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૩૯,૦૦૦,૦૦૦

બલ્ગેરિયા : બાલ્કન રાજ્ય. ક્ષે. ક્. ૩૯,૮૮૦ ચો. મા. વસતિ ૫,૫૦૦,૦૦૦ રાજધાની સોફિયા.

કેનેડા : બ્રિટિશ મુલક. ક્ષે. ક્. ૩,૬૪૮,૫૦૦ ચો. મા. વસતિ ૮,૭૮૮,૫૦૦ રાજધાની ઓટાવા.

ચિલિ : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય. ક્ષે. ક્.. ૨૮૧,૮૦૦ ચો. મા. વસતિ ૪,૨૭૬,૦૦૦

ચીન : એશિયાનું ૧૯૧૨થી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય. ક્ષે. ક્. ૪,૨૭૭,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ (લગભગ) ૪૬૪,૦૬૬,૬૦૦ રાજધાની નાન્કિંગ

કોલંબિયા : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય. ક્ષે. ક્. ૪૮૨,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૮,૦૦૦,૦૦૦, રાજધાની બોગોટા.

કોસ્ટારિકા : મધ્ય અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ક્. ૨૩,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૫૦૦,૦૦૦.

ક્યુબા : વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ટાપુ. પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ક્. ૪૬૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૪,૦૬૬,૦૦૦ રાજધાની હવાના.

ઝેકોસ્લોવેકિયા : મધ્યયુરોપનું પ્રજાસત્તાક ક્ષે. ક્. ૫૪,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧૪,૬૦૦,૦૦૦ રાજધાની પ્રેગ.

ડાન્ઝિગ : રાષ્ટ્રસંઘ નીચેનું 'સ્વતંત્ર શહેર'. ક્ષે. ક્. ૭૫૪ ચો. મા. વસતિ ૪૦૭,૫૦૦.

ડેન્માર્ક : ઉત્તર યુરોપનું રાજ્ય. ક્ષે. ક્. ૧૬,૫૭૦ ચો. મા. વસતિ ૩,૫૦૦,૦૦૦, રાજધાની કોપનહેગન.

ડોમિનિકન રિપબ્લિક : સાન ડોમિંગોનો ભાગ. ક્ષે. ક્. ૧૯,૩૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧,૦૨૨,૦૦૦

એક્વાડોર : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક ક્ષે. ક્. ૧૧૮,૬૨૫ ચો. મા. વસતિ ૧, ૬૦૦,૦૦૦ રાજધાની ક્વિટો.

ઈજિપ્ત : આફ્રિકાના ઇશાન ખૂણામાં આવેલું રાજ્ય ક્ષે. ફ. ૩૪૭,૮૪૦ ચો. મા. વસતી ૧૪,૧૬૮,૭૦૦ રાજધાની કૈરો.

ઇંગ્લાંડ : ગ્રેટબ્રિટનનો દક્ષિણ ભાગ. ક્ષે. ફ. ૫૦,૮૭૪ ચો. મા. વસતી ૩૯,૯૪૭,૯૩૧ રાજધાની લંડન.

ઇસ્થોનિયા : ફિન્લેન્ડમાં આવેલું સ્વતંત્ર રાજ્ય. ક્ષે. ફ. ૧૮,૫૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧,૧૧૬,૫૦૦ રાજધાની રેવલ.

ફિન્લેન્ડ : ઉત્તર યુરોપમાં આવેલ પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૧૪૪,૩૦૦ ચો. મા. વસતિ ૩,૫૮૦,૦૦૦ રાજધાની હેલ્સિંગ્ફોર્સ.

ફ્રાન્સ : પશ્ચિમ યુરોપનું પ્રજાસત્તાક ક્ષે. ફ. ૨૧૨,૬૬૦ ચો. મા. વસતિ ૪૧,૮૩૪,૯૨૩. રાજધાની પારિસ.

જર્મનિ : મધ્ય યુરોપનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૧૮૫,૮૯૦ ચો. મા. વસતિ ૬૫,૧૮૮,૬૨૬ રાજધાની બર્લિન.

ગ્રીસ : દક્ષિણ યુરોપનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૪૯,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૬,૨૦૫,૦૦૦.

ગ્વાટેમાલા : મધ્ય અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૪૮,૨૯૦ ચો. મા. વસતિ ૨,૫૦૦,૦૦૦.

હાઇટિ : વેસ્ટ ઇન્ડિઝમાં આવેલ સાનડોમિંગોનો પ્રજાસત્તાક ભાગ. ક્ષે. ફ. ૧૦,૨૦૦ ચો. મા. વસતિ ૨,૩૦૦,૦૦૦.

હોન્ડુરાસ : મધ્ય અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૪૪,૨૭૫ ચો.. મા. વસતિ ૭૭૩,૫૦૦.

હંગરિ : યુરોપનું રાજ્ય. પહેલાં ઑસ્ટ્રિ – હંગરિનો ભાગ હતું. ક્ષે. ફ. ૩૫,૯૦૦ ચો. મા. વસતિ ૮,૫૦૦,૦૦૦ રાજધાની બુડાપેસ્ટ.

આઇસલેન્ડ : ઉત્તર આટલાંટિક સમુદ્રમાં ડેન્માર્કનો ટાપુ. ક્ષે. ફ. ૩૯,૭૦૦. વસતિ ૧૦૩,૩૭૧ રાજધાની રેકેજેવિક.

હિંદુસ્તાન : બ્રિટિશના તાબા નીચે છે. ક્ષે. ફ. ૧,૭૦૦,૦૦૦, ચો. મા.થી વધારે વસતિ ૩૫૨,૯૮૬,૮૭૬ રાજધાની દિલ્હી.

ઇરાક : પહેલાં મેસોપોટેમિયા તરીકે જાણીતું હતું. અત્યારે અરબસ્તાન અને ઇરાન વચ્ચે આવેલું રાજ્ય. ૧૯૧૮ના યુદ્ધને અંગે અસ્તિત્વમાં આવ્યું. ક્ષે. ફ. ૧૪૩,૨૪૦ ચો. મા. વસતિ ૩,૦૦૦,૦૦૦.

આયર્લૅન્ડ : અત્યારે અલ્સ્ટર અને આયર્રિશ ફ્રી સ્ટેટ વચ્ચે વહેંચાયલું છે. ક્ષે. ફ. ૩૨,૪૦૦ ચો. મા. વસતિ લગભગ ૩,૦૦૦,૦૦૦.

ઇટલિ : યુરોપનું રાજ્ય. ક્ષે. ફ. ૧૧૯,૦૦૦ ચો. મા વસતિ ૪૧,૧૫૦,૦૦૦ રાજધાની રોમ.

જાપાન : એશિયાનું ટાપુઓનું રાજ્ય ક્ષે ફ. ૨૬૦,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૯૦,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની ટોકિયો.

લેટવિયા : બાલ્ટિક પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૪૦,૮૫૦ ચો. મા. વસતિ ૧,૯૦૦,૦૦૦.

લિથુઆનિયા · બાલ્ટિક પ્રજાસત્તાક ક્ષે. ફ. ૨૦,૫૦૦ ચો. મા. વસતિ ૨,૨૯૦,૦૦૦.

મેક્સિકો : ઉત્તર અમેરિકાનુ પ્રજાસત્તાક. ક્ષે ફ. ૭૬૦,૩૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧૪,૩૬૦,૦૦૦ રાજધાની મેક્સિકો.

મોનેકો : દક્ષિણ યુરોપની સાર્વભૌમિક સત્તા. ક્ષે. ફ. ૮ ચો. મા. વસતિ ૨૫,૦૦૦.

મોરોક્કો : દક્ષિણ આફ્રિકાનું ફ્રેન્ચની સત્તા નીચેનું રાજ્ય ક્ષે. ફ. ૨૩૧,૫૦૦ ચો. મા. વસતિ ૫,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની ફેઝ.

નેધર્લૅન્ડઝ : હૉલંડના રાજ્યનું બીજું નામ. ક્ષે. ફ. ૧૨,૫૯૦ ચો. મા. વસતિ ૮,૧૮૩,૩૨૭ રાજધાની આમ્સ્ટર્ડામ.

ન્યુફાઉન્ડલૅન્ડ : ઉત્તર અમેરિકામાં આવેલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો મુલક. ક્ષે. ફ. ૪૨,૭૩૪ ચો. મા. વસતિ ૨૬૫,૦૦૦

ન્યુઝીલંડ : દક્ષિણ પાસિફિકમાં આવેલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય નીચેનો સમૂહ. ક્ષે. ફ. ૧૦૪,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧,૪૧૦,૦૦૦ રાજધાની વેલિંગ્ટન.

નિકારાગુઆ : મધ્ય અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૪૯,૨૦૦ ચો. મા. વસતિ ૭૦૦,૦૦૦

નોર્વે: ઉત્તર યુરોપનું રાજ્ય ક્ષે. ફ. ૧૨૪,૯૬૪ ચો. મા. વસતિ ૨,૮૦૦,૦૦૦ રાજધાની ઓસ્લો.

પેલેસ્ટાઈન : અગાઉ તુર્કસ્તાનના તાબામાં હતું. અત્યારે ગ્રેટ બ્રિટન વહીવટ કરે છે. ક્ષે. ફ. ૯,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧,૦૩૫,૦૦૦ રાજધાની જેરૂસલેમ.

ઈરાન : એશિયાનું રાજ્ય ક્ષે. ફ. ૬૨૮,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧૦,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની તહેરાન.

પેરુ : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૫૫૦,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૫,૫૦૦,૦૦૦ રાજધાની લિમા.

પોલેન્ડ : પૂર્વ યુરોપનો સ્વતંત્ર દેશ. ક્ષે ફ. ૧૫૦,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૩૧,૯૨૭,૭૭૩ રાજધાની વાર્સો.

પોર્ટુગલ : યુરોપના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલું પ્રજાસત્તાક ક્ષે. ફ. ૩૫,૪૯૦ ચો. મા. વસતિ ૧૫,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની લિસ્બન.

રુમાનિયા : યુરોપના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલ સ્વતંત્ર રાજ્ય, ક્ષેત્રફળ ૧૨૨,૨૮૨ ચો. મા. વસતિ ૧૭,૪૦૦,૦૦૦

રશિયા : યુનિયન ઑફ સોવિયેટ સોસ્યાલિસ્ટ રિપબ્લિક. ક્ષેત્રફળ ૮,૧૫૦,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧૪૭,૦૦૦,૦૦૦

સાલ્વાડોર : મધ્ય અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષેત્રફળ ૧૩,૧૮૩ ચો. મા. વસતિ ૧,૭૦૦,૦૦૦

સ્કૉટલંડ : ગ્રેટબ્રિટનનો ઉત્તરભાગ. ક્ષે. ફ. ૩૦,૪૬૦ ચો. મા. વસતિ ૪,૮૪૨,૫૫૪ રાજધાની એડિન્બર્ગ.

સિયામ : એશિયાનું રાજ્ય. ક્ષે. ફ. ૨૦૦,૧૫૦ ચો. મા. વસતિ ૧૦,૦૦૦,૦૦૦

દક્ષિણ આફ્રિકા : બ્રિટિશનો મુલક. ક્ષે. ફ. ૪૭૨,૩૫૦ ચો. મા. વસતિ ૭,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાનીના શહેરો, કેપટાઉન અને પ્રીટોરિયા.

સ્પેન : યુરોપના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૧૯૪,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૨૨,૮૦૦,૦૦૦ રાજધાની લિસ્બન.

સ્વીડન : ઉત્તર યુરોપનું રાજ્ય. ક્ષે. ફ. ૧૭૩,૧૫૦. ચો. મા. વસતિ ૬,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની સ્ટૉકહોમ.

સ્વિટઝર્લૅન્ડ : યુરોપનું સમવાયતંત્રવાળું રાજ્ય. ક્ષે. ફ. ૧૫,૯૮૦ ચો. મા. વસતિ ૪,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની બર્ન.

તુર્કસ્તાન : યુરોપ અને એશિયામાં આવેલ પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૨૮૨,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧૪,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની એંગોરા

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ : (અમેરિકા) ઉત્તર અમેરિકાનું સમવાયતંત્રવાળું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૩,૭૫૦,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૧૨૨,૭૭૫,૦૦૦ રાજધાની ન્યુયોર્ક.

ઉરુગ્વે : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૭૨,૧૫૦ ચો. મા. વસતિ ૧,૮૦૦,૦૦૦

વૅટિકન સીટી : પોપની સાર્વભૌમ સત્તા નીચે રોમમાં સ્થપાયેલ નવું રાજ્ય ક્ષે. ફ. ૧૦૮ એકર વસતિ ૮૦૦

વેનેઝુયલા : દક્ષિણ અમેરિકાનું પ્રજાસત્તાક. ક્ષે. ફ. ૩૯૫,૦૦૦ ચો. મા. વસતિ ૩,૦૨૫,૦૦૦

વેલ્સ : ગ્રેટબ્રિટનનો ભાગ-ક્ષે. ફ. ૭,૪૫૦ ચો. મા. વસતિ (ઇંગ્લંડ અને વેલ્સની) ૩૯,૯૪૭,૯૩૦

યુગોસ્લાવિયા : સર્બ, ક્રોટ, સ્લોવન્સ લોકોનું રાજ્ય તથા ઑસ્ટ્રિયા અને હંગેરિયા પાસેથી મેળવેલો પ્રદેશ. ક્ષે. ફ. ૯૬,૧૫૦ ચો. મા. વસતિ ૧૨,૦૦૦,૦૦૦ રાજધાની બેલ્ગ્રેડ

તાજેતરમાં હિંદમાં બનેલા રાજકીય બનાવો

૧૯૧૪ : લડાઈની શરૂઆત.

૧૯૧૫ : હિંદરક્ષણનો કાયદો.

૧૯૧૬ : હોમરુલ લીગની સ્થાપના. લખનૌના કરાર.

૧૯૧૭ : મેસોપોટેમિયાના કમિશનનો રિપોર્ટ.
સુધારાને અંગે ઈ. એસ. મોંટેગુની મુલાકાત.

૧૯૧૮ : મોંટેગુ–ચેમ્સફર્ડ રિપોર્ટ.
રૌલેટ કમિટિનો રિપોર્ટ.

૧૯૧૯ : રૌલેટ કાયદો પસાર થયો.
પંજાબમાં અશાંતિ.
ત્રીજો અફ્ગાન વિગ્રહ.
સરહદ પ્રાંતમાં મશુદો સામે ચડાઈ.
શાહી ઢંઢેરો.

૧૯૨૦ : હંટર કમિટિનો રિપોર્ટ.
નવી ધારાસભાની ચૂંટણી.
એશર કમિટિનો રિપોર્ટ.
તિલકનું મૃત્યુ.

૧૯૨૧ : ડયુક ઑફ કૅનોટે નવી ધારાસભા ખુલ્લી મૂકી.
મોપલા બળવો.
પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સની હિંદની મુલાકાત. (૧૭ નવે. ૧૯૨૧)

૧૯૨૨ : ચૌરીચૌરા હત્યાકાંડ.
બારડોલીના ઠરાવો.
મહાત્મા ગાંધીજીની ધરપકડ, તપાસ તથા ૭ વર્ષની સજા.
ગુરુ કા બાગનો બનાવ.

૧૯૨૩ : મીઠાવેરાને વાઈસરૉયે 'સર્ટીફાઈ' કર્યો.
બર્માને ગવર્નરનો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો.

૧૯૨૪: બંગાળ ઑર્ડિનન્સ.

૧૯૨૪ : સ્વરાજ્ય-પક્ષ ધારાસભામાં દાખલ થયો.

૧૯૨૫ ; સુધારા સંબંધી તપાસ સમિતિ (મુડિમૅન)નો રિપોર્ટ.
સી. આર. દાસનું મૃત્યુ
૨૭ માર્ચની ખૈબરઘાટ રેલ્વે ખુલ્લી મૂકવામાં આવી.

૧૯૨૬ : ખેતીવાડીનું શાહી કમિશન.
કલકત્તામાં હિંદુ-મુસલમાન હુલ્લડ.
હિલ્ટન યંગ-કમિશને રૂપિયાનો ભાવ ૧ શિ. ૬ પે. નક્કી કર્યો.

૧૯૨૭ : રૂપિયાને સ્થિર કરવાનું બીલ પસાર થયું.
સર જૉન સાયમનના પ્રમુખપણા હેઠળ સ્ટેચ્યુટરી કમિશનની જાહેરાત. જાહેર નોકરીના કમિશનનું બંધારણ નક્કી થયું.

૧૯૨૮ . અમાનુલ્લાને ગાદી છોડવી પડી.
સર્વપક્ષ-પરિષદ.

૧૯૨૯ : ૩૧મી ઑક્ટોબરની લૉર્ડ ઇર્વિનની જાહેરાત.
લાહોર મહાસભાએ સ્વાતંત્ર્યનો ઠરાવ પસાર કર્યો.

૧૯૩૦ : સવિનય ભંગની હિલચાલ.
સ્ટેચ્યુટરી કમિશનનો રિપોર્ટ.
બર્મામાં હુલ્લડ.
ગોળમેજી પરિષદ (પહેલી બેઠક).

૧૯૩૧ : ગાંધી-ઇર્વિન કરાર.
ગોળમેજી પરિષદ (બીજી બેઠક).

૧૯૩૨ : મહાસભાને દાબી દેવામાં આવી.
ગોળમેજી પરિષદ (ત્રીજી બેઠક).

૧૯૩૩ , શ્વેતપત્રો પ્રગટ થયા.
જૉઇન્ટ સીલેક્ટ કમિટિ.

૧૯૩૪ રિઝર્વ બૅન્ક-ઍક્ટ પસાર.

૧૯૩૫ : ગવર્મેન્ટ ઑફ ઇંડિયા–ઍક્ટ પસાર.
ઓરિસા અને સિંધને જુદા પ્રાંતો ગણવામાં આવ્યા.

૧૯૩૭ : એપ્રિલની ૧લી તારીખથી બધા પ્રાંતોમાં પ્રાંતિક સ્વાયત્ત શાસનની શરૂઆત થઈ.
સાત પ્રાંતોમાં મહાસભાએ હોદ્દાસ્વીકાર કર્યો.

જાણવાજોગ તારીખો

શહેનશાહઆનુનો ઢંઢેરો ૧૮૫૮
જલિયાંવાલાની કતલ ૧૩ એપ્રિલ ૧૯૧૯
હિંદને જવાબદાર રાજ્યતંત્ર આપવાની હિંદી વજીરની જાહેરાત. ઑગસ્ટ ૧૯૧૭
નેપોલિયનનું સેંટ હેલિનામાં મૃત્યુ. ૯ મે ૧૮૨૧
ગાંધીજીએ અસહકાર જાહેર કર્યો. ૧ ઑગસ્ટ ૧૯૨૦
સવિનયભંગની શરૂઆત થઈ. ૧ એપ્રિલ ૧૯૩૦
ગાંધીજીનો જન્મ. ૨ ઑક્ટોબર ૧૮૬૯
ટાગોરનો જન્મ. ૬મે ૧૮૬૧
યાંત્રિક ઍરોપ્લેનમાં રાઈટ ભાઈઓનું પહેલું વિજયી ઉડ્ડયન ૧૭ ડિસેમ્બર ૧૯૦૩
રશિયા અને જાપાનની લડાઈ શરૂ થઈ. ફેબ્રુ. ૧૯૦૪
ઇંગ્લંડમાં પહેલી મજૂર સરકાર ૧૯૨૪.
લંડનમાં પહેલી હિંદી ગોળમેજી પરિષદ્ ભરાણી. ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૩૦
તિલકનું મૃત્યુ. જુલાઈ ૩૧, ૧૯૨૦
મદ્રાસ પર એમ્ડનનો હલ્લો. ૨૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪
અહમદનગરમાં ૮૯ વર્ષની ઉમરે ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ. ૨૨ ફેબ્રુ. ૧૭૦૭
વિક્ટોરિયા રાણીની જ્યુબિલી. ૧૬ ફેબ્રુ. ૧૮૮૭
પિઅરિ તથા મેરિક્યુરિએ પેરિસમાં રેડિયમ શોધી. ૨૮ ડિસે.

એવરેસ્ટ શિખર પરનું ઉડ્ડયન. એપ્રિલ ૩, ૧૯૩૩
હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સ્થાપના ૧૮૮૫
ઈસ્ટ ઇંડિયા કંપની શહેનશાહને સોંપાણી ૧૮૫૮
એડિસનનો જન્મ. ૧૧ ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૭
એડમંડ બર્કનો જન્મ. ૧ જાન્યુઆરી ૧૭૧૩
કલકત્તા યુનિવર્સિટીની સ્થાપના. ૨૪ જાન્યુઆરી ૧૮૫૭
હિંદમાં વીજળીના તાર નખાયા. ૨૩ માર્ચ ૧૮૫૪
ઇંગ્લંડ અને હિંદ વચ્ચે વિમાની વ્યવહાર શરૂ થયો. ૩૦ માર્ચ ૧૯૨૯
બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના. ૧ એપ્રિલ ૧૯૧૬
જર્મનોએ 'લ્યુસિટાનિયા' ડુબાડી, ૭ મે ૧૯૧૫
શીતળાની રસીની શોધ થઈ. ૧૪ મે ૧૭૯૬
વાસ્કો-ડી-ગામા કલિકટ આવ્યો. ૨૦ મે ૧૪૯૮
સર અસુતોષ મુકરજીનું મૃત્યુ. ૨૫ મે ૧૯૨૪
તિલકનો જન્મ. ૨૩ જુલાઈ ૧૮૫૬
રામમોહનરાયનું મૃત્યુ. ૧૭ સપ્ટેમ્બર ૧૮૩૩
શેક્સપીઅરનો જન્મ ૨૩ એપ્રિલ ૧૫૬૪
લેનિનનું મૃત્યુ. ૨૧ જાન્યુઆરી ૧૯૨૪
પંડિત મોતીલાલ નેહરુનો જન્મ ૧૮૬૧; મૃત્યુ ૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૧
બંકીમચંદ્ર ચેટરજીનો જન્મ ૧૮૩૬; મૃત્યુ ૮ એપ્રિલ ૧૮૯૪
ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરનો જન્મ ૧૮૨૦; મૃત્યુ ૧૮૯૧
શાહી હિંદી નૌકાસૈન્યની સ્થાપના. ૧૯૩૪
સી. આર. દાસનું મૃત્યુ. ૧૬ જૂન ૧૯૨૫
આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટની સ્થાપના. ૬ ડિસેમ્બર ૧૯૨૨
અમેરિકાએ સ્વાતંત્ર્ય જાહેર કર્યું. ૪ જુલાઈ ૧૭૭૬
ચીન પ્રજાસત્તાક થયું ૧૯૧૨

ફ્રાન્સ પ્રજાસત્તાક થયું. ૪ સપ્ટેમ્બર ૧૮૭૦

રશિયાની ક્રાંતિ, ૧૨ માર્ચ ૧૯૧૭

સોવિયેટ યુનિયનની સ્થાપના. ૭ નવેમ્બર ૧૯૧૭

વિશ્વયુદ્ધની જાહેરાત. ૪ ઓગસ્ટ ૧૯૧૪

સુલેહનો દિવસ. ૧૧ નવેમ્બર ૧૯૧૮

રાષ્ટ્રસંઘની પહેલી બેઠક. ૧૫ નવેમ્બર ૧૯૨૦

સાધારણ બ્રહ્મોસમાજની સ્થાપના. ૧૫મે ૧૮૭૮

અમેરિકામાં યુનાઈટેડ સ્ટેટસમાં ગુલામગીરીની પ્રથા બંધ પડી. ૧૯ ડિસેમ્બર ૧૮૬૨

નવા સુધારા મુજબની કાઉન્સિલની પહેલી ચૂંટણી. ૧૬ નવેમ્બર ૧૯૨૦

મહાત્મા ગાંધીની દાંડીની કૂચ ૧૨ માર્ચ ૧૯૩૦

મહાત્મા ગાંધીએ દાંડીમાં મીઠાના કાયદાનો ભંગ કર્યો. ૬ એપ્રિલ ૧૯૩૦

ગાંધી-ઈરવિન સંધિપર સહી થઈ. ૫ માર્ચ ૧૯૩૧

ઈસ્ટ ઈંડિયા કંપની જોઇંટ સ્ટૉક કંપની થઈ. ૩૦ માર્ચ ૧૬૧૨

મુંબઇ અને થાણા વચ્ચે પહેલ વહેલી રેલ્વે ટ્રેઈન ખુલ્લી મુકાઈ ૧૬ એપ્રિલ ૧૮૫૩

હિંદીઓને જ્યુરીમાં બેસવાનો હક્ક મળ્યો. ૯ જુલાઈ ૧૮૨૭

બળવો દાબી દઇને આખા હિંદમાં શાંતિ સ્થાપવામાં આવી. ૮ જુલાઇ ૧૮૫૯

બંગાળામાં ફોર્ટ વિલિયમમાં હાઇકોર્ટ સ્થાપવામાં આવી. જુલાઈ ૧૨, ૧૮૬૨

જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા.

ઈ. સ. પૂર્વે.

૪૦૦૦ : બાબિલોનિયામાં સુમેરીઅન લોકો.

૩૦૦૦-૨૫૦૦ : કેરોની લગભગ સામે ઈજિપ્તમાં પિરામીડ બાંધવામાં આવી.

ઈ. સ. પૂર્વે

૨૫૦૦ : ઈન્ડો-યુરોપીઅનના આદ્ય પુરુષો કાસ્પિયન સમુદ્રની પૂર્વે લીલોતરીકીન પ્રદેશમાં રહેવા લાગ્યા.

૨૦૦૦ : શ્વેત ચર્મવાળા ઈન્ડો-યુરોપીઅનો પંજાબમાં આવીને વસ્યા. વેદની સંસ્કૃતિની સ્થાપના.

૧૩૫૦ : ઇજિપ્તમાં રાજા તુતેન્ખામનનું મૃત્યુ.

૧૦૦૦ : હોમર.

૭૭૬ : પહેલી ઓલીમ્પીઅડ.

૭૫૩ : રોમ્યુલસે રોમની સ્થાપના કરી.

૬૦૫ : ઈરાનમાં ઝરથુસ્ત થયા.

૫૫૧ : ચીનમાં કોન્ફ્યુશિયસનો જન્મ.

૫૫૦ : ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ.

૪૯૦ : મારાથોન પાસે ગ્રીક લોકોના હાથે ઈરાનીઓનો પરાજય. ઈરાનના રાજા ઝર્કસીસની ગ્રીસ પર ચઢાઈ, પણ થર્મોપીલી પાસે લિઓનિડાસ અને તેના સ્પાર્ટનોએ તેને અટકાવ્યા. ઈ. સ. પૂર્વે ૪૮૦

૪૭૭ : બુદ્ધનું મૃત્યુ. રાજગૃહમાં પહેલી બૌદ્ધ-સભા મળી.

૪૩૧ : પેલો પોનેશિયન વિગ્રહ શરૂ થયો અને ઈ. સ. પૂર્વે ૪૦૪ માં પૂરી થઈ.

૩૯૯ : સોક્રેટીસને દેહાંત દંડ

૩૯૦ : ગૉલ લોકોએ રોમનો નાશ કર્યો.

૩૫૨ : ડેમોસ્થિનિસનું પહેલું નિંદાત્મક ભાષણ

૩૨૭ : સિકંદરનો હિંદ પર હુમલો

૩૨૨ : હિંદમાં ચંદ્રગુપ્તે મૌર્યવંશની સ્થાપના કરી.

૨૬૪-૪૧ : પહેલી પ્યુનિક લડાઈની શરૂઆત

૨૬૦ : મગધનો રાજા અશોક ઉત્તર હિંદને પોતાની સત્તા હેઠળ લાવ્યો.

ઈ. સ. પૂર્વે

૨૫૯ : પોતાના રાજ્યના ચોથા વર્ષમાં ૧૬મી ડિસેમ્બરે અશોકનો પાટલિપુત્રમાં રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો.

૨૨૩ : અશોકનું મૃત્યુ.

૧૫૬ : ચીનમાં કાગળ બનાવવામાં આવ્યો.

૬૦ : રોમમાં પહેલી ત્રિપુટિ (પોમ્પિ, સીઝર ને ક્રેસસ)

૫૮–૫૧ : સીઝર ગૉલ અને બ્રિટન જીતે છે.

૪૪ : જ્યુલિઅસ સીઝરનું ખૂન.

૪૧ : ઍન્થનિ અને ક્લિયોપેટ્રા તાર્સસ પાસે મળ્યાં.

૨૭ : રોમન સામ્રાજ્યની સ્થાપના.

૪ : જીસસ ક્રાઈસ્ટનો જન્મ

ઈ. સ.

૩૦ : જીસસ ક્રાઈસ્ટને વધસ્તંભે ચઢાવ્યા.

૬૧ : બોડિસિઆએ બ્રિટનના રોમન લસ્કરની કતલ કરી.

૬૪ : રોમને બાળ્યું. શહેનશાહ નીરોના અમલ હેઠળ ખ્રિસ્તી લોકો પર જુલમની શરૂઆત.

૭૯ : પોમ્પિઆઈ અને હર્ક્યુલેનિઅમનો નાશ.

૧૧૬ : રોમન સામ્રાજ્યના વિસ્તારની પરાકાષ્ઠા.

૪૦૦ : મહાન કવિ તથા નાટ્યકાર કાલિદાસ.

૫૬૯ : મક્કામાં મહમદ પેગંબરનો જન્મ. ૬૨૨માં તે મદીના નાસી ગયા.

૬૨૪–૩૨ : સારેસન લોકોએ અરબસ્તાન, ઈરાન, સિરિયા તથા ઇજિપ્ત જીત્યાં.

૮૪૯ : મહાન આલ્ફ્રેડનો જન્મ.

૧૦૦૧ : મહમદ ગીઝનીએ હિંદ પર પહેલો હલ્લો કર્યો (ડિસે. ૧૦) અને પેશાવર પાસે લડાઈમાં જયપાળને હરાવ્યો.

ઈ. સ.

૧૦૬૬ : હેસ્ટિંગ્સનું યુદ્ધ–નોર્મન્ડિના વિલિયમે બ્રિટન જીત્યું.

૧૦૮૮ : 'ડુમ્સ ડે બુક' પૂરી થઈ.

૧૦૯૫ : ક્રૂઝેડની પહેલી લડાઈ.

૧૧૪૯ : ક્રૂઝેડની બીજી લડાઈ.

૧૨૦૬ : મોગલ સામ્રાજ્યના સ્થાપક જંગિસખાનના અમલની શરૂઆત

૧૨૧૫ : રાજા જ્હૉન ઉમરાવોને મેગ્નાકાર્ટા આપે છે.

૧૨૧૬ : ત્રીજો હેન્રિ રાજા થાય છે. ઇંગ્લંડમાં પહેલી પાર્લામેન્ટ.

૧૨૫૯–૧૨૯૨ : ચીનમાં મોગલ શહેનશાહ કુબ્લૈખાનનો રાજ્યઅમલ.

૧૨૬૫ : બ્રિટિશ આમસભા પહેલીવાર મળી.

૧૩૯૮ : હિંદપર તૈમુરનો હુમલો.

૧૪૫૦–૫૫ : ગટન્બર્ગે જર્મનિમાં પહેલવહેલું પુસ્તક છાપ્યું.

૧૪૩૧ : ફ્રાન્સમાં અંગ્રેજોએ પાસે જોન ઑફ આર્કને સળગાવી દીધી.

૧૪૫૩ : તુર્ક લોકોએ કૉન્સ્ટાન્ટિનોપલ લીધું.

૧૪૭૬ : કેક્સ્ટને વેસ્ટમિન્સ્ટરમાં છાપખાનું શરૂ કર્યું.

૧૪૭૮ : સ્પેનમાં ધર્મવિચારણાસભાની સ્થાપના.

૧૪૯૨ : ક્રિસ્ટોફર કોલંબસે અમેરિકા શોધી કાઢયો.

૧૪૯૮ : વાસ્કો–ડી–ગામા દરિયાઈ રસ્તે હિંદ પહોંચ્યો.

૧૫૧૭ : જર્મનિમાં 'રિફર્મેશન'ની શરૂઆત, માર્ટિન લ્યુથરનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો.

૧૫૨૫ : બાબરની પાણીપતની લડાઈમાં જીત થઈ. તેણે દિલ્હીનો કબજો લઈ મોગલ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી.

૧૫૫૬ : અકબરના સમયમાં હિંદનું સામ્રાજ્ય ઉચ્ચ સત્તાએ પહોંચ્યું.

૧૫૬૪ : શેક્સપીઅરનો જન્મ.

ઇ. સ.

૧૫૬૫ : અકબરે હિંદુઓનો જજીયાવેરો માફ કર્યો.

૧૫૮૭ : ફેબ્રુઆરીની ૮મીએ મેરિ, ક્વીન ઑફ સ્કૉટસને દેહાંતદંડ.

૧૫૮૮ : સ્પેનના કાફલાનો બ્રિટિશ કાફલાને હાથે પરાજય.

૧૬૦૦ : બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના.

૧૬૦૯ : ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીનો પ્રથમ એલચી હિંદમાં આવ્યો.

૧૬૧૬ : શેક્સપીઅરનું મૃત્યુ.

૧૬૧૯ : અમેરિકન સંસ્થાનોમાં ગુલામગીરી દાખલ થઈ.

૧૬૨૦ : ડિસેમ્બરની ૨૧મીએ 'મે ફ્લાવર' વહાણમાં પ્યુરિટન લોકોએ અમેરિકામાં જઈ 'ન્યુ ઇંગ્લંડ' નામનું સંસ્થાન સ્થાપ્યું.

૧૬૪૯ : ૩૦મી જાન્યુઆરીએ લંડનમાં રાજા પહેલા ચાર્લ્સને ફાંસી દેવામાં આવી.

૧૬૬૦ : જોબચાર્નોકે 'કલકત્તા' સ્થાપ્યું.

૧૭૦૭ : ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ.

૧૭૩૬ : નાદિરશાહે હિંદપર ચઢાઈ કરી દિલ્હી લીધું.

૧૭૪૬–૪૯ : હિંદમાં અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો વચ્ચે લડાઈ.

૧૭૭૪ : વૉરન હેસ્ટિંગ્સ હિંદનો પહેલો ગવર્નર જનરલ થયો.

૧૭૭૫ : અમેરિકન સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધની શરૂઆત.

૧૭૭૬ : જુલાઈની ૪થી એ અમેરિકા સ્વતંત્ર થયું.

૧૭૭૯ : નેપોલિયન પહેલો 'કૉન્સલ' (Consul) થયો.

૧૭૮૬ : વૉરન હેસ્ટિંગ્સ પર કામ ચાલ્યું.

૧૭૮૯ : ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિની શરૂઆત, ૧૪મી જુલાઈએ બેસ્ટાઇલ લેવાયો.

૧૭૯૨ : સપ્ટેમ્બરની ૨૧મીએ ફ્રાન્સ પ્રજાસત્તાક થયું.

૧૮૦૫ : ટ્રફાલ્ગરની લડાઈ. નેલ્સનનું મૃત્યુ. ઑક્ટો. ૨૧.

ઈ. સ.

૧૮૧૨ : નેપોલિયનની રશિયા પર ચઢાઈ—મોટા નુકસાન સાથે પીછેહઠ—મોસ્કો બાળ્યું.

૧૮૧૫ : વૉટર્લુ પાસે નેપોલિયનનો પરાજય. જૂન ૧૮

૧૮૧૮ : બ્રિટિશ લોકોએ હિંદમાંથી મરાઠી સત્તાનો નાશ કર્યો.

૧૮૨૧ : સેંટ હેલિનામાં નેપોલિયનનું મૃત્યુ મે ૫.

૧૮૪૦ : ઇગ્લંડમાં પેની પોસ્ટેજની શરૂઆત, જાન્યુ. ૧૦.

૧૮૫૭ : હિંદમાં સિપાઈઓનો બળવો.

૧૮૫૮ : ઑગસ્ટની ૨૭ તારીખે ઈસ્ટ ઇંડીયા કંપનીને વિખેરી નાખવામાં આવી. રાણી વિક્ટોરિયા હિંદનાં સમ્રાજ્ઞી થયાં.

૧૮૫૯ : ઇંગ્લંડ અને હિંદ વચ્ચે તાર-વ્યવહાર શરૂ થયો.

૧૮૬૩ : જાન્યુઆરીની ૧લી તારીખે લિંકનના દાસ્યવિમોચનના જાહેરનામાથી અમેરિકાના કેટલાક ભાગોમાં ગુલામોને મુક્તિ મળી.

૧૮૭૦ : ફ્રાન્સ અને પ્રશિયા વચ્ચે લડાઈની શરૂઆત. પેરિસમાં પ્રજાસત્તાકની જાહેરાત સપ્ટે. ૪.

૧૮૯૯ : બોઅર લડાઈ શરૂ થઈને ૧૯૦૨ની ૩૧મી મેએ પૂરી થઈ.

૧૯૦૦ : ચીનનો બૉક્સર બળવો

૧૯૦૧ : ડિસેમ્બરમા માર્કોનિએ રેડિયોદ્વારા પ્રથમ સંદેશો મોકલ્યો.

૧૯૦૩ : અમેરિકામાં ડિસે. ૧૭મીએ રાઈટ ભાઈઓ યંત્રથી ચાલતાં એરોપ્લેનમાં પહેલવહેલા ઊડયા.

૧૯૦૪ : ફેબ્રુઆરીની ૬ઠ્ઠીએ રશિયા અને જાપાન વચ્ચે લડાઇ શરૂ થઈ.

૧૯૦૫ : હિંદમાં ઉંદેરે પ્લેગ. એક અઠવાડિયામાં ૩૪,૦૦૦ મૃત્યુ.

૧૯૧૨ : ચીન પ્રજાસત્તાક થયું. લિવરપૂલથી ન્યુયૉર્ક જતાં, બરફના ડુંગર સાથે અથડાવાથી સ્ટીમર

ઈ. સ.

'ટિટનિક' પહેલી જ મુસાફરીમાં ડૂબી ગઈ. માર્ચની ૮ મીએ કૅપ્ટન એમંડસન દક્ષિણ ધ્રુવમાં પહોંચ્યો. લૉર્ડ હાર્ડિંજ પર દિલ્હીમાં બૉંબ ફેંકાયો.

૧૯૧૪ : યુરોપમાં વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થયું. ઑસ્ટ્રિયાના આર્કડ્યુક ફ્રાન્સિસનું બોસ્નિયામાં ૨૮મી જૂને ખૂન થયું. ઑસ્ટ્રિયાએ સર્વિયા સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. જુલાઈ ૨૮.

૧૯૧૭ : યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે જર્મની સાથેનો રાજકીય સંબંધ સબમરીનોના અનિયંત્રિત વ્યવહારને અંગે તોડી નાખ્યો. રશિયા પ્રજાસત્તાક જાહેર થયું. બોલ્શેવિક રાજ્યપ્રથાની શરૂઆત.

૧૯૧૮ : પ્રમુખ વિલ્સને સુલેહના ૧૪ મુદ્દાઓ પર ભાષણ આપ્યું. નવેમ્બરની ૧૧ મીએ વિશ્વયુદ્ધના તહકૂબીખત પર સહી થઈ.

૧૯૧૯ : વર્સેલ્સમાં સુલેહ-પરિષદ (જાન્યુ. ૧૮). જૂનની ૨૮ મીએ સુલેહ પર સહી થઈ.

૧૯૨૦ : વર્સેલ્સના કરારને અંગે રાષ્ટ્રસંઘ અસ્તિત્વમાં આવ્યો. જાન્યુઆરીની ૧૬ મીએ અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં દારૂનિષેધ જાહેર થયો.

૧૯૨૧ : ઇટલિમાં ફૅસિસ્ટ ચળવળની શરૂઆત. હિંદમાં મહાત્મા ગાંધીની આગેવાની હેઠળ અસહકારની ચળવળ.

૧૯૨૨ : ડિસેમ્બરની ૬ઠ્ઠીએ 'આઇરિશ ફ્રી સ્ટેટ'ની સ્થાપના થઈ. ફૅસિસ્ટ લોકોએ ઇટાલિમાં સરકારનો કબજો મેળવ્યો. તુર્કસ્તાનની રાષ્ટ્રીય સભાની અંગોરાની બેઠક ખુલતાનને પદભ્રષ્ટ કર્યો.

૧૯૨૪ : ઇંગ્લંડમાં પહેલી મજૂર સરકાર.

૧૯૨૫ : ઈરાનની રાષ્ટ્રીય સભાએ ૧૭૭૯ થી રાજ્ય કરતા શાહને પદભ્રષ્ટ કર્યા અને રેઝાખાન પેહ્લવી શાહ થયા. હિંડનબર્ગને જર્મનીના પ્રમુખ ચૂંટવામાં આવ્યા.

ઈ. સ.

૧૯૨૯ : ૧૯૨૮ના ડિસેમ્બરમાં અફઘાનિસ્તાનમાં બળવાની શરૂઆત. પોતાના ભાઈ ઈનાયતુલ્લાને ગાદી સોંપી રાજા અમાનુલ્લાએ ગાદીત્યાગ કર્યો. ઈનાયતુલ્લા પછી બચ્ચા-ઈ-સાકુ ને ત્યાર પછી ઓકટોબરમાં નાદિરશાહ ગાદી પર આવ્યા.

૧૯૩૦ : હિંદમાં કાયદાભંગની ચળવળની શરૂઆત. હિટલર નામના ઑસ્ટ્રિયનની આગેવાની હેઠળ જર્મન રિસ્ટેગમાં નાઝી-પક્ષનો ઉદ્ભવ.

૧૯૩૧ : સ્પેન પ્રજાસત્તાક થયું. ગાંધી-ઈર્વિન સુલેહ પર સહી.

૧૯૩૨ : મંચુકુઓનું નવું રાજ્ય સ્થપાયું. પુના કરાર પર સહી થઈ ત્યાં સુધી મહાત્મા ગાંધીજીએ ૨૦-૨૬ સપ્ટેમ્બર સુધી અપવાસ કર્યા.

૧૯૩૩ : અફઘાનિસ્તાનના રાજા નાદિરશાહનું ખૂન.

૧૯૩૪ : ઉત્તર હિંદમાં ભયંકર ધરતીકંપ. ૬,૫૮૨ માણસોના જાન ગયા.

૧૯૩૫ : કવેટામાં ભયંકર ધરતીકંપ. ૨૬૦૦૦ માણસો મૃત્યુ પામ્યા. ઈટલિ આબિસિનિયા વચ્ચે લડાઇ શરૂ થઈ.

૧૯૩૬ : શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જનું મૃત્યુ. સ્પેનના આંતરવિગ્રહની શરૂઆત. ઇગ્લંડના રાજા આઠમા એડ્વર્ડનો ગાદીત્યાગ.

૧૯૩૭ : ચીન જાપાનની લડાઈ શરૂ થઈ.

હિંદનાં વિશ્વવિદ્યાલયો

ઇ. સ. ૧૮૫૭માં કલકત્તા, મુંબઈ અને મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના સાથે આ દેશમાં ઉચ્ચ કેળવણીની શરૂઆત થઈ. યુનિવર્સિટી માટેના જરૂરી કાયદાઓ તે જ વર્ષના જાન્યુઆરીની ૨૪ મી તારીખે, જુલાઇની ૧૮મી તારીખે અને સપ્ટેમ્બરની ૧૫મી તારીખે અનુક્રમે પસાર કરવામાં આવ્યા. શરૂઆતમાં કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં ઉત્તર હિંદના

બધા ભાગો આવી જતા હતા, પરંતુ તે પ્રદેશ વ્યવસ્થા માટે વધારે પડતો થતાં ૧૮૮૨માં પંજાબ યુનિવર્સિટી તથા ૧૮૮૭માં અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરી ને તેના ભાગલા પાડી નાખવામાં આવ્યા.

લૉર્ડ કર્ઝને ૧૯૦૨માં યુનિવર્સિટી કમિશનની નિમણૂક કરી તે યુનિવર્સિટીના ઇતિહાસમાં અગત્યનો બનાવ છે. આ કમિશનની ભલામણો મુખ્યત્વે યુનિવર્સિટીના બંધારણમાં સુધારાની દિશામાં હતી. યુનિવર્સિટીના કાયદામાં સુધારા કરતો ધારો ૧૯૦૪ની ૧ લી સપ્ટેમ્બરે અમલમાં આવ્યો. ૧૯૦૪ના ધારામાં શિક્ષણ માટે સાધનો પૂરાં પાડવાની ફરજ યુનિવર્સિટી માથે નાખવામા આવી. પ્રોફેસરો અને લેક્ચરરો નીમવાની સત્તા, ફંડ રાખવા તથા તેની વ્યવસ્થા કરવાની સત્તા, યુનિવર્સિટી લાઈબ્રેરી, લેબોરેટરી તથા મ્યુઝિયમને સજ્જ કરી ટકાવી રાખવાની સત્તા યુનિવર્સિટીને મળી. જો કે શિક્ષણનો મોટો ભાગ તો સાથે જોડાયેલી કૉલેજોમા અપાતો હતો, છતાં થોડી ઘણી ઉચ્ચ કેળવણી યુનિવર્સિટીની વ્યવસ્થા નીચે અપાવા લાગી.

બધી યુનિવર્સિટીઓની સ્થાપના અધિકારીશાહી હતી, પરંતુ ૧૯૧૬ તથા ૧૯૨૦માં તેમાં નવો ફેરફાર થયો. હિંદુ અને મુસલમાન બે કોમોના યત્નોને અંગે બન્ને કોમોની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવાને તે વર્ષોમાં બે નવી યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ. તેની સ્થાપના ધારાસભાના કાયદાથી કરવામાં આવી હતી. બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી (કાશી વિદ્યાપીઠ) ૧૯૧૬માં તથા અલીગઢ મુસ્લિમ યુનિવર્સિટી ૧૯૨૦મા સ્થાપવામાં આવી. પૌર્વાત્ય કેળવણી તથા ધાર્મિક શિક્ષણને માટે દીક્ષા આપવી તે આ સંસ્થાઓની ખાસ વિશિષ્ટતા છે.

બિહાર અને ઓરિસ્સાનો નવો પ્રાંત સ્થપાતા, પટણા યુનિવર્સિટીના નામથી એક નવી યુનિવર્સિટી ૧૯૧૭માં પટણામા સ્થાપવામાં આવી, દેશી રાજ્યોમાં બે નવી યુનિવર્સિટી સ્થાપવામા આવી. એક માઇસોરમા, તે ૧૯૧૬માં માઇસોર યુનિવર્સિટીના નામથી અસ્તિત્વમાં આવી, અને બીજી દક્ષિણ હૈદ્રાબાદમા ૧૯૧૮મા ઓસ્માનિયા યુનિવર્સિટીના નામથી ઓસ્માનિયા યુનિવર્સિટીની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમાં બધા વિષયો ઉર્દૂદ્વારા શીખવવામાં આવે છે.

યુનિવર્સિટીના ઇતિહાસમા બીજો અગત્યનો બનાવ કલકત્તા યુનિવર્સિટી કમિશનનો છે. તેના પ્રમુખ સર માઈકલ સેડલર હતા ૧૯૧૭થી ૧૯૧૯ સુધી આ કમિશન બેઠું તેની મુખ્ય ભલામણ એ હતી કે યુનિવર્સિટીને વચ્ચેના કામમાથી મુક્ત કરી કે જેથી યુનિવર્સિટીની ખરી કેળવણી તથા ઉચ્ચ શિક્ષણની પ્રગતિ પર તેનુ ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય કમિશને વધારાની યુનિવર્સિટી સ્થાપવાની પણ ભલામણ કરી સેડલર કમિશને બતાવેલી પદ્ધતિપર કેટલીક નવી યુનિવર્સિટીઓ આખા હિંદમા સ્થાપવામા આવી બર્માંમા રગૂન યુનિવર્સિટી ૧૯૨૦મા લખનૌ યુનિવર્સિટી ૧૯૨૦ના ડિસેમ્બરમા, ઢાકા યુનિવર્સિટી ૧૯૨૦ના જુલાઈની ૧૮ મી તારીખે તથા દિલ્હી યુનિવર્સિટી ૧૯૨૨મા સ્થાપવામા આવી

મધ્યપ્રાતમા ૧૯૨૩મા નાગપુર યુનિવર્સિટી સ્થપાઈ આગ્રા યુનિવર્સિટીની સ્થાપના ૧૯૨૭મા થઈ આગ્રા યુનિવર્સિટી રજપુતાના અને મધ્યહિંદની જરૂરિયાતો પર પણ ધ્યાન આપે છે આ યુનિવર્સિટી ૧૯૨૭મા સ્થાપવામા આવી હતી સયુક્ત પ્રાતની યુનિવર્સિટીઓની વિશિષ્ટતા એ છે કે અલિગઢ અને બનારસ યુનિવર્સિટી બાદ કરતા, ઇન્ટરમીડીએટ સુધીની કેળવણી તેમની સત્તામાથી લઈ લેવામા આવી છે અને હાઈસ્કૂલ અને ઇન્ટરમીડીએટ કેળવણીની જુદી બોર્ડની સ્થાપના કરવામા આવી છે. ઢાકા યુનિવર્સિટીમા પણ ઇન્ટરમીડીએટ બોર્ડ છે

ઈ સ ૧૯૨૬મા મદ્રાસ ઇલાકાની યુનિવર્સિટીમા અગત્યનો વિકાસ થયો આ વર્ષમા આંધ્ર યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થઈ અને તેનુ મથક વોલ્ટેર થયુ બીજી યુનિવર્સિટી ચિદબરમમા સ્થાપવામા આવી રાજા સર અનમલૈ ચેટ્ટીની ૨૦ લાખની બાદશાહી સખાવતથી તે અનમલૈ યુનિવર્સિટી તરીકે ઓળખાય છે.

હિંદમા યુનિવર્સિટીઓ નીચેના પ્રકારની છે (૧) જે યુનિવર્સિટી બહારની કૉલેજોને પોતાના સાથે જોડી દઈ, તેના અભ્યાસક્રમમા સૂચનાઓ આપે તે સબધ રાખનારી યુનિવર્સિટી (૨) યુનિવર્સિટીએ નીમેલા શિક્ષકોની દેખરેખ હેઠળ થોડુ અથવા બધુ શિક્ષણ અપાતુ હોય તે શિક્ષણ આપતી યુનિવર્સિટી (૩) એક સ્થાનમા આવેલ યુનિવર્સિટી

જેમાં યુનિવર્સિટીએ નીમેલા અથવા તેના તાબાના શિક્ષકો મારફત બધું શિક્ષણ અપાતું હોય તેવી એકાધુક (Unitary) યુનિવર્સિટી.

અત્યારે કલકત્તા યુનિવર્સિટી હિંદમાં તથા સામ્રાજ્યમાં મોટામાં મોટી જોડાણ કરતી યુનિવર્સિટી છે.

યુનિવર્સિટીમાં નોંધાયેલાની સંખ્યા

યુનિવર્સિટી	૧૯૩૪	૧૯૩૫
કલકત્તા	૨૯,૫૧૬	૨૯,૮૫૧
પટણા	૪,૩૪૧	૪,૭૨૬
ઢાકા	૯૮૪	૯૬૮
રંગૂન	૧,૮૦૫	૧,૮૩૪
મદ્રાસ	૧૫,૫૧૫	૧૪,૭૫૭
માઈસોર	૨,૯૫૫	૨,૭૮૧
ઓસ્માનિયા	૧,૨૮૪	૧,૩૬૧
આંધ્ર	૩,૧૨૦	૩,૨૩૮
અન્નમલૈ	૬૧૨	૫૦૮
મુંબઈ	૧૬,૨૯૨	૧૭,૪૯૪
બનારસ હિંદુ	૩,૪૯૨	૩,૭૧૧
અલિગઢ મુસ્લિમ	૧,૨૪૧	૧,૪૭૯
લખનૌ	૨,૦૮૪	૨,૧૦૯
અલ્લાહાબાદ	૧,૮૮૩	૨,૦૯૬
આગ્રા	૩,૩૧૯	૩,૬૨૦
નાગપુર	૨,૮૮૧	૩,૦૯૬
પંજાબ	૧૯,૭૯૬	૨૧,૬૫૩
દિલ્હી	૨,૧૦૮	૨,૨૬૭
	૧૧૩,૩૨૮	૧૧૭,૬૪૧

યુનિવર્સિટીના આંકડાઓ ૧૯૩૪–૩૫

	યુનિવર્સિટી–પોતામાં વિદ્યાર્થીઓ	જોડાણ કૉલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓ	આર્ટ્સ તથા સાયન્સના ગ્રેજ્યુએટોની સંખ્યા
કલકત્તા (૧૮૫૭) (જોડાણ કરે છે તથા શિક્ષણ આપે છે)	૧૩૮૩	૨૮,૪૬૮	૨,૫૮૬
મુંબઈ (૧૮૫૭) ,,	૧૨૪	૧૭,૩૭૦	૧,૭૨૧
મદ્રાસ (૧૮૫૭) ,,	૮૪	૧૪,૬૭૩	૧,૫૪૮
પંજાબ (૧૮૮૨) ,,	૭૧૭	૨૦,૯૩૬	૨,૧૩૨
અલ્લાહાબાદ (૧૮૮૭) (શિક્ષણ આપે છે)	૧૮૨૦	૨૭૬	૩૯૬
બનારસ હિંદુ (૧૯૧૬) (શિક્ષણ આપે છે)	—	૩,૭૧૧	૮૫૦
માઇસોર (૧૯૧૬) ,,	—	૨,૭૧૮	૨૭૭
પટણા (૧૯૧૭) (જોડાણ કરે છે)	—	૪,૭૨૬	૩૮૮
ઓસ્માનિયા (૧૯૧૮) (શિક્ષણ આપે છે)	૭૩૧	૬૪૪	૭૨
અલિગઢ મુસ્લિમ (૧૯૨૦) (એકાણુક)	—	૧,૪૭૯	૧૪૪
રંગૂન (૧૯૨૦) (શિક્ષણ આપે છે)	—	૧,૯૭૧	૧૫૨
લખનૌ (૧૯૨૦) (એકાણુક અને શિક્ષણ આપેછે)	૨,૦૩૨	૭૭	૨૯૦
ઢાકા (૧૯૨૧) (એકાણુક)	૯૬૦	—	૧૯૬
દિલ્હી (૧૯૨૨) (શિક્ષણ)	૧૭૬	૨,૦૫૧	૨૮૦

	યુનિવર્સિટી-ખાતામાં વિદ્યાર્થીઓ	જોડાણ કરેલી કૉલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓ	આર્ટ્સ તથા સાયન્સના ગ્રેજ્યુએટોની સંખ્યા
નાગપુર (૧૯૨૩) (જોડાણ તથા શિક્ષણ)	૩૫૦	૨,૭૪૪	૩૬૪
આંધ્ર (૧૯૨૬) ,,	૨૨૮	૩,૯૧૦	૩૯૩
આગ્રા (૧૯૨૭) (જોડાણ)	—	૩,૭૨૦	૧૫૯૫
અન્નમલૈ (૧૯૨૯) (એકાણુક)	૫૦૮	—	૮૨

બ્રિટિશ હિંદમાં કન્યાઓની કેળવણી

	૧૯૩૩	૧૯૩૪
કુલ વિદ્યાર્થીનીઓની સંખ્યા	૨,૬૦૬,૪૭૦	૨,૭૫૫,૦૫૧
કન્યાકેળવણી પાછળ ખર્ચ રૂપિયા	૩,૫૨,૪૧,૨૧૬	૩,૬૩,૫૯,૩૦૯

છોકરા તથા છોકરીઓની કેળવણીની પ્રગતિ

૧૯૨૭–૩૪નાં વર્ષો દરમિયાન માન્ય સંસ્થાઓમાં પુરુષ તથા સ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓનો, પુરુષ અને સ્ત્રીઓની વસ્તીના પ્રમાણમાં વધારો થયો તેના ટકા બતાવે છે.

	વધારો (સ્ત્રીઓનો)	વધારો (પુરુષોનો)
મદ્રાસ	૦.૯	૦.૨
મુંબઇ	૦.૬	૦.૦૮
બંગાળા	૦.૮	૦.૮
યુક્તપ્રાંતો	૦.૨	૦.૪
પંજાબ	૦.૮	૧.૦
બર્મા	૦.૪	૦.૧
બિહાર ઓરિસ્સા	૦.૦૩	૦.૭
મધ્યપ્રાંત	૦.૩	૦.૧

	વધારો (સ્ત્રીઓનો)	વધારો (પુરુષોનો)
આસામ	૦.૬	૦.૫
સરહદપ્રાંત	૦.૬	૧.૧
દિલ્હી	૨.૧	૨.૦

કેળવણીવિષયક સંસ્થાઓ અને વિદ્યાર્થીઓ

	સંસ્થાઓ	વિદ્યાર્થીઓ
૧૯૨૬–૨૭	૨૪૬,૨૬૪	૧૧,૧૫૭,૪૯૬
૧૯૨૭–૨૮	૨૫૪,૭૨૪	૧૧,૭૭૫,૨૨૨
૧૯૨૮–૨૯	૨૫૮,૬૧૮	૧૨,૧૬૬,૧૦૪
૧૯૨૯–૩૦	૨૬૦,૯૪૬	૧૨,૫૧૫,૧૨૬
૧૯૩૦–૩૧	૨૬૨,૦૬૮	૧૨,૬૮૯,૦૮૬
૧૯૩૧–૩૨	૨૫૬,૭૯૦	૧૨,૭૬૬,૫૩૭
૧૯૩૨–૩૩	૨૫૫,૩૪૮	૧૨,૮૫૩,૫૩૨
૧૯૩૩–૩૪	૨૫૬,૭૨૫	૧૩,૧૭૨,૮૯૦
૧૯૩૪–૩૫	૨૫૬,૨૬૩	૧૩,૫૦૬,૮૬૯

વસ્તીના પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીઓના ટકા

	૧૯૧૭	૧૯૨૨	૧૯૨૭	૧૯૩૨	૧૯૩૩	૧૯૩૪
મદ્રાસ	૪.૦૧	૪.૩	૫.૯૬	૬.૨૫	૬.૨	૬.૫
મુંબઈ	૩.૯૬	૫.૦	૫.૯૫	૬.૧૧	૬.૧૧	૬.૩
બંગાળા	૪.૨૨	૪.૦	૫.૦૨	૫.૫૫	૫.૭૧	૫.૯૨
યુક્તપ્રાંતો	૧.૯૧	૨.૩	૨.૯૭	૩.૧૩	૩.૧૭	૩.૨
પંજાબ	૨.૪૩	૩.૦	૫.૭૧	૫.૬૧	૫.૫૦	૫.૪૩
બ્રહ્મી	૪.૮૯	૪.૩	૪.૮૯	૪.૨૮	૪.૯૬	૪.૯૫
બિહાર-ઓરિસ્સા	૨.૪૫	૨.૪	૩.૨૬	૨.૯૦	૨.૯૭	૩.૦૧
મધ્યપ્રાંત	૨.૫૨	૨.૪	૨.૮૬	૨.૯૬	૩.૦૨	૩.૧૧
આસામ	૩.૪૮	૨.૮	૩.૭૦	૪.૩૨	૪.૩	૪.૪
સરહદપ્રાંત	૨.૧૬	૨.૩	૩.૦૦	૩.૬૦	૩.૭	૩.૮
કૂર્ગ	—	—	—	—	૬.૮૫	૬.૮૬
દિલ્હી ...	—	—	—	—	૭.૨	૯.૧

	૧૯૧૭	૧૯૨૨	૧૯૨૭	૧૯૩૨	૧૯૩૩	૧૯૩૪
અજમેર–મેરવાડા	—	—	—	—	૪.૩	૪.૫
બલુચિસ્તાન	—	—	—	—	૨.૪૭	૨.૫૭
બેંગલોર	—	—	—	—	૧૨.૬	૧૩.૧
સત્તા હેઠળ બીજા પ્રદેશો		—	—	—	૯.૨	૯.૪

કુલ શિક્ષણખર્ચ

૧૯૨૯–૩૦	૨૭,૪૨,૮૨,૦૧૮
૧૯૩૦–૩૧	૨૮,૩૧,૬૧,૪૪૬
૧૯૩૧–૩૨	૨૭,૧૮,૫૬,૬૨૨
૧૯૩૨–૩૩	૨૫,૭૮,૭૫,૮૬૮
૧૯૩૩–૩૪	૨૬,૧૭,૬૫,૧૮૬

પ્રાંતવાર ખર્ચ ૧૯૩૨

મદ્રાસ	૫,૩૯,૮૭,૪૩૫	મધ્યપ્રાંત	
મુંબઈ	૩,૯૮,૦૯,૬૧૦	અને વરાડ	૧,૦૧,૭૪,૮૦૯
બંગાળ	૪,૨૩,૧૬,૩૧૯	સરહદપ્રાંત	૨૮,૬૩,૦૫૯
સંયુક્તપ્રાંતો	૩,૭૦,૩૦,૪૪૨	કુર્ગ	૨,૬૦,૧૫૪
પંજાબ	૩,૦૬,૮૯,૨૭૯	દિલ્હી	૨૬,૬૨,૨૯૫
બર્મા	૧,૬૩,૨૦,૬૮૦	અજમેર મેરવાડા	૮,૧૮,૭૪૨
બેંગલોર	૯,૮૧,૮૫૬	બલુચિસ્તાન	૫,૩૩,૧૯૦
બિહાર–ઓરિસ્સા	૧,૬૯,૪૯,૧૩૩	સત્તા હેઠળના	
આસામ	૪૮,૩૩.૯૧૯	બીજા પ્રદેશો	૧૫,૩૪,૪૬૪

કુલ ૨૬,૧૭,૭૫,૧૮૬

હિંદમાં શિક્ષિતોનું પ્રમાણ (૧૯૨૭–૩૨)

	પુ.	સ્ત્રી		પુ.	સ્ત્રી
મદ્રાસ	૯.૫	૩.૧	બિહાર		
મુંબઈ	૯.૦૮	૨.૮૩	ઓરિસ્સા	૫.૧૫	૦.૬૭
બંગાળ	૮.૩૦	૨.૩૨	મધ્યપ્રાંત	૫.૦૭	૦.૮૫
સંયુક્તપ્રાંતો	૫.૩૦	૦.૭૨	આસામ	૬.૮૮	૧.૫
પંજાબ	૮.૮૨	૧.૮૫	સરહદપ્રાંત	૫.૭	૧.૨
બર્મા	૬.૮૧	૩.૦૧			

દર વિદ્યાર્થી દીઠ કુલ ખર્ચ ૧૯૩૪-૩૫

	રૂ.આ.પા.		રૂ.આ.પા.
મદ્રાસ	૧૮—૧-૨	સરહદપ્રાંત	૩૨—૩-૧
મુંબઈ	૩૦—૦-૦	કૂર્ગ	૨૨—૨-૨
બંગાળા	૧૪—૪-૯	દિલ્હી	૬૦—૦-૯
યુક્તપ્રાંતો	૨૪-૧૩-૧	અજમેર-મેરવાડા	૩૮—૧-૭
પંજાબ	૨૦—૮-૯	બલુચિસ્તાન	૫૮—૨-૭
બર્મા	૨૯—૩-૫	બેંગલોર	૫૨-૧૧-૬
બિહાર ઓરિસ્સા	૧૫—૫-૫	બીજા વહીવટી	
મધ્યપ્રાંત-વરાડ	૨૧-૧૩-૫	પ્રદેશો	૭૨-૧૧-૮
આસામ	૧૩—૬-૪	અખિલ હિંદ	૨૦-૧૧-૦

કેળવણીવિષયક અખિલ હિંદનું ખર્ચ

સાલ	રૂપિયા
૧૯૨૭-૨૮	૨૫,૮૨,૭૮,૮૧૯
૧૯૨૮-૨૯	૨૭,૦૭,૩૨,૨૫૮
૧૯૨૯-૩૦	૨૭,૪૨,૮૨,૦૧૮
૧૯૩૦-૩૧	૨૮,૩૧,૬૧,૪૪૬
૧૯૩૧-૩૨	૨૭,૧૮,૫૬,૬૨૨
૧૯૩૨-૩૩	૨૫,૭૮,૭૫,૮૬૮
૧૯૩૩-૩૪	૨૬,૧૭,૬૫,૧૮૬
૧૯૩૪-૩૫	૨૬,૫૨,૧૧,૪૭૦

હિંદની રેલ્વે

રેલ્વે-બોર્ડ

આખા હિંદભરમાં રેલ્વે-બોર્ડની મારફત સરકાર રેલ્વે પર સીધી કે આડકતરી સત્તા ચલાવે છે. ૧૯૦૫ પહેલાં રેલ્વે, પબ્લીક વર્કસ ડીપાર્ટમેન્ટનો એક ભાગ હતો, પરંતુ તે સાલમાં એક પ્રમુખ અને બે સભ્યોવાળા રેલ્વે-બોર્ડની સ્થાપના કરવામાં આવી. પરંતુ તે વેપાર

તથા ઉદ્યોગ-ખાતાના તાબામાં હતી. આ ગોઠવણ અસંતોષકારક નીવડતાં ૧૯૦૮માં રેલ્વે ખાતું જુદું પાડવામાં આવ્યું અને બોર્ડના ઉપરીને પ્રમુખનું નામ આપવામાં આવ્યું અને તેને વાઇસરોય સાથે સીધો સંબંધ રાખવાની સત્તા આપવામાં આવી. બોર્ડને વિશિષ્ટ પ્રશ્નો પર સલાહ આપવાને રેલ્વે માટે એકાઉન્ટન્ટ જનરલ, ચીફ એન્જિનીઅર તથા મિકેનિકલ એન્જિનીઅરને નીમવામાં આવ્યા. હજુ સુધી બોર્ડ વાઇસરોયની કાઉન્સીલના વેપાર-ઉદ્યોગ-ખાતાના હોમ મેમ્બરના હાથ નીચે હતી. ૧૯૨૨-૨૪માં એક્વર્થ કમિટિની ભલામણ મુજબ પ્રેસિડન્ટને રેલ્વેના ચીફ કમિશ્નરનો હોદ્દો આપવામાં આવ્યો અને ફિનેન્શિયલ કમિશ્નરશિપ કરીને ત્રણ સભ્યો નીમવામાં આવ્યા. અત્યારનું બોર્ડનું આ બંધારણ છે. ચીફ કમિશ્નર રેલ્વે માટે સરકારી મંત્રી છે અને રેલ્વેની નીતિના નિર્ણય સંબંધે તે જવાબદાર છે. બોર્ડની નીચે ચાર-પાંચ ડીરેકટરો, ટેકનિકલ ઓફિસર (તજ્જ્ઞ), સેક્રેટરી અને ડેપ્યુટી સેક્રેટરી છે, પણ સંજોગો પ્રમાણે આ અધિકારીઓની સંખ્યામાં વધારો ઘટાડો થાય છે.

બોર્ડના તાબામાં સ્ટેટની માલિકીની રેલ્વે એજન્ટો તળે છે, પણ બાકીની જુદી જુદી રેલ્વેની જુદી જુદી વ્યવસ્થા છે. બોર્ડની સીધી દેખરેખ હેઠળ ગવર્મેન્ટ ઇન્સ્પેકટરોની મોટી સંખ્યા છે. યુનાઇટેડ કિંગ્ડમમાં 'ટ્રાન્સ્પોર્ટ ઇન્સ્પેકટરો'ની જે ફરજ હોય છે તેવી જ તેઓની ફરજ છે. પરતુ જરૂર પડ્યે તેઓ રેલ્વેની બાબત પર પ્રાંતિક સરકારોને સલાહ આપે છે.

રેલ્વેની જાત

(૧) સ્ટેટની માલિકી અને સ્ટેટની વ્યવસ્થા, જેવી કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયન રેલ્વે

(૨) સ્ટેટની માલિકી અને કંપનીની વ્યવસ્થા દા. ત. બંગાળ નાગપુર રેલ્વે.

(૩) કંપનીની માલિકી અને કંપનીની વ્યવસ્થા દા. ત. બી. એન. ડબલ્યુ રેલ્વે.

(૪) દેશી રાજ્યની રેલ્વે. દા. ત. નિઝામની રેલ્વે

(૫) ડિસ્ટ્રિક્ટ બોર્ડની માલિકીની પણ રાજ્ય અથવા કંપનીઓની વ્યવસ્થાવાળી રેલ્વે.

રેલ્વેનું વર્ગીકરણ

(૧) વેપારી રેલ્વે : દેશના હુન્નર ઉદ્યોગના વિકાસ અને દેશની અંદર તથા બહારના વેપારની સગવડ માટે બંધાયેલ રેલ્વે.

(૨) રક્ષણાત્મક રેલ્વે : જે પ્રદેશોમાં દુષ્કાળનો ભય હોય ત્યાં દુષ્કાળના સમયે તેમને રક્ષણ આપવા તથા હિંદનાં અનાજનાં કેન્દ્રોમાંથી ખોરાક જલદીથી તથા સસ્તો પહોંચાડવા માટે બંધાયેલ રેલ્વે.

(૩) યુદ્ધવિષયક : હિંદના વાયવ્ય તથા ઈશાન ખૂણાના પ્રદેશોમાં, પરદેશના હુમલાના રક્ષણ માટે બંધાયેલ રેલ્વે.

રેલ્વેના ત્રણ વર્ગો

પ્રથમ વર્ગમાં વાર્ષિક ૫૦ લાખ રૂ. કે તેથી વધારેની કુલ કમાણી કરનાર રેલ્વેનો સમાવેશ થાય છે.

બીજા વર્ગમાં ૧૦ લાખ રૂ. થી વધારે પણ ૫૦ લાખથી ઓછી કમાણી કરનાર રેલ્વે આવે છે.

ત્રીજા વર્ગમાં દશ લાખ અને તેથી ઓછી વાર્ષિક કમાણીવાળી રેલ્વે આવે છે.

બી. બી. રેલ્વે

અત્યારની કંપની ૧૮૯૨માં સ્થાપવામાં આવી. સરકારે ૧૮૯૧માં શરૂ કરેલ કારખાનું આ કંપનીએ લઈ લીધું. કુલ માઇલ ૬૬૪.

બી. એન. ડબલ્યુ. રેલ્વે.

મૂળ કોન્ટ્રેક્ટ ૧૮૮૨માં થયો. અત્યારે કંપની તેની માલિકી ધરાવે છે તથા વ્યવસ્થા કરે છે. કુલ માઇલ ૨,૨૮૬.

બી. એન. રેલ્વે.

જુદી જુદી સ્ટેટ રેલ્વેને લઈને ૧૮૮૭માં કંપની સ્થાપવામાં આવી. કુલ માઇલ ૨,૨૮૬.

બી. બી. સી. આઈ.

મૂળ કંપનીની મિલકત ૧૮૫૫માં રજિસ્ટરે કરવામાં આવી હતી. ૧૯૦૫ના ૩૧ મી ડિસેમ્બરે હિંદી વજીરે તેનો કબજો લીધો અને અત્યારની સંયુક્ત રીતીએ નવી કંપની વ્યવસ્થા કરે છે. આ વ્યવસ્થા ૧૯૦૭ના તથા ૧૯૧૩ના વધારાના કૉન્ટ્રાક્ટની રૂએ કરવામાં આવેલ છે. તે કરારનો અંત ૧૯૪૧ના ડિસેમ્બરની ૩૧ મીએ અથવા તો તેના પછીના ગમે તે પાંચમા વર્ષની ડિસેમ્બરની ૩૧ મીએ આવશે. કુલ માઇલ–૧૦૩૫–ઉપરાંત વ્યવસ્થા હેઠળનાં દેશી રાજ્યોના તથા બીજી કંપનીઓના ૨૨૪ માઇલ.

બર્મા રેલ્વે

બર્માની રેલ્વે સરકારે બાંધી છે, પરંતુ ૧૮૯૬ થી ૧૯૨૮ સુધી વ્યવસ્થા માટે કંપનીને પટ્ટો આપવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૨૯ના ૧ લી જાન્યુઆરીથી તેની વ્યવથા સરકાર હસ્તુ છે અને આખી સીસ્ટમ મીટર ગેજ છે.

ઈ. બી. રેલ્વે

ઇ. સ. ૧૮૮૪માં કંપની પાસેથી સ્ટેટે કબજો લીધો અને ત્યાર પછીથી સરકારે વ્યવસ્થા તથા વિસ્તાર કર્યો છે. કુલ્લ માઇલ ૮૯૩+ ૧,૦૬૮+૩૭

ઈ. આઇ. રેલ્વે

મૂળ કંપની ૧૮૪૯માં રજિસ્ટર કરવામા આવી. ૧૮૭૯મા સ્ટેટે તે ખરીદી લીધી, પણ ૧૯૨૫ સુધી કંપનીએ તેની વ્યવસ્થા કરી. અત્યારે સ્ટેટ વ્યવસ્થા કરે છે. કુલ માઈલ ૪,૨૬૫.

જી. આઈ. પી. રેલ્વે

મૂળ બે કંપનીઓ જી. આઈ. પી. અને ઇન્ડિયન મિડલેન્ડ. તો બન્ને જોડાઈ ગઈ અને સ્ટેટે ૧૯૦૦માં ખરીદી લીધી. ૧૯૨૫ સુધી કંપની તેની વ્યવસ્થા કરતી. ત્યાર પછી સ્ટેટે તે કામ ઉપાડી લીધું. માઇલ ૩,૪૮૨.

રોહિલખંડ અને કુમાયુન રેલ્વે

૧૮૮૨માં રજિસ્ટર થયેલી કંપની આર. એન્ડ. કે. રેલ્વેની

માલિક છે તથા વ્યવસ્થા પણ તે કરે છે. સરકારી બાંહેધરી હેઠળ લખનૌ બરેલી રેલ્વેની વ્યવસ્થા તે પણ કરે છે.

એસ. આઈ. રેલ્વે

જુદી જુદી કંપનીઓ જોડાઈ ગઈ અને ૧૮૯૧માં સરકારે ખરીદી લીધી. બાંહેધરી હેઠળ કંપની વ્યવસ્થા કરે છે.

કુલ માઈલ-૫૯૯+૧,૮૨૯+૯૯.

એન. ડબ્લ્યુ. રેલ્વે

હિંદમાં મોટામાં મોટી રેલ્વે સ્ટેટ માલિકીની તથા વ્યવસ્થા હેઠળની છે. અત્યાર સુધીમાં ખાનગી માલિકીની રેલ્વેના ૧૯૦૦ એકમ તેમાં ભળી ગયા છે.

કુલ માઈલ-૭,૦૮૬

એમ. એન્ડ એસ. એમ. રેલ્વે

જૂની મદ્રાસ કંપની ૧૮૫૨માં રજિસ્ટર થઈ હતી, પણ સ્ટેટે તે ખરીદી અને સધર્ન મરાઠા લાઈન સાથે જોડી દીધી. અત્યારની એમ. લાઈન ૧૯૦૮માં અસ્તિત્વમાં આવી. ત્યારથી અને અત્યારે તેની માલિકી સ્ટેટની છે પણ વ્યવસ્થા ખાનગી કંપની કરે છે.

કુલ માઈલ-૧,[illegible]

નિઝામ સ્ટેટ રેલ્વે

શરૂઆતની રેલ્વેની વ્યવસ્થા જુદી જુદી રીતે કરવામાં આવતી હતી, પરંતુ ૧૮૮૩માં રજિસ્ટર થયેલ કંપનીએ સરકારી બાંહેધરી હેઠળ તેની વ્યવસ્થા લીધી. પણ ૧૯૩૦માં હૈદરાબાદના નિઝામના હાથમાં તે ગઈ.

પહેલો વર્ગ— બી. બી. રેલ, બી. એન. ડબ્લ્યુ. આર., બી. બી. સી. આઈ., બર્મા રેલ્વેઝ, ઈ. બી. આર., ઈ. આઈ. આર., જી. આઈ. પી., જોધપુર, એમ. એસ. એમ., નિઝામ સ્ટેટ રેલ્વે; એન. ડબ્લ્યુ. આર., રોહિલખંડ એન્ડ કુમાઉં, એસ. આઈ. આર.

બીજો વર્ગ —ભાવનગર, બેંગાલ ડુઆર્સ, ગાયકવાડ સ્ટેટ; મિરજ સ્ટેટ; ડી. એચ. આર.; ડિબ્રુ-સદિયા; ગાયકવાડની બરોડા

રાજ્ય રેલ્વે; ગોંડળ; જામનગર અને દ્વારકા; જૂનાગઢ રાજ્ય; મોરબી; મૈસુર; સહદરા સહરાનપુર લાઇટ.

ત્રીજો વર્ગ— આહમદપુર કટવા; આરા સસરામલાઇટ; બાંકુરાં દામોદર રિવર; બારાસેટ–બશીરહટ લાઇટ; બંગાળ પ્રોવિન્શિયલ; બખ્તિયારપુર–બિહાર લાઇટ; બર્દવાન–કટવો; કચ્છ સ્ટેટ; દેહરી રોહતાં લાઇટ; ધોલપુર સ્ટેટ; ફતવા ઇસ્લામપુર; ગ્વાલિયર લાઇટ; હાવરા આમ્ટા લાઇટ; હાવરા શિખાલા લાઇટ; જગદ્રિ લાઇટ; જોર્હાટ જેનીડા; જોર્હાટ પ્રોવિન્શિયલ; કાલિઘાટ ફલ્ટા; કુલમેકુરાપટણમ લાઇટ; માથેરાન લાઇટ; પોરબંદર સ્ટેટ, તેઝપુર બેલિપરા લાઇટ; ત્રિવેલોર લાઇટ; ઉદેપુર ચિતોડગઢ.

રેલ્વે પહેલી ખુલ્લી મુકાયાની તારીખ

બી. એન. ડબલ્યુ. આર.	માલ માટે ખુલ્લી મુકાઇ	૨–૪–૧૮૮૪
બી. એન. આર.	,, ,,	૬–૪–૧૮૮૦
ઇ. બી. આર.	,, ,,	૨–૧–૧૮૬૨
ઇ. આઇ. આર	,, ,,	૧૫–૮–૧૮૫૪
જી. આઇ. પી. આર.	મુંબઇથી થાણા સુધી	૧૮–૪–૧૮૫૩
એ. બી. આર	માલ માટે ખુલ્લી મુકાઇ	૧–૭–૧૮૯૫
બી. બી. સી. આઇ.	,, ,,	૧૦–૨–૧૮૬૦
બર્મા રેલ્વે	,, ,,	૧–૫–૧૮૭૭
જોધપુર	,, ,,	૨૪–૬–૧૮૬૨
એમ. એસ. એમ.	માલ માટે ખુલ્લી મુકાઇ	૧–૭–૧૮૫૬
નિઝામ	,, ,,	૯–૧૦–૧૮૭૪
એન. ડબલ્યુ. આર.	,, ,,	૧૩–૫–૧૮૬૧
રોહિલખંડ અને કુમાઉન	,, ,,	૧૨–૧૦–૧૮૮૪
એસ. આઇ. આર.	,, ,,	૨૩–૫–૧૮૬૦

કુલ સડકે

	માઇલ		માઇલ
૧૯૨૫–૨૬	૩૮,૫૭૯	૧૯૨૭–૨૮	૩૯,૭૧૨
૧૯૨૬–૨૭	૩૯,૦૪૯	૧૯૨૮–૨૯	૪૦,૯૫૦

	માઈલ		માઈલ
૧૯૨૯–૩૦	૪૧,૭૨૪	૧૯૩૩–૩૪	૪૨,૯૫૩
૧૯૩૦–૩૧	૪૨,૨૮૦	૧૯૩૪–૩૫	૪૩,૦૨૧
૧૯૩૧–૩૨	૪૨,૮૧૩	૧૯૩૫–૩૬	૪૩,૧૧૮
૧૯૩૨–૩૩	૪૨,૯૪૪		

રોકાયેલ મૂડી (હજાર રૂપિયામાં)

૧૯૨૫–૨૬	૭,૫૪,૩૧,૫૨	૧૯૩૧–૩૨	૮,૭૬,૩૪,૨૫
૧૯૨૬–૨૭	૭,૮૮,૬૬,૬૬	૧૯૩૨–૩૩	૮,૭૭,૨૫,૧૧
૧૯૨૭–૨૮	૮,૨૨,૮૬,૨૫	૧૯૩૩–૩૪	૮,૮૪,૪૧,૨૩
૧૯૨૮–૨૯	૮,૩૧,૩૯,૩૦	૧૯૩૪–૩૫	૮,૮૫,૪૭,૩૨
૧૯૨૯–૩૦	૮,૫૬,૭૪,૬૨	૧૯૩૫–૩૬	૮,૭૯,૫૮,૮૩
૧૯૩૦–૩૧	૮,૬૯,૮૦,૭૭		

કુલ કમાણી (હજાર રૂપિયામાં)

૧૯૨૫–૨૬	૧,૧૩,૩૯,૨૧	૧૯૩૧–૩૨	૯૭,૨૦,૫૬
૧૯૨૬–૨૭	૧,૧૨,૩૫,૬૬	૧૯૩૨–૩૩	૯૬,૨૦,૫૬
૧૯૨૭–૨૮	૧,૧૮,૨૬,૧૯	૧૯૩૩–૩૪	૯૯,૫૭,૬૫
૧૯૨૮–૨૯	૧,૧૮,૮૬,૬૨	૧૯૩૪–૩૫	૧,૦૨,૮૧,૦૭
૧૯૨૯–૩૦	૧,૧૬,૦૮,૧૪	૧૯૩૫–૩૬	૧,૦૩,૮૪,૧૭
૧૯૩૦–૩૧	૧,૦૬,૫૭,૦૦		

ચાલુ ખર્ચ (હજાર રૂપિયામાં)

૧૯૨૫–૨૬	૭૧,૦૯,૦૫	૧૯૩૧–૩૨	૬૯,૯૯,૧૨
૧૯૨૬–૨૭	૬૯,૭૦,૦૮	૧૯૩૨–૩૩	૬૮,૮૬,૮૨
૧૯૨૭–૨૮	૭૨,૬૦,૦૬	૧૯૩૩–૩૪	૬૬,૬૬,૫૭
૧૯૨૮–૨૯	૭૪,૬૬,૯૪	૧૯૩૪–૩૫	૭૦,૬૦,૮૮
૧૯૨૯–૩૦	૭૫,૪૮,૬૧	૧૯૩૫–૩૬	૭૦,૯૩,૮૮
૧૯૩૦–૩૧	૭૪,૨૩,૪૩		

ચોખ્ખી કમાણી (હજાર રૂપિયામાં)

૧૯૨૫–૨૬	૪૨,૩૦,૧૬	૧૯૩૧–૩૨	૨૮,૧૧,૪૫
૧૯૨૬–૨૭	૪૨,૬૫,૫૮	૧૯૩૨–૩૩	૨૭,૩૦,૯૪
૧૯૨૭–૨૮	૪૫,૬૬,૧૩	૧૯૩૩–૩૪	૩૩,૩૨,૯૨
૧૯૨૮–૨૯	૪૪,૨૪,૮૮	૧૯૩૪–૩૫	૩૨,૨૦,૮૯
૧૯૨૯–૩૦	૪૦,૫૯,૫૩	૧૯૩૫–૩૬	૩૨,૯૦,૨૯
૧૯૩૦–૩૧	૩૨,૩૩,૫૭		

ઉતારૂઓની સંખ્યા (હજારમાં)

૧૯૨૫–૨૬	૫૯૯,૧૫૪	૧૯૩૧–૩૨	૫૦૫,૮૩૬
૧૯૨૬–૨૭	૬૦૪,૩૭૨	૧૯૩૨–૩૩	૫૦૧,૯૦૦
૧૯૨૭–૨૮	૬૨૩,૧૧૫	૧૯૩૩–૩૪	૪૮૯,૬૧૩
૧૯૨૮–૨૯	૬૨૦,૧૧૦	૧૯૩૪–૩૫	૪૯૬,૫૯૧
૧૯૨૯–૩૦	૬૩૪,૨૯૭	૧૯૩૫–૩૬	૫૦૩,૬૯૧
૧૯૩૦–૩૧	૫૭૫,૮૨૭		

રોકાયેલ મૂડી પર ચોખ્ખી કમાણીના ટકા

૧૯૨૫–૨૬	૫.૬૧	૧૯૩૧–૩૨	૩.૨૧
૧૯૨૬–૨૭	૫.૪૧	૧૯૩૨–૩૩	૩.૧૧
૧૯૨૭–૨૮	૫.૫૫	૧૯૩૩–૩૪	૩.૪૦
૧૯૨૮–૨૯	૫.૩૨	૧૯૩૪–૩૫	૩.૬૪
૧૯૨૯–૩૦	૪.૭૪	૧૯૩૫–૩૬	૩.૭૪
૧૯૩૦–૩૧	૩.૭૨		

રેલ્વેસ્ટાફ

	૧૯૨૬–૨૭	૧૯૨૭–૨૮	૧૯૨૮–૨૯
યુરોપીઅન	૫,૦૭૬	૫,૧૧૦	૪,૯૯૮.
એંગ્લો–ઇંડિયન	૧૪,૩૫૨	૧૪,૪૧૫	૧૪,૪૫૯
હિંદુ	૫૫૮,૭૬૪	૫૭૪,૭૧૫	૫૭૬,૮૪૩
મુસલમાન	૧૭૦,૦૧૮	૧૭૯,૮૮૮	૧૭૮,૪૪૫
બીજા વર્ગો	૨૪,૩૫૩	૨૮,૦૮૧	૩૩,૬૮૮

	૧૯૨૯-૩૦	૧૯૩૦-૩૧	૧૯૩૧-૩૨
યુરોપિયન	૪,૯૮૧	૪,૭૯૯	૪,૫૧૬
ઍંગ્લો-ઇન્ડિયન	૧૪,૧૪૭	૧૪,૩૫૦	૧૩,૫૪૮
હિંદુ	૫૭૯,૯૪૦	૫૫૩,૮૫૧	૫૧૯,૮૧૯
મુસલમાન	૧૮૨,૩૪૯	૧૭૨,૩૨૧	૧૫૭,૭૧૪
બીજા વર્ગો	૩૬,૭૧૬	૩૫,૮૦૯	૨૪,૬૨૬

રેલ્વે મારફત મોકલાયેલ માલનું વજન

	(હજાર ટનમાં)		(હજાર ટનમાં)
૧૯૨૫-૨૬	૭૯,૮૫૯	૧૯૩૧-૩૨	૭૪,૫૭૫
૧૯૨૬-૨૭	૮૫,૮૩૩	૧૯૩૨-૩૩	૭૦,૬૦૬
૧૯૨૭-૨૮	૮૯,૭૯૧	૧૯૩૩-૩૪	૭૬,૫૧૩
૧૯૨૮-૨૯	૯૦,૮૩૫	૧૯૩૪-૩૫	૮૪,૫૦૩
૧૯૨૯-૩૦	૮૭,૩૭૬	૧૯૩૫-૩૬	૮૬,૯૩૨
૧૯૩૦-૩૧	૮૩,૩૭૭		

અકસ્માતો

	મૃત્યુ પામ્યા	ઘાયલ થયા
૧૯૨૭-૨૮	૩,૦૭૦	૬,૨૬૫
૧૯૨૮-૨૯	૩,૩૫૮	૭,૧૮૭
૧૯૨૯-૩૦	૩,૩૬૫	૮,૦૫૪
૧૯૩૦-૩૧	૩,૧૮૦	૮,૫૯૩
૧૯૩૧-૩૨	૨,૮૮૮	૯,૨૦૦
૧૯૩૨-૩૩	૨,૭૫૭	૯,૫૦૯
૧૯૩૩-૩૪	૨,૮૨૬	૧૦,૯૮૨
૧૯૩૪-૩૫	૩,૦૩૧	૧૦,૨૫૨

હિંદની બૅંકો

ઇમ્પિરિયલ બૅંક ઑફ ઇંડિયા

ઈસ્ટ ઇંડિયા કંપનીના સમયમાં સ્થાપવામાં આવેલી, બંગાળ, મુંબઈ તથા મદ્રાસ ઇલાકાની ત્રણ બેંકોનું ૧૯૨૧માં જોડાણ કરતાં ઇમ્પિરિયલ બૅંક ઑફ ઇંડિયાની સ્થાપના થઈ. તેના પ્રમુખ મથકો ત્રણે બેંકોની

મૂડી, ૩,૭૫,૦૦,૦૦૦ રૂપિયાની હતી. પૂરેપૂરા ભરાયેલા ૫૦૦ રૂ.ના શેરોમાં તે વહેંચાયેલી હતી. ૧૯૨૦ના ઈમ્પિરિયલ બેંક એક્ટ મુજબ વધારાની ૭,૫૦,૦૦,૦૦૦ની મૂડીની પરવાનગી આપવામાં આવી. તેને રૂ. ૫૦૦)ના શેરોમાં વહેંચી નાખવામાં આવી. તે શેરો પેટે રૂ. ૧૨૫) લેવામાં આવતાં અત્યારની બેંકની મૂડી ૧૧,૨૫,૦૦,૦૦૦ થઈ છે, જેમાંથી રૂપિયા ૫,૬૨,૫૦,૦૦૦ની મૂડી વસૂલ થઈ ગઈ છે. બેંકની વ્યવસ્થા ડીરેક્ટરોની બોર્ડના હાથમાં છે. કલકત્તા, મુંબઈ તથા મદ્રાસમાં સ્થાનિક બોર્ડ છે, ઈમ્પિરિયલ બેંકની સ્થાપના થતાં જ સરકારે બેંક સંબંધી બધું કામકાજ તેને સોંપી દીધું. નવી બેંકે પાંચ વર્ષમાં ૧૦૦ શાખાઓ ઉઘાડવાનું માથે લીધું અને અગત્યની બાબતોમાં ઈમ્પિરિયલ બેંકને સૂચના આપવાની ગવર્નર જનરલને સત્તા આપવામાં આવી.

	મૂડી	રિઝર્વ અને બાકીનું બધું	રોકડ પુરાંત	કુલ અનામત
	(રૂ. ૧૦૦૦માં)	(રૂ. ૧,૦૦૦માં)	(રૂ. ૧,૦૦૦માં)	(રૂ. ૧,૦૦૦માં)
૧૯૨૫	૫,૬૨,૫૦	૪,૯૨,૭૮	૧૭,૪૬,૮૨	૮૩,૨૯,૭૭
૧૯૨૬	૫,૬૨,૫૦	૫,૦૯,૫૦	૨૦,૯૦,૧૦	૮૦,૩૫,૦૬
૧૯૨૭	૫,૬૨,૫૦	૫,૨૪,૦૭	૧૦,૮૮,૬૫	૭૯,૨૯,૪૫
૧૯૨૮	૫,૬૨,૫૦	૫,૩૯,૨૨	૧૦,૫૭,૫૮	૭૯,૨૫,૩૦
૧૯૨૯	૫,૬૨,૫૦	૫,૪૭,૭૬	૧૩,૯૯,૮૫	૭૯,૨૪,૨૮
૧૯૩૦	૫,૬૨,૫૦	૫,૫૨,૫૬	૧૩,૦૪,૨૪	૮૩,૯૬,૯૭
૧૯૩૧	૫,૬૨,૫૦	૫,૧૪,૦૫	૧૧,૦૩,૯૫	૭૨,૧૭,૭૫
૧૯૩૨	૫,૬૨,૫૦	૫,૪૨,૯૬	૨૦,૯૭,૦૦	૭૫,૪૩,૩૦
૧૯૩૩	૫,૬૨,૫૦	૫,૪૯,૩૬	૧૮,૫૯,૭૬	૮૦,૫૬,૮૩
૧૯૩૪	૫,૬૨,૫૦	૫,૬૫,૬૫	૧૮,૯૭,૩૮	૮૧,૦૦,૧૫

એક્સ્ચેન્જ બેંકો

હિંદના પરદેશ સાથે વેપાર ખેડતા વેપારીઓ, બીજા દેશોના વેપારીઓની માફક મોટો વેપાર ખેલતા હોઈ, વેપારમાંથી ધાર્યા પ્રમાણે મૂડી છૂટી થઇ શકતી નથી. આટલો મોટો વેપાર ખેડવા માટે તેમની

પાસે પૂરતી મૂડી ન હોય તે સ્વાભાવિક છે. આ લોકોને પરદેશ સાથે વેપાર કરતી વિશિષ્ટ પ્રકારની બેંકો પર આધાર રાખવો પડે છે. આ રીતે એક્સ્ચેન્જ બેંકો અસ્તિત્વમાં આવી. આ બધી બેંકો યુરોપીઅનો છે. આખા હિંદભરમાં તેની શાખાઓ તથા એજન્સીઓ છે.

મોટી એક્સ્ચેન્જ બેંકો નીચે મુજબ છે.

નેશનલ બેંક ઑફ ઇંડિયા, લોઇડ્ઝ બેંક, ચાર્ટર્ડ બેંક ઑફ ઇંડિયા, ઑસ્ટ્રેલિયા એન્ડ ચાયના; ગ્રિન્ડલે એન્ડ કંપની, હોંગકોંગ અને શાંગહાઇ બેંકીંગ કૉર્પોરેશન.

પરદેશની હૂંડીની લે-વેચ કરીને હિંદના પરદેશ સાથેના વેપારને પૈસાથી સભર કરવાનું એક્સ્ચેન્જ બેંકોનું મુખ્ય કાર્ય છે.

	મૂડી, રીઝર્વ ફંડ અને બીજું બધું (૧૦૦૦ પૌંડમાં)	હિંદમાં ડીપોઝીટ (૧૦૦૦ પૌંડમાં)	હિંદમાં રોકડ પુરાંત (૧૦૦૦ પૌંડમાં)
૧૯૨૫	૧૩૮,૩૧૧	૫૨,૯૦૯	૭,૦૬૨
૧૯૨૬	૧૪૮,૦૦૩	૫૩,૬૫૮	૮,૦૪૬
૧૯૨૭	૧૮૦,૯૧૯	૫૧,૬૪૭	૬,૦૯૮
૧૯૨૮	૧૮૭,૯૨૩	૫૩,૩૫૪	૬,૦૪૨
૧૯૨૯	૨૨૭,૬૨૫	૪૯,૯૯૪	૬,૭૮૫
૧૯૩૦	૧૯૩,૬૧૬	૫૧,૦૮૬	૫,૭૮૨
૧૯૩૧	૧૮૫,૯૬૪	૫૦,૬૦૪	૬,૬૦૫
૧૯૩૨	૧૭૩,૮૪૬	૫૪,૭૯૯	૭,૨૦૦
૧૯૩૩	૧૪૩,૦૮૦	૫૩,૦૮૮	૫,૦૪૦
૧૯૩૪	૧૪૧,૬૧૮	૫૮,૫૦૦	૫,૭૬૨

જોઇન્ટ સ્ટૉક બેંકો

ભરાયેલ મૂડી તથા અનામત મળીને ઓછામાં ઓછા એક લાખ રૂપિયાવાળી હિંદમાં ૧૦૫ જોઇન્ટ સ્ટૉક બેંકો છે. આ બેંકોના બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. (अ) ભરાયેલ મૂડી અને અનામત મળીને રૂપિયા પાંચ લાખ અને તેથી વધારે મૂડીવાળી બેંકો

(ब) ભરાયેલ મૂડી અને અનામત મળીને એક લાખથી વધારે અને પાંચ લાખથી ઓછી મૂડીવાળી બેંકો. આ બેંકો અનામત રાખે છે, સ્થાનિક બિલોને વટાવી આપે છે, રોકડ ખાતાં રાખે છે, શેરબજારની જામીનગીરીઓ, અનાજ અથવા કાપડ પર પૈસા ધીરે છે, શેરની લેવેચ કરે છે અને બેંકોને લગતું બીજું કામકાજ કરે છે.

	બેંકોની સંખ્યા	મૂડી તથા અનામત	લોકોની ડીપોઝીટ	રોકડ પુરાંત
अ वर्ग		(લાખ રૂ. માં)	(લાખ રૂ. માં)	(લાખ રૂ. માં)
૧૯૩૦	૩૧	૧૧,૯૦	૬૩,૨૬	૭,૬૮
૧૯૩૧	૩૪	૧૨,૦૮	૬૨,૨૬	૭,૭૧
૧૯૩૨	૩૪	૧૨,૨૧	૭૨,૩૪	૯,૭૬
૧૯૩૩	૩૪	૧૨,૩૪	૭૧,૬૮	૧૦,૯૨
૧૯૩૪	૩૬	૧૨,૬૭	૭૬,૭૭	૧૧,૧૪
ब वर्ग				
૧૯૩૦	૫૭	૧,૪૧	૪,૩૯	૫૨
૧૯૩૧	૫૪	૧,૨૮	૩,૯૨	૪૭
૧૯૩૨	૫૮	૧,૨૯	૩,૯૩	૬૪
૧૯૩૩	૫૫	૧,૩૧	૪ ૭૫	૭૯
૧૯૩૪	૬૯	૧,૪૯	૫,૧૧	૭૨

હિંદની જોઇન્ટ સ્ટૉક બેંકો પૈકી નીચેની પાંચ બેંકો મોટી ગણાય છે

	અલ્લાહાબાદ બેંક ૧૯૩૬	બરોડા બેંક ૧૯૩૬
મૂડી	રૂપિયા ૩૫,૫૦,૦૦૦	રૂપિયા ૩૦,૦૦૦,૦૦૦
રીઝર્વ ફંડ	૪૪,૫૦,૦૦૦	૨૪,૦૦,૦૦૦
લોકોની અનામત	૯,૭૬,૩૬,૩૧૮	૩,૦૫,૭૩,૮૮૬
વ્યાજ	૧૮ ટકા	૧૦ ટકા

	નેશનલ બેંક ઓફ઼ ઇંડિયા	સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ઼ ઇંડિયા
મૂડી રૂપિયા	૧,૦૦,૦૦,૦૦૦	૩,૬૮,૧૩,૨૦૦
રીઝર્વફંડ	૧,૦૫,૦૦,૦૦૦	૮૨,૬૮,૮૬૨
લોકોની અનામત	૧૬,૯૯,૯૪,૨૭૭	૭૭,૭૮,૪૧,૦૩૩
વ્યાજ	૧૦ ટકા	૮ ટકા

પંજાબ નેશનલ બેંક

મૂડી રૂપિયા	૩૧,૩૪,૨૧૨
રીઝર્વફંડ	૨૧,૪૯,૮૧૦
લોકોની અનામત	૫,૭૮,૪૪,૪૬૬
વ્યાજ	૬ ટકા

હિંદી જોઇન્ટ સ્ટોક બેંકોનાં દિવાળાં

૧૯૨૫	૧૭	૧૯૩૦	૧૨
૧૯૨૬	૧૪	૧૯૩૧	૧૮
૧૯૨૭	[illegible]	૧૯૩૨	૨૪
૧૯૨૮	૧૩	૧૯૩૩	૨૬
૧૯૨૯	૧૧	૧૯૩૪	૩૦

રિઝર્વ બેંક ઓફ઼ ઇન્ડિયા

હિંદમાં રિઝર્વ બેંકની સ્થાપના હાલમાં થઈ છે. અત્યાર સુધી સરકાર તથા ઇમ્પીરિયલ બેંક જે કામો કરતી તેમાંના અતિ મહત્ત્વનાં કામો તેને કરવાનાં છે.

(૧) નોટો બહાર પાડવાનો તથા હૂંડીઓની વ્યવસ્થા કરવાનો મુખ્ય હક તેને સોંપ્યો.

(૨) સરકાર અને દેશની બીજી બધી [illegible] તરીકે વર્તે.

(૩) [illegible]

બહાર પાડવાના તથા અનામત ખાતાં સુદ્ધાં કરન્સી ખાતાનાં બધાં કાર્યો તે હાથ ધરશે.

હિંદના શરાફોની બેંક બનશે અને હિંદની શરાફી-પ્રવૃત્તિને અંકુશમાં રાખવા માટે તથા તેના પર પોતાનો પ્રભાવ પાડવામાં તે સાચો ભાગ ભજવશે. સરકારી હિસાબ, જાહેર દેવું અને રાજ્યનાં બીજાં કાર્યો જે અત્યારે ઇમ્પીરીઅલ બેંક કરે છે તે બધાંની જોખમદારી રીઝર્વ બેંક ઉપર આવશે. એટલે ઇમ્પીરીઅલ બેંકના મૂળ કાયદામાં જે કેટલાક પ્રતિબંધ હતા તે દૂર કરવા માટે એક કાયદો પસાર કરવામાં આવેલ છે. તેમાં એવી શરત છે કે જે જે સ્થળોએ રિઝર્વ બેંકની શાખા ન હોય ત્યાં ઇમ્પીરીઅલ બેંક રિઝર્વ બેંકના એજન્ટ તરીકે કામ કરશે. બેંકનું મુખ્ય કાર્ય નોટ બહાર પાડવાનું છે. ૧૯૩૫ના એપ્રિલની પહેલી તારીખે બેંકે સોનાની અનામતનો તથા ચલણનો ચાર્જ સંભાળી લીધો. ગવર્મેન્ટ લોનનું કામ પણ રિઝર્વ બેંક સંભાળશે.

બેંકનું બંધારણ

બેંકના બંધારણની મુખ્ય કલમો નીચે આપી છે:

(૧) ૧૦૦ રૂ.નો એક, એવા ૫,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં મળી બેંકની મૂડી પાંચ કરોડની છે.

(૨) નામદાર શહેનશાહની હિંદી પ્રજા તથા દેશી રાજ્યની પ્રજા, હિંદમાં રહેતી બ્રિટિશ પ્રજા, હિંદીઓનો ભેદ ન ગણતા હોય તેવા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની પ્રજા, હિંદમાં અગર ઉપર જણાવેલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં ઊભી થયેલ કંપનીઓ આ શેરો ધરાવી શકશે.

(૩) બેંકની ઑફિસ મુંબઈ, કલકત્તા, દિલ્હી, મદ્રાસ અને રંગૂનમાં રહેશે તથા સંખ્યાબંધ શાખાઓ સ્થાપવામાં આવશે.

(૪) મધ્યસ્થ મંડળના હાથમાં બેંકની વ્યવસ્થા રહેશે. તે મંડળમાં આ અધિકારીઓનો સમાવેશ થશે. (અ) બોર્ડે કરેલ ભલામણ ધ્યાનમાં લઈને ગવર્નર જનરલની સભાએ નીમેલ ગવર્નર તથા બે ડેપ્યુટી ગવર્નરો (બ) ગવર્નર જનરલની સભાએ નીમેલા ચાર ડીરેક્ટરો (ક) શેરહોલ્ડરોએ પસંદ કરેલા આઠ ડીરેક્ટરો (ડ) ગવર્નર જનરલની સભાએ નીમેલ એક સરકારી અધિકારી.

ડેપ્યુટી ગવર્નરોને તથા સરકારે નીમેલ અધિકારીને મત આપવાનો હક્ક રહેશે નહિ અને આથી ૧૩ ડીરેક્ટરો—૫ સરકાર નિયુક્ત તથા ૮ લોકોએ પસંદ કરેલા—ને દરેકને એક મત આપવાનો હક્ક રહેશે

(૫) ઉપર જણાવેલ પાંચે શહેરોમાં લોકલ બોર્ડ રહેશે તેના સભ્યોમાંથી પાંચ તે તે વિભાગના શેરહોલ્ડરોએ ચૂંટી કાઢેલા તથા ત્રણ સુધી ગવર્નરના નીમેલા હશે

પાંચ શેરો ધરાવનાર એ મત આપી શકશે પણ કોઈપણ સંજોગોમાં તે દશથી વધારે મત આપી શકશે નહિ લોકલબોર્ડમાં ચૂંટાઈને આવેલ સભ્યો મધ્યસ્થ મંડળના ડીરેક્ટરોની ચૂંટણી પોતામાંથી કરશે મુંબઈ કલકત્તા અને મદ્રાસ—દરેકમાં બે તથા દિલ્હી તથા રંગૂન—દરેકમાં એક ડીરેક્ટરની ચૂંટણી કરવામાં આવશે

કાયદાની શરત પ્રમાણે પહેલા ડીરેક્ટરો ગવર્નર જનરલની સભાએ નીમ્યા છે અને તેમાંના આઠનું સ્થાન ચૂંટાયેલા સભ્યો ક્રમશઃ લેશે

બેંકની મતાવાર તથા ભરાયેલી થાપણ ૫ ૦૦ ૦૦,૦૦૦ની છે (રૂ. ૧૦૦)ના પૂરા ભરાયેલા ૫,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં તે વહેંચાયેલ છે

ડીરેક્ટરોની મધ્યસ્થ બોર્ડ—સર ઓસ્બોર્ન સ્મિથ (ગવર્નર) સર જેમ્સ ટેલર (ડેપ્યુટી ગવર્નર) મણિલાલ બી નાણાવટી (ડેપ્યુટી ગવર્નર) સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ સર એડવર્ડ બેન્થલ સર બદ્રીદાસ ગોયન્કા ખાન બહાદુર સૈયદ મરાતિબઅલી સર [illegible] સિંગ મ[illegible]યા સર એમ રામચન્દ્રરાવ, સુ પો ખાન, સર હોમી મહેતા, એ એ બ્રુસ, લાલા શ્રીરામ આદમ હાજી મહમદ શેઠ અને જે ડબ્લ્યુ [illegible]

	લોકોની અનામત રકમ	ચોખ્ખો નફો	વધારો	વ્યાજની વહેંચણી
	રૂપિયા	રૂપિયા	રૂપિયા	ટકા
૧૯૩૫	૩૪ ૬૫,૧૮ ૮૭૦	૫૧,૦૫૭૪૪	૪૨ ૮૩,૨૪૪	૩½ ટકા
૧૯૩૬	૨૧,૨૮,૪૧,૮૬૩	૫૩,૪૨,૧૦૦	૫૩,૮૨,૧૦૦	૩½ ટકા

*રિઝર્વ બેંકના કાયદાની ૪૭ મી કલમ મુજબ વધારો ગવર્નર જનરલ ઈન કાઉન્સીલને આપવાનો છે

	શેરોની વહેંચણી			શેર હોલ્ડરોની સંખ્યા	
	૧૯૩૫	૧૯૩૬		૧૯૩૫	૧૯૩૬
મુંબઇ	૧,૪૦,૦૦૦	૧,૮૯,૮૩૮	મુંબઇ	૨૮,૦૦૦	૨૨,૩૪૨
કલકત્તા	૧,૪૫,૦૦૦	૧,૩૧,૪૨૩	કલકત્તા	૨૩,૮૯૦	૧૫,૫૭૧
દિલ્હી	૧,૧૫,૦૦૦	૯૭,૮૧૪	દિલ્હી	૨૩,૦૦૦	૧૬,૭૪૪
મદ્રાસ	૭૦,૦૦૦	૬૧,૭૧૭	મદ્રાસ	૧૪,૦૦૦	૯,૭૦૨
રંગૂન	૨૦,૦૦૦	૨૦,૨૦૮	રંગૂન	૩,૧૫૭	૧,૯૧૪

સહકારી બેંકો

અ વર્ગ (મૂડી તથા રિઝર્વ ફંડ મળી રૂપિયા પાંચ લાખ કે તેથી વધારે)

	બેંકોની સંખ્યા	મૂડી, રિઝર્વ તથા બીજાં ફંડો (૧૦૦૦ રૂ.માં)	અનામત ડીપોઝીટ તથા લોનો (૧૦૦૦૦ રૂ.માં)
૧૯૨૯-૩૦	૨૨	૨,૦૪,૭૦	૧૦,૯૦,૧૬
૧૯૩૦-૩૧	૨૭	૨,૫૫,૯૨	૧૨,૫૭,૩૮
૧૯૩૧-૩૨	૩૨	૨,૯૫,૭૦	૧૪,૮૨,૭૯
૧૯૩૨-૩૩	૩૩	૩,૩૬,૮૭	૧૭,૫૭,૦૪
૧૯૩૩-૩૪	૩૨	૩,૨૮,૮૦	૧૬,૫૬,૩૬
૧૯૩૪-૩૫	૩૮	૩,૯૬,૫૨	૨૭,૬૩,૩૨

વ વર્ગ (એક લાખથી વધારે અને પાંચ લાખની નીચે)

૧૯૨૯-૩૦	૧૫૭	૩,૦૮,૦૫	૧૬,૧૨,૭૮
૧૯૩૦-૩૧	૧૭૨	૩,૩૫,૩૦	૧૭,૬૬,૧૫
૧૯૩૧-૩૨	૧૭૬	૩,૪૦,૬૦	૧૭,૧૨,૫૮
૧૯૩૨-૩૩	૧૮૭	૩,૭૬,૫૦	૧૯,૫૮,૮૯
૧૯૩૩-૩૪	૧૯૭	૩,૯૬,૮૭	૧૪,૨૧,૨૭
૧૯૩૪-૩૫	૧૯૮	૪,૦૬,૪૫	૧૮,૪૯,૬૬

બેંકનો દર

સરકારી લોન કે એવી બીજી જામીનગીરી પર ઇમ્પીરીઅલ બેંક જે વ્યાજનો દર લે છે તેના આ આંકડા છે, આ દરમાં અવારનવાર ફેરફાર થયા કરે છેઃ

	વાર્ષિક સરેરાશ		વાર્ષિક સરેરાશ
૧૯૨૫	૫.૬૪	૧૯૩૦	૫.૮૯
૧૯૨૬	૫.૧૭	૧૯૩૧	૭.૦૪
૧૯૨૭	૬.૭૩	૧૯૩૨	૫.૦૩
૧૯૨૮	૬.૨૦	૧૯૩૩	૩.૫૬
૧૯૨૯	૬.૩૩	૧૯૩૪	૩.૫૦

ચેક ક્લિઅરન્સ

	૧૯૩૫	૧૯૩૬
કલકત્તા	રૂા. ૯,૩૮,૮૭,૪૨,૦૦૦	રૂા. ૮,૯૮,૫૭,૭૬,૦૦૦
મુંબઈ	૭,૪૩,૮૭,૮૫,૦૦૦	૭,૨૧,૨૬,૫૨,૦૦૦

હિંદમાં બેંકોની સંખ્યા

	જોઇન્ટસ્ટોક બેંકો	એક્સ્ચેન્જ બેંકો
૧૯૨૫	૭૪	૧૮
૧૯૨૬	૭૫	૧૮
૧૯૨૭	૭૭	૧૮
૧૯૨૮	૭૪	૧૮
૧૯૨૯	૭૮	૧૮
૧૯૩૦	૮૮	૧૮
૧૯૩૧	૮૮	૧૭
૧૯૩૨	૮૬	૧૮
૧૯૩૩	૮૯	૧૮
૧૯૩૪	૧૦૫	૧૭

બેંકોની મળેલી ડીપોઝીટ

વર્ષ	એક્સચેન્જ બેંક (લાખ રૂ.માં)	ઇમ્પીરીઅલ બેંક* (લાખ રૂ.માં)	હિંદી જોઇન્ટસ્ટોક બેંકો (લાખ રૂ.માં)
૧૯૧૮	૩૧,૦૪	૪૨,૩૭	૨૪,૧૦
૧૯૧૯	૭૪,૩૬	૭૬,૦૪	૬૧,૨૭
૧૯૨૦	૭૪,૮૦	૮૭,૦૪	૭૩,૪૮
૧૯૨૧	૭૫,૨૦	૭૨,૫૮	૮૦,૧૬
૧૯૨૨	૭૩,૩૮	૭૧,૧૬	૬૫,૦૨
૧૯૨૩	૬૮,૪૪	૮૨,૭૬	૪૭,૬૯
૧૯૨૪	૭૦,૬૩	૮૪,૨૧	૫૫,૧૬
૧૯૨૫	૭૦,૫૫	૮૩,૩૦	૫૭,૯૧
૧૯૨૬	૭૧,૫૪	૮૦,૩૫	૬૩,૧૫
૧૯૨૭	૬૮,૯૬	૭૯,૨૭	૬૪,૩૦
૧૯૨૮	૭૧,૧૪	૭૯,૨૫	૬૬,૩૫
૧૯૨૯	૬૬,૬૬	૮૩,૨૪	૬૬,૩૦
૧૯૩૦	૬૮,૧૧	૮૩,૯૭	૬૭,૫૨
૧૯૩૧	૬૭,૪૭	૭૨,૧૭	૬૬,૦૭
૧૯૩૨	૭૩,૦૬	૭૫,૪૩	૭૬,૧૬
૧૯૩૩	૭૦,૭૮	૮૦,૫૬	૭૬,૩૧
૧૯૩૪	૭૧,૩૯	૮૧,૦૦	૮૧,૮૮

* ૧૯૨૦ સુધી ઇલાકાની ત્રણ બેંકો. ત્યાર પછી ઇમ્પીરીઅલ બેંક.

હિંદમાં વીમો

સાલ	હિંદી કંપનીઓ	બિનહિંદી કંપનીઓ	કુલ
૧૯૨૮	૯૭	૧૪૮	૨૪૫
૧૯૨૯	૧૦૮	૧૪૯	૨૫૭
૧૯૩૦	૧૩૦	૧૪૭	૨૭૭
૧૯૩૧	૧૩૬	૧૪૬	૨૮૨

સાલ	હિંદી કંપનીઓ	બિનહિંદી કંપનીઓ	કુલ
૧૯૩૨	૧૬૯	૧૫૦	૩૧૯
૧૯૩૩	૧૯૪	૧૪૭	૩૪૧
૧૯૩૪	૨૧૭	૧૪૯	૩૬૬

હિંદી કંપનીને વીમાનું મળેલ કુલ કામકાજ

	પોલીસીની સંખ્યા	નવી મળેલ વીમાની રકમ (કરોડ રૂ. માં)	પ્રીમિયમની આવક (લાખ રૂ. માં)
૧૯૩૧	૫૦૨,૦૦૦	૯૪	૪,૫૦
૧૯૩૨	૫૫૪,૦૦૦	૧,૦૨	૪,૭૫
૧૯૩૩	૬૩૬,૦૦૦	૧,૧૪	૫,૩૦
૧૯૩૪	૭૪૨,૦૦૦	૧,૩૨	૬,૦૦

બિનહિંદી કંપનીઓનું કામકાજ

૧૯૩૧	૨૧૨,૦૦૦	૭૪	૪,૯૦
૧૯૩૨	૨૨૦,૦૦૦	૭૬	૪,૨૫
૧૯૩૩	૨૩૧,૦૦૦	૭૯	૪,૩૩
૧૯૩૪	૨૪૫,૦૦૦	૮૩	૪,૫૦

બ્રિટિશ હિંદમાં ચાનું ઉત્પન્ન

હિંદમાં ચાની કુલ ખેતીના પ્રદેશના ૭૬ ટકા ખેતી, આસામ અને ઉત્તર બંગાળાના બે પ્રાંતો (દાર્જિલીંગ તથા જલપૈગુરી)માં કરવામાં આવે છે. દક્ષિણ હિંદના મલબારકાંઠાના ઉચ્ચ પ્રદેશ (જેમા ત્રાવણકોર તથા કોચીનનાં દેશી રાજ્યો તથા બ્રિટિશ સત્તા હેઠળના મલબાર, નીલગિરિ તથા કોઇબિંતૂર પ્રદેશોનો સમાવેશ થાય છે)માં કુલ પેદાશના ૧૯ ટકા ચા ઉત્પન્ન થાય છે.

ચાની ખેતીનો વિસ્તાર

વર્ષ	એકર	વર્ષ	એકર
૧૯૨૫	૭૨૭,૬૬૩	૧૯૩૧	૮૦૬,૮૨૯
૧૯૨૬	૭૩૯,૪૨૩	૧૯૩૨	૮૦૭,૭૨૦
૧૯૨૭	૭૫૧,૯૯૪	૧૯૩૩	૮૧૮,૦૬૫
૧૯૨૮	૭૭૫,૮૯૮	૧૯૩૪	૮૨૬,૩૩૭
૧૯૨૯	૭૮૮,૦૦૧	૧૯૩૫	૮૨૬,૮૪૪
૧૯૩૦	૮૦૩,૫૩૨		

ઉત્પન્ન

વર્ષ	રતલ	વર્ષ	રતલ
૧૯૨૫	૩૬૩,૫૦૬,૫૭૧	૧૯૩૧	૩૯૪,૦૮૩,૫૦૫
૧૯૨૬	૨૯૨,૯૩૩,૧૮૨	૧૯૩૨	૪૩૩,૬૬૯,૨૮૯
૧૯૨૭	૩૯૦,૯૧૯,૮૪૫	૧૯૩૩	૩૮૩,૬૭૪,૪૪૩
૧૯૨૮	૪૦૪,૧૫૩,૧૬૯	૧૯૩૪	૪૦૦,૦૯૫,૬૧૪
૧૯૨૯	૪૩૨,૮૪૧,૯૮૧	૧૯૩૫	૩૯૪,૪૨૯,૦૦૦
૧૯૩૦	૩૯૧,૦૮૦,૭૮૮		

નિકાસ

	દરિયામાર્ગે (૧૦૦૦ રતલમાં)	જમીનમાર્ગે (૧૦૦૦ રતલમાં)
૧૯૩૦–૩૧	૩૫૬,૨૩૯	૮,૨૮૭
૧૯૩૧–૩૨	૩૪૧,૫૧૮	૮,૫૬૮
૧૯૩૨–૩૩	૩૭૮,૮૩૭	૮,૬૫૧
૧૯૩૩–૩૪	૩૧૭,૮૧૬	૧૪,૪૪૧
૧૯૩૪–૩૫	૩૨૫,૦૭૦	૧૨,૧૧૭
૧૯૩૫–૩૬	૩૧૩,૨૬૨	૧૫,૮૩૮

કંપનીઓની સંખ્યા

વર્ષ	હિંદમાં સ્થપાયેલી	યુનાઇટેડ કિંગ્ડમ તથા બીજે સ્થપાયેલી
૧૯૩૦–૩૧	૪૯૨	૧૮૨
૧૯૩૧–૩૨	૪૮૬	૧૮૭
૧૯૩૨–૩૩	૪૭૧	૧૮૬
૧૯૩૩–૩૪	૪૫૮	૧૮૫
૧૯૩૪–૩૫	૪૪૩	૧૮૨

ભરપાઇ થયેલ થાપણ

	હિંદી (રૂ. ૧૦૦૦ માં)	યુરોપિયન (૧૦૦૦ પૌંડમાં)
૧૯૩૦–૩૧	૧૩૧,૬૬૧	૨૭,૧૬૬
૧૯૩૧–૩૨	૧૩૧,૬૯૦	૨૮,૭૩૯
૧૯૩૨–૩૩	૧૩૩,૬૩૫	૨૮,૫૩૧
૧૯૩૩–૩૪	૧૨૯,૨૧૪	૨૭,૪૫૭
૧૯૩૪–૩૫	૧૨૭,૪૭૮	૨૭,૩૩૫

હિંદની ખેતી

પાકની ઋતુ

ચોખા : સામાન્યતઃ ચોખા શિયાળુપાક ગણાય છે. કેમકે ડિસેમ્બર–જાન્યુઆરીમાં તેનો પાક ઉતારવામાં આવે છે. મે થી ઓગસ્ટ સુધીમાં તે વાવવામાં આવે છે. થોડી અગત્યની બીજી બે જાત પણ છે. શરદઋતુના ચોખા અને ઉનાળુ ચોખા. શરદઋતુના ચોખા મે–જૂનમાં વાવવામાં આવે છે. તેનો પાક સપ્ટેમ્બરમાં ઉતરે છે, ઉનાળુ ચોખા જાન્યુઆરી–ફેબ્રુઆરીમાં વાવવામાં આવે છે ને મે–જૂનમાં તેનો પાક ઉતરે છે.

ઘઉં : હિંદમાં વસંતઋતુનો પાક છે. ઓકટોબરથી-ડિસેમ્બર સુધીમાં વાવવામાં આવે છે અને માર્ચથી મે સુધીમાં તેનો પાક ઉતરે છે.

શેરડી : સામાન્યત ફેબ્રુઆરીથી મે સુધી વાવવામાં આવે છે અને નવેમ્બરથી જાન્યુઆરી સુધીમા કાપવામાં આવે છે. મદ્રાસમાં ડિસેમ્બરથી મે સુધીમાં કાપવામાં આવે છે.

ચા : ચાનાં બી નવેમ્બર અને માર્ચ સુધીમા વાવવામા આવે છે અને ૭ મહિના થાય ત્યારે તેની કલમ વાવે છે. ઉત્તર હિંદમાં મે થી ડિસેમ્બર સુધીમા તથા દક્ષિણ હિંદમાં જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર સુધીમાં ચાના પાંદડા વીણવામાં આવે છે.

રૂ : રૂના આગતર તથા પાછતર એમ બે પાક થાય છે. આગતરનો પાક મધ્ય તથા ઉત્તર હિંદમાં અને પાછતરનો પાક દક્ષિણ અને પશ્ચિમ હિંદમાં થાય છે. બન્ને પાક સાથે લેતાં વાવેતરની ઋતુ માર્ચથી ઑગસ્ટ સુધીની તથા પાકની ઋતુ ઑક્ટોબરથી એપ્રિલની ગણાય છે. દક્ષિણ હિંદના કેટલાક ભાગોમાં વાવવાનું ડિસેમ્બર સુધી તથા પાકનું કામ જુલાઈ સુધી ચાલે છે.

શણ : માર્ચથી મે સુધીમાં વાવેતર થાય છે અને ઑગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરમાં પાક લેવાય છે.

અળસી : ઑગસ્ટથી ઑક્ટોબર સુધીમાં વાવવામાં આવે છે અને જાન્યુઆરીથી એપ્રિલ સુધીમાં પાક લેવાય છે

સરસી અને રાઈ : વસંતઋતુનાં તેલીબીયાં છે. ઑગસ્ટથી ઑક્ટોબર સુધી વાવવામાં આવે છે અને જાન્યુઆરીથી એપ્રિલ સુધીમાં પાક લેવાય છે.

તલ : ખાસ કરીને શિયાળુ પાક છે. મે થી જુલાઇ સુધીમાં સામાન્યતઃ વાવવામાં આવે છે અને ઑક્ટોબરથી ડિસેમ્બર સુધીમાં પાક લેવાય છે. કેટલાંક સ્થળોએ ઉનાળુ પાક પણ થાય છે. આ પાક જાન્યુઆરી ફેબ્રુઆરીમાં વવાઈ મે થી જુલાઈ સુધીમાં ઊતરે છે.

એરંડી : મે થી જુલાઈ સુધીમાં વવાઈને જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીમાં પાક લેવાય છે. એક બીજી જાત સપ્ટેમ્બરમાં વવાય છે અને માર્ચ-એપ્રિલમાં પાક લેવાય છે.

મગફળી : મે થી ઑગસ્ટ સુધીમાં વવાય છે અને નવેમ્બરથી જાન્યુઆરી સુધીમાં પાક લેવાય છે. મદ્રાસમાં ઉનાળુ પાક પણ લેવાય છે.

કોપ્રી : કોપ્રી વાવીને ચોમાસામાં ફરીને વાવવામાં આવે છે. પાકનો સમય ઑક્ટોબરથી જાન્યુઆરી સુધીનો છે.

પાક અને તેનાં ઉત્પત્તિ-સ્થાનો

તલ : બર્મા, સંયુક્ત પ્રાંતો, મદ્રાસ, મુંબઈ, સિંધ, મધ્ય પ્રાંત અને વરાડ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, બંગાળ, પંજાબ, અજમેર-મેરવાડા, હૈદ્રાબાદ રાજ્ય, વડોદરા તથા કોટામાં થાય છે.

એરંડી : મદ્રાસ, મુંબઈ, સિંધ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, મધ્ય પ્રાંત અને વરાડ, સંયુક્ત પ્રાંત, હૈદ્રાબાદ રાજ્ય, માઇસોર, વડોદરા.

મગફળી : મદ્રાસ, મુંબઈ, બર્મા, મધ્ય પ્રાંત, વરાડ, હૈદ્રાબાદ.

કૉફી : મદ્રાસ, કૂર્ગ, માઇસોર રાજ્ય, ત્રાવણકોર અને કોચીન.

રબ્બર : બર્મા, મદ્રાસ, કૂર્ગ, માઇસોર રાજ્ય, ત્રાવણકોર અને કોચીન.

ચોખા : બંગાળ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, મદ્રાસ, યુક્ત પ્રાંતો, મધ્ય પ્રાંત અને વરાડ, આસામ, મુંબઈ, સિંધ, દેશીરાજ્યો જેવાં કે હૈદ્રાબાદ, માઇસોર, વડોદરા, રામપુર રાજ્ય વિગેરે.

ઘઉં : પંજાબ, યુક્તપ્રાંતો, મધ્યપ્રાંત અને વરાડ, મુંબઈ, સિંધ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, સરહદપ્રાંત, બંગાળા, દિલ્હી, અજમેર–મેરવાડા, મધ્યહિંદ, ગ્વાલિયર, રજપુતાના, હૈદ્રાબાદ, વડોદરા અને માઇસોર.

શેરડી : યુક્તપ્રાંતો, પંજાબ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, બંગાળ, મદ્રાસ, મુંબઈ, સિંધ, સરહદ પ્રાંત, આસામ, મધ્ય પ્રાંત અને વરાડ, દિલ્હી, હૈદ્રાબાદ, માઇસોર, વડોદરા અને કેટલાંક દેશી રાજ્યો.

ચા : આસામ, બંગાળ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, યુક્તપ્રાંતો, પંજાબ, મદ્રાસ, કૂર્ગ, ત્રિપુરા, ત્રાવણકોર કોચીન અને માઇસોરનાં દેશીરાજ્યો.

રૂ : બધા પ્રાંતો.

શણ : બંગાળ (કૂચબિહાર તથા ત્રિપુરાનાં રાજ્યો સહિત) બિહાર અને ઓરિસ્સા અને આસામ.

અળસી : મધ્ય પ્રાંત અને વરાડ, યુક્તપ્રાંતો, બિહાર અને ઓરિસ્સા, બંગાળ, મુંબઈ, પંજાબ અને મુંબઈ ઇલાકાનાં દેશી રાજ્યો જેવાં કે હૈદ્રાબાદ, કોટા વિગેરે.

સરસવ અને રાઈ : સંયુક્ત પ્રાંતો, પંજાબ, બંગાળ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, આસામ, મુંબઈ, સિંધ, સરહદ પ્રાંત, મધ્ય પ્રાંત અને વરાડ, દિલ્હી, અલવર, વડોદરા અને હૈદ્રાબાદનાં દેશી રાજ્યો.

પાકનું ઉત્પન્ન. (પંચવાર્ષિક)

	૧૯૩૧-૩૨	૧૯૩૨-૩૩	૧૯૩૩-૩૪	૧૯૩૪-૩૫	૧૯૩૫-૩૬
ચોખા (ટન)	૩૩,૦૦૧,૦૦૦	૩૧,૧૧૪,૦૦૦	૩૦,૯૦૭,૦૦૦	૩૦,૨૩૮,૦૦૦	૨૭,૯૦૨,૦૦૦
ઘઉં (ટન)	૯,૦૨૪,૦૦૦	૯,૫૫૦,૦૦૦	૯,૨૭૦,૦૦૦	૯,૭૨૯,૦૦૦	૯,૪૨૬,૦૦૦
શેરડી (ટન)	૩,૯૭૫,૦૦૦	૪,૬૭૦,૦૦૦	૪,૮૯૬,૦૦૦	૫,૧૪૧,૦૦૦	૫,૯૦૩,૦૦૦
ચા (રતલ)	૩૯૪,૦૮૩,૫૦૦	૪૪૩,૬૬૯,૦૦૦	૩૮૩,૬૭૪,૦૦૦	૪૦૦,૦૯૫,૬૦૦	૩૯૬,૬૬૦,૪૦૦
રૂ (ગાસડી)*	૪,૦૦૭,૦૦૦	૪,૬૫૭,૦૦૦	૫,૧૦૮,૦૦૦	૪,૮૫૭,૦૦૦	૫,૧૬૩,૦૦૦
શણ (ગાસડી)	૫,૫૪૨,૦૦૦	૭,૦૭૨,૦૦૦	૭,૯૮૭,૦૦૦	૮,૫૦૦,૦૦૦	૭,૨૧૫,૦૦૦
અળશી (ટન)	૪૧૬,૦૦૦	૪૦૬,૦૦૦	૩૭૬,૦૦૦	૪૨૦,૦૦૦	૩૮૪,૦૦૦
સરસવ અને રાઈ (ટન)	૧,૦૨૫,૦૦૦	૧,૦૪૨ ૦૦૦	૯૪૩,૦૦૦	૯૦૦,૦૦૦	૯૫૪,૦૦૦
તલ (ટન)	૪૭૬,૦૦૦	૫૫૧ ૦૦૦	૫૪૧,૦૦૦	૪૦૫,૦૦૦	૪૬૧,૦૦૦
એરંડી (ટન)	૧૪૬,૦૦૦	૧૫૧,૦૦૦	૧૪૩,૦૦૦	૧૦૫,૦૦૦	૧૧૯,૦૦૦
મગફળી (ટન)	૨,૨૬૮,૦૦૦	૨,૯૯૭,૦૦૦	૩,૩૩૦,૦૦૦	૧,૮૮૪,૦૦૦	૨,૨૨૮,૦૦૦
કૉફી (રતલ)	૩૩,૬૧૮,૭૦૦	૩૩,૦૩૭,૧૦૦	૩૪,૬૦૧,૦૦૦	૩૨,૭૪૪,૧૦૦	x
રબ્બર (રતલ)	૨૦,૧૧૭,૧૦૦	૬,૩૮૧,૪૦૦	૧૨,૯૧૫,૨૦૦	૩૭,૧૫૬,૩૦૦	૪૮,૫૪૫,૦૦૦

*એક ગાસડી ૪૦૦ રતલની હોય છે. xઆંકડા હજુ મળી શક્યા નથી

પાકનો વિસ્તાર (એકરમાં)

	૧૯૩૫-૩૬		૧૯૩૫-૩૬
ચોખા	૮૧,૮૪૧,૦૦૦	સરસવ	૫,૨૬૮,૦૦૦
ઘઉં	૩૩,૬૦૫,૦૦૦	શણ	૫,૬૩૩,૦૦૦
ગેરડી	૪,૦૦૩,૦૦૦	તલ	૫,૬૩૩,૦૦૦
ચા	૮૨૬,૫૦૦	એરંડી	૧,૪૪૭,૦૦૦
રૂ	૨૫,૯૯૪,૦૦૦	મગફળી	૫,૭૮૪,૦૦૦
શણ	૨,૧૮૧,૦૦૦	કૉફી	(આંકડા મળ્યા નથી)
અળશી	૩,૪૦૭,૦૦૦	રબ્બર	૨,૨૮,૮૦૦

જમીનના વર્ગ

(૧૯૩૪-૩૫)

	(૧૦૦૦ એકરમાં)
ધંધાને અંગે મપાયેલ ક્ષેત્રફળ	૬૬૮,૦૬૧
જંગલો	૮૯,૨૧૯
ખેતીને માટે ન મળે તેવી	૧૪૪,૮૧૭
વાવેતર કર્યા વિનાની, ખેડેલી જમીન સિવાયની બીજી ખેડી શકાય તેવી નકામી	૧૫૪,૨૬૭
વાવેતર કર્યા સિવાયની ચાલુ	૫૨,૨૯૯
વાવેલી જમીન	૨૨૬,૯૬૨
નહેરનું પાણી મળે તેવી જમીન	૫૦,૧૩૪

વાવેતર કરેલ કુલ જમીન (૧૦૦૦ એકરમાં)

૧૯૩૪-૩૫

અનાજ અને અનાજ સિવાયના કુલ પાકની જમીન	૩૧૨,૬૩૫
અનાજની કુલ જમીન	૪૬,૪૭૪
અનાજ સિવાય બીજી વસ્તુઓ વાવેલી જમીન	૨૫૯,૧૦૯

જંગલો

	ક્ષેત્રફળ ચો. મા.	કુલ ક્ષેત્રફળના ટકા
૧૯૨૮–૨૯	૨૪૯,૮૨૨	૨૨ ૭
૧૯૨૯–૩૦	૨૪૯,૧૫૪	૨૨.૬
૧૯૩૦–૩૧	૨૪૯,૭૧૦	૨૨ ૬
૧૯૩૧–૩૨	૨૪૫,૮૩૧	૨૨ ૩
૧૯૩૨–૩૩	૨૬૧,૨૧૯	૨૩ ૮
૧૯૩૩–૩૪	૨૮૨,૬૬૪	૨૫ ૭

જમીનમાંથી કુલ આવક (૧૦૦૦ રૂ. માં)

અજમેર–મેરવાડ	૩,૫૮	કૂર્ગ	૪,૧૩
આસામ	૧,૨૮,૬૪	દિલ્હી	૪૭૦
બંગાળા	૩,૦૦,૭૩	મદ્રાસ	૭,૫૩,૪૭
બિહાર અને ઓરિસ્સા	૧,૬૩,૮૧	માન્પુર પરગણા	૧૭
મુંબઈ	૪,૮૩,૧૪	સરહદ પ્રાંત	૨૧,૩૯
બર્મા	૫,૬૬,૭૩	પંજાબ	૪,૬૪,૭૭
મધ્યપ્રાંત અને વરાડ	૨,૩૩,૭૯	સંયુક્ત પ્રાંત	૭,૧૯,૪૦

કુલ ખેડાયેલી જમીન

	એકર		એકર
અજમેર–મેરવાડા	૩૩૬,૦૦૦	દિલ્હી	૨૦૪,૦૦૦
આસામ	૫,૭૭૧,૦૦૦	મદ્રાસ	૩૪,૦૩૦,૦૦૦
બંગાળ	૨૩,૪૪૬,૦૦૦	સરહદ પ્રાંત	૨,૨૯૦,૦૦૦
બિહાર–ઓરિસ્સા	૨૪,૭૩૩,૦૦૦	પંજાબ	૨૬,૯૫૭,૦૦૦
મુંબઈ અને સિંધ	૩૨,૫૯૫,૦૦૦	સંયુક્ત પ્રાંત	૩૫,૨૧૧,૦૦૦
બર્મા	૧૭,૭૫૬,૦૦૦	વડોદરા	૩,૨૧૪,૦૦૦
મધ્ય પ્રાંત અને		ગ્વાલિયર	૪,૫૦૩,૦૦૦
વરાડ	૨૫,૨૧૨,૦૦૦	હૈદ્રાબાદ	૨૮,૮૯૫,૦૦૦
કૂર્ગ	૧૩૮,૦૦૦	માઈસોર	૬,૬૧૭,૦૦૦

વાવેતર થયેલ કુલ જમીન

	(દશલાખ એકરમાં)		(દશલાખ એકરમાં)
૧૯૨૭–૨૮	૨૨૩·૮૬	૧૯૩૧–૩૨	૨૨૮·૮૪
૧૯૨૮–૨૯	૨૨૮·૧૭	૧૯૩૩–૩૪	૨૩૨·૧૦
૧૯૩૦–૩૧	૨૨૯·૧૨	૧૯૩૪–૩૫	૨૫૯·૧૦૯

ઢોરની સંખ્યા

	(હજારમાં)		(હજારમાં)
૧૯૩૦–૩૧	૧૫૨,૮૬૮	૧૯૩૨–૩૩	૧૫૨,૭૯૧
૧૯૩૧–૩૨	૧૫૨,૭૬૨	૧૯૩૩–૩૪	૧૫૨,૯૨૫
૧૯૩૪–૩૫	૧૫૯,૯૩૫		

મધ્યસ્થ સરકારની મહેસૂલ–આવક

બ્રિટિશ હિંદના આંકડાઓ

	મહેસૂલ (રૂ.)	ખર્ચ. (રૂ.)
૧૯૨૫–૨૬	૧,૩૩,૧૭,૩૦,૪૯૨	૧,૨૯,૮૬,૧૨,૩૦૫
૧૯૨૬–૨૭	૧,૩૧,૬૫,૪૬,૯૦૩	૧,૩૧,૬૫,૪૬,૯૦૩
૧૯૨૭–૨૮	૧,૨૭,૨૨,૭૭,૯૨૦	૧,૨૭,૨૨,૭૭,૯૨૦
૧૯૨૮–૨૯	૧,૨૮,૯૭,૦૨,૪૧૬	૧,૨૯,૨૮,૫૬,૪૧૮
૧૯૨૯–૩૦	૧,૩૨,૬૮,૫૫,૧૦૨	૧,૩૨,૪૧,૭૧,૫૦૪
૧૯૩૦–૩૧	૧,૨૪,૫૯,૫૫,૭૨૧	૧,૩૬,૧૮,૦૦,૬૯૫
૧૯૩૧–૩૨	૧,૨૧,૬૪,૯૫,૭૧૪	૧,૩૩,૩૯,૩૮,૯૯૧
૧૯૩૨–૩૩	૧,૨૫,૪૩,૬૯,૭૯૫	૧,૨૩,૮૮,૫૦,૬૦૩
૧૯૩૪–૩૫	૧,૨૫,૧૦,૧૮,૧૬૮	૧,૨૪,૭૪,૧૮,૬૬૮
૧૯૩૫–૩૬	૧,૨૪,૩૭,૧૮,૦૦૦	૧,૨૪,૩૭,૧૮,૦૦૦
૧૯૩૬–૩૭ (આંકડો)	૧,૨૨,૭૬,૪૧,૦૦૦	૧,૨૨,૭૦,૧૨,૦૦૦

જમીન-મહેસૂલ (ફેર બાદ કરતાં)

	(હજાર રૂપિયામાં)		(હજાર રૂપિયામાં)
૧૯૩૦–૩૧	૩૮,૫૨,૮૫	૧૯૩૨–૩૩	૩૭,૮૬,૫૭
૧૯૩૧–૩૨	૩૭,૯૦,૮૨	૧૯૩૩–૩૪	૩૮,૨૮,૭૩
૧૯૩૪–૩૫	૩૮,૨૪,૬૩		

પ્રાંતિક મહેસૂલ ૧૯૩૨-૩૩

	મહેસૂલ	ખર્ચ
મુંબઇ	૧૫,૮૮,૨૦,૦૦૦	૧૫,૨૮,૨૦,૦૦૦
મદ્રાસ	૧૫,૯૮,૪૫,૪૭૩	૧૭,૯૬,૬૪,૨૦૦
બંગાળ	૧૧,૮૪,૭૪,૦૦૦	૧૧,૭૨,૭૪,૦૦૦
સંયુક્ત પ્રાંત	૧૦,૩૯,૦૬,૭૮૩	૧૨,૫૮,૩૦,૪૯૪
પંજાબ	૧૨,૦૬,૭૦,૦૦૦	૧૧,૭૬,૪૦,૦૦૦
બર્મા	૧૧,૬૧,૪૭,૦૦૦	૧૧,૬૧,૪૩,૦૦૦
બિહાર અને ઓરિસ્સા	૫,૫૮,૮૪,૦૦૦	૫,૨૮,૯૧,૯૯૯
મધ્ય પ્રાંત	૬,૫૯,૧૨,૦૦૦	૬,૦૯,૫૬,૩૦૫
આસામ	૨,૪૫,૬૬,૦૦૦	૨,૫૫,૧૬,૦૦૦

મહેસૂલ તથા ખર્ચ-બંગાળાનું

	મહેસૂલ	ખર્ચ	વધારો + ખોટ —
૧૯૨૧-૨૨	૬,૩૨,૪૪,૦૦૦	૧૦,૪૭,૯૧,૦૦૦	-૪,૧૫,૪૬,૦૦૦
૧૯૨૨-૨૩	૯,૮૪,૯૬,૦૦૦	૯,૫૯,૨૧,૦૦૦	+ ૨૫,૭૫,૦૦૦
૧૯૨૩-૨૪	૧૦,૧૩,૧૭,૦૦૦	૯,૭૭,૯૫,૦૦૦	+ ૩૫,૨૨,૦૦૦
૧૯૨૪-૨૫	૧૦,૩૪,૨૪,૨૦૦	૯,૭૬,૦૨,૦૦૦	+ ૫૮,૨૨,૦૦૦
૧૯૨૫-૨૬	૧૦,૭૦,૧૭,૦૦૦	૧૦,૩૦,૬૩,૦૦૦	+ ૩૯,૫૪,૦૦૦
૧૯૨૬-૨૭	૧૦,૫૦,૩૬,૦૦૦	૧૦,૯૦,૯૫,૦૦૦	- ૪૦,૫૯,૦૦૦
૧૯૨૭-૨૮	૧૦,૮૧,૨૯,૦૦૦	૧૦,૮૫,૫૭,૦૦૦	- ૪,૨૮,૦૦૦
૧૯૨૮-૨૯	૧૦,૯૮,૬૭,૦૦૦	૧૦,૯૦,૪૭,૦૦૦	+ ૮,૨૦,૦૦૦
૧૯૨૯-૩૦	૧૧,૩૫,૮૭,૦૦૦	૧૧,૩૩,૪૯,૦૦૦	+ ૨,૩૮,૦૦૦
૧૯૩૦-૩૧	૯,૬૬,૨૬,૦૦૦	૧૧,૪૦,૭૮,૦૦૦	-૧,૭૪,૫૨,૦૦૦
૧૯૩૧-૩૨	૯,૦૧,૦૬,૦૦૦	૧૧,૦૦,૫૨,૦૦૦	-૧,૯૯,૪૬,૦૦૦
૧૯૩૨-૩૩ (સુધારેલ)	૯,૪૨,૭૩,૦૦૦	૧૦,૮૨,૨૧,૦૦૦	-૧,૨૯,૪૮,૦૦૦
૧૯૩૩-૩૪ (અંદાજ)	૯,૧૧,૫૩,૦૦૦	૧૧,૩૦,૬૩,૦૦૦	-૨,૧૯,૧૦,૦૦૦

હિંદમાંથી સોનાની આયાત-નિકાસ

	આયાત (રૂ. માં)	નિકાસ (રૂ. માં)
૧૯૨૨-૨૩	૪૧,૩૨,૨૯,૦૦૦	૧૩,૩૧,૦૦૦
૧૯૨૩-૨૪	૨૦,૨૫,૩૧,૦૦૦	૬,૬૮,૦૦૦
૧૯૨૪-૨૫	૭૮,૨૮,૯૮,૦૦૦	૩૬,૩૨,૦૦૦
૧૯૨૫-૨૬	૩૫,૨૨,૯૯,૩૬૩	૩૭,૫૩,૫૬૪
૧૯૨૬-૨૭	૧૯,૫૦,૧૨,૦૦૨	૧૦,૦૬,૫૫૪
૧૯૨૭-૨૮	૧૮,૧૩,૪૪,૦૬૨	૩,૪૪,૦૩૯
૧૯૨૮-૨૯	૨૧,૨૧,૮૯,૬૯૨	૨,૦૨,૭૧૪
૧૯૨૯-૩૦	૧૪,૨૩,૧૧,૪૭૭	૧,૦૩,૦૮૧
૧૯૩૦-૩૧	૧૩,૨૪,૫૨,૪૫૩	૪૯,૩૪,૩૮૮
૧૯૩૧-૩૨	૨,૭૯,૯૫,૩૬૪	૬૦,૭૮,૨૫,૧૫૫
૧૯૩૨-૩૩	૧,૩૧,૮૧,૩૯૧	૬૬,૮૪,૦૯,૩૪૭
૧૯૩૩-૩૪	૧,૦૯,૯૪,૨૮૫	૫૮,૧૫,૩૦,૨૪૬
૧૯૩૪-૩૫	૭૧,૯૩,૦૦૦	૫૩,૨૫,૬૮,૭૦૮
૧૯૩૫-૩૬	૯૪,૯૫,૪૧૦	૩૮,૩૦,૫૫,૩૬૫

ચાંદીની આયાત-નિકાસ

	આયાત (રૂ. માં)	નિકાસ (રૂ. માં)
૧૯૨૬-૨૭	૨૧,૭૬,૩૪,૦૦૦	૧,૮૯,૫૪,૦૦૦
૧૯૨૭-૨૮	૧૬,૪૭,૩૪,૦૦૦	૨,૬૩,૬૯,૦૦૦
૧૯૨૮-૨૯	૧૫,૯૨,૧૮,૦૦૦	૬,૧૫,૧૧,૦૦૦
૧૯૨૯-૩૦	૧૩,૪૧,૯૧,૦૦૦	૪,૭૯,૭૯,૦૦૦
૧૯૩૦-૩૧	૧૩,૪૬,૬૩,૦૦૦	૩,૩૮,૭૦,૦૦૦
૧૯૩૧-૩૨	૪,૪૨,૬૪,૦૦૦	૪,૮૪,૮૧,૦૦૦
૧૯૩૨-૩૩	૧,૬૨,૯૫,૦૦૦	૩,૬૪,૨૬,૦૦૦
૧૯૩૩-૩૪	૮૧,૭૩,૦૦૦	૭,૧૭,૪૫,૦૦૦
૧૯૩૪-૩૫	૪,૪૫,૧૧,૦૦૦	૯,૮૬,૭૫,૦૦૦
૧૯૩૫-૩૬	૬,૪૫,૭૪,૭૬૦	૭,૦૩,૧૦,૦૦૦

સોનાની સરેરાશ કિંમત

તોલાની કિંમત

સાલ	રૂ. આ. પા.	સાલ	રૂ. આ. પા.
૧૯૩૧-૩૨	૨૪-૧૨-૦	૧૯૩૪-૩૫	૩૪-૧૧-૬
૧૯૩૨-૩૩	૨૯-૪-૬	૧૯૩૫-૩૬	૩૫-૪-૪
૧૯૩૩-૩૪	૩૧-૧૨-૩		

કરનો બોજો

સાલ	રૂપિયા	૧૯૩૧ની વસ્તીગણત્રી પ્રમાણે બ્રિટિશ હિંદમા માથા દીઠ કર રૂ. આ. પા
૧૯૨૬-૨૭	૧,૩૮,૭૧,૧૨,૯૧૬	૫—૪—૧૧
૧૯૨૭-૨૮	૧,૪૦,૧૭,૬૨,૪૪૦	૫—૫—૦
૧૯૨૮-૨૯	૧,૪૧,૫૨,૩૭,૮૪૨	૫—૫—૦
૧૯૨૯-૩૦	૧,૪૩,૭૮,૬૪,૪૬૬	૫—૫—૬
૧૯૩૦-૩૧	૧,૩૦,૦૧,૦૭,૬૬૮	૪-૧૨—૭
૧૯૩૧-૩૨	૧,૩૩,૦૦,૧૯,૪૭૫	૪-૧૩—૭
૧૯૩૨-૩૩	૧,૩૮,૨૩,૪૩,૧૮૪	૫—૦—૬

ખાંડ

સાલ	કારખાનાંની સંખ્યા	કુલ ઉત્પન્ન (ટનમાં)
૧૯૩૩-૩૪	૧૧૨	૭૫૭,૨૧૮
૧૯૩૪-૩૫	૧૫૫	૧,૦૯૧,૬૦૦
૧૯૩૫-૩૬	૧૫૫	૧,૧૫૦,૦૦૦

મીઠું

સાલ	ટન	રૂપિયા
૧૯૨૫	૧,૨૯૫,૧૪૪	૭૬,૪૨,૫૫૫
૧૯૨૬	૧,૬૩૮,૭૪૯	૧,૧૨,૧૩,૫૧૯
૧૯૨૭	૧,૬૧૧,૯૪૫	૧,૧૩,૮૦,૧૫૫
૧૯૨૮	૧,૫૧૫,૩૪૯	૯૯,૯૫,૦૫૦
૧૯૨૯	૧,૭૮૪,૬૬૦	૧,૧૪,૫૨,૮૮૩
૧૯૩૦	૧,૫૭૧,૨૦૬	૧,૦૪,૭૫,૦૨૧
૧૯૩૧	૧,૮૭૪,૦૫૪	૧,૩૮,૨૫,૫૭૮
૧૯૩૨	૧,૬૫૬,૮૪૩	૧,૨૧,૮૭,૯૪૦
૧૯૩૩	૧,૭૬૩,૫૬૧	૧,૧૬,૮૫,૯૮૩

દુનિયામાં માથા દીઠ મીઠાનો ઉપયોગ

દેશ	રતલ	દેશ	રતલ
હિંદુસ્તાન	૧૨	ઈટલી	૨૦
ઑસ્ટ્રિયા	૧૬	પોર્ટુગલ	૩૫
બેલ્જિયમ	૧૬.૫	રશિયા	૮
ઇંગ્લાંડ	૪૦	સ્પેન	.૧૨
ફ્રાન્સ	૧૮	સ્વીટ્ઝર્લૅન્ડ	૮.૫
હોલંડ	૧૧.૫		

સોનું

સાલ	ઔંસ	રૂપિયા
૧૯૨૫	૩૯૩,૮૭૫	૧૦,૨૯,૫૧,૬૬૬
૧૯૨૬	૩૮૪,૧૫૮	૯,૭૮,૯૩,૮૨૭
૧૯૨૭	૩૮૪,૨૭૩	૫,૯૨,૪૭,૬૭૫
૧૯૨૮	૩૭૬,૦૬૩	૫,૭૮,૧૦,૩૮૬
૧૯૨૯	૩૬૩,૮૬૯	૬,૪૩ ૨૯,૦૦૯
૧૯૩૦	૩૨૯,૨૩૨	૫,૨૪,૯૭,૮૧૨
૧૯૩૧	૩૩૦,૪૮૮	૫,૯૧,૩૫,૨૫૦
૧૯૩૨	૩૨૯,૬૮૨	.૫,૦૭,૯૧,૦૩૮
૧૯૩૩	૩૩૬,૧૦૮	૬,૨૬,૧૫,૮૬૬

મીઠું

સાલ	ટન	રૂપિયા
૧૯૨૫	૧,૨૯૫,૧૪૪	૭૬,૪૨,૫૫૫
૧૯૨૬	૧,૬૩૮,૭૪૯	૧,૧૨,૧૩,૫૧૯
૧૯૨૭	૧,૬૧૧,૯૪૫	૧,૧૩,૮૦,૧૫૫
૧૯૨૮	૧,૫૧૫,૩૪૯	૯૯,૯૫,૦૫૦
૧૯૨૯	૧,૭૮૪,૬૬૦	૧,૧૪,૫૨,૮૮૩
૧૯૩૦	૧,૫૭૧,૨૦૬	૧,૦૪,૭૫,૦૨૧
૧૯૩૧	૧,૮૭૪,૦૫૪	૧,૩૮,૨૫,૫૭૮
૧૯૩૨	૧,૬૫૬,૮૪૩	૧,૨૧,૮૭,૯૪૦
૧૯૩૩	૧,૭૬૩,૫૬૧	૧,૧૬,૮૫,૯૮૩

દુનિયામાં માથા દીઠ મીઠાનો ઉપયોગ

દેશ	રતલ	દેશ	રતલ
હિંદુસ્તાન	૧૨	ઇટલી	૨૦
ઑસ્ટ્રિયા	૧૬	પોર્ટુગલ	૩૫
બેલ્જિયમ	૧૬.૫	રશિયા	૮
ઇગ્લાંડ	૪૦	સ્પેન	.૧૨
ફ્રાન્સ	૧૮	સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ	૮.૫
હોલંડ	૧૧.૫		

સોનું

સાલ	ઔંસ	રૂપિયા
૧૯૨૫	૩૯૩,૮૭૫	૧૦,૨૯,૫૧,૬૬૬
૧૯૨૬	૩૮૪,૧૫૮	૯,૭૮,૯૩,૮૨૭
૧૯૨૭	૩૮૪,૨૭૩	૫,૯૨,૪૭,૬૭૫
૧૯૨૮	૩૭૬,૦૬૩	૫,૭૮,૧૦,૩૮૬
૧૯૨૯	૩૬૩,૮૬૯	૬,૪૩ ૨૯,૦૦૯
૧૯૩૦	૩૨૯,૨૩૨	૫,૨૪,૯૭,૮૧૨
૧૯૩૧	૩૩૦,૪૮૮	૫,૯૧,૩૫,૨૫૦
૧૯૩૨	૩૨૯,૬૮૨	·૫,૦૭,૯૧,૦૩૮
૧૯૩૩	૩૩૬,૧૦૮	૬,૨૬,૧૫,૮૬૬

લોઢું (કાચી ધાતુ)

સાલ	ટન	રૂપિયા
૧૯૨૫	૧,૫૪૪,૫૭૮	૪૪,૭૯,૧૦૧
૧૯૨૬	૧,૬૫૯,૨૯૫	૪૬,૮૫,૬૬૬
૧૯૨૭	૧,૮૪૬,૭૩૫	૫૧,૦૧,૮૬૧
૧૯૨૮	૨,૦૫૫,૯૯૨	૫૫,૩૫,૦૧૨
૧૯૨૯	૨,૪૨૮,૫૫૫	૬૪,૯૧,૨૩૬
૧૯૩૦	૧,૮૪૯,૬૨૫	૪૮,૭૨,૫૨૭
૧૯૩૧	૧,૬૨૪,૮૮૩	૪૧,૫૮,૭૩૭
૧૯૩૨	૧,૭૬૦,૫૦૧	૩૯,૧૯,૭૬૯
૧૯૩૩	૧,૨૨૮,૬૨૫	૩૪,૯૭,૯૧૪

કોલસાની ખાણો

સાલ	સંખ્યા	વસૂલ થયેલ મૂડી (લાખ રૂપિયામાં)
૧૯૩૦–૩૧	૨૧૯	૧૦,૯૬
૧૯૩૧–૩૨	૨૧૭	૧૦,૮૦
૧૯૩૨–૩૩	૨૧૨	૧૦,૮૦
૧૯૩૩–૩૪	૨૧૨	૧૦,૬૮
૧૯૩૪–૩૫	૨૧૪	૧૦,૧૯
૧૯૩૫–૩૬	૨૧૭	૧૦,૪૫

હિંદમાં કોલસાનું ઉત્પન્ન

સાલ	ટન	રૂપિયા
૧૯૨૪	૨૧,૧૭૪,૨૮૪	૧૪,૯૬,૫૮,૪૧૯
૧૯૨૫	૨૦,૯૦૪,૮૭૭	૧૨,૬૪,૦૦,૯૦૮
૧૯૨૬	૨૦,૯૯૯,૧૬૭	૧૦,૧૪,૯૯,૬૩૪
૧૯૨૭	૨૨,૦૮૨,૩૩૬	૯,૪૮,૭૦,૦૧૩
૧૯૨૮	૨૨,૫૪૨,૮૭૨	૮,૮૪ ૯૫,૦૨૭
૧૯૨૯	૨૩,૪૧૮,૭૩૪	૮,૯૩,૫૯,૧૨૪

સાલ	ટન	રૂપિયા
૧૯૩૦	૨૩,૮૦૩,૦૪૮	૯,૨૬,૨૫,૩૨૩
૧૯૩૧	૨૧,૭૧૬,૪૩૫	૮,૨૬,૯૮,૩૬૪
૧૯૩૨	૨૦,૧૫૩,૩૮૭	૬,૮૦,૯૬,૬૦૪
૧૯૩૩	૧૯,૭૮૯,૧૬૩	૬,૧૧,૮૬,૦૮૩
૧૯૩૪	૨૨,૦૫૭,૪૪૭	
૧૯૩૫	૨૩,૦૧૬,૬૯૫	

વસ્તીના પ્રમાણમાં માથા દીઠ કોલસાનો ઉપયોગ. (ટન) .૦૬

હિંદમાં એક ટન કોલસાની સરેરાશ કિંમત (૧૯૩૫) રૂ. ૨–૧૩–૦

કોલસાની ખાણમાં દરરોજ રોકાયેલા માણસોની સરેરાશ સંખ્યા ૧૭૯,૬૫૨

હિંદી કોલસાની નિકાસ (૧૯૩૫) ટન ૧૮,૬૨,૩૩૮

કોલસાની જોઈન્ટ સ્ટૉક કંપનીની સંખ્યા ૨૬૭

કોલસાનો માથા દીઠ વાર્ષિક ઉપયોગ (ટનમાં)

હિંદ (૧૯૩૪)	.૦૬
ગ્રેટબ્રિટન (૧૯૩૩)	૩.૫૫
કેનેડા (૧૯૩૨)	૨.૦૨
જર્મની (૧૯૩૨)	૧.૨૭
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા (૧૯૩૨)	૨.૪૮
ઑસ્ટ્રેલિયા (૧૯૩૨)	૧.૧૭
ન્યુઝીલંડ (૧૯૩૨)	૧.૨૫
દક્ષિણ આફ્રિકા (૧૯૨૭)	.૯૮

કૉફી

સાલ	વાવેતરના એકર	કુલ પાક (રતલમાં
૧૯૨૭–૨૮	૧૫૬,૧૭૬	૩૫ ૫૬૩,૮૨૧
૧૯૨૮–૨૯	૧૬૦,૬૬૭	૨૭,૭૬૭,૦૩૫
	૧૬૩,૫૧૬	૨૯,૪૨૩,૯૦૮
	૧૬૦,૨૬૧	૩૨,૯૫૭,૮૬૦

સાલ	વાવેતરના એકર	કુલ પાક (રતલમાં)
૧૯૩૧–૩૨	૧૭૨,૧૬૦	૩૩,૬૧૩,૭૧૩
૧૯૩૨–૩૩	૧૭૬,૪૯૫	૩૩,૦૩૭,૦૫૧
૧૯૩૩–૩૪	૧૮૩,૯૭૮	૩૪,૫૮૬,૬૫૮
૧૯૩૪–૩૫	૧૮૫,૪૮૦	૩૨,૮૫૬,૮૬૧
૧૯૩૫–૩૬	૧૮૮,૦૩૫	૪૧,૧૬૨,૦૭૯

હિંદમાં મોટરો

(બ્રિટિશ હિંદમાં ચાલતી)

૧૯૩૫	૧૫૪,૪૮૫
૧૯૩૬	૧૬૧,૮૧૨

હિંદમાં સહકારી મંડળીઓ

સાલ	મંડળીઓની સંખ્યા	ઉપયોગમાં લેવાતી મૂડી	સભ્યો
૧૯૩૦–૩૧	૯૦,૦૬૪	૮૩,૫૯,૫૮,૦૯૨	૩,૮૯૦,૭૬૮
૧૯૩૧–૩૨	૮૯,૫૪૨	૮૩,૮૯,૦૭,૮૧૫	૩,૮૬૧,૬૧૨
૧૯૩૨–૩૩	૮૮,૭૦૫	૮૬,૭૩,૮૯,૪૫૫	૩,૮૩૧,૭૯૦
૧૯૩૪–૩૫	૮૮,૩૬૪	૮૮,૪૪,૨૫,૪૯૬	૩,૮૪૬,૧૨૭

અફીણની આવક તથા ખર્ચ

સાલ	આવક રૂપિયા	ખર્ચ રૂપિયા
૧૯૨૫–૨૬	૪,૧૪,૯૯,૫૮૧	૨,૧૧,૪૭,૧૪૪
૧૯૨૬–૨૭	૪,૩૩,૧૩,૭૪૮	૧,૦૦,૪૪,૨૮૫
૧૯૨૭–૨૮	૩,૯૪,૫૨,૨૫૪	૮૭,૦૦,૮૨૫
૧૯૨૮–૨૯	૩,૨૬,૫૯,૪૨૩	૫૪,૯૫,૨૬૮
૧૯૨૯–૩૦	૩,૦૪,૦૯,૭૮૮	૪૮,૮૧,૨૭૩
૧૯૩૦–૩૧	૨,૫૩,૨૭,૪૬૦	૭૪,૩૬,૪૮૩
૧૯૩૧–૩૨	૨,૦૭,૪૧,૫૩૩	૭૯,૭૭,૨૨૬
૧૯૩૨–૩૩	૮૯,૮૬,૧૫૨	૮૩,૮૭,૪૭૯
૧૯૩૩–૩૪	૧,૫૮,૯૬,૭૭૯	૭૦,૮૧,૫૬૯

હિંદનું જાહેર દેવું (મધ્યસ્થ સરકારનું)

સાલ	રૂપિયા
૧૯૩૦	૯,૫૫,૧૭,૮૪,૩૬૪
૧૯૩૧	૯,૯૫,૭૦,૯૬,૬૬૮
૧૯૩૨	૧૦,૩૪,૭૬ ૩૫,૦૨૧
૧૯૩૩	૧૦,૧૨,૬૧,૭૧,૫૯૫

દુષ્કાળનિવારણ માટે ખર્ચ

સાલ	રૂપિયા	સાલ	રૂપિયા
૧૯૨૨–૨૩	૫,૯૦,૭૫૬	૧૯૨૭–૨૮	૧૯,૧૭,૮૯૦
૧૯૨૩–૨૪	૭,૦૪,૯૦૨	૧૯૨૮–૨૯	૨૩,૧૮,૭૪૦
૧૯૨૪–૨૫	૨૩,૨૮,૫૩૫	૧૯૨૯–૩૦	૪૮,૯૩,૦૫૬
૧૯૨૫–૨૬	૧૪,૧૦,૪૨૯	૧૯૩૦–૩૧	૨૦,૦૨,૦૬૦
૧૯૨૬–૨૭	૧૫,૪૯,૭૨૨	૧૯૩૧–૩૨	૧૬,૩૯,૩૦૪
	૧૯૩૨–૩૩	૮,૦૨,૯૩૬	

ટંકશાળમાં પાડેલ સિક્કાની કિંમત (રૂપિયામાં)

સાલ	રૂપું	નિકલ	તાંબું	કાંસું
૧૯૨૫–૨૬	૬૪,૩૩,૫૧૨	૪૫,૧૩,૦૮૪	૨,૫૦૦	૬,૫૨,૯૭૦
૧૯૨૬–૨૭	૫૦,૪૯,૪૩૬	૨૮,૯૨,૩૨૬	...	૭,૨૧,૯૦૨
૧૯૨૭–૨૮	૧૦,૧૫,૯૨૬	૨૬,૯૩,૫૫૦	...	૩,૫૧,૭૧૮
૧૯૨૮–૨૯	૫૨,૭૬,૫૭૩	૩૨,૧૫,૪૭૫	...	૭,૪૫,૪૯૦
૧૯૨૯–૩૦	૨,૧૮,૩૩,૯૪૪	૪૬,૬૩,૫૦૦	...	૧૧,૩૮,૬૦૦
૧૯૩૦–૩૧	૯૯,૮૩,૮૮૩	૧૯,૪૪,૦૦૦	૨,૬૫૬	૮,૦૦,૩૧૨
૧૯૩૧–૩૨	૪૯,૦૦,૦૦૦	...	...	૧,૮૯,૭૦૦
૧૯૩૨–૩૩	૭૭,૪૩,૧૯૯	૮૫,૦૦૦	...	૨,૪૦,૧૦૦
૧૯૩૩–૩૪	૨૦,૨૮,૨૬૩	૧૮,૦૮,૦૦૦	૧,૫૨૦	૧૦,૨૭,૭૦૦

નોટોનો કુલ ફેલાવો

સાલ	રૂપિયા
૧૯૨૫–૨૬	૧,૯૩,૩૪,૦૯,૭૬૫
૧૯૨૬–૨૭	૧,૮૪,૧૩,૨૧,૭૧૪
૧૯૨૭–૨૮	૧,૮૪,૮૭,૪૪,૫૪૫
૧૯૨૮–૨૯	૧,૮૮,૦૩,૨૫,૭૪૪
૧૯૨૯–૩૦	૧,૭૭,૨૩,૦૬,૨૯૪
૧૯૩૦–૩૧	૧,૬૦,૮૪,૩૫,૭૩૨
૧૯૩૧–૩૨	૧,૭૮,૧૩,૬૭,૫૬૨
૧૯૩૨–૩૩	૧,૭૬,૮૯,૫૮,૧૮૧
૧૯૩૩–૩૪	૧,૭૭,૨૧,૮૯,૬૭૯

રબર

સાલ	હિંદમાં ઉત્પન્ન થયેલ સકું રબર (રતલ)	વાવેતર (એકરમાં)
૧૯૨૬	૨૩,૦૦૪,૬૬૯	૧૩૯,૪૯૧
૧૯૨૭	૨૬,૦૪૨,૨૫૮	૧૫૨,૨૫૭
૧૯૨૮	૨૬,૮૩૯,૩૩૨	૧૬૭,૦૫૮
૧૯૨૯	૨૮,૦૨૨,૮૪૨	૧૦૭,૭૭૧
૧૯૩૦	૨૪,૩૫૧,૫૪૩	૧૯૨,૩૬૫
૧૯૩૧	૨૦,૧૧૭,૦૬૯	૧૪૮,૧૬૭
૧૯૩૨	૬,૩૮૧,૩૫૬	૧૮૦,૦૪૯
૧૯૩૩	૧૨,૯૧૫,૧૬૨	૨૨૪,૧૭૮
૧૯૩૪	૩૭,૧૫૬,૩૧૭	૨૨૫,૯૧૯
૧૯૩૫	૪૮,૫૪૫,૦૪૫	૨૨૮,૮૪૧

હિંદી સરકારનું વ્યાજુ દેવું

(કરોડ રૂપીઆમાં)

સાલ	હિંદમાં	ઇંગ્લંડમાં	કુલ
૧૯૨૭	૫૫૩.૭૧	૪૫૨.૪૮	૧,૦૦૬.૧૯
૧૯૨૮	૫૬૬.૯૩	૪૫૯.૪૪	૧,૦૨૬.૩૭

સાલ	હિંદમાં	ઇંગ્લંડમાં	કુલ
૧૯૨૯	૬૦૨.૭૧	૪૭૧.૭૫	૧,૦૭૪.૪૬
૧૯૩૦	૬૪૮.૩૦	૪૮૮.૨૦	૧,૧૩૬.૫૦
૧૯૩૧	૬૫૧.૭૮	૫૧૮.૧૨	૧,૧૬૯.૯૦
૧૯૩૨	૭૦૭.૧૮	૫૦૬.૪૫	૧,૨૧૩.૬૩
૧૯૩૩	૭૦૬.૪૮	૫૦૫.૩૬	૧,૨૧૧.૮૪
૧૯૩૪	૭૧૩.૫૯	૫૧૨.૧૫	૧,૨૨૫.૭૪
૧૯૩૫	૭૨૬.૪૨	૫૧૩.૧૧	૧,૨૩૯.૫૩
૧૯૩૬	૭૦૭.૪૨	૫૦૩.૩૨	૧,૨૧૦.૭૪

રૂ

સાલ	વાવેતર (૧૦૦૦ એકરમાં)	ઉત્પન્ન (૪૦૦રતલની ૧૦૦૦ ગાંસડીઓ)
૧૯૨૯–૩૦	૨૫,૯૨૨	૫,૨૪૩
૧૯૩૦–૩૧	૨૩,૮૧૨	૫,૨૨૬
૧૯૩૧–૩૨	૨૩,૭૨૨	૪,૦૨૫
૧૯૩૨–૩૩	૨૨,૫૫૮	૪,૫૧૬
૧૯૩૩–૩૪	૨૪,૧૩૬	૫,૦૬૮
૧૯૩૪–૩૫	૨૩,૮૩૦	૪,૮૦૭

સુતરાઉ માલ–આયાત નિકાસ (૧,૦૦૦ રૂા.માં)

સાલ	આયાત	નિકાસ	રૂની નિકાસ
૧૯૩૦–૩૧	૨૫,૨૫,૬૦	૫,૨૧,૫૪	૪૬,૩૨,૮૦
૧૯૩૧–૩૨	૧૯,૧૫,૪૨	૪,૮૧,૮૩	૨૩,૪૪,૭૨
૧૯૩૨–૩૩	૨૬,૮૨,૭૯	૩,૨૯,૧૧	૨૦,૩૭,૨૧
૧૯૩૩–૩૪	૧૭,૭૪,૩૪	૨,૭૨,૭૩	૨૬,૫૯,૦૫

રૂની શાળ તથા ત્રાકો

સાલ	મિલની સંખ્યા	શાળ	ત્રાક
૧૯૨૯–૩૦	૩૪૮	૧૭૮,૩૪૭	૯,૦૨૧,૮૭૧
૧૯૩૦–૩૧	૩૪૦	૧૭૧,૭૨૫	૮,૭૯૦,૦૬૦
૧૯૩૧–૩૨	૩૪૪	૧૮૬,૩૪૧	૯,૫૦૬,૦૮૩
૧૯૩૨–૩૩	૩૫૨	૧૮૯,૪૦૪	૯,૫૭૧,૬૬૮
૧૯૩૩–૩૪	૩૬૫	૧૯૪,૯૮૮	૯,૫૧૩,૧૭૪
૧૯૩૪–૩૫	૩૭૯	૧૯૮,૮૬૭	૯,૬૮૫,૭૭૫

હિંદના સોનાની વ્યાજુ મિલકત

(કરોડ રૂપીઆમાં)

૧૯૩૦	૯૧૩.૭૪	૧૯૩૩	૯૭૨.૬૦
૧૯૩૧	૯૩૮.૯૦	૧૯૩૪	૯૭૪.૪૬
૧૯૩૨	૯૫૮.૯૧	૧૯૩૫	૯૭૭.૮૬
૧૯૩૬	૯૮૯.૪૨		

પરદેશમાં વસાહત

સાલ	મદ્રાસ બંદરેથી પરદેશ ગયેલા વસાહતીઓ	કરાંચી તથા મુંબઈથી પરદેશ ગયેલા વસાહતીઓ	હિંદમાં પાછા ફરેલા વસાહતીઓ
૧૯૨૯–૩૦	૧૩૫,૨૬૨	૧,૯૩૪	૧૩૪,૩૩૧
૧૯૩૦–૩૧	૭૪,૮૦૨	૧,૫૨૫	૧૪૩,૩૩૬
૧૯૩૧–૩૨	૩૦,૮૮૯	૧,૦૦૨	૧૫૦,૯૪૩
૧૯૩૨–૩૩	૧૭,૧૫૯	૯૮૧	૧૩૧,૩૨૫
૧૯૩૩–૩૪	૧૮,૭૪૧	૧,૧૬૪	૮૪,૧૭૬

શણુ

કલકત્તાથી પરદેશમાં જતી વસ્તુઓમાં ૧૯૩૧–૩૨માં ૫૬ ટકા શણુના હતા અને ૧૯૨૮–૨૯માં તો આ પ્રમાણુ ૬૪ ટકા હતું. શણુના વેપાર ૧૯૩૧–૩૨માં કુલ વેપારના ૨૧.૨૪ ટકા હતો. આ આંકડો ૧૯૨૮–૨૯માં ખૂબ ઊંચો–૨૮ ટકા–હતો.

સાલ	નિકાસ (ટનમાં)	નિકાસની કિંમત (લાખ રૂપિયામાં)
૧૯૨૫–૨૬	૧,૪૫૮,૪૧૧	૯૬,૭૮
૧૯૨૬–૨૭	૧,૫૬૮,૪૭૫	૭૯,૯૬
૧૯૨૭–૨૮	૧,૭૭૬,૬૩૨	૮૪,૨૨
૧૯૨૮–૨૯	૧,૮૦૯,૩૬૭	૮૯,૨૫
૧૯૨૯–૩૦	૧,૭૬૪,૮૩૯	૭૯,૬૦
૧૯૩૦–૩૧	૧,૩૮૬,૩૫૪	૪૪,૭૮
૧૯૩૧–૩૨	૧,૨૩૯,૬૩૬	૩૩,૬૬
૧૯૩૨–૩૩	૧,૨૪૨,૮૦૯	૩૧,૪૪
૧૯૩૩–૩૪	૧,૪૨૦,૩૨૩	૩૨,૩૧
૧૯૩૪–૩૫	૧,૪૩૭,૧૯૨	૩૨,૩૪

શણુની મિલો

શાલ	મિલની સંખ્યા	ભરપાઈ થયેલ થાપણુ
૧૯૩૩–૩૪	૯૯	૧૯.૫૬,૫૪,૮૦૮ રૂપિયા ૨,૫૨૫,૦૦૦ પૌંડ
૧૯૩૨–૩૩	૯૯	૧૯,૭૨,૦૫,૬૪૫ રૂપિયા ૨,૫૨૫,૦૦૦ પૌંડ
૧૯૩૧–૩૨	૧૦૩	૧૯,૭૬,૪૯,૩૮૬ રૂપિયા ૨,૫૨૫,૦૦૦ પૌંડ ૧૨,૦૦,૦૩,૦૦૦ ડૉલર
૧૯૩૦–૩૧	૧૦૦	૧૯,૬૧,૭૪,૨૪૦ રૂપિયા ૨,૫૨૫,૦૬૦ પૌંડ ૧૨,૦૦૦,૦૦૦ ડૉલર

હિંદમાં આયપત-વેરો

(ચોખ્ખી આવક)

સાલ	રૂપિયા	સાલ	રૂપિયા
૧૯૨૯–૩૦	૧૨,૫૨,૬૭,૧૧૧	૧૯૩૩–૩૪	૧૪,૪૦,૮૨,૮૫૬
૧૯૩૦–૩૧	૧૧,૬૪,૭૪,૬૨૫	૧૯૩૪–૩૫	૧૪,૩૫,૦૩,૨૨૮
૧૯૩૧–૩૨	૧૩,૯૨,૭૧,૬૪૯	૧૯૩૫–૩૬	૧૩,૯૦,૨૧,૬૫૮
૧૯૩૨–૩૩	૧૪,૫૩,૪૮,૮૮૯		

સુપરટેક્સ

(ચોખ્ખી આવક)

સાલ	રૂપિયા
૧૯૨૯–૩૦	૪,૫૯,૮૬,૪૫૧
૧૯૩૦–૩૧	૪,૩૪,૫૧,૯૯૩
૧૯૩૧–૩૨	૩,૬૬,૭૭,૬૦૬
૧૯૩૨–૩૩	૩,૧૯,૪૯,૨૨૧
૧૯૩૩–૩૪	૨,૭૫,૧૮,૩૩૧
૧૯૩૪–૩૫	૩,૧૬,૭૮,૧૧૧
૧૯૩૫–૩૬	૩,૧૪,૫૩,૯૦૮

ઇન્કમટેક્સ અને સુપરટેક્સનો સરવાળો

(ચોખ્ખી આવક)

સાલ	રૂપિયા
૧૯૩૧–૩૨	૧૭,૫૯,૪૯,૫૫૫
૧૯૩૨–૩૩	૧૭,૧૬,૦૧,૧૮૭
૧૯૩૩–૩૪	૧૭,૭૨,૯૮,૧૦૮

પ્રાંતોમાં આયપત-વેરો : ૧૯૩૪–૩૫

પ્રાંત	રૂપિયા	પ્રાંત	રૂપિયા
મદ્રાસ	૧,૪૭,૭૫,૪૨૭	બિહાર–ઓરિસ્સા	૫૬,૭૫,૧૩૦
મુંબઈ	૩,૭૭,૮૯,૪૯૮	મધ્યપ્રાંત	૩૩,૯૨,૬૯૯
બંગાળ	૨,૬૬,૭૩,૮૮૫	આસામ	૩૪,૬૧,૦૨૧
યુક્તપ્રાંતો	૧,૧૦,૦૫,૨૧૪	સરહદ પ્રાંત	૧૦,૩૮,૭૫૯
પંજાબ	૮૪,૯૯,૨૬૪	દિલ્હી	૩૨,૬૪,૮૨૦
બર્મા	૧,૦૭,૭૨,૭૪૧	મધ્યહિંદ	૧,૮૬,૮૭,૧૬૮

૧૯૩૩–૩૪નાં છાપખાનાં, વર્તમાનપત્રો તથા પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો

પ્રાંત	છાપખાનાં	વર્તમાનપત્રો	સામયિકો	અંગ્રેજી અથવા યુરોપની ભાષામાં પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો	હિંદની ભાષામાં પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો
મદ્રાસ	૨,૦૬૮	૩૨૧	૯૭૫	૭૭૮	૨,૯૯૬
મુંબઈ	૧,૦૧૧	૩૩૯	૫૬૧	૨૮૭	૨,૪૦૦
બંગાળ	૧,૨૨૦	૨૫૯	૪૪૯	૮૩૨	૨,૬૦૯
સંયુક્ત પ્રાંતો	૯૫૭	૨૩૪	૪૧૫	૪૦૪	૩,૩૧૭
પંજાબ	૫૯૬	૩૮૨	૩૨૩	૨૫૮	૧,૫૦૪
બિહાર–ઓરિસા	૨૪૧	૩૦	૮૯	૫૯	૫૪૮
મધ્યપ્રાંત–વરાડ	૨૦૦	૭૫	૫૦	૨૧	૧૩૪
આસામ	૭૫	૨૪	૨૯	૫	૭૧
બર્મા	૩૪૮	૪૧	૧૮૧	૬	.૧૪૬
સરહદપ્રાંત	૩૦	૧૮	૫	૧	૨૨
અજમેર–મેરવાડ	૩૫	૮	૧૧	૪૬	૧૬૧
કૂર્ગ	૫	૨	૫	૨	૩
દિલ્હી	૧૫૧	૬૫	૧૧૬	૨૪	૨૨૯
	૬,૯૩૭	૧,૭૮૮	૩,૨૦૮	૨,૬૨૩	૧૪,૧૪૦

હિંદની જકાતના આંકડા

સાલ	કુલ મહેસૂલ (રૂ.મા)	વળતર (રૂ.મા)	ખર્ચ (રૂ.મા)
૧૯૩૦–૩૧	૪૭,૮૪,૨૮,૫૭૭	૧,૦૩,૫૨,૩૩૨	૯૧,૬૯,૯૦૦
૧૯૩૧–૩૨	૪૭,૭૧,૭૭,૧૮૮	૧,૨૮,૧૦,૬૦૨	૯૦,૪૯,૮૬૧
૧૯૩૨–૩૩	૫૩,૩૧,૬૨,૬૭૨	૧,૩૬,૪૫,૨૧૨	૯૨,૯૪,૩૯૨
૧૯૩૩–૩૪	૪૮,૫૫,૬૫,૪૮૦	૧,૩૮,૭૪,૦૯૫	૯૮,૫૬,૬૮૦
૧૯૩૪–૩૫	૫૪,૨૫,૩૨,૫૨૫	૧,૫૭,૯૦,૬૧૦	૧,૧૦,૭૩,૦૭૨
૧૯૩૫–૩૬	૫૬,૩૩,૧૦,૯૩૦	૧,૮૯,૨૭,૯૮૨	૧,૧૬,૯૮,૯૧૩

કુલ આયાત-જકાત (હજાર રૂ. માં)

સાલ	કલકત્તા	મુંબઈ	કરાંચી	મદ્રાસ
૧૯૩૦-૩૧	૧૧,૫૬,૦૭	૧૧,૮૧,૫૪	૬,૩૦,૦૧	૩,૧૫,૧૯
૧૯૩૧-૩૨	૧૦,૩૮,૬૧	૧૨,૨૯,૬૬	૫,૫૮,૯૬	૩,૧૯,૨૭
૧૯૩૨-૩૩	૧૧,૦૪,૨૪	૧૫,૭૩,૪૬	૬,૨૧,૯૮	૩,૫૫,૭૨'
૧૯૩૩-૩૪	૯,૧૩,૫૭	૧૩,૯૫,૩૭	૪,૮૦,૪૨	૩,૨૦,૭૬
૧૯૩૪-૩૫	૯,૮૫,૪૮	૧૫,૩૭,૨૮	૫,૩૫,૬૯	૩,૩૫,૩૯

કુલ નિકાસ-જકાત

સાલ	કલકત્તા	મુંબઈ	કરાંચી	મદ્રાસ
૧૯૩૦-૩૧	૩,૫૯,૧૦	૪,૮૫	૭,૨૭	૧,૧૩
૧૯૩૧-૩૨	૩,૧૭,૧૯	૫,૪૧	૫,૬૬	૧,૧૦
૧૯૩૨-૩૩	૩,૧૬,૨૫	૩,૪૫	૪,૦૬	૬૬
૧૯૩૩-૩૪	૩,૫૧,૨૯	૪,૫૩	૪,૬૯	૮૪
૧૯૩૪-૩૫	૩,૫૮,૮૪	૨,૭૮	૨,૭૪	૩૬

હિંદના કાંઠાનો વેપાર

(૧૦૦૦ રૂપિયામાં)

સાલ	રૂપિયા
૧૯૩૦-૩૧	૧,૭૪,૧૬,૬૬
૧૯૩૧-૩૨	૧,૭૫,૬૪,૬૫
૧૯૩૨-૩૩	૧,૩૫,૪૬,૪૧
૧૯૩૩-૩૪	૧,૪૨,૦૩,૬૫

લોકોનું કરજ

સેન્ટ્રલ બેન્કિંગ એન્કવાયરી કમીટી, ખેડૂતોનું દેવું લગભગ ૯૦૦ કરોડનું ગણે છે. જુદાજુદા પ્રાંતના આંકડા નીચે મુજબ છે:

પ્રાંત	ખેડૂતોનું કુલ કરજ (રૂપિયા)	પ્રાંત	ખેડૂતોનું કુલ કરજ (રૂપિયા).
આસામ	૨૨ કરોડ	બિહાર અને ઓરિસ્સા	૧૫૫ કરોડ
બંગાળ	૧૦૦ ,,		

પ્રાંત	ખેડૂતોનું કુલ કરજ (રૂપિયા)	પ્રાંત	ખેડૂતોનું કુલ કરજ (રૂપિયા)
મુંબઈ	૮૧ કરોડ	કૂર્ગ	૩૫-૫૫ કરોડ
મધ્ય પ્રાંત	૩૬ ,,	મદ્રાસ	૧૫૦ ,,
મધ્ય પ્રદેશ	૧૮ ,,	પંજાબ	૧૩૫ ,,
બ્રર્મા	૫૦-૬૦ ,,	સંયુક્ત પ્રાંતો	૧૨૪ ,,

હિંદમાં ધીરધાર કરનાર શાહુકારોની સંખ્યા–બંગાળામાં શાહુકારોની સંખ્યા ૪૫,૦૦૦, મુંબઈમાં ૨૦,૦૦૦, પંજાબમાં ૫૫,૫૦૦, મધ્ય પ્રાંતમાં ૪૩,૦૦૦, બિહાર અને ઓરિસ્સામાં ૧૦૦,૦૦૦ અને દિલ્હીમાં ૧૦૦ છે.

વ્યાજનો દર–વ્યાજનો દર સ્થળે સ્થળે જુદો હોય છે. આસામમાં વ્યાજનો દર ૧૨ ટકાથી ૭૫ ટકા છે. મુંબઈમાં સામાન્યતઃ વ્યાજનો દર ૧૨થી ૨૫ ટકા છે પરંતુ સિંધમાં ૫૦ ટકા સુધીનો છે અને પઠાણ શાહુકારો કેટલીક વાર ૩૬૦ ટકા વ્યાજ લે છે. બંગાળમાં માલ ઉપર વ્યાજનો દર ૧૮¾ ટકાથી ૩૭½ ટકાનો હોય છે, પણ અંગઉધારનો દર ૩૦૦ ટકા સુધીનો હોય છે. બિહાર અને ઓરિસ્સામાં અનાજ ઉપરનો પ્રચલિત દર ૨૫ ટકા છે. બીજાં સ્થળોએ ૫૦ ટકા છે. મધ્યપ્રાંત અને વરાડમાં વ્યાજનો સામાન્ય દર ૧૨ થી ૨૪ ટકાનો છે. મદ્રાસમાં તે દર ૧૨ થી ૨૪ ટકાનો છે, પણ કોઈવાર વધીને ૩૬ અને ૪૮ ટકા સુધી પણ થાય છે. પંજાબમાં પ્રથમ વર્ગના માલ પર વ્યાજનો દર ૬ થી ૯ ટકા અને બીજા વર્ગના માલ પર ૯ થી ૧૨ ટકાનો છે. સંયુક્ત પ્રાંતોમાં વ્યાજનો દર ૭½ ટકાથી ૧૨ ટકાનો છે.

હિંદનું કરજ– હિંદનું કુલ કરજ લગભગ ૧,૧૬૦ કરોડ રૂપિયા છે, તેમાંથી ૧૭૮ કરોડને અનુત્પાદક કહી શકાય. આ રકમમાં, હિંદનો મહાન યુદ્ધમાં ફાળો, નવા દિલ્હીની યોજના, પેન્શન અને વિઝાગાપટ્ટમના બંદરનો સમાવેશ થાય છે. કુલ રૂપિયાનું કરજ ૭૭૬ કરોડ તથા સ્ટર્લિંગનું કરજ ૪૮૭ કરોડનું છે.

હિંદનાં પોર્ટટ્રસ્ટો (૧૯૩૩–૩૪)

સ્થળ	આવક (રૂપિયા)	ખર્ચ (રૂપિયા)
કલકત્તા	૨,૮૮,૨૯,૬૨૩	૨,૯૭,૪૧,૭૭૭
મુંબઈ	૨,૬૫,૬૪,૨૮૮	૨,૬૬,૫૪,૧૬૭
મદ્રાસ	૩૦,૬૫,૦૭૪	૩૦,૦૦,૫૯૫
કરાંચી	૬૪,૯૯,૪૦૮	૬૪,૨૧,૦૨૮
રંગૂન	૭૦,૮૮,૮૫૫	૭૨,૧૨,૨૮૮
ચિત્તાગોંગ	૮,૧૨,૩૫૧	૬,૮૩,૮૬૨

બધાં પોર્ટટ્રસ્ટોની આવક તથા ખર્ચ

સાલ		આવક	ખર્ચ
૧૯૩૩–૩૪	કુલ	૭,૨૮,૫૯,૫૯૯	૭,૩૭,૧૩,૭૧૭
૧૯૩૨–૩૩	કુલ	૬,૬૩,૭૦,૦૬૧	૬,૯૧,૭૮,૭૨૫
૧૯૩૧–૩૨	કુલ	૭,૧૬,૮૧,૦૫૯	૭,૯૩,૮૭,૨૨૦
૧૯૩૦–૩૧	કુલ	૭,૫૬,૦૦,૮૩૦	૮,૧૭,૫૧,૦૭૩
૧૯૨૯–૩૦	કુલ	૮,૫૨,૧૩,૦૧૭	૮,૭૧,૩૨,૭૬૩

હિંદનાં કારખાનાં

કારખાનાંની સંખ્યા

સાલ	સંખ્યા	સાલ	સંખ્યા
૧૯૨૮	૭,૮૬૩	૧૯૩૧	૮,૧૪૩
૧૯૨૯	૮,૧૨૯	૧૯૩૨	૮ ૨૪૧
૧૯૩૦	૮,૧૪૮	૧૯૩૩	૮,૪૫૨
૧૯૩૪	૮,૬૫૮		

કારખાનાંની પ્રાંતવાર વહેંચણી

પ્રાંત	૧૯૩૩	૧૯૩૪
મદ્રાસ	૧૫૦૩	૧૫૫૩
મુંબઈ	૧૬૧૦	૧૬૭૮
બંગાળા	૧૫૨૮	૧૫૩૫
સંયુક્તપ્રાંતો	૪૭૬	૪૭૭

પ્રાંત	૧૯૩૩	૧૯૩૮
પંજાબ	૫૭૬	૫૯૮
બર્મા	૯૪૨	૯૫૦
બિહાર–ઓરિસ્સા	૭૮૯	૮૦૭
મધ્યપ્રાંત	૭૮૫	૭૭૬
આસામ	૬૪૯	૬૯૧
સરહદપ્રાંત	૨૬	૨૪
બલુચિસ્તાન	૧૬	૧૬
અજમેર	૮૯	૩૬
દિલ્હી	૪૧	૪૬
બેંગલોર અને કુર્ગ	૨૨	૨૧
	૮૪૫૭	૮૬૫૮

હિંદનાં મુખ્ય બંદરોનો વેપાર (લાખ રૂપિયામાં)

નામ	૧૯૩૧–૩૨	૧૯૩૨–૩૩	૧૯૩૩–૩૪
મુંબઈ	૧,૩૬,૯૬	૧,૨૩,૭૬	૧,૧૭,૭૭
કલકત્તા	૧,૭૦,૧૪	૧,૧૪,૮૭	૧,૧૦,૨૧
રંગૂન	૫૮,૧૮	૬૦,૪૧	૫૭,૬૦
કરાચી	૪૬,૧૬	૪૨,૨૬	૪૦,૯૫
મદ્રાસ	૩૦,૪૭	૨૭,૯૫	૨૭,૨૫
કોચીન	૯,૭૫	૮ ૭૧	૧૦,૫૨
તુતીકોરીન	૭,૪૯	૮,૦૭	૭,૩૬
ચિત્તાગોંગ	૧૦,૦૯	૬,૫૨	૮,૮૭

ડિસ્ટ્રિક્ટ અને લોકલબોર્ડો (૧૯૩૩–૩૪)

પ્રાંત અને સંખ્યા	આવક	માથાદીઠ કર	ખર્ચ
	રૂપિયા	રૂ. આ પા	રૂપિયા
મદ્રાસ ૬૮૨ (૪૮૯ સંઘ પંચાયત સાહત)	૫,૫૩,૬૦,૮૧૩	૧—૦—૪	૫,૪૫,૦૯,૧૮૮

પ્રાંત અને સંખ્યા	આવક	માથાદીઠ કર	ખર્ચ
	રૂપિયા	રૂ.આ.પા.	રૂપિયા
મુંબઈ ૨૪૭	૨,૨૨,૭૮,૭૦૮	૧-૧-૩	૨,૧૯,૯૧,૩૬૭
બંગાળ ૧૧૦	૧,૬૬,૫૧,૩૧૮	૦-૫-૩	૧,૫૭,૭૪,૫૧૧
સંયુક્ત પ્રાંતો ૪૮	૧,૯૭,૩૮,૧૨૧	૦-૬-૧૧	૧,૯૩,૫૯,૩૫૯
પંજાબ ૨૯	૧,૯૭,૪૫,૪૯૮	૦-૧૫-૦	૧,૯૭,૦૯,૩૫૩
બિહાર-ઓરિસ્સા ૬૬	૧,૩૨,૦૮,૮૪૫	૦-૫-૯	૧,૩૧,૨૮,૦૪૯
મધ્યપ્રાંત-વરાડ ૧૦૮	૭૧,૩૯,૫૨૪	૦-૬-૫	૭૦,૧૦,૪૬૪
આસામ ૧૯	૩૨,૧૬,૫૭૯	૦-૬-૬	૩૨,૨૯,૧૮૪
સરહદપ્રાંત ૫	૧૪,૫૨,૮૫૦	૦-૧૦-૩	૧૫,૭૧,૭૦૬
અજમેર-મેરવાડ ૧	૧,૦૬,૧૫૬	૦-૩-૦	૧,૧૪,૧૨૪
કૂર્ગ ૧	૧,૬૭,૬૩૫	૧-૦-૭	૧,૬૯,૬૨૧
દિલ્હી ૧	૨,૨૪,૬૪૧	૧-૧-૦	૨,૫૩,૪૪૮
કુલ ૬૩૬	૧૫,૯૨,૯૦,૬૪૮	૦-૭-૧	૧૫,૬૮,૧૪,૬૧૯

અખિલ હિંદનાં ડિસ્ટ્રિક્ટ તથા લોકલબોર્ડની સંખ્યા, આવક વિગેરેના આંકડા

સાલ	બોર્ડની સંખ્યા	આવક	માથાદીઠ કર
			રૂ.આ.પા.
૧૯૩૨–૩૩	૧,૩૨૪	૧૫,૫૧,૦૬,૮૪૩	૦–૯–૫
૧૯૩૧–૩૨	૧,૨૪૭	૧૫,૫૨,૪૭,૬૪૯	૦–૯–૭
૧૯૩૦–૩૧	૧,૨૪૬	૧૬,૫૭,૦૪,૯૪૨	૦-૧૦-૫
૧૯૨૯–૩૦	૧,૨૪૬	૧૬,૩૬,૫૮,૪૫૩	૦-૧૦-૮

બ્રિટિશ હિંદમાં સહકારી મંડળીઓ

સાલ	મંડળીની સંખ્યા	સભ્યોની સંખ્યા	ઉપયોગમાં લેવાતી મૂડી (રૂ. માં)
૧૯૩૦–૩૧	૧૬,૧૦૨	૬૫૫,૦૨૭	૨,૮૬,૧૦,૬૦૪
૧૯૩૧–૩૨	૧૬,૫૦૮	૬૭૩,૯૮૬	૨,૧૭,૦૩,૭૩૬
૧૯૩૨–૩૩	૧૬,૫૫૭	૬૮૮,૬૯૭	૨,૩૧,૫૯,૩૦૧

હિંદની મ્યુનિસિપાલિટીઓ (૧૯૩૩–૩૪)

પ્રાંત	સંખ્યા	આવક	ખર્ચ	માથાદીઠ કર
		રૂપિયા	રૂપિયા	રૂ. આ. પા
મદ્રાસ	૮૧	૮૨,૦૪,૦૭,૨૮૮	૧,૯૭,૪૪,૬૪૬	૩—૩–૯
મદ્રાસ શહેર	૧	૧,૧૭,૦૯,૧૭૭	૧,૦૮,૭૫,૫૯૫	૬–૧૪–૬
મુંબઈ	૧૫૬	૩,૯૪,૯૩,૦૧૧	૩,૯૯,૩૭,૫૯૯	૫ ૧૨-૧૧
મુંબઈ–શહેર	૧	૧૬,૮૮,૬૮,૮૬૫	૧૬,૯૭,૬૧,૯૧૯	૨૨—૨–૯
બંગાળા	૧૧૭	૧,૦૧,૮૩,૧૩૨	૧,૦૧,૬૪,૦૪૧	૩—૧–૭
કલકત્તા	૧	૩,૭૧,૭૧,૦૩૯	૩,૭૬,૧૫,૬૨૫	૧૭—૯–૦
સયુક્ત પ્રાંતો	૮૫	૧,૭૭,૯૬,૫૮૫	૧,૭૩,૮૦,૬૨૩	૩—૬–૯
પંજાબ	૧૧૪	૧,૪૭,૧૧,૯૯૨	૧,૪૧,૯૯,૩૬૨	૩—૮-૧૦

પ્રાંત	સંખ્યા	આવક	ખર્ચ	માથાદીઠ કર
બિહાર-ઓરિસ્સા	૬૧	૪૭,૨૪,૨૦૧	૪૨,૭૮,૮૩૩	૧-૧૩-૯
મધ્યપ્રાંત-વરાડ	૭૪	૭૨,૩૭,૦૯૮	૭૨,૮૬,૨૧૭	૩—૩-૪
આસામ	૨૬	૧૧,૪૭,૭૮૬	૧૧,૮૭,૬૦૨	૩—૭-૨
બર્મા	૫૭	૭૬,૬૯,૨૫૭	૭૫,૦૯,૮૨૯	૩-૧૦-૬
રંગૂન	૧	૧,૮૫,૧૨,૭૧૪	૧,૭૨,૮૪,૪૯૪	૧૪—૪-૪
સરહદ પ્રાંત	૭	૧૫,૯૧,૫૩૭	૧૬,૨૩,૦૮૬	૪—૯-૦
બ્રિ. બલુચિસ્તાન	૧	૬,૯૨,૮૦૮	૭,૧૯,૩૫૪	૧૩-૧૩-૧૦
અજમેર-મેરવાડા	૪	૬,૯૯,૫૫૬	૬,૬૧,૫૯૪	૨-૧૩-૩
કૂર્ગ	૫	૫૪,૦૮૭	૫૮,૩૩૭	૧-૧૫-૬
દિલ્હી	૧	૩૦,૭૪,૬૧૧	૨૭,૩૯,૨૫૭	૫—૬-૯
એગવેર	૧	૧૨,૬૭,૪૭૩	૧૨,૨૬,૧૫૫	૪-૧૪-૪
		૩૬,૭૦,૧૨,૨૧૫	૩૬,૪૨,૫૪,૨૦૪	૫-૧૦-૫

સાલ	મ્યુ.ની સંખ્યા	આવક	ખર્ચ	માથાદીઠ કર
		રૂપિયા	રૂપિયા	રૂ.આ.પા.
૧૯૩૨-૩૩	૭૮૯	૩૯,૦૯,૬૯,૨૩૦	૩૮,૮૫,૭૯,૩૧૦	૫-૮-૨
૧૯૩૧-૩૨	૭૮૫	૩૬,૨૮,૦૬,૮૨૦	૩૬,૭૨,૬૭,૧૦૮	૫-૮-૮
૧૯૩૦-૩૧	૭૮૧	૩૬,૫૯,૭૦,૩૫૦	૩૬,૨૪,૫૯,૫૭૬	૫-૧૫ ૭
૧૯૨૯-૩૦	૭૭૭	૩૭,૭૭,૯૦,૯૯૦	૩૭,૭૦,૨૬,૩૦૧	૬-૯-૧૧

બ્રિટિશ હિંદમાં માથાદીઠ કર *

સાલ	રૂ.આ.પા.	સાલ	રૂ.આ.પા.
૧૯૨૫-૨૬	૫-૬-૭	૧૯૨૯-૩૦	૫-૫-૬
૧૯૨૬-૨૭	૫-૪-૧૧	૧૯૩૦-૩૧	૪-૧૨ ૭
૧૯૨૭-૨૮	૫-૫-૦	૧૯૩૧-૩૨	૪-૧૩-૭
૧૯૨૮-૨૯	૫-૫-૦	૧૯૩૨-૩૩	૫-૦-૬

*૧૯૩૧ ના આકડા મુજબ જમીન-મહેસૂલ સહિત બધો કર બ્રિટિશ હિંદના રહેવાશીઓ આપે છે તેમ ગણત્રી કરવામા આવી છે

જુદા જુદા દેશોનું રક્ષણનું ખર્ચ

દેશ	સાલ	માથાદીઠ રક્ષણનું ખર્ચ (પૌંડમાં)
હિંદુસ્તાન	(૧૯૩૧-૩૨)	૦.૧૬ પૌં
ફ્રાન્સ	(૧૯૩૧-૩૨)	૨.૫૫ પૌં
જર્મનિ	(૧૯૩૨-૩૩)	૦.૩૭ પૌં
ઈટલિ	(૧૯૩૨-૩૩)	૧ ૧૧ પૌં
જાપન	(૧૯૩૨-૩૩)	૦.૩૩ પૌં
યુનાઈટેડ કિંગડમ	(૧૯૩૧-૩૨)	૨.૩૮ પૌં
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા	(૧૯૩૧-૩૨)	૧ ૮૮ પૌં

કુલ ખર્ચમાંથી રક્ષણ માટે કેટલા ટકા વપરાય છે ?

દેશ	સાલ	ટકા
હિંદુસ્તાન	(૧૯૩૧-૩૨)	૨૫૪
ઓસ્ટ્રેલિયા	(૧૯૨૫-૨૬)	૪ ૫
કેનેડા	(૧૯૩૦-૩૧)	૩.૮
ફ્રાન્સ	(૧૯૨૯)	૨૨ ૦
જર્મનિ	(૧૯૨૮-૨૯)	૯ ૦
ઇટલિ	(૧૯૨૬-૨૭)	૨૧.૩
જાપાન	(૧૯૨૭-૨૮)	૨૮.૨
યુનાઈટેડ કિંગ્ડમ	(૧૯૩૧-૩૨)	૧૨.૬
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકા	(૧૯૩૧-૩૨)	૧૪.૦

હિંદનો રસ્તાનો વ્યવહાર

સાલ	રસ્તાની કુલ બંધાઈ (માઇલોમાં)	સાલ	રસ્તાની કુલ બંધાઈ (માઇલોમાં)
૧૯૨૭-૨૮	૧૪૪,૦૫૧	૧૯૩૦-૩૧	૧૭૯,૦૮૯
૧૯૨૮-૨૯	૧૭૮,૪૭૨	૧૯૩૧-૩૨	૧૮૯,૯૭૧
૧૯૨૯-૩૦	૧૮૩,૪૦૬	૧૯૩૨-૩૩	૧૯૦,૫૩૪
	૧૯૩૩-૩૪	૧૯૨,૭૯૫	

હિંદની પોલીસ

સાલ	પોલીસની સંખ્યા	ખર્ચ (રૂપિયામાં)
૧૯૨૫	૧૯૪,૫૧૦	૧૦,૬૮,૭૮,૫૬૪
૧૯૨૬	૧૯૪,૭૪૨	૧૦,૮૩,૨૯,૨૩૫
૧૯૨૭	૧૯૬,૨૨૦	૧૦,૯૫,૩૯,૪૮૪
૧૯૨૮	૧૯૮,૧૬૫	૧૦,૮૭,૭૯,૪૫૯
૧૯૨૯	૧૯૯,૪૫૬	૧૧,૬૪,૬૭,૮૫૮
૧૯૩૦	૨૦૧,૫૩૮	૧૨,૩૦,૬૭,૨૧૫
૧૯૩૧	૨૦૧,૬૮૭	૧૨,૧૭,૭૭,૫૬૮
૧૯૩૨	૨૦૧,૪૧૩	૧૧,૬૮,૯૮,૫૧૭
૧૯૩૩	૧૯૯,૭૮૬	૧૧,૭૪,૦૨,૧૯૩

બ્રિટિશ હિંદમાં ટ્રેડ-યુનિયનો

સાલ	સંખ્યા	સભ્યો
૧૯૨૭–૨૮	૨૯	૧૦૦,૬૯૧
૧૯૨૮–૨૯	૭૫	૧૮૧,૦૭૭
૧૯૨૯–૩૦	૧૦૪	૨૪૨,૩૫૫
૧૯૩૦–૩૧	૧૧૯	૨૧૯,૧૧૫
૧૯૩૧–૩૨	૧૩૧	૨૩૫,૬૯૩
૧૯૩૨–૩૩	૧૭૦	૨૩૭,૩૬૯
૧૯૩૩–૩૪	૧૯૧	૨૦૮,૦૭૧

હિંદમાં ઔદ્યોગિક તકરારો

સાલ	તકરારની સંખ્યા	સંડોવાયેલ માણસો
૧૯૨૭	૧૨૯	૧૩૧,૬૫૫
૧૯૨૮	૨૦૩	૫૦૬,૮૫૧
૧૯૨૯	૧૪૧	૫૩૨,૦૧૬
૧૯૩૦	૧૪૮	૧૯૬,૩૦૧
૧૯૩૧	૧૬૬	૨૦૩,૦૦૮
૧૯૩૨	૧૧૮	૧૨૮,૦૯૯
૧૯૩૩	૧૪૬	૧૬૪,૯૩૮

સાલ	તકરારની સંખ્યા	સંડોવાયેલ માણસો
૧૯૩૪	૧૫૯	૨૨૦,૮૦૮
૧૯૩૫	૧૪૩	૧૧૪,૦૦૦
૧૯૩૬	૧૫૭	૧૬૯,૦૦૦

હિંદી સરકારની રૂપિયાની લોન

બાકી રકમ	વ્યાજનો દર	કાઢયાનું વર્ષ	ભરપાઈની તારીખ
૩,૧૬,૨૪,૦૦૦	૩ ટકા લોન	૧૮૯૬	૩ મહિનાની નોટીસ
૨૩,૭૨,૬૫,૦૦૦	૩½ ટકા લોન	૧૮૪૩	૩ મહિનાની નોટીસ
૨૧,૨૭,૨૩,૦૦૦	૩½ ટકા લોન	૧૮૫૪	,, ,,
૩૭,૮૮,૧૧,૦૦૦	૩½ ટકા લોન	૧૮૬૫	,, ,,
૨,૭૬,૨૯,૦૦૦	૩½ ટકા લોન	૧૮૭૯	,, ,,
૩૬,૩૨,૧૦,૦૦૦	૩½ ટકા લોન	૧૯૦૧	,, ,,
૫૬,૭૪,૯૪,૦૦૦	૫ ટકા લોન	૧૯૧૯–૨૫	૧૯૪૫–૧૯૫૫
૬૩,૩૦,૨૬,૦૦૦	૪ ટકા લોન	૧૯૨૬–૩૩	૧૯૬૦–૭૦
૯,૦૫,૭૦,૦૦૦	૪½ ટકા લોન	૧૯૨૮	૧૯૫૫–૬૦
૨૭,૭૮,૧૨,૦૦૦	૫ ટકા લોન	૧૯૨૯	૧૯૩૯–૪૪
૧૯,૧૩,૯૦,૦૦૦	૫½ ટકા લોન	૧૯૩૨	૧૯૩૮–૪૦
૨૫,૧૮,૬૮,૦૦૦	૫ ટકા લોન	૧૯૩૨	૧૯૪૦–૪૩
૧૪,૯૭,૧૮,૦૦૦	૪ ટકા બોન્ડ્ઝ	૧૯૩૩	૧૯૪૩
૫૫,૯૪,૩૭,૦૦૦	૩½ ટકા લોન	૧૯૩૩–૩૪	૧૯૪૭–૫૦
૧૦,૬૭,૩૨,૦૦૦	૩ ટકા લોન	૧૯૩૪	૧૯૪૧
૧૫,૧૨,૮૫,૦૦૦	૩ ટકા લોન	૧૯૩૫	૧૯૫૧–૫૪
૧૨,૦૦,૦૦,૦૦૦	૨¾ ટકા લોન	૧૯૩૬	૧૯૪૮–૫૨

૩½ ટકાની લોનનું પડતર વ્યાજ

સાલ	રૂ. આ.	ટકા	સાલ	રૂ. આ.	ટકા
૧૯૨૭	૭૮–૧૧	૪૪	૧૯૩૨	૬૧—૩	૫૭
૧૯૨૮	૭૫—૬	૪૬	૧૯૩૩	૮૮—૪	૪૦
૧૯૨૯	૭૧—૫	૪૯	૧૯૩૪	૮૯—૭	૩૯
૧૯૩૦	૬૮–૧૪	૫૧	૧૯૩૫	૯૩—૩	૩૮
૧૯૩૧	૬૩—૦	૫૫	૧૯૩૬	૮૭—૦	૩૬

હિંદનું નહેરકામ

(દેશી રાજ્યોને બાદ કરતાં સરકારે કરાવેલી નહેરો)

૧૯૩૦-૩૩નાં ત્રણ વર્ષમાં થયેલી નહેરો વડે પાણી મેળવતી જમીનનું ક્ષેત્રફળ (એકરમાં)

મદ્રાસ	૭,૪૮૪,૪૬૬	બર્મા	૨,૦૭૬ ૪૩૫
મુંબઈ (દક્ષિણ)	૩૮૦,૩૭૨	બિહાર-ઓરિસ્સા	૮૮૬,૪૩૪
સિંધ	૩,૬૦૨,૫૮૯	મધ્યપ્રાંત (વરાડ સિવાય)	૪૦૫,૧૮૪
બંગાળા	૬૧,૨૨૧		
સંયુક્તપ્રાંતો	૩,૮૦૫,૨૦૫	સરહદ પ્રાંત	૩૯૫,૦૮૮
પંજાબ	૧૦,૯૯૫,૨૫૮	રજપુતાના	૨૫,૦૯૮
	બલુચિસ્તાન	૨૧,૪૩૦	

કુલ ૩૦,૧૩૯,૧૮૦

હિંદમાં નહેરવાળું ક્ષેત્રફળ

૧૯૩૦-૩૧	૩૧,૦૯૯,૯૩૯ એકર
૧૯૩૧-૩૨	૨૯,૫૦૪,૦૧૧ ,,
૧૯૩૨-૩૩	૪૯,૮૮૧,૮૮૧ ,,

બ્રિટિશ હિંદમાં મુખ્ય ખનીજોની પેદાશ (૧૯૩૩)

ધાતુ		રૂપિયામાં કિંમત
કોલસો (ટન)	૨૦,૧૫૩,૩૮૭	૬,૮૦,૯૬,૬૦૪
મીઠું (ટન)	૧,૬૫૬,૪૭૭	૧,૨૦,૫૬,૫૯૨
સોનું (ઔંસ)	૩૨૯,૬૮૨	૨,૫૩,૫૧,૪૩૮
પેટ્રોલિયમ (ગૅલન)	૩૦૮,૬૦૬,૦૩૧	૫,૦૭,૯૧,૦૩૮
સુરોખાર (હંડ્રેવેટ)	૧૬૫,૭૮૨	૧૨,૨૭,૩૨૧
તાંબું (કાચી ધાતુ) (ટન)	૧૮૫,૧૦૪	૪૪,૯૭,૪૭૯
હીરા (કેરેટ)	૧,૨૫૪	૭૨,૧૮૯
લોઢું (કાચી ધાતુ) (ટન)	૧,૭૬૦,૫૦૧	૩૯,૧૯,૭૬૯.

ધાતુ		રૂપયામાં કિંમત
મેગેનીઝ (કાચી ધાતુ) (ટન)	૨૧૨,૬૦૪	૧૮,૬૨,૨૯૩
અબરખ (હંડ્રેવેટ)	૩૨,૭૧૩	૧૪,૩૫,૪૦૧
રૂપું (ઔંસ)	૬,૦૨૬,૭૨૭	૬૨,૭૧,૭૧૧

હિંદી સરકારની સ્ટર્લિંગ લોન

બાકી રકમ	વ્યાજનો દર	કાઢ્યાની તારીખ	પાછી ભરવાની તારીખ
૧૧,૫૩૯,૯૮૬	૨½	...	૧૯૨૬ પછી
૭૭,૦૨૪,૧૮૫	૩	...	૫ ઑક્ટો ૧૯૪૮
૮૮,૬૬૭,૮૮૪	૩½	..	૧૯૩૧
૩૯,૮૫૨,૪૧૮	૪½	૧૯૨૨–૨૩	૧૯૫૦–૫૫
૧૭,૫૦૦ ૦૦૦	– ૪½	૧૯૨૮	૧૯૫૮–૬૮
૧૬,૮૫૮,૦૫૯	૫½	૧૯૩૧	૧૯૩૬–૩૮
૧૦,૦૦૦,૦૦૦	૫	૧૯૩૨	૧૯૪૨–૪૭
૧૨,૦૦૦,૦૦૦	૪	૧૯૩૩	૧૯૪૮–૫૩
૧૦,૦૦૦,૦૦૦	૩½	૧૯૩૩	૧૯૫૪–૫૯
૧૦,૦૦૦,૦૦૦	૩	૧૯૩૫	૧૯૪૯–૫૨

હિંદમાં કારીગરોને અપાયેલ બદલો

સાલ	કેસની કુલ સંખ્યા	કુલ અપાયેલ બદલો (રૂપિયામાં)
૧૯૨૫	૧૧,૩૭૧	૬,૪૪,૧૨૦
૧૯૨૬	૧૪,[illegible]૯૬	૮,૨૧,૬૭૬
૧૯૨૭	૧૫,૨૧૬	૧૧,૧૧,૨૫૪
૧૯૨૮	૧૬,૭૬૮	૧૦,૯૫,૭૩૦
૧૯૨૯	૧૮,૮૬૫	૧૨,૬૦,૧૬૪
૧૯૩૦	૨૩,૫૭૪	૧૨,૪૬,૭૬૪
૧૯૩૧	૧૭,૪૮૯	૧૦,૬૬,૩૫૬
૧૯૩૨	૧૪,૨૬૧	૮,૨૩,૧૪૫
૧૯૩૩	૧૪,૫૫૯	૮,૧૩,૯૪૯
૧૯૩૪	૧૬,૮૯૦	૮,૬૮,૮૪૭
૧૯૩૫	૨૨,૯૯૯	૧૧,૬૧,૪૬૫

હિંદમાં તથા બીજા દેશોમાં માથાદીઠ કર

હિંદુસ્તાન	(૧૯૩૧–૩૨)	પૌં. ૦.૪૨ (પ.૭ રૂપિયા)
ફ્રાન્સ	(૧૯૩૧–૩૨)	પૌં. ૧૦.૯
જર્મનિ	(૧૯૩૨–૩૩)	પૌં. ૭.૮
ઇટલિ	(૧૯૩૨–૩૩)	પૌં. ૭.૩
જાપાન	(૧૯૩૨–૩૩)	પૌં. ૧.૭
યુનાઇટેડ કિંગ્ડમ	(૧૯૩૨–૩૩)	પૌં. ૧૯.૩
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)	(૧૯૩૨)	પૌં. ૧૭.૩

જેલના કેદીઓની સંખ્યા

સાલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ	સાલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
૧૯૨૫	૨૬૨,૪૮૫	૫,૯૬૪	૧૯૨૯	૨૮૦,૨૨૯	૬,૪૩
૧૯૨૬	૨૬૮,૧૯૯	૫,૯૬૮	૧૯૩૦	૩૩૨,૯૧૯	૬,૮૦
૧૯૨૭	૨૭૬,૯૨૩	૬,૨૧૪	૧૯૩૧	૩૩૬,૫૯૮	૭,૫૨૨
૧૯૨૮	૨૭૭,૦૨૪	૬,૧૫૦	૧૯૩૨	૩૮૩,૬૧૮	૧૦,૨૦

૧૯૩૩ ૩૫૫,૭૨૯ પુરુષો ૯,૦૮૧ સ્ત્રીઓ

આંદામાનમાં કેદીઓ

સાલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ	સાલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
૧૯૨૯–૩૦	૮,૦૨૦	૧૬૮	૧૯૩૧–૩૨	૭,૫૪૯	૧૨૩
૧૯૩૦–૩૧	૭,૪૬૭	૧૪૬	૧૯૩૨–૩૩	૬,૬૯૦	૧૦૧

૧૯૩૩–૩૪ ૫,૯૦૦ પુરુષો ૮૬ સ્ત્રીઓ

વેપારનું વાર્ષિક અવલોકન

(૧૯૩૬–૩૭)

ઈ. સ. ૧૯૩૬–૩૭ના વર્ષ દરમિયાન કાચી વસ્તુઓ તથા વેપારની મુખ્ય વસ્તુઓની માગમાં સારો એવો વધારો થયો હતો.

૧૯૩૬–૩૭ના હિંદના વેપારના અવલોકનમાં, પહેલાં જગતની આર્થિક સ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે.

૧૯૩૨ ની અધવચ્ચે ઘણાખરા દેશોમાં જે આર્થિક - પુનરુદ્ધાર શરૂ થયો હતો તે વર્ષ દરમિયાન આગળ વધ્યો હતો. શરૂઆતમાં આ સુધારો અમુક દેશો અગર અમુક ઉદ્યોગો, પૂરતો જ હતો, પણ ૧૯૩૬માં મહાન મંદીમાંથી જગત નીકળતું હોવાનાં સ્પષ્ટ ચિહ્નો જણાતાં હતાં.

યુનાઈટેડ કિંગ્ડમે સોનાનું ધોરણ છોડતાં 'સ્ટર્લિંગ'નો ઉપયોગ કરતા દેશોમાં તેજીની શરૂઆત થઈ. જાપાન અને અમેરિકાએ જ્યારે ચલણની કિંમત ઘટાડી ત્યારે ત્યાં પણ આ તેજી પ્રસરી.

ઈ. સ. ૧૯૩૪–૩૫માં મુખ્ય વસ્તુઓનો જથ્થો ધીમે ધીમે ખપતો જતો હતો અને વિવિધ વસ્તુઓની મર્યાદિત ઉત્પન્ન કરવાની યોજના કેટલાક મુખ્ય ઉત્પાદકોએ સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકારી. આ ઉપરાંત ઉત્તર અમેરિકા તથા બીજા દેશોની અનાવૃષ્ટિને અંગે માલનો જથ્થો વધારે પ્રમાણમાં ઘટયો.

પરિણામે, વસ્તુઓની કિંમતનું સામાન્ય ધોરણ ૧૯૩૬ પહેલાં જ ઊંચું વલણ બતાવવા લાગ્યું. તે વર્ષના છેલ્લા છ માસમાં ફ્રાન્સે સોનાના ધોરણનો ત્યાગ કરતાં તેને વધારે પ્રોત્સાહન મળ્યું. બીજા દેશોએ પણ સપ્ટેમ્બરમા ચલણની કિંમત ઘટાડી. આ બધાની એકત્રિત અસરથી ૧૯૩૬માં તથા ૧૯૩૭ના પહેલા ત્રણ માસમાં ઘણી ચીજોની કિંમતમાં જબરો ઉછાળો આવ્યો.

આ બાબતો ઉપરાંત સરકારે લશ્કર ઉપર કરવા ધારેલ ગંજાવર ખર્ચની પણ અસર થઈ. પરિણામે લોઢા તથા પોલાદની વસ્તુઓના ભાવ ખૂબ વધી ગયા અને તેજીની પરિસ્થિતિને અંગે કુદરતી રીતે જ લોકો આ ઉદ્યોગોમાં નાણા રોકવા લાગ્યા.

હિંદ પણ જગતના વલણને અનુસર્યું. જો કે દેશની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ જોતાં, સુધારાનો શબ્દ બીજા દેશો કરતાં જુદો હતો.

હિંદ સંબંધમાં ખાસ વાત એ યાદ રાખવાની છે કે તાજેતરનાં વર્ષોમાં અમે તેટલા ઉદ્યોગો વધ્યા હોય, છતાં હિંદ ખેતીપ્રધાન દેશ છે અને દેશમાં તથા પરદેશમાં પ્રવર્તી રહેલ ખેતીવાડીની સ્થિતિ પર લોકોની આર્થિક સ્થિતિનો મોટે ભાગે આધાર છે.

૧૯૨૯માં જે મંદી શરૂ થઈ હતી તેણે ખેતીપ્રધાન દેશને સજ્જડ ફટકો લગાવ્યો હતો. મુખ્ય વસ્તુઓના ભાવમાં અભૂતપૂર્વ મંદી, તેનું વિશિષ્ટ લક્ષણ હતું. અને બીજા ખેતીપ્રધાન દેશોની માફક હિંદે પણ આમાં ખૂબ સહન કર્યું.

૧૯૩૬–૩૭માં હિંદના નિકાસની કુલ કિંમત રૂ. ૧૯૬ કરોડ હતી, જે ગયા વર્ષ કરતાં ૩૬ કરોડ રૂપિયા વધારે અને ૧૯૩૨–૩૩માં ઓછામાં ઓછી કિંમત હતી તેના કરતાં ૬૪ કરોડ રૂપિયા વધારે હતી. મંદી પહેલાના વર્ષ ૧૯૨૮–૨૯ સાથે સરખાવતાં, વર્ષ દરમિયાન થયેલ નિકાસ ૧૩૪ કરોડ અથવા ૪૧ ટકા ઓછી હતી.

આવા મોટા ઘટાડાનું કારણ નિકાસ થયેલી વસ્તુઓની કિંમતના ઘટાડાને અંગે જ છે. ૧૯૨૮–૨૯ સાથે સરખાવતાં ૧૯૩૬–૩૭માં કિંમત ૪૧ ટકા હતી, નિકાસ થયેલ માલનો જથ્થો મોટે ભાગે ૧૯૨૮–૨૯ કરતાં સહેજ વધારે હતો.

હિંદમાં થયેલ આયાત ૧૯૩૬–૩૭માં ૧૨૫ કરોડની હતી. ગયા વર્ષે તે ૧૩૪ કરોડ હતી અને ૧૯૩૩–૩૪માં, ઓછામાં ઓછી, ૧૧૫ કરોડ હતી.

૧૯૨૮–૨૯માં જ્યારે આયાત થયેલ માલની કિંમત ૨૫૩ કરોડ હતી તેની સાથે સરખાવતાં ચાલુ વર્ષમાં ૫૧ ટકાનો ઘટાડો થયો જણાય છે.

આ ઘટાડો કિંમતમાં થયેલ ઘટાડાને થોડે અંશે આભારી છે. ૧૯૨૮–૨૯ સાથે સરખાવતાં, આયાત થયેલ માલની કિંમતમાં ૩૫ ટકા ઘટાડો થયો હતો અને તેથી મંદી પૂર્વેના સમય સાથે સરખાવતાં આયાતનો જથ્થો ઘટયો છે તે નિ:શંક છે.

૧૯૩૬–૩૭ના હિંદના પરદેશ સાથેના વેપારની વિશિષ્ટતા એ હતી કે નિકાસ–વેપાર ગયા વર્ષ કરતાં લગભગ ૩૬ કરોડનો વધ્યો હતો.

સૌથી મોટો વધારો રૂમાં ૧૦૩/૪ કરોડનો થયો હતો. તેલી બીયાંમાં ૮૩/૪ કરોડનો તથા શણ તથા શણના માલમાં ૫૩/૪ કરોડનો વધારો થયો હતો. વેપારની વસ્તુઓમાં હિંદની તરફેણમાં ૧૯૨૮–૨૯માં ૮૬ કરોડનો

વધારો હતો તે ધટીને ૧૯૩૨–૩૩માં ત્રણ કરોડનો થયો હતો. ત્યાર પછીનાં ત્રણ વર્ષોમાં પ્રમાણ થોડું વધ્યું છે પણ સમાલોચનાના વર્ષ દરમિયાન આગલા વર્ષમાં ૩૧ કરોડનો વધારો હતો તે સાથે સરખાવતાં લગભગ ૭૮ કરોડ વધ્યું હતું.

૧૯૨૮–૨૯માં હિંદમાંથી ૨૧ કરોડ રૂપિયાનું સોનું પરદેશ ખાતે ચડાવવામાં આવ્યું હતું. સોનાની નિકાસ દિનપ્રતિદિન ઘટતી જાય છે અને ૧૯૩૬–૩૭માં માત્ર ૨૮ કરોડનું સોનું પરદેશ ખાતે ચડાવવામાં આવ્યું હતું.

વર્ષ દરમિયાન બીજી ધ્યાન ખેંચે તેવી વસ્તુ રૂપાની આયાતમાં થયેલ સુધારો છે. વર્ષ દરમિયાન ૧૪ કરોડ રૂપિયાનું રૂપું આવ્યું હતું. આને પરિણામે ૧૯૩૬–૩૭માં હિંદની તરફેણમાં માત્ર ૧૪ કરોડ રૂપિયા જમા રહેતા હતા. આગલા વર્ષે તે રકમ ૩૬ કરોડ રૂપિયાની તથા ૧૯૩૨–૩૩માં ૬૫ કરોડ રૂપિયાની હતી.

૧૯૩૬–૩૭માં હિંદની તરફેણનો વેપાર ૯૨ કરોડનો હતો. આગલા વર્ષે તે રકમ ૬૭ કરોડની હતી અને ૧૯૨૮–૨૯માં ૫૨ કરોડ રૂપિયા હતી. આ આંકડા મહત્ત્વના છે. માત્ર ૧૯૩૩–૩૪માં આ આંકડાથી રકમ વધી હતી. તે વર્ષમાં સોનાની નિકાસ ખૂબ થઈ હતી.

૧૯૨૮–૨૯થી ૧૯૩૩–૩૪ સુધી ખેતીથી ઉત્પન્ન થયેલા માલની કિંમતમાં એક સરખો ઘટાડો થયો હતો. ત્યારબાદ તેમાં કંઈક સુધારો થયો જણાય છે.

ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવો ઉછાળો ચામાં આવ્યો છે. ૧૯૩૩માં ચાની મર્યાદાયોજના અમલમાં આવતાં આ ઉછાળો આવ્યો છે.

. અળસીની કિંમતમાં બીજે નંબરે સુધારો થયો જણાય છે.

શણની કિંમત લગભગ ૬૦ ટકા ઘટી છે અને ૧૯૩૬–૩૭માં નહિ જેવો સુધારો થયો જણાય છે. ૧૯૨૮–૨૯ કરતાં સરેરાશ કિંમત અર્ધા કરતાં પણ ઓછી હતી.

ચોખાની કિંમતમાં ૧૯૩૩–૩૪ સુધી મોટો ઘટાડો થતો ગયો. આ ઘટાડો લગભગ ૬૦ ટકાનો હતો. પરંતુ છેલ્લાં બે ત્રણ વર્ષમાં કિંમત

વધી છે અને ૧૯૩૬–૩૭ની કિંમત ૧૯૨૮–૨૯ કરતાં માત્ર ૪૫ ટકા ઓછી છે.

૧૯૩૬–૩૭માં ઘઉંની કિંમતમાં મોટો ઉછાળો આવ્યો હતો. ૧૯૩૬ના એપ્રિલ માસની કિંમત સાથે સરખાવતાં ૧૯૩૭ના માર્ચમાં મણે ૧ રૂપિયો કિંમત વધી હતી. તે વધારો ૪૨ ટકાનો હતો.

એકંદરે ખેતીના ઉત્પન્નની કિંમતમાં છેલ્લાં બે ત્રણ વર્ષમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં વધારો થયો હતો. ખાસ વધારો ૧૯૩૬–૩૭માં થયો હતો. પરંતુ તે વર્ષની કિંમત પણ ૧૯૨૮–૨૯ની કિંમત કરતાં ઘણી ખરી વસ્તુઓમાં ઓછી હતી. ઋતુઓના ફેરફારને બાદ કરતાં, ખેતીની પેદાશમાં ૧૯૨૮–૨૯થી કંઇ ચોક્કસ વલણ જણાયું નથી. આનું કારણ એ છે કે રબર, ચા અને કંઇક અંશે શણ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુનું ઉત્પન્ન નિયમિત કરવાને કંઈ વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ નથી. શણનું ઉત્પન્ન ઘટાડવાને કંઇક પ્રચારકાર્ય થયું છે, પણ તેથી તેના વાવેતરમાં કે ઉત્પન્નમાં ખાસ ફેરફાર થયો જણાતો નથી.

શેરડીના વાવેતરમાં ૧૯૨૯–૩૦ સાથે સરખાવતાં ૧૯૩૬–૩૭માં ૭૫ ટકાનો વધારો થયો હતો. છેલ્લાં થોડાં વર્ષોના શેરડીના ઉદ્યોગના ઝડપી વિકાસને આ આભારી છે.

કોલસા સિવાયના બીજા ઔદ્યોગિક માલના ઉત્પન્નમાં સારો જેવો વધારો થયો હતો. મોટામાં મોટો વધારો શેરડીમાં હતો. તેનું ઉત્પન્ન ત્રણ ગણું થયું હતું. ત્યાર પછીનો વધારો સુતરાઉ કાપડમાં હતો. વર્ષ દરમિયાન તેના વાર બમણા થયા હતા.

૧૯૨૮–૨૯ કરતાં ૧૯૩૬–૩૭માં સિમેન્ટમાં ૮૦ ટકા તથા સ્ટીલમાં લગભગ ૭૦ ટકા ઉત્પન્ન વધ્યું હતું. કાગળમાં ૨૫ ટકા વધ્યું હતું. શણના ઉદ્યોગમાં ઉત્પન્ન લગભગ ૩૮ ટકા વધ્યું હતું. કોલસાના ઉત્પન્નમાં ૧૯૩૬–૩૭ દરમિયાન કંઇ વધારો નહોતો, ૧૯૨૮–૨૯ કરતાં ઉત્પન્ન સહેજ ઓછું હતું.

માલનું ઉત્પન્ન વધ્યું. પરંતુ માલના ભાવ તો ૧૯૨૮-૨૯થી

હિંદનો દરિયાઈ વેપાર

સાલ	રૂપિયા
૧૯૩૧-૩૨	૩૬૫,૦૪,૧૬,૯૨૧
૧૯૩૨-૩૩	૩૪૪,૬૦,૩૮,૮૭૯
૧૯૩૩-૩૪	૩૩૬,૦૦,૩૯,૭૫૪
૧૯૩૪-૩૫	૩૫૮,૭૭,૬૦,૦૦૬
૧૯૩૫-૩૬	૩૫૪,૪૮,૬૬,૦૧૫
૧૯૩૬-૩૭	૩૭૫,૯૨,૦૦,૦૦૦

કયા કયા દેશો સાથે વેપાર છે?

આયાત

દેશ	૧૯૩૩-૩૪	૧૯૩૪-૩૫	૧૯૩૫-૩૬	૧૯૩૬-૩૭
યુનાઈટેડ કિંગ્ડમ	૪૧.૭	૪૦.૬	૩૮.૮	૩૮.૪
જર્મનિ	૭.૪	૭.૬	૯.૨	૯ ૭
જાપાન	૧૪.૨	૧૫.૭	૧૬.૩	૧૭.૦
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, (અમેરિકા)	૬.૨	૬.૪	૬.૭	૬.૫
બેલ્જિયમ	૨.૩	૨.૬	૧.૮	૨.૨
ફ્રાન્સ	૧.૩	૧.૨	૧.૦	૦.૯
ઇટલિ	૨.૫	૨.૩	૧.૫	૬.૦

નિકાસ

દેશ	૧૯૩૩-૩૪	૧૯૩૪-૩૫	૧૯૩૫-૩૬	૧૯૩૬-૩૭
યુનાઈટેડ કિંગ્ડમ	૩૨.૨	૩૧.૬	૩૧ ૫	૩૨.૨
જર્મની	૬.૫	૪.૫	૫ ૯	૪.૭
જાપાન	૮.૫	૧૬.૧	૧૩.૪	૧૫.૦
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)	૯.૬	૮.૩	૧૦.૧	૯.૫
બેલ્જિયમ	૪.૯	૩.૨	૩.૪	૩.૬
ફ્રાન્સ	૩.૦	૪.૬	૪.૪	૩ ૯
ઇટલિ	૩.૮	૩.૮	૨.૨	૨.૪

આયાત (હજાર રૂપિયામાં)

માલ	૧૯૩૪-૩૫	૧૯૩૫-૩૬	૧૯૩૬-૩૭
રૂ તથા સુતરાઉ માલ	૨૭,૦૪,૫૫	૨૭,૮૯,૬૨	૨૩,૩૩,૦૨
સાંચાકામ	૧૨,૬૩,૬૭	૧૩,૬૮,૧૬	૧૪,૧૩,૯૪
ધાતુઓ તથા કાચી ધાતુ	૧૧,૩૪,૭૪	૧૨,૦૩,૩૨	૯,૬૮,૭૦
તેલ	૬,૯૭,૧૯	૭,૨૪,૫૪	૭,૨૫,૨૭
વાહનો	૬,૬૦,૦૦	૬,૯૨,૧૪	૬,૫૭,૭૮
ઓજારો વિગેરે	૪,૭૨,૬૨	૫,૧૮,૦૩	૫,૧૯,૧૪
બનાવટી રેશમ	૩,૫૯,૨૯	૩,૧૫,૭૮	૩,૮૫,૬૦
હાર્ડવેર	૩,૦૫,૩૦	૩,૨૬,૭૬	૨,૮૯,૩૫
રાસાયણી પદાર્થો	૨,૯૨,૩૯	૩,૧૧,૯૭	૨,૭૨,૧૯
કાગળ તથા પૂઠાં	૨,૭૨,૮૨	૨,૯૯,૦૦	૨,૪૧,૮૭
દારૂ	૨,૩૫,૫૫	૨,૪૭,૫૬	૨,૩૯,૬૧
દવા	૧,૯૧,૯૦	૨,૧૧,૧૭	૨,૦૭,૦૨
કાચ તથા કાચનો સામાન	૧,૩૨,૫૬	૧,૩૯,૪૦	૧,૨૭,૯૨
સ્ટેશનરી	૬૮,૭૦	૭૬,૧૦	૭૫,૧૭
ટોયલેટનો સામાન	૬૮,૦૫	૬૬,૦૬	૬૭,૨૫
સાબુ	૬૩,૨૧	૩૪,૨૭	૨૬,૮૬
તમાકુ	૬૧,૮૨	૬૧,૫૬	૮૦,૮૩
પુસ્તકો	૫૧,૮૮	૫૩,૩૧	૫૭,૦૩
રમકડાં તથા રમતો	૫૦,૫૫	૪૭,૫૧	૪૩,૫૩
બૂટ	૩૪,૭૭	૨૮,૭૮	૨૧,૨૯

બ્રિટિશ હિંદનો દરિયાઇ વેપાર

સાલ	કુલ આયાત (૧૦૦૦ રૂા.માં)	કુલ નિકાસ (૧૦૦૦ રૂા. માં)
૧૯૨૫-૨૬	૨,૯૧,૪૮,૯૦	૩,૯૦,૬૫,૧૪
૧૯૨૬-૨૭	૨,૮૨,૩૫,૦૫	૩,૧૩,૨૬,૧૭
૧૯૨૭-૨૮	૨,૯૬,૪૧,૯૨	૩,૩૩,૩૯,૯૮
૧૯૨૮-૨૯	૩,૦૦,૬૯,૨૨	૩,૪૫,૫૦,૩૮

૧૯૨૯–૩૦	૨,૭૭,૫૩,૯૪	૩,૨૪,૧૨,૩૦
૧૯૩૦–૩૧	૧,૯૯,૯૨,૬૦	૨,૩૦,૫૦,૨૯
૧૯૩૧–૩૨	૧,૩૭,૯૧,૦૯	૨,૨૭,૧૩,૦૭
૧૯૩૨–૩૩	૧,૩૮,૦૮,૦૦	૨,૦૬,૫૯,૪૯
૧૯૩૩–૩૪	૧,૧૯,૨૬,૬૦	૨,૧૫,૮૦,૧૮

વેપારની વસ્તુઓની આયાત તથા નિકાસની કુલ કિંમત

(હજાર રૂપિયામાં)

સાલ	નિકાસ	આયાત
૧૯૩૧–૩૨	૧,૫૫,૮૮,૮૬	૧,૨૬,૩૭,૧૪
૧૯૩૨–૩૩	૧,૩૨,૨૭,૨૧	૧,૩૨,૫૮,૪૩
૧૯૩૩–૩૪	૧,૪૭,૨૫,૦૭	૧,૧૫,૩૫,૭૦
૧૯૩૪–૩૫	૧,૫૧,૬૬,૯૭	૧,૩૨,૨૯,૧૮
૧૯૩૫–૩૬	૧,૬૦,૫૨,૧૭	૧,૩૪,૩૭,૬૦

હિંદનો કાંઠાનો વેપાર

(આયાત અને નિકાસ હજાર રૂપિયામાં)

૧૯૨૮–૨૯	૨,૦૯,૨૯,૩૧
૧૯૨૯–૩૦	૨,૩૦,૨૫,૩૯
૧૯૩૦–૩૧	૧,૭૪,૧૬,૦૬
૧૯૩૧–૩૨	૧,૭૫,૬૪,૬૫
૧૯૩૨–૩૩	૧,૫૩,૪૬,૯૩

યુનાઇટેડ કિંગડમમાંથી આયાત (લાખ રૂપિયામાં)

૧૯૩૨–૩૩	૪૮,૮૦	૧૯૩૪–૩૫	૫૩,૭૩
૧૯૩૩–૩૪	૪૭,૫૯	૧૯૩૫–૩૬	૫૨,૧૬
	૧૯૩૬–૩૭	૪૮,૦૭	

હિંદમાંથી યુનાઇટેડ કિંગડમમાં નિકાસ (લાખ રૂપિયામાં)

૧૯૩૨–૩૩	૩૪ ૮૧	૧૯૩૪–૩૫	૪૮,૯૮
૧૯૩૩–૩૪	૪૩,૬૦	૧૯૩૫–૩૬	૫૧,૮૦
૧૯૩૬–૩૭	૬૫,૩૩		

જાપાનમાંથી આયાત તથા નિકાસ થયેલ માલ

(લાખ રૂપયામાં)

સાલ	આયાત	નિકાસ
૧૯૧૩–૧૪	૪,૭૮	૨૨,૬૯
૧૯૩૩–૩૪	૧૬,૩૬	૧૩,૬૩
૧૯૩૪–૩૫	૨૦,૮૦	૨૪,૮૧
૧૯૩૫–૩૬	૨૧,૮૪	૨૨,૦૭
૧૯૩૬–૩૭	૨૨,૨૭	૬૫,૮૦

પરદેશ સાથેનો દરિયાઇ વેપાર

આયાત

સાલ	વેપારની વસ્તુઓ (રૂ. માં)	હીરા મોતી વિગેરે કિંમતી વસ્તુઓ (રૂ. માં)
૧૯૩૧–૩૨	૧,૩૦,૬૪,૨૮,૫૦૬	૭,૨૬,૮૦,૮૨૫
૧૯૩૨–૩૩	૧,૦૫,૦૧,૭૬,૦૫૪	૨,૯૯,૧૩,૧૮૮
૧૯૩૩–૩૪	૧,૧૭,૩૦,૪૫,૪૨૨	૧,૯૬,૧૫,૨૧૫
૧૯૩૪–૩૫	૧,૩૪ ૫૮,૭૩,૨૬૭	૫,૧૯,૧૭,૧૬૫
૧૯૩૫–૩૬	૧,૩૬,૭૭,૬૮,૨૩૭	૭,૪૪,૮૮,૫૬૯

નિકાસ અને પુનર્નિકાસ

સાલ	વેપારની વસ્તુઓ (રૂ.માં)	હીરા-મોતી વિગેરે કિંમતી વસ્તુઓ (રૂ. માં)
૧૯૩૧-૩૨	૧,૬૧,૨૦,૨૨,૩૨૫	૬૫,૯૨,૮૫,૨૬૫
૧૯૩૨-૩૩	૧,૩૫,૯૩,૩૪,૧૦૯	૭૦,૬૬,૧૫,૫૨૮
૧૯૩૩-૩૪	૧,૫૧,૧૭,૧૫,૨૦૯	૬૫,૫૬,૬૩,૯૦૮
૧૯૩૪-૩૫	૧,૫૫,૪૯,૭૧,૬૪૪	૬૩,૫૦,૪૬,૧૩૯
૧૯૩૫-૩૬	૧,૬૪,૫૯,૪૯,૫૧૩	૪૫,૬૬,૮૮,૧૪૭

હિંદમાં થયેલ પીણાંની આયાત

સાલ	રૂપિયા
૧૯૩૧-૩૨	૧,૮૦,૧૦,૦૩૮
૧૯૩૨-૩૩	૧,૮૦,૦૦,૦૮૦
૧૯૩૩-૩૪	૧,૭૯,૩૦,૨૨૫
૧૯૩૪-૩૫	૧,૮૫,૮૭,૭૭૪
૧૯૩૫-૩૬	૧,૯૮,૬૩,૫૦૦

તમાકુની આયાત

સાલ	રૂપિયા
૧૯૩૧-૩૨	૯૪,૩૪,૩૫૪
૧૯૩૨-૩૩	૯૬,૯૩,૫૯૬
૧૯૩૩-૩૪	૭૨,૧૪,૬૨૧
૧૯૩૪-૩૫	૬૧,૮૨,૪૩૦
૧૯૩૫-૩૬	૫૧,૫૬,૦૫૨

૧૯૩૧ની હિંદની વસ્તી-ગણત્રી

	હિંદ	બ્રિટિશ પ્રાંતો	દેશી રાજ્યો
ક્ષેત્રફળ (ચો. મા.)	૧,૮૦૮,૬૭૯	૧,૦૯૬,૧૭૧	૭૧૨,૫૦૮
વસ્તી	૩૫૨,૮૩૭,૭૭૮	૨૭૧,૫૨૬,૯૩૩	૮૧,૩૧૦,૮૪૫
(અ) શહેરની વસ્તી	૩૮,૯૭૯,૨૧૧	૨૯,૬૫૨,૨૫૩	૯,૩૨૬,૯૫૮
(બ) ગામડાંની ,,	૩૧૩,૮૫૮,૫૬૭	૨૪૧,૮૭૪,૬૮૦	૭૧,૯૮૩,૮૮૭

ધર્મ પ્રમાણે ગણત્રી

ધર્મ		ટકાની વધ-ઘટ ૧૯૨૧-૩૧	કુલ વસ્તીના ટકા ૧૯૨૧-૩૧
હિંદુ	૨૩૯,૧૯૫,૧૪૦	+૧૦.૪	૬૮.૨૪
મુસલમાન	૭૭,૬૭૭,૫૪૫	+૧૩.૦	૨૨.૧૬
બૌધધર્મ પાળનારા	૧૨,૭૮૬,૮૦૬	+૧૦.૫	૩-૬૫
પહાડી ધર્મ પાળનારા	૮,૨૮૦,૩૪૭	−૧૫ ૩	૨.૩૬
ખ્રિસ્તી	૬,૨૯૬,૭૬૩	+૩૨.૫	૧.૭૯
શીખ	૪,૩૩૫,૭૭૧	+૩૩.૯	૧.૨૪
જૈન	૧,૨૫૨,૧૦૫	+ ૬.૨	.૩૬
ઝોરાસ્ટ્રિયન	૧૦૯,૭૫૨	+ ૭.૮	.૦૩
યાહુદી	૨૪,૧૪૧	+૧૦.૯	.૦૬
નાના ધર્મો પાળનાર	૫૭૧,૧૮,૭૩૦	+ ૨.૨	.૧૬

દલિત વર્ગો

અજમેર-મેરવાડા	૭૬,૮૧૬	કૂર્ગ	૨૪,૮૦૩
આસામ	૧,૮૨૯,૦૦૯	દિલ્હી	૭૨,૮૮૩
બલુચિસ્તાન	૫,૭૦૨	મદ્રાસ	૭,૨૩૪,૧૦૪
બંગાળા	૬,૮૯૯,૮૦૯	સરહદપ્રાંત	૫,૪૬૮
બિહાર અને		પંજાબ	૧,૨૭૯,૪૫૯
ઓરિસ્સા	૫,૭૪૪,૩૯૩	સંયુક્તપ્રાંત	૧૧,૩૨૭,૨૮૧
મુંબઈ	૧,૭૫૦,૪૨૪	હિંદમાં કુલ	૫૦,૧૯૫,૭૭૦
મધ્યપ્રાંત અને વરાડ	૨,૮૧૮,૩૪૬	પ્રાંતોમાં કુલ	૪૦,૨૫૪,૫૭૬

હિંદમાં યુરોપિયનોની સંખ્યા

યુરોપિયનો		૧૬૮,૧૩૩
પુરુષો	૧૧૭,૩૩૫	
સ્ત્રીઓ	૫૦,૭૯૮	

એંગ્લો-ઇંડિયનો	૧૩૮,૩૯૫
પુરુષો	૭૧,૨૪૭
સ્ત્રીઓ	૬૭,૧૪૮

નોંધ—૧૯૨૧ની વસ્તીગણત્રી કરતાં હિંદમાં યુરોપિયનોની વસ્તી ૧૦,૮૮૩ ઘટી છે અને ૧૯૦૧ ની વસ્તીગણત્રી કરતાં ૩,૩૦૯ ઘટી છે. યુરોપિયનો આખી વસ્તીના માત્ર .૦૫ ટકા છે.

ઉમરના પ્રમાણમાં શિક્ષિતપણું

પાંચ વર્ષ અને તેની ઉપરના શિક્ષિતોની કુલ સંખ્યા

હિંદુસ્તાન	૨૮,૧૩૮,૫૫૬

પાંચ વર્ષ અને તેની ઉપરના શિક્ષિતોની પ્રાંતવાર સંખ્યા

અજમેર-મેરવાડા	૭૫૯,૨૬૧	મધ્યપ્રાંત અને વરાડ	૮૬૭,૭૬૫
આંદામાન અને નિકોબાર	૪,૧૪૯	કુર્ગ	૨૫,૩૩૬
આસામ	૬૬૬,૩૧૬	દિલ્હી	૮૯,૪૭૨
બલુચિસ્તાન	૩૫,૮૪૪	મદ્રાસ	૪,૩૧૮,૮૮૦
બંગાળા	૪,૬૯૩,૭૧૩	સરહદપ્રાંત	૧૦૦,૩૬૬
બિહાર અને		પંજાબ	૧,૨૪૭,૭૫૭
ઓરિસ્સા	૧,૭૦૩,૮૬૬	સંયુક્તપ્રાંતો	૨,૨૫૯,૬૩૮
મુંબઈ	૨,૦૧૧,૯૭૦	સ્ટેટ અને એજન્સી	૫,૪૦૮,૪૩૫

હિંદનાં અશિક્ષિતો

૧૨૯,૮૦૮,૫૭૧ પુરુષો ૧૩૮,૩૫૪,૧૪૩ સ્ત્રીઓ

હિંદનો ધંધોરોજગાર

	કુલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
હિંદુસ્તાન	૧૫૪,૩૯૦,૬૧૨	૧૦૫,૫૬૨,૪૯૪	૪૮,૮૨૮,૧૧૮
શિકાર તથા			
માછલી પકડવી	૧,૩૦૮,૨૯૨	૧,૧૪૫,૮૧૭	૧૬૨,૪૭૫

	કુલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
ખેતીવાડી તથા ચારો[1]	૧૦૨,૪૫૪,૧૪૭	૭૩,૭૬૩,૧૮૫	૨૮,૬૯૦,૯૬૨
ખાણ, મીઠું વિ.	૩૪૬,૦૦૦	૨૫૯,૫૮૩	૮૬,૪૧૭
હુન્નર ઉદ્યોગ[2]	૧૫,૩૬૧,૯૩૩	૧૦,૮૦૭,૫૦૭	૪,૫૫૪,૪૨૬
અવરજવરનાં સાધનોમાં રોકાયેલ	૨,૩૪૧,૪૦૬	૨,૦૯૯,૧૯૮	૨૪૨,૨૦૮
વેપાર ધંધો[3]	૭,૯૧૩,૭૯૭	૫,૭૮૫,૮૧૬	૨,૧૨૭,૯૮૧
લશ્કર તથા નૌકાસૈન્ય	૩૧૮,૦૩૬	૩૧૬,૩૦૦	૧,૭૩૬
હવાઈ લશ્કર	૧,૮૬૩	૧,૮૩૮	૨૫
પોલીસ	૫૨૧,૬૭૫	૫૧૬,૪૧૫	૫,૨૬૦
જાહેર વ્યવસ્થા	૯૯૫,૨૮૪	૯૬૨,૭૪૧	૩૨,૫૪૩
વકીલો, ડાક્ટરો, પ્રોફેસરો, ધર્મગુરુઓ વિગેરે	૨,૩૧૦,૧૪૧	૧,૯૮૬,૨૬૦	૩૨૩,૮૮૧
ઘરની નોકરી	૧૦,૮૫૮,૨૫૪	૨,૦૯૪,૪૮૭	૮,૭૬૩,૭૬૭
બાકીના	૯,૬૫૯,૭૮૪	૫,૮૨૩,૩૪૭	૩,૮૩૬,૪૩૭

૧ જમીનદારો, ખેડૂતો, ખેડૂતોના માલિકો, ખેતીના મજૂરોનો સમાવેશ થાય છે.

૨ મિલ, કપડાં, શણગાર, લાકડા, ખોરાક, બાંધકામ, ધાતુઓ, ચામડાં અને બીજા ઉદ્યોગોનો સમાવેશ થાય છે

૩ હૉટેલ, કાફે તથા ખાદ્યખોરાકીના બીજા ધંધા, બેંક, એક્સચેન્જ, વીમા વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

મોટાં શહેરોની વસ્તીની વધ-ઘટ

કલકત્તા	+ ૧૧.૯	દિલ્હી	+ ૪૪.૩
મુંબઈ	− ૧.૨	લાહોર	+ ૫૨.૫
મદ્રાસ	+ ૨૨.૮	રંગૂન	+ ૧૭.૧
હૈદ્રાબાદ	+ ૧૫.૫	અમદાવાદ	+ ૧૪.૫
બેંગ્લોર	+ ૨૯.૦		

શહેર અને ગામડાંની વસ્તી

	હિંદુસ્તાન	બ્રિટિશ પ્રાંતો	દેશી રાજ્યો
શહેરની વસ્તી	૩૮,૯૭૯,૨૧૧	૨૯,૬૫૨,૨૫૩	૯,૩૨૬,૯૫૮
ગામડાંની વસ્તી	૩૧૩,૮૫૮,૫૬૭	૨૪૧,૮૭૪,૬૮૦	૭૧,૯૮૩,૮૮૭

૧૯૩૧માં શહેરની વસ્તી કુલ વસતીના ૧૧.૦ ટકા હતી, ૧૯૨૧ની ગણત્રી કરતાં આ ગણત્રી ૦.૮ ટકાનો વધારો બતાવે છે. ૧૯૨૧માં આ સંખ્યા ૧૦.૨ હતી.

હિંદની ભાષાઓ

ભાષાઓ	બોલાતી ભાષાની સંખ્યા	માત્ર માતૃભાષા બોલનારાઓની સંખ્યા
अ હિંદ અને બર્માની	૧૨૫	૩૪૯,૮૮૭,૫૨૭
૧ ઑસ્ટ્રિક ભાષાઓ		
(૧) ઇંડોનેશિયન	૨	૬,૫૪૨
(૨) મોંખ્મેર	૧૦	૭૨૬,૫૭૮
(૩) મુંડા	૭	૪,૬૦૯,૫૮૮
૨ તિબેટો-ચાઈનીઝ		
(૧) તિબેટો-બર્મન	૧૨૮	૧૨,૯૮૨,૮૪૦
(૨) તાઇ-ચાઇનીઝ	૧૧	૧,૦૨૭,૬૫૬
(૩) મેન અને કરેન	૧૭	૧,૩૫૨,૨૭૮
૩ દ્રાવિડિયન		
(૧) દ્રાવિડ	૭	૪૧,૪૫૪,૫૯૩
(૨) વચલી ભાષા	૫	૩,૬૦૯,૪૧૮
(૩) આંધ્ર	૧	૨૬,૩૭૩,૭૨૩
(૪) વાયવ્ય ભાષા	૧	૨૦૭,૦૪૯

૪ ઇંડો-યુરોપિયન		
(૧) ઇરાનિયન	૩	૨,૨૭૦,૪૬૬
(૨) દાર્દિક	૭	૧,૫૨૨,૯૩૬
(૩) ઇન્ડો-આર્યન	૧૯	૨૫૩,૬૯૯,૪૦૩
૫ વર્ગ વિનાની		
(૧) આંદામાનીઝ	૨	૪૬૬
(૨) બુરુશસ્કી	૧	૨૬,૦૭૬
(૩) જીપ્સીની ભાષા	૬	૨૫,૯૯૯
(૪) ચોક્કસ નામ વિનાની ભાષા	–	૧,૬૧૨
ख એશિયાના બીજા દેશો તથા આફ્રિકાની ભાષાઓ	૧૭	૩૦૨,૩૨૪
क યુરોપની ભાષાઓ	૨૦	૩૩૯,૭૦૬

હિંદનાં મુખ્ય દેશી રાજ્યો

	એક ચોરસ માઈલે વસ્તી	છેલ્લી ગણત્રી પછી વધારો	કુલ વસ્તી
વડોદરા	૨૯૯	+ ૧૪.૯	૨,૪૪૩,૦૦૭
મધ્ય હિંદ એજન્સી (૧૧ રાજ્યો)	૧૨૯	+ ૧૦.૫	૬,૬૩૨,૭૯૦
ગ્વાલિયર	૧૩૪	+ ૧૦.૩	૩,૫૨૩,૦૭૦
હૈદ્રાબાદ	૧૭૫	+ ૧૫.૮	૧૪,૪૩૬,૧૪૮
જમ્મુ અને કાશ્મીર	૪૩	+ ૯ ૮	૩,૬૪૬,૨૪૩
મદ્રાસ સ્ટેટ એજન્સી (૫ રાજ્યો)	૬૩૧	+ ૨૩.૭	૬,૭૫૪,૪૮૪
કોચીન	૮૧૪	+ ૨૩.૧	૧,૨૫૦,૦૧૬
ત્રાવણકોર	૬૬૮	+ ૨૭.૨	૫,૦૯૫,૯૭૩
મહિસૂર	૨૯૪	+ ૯.૭	૬,૫૫૭,૩૦૨
રજપુતાના એજન્સી	૮૭	+ ૧૪ ૨	૧૧,૨૨૫,૭૧૦
પશ્ચિમ હિંદના રાજ્યો	૧૧૩	+ ૧૩	૩ ૯૯૯,૨૫૨

હિંદનાં શહેરો

વર્ગ	વસ્તી	શહેરોની સંખ્યા	૧૯૩૧ પ્રમાણે કુલ વસ્તી
પ્રથમ વર્ગ	(૧૦૦,૦૦૦ અને તેથી વધારે)	૩૮	૯,૬૭૪,૦૩૨
બીજો ,,	(૫૦,૦૦૦થી૧,૦૦,૦૦૦)	૬૫	૪,૫૭૨,૧૧૨
ત્રીજો ,,	(૨૦,૦૦૦,થી૫૦,૦૦૦,)	૨૬૮	૮,૦૯૧,૨૮૮
ચોથો ,,	(૧૦,૦૦૦થી૨૦,૦૦૦)	૫૪૩	૭,૪૪૯,૪૦૨
પાંચમો ,,	(૫,૦૦૦થી૧૦,૦૦૦)	૯૮૭	૬,૯૯૨,૮૩૨
છઠ્ઠો ,,	(૫,૦૦૦થી નીચે)	૬૭૪	૨,૨૦૫,૭૬૦
		૨,૫૭૫	૩૮,૯૮૫,૪૨૬

હિંદના પ્રાંતો

પ્રાંત	ચોરસમાઇલે વસ્તી	૧૯૨૧ની ગણત્રી પછી વધારો	કુલ વસ્તી
અજમેર-મેરવાડા	૨૦૭	+ ૧૩.૧	૫૬૦,૨૭૨
આસામ	૧૩૭	+ ૧૫.૭	૯,૨૪૭,૮૫૭
બલુચિસ્તાન	૬	+ ૮.૬	૮૬૮,૬૧૭
બંગાળા	૬૧૬	+ ૭.૩	૫૧,૦૮૭,૩૩૮
બિહાર-ઓરિસ્સા	૩૭૯	+ ૧૧.૫	૪૨,૩૨૯,૫૮૩
મુંબઇ	૧૭૪	+ ૧૩ ૭	૨૬,૩૯૮,૯૯૭
બર્મા	૬૩	+ ૧૧.૦	૧૪,૬૬૭,૧૪૬
મધ્યપ્રાંત	૧૩૭	+ ૧૨.૬	૧૭,૯૯૦,૯૩૭
કૂર્ગ	૧૦૩	− ૦.૩	૧૬૩,૩૨૭
દિલ્હી	૧,૧૧૦	+ ૩૦	૬૩૬,૨૪૬
મદ્રાસ	૩૨૯	+ ૧૦.૪	૪૬,૭૪૦,૧૦૭
સરહદપ્રાંત	૧૨૯	+ ૭.૭	૪,૬૮૪,૩૬૪
પંજાબ	૨૦૮	+ ૧૩.૫	૨૮,૪૯૦,૮૫૭
સંયુક્તપ્રાંત	૪૪૨	+ ૬.૭	૪૯,૬૧૪,૮૩૩

સામાજિક સ્થિતિ

	અપરિણિત	પરિણિત	વિધુર કે વિધવા
હિંદુસ્તાનમાં કુલ			
પુરુષો	૪૭ ૯	૪૬ ૯	૫ ૪
સ્ત્રીઓ	૩૪.૬	૪૯.૯	૧૫ ૫
હિંદુ			
પુરુષો	૪૬.૩	૪૮.૦	૫ ૭
સ્ત્રીઓ	૩૨.૪	૫૦ ૭	૧૬ ૯
મુસલમાન			
પુરુષો	૫૦.૦	૪૫.૬	૪ ૪
સ્ત્રીઓ	૩૫.૮	૫૬ ૩	૧૨.૯

શિક્ષિત વસ્તી

સાલ	સંખ્યા	છેલ્લી વસ્તી ગણત્રી કરતાં વધારો	કુલ વસ્તી
૧૯૨૧	૨૨,૬૨૩,૬૫૧		૭ ટકા
૧૯૩૧	૨૮,૧૩૧,૫૧૫	+ ૨૪.૪	૮ ટકા

૧૯૨૧–૩૦ ની સરેરાશે દર હજારે જન્મપ્રમાણ

આસામ	૩૦.૩	મધ્યપ્રાંત	૪૩.૭
બંગાળ	૨૮.૫	દિલ્હી	૪૩.૫
બિહાર ઓરિસ્સા	૩૬.૩	મદ્રાસ	૩૪.૬
મુંબાઇ	૩૫ ૯	સરહદપ્રાંત	૨૮.૦
બર્મા	૨૭ ૮	પંજાબ	૪૨.૨
સંયુક્તપ્રાંત	૩૫.૧		

૧૯૨૧-૩૦નાં દશ વર્ષોમાં સરેરાશ દર હજારે મૃત્યુપ્રમાણ

આસામ	૨૩.૮	મધ્યપ્રાંત	૩૩.૫
બંગાળ	૨૫.૩	મદ્રાસ	૨૩.૯
બિહાર-ઓરિસ્સા	૨૬.૭	સરહદપ્રાંત	૨૩.૭
મુંબઇ	૨૬.૮	પંજાબ	૩૦.૪
બર્મા	૨૦.૯	સંયુક્તપ્રાંત	૨૭.૪

મોટાં શહેરોમાં સ્ત્રી-પુરુષોની સંખ્યા

(દર હજાર પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સંખ્યા)

કલકત્તા	૪૬૮	અમૃતસર	૬૬૬
મુંબઇ	૫૫૪	લખનૌ	૭૨૨
મદ્રાસ	૯૯૭	કરાંચી	૬૮૮
હૈદ્રાબાદ	૮૮૬	હાવરા	૫૫૦
લાહોર	૫૬૫	કાનપુર	૬૯૪
રંગૂન	૪૭૭	નાગપુર	૮૪૮
અમદાવાદ	૭૧૭	આગ્રા	૭૯૯
બનારસ	૭૯૨		

ગીચ વસ્તી

દર ચોરસ માઇલે

મદ્રાસ	૩૨૯	બંગાળા	૬૪૬
બિહાર-ઓરિસ્સા	૪૫૪	પંજાબ	૨૩૮
યુક્તપ્રાંત	૪૫૬	મુંબઇ	૧૭૭
મધ્યપ્રાંત-વરાડ	૧૫૫		

હિંદની વસ્તી

સાલ	કુલ વસ્તી	છેલ્લી ગણત્રી પછી વધારો
૧૮૭૨	૨૦૬,૧૬૨,૩૬૦	
૧૮૮૧	૨૫૩,૮૯૬,૩૩૦	+૨૩.૨
૧૮૯૧	૨૮૭,૩૧૪,૬૭૧	÷૧૩.૨
૧૯૦૧	૨૯૪,૩૬૧,૦૫૬	+ ૨.૫
૧૯૧૧	૩૧૫,૧૫૬,૩૯૬	+ ૭.૧
૧૯૨૧	૩૧૮,૯૪૨,૪૮૦	+ ૧.૨
૧૯૩૧	૩૫૨,૮૩૭,૭૭૮	+૧૦.૬

મુખ્ય ભાષાઓ અને બોલનારાઓની સંખ્યા

ભાષા	બોલનારાઓની સંખ્યા	ભાષા	બોલનારાઓની સંખ્યા
બંગાળી	૫૩,૪૬૮,૪૬૯	ગુજરાતી	૧૦,૮૪૯,૯૮૪
આસામીઝ	૧,૯૯૯,૦૫૭	પંજાબી	૧૫,૮૩૯,૨૫૪
મરાઠી	૨૦,૮૯૦,૬૫૮	*બિહારી	૨૭,૯૨૯,૫૫૯
તામિલ	૨૦,૪૧૨,૬૫૨	કેનેડી	૧૧,૨૦૬,૩૮૦
તેલુગુ	૨૬,૩૭૩,૭૨૭	ઉડિયા	૧૧,૧૯૪,૨૬૫
*પશ્ચિમની હિંદી	૭૧,૫૪૭,૬૭૧	રાજસ્થાની	૧૩,૮૯૭,૮૯૬
*પૂર્વની હિંદી	૭,૮૬૭,૧૦૩	અંગ્રેજી	૩૧૯,૩૪૯
મલાયલમ	૯,૧૩૭,૬૧૫	સિંધી	૪,૦૦૬,૧૪૭
પશ્ચિમ પંજાબી	૮,૫૬૬,૦૫૧	કાશ્મીરી	૧,૪૩૮,૦૨૧
પુસ્તુ	૧,૬૩૪,૪૯૦	ખેરવારી	૪,૦૩૧,૯૭૦

* વસ્તીગણત્રી માટે ઉર્દૂ તથા હિંદીને હિંદુસ્તાનીના નામ નીચે ગણવામાં આવી હતી.

૧૦૦,૦૦૦ ઉપરની વસ્તીવાળાં શહેરો

કલકત્તા (હાવરા સહિત)	૧,૪૮૫,૫૮૨	હૈદ્રાબાદ	૪૬૬,૮૯૪
મુંબઇ	૧,૧૬૧,૩૮૩	દિલ્હી	૪૪૭,૪૪૨
મદ્રાસ	૬૪૭,૨૩૦	લાહોર	૪૨૯,૭૪૭
		રંગૂન	૪૦૦,૪૧૫

અમદાવાદ	૩૧૩,૭૮૯	જયપુર	૧૪૪,૧૭૯
બેંગ્લોર	૩૦૬,૪૭૦	બરેલી	૧૪૪,૦૩૧
લખનૌ	૨૭૪,૬૫૯	ત્રિચિનોપલી	૧૪૨,૮૪૩
અમૃતસર	૨૬૪,૮૪૦	ઢાકા	૧૩૮,૫૧૮
કરાંચી	૨૬૩,૫૬૫	મીરત	૧૩૬,૭૦૯
પુના	૨૫૦,૧૮૭	ઈંદોર	૧૨૭,૩૨૭
કાનપુર	૨૪૩,૭૫૫	જબલપુર	૧૨૪,૩૮૨
આગ્રા	૨૨૯,૭૬૪	પેશાવર	૧૨૧,૮૬૬
નાગપુર	૨૧૫,૧૬૫	અજમેર	૧૧૯,૫૨૪
બનારસ	૨૦૫,૩૧૫	મુલ્તાન	૧૧૯,૪૫૭
અલ્લાહાબાદ	૧૮૩,૯૧૪	રાવળપિંડી	૧૧૯,૨૮૪
મદુરા	૧૮૨.૦૧૮	વડોદરા	૧૧૨,૮૬૦
શ્રીનગર	૧૭૩,૫૧૩	મોરાદાબાદ	૧૧૦,૫૬૨
પટણા	૧૫૯,૬૯૦	તિન્વેલી	૧૦૯,૦૬૮
માંડલે	૧૪૭,૯૩૨	મહિસૂર	૧૦૭,૧૪૨
શોલાપુર	૧૪૪,૬૫૪	સાલેમ	૧૦૨,૧૭૯

હિંદની જાતિઓ

હિંદીઓની મુખ્ય જાતિઓ ત્રણ છે. આર્યન, દ્રાવિડિયન અને મોંગોલોઇડ. આ ત્રણ મુખ્ય જાતિઓમાં નીચેની જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે. દ્રાવિડિયન, તુર્કો–ઇરાનિયન, ઇંડો–આર્યન, સિથો–દ્રાવિડિયન, આર્યો–દ્રાવિડિયન, મોંગોલો–દ્રાવિડિયન તથા મોંગોલોઇડ.

દ્રાવિડિયન : હિંદના પહેલા રહેવાસીઓ. આ જાતિ જૂનામાં જૂની છે. મદ્રાસ, હૈદ્રાબાદ, મધ્યપ્રાંત, મધ્યહિંદનો મોટો ભાગ તથા છોટાનાગપુરમાં એ વસે છે. તેઓની ચામડી કાળી, માથું લાંબું તથા નાક સીદીઓનાં નાકને મળતું આવે છે.

તુર્કો–ઈરાનિયન : આમાં બલોચ તથા બલુચિસ્તાન અને સરહદ પ્રાંતના અફગાનોનો સમાવેશ થાય છે. તુર્કી તથા ઈરાનીનું મિશ્રણ.

ઇંડો–આર્યન : આમાં જાટ, રજપૂતો; પંજાબ, રજપૂતાના તથા કાશ્મીરના ખત્રીઓનો સમાવેશ થાય છે.

સિથો–દ્રાવિડિયન : મરાઠા બ્રાહ્મણો, પશ્ચિમ હિંદના કણબી તથા કૂર્ગ લોકોનો સમાવેશ થાય છે. દ્રાવિડિયન તથા સિથિયનનું મિશ્રણ.

આર્યો–દ્રાવિડિયન અથવા હિન્દુસ્તાની : સંયુક્તપ્રાંતોમાં, રજપુતાનાના કોઈ ભાગમાં તથા બિહારમાં મળી આવે છે. ઇંડો–આર્યન તથા દ્રાવિડિયનોનું મિશ્રણ.

મોંગોલો–દ્રાવિડિયન અથવા બંગાળી : આમાં બંગાળી બ્રાહ્મણો, કાયસ્થ તથા પૂર્વ બંગાળાના મુસલમાનો અને હિંદના આ ભાગમાં વસતી વિશિષ્ટ જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

મોંગોલોઇડ : હિમાલય, આસામ તથા બર્મામાં વસતી આ જાતિઓમાં લેપક, લિંબુ, મર્મિ, ગુરુંગ તથા આસામના બૂડ તથા બર્માઝ લોકોનો સમાવેશ થાય છે.

હિંદનું આરોગ્ય

હિંદમાં બાળમૃત્યુપ્રમાણ

સાલ	૧૦૦૦ જન્મે બાળમૃત્યુ	સાલ	૧૦૦૦ જન્મે બાળમૃત્યુ
૧૯૨૧	૧૯૭.૬	૧૯૨૭	૧૬૬.૯૩
૧૯૨૨	૧૭૫.૦૯	૧૯૨૮	૧૭૨.૯૪
૧૯૨૩	૧૭૫.૫૬	૧૯૨૯	૧૭૮.૩૯
૧૯૨૪	૧૮૮.૬૬	૧૯૩૦	૧૮૦.૮૩
૧૯૨૫	૧૭૪.૪૦	૧૯૩૪	૧૮૭
૧૯૨૬	૧૮૯.૦૪	૧૯૩૫	૧૬૪

દર હજારે જન્મ તથા મરણનું પ્રમાણ

સાલ	દર હજારે જન્મના દર	સ્ત્રીઓના જન્મ સાથે પુરુષના જન્મની સરખામણીનું પ્રમાણ	દર હજારે મરણના દર	સ્ત્રીઓના મરણ સાથે પુરુષોના મરણનું પ્રમાણ
૧૯૨૫	૩૩.૬૫	૧૦૮.૧	૨૮.૭૨	૧૧૧.૦૫
૧૯૨૬	૩૩.૭૭	૧૦૭.૭	૨૬.૭૬	૧૦૯.૪૦
૧૯૨૭	૩૫.૨૭	૧૦૭.૯	૨૪.૮૯	૧૦૯.૫૮
૧૯૨૮	૩૬.૭૯	૧૦૮.૦	૨૫.૫૯	૧૦૮.૪૫
૧૯૨૯	૩૫.૪૭	૧૦૭.૯	૨૫ ૯૫	૧૦૮.૦૮
૧૯૩૦	૩૫.૯૯	૧૦૭.૯	૨૬.૮૫	૧૦૮.૬૪
૧૯૩૧	૩૪.૩૮	૧૦૭.૯	૨૪.૮૯	૧૦૮.૪૬
૧૯૩૨	૩૪.૦૮	૧૦૮.૧	૨૧.૮૫	૧૦૯.૮૮
૧૯૩૩	૩૬.૪૩	૧૦૮.૧	૩૨.૯૫	૧૦૭.૪૯

વસ્તીના દર હજારે મૃત્યુ

સાલ	કુલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
૧૯૨૫	૨૪.૭૨	૨૫.૩૪	૨૪.૦૬
૧૯૨૬	૨૬ ૭૬	૨૭.૨૩	૨૬ ૨૫
૧૯૨૭	૨૪.૮૯	૨૫.૩૫	૨૪ ૪૦
૧૯૨૮	૨૫ ૫૯	૨૫ ૯૪	૨૫.૨૩
૧૯૨૯	૨૫ ૯૫	૨૬.૨૬	૨૫.૬૩
૧૯૩૦	૨૬.૮૫	૨૭.૨૪	૨૬.૪૪
૧૯૩૧	૨૪.૮૯	૨૫.૧૪	૨૪.૬૩
૧૯૩૨	૨૧.૮૫	૨૨.૨૦	૨૧.૪૮
૧૯૩૩	૨૨ ૯૫	૨૩.૦૭	૨૨.૮૧
૧૯૩૪	૨૩.૬	૨૩ ૯	૨૩.૩

જન્મ

સાલ	દર હજારની વસ્તીએ જન્મનું પ્રમાણ	દર હજારે મૃત્યુ કરતાં જન્મનો વધારો	દર ૧૦૦ સ્ત્રીઓના જન્મે પુરુષ જન્મની સંખ્યા
૧૯૨૫	૩૩.૬૫	+ ૮.૯૩	૧૦૮.૧
૧૯૨૬	૩૪.૭૭	+ ૮.૦૧	૧૦૭.૭
૧૯૨૭	૩૫.૨૭	+ ૧૦.૩૩	૧૦૭.૯
૧૯૨૮	૩૬.૭૯	+ ૧૧.૧૯	૧૦૮.૦
૧૯૨૯	૩૫.૪૭	+ ૯.૫૨	૧૦૭.૯
૧૯૩૦	૩૫.૯૯	+ ૯.૧૪	૧૦૭.૯
૧૯૩૧	૩૪.૩૮	+ ૯.૪૮	૧૦૭.૯
૧૯૩૨	૩૪.૦૮	+ ૧૨.૨૨	૧૦૮.૧
૧૯૩૩	૩૬.૪૩	+ ૧૩.૪૮	૧૦૮.૧
૧૯૩૪	૩૩ ૭		...
૧૯૩૫	૩૪.૯		૧૦૮

બ્રિટિશ હિંદમાં જન્મ–મરણ

સાલ	જન્મ	મરણ
૧૯૧૮	૮,૪૩૦,૫૬૦	૧૪,૮૯૫,૮૦૧
૧૯૧૯	૭,૨૧૨,૪૧૫	૮,૫૫૪,૧૭૮
૧૯૨૦	૭,૮૬૪,૨૩૨	૭,૩૫૫,૬૫૪
૧૯૨૧	૭,૭૭૪,૭૭૬	૭,૩૮૫,૧૧૨
૧૯૨૨	૭,૬૮૮,૯૫૯	૫,૮૦૦,૦૯૨
૧૯૨૩	૮,૪૬૬,૦૮૫	૬,૦૩૬,૯૩૧
૧૯૨૪	૮,૩૧૭,૪૦૩	૬,૮૭૯,૨૮૬
૧૯૨૫	૮,૧૨૫,૪૦૮	૫,૯૬૭,૯૧૮
૧૯૨૬	૮,૩૯૫,૬૭૯	૬,૪૬૦,૬૧૦
૧૯૨૭	૮,૫૧૬,૭૦૬	૬,૦૦૯,૭૨૯

સાલ	જન્મ	મરણ
૧૯૨૮	૮,૮૮૭,૫૦૩	૬,૧૮૦,૧૧૪
૧૯૨૯	૮,૫૬૫,૩૪૧	૬,૨૬૭,૩૯૧
૧૯૩૦	૮,૬૯૦,૭૧૪	૬,૪૮૩,૪૪૯
૧૯૩૧	૯,૧૦૫,૮૯૦	૬,૬૧૫,૦૮૯
૧૯૩૨	૯,૦૫૪,૫૦૬	૫,૮૦૫,૬૬૯
૧૯૩૩	૯,૬૭૮,૮૭૬	૬,૦૯૬,૦૮૭
૧૯૩૪	૯,૨૮૮ ૮૮૭	૬,૮૫૬,૨૪૪
૧૯૩૫	૯,૬૯૮,૭૯૪	૬,૫૭૮,૭૧૧

બ્રિટિશ હિંદમાં જન્મ તથા મૃત્યુની સરખામણી

સાલ	દર હજારે જન્મનું પ્રમાણ	દર હજારે મરણનું પ્રમાણ.
૧૯૨૨	૩૧ ૮૫	૨૪ ૦૨
૧૯૨૩	૩૫ ૦૬	૨૫ ૦૦
૧૯૨૪	૩૪ ૪૪	૨૮ ૪૯
૧૯૨૫	૩૩ ૬૫	૨૪.૭૨
૧૯૨૬	૩૪ ૭૭	૨૬ ૭૬
૧૯૨૭	૩૫ ૨૭	૨૪ ૮૯
૧૯૨૮	૩૬ ૭૯	૨૫ ૫૯
૧૯૨૯	૩૫ ૪૭	૨૫ ૯૫
૧૯૩૦	૩૫ ૮૯	૨૬ ૮૫
૧૯૩૧	૩૫ ૩૮	૨૪ ૮૯
૧૯૩૨	૩૩.૭	૨૧ ૬
૧૯૩૩	૩૫ ૫	૨૨ ૪

જાહેર આરોગ્યનું ખર્ચ ૧૯૩૫

	રૂપિયા
હિંદી સરકાર	૧૪,૬૬,૨૭૮
બધા પ્રાંતોમા	૧,૫૨,૨૯,૯૨૦

ઇસ્પિતાલોની સંખ્યા

૧૯૩૪	૬,૬૪૧
૧૯૩૫	૬,૭૦૦

મેડિકલ કોલેજો

પંજાબ કિંગ એડવર્ડ મેડિકલ કોલેજ, લાહોર

દિલ્હી સ્ત્રીઓ માટે લેડી હાર્ડિંજ મેડિકલ કોલેજ, ન્યુ દિલ્હી

સંયુક્ત પ્રાંતો કિંગ એડવર્ડ મેડિકલ કોલેજ, લખનૌ

બિહાર–ઓરિસ્સા પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મેડિકલ કોલેજ, પટણા

બંગાળા મેડિકલ કોલેજ કલકત્તા કારમાઇકલ મેડિકલ કોલેજ બેલગેશિયા

મુંબઇ ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજ, મુંબઇ શેઠ ગોરધનદાસ સુંદરદાસ મેડિકલ કોલેજ, મુંબઇ

મદ્રાસ મેડિકલ કોલેજ મદ્રાસ મેડિકલ કોલેજ, વિઝાગાપટમ

મેડિકલ સ્કૂલો

પંજાબ મેડિકલ સ્કૂલ, અમૃતસર, સ્ત્રીઓ માટે પંજાબ મેડિકલ સ્કૂલ, લુધિયાણા

સંયુક્તપ્રાંતો મેડિકલ સ્કૂલ, આગ્રા સ્ત્રીઓ માટે મેડિકલ સ્કૂલ—આગ્રા

બિહાર મેડિકલ સ્કૂલ દરભંગા

ઓરિસ્સા ઓરિસ્સા મેડિકલ સ્કૂલ, કટક

બંગાળા કેમ્પબેલ સ્કૂલ કલકત્તા લિટન સ્કૂલ, માયમેન્સિંગ રોનાલ્ડશે સ્કૂલ, બર્દવાન ચિત્તાગોંગ સ્કૂલ, ચિત્તાગોંગ જેક્સન સ્કૂલ જલપૈગુરી બાંકુરા સમ્મિલની સ્કૂલ નેશનલ મેડિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ કલકત્તા, ઢાકા મેડિકલ સ્કૂલ, ઢાકા કલકત્તા મેડિકલ સ્કૂલ સ્કૂલ ઑફ ટ્રોપિકલ મેડિસીન, કલકત્તા

મધ્યપ્રાંત રોબર્ટસન મેડિકલ સ્કૂલ નાગપુર

મધ્યહિંદ : કિંગ એડવર્ડ મેડિકલ સ્કૂલ-ઇંદોર.

મુંબઈ: બી. જે. મેડિકલ સ્કૂલ, પૂના; બી. જે. મેડિકલ સ્કૂલ અમદાવાદ; નેશનલ મેડિકલ કૉલેજ, મુંબઈ.

સિંધ : મેડિકલ સ્કૂલ, હૈદ્રાબાદ, (સિંધ)

આસામ : બેરી વ્હાઈટ મેડિકલ સ્કૂલ, દિબ્રુગઢ.

લેબોરેટરીઝ તથા વૈદકીય શોધખોળખાતાં

૧. સેન્ટ્રલ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટયુટ-કરાંચી.

૨. ઑલ ઇન્ડિયા ઇન્સ્ટિટયુટ ઑફ હાઇજીન એન્ડ પબ્લિક હેલ્થ, કલકત્તા.

૩. સ્કૂલ ઑફ ટ્રોપીકલ મેડિસીન, કલકત્તા.

૪ હાફકિન ઇન્સ્ટિટયુટ, મુંબઈ.

૫ કિંગ ઇન્સ્ટિટયુટ ઑફ પ્રિવેન્ટીવ મેડિસીન, મદ્રાસ.

૬ પાસ્તર ઇન્સ્ટિટયુટ ઑફ ઈન્ડિયા, કસાવલી.

૭ પાસ્તર ઇન્સ્ટિટયુટ ઑફ સધર્ન ઈન્ડિયા, કુનૂર.

૮ કિંગ એડવર્ડ સેવન્થ મેમોરિયલ પાસ્તર ઇન્સ્ટિટયુટ–શિલોંગ.

૯ પાસ્તર ઇન્સ્ટિટયુટ–કલકત્તા.

૧૦ પાસ્તર ઇન્સ્ટિટયુટ–મુંબઈ.

૧૧ પાસ્તર ઇન્સ્ટિટયુટ–પટણા.

જગતનાં જન્મ-મૃત્યુપ્રમાણ (૧૯૩૨)

દેશ	દર હજારે જન્મ	દર હજારે મૃત્યુ	૧૦૦૦ જન્મ દીઠ બાળમૃત્યુ
બ્રિટિશ હિંદ	૩૩.૭	૨૧.૬	૧૬૯
ઇંગ્લંડ અને વેલ્સ	૧૫.૩	૧૨.૦	૬૫
યુનાઈટેડ સ્ટેટસ (અમેરિકા)	૧૭ ૪	૧૦.૮	૮૬
જાપાન	૩૨.૨	૧૯.૦	૧૩૨

ઈટાલિ	૨૩૮	૧૪૬	–
નેધરલૅન્ડ	૨૨૦	૯૦	૪૬
હંગરિ	૨૩૦	૧૭૮	૧૮૬
ફ્રાન્સ	૧૭૩	૧૫૮	૭૬
સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	૧૬૭	૧૨૧	

હિંદનું રાજ્યબંધારણ

ઈ સ ૧૯૧૯ના ગવર્મેંટ ઑફ ઇન્ડિયા ઍક્ટમા એ કલમ એવી હતી કે આ (૧૯૧૯મા યોજાયેલ) રાજ્યતંત્રની દસ વર્ષ અજમાયશ કરી અને તે દશ વર્ષ પછી સુધારાના તંત્રનુ કામ તપાસી રાજ્યતંત્રમા ઘટતા સુધારા વધારા કરવા માટે પાર્લમેન્ટના સભ્યોનુ એક રૉયલ કમિશન નીમવુ એ કલમ પ્રમાણે ઈ સ. ૧૯૨૭મા પાર્લમેંટે સર જોન સાયમનના પ્રમુખપણા નીચે ૭ સભ્યોનું એક કમિશન નીમ્યુ એ કમિશનમા એક પણ હિંદી ગૃહસ્થની નિમણૂક ન થયેલી હોવાથી હિંદી પ્રજા નારાજ થઈ અને તેનો વિરોધ કર્યો એટલુ જ નહિ પણ તેનો બહિષ્કાર કર્યો

હિંદી પ્રજાના વિરોધ છતા કમિશને તો જોતા સુધારાની સૂચવણીનુ કામ કર્યું અને તે બાબતનો રિપોર્ટ તૈયાર કરી પાર્લમેન્ટ સમક્ષ ઈ સ ૧૯૩૦મા રજૂ કર્યો

રિપોર્ટ બહાર પડતા હિંદી પ્રજા અતિ નારાજ થઈ બ્રિટિશ સરકારને લાગ્યુ કે જો સાયમન કમિશનની ભલામણ પર હિંદનું રાજ્યબંધારણ ઘડવામાં આવશે તો હિંદીઓ તેનો સ્વીકાર કરશે નહિ ને હિંદમા કાયમનો ગજ્ઢારી અસંતોષ રહેશે તેથી હિંદના રાજ્યતંત્ર વિષે નવેસરથી વિચાર કરવાને બ્રિટિશ સરકારે ઈ સ ૧૯૩૦માં લંડનમા ગોળમેજી પરિષદ ભરી અને તેમા ભાગ લેવાને હિંદના જુદા જુદા રાજકીય પક્ષના નેતાઓને, દેશી રાજાઓને તથા અગ્રેસર હિંદીઓને આમંત્રણ આપ્યુ એ પરિષદમાં કેટલા દેશી રાજાઓએ એકએક આખા હિંદુસ્તાનનુ ફેડરેશન ઘડવાની ને તેમા દાખલ થવાની ઇચ્છા ને ઇંતેજારી બતાવી આથી નવા રાજ્યબંધારણના ઘણા મુદ્દાઓ નક્કી થયા

(૧) હિંદનું નવું રાજ્યતંત્ર ફેડરલ (સંયુક્ત) હોવું જોઈએ.

(૨) મધ્યસ્થ કે વડી સરકારમાં જવાબદારી.

(૩) હિંદને હિતકારી હોય એવી કેટલીક બાબતોની સલામતી (Safeguards)

ઈ. સ. ૧૯૩૦-૩૧માં હિંદુસ્તાનમાં અસહકારની ચળવળ પૂર જોસમાં ચાલી રહી હતી. મહાસભાપક્ષના હજારો માણસોએ જેલનો સ્વીકાર કર્યો હતો. ઈ. સ. ૧૯૩૧ની શરૂઆતમાં ગાંધી-અર્વિન-કરારથી રાજદ્વારી સુલેહ થતાં, લડત બંધ પડી અને મહાત્મા ગાંધીજી, મહાસભાપક્ષના પ્રતિનિધિ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૩૧ના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં લંડનની બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં ગયા. તેમાં કોમી પ્રતિનિધિત્વ વિષે હિંદીઓમાં સમજૂતી નહિ થવાથી બ્રિટિશ સરકારે ઈ. સ. ૧૯૩૨માં કોમી ચુકાદો આપ્યો. નવા રાજ્યબંધારણના મુદ્દાઓ હજુ વિચારાયા નહોતા તેથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં લંડનમાં ત્રીજી ગોળમેજી પરિષદ ભરવામાં આવી ને તેણે રાજ્યબંધારણનું રૂપ નક્કી કર્યું. ત્યારબાદ શાહી સરકારે હિંદના નવા રાજ્યતંત્રની રૂપરેખા દર્શાવતો (વ્હાઈટ પેપર) શ્વેત પત્ર પ્રગટ કર્યો ને નવા સુધારાના કાયદાનો ખરડો તૈયાર કર્યો. તેને પાર્લામેન્ટમાં મંજૂરી માટે રજૂ કરવામાં આવ્યો. એ ખરડો પાર્લામેન્ટની અમીરની ને આમની સભાની એક સંયુક્ત કમિટિએ બારીકીથી તપાસી તેમાં સુધારા વધારાની ભલામણો કરી. તે પ્રમાણે અસલ ખરડામાં સુધારા વધારા કરવામાં આવ્યા. છેલ્લે તેને ઈ. સ. ૧૯૩૫માં પાર્લામેન્ટે મંજૂરી આપી. એ કાયદો 'ગવર્મેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ' તરીકે ઓળખાય છે.

આ રાજ્યબંધારણના બે મુખ્ય ભાગો છે. એક ફેડરેશનને લગતો ને બીજો પ્રાંતિક સરકારને લગતો. પ્રાંતોને લાગતો ભાગ ચાલુ (૧૯૩૭) સાલની ૧લી એપ્રિલથી અમલમાં આવ્યો છે ને ત્યાં તે દિવસથી નવા બંધારણ પ્રમાણે રાજ્યતંત્ર શરૂ થયું છે.

હિંદી વજીર અને ઇન્ડિયા કાઉન્સિલ-હિંદી વજીરનું સ્થાન નવા બંધારણમાં રહેલું છે ખરું, પરંતુ તેની સત્તામાં કેટલોક ફેરફાર થયો છે. હવેથી પ્રાંતિક ગવર્નરો અને હિંદના વાઈસરોય બધી બાબતમાં

તેને જવાબદાર રહેશે નહિ, પરંતુ પોતપોતાની ખાસ જવાબદારીની બાબતો પુરતા જ જવાબદાર રહેશે. ઇન્ડિયા કાઉન્સિલ બંધ થશે પણ તેને બદલે હિંદી વજીર પોતાને માટે ત્રણથી , ૭ જેટલા સલાહકારો રાખશે.

મધ્યસ્થ સરકાર—ભૂગોળની દૃષ્ટિએ હિંદુસ્તાન એક છે, છતાં રાજકીય દૃષ્ટિએ હિંદુસ્તાન બે છે : ૧ બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન અને ૨. દેશી રાજ્યોનું હિંદુસ્તાન. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન પર શહેનશાહની હકૂમત સીધી છે ને દેશી રાજ્યોપર આડકતરી છે. બ્રિટિશ હિંદમાં શહેનશાહના નામથી રાજ્ય ચાલે છે ત્યારે દેશી રાજ્યોમાં શહેનશાહના સર્વોપરિપણા નીચે દેશી રાજાઓનાં નામથી રાજ્ય ચાલે છે.

બન્ને હિંદુસ્તાનની પ્રજાનો ઇતિહાસ, સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ તથા ધર્મ સરખાં છે. બન્ને હિંદુસ્તાન એક છે. આથી નવા રાજ્યબંધારણમાં બ્રિટિશ પ્રાંતો તથા દેશી રાજ્યોનું એક સમવાયતંત્ર બનાવવામાં આવ્યું છે.

સમવાયતંત્રમાં બ્રિટિશ મુલકનો પ્રત્યેક પ્રાંત જેમ એક એકમ (Unit) તરીકે જોડાશે, તેમ પ્રત્યેક દેશી રાજ્ય કે નાનાં દેશી રાજ્યોનું બનેલું ગ્રૂપ એક એકમ તરીકે જોડાશે. વડી ધારાસભામાં જેમ બ્રિટિશ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ હશે તેમ દેશી રાજાઓના પણ હશે, એટલે હિંદની વડી સરકાર કે મધ્યસ્થ સરકારનું બંધારણ સમવાય કે ફેડરલ ધોરણે યોજવામાં આવ્યું છે.

ગવર્નર જનરલ—હાલના રાજ્યબંધારણની માફક નવા રાજ્યબંધારણમાં પણ મધ્યવર્તી સરકારનો મુખ્ય હાકેમ ગવર્નર–જનરલ રહેશે. તે બ્રિટિશ શહેનશાહના પ્રતિનિધિનું કામ પણ કરશે. સંયુક્ત હિંદનું રાજ્યતંત્ર જુદાં જુદાં ખાતાંઓમાં વહેંચી નાખવામાં આવેલું છે. કેટલાંક ખાતાંઓ ગવર્નર-જનરલને હસ્તક છે ને કેટલાંક પ્રધાનોને હસ્તક છે. ગવર્નર-જનરલના કાબૂ નીચેનાં ખાતાં અનામત રાખવામાં આવ્યાં છે.

(૧) હિંદુસ્તાનનું રક્ષણ (૨) ધાર્મિક બાબતો (૩) આંતરરાષ્ટ્રીય બાબતો તથા (૪) સરહદની કોમોને લગતાં ખાતાંઓ અનામત (Reserved).

છે ને તેને માટે ગવર્નર-જનરલ પોતે જવાબદાર છે. આ ખાતાઓના કામમા મદદ કરવા એ ત્રણ સભ્યો નીમી શકે, તેમ જ જરૂર જણાય ત્યારે આ બાબતોના સબધમા પ્રધાનોની સલાહ લેવી હોય તો લઈ શકે, પરતુ છેવટનો નિર્ણય તો તે પોતાને યોગ્ય લાગશે તે જ કરશે

પ્રધાનમડળ-ફેડરલ ધારાસભામા ચૂટાઇને જે પ્રતિનિધિઓ આવેલા હશે તેમાથી યોગ્ય જણાશે તેમને ગવર્નર-જનરલ પ્રધાન તરીકે નીમશે બધા મળીને વધારેમા વધારે ૧૦ પ્રધાનો હશે તેઓ ગવર્નર-જનરલની મરજી હશે ત્યા સુધી પ્રધાનપદ પર રહેશે પ્રધાનો ધારાસભાને જવાબદાર રહેશે તેમને કેટલો પગાર આપવો તેનો નિર્ણય ધારાસભા કરશે, પરતુ એક વખત પગારનો નિર્ણય થઈ ગયા પછી તેમા વધારો ઘટાડો કરી શકાશે નહિ

ચાર અનામત બાબતો સિવાય બાકીના તમામ ખાતા પ્રધાનોને હસ્તક રહેશે ખરા, છતા એ સોપાયેલા ખાતામાની કેટલીક બાબતોમા ગવર્નર-જનરલની ખાસ જવાબદારી છે એ બાબતો નીચે પ્રમાણે છે હિંદુસ્તાનની સુલેહશાતિ, સમવાયતત્રની નાણાવિષયક આબરૂ, લઘુમતિ કોમોના હિતનુ રક્ષણ સનદી નોકરો તથા દેશી રાજ્યનુ રક્ષણ અને બ્રિટિશ તથા બર્મીઝ વેપાર તરફ ધારાસભાનુ વિરોધી વર્તન-આ બધી બાબતોમા ગવર્નર-જનરલ પોતાને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે વર્તી શકશે અને આ બધી બાબતોની તેના પર અગત જવાબદારી રહેશે.

આજ્ઞાપત્ર-ગવર્નર-જનરલની જ્યારે નિમણુક થશે ત્યારે તેને શહેનશાહ તરફથી એક આજ્ઞાપત્ર આપવામા આવશે તે પ્રમાણે જ તેને વર્તવુ પડશે અમુક સજોગોમા તેણે પોતાની સત્તા કઈ કઈ બાબતમા અને કેવી રીતે વાપરવી તે આજ્ઞાપત્રમા સ્પષ્ટ બતાવેલુ હશે

ગવર્નર-જનરલ પ્રધાનો ઉપરાત કાયદાની બાબતમા સલાહ લેવા માટે એક એડ્વોકેટ જનરલની પણ નિમણુક કરશે

ફેડરલ ધારાસભા-સમવાયતત્રને માટે કાયદા ઘડવા માટે ફેડરલ ધારાસભા હાલની માફક બે વિભાગવાળી થશે

(૧) કાઉન્સિલ ઑફ સ્ટેટ (રાજ્યોની સભા)

(૨) હાઉસ ઑફ ઍસેમ્બ્લી (અથવા ફેડરલ ઍસેમ્બ્લી)

કાઉન્સિલ ઑફ સ્ટેટ—તેમાં નીચે પ્રમાણે એકંદર ૨૬૦ સભાસદો રહેશે.

૧૫૦ બ્રિટિશ હિંદના પ્રતિનિધિઓ

૭૫ જનરલ હિંદુઓની (હરિજનની ૬ જગ્યા સાથે)
૪૯ મુસલમાન
૪ શીખ
૬ સ્ત્રી
૬ પછાત કોમ

૧૦૪ દેશી રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ

હૈદ્રાબાદ ૫, વડોદરા ૩, માઈસૂર ૩, કાશ્મીર ૩, ગ્વાલિયર ૩, ત્રાવણકોર ૨, કોચીન ૨, ઉદેપુર ૨, જયપુર ૨, જોધપુર ૨, સાંગલી અને સાંવતવાડી મળીને વારાફરતી ૧ તથા બીજાં નાનાં રાજ્યો વારાફરતી ૧ પ્રતિનિધિ મોકલી શકે છે.

૬ સભાસદોની નિમણુક ગવર્નર-જનરલ પોતે કરશે.

૨૬૦

સભાસદની લાયકાત–બ્રિટિશ પ્રજાજન, સમવાયતંત્રમાં જોડાયેલ રાજા કે તેનો કોઈ પ્રજાજન, કાઉન્સિલ ઑફ સ્ટેટનો પ્રતિનિધિ થઈ શકશે. તેની ઉમર ૩૦ વર્ષથી ઓછી હોવી ન જોઈએ. તે અમુક રકમનો ઈન્કમટૅક્સ ભરતો હોવો જોઈએ અથવા તે જમીનદાર હોવો જોઈએ. કાઉન્સિલ ઑફ સ્ટેટ સ્થાયી છે એટલે તેને કયારેય બરખાસ્ત કરવાનાં આવશે નહિ, પણ દર ત્રણ ત્રણ વર્ષે તેના ત્રીજા ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થશે અને તેની જગ્યાએ તેટલા બીજા સભ્યો ચૂંટાશે, એટલે તેમના ત્રીજા ભાગની બેઠકોની ત્રણ વર્ષ માટે ચૂંટણી થશે અને બીજા ત્રીજા ભાગની બેઠકોની ૭ વર્ષ માટે ચૂંટણી થશે અને બાકીના ત્રીજા ભાગની બેઠકોની નવ વર્ષ માટે ચૂંટણી થશે.

આ સભા પોતાના પ્રમુખને પોતામાથી જ ચૂંટી કાઢશે અને તેને 'સ્પીકર' કહેવામા આવશે

ફેડરલ એસેમ્બ્લી-તેમા બધા મળીને ૩૭૫ સભાસદો છે ૨૫૦ બ્રિટિશ હિંદના અને ૧૨૫ દેશી રાજ્યોના બ્રિટિશ હિંદની ૨૫૦ જગ્યામાની ૧૦૫ જનરલ હિંદુઓની (હરિજનોની ૧૯ સાથે) ૬ શીખોની, ૩૨ મુસલમાનોની, ૪ એંગ્લો-ઇન્ડિયનોની, ૮ યુરોપિયનોની, ૮ દેશી ખ્રિસ્તીઓની, ૧૧ વેપાર ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓની ૧૦ મજૂરોના પ્રતિનિધિઓની અને ૯ સ્ત્રીઓની, ૭ જમીનદારોની, ૮ દેશી ખ્રિસ્તીઓની તથા ૧૯ પછાત કોમોની છે. આ બધા સભ્યોને હિંદના જુદા જુદા પ્રાંતો નીચે પ્રમાણે મોકલવામા ચૂંટીને મોકલશે મુંબઇ કલકત્તા ૩૦, મદ્રાસ ૩૭, બંગાળા ૩૭, સંયુક્તપ્રાંતો ૩૭, પંજાબ ૩૦, બિહાર ૩૦, મધ્યપ્રાંતો ૧૫, આસામ ૧૦, સીમા પ્રાંત ૫, ઓરિસ્સા ૫ ૫ સિંધબલુચિસ્તાન ૧, દિલ્હી ૨, અજમેર-મેરવાડા ૧, કૂર્ગ ૧, પ્રાંતિક ૪

દેશી રાજ્યો પોતપોતાની વસ્તીના પ્રમાણમા ૧૨૫ પ્રતિનિધિઓ મોકલશે હૈદ્રાબાદ ૧૬, મહિસૂર ૭, સાંગલી અને સાવંતવાડી મળીને ૧ બીજા નાના રાજ્યો વારાફરતી ૧ પ્રતિનિધિ મોકલી શકશે

સભાની મુદત પાંચ વર્ષની છે, પણ ગવર્નર-જનરલને ૫ વર્ષ પૂરા થતા પહેલા એને બરખાસ્ત કરવાની કે મુલતવી રાખવાની સત્તા છે આ મંડળીને પોતાનો પ્રમુખ ચૂંટી કાઢવાની સત્તા છે

કાયદા ઘડવાની રીત-બન્ને ધારાસભાએ મળીને ફેડરલ હિંદને માટે જરૂરના કાયદા ઘડશે નાણાંને લગતાં બિલ (ખરડા) સિવાય કોઈ પણ બિલ બેમાથી ગમે તે એક ધારાસભામા લાવી શકાય એક ધારાસભામા પસાર થયેલુ બિલ બીજી ધારાસભામા રજૂ થશે અને ત્યાથી પણ પસાર થશે તો તે સમતિને માટે ગવર્નર-જનરલની પાસે જશે ગવર્નર-જનરલ એને રાજાને નામે સમતિ આપે કે રાજાના અભિપ્રાય માટે મુલતવી રાખે કે યોગ્ય લાગે તો તેમા ફેરફાર કરી પાછુ બન્ને મંડળોને ફરી વિચાર માટે મોકલી આપે બન્ને મંડળોમાથી પસાર થઈ ગવર્નર-જનરલની સમતિ મળે ત્યારે બિલ કાયદો થાય છે બન્ને ધારાસભાની

વચ્ચે કોઈ બાબતમાં મતભેદ ઉત્પન્ન થશે ત્યારે બન્ને ધારાસભાની સંયુક્ત બેઠક થશે અને તેમાં વધુ મતે જે નિર્ણય થશે તે છેવટનો ગણાશે. નાણાપ્રકરણને લગતું બિલ હાઉસ ઓફ એસેમ્બ્લીમાં જ રજૂ કરી શકાશે. તેને કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટમાં રજૂ કરી શકાશે નહિ. તેમ જ નવો કર નાખવાને લગતું કોઈ બિલ હશે કે લોન લેવાને લગતું બિલ હશે તો તેને એસેમ્બ્લીમાં રજૂ કરવા માટે પ્રથમ ગવર્નર–જનરલની મંજૂરી મેળવવી જોઈશે. તેમની મંજૂરી મળ્યા પછી તેનું બિલ હાઉસ ઓફ એસેમ્બ્લીમાં દાખલ કરી શકાશે.

આવક-જાવકના અડસટ્ટા–ફેડરલ સરકારનો નાણામંત્રી દર વર્ષે માર્ચ મહિનામાં આવતા વર્ષનો ઊપજ–ખર્ચનો અડસટ્ટો બન્ને ધારાસભા સમક્ષ મંજૂરી માટે રજૂ કરશે, પણ તેમાં નીચેની બાબતોના સંબંધમાં નાણામંત્રીને ધારાસભાની મંજૂરી લેવાની જરૂર નથી.

૧. ગવર્નર જનરલનો પગાર અને ભથ્થું ૨. પ્રધાનો અને ફેડરલ કોર્ટના જજોનો પગાર ૩. અનામત ખાતાંઓને લગતો ખર્ચ ૪. ગવર્નર જનરલની ખાસ જવાબદારીને લગતી બાબતોનો ખર્ચ ૫. જાહેર દેવાનું વ્યાજ.

ઉપર જણાવેલ ખર્ચ લગભગ કુલ ખર્ચનો ૮૦ ટકા જેટલો છે. એટલે ધારાસભાનો કાબૂ ફક્ત ૨૦ ટકા જેટલા ખર્ચ પર કહેવાય.

ધારાસભાના સભ્યો ગજતંત્રને લગતી કોઈ પણ બાબતના સંબંધમાં પ્રધાનોને પ્રશ્નો પૂછી શકશે, ઠરાવો પસાર કરી શકશે અને કોઈ જાહેર પ્રશ્ન એકાએક ઉપસ્થિત થયો હોય તો તેના પર વિચાર કરવા સભાનું કામ બંધ રાખવાની દરખાસ્ત (Motion for adjournment) લાવી શકશે.

ગવર્નર–જનરલને કાયદા બનાવવાની ખાસ સત્તા– ધારાસભાની બેઠક ચાલતી ન હોય તે વખતે કોઈ અસાધારણ સંજોગો ઉત્પન્ન થાય અને તેને પહોંચી વળવા માટે કોઈ ખાસ કાયદાની જરૂર પડે તો તેવો કાયદો ગવર્નર–જનરલ ઘડી શકશે અને તે કાયદો ધારાસભાએ પસાર કરેલા કાયદાના જેવો જ ગણાશે. પણ જ્યારે ધારાસભાઓની બેઠક મળે ત્યારે તેમાં તે કાયદો રજૂ કરવામાં આવશે. ધારાસભા તેને મંજૂર કરી શકે અથવા નામંજૂર પણ કરી શકે.

પ્રાંતિક રાજ્યતંત્ર

નવા રાજ્યબંધારણ પ્રમાણે બ્રિટિશ હિંદના નીચે મુજબ ૧૭ રાજકીય વિભાગો કરવામાં આવેલા છેઃ

૧ મુંબઇ, ૨ મદ્રાસ, ૩ આસામ, બંગાળા, ૫ બિહાર, ૬ ઓરિસ્સા, ૭ સંયુક્તપ્રાંતો, ૮ પંજાબ, ૯ સરહદનો પ્રાંત, ૧૦ સિંધ, ૧૧ મધ્યપ્રાંતો, ૧૨ દિલ્હી, ૧૩ બલુચિસ્તાન, ૧૪ અજમેર-મેરવાડા, ૧૫ કૂર્ગ, ૧૬ આંદામાન તથા નિકોબાર, ૧૭ પંથ પીપોલ્ડા.

બ્રહ્મદેશ હિંદથી અલગ થયો છે તેમ જ એડનનું થાણું અત્યારસુધી મુંબઈ ઈલાકાની અંદર હતું તે હવે અલગ થયું છે.

પહેલા ૧૧ પ્રાંતોનો વહીવટ ગવર્નર અને કાઉન્સિલો દ્વારા ચાલે છે ત્યારે બાકીના ૬ નાના પ્રાંતોનો વહીવટ ચીફ કમિશ્નરો દ્વારા ચાલે છે.

અત્યારસુધી મોટા પ્રાંતોનું રાજ્યતંત્ર બે ભાગમાં વહેંચાયેલું હતું. એટલે કે રાજ્યવહીવટનાં કેટલાંક ખાતાં સરકારી અમલદારોને હસ્તક હતાં અને બાકીનાં ખાતાં ધારાસભામાં ચૂંટાઈને આવેલા પ્રજા પ્રતિનિધિઓમાંથી નીમેલા પ્રધાનોને હસ્તક હતાં.

નવા રાજ્યબંધારણમાં રાજ્યવહીવટનાં તમામ ખાતાં ધારાસભાના સભ્યોમાંથી નિમાયેલા પ્રધાનો હસ્તક રહેશે. વળી રાજકીય દૃષ્ટિથી જોતાં હવે પ્રાંતોને સ્વતંત્ર બનાવવામાં આવેલ છે એટલે કે પોતાની હકૂમત તળેના પ્રદેશમાં પ્રાંતિક સરકારોને સંપૂર્ણ સત્તા મળેલી છે.

ગવર્નર–દરેક મોટા પ્રાંતના અધિકારી તરીકે એક ગવર્નર રહેશે. ગવર્નરની નિમણૂક શહેનશાહ કરે છે, નિમણૂક કરતી વખતે શહેનશાહ એને એક આજ્ઞાપત્ર (Instrument of Instruction) આપે છે. તેમાં એણે એના અમલ દરમિયાન કયા નિયમો પ્રમાણે વર્તવું તે સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવે છે. જે વિષયને માટે એની ખાસ જવાબદારી છે તે સિવાયના બધા પ્રાંતિક વિષયોમાં એ પ્રધાનોની સલાહથી ચાલે છે.

પ્રાંતના ગવર્નર તરીકે તેની ખાસ જવાબદારી નીચેની બાબતોમાં રહેશેઃ

૧. નાતની નુકેદ-વ્યાતિ ૨ ધર્મદાન, ૩ નમુનતિ કોમોના કાયદેસર હક્કોનુ રક્ષણ અને ૪ નોકરી કરનારાઓના હક્કનું રક્ષણ આ ચારે બાબતોમા એ પ્રધાનોની સલાહ લેરી હોય તો લઈ શકે છે. પણ જો એ સલાહ એની ખાસ જવાબદારીની વિરુદ્ધ હોય તો એ એ સલાહ ગણી નહી શકે એ ઉપરાંત જ્યારે એવા સજોગો ઉપસ્થિત થાય કે પ્રાંતનુ બંધારણ ચલાવવાનુ અશક્ય થઈ પડે ત્યારે તે પ્રધાનો પાસેથી બધા ખાતાનો ચાર્જ ગવર્નર પોતાને હસ્તક લઈ શકે છે અને પોતાને ઠીક પડે તે પ્રમાણે તંત્રને ચલાવી શકે છે

ગવર્નર પોતાના પ્રાંતનુ પ્રધાનમડળ નીમે છે તેનો પગાર જુદા જુદા પ્રાંતોમા ઓછોવત્તો છે મુબઈ, મદ્રાસ, બગાળા ને સયુક્ત-પ્રાંત એ ચાર મોટા પ્રાંતોના ગવર્નરોને ૧ લાખ ને ૨૦ હજાર રૂપિયા, પંજાબ ને બિહારના ગવર્નરોને એક લાખ રૂપિયા, મધ્યપ્રાંતોના ગવર્નરને પોણો લાખ રૂપિયા ને બાકીના પ્રાંતોના ગવર્નરને ૬૬ હજાર રૂપિયા વાર્ષિક પગાર મળે છે

પ્રધાનમડળ—ધારાસભાની અંદર પ્રજાતરફથી ચૂટાઈને પ્રતિનિધિ તરીકે જે સભ્યો આવેલા હોય, તેમાથી યોગ્ય સભ્યોને તેમને ગવર્નર પ્રધાનો તરીકે નીમશે તેઓ પ્રાંતનો તમામ વહીવટ ચલાવશે.

મધ્યવર્તી સરકારમા જેમ કેટલાક ખાતા ગવર્નર જનરલને હસ્તક અનામત રાખવામા આવેલ છે તેમ પ્રાંતિક વહીવટમા નથી રાજ્ય વહીવટને લગતા તમામ ખાતા પ્રધાનોને સોંપવામા આવેલા છે,

દરેક પ્રધાનને હસ્તક રાજ્યવહીવટને લગતા એક કે વધારે ખાતા હોય છે તે પોતાના હસ્તકના ખાતાના વહીવટ અને અમલને માટે ગવર્નરને જેમ જવાબદાર છે, તેમ ધારાસભાને પણ જવાબદાર છે વહીવટને લગતી બધી બાબતોમા ગવર્નર પ્રધાનોની સલાહ લે છે અને પ્રધાનોની સલાહપર ધારાસભા ચર્ચા કરી શકે છે તેમનો પગાર ધારાસભા મંજુર કરે છે તેઓ પ્રધાનપદ પર રહે ત્યા સુધી તે પગાર કાયમ રહે છે તે ઘટાડી શકાતો નથી

પ્રાંતિક ધારાસભા—પ્રત્યેક પ્રાંતમા ધારાસભા છે મુબઈ, મદ્રાસ બગાળા સયુક્તપ્રાંત બિહાર અને આસામની ધારાસભા

બે મંડળી બનેલી છે, ત્યારે બાકીના પ્રાંતોની ધારાસભામાં એક જ મંડળ છે. જ્યાં ધારાસભાનાં બે મંડળ છે ત્યાં તે લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ અને લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી કહેવાય છે. જ્યાં એક છે ત્યાં તે લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી કહેવાય છે.

બધા પ્રાંતોની ધારાસભાનું બંધારણ એકસરખું નથી. દરેક પ્રાંતની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જુદું જુદું છે. ચૂંટણીનું ધોરણ કોમવાર રાખવામાં આવેલ છે, એટલે કે જુદી જુદી કોમોને પ્રાંતિક ધારાસભામાં તેમની વસ્તીના પ્રમાણમાં જગ્યાઓ આપવામાં આવી છે. દરેક કોમના લોકો પોતાની કોમના પ્રતિનિધિને જ મત આપી શકે. કોમો ઉપરાંત વેપાર ઉદ્યોગના મંડળો, યુનિવર્સિટીઓ, જમીનદારો કે બીજા ખાસ વર્ગો કે મંડળોને પણ પોતાના પ્રતિનિધિઓ ધારાસભામાં મોકલવાનો હક્ક છે અને તેની ચૂંટણી તે તે મંડળો કરે છે. લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલમાં થોડી બેઠકો તે પ્રાંતનો ગવર્નર પૂરે છે: મુંબઈમાં ૪, મદ્રાસમાં ૧૦, બંગાળામાં ૮, આસામમાં ૪, બિહારમાં ૪, અને સંયુક્તપ્રાંતોમાં ૮ બેઠકો પર તે તે પ્રાંતના ગવર્નર સભ્યોને નીમે છે.

પ્રાંતવાર પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા

પ્રાંતનું નામ	લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ (પ્રતિનિધિઓની કુલ સંખ્યા)	લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી (પ્રતિનિધિઓની કુલ સંખ્યા)
૧ મુંબઈ	૩૦ ×	૧૭૫
૨ મદ્રાસ	૫૬	૨૧૫
૩ બંગાળા	૬૩	૨૫૦

× ૨૦ જનરલ, ૫ મુસલમાનો, ૧ યુરોપિયન, ૪ પર ગવર્નર જે કોઈ કોમ કે વર્ગને પ્રતિનિધિત્વ ન મળ્યું હોય તેના પ્રતિનિધિ નીમે છે.

* ૧૧૪ જનરલ હિંદુઓ માટે (૧૫ હરિજનો માટે) ૧ પછાત વર્ગ અને પછાત ભાગને માટે, ૨૯ મુસલમાનો માટે, ૨ એંગ્લો-ઇંડિયનો માટે, ૩ યુરોપિયનો માટે, ૩ ઇંડિયન ક્રિશ્ચિયનો માટે, ૭ વેપાર-ઉદ્યોગને માટે, ૨ જમીનદારો માટે, ૧ યુનિવર્સિટી માટે, ૭ મજૂરો માટે તથા ૬ સ્ત્રીઓ (૧ મુસલમાન સ્ત્રી માટે). બીજા પ્રાંતોની કાઉન્સિલોનું બંધારણ લગભગ સરખું છે.

૪ આસામ	૨૨	૧૦૮
૫ બિહાર	૩૦	૧૫૨
૬ સંયુક્તપ્રાંતો	૬૦	૨૨૮
૭ પંજાબ	—	૧૭૫
૮ સીમા-પ્રાંત	—	૫૦
૯ સિંધ	—	૬૦
૧૦ મધ્યપ્રાંતો	—	૧૧૨
૧૧ ઓરિસ્સા	—	૬૦

ફેડરલ ધારાસભાની પેઠે પ્રાંતોની લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલોની બેઠક કાયમી છે, પણ તેમાંના ત્રીજા ભાગના સભ્યો દર ત્રણ ત્રણ વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે, અને તેમની જગ્યાએ બીજાની ચૂંટણી થાય છે.

લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીની ચૂંટણી દર પાંચ પાંચ વર્ષે થાય છે. લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના અધ્યક્ષને પ્રેસિડન્ટ કહેવામાં આવે છે, અને લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીના પ્રમુખને સ્પીકર કહેવામાં આવે છે. તે તે મંડળના સભ્યો જ તેમને ચૂંટી કાઢે છે અને તેમને કેટલો પગાર આપવો તેનો નિર્ણય તે જ મંડળ કરે છે.

ધારાનું બિલ (ખરડો) ગમે તે મંડળમાં રજૂ કરાય. જો પસાર થાય તો તે ગવર્નરની મંજૂરી માટે મોકલવામાં આવે છે. જે પ્રાંતોમાં બે મંડળો છે, ત્યાં દરેક બિલ બન્ને મંડળોમાં પસાર થવું જોઈએ, ને પસાર થયા પછી તે ગવર્નરને મંજૂરી માટે મોકલવામાં આવે છે. જો બન્ને મંડળો વચ્ચે મતભેદ પડે તો બન્નેના સભાસદો સાથે બેસે ને મત આપે, ને જે નિર્ણય વધુ મતે થાય તે પ્રત્યેક મંડળનો નિર્ણય ગણાય. ગવર્નર બિલને મંજૂરી આપે કે નામંજૂર કરે કે ગવર્નર-જનરલના વિચાર માટે મુલતવી રાખે. વળી તેમાં સુધારા સૂચવી પાછું મંડળો પર વધુ વિચાર માટે મોકલી શકે. વળી શહેનશાહ ગમે તે કાયદો ગવર્નરે કે ગવર્નર-જનરલે તેની મંજૂરી આપી હોય તે તારીખથી ૧૨ મહિનાની અંદર નાબૂદ કરી શકે છે.

લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલનું કામ ચલાવવાને ઓછામાં ઓછા ૧૦ સભ્યોની અને એસેમ્બ્લીનું કામ ચલાવવાને ઓછામાં ઓછા છઠ્ઠા ભાગના સભાસદોની હાજરી હોવી જ જોઈએ. આ બન્ને ધારાસભાની બેઠક વર્ષ દરમિયાન ઓછામાં ઓછી એક વખત તો મળવી જ જોઈએ. ઉપરાંત જરૂર જણાય ત્યારે ગવર્નર ધારાસભાની બેઠક બોલાવી શકે છે કે અમુક સમયને માટે બંધ રાખી શકે છે.

સભાની પ્રત્યેક બેઠકના પ્રારંભમાં ગવર્નર એક ભાષણ આપે છે અને કોઈ પણ બિલના સંબંધમાં પોતાના તરફનો સંદેશો ધારાસભાને મોકલી શકે છે.

ધારાસભામાં સભ્યો ઉપરાંત પ્રધાનો તથા ઍડવોકેટ જનરલ બેસી શકે છે, તેમ જ ચર્ચામાં ભાગ પણ લઈ શકે છે, પરંતુ તેઓ કોઈપણ બાબત ઉપર મત આપી શકતા નથી.

સભ્યની યોગ્યતા—લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીની ચૂંટણી સીધી છે. પ્રત્યેક મતદાર-સંઘ (Constituency)ના મતદારોની યાદી હોય છે. મતદાર પોતાના સંઘમાં જ મત આપી શકે છે. મતદારની લાયકાત પ્રાંતે પ્રાંતે જુદી છે પણ સાધારણ રીતે જેની ઉંમર ૨૧ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવો માણસ (સ્ત્રી કે પુરુષ) કર આપતો હોય, અમુક કિંમતની મિલકત ધરાવતો હોય અથવા જેણે અમુક કેળવણી લીધી હોય તે મત આપી શકે છે. આવકવેરો ભરનાર, મજૂરી ખનવદારો, ફારેગ થયેના કે પેન્શન પર ગયેલા કે નોકરીમાંથી છૂટા થએલા સૈનિકો કે પોલીસો, કે લશ્કરમાં ચાર વર્ષ સુધી ચાલુ નોકરી કરેલી હોય એવા સૈનિકો મતદાર છે. અમુક પછાત કોમોના મતદારો માટે ઓછી લાયકાત ઠરાવવામાં આવી છે. આ યોજના પ્રમાણે બધી પ્રાંતિક એસેમ્બ્લીઓને માટે પુરુષ-મતદારોની સંખ્યા બે કરોડ ચાળીશલાખ અડસટ્ટવામાં આવી છે, અને સ્ત્રી-મતદારોની સંખ્યા સાઠલાખની અડસટ્ટવામાં આવી છે. ૧૯૧૯માં પુરુષ-મતદારની સંખ્યા ત્રીસલાખ તથા સ્ત્રી-મતદારની સંખ્યા ત્રણ લાખ પંદરહજારની હતી. પ્રથમ મતાધિકાર ધરાવનારની સંખ્યા વસ્તીના માત્ર ૩ ટકા જેટલી જ હતી, પરંતુ હવે તે સંખ્યા ૧૪ ટકા જેટલી કરવામાં આવી છે.

ધારાસભાનું કાર્યક્ષેત્ર

પ્રાંતને માટે કાયદા ઘડવા—જેનો સંબંધ નાણાપ્રકરણ સાથે ન હોય એવું કોઈ પણ બિલ જે પ્રાંતમાં બે ધારાસભા છે ત્યાં ગમે તે એકમાં દાખલ કરી શકાય છે. એક સભાના મંજૂર થએલું બિલ બીજી સભામાં દાખલ થાય છે અને ત્યાં પણ મંજૂર થાય તો પછી તેને ગવર્નરની મંજૂરી માટે મોકલવું પડે છે. નામ. શહેનશાહની વતી ગવર્નર તેને મંજૂરી આપે છે કે નામંજૂર કરે છે કે તેના પર ફરી વિચાર કરવાને ધારાસભા પર પોતાના સંદેશા સાથે પાછું મોકલાવે છે.

એક સભામાં મંજૂર થએલું બીજી સભાના નામંજૂર થાય ત્યારે વખતે તે પર ફરી વિચાર કરવાને બન્ને ધારાસભાની એકત્ર બેઠક મળે છે અને તેમાં થએલો નિર્ણય છેવટનો ગણાય છે.

દર વર્ષે ગવર્નર, પ્રાંતના આવતા વર્ષના ઉપજ-ખર્ચના અંદાજનું બજેટ ધારાસભાના સભ્યો આગળ મૂકાવે છે. ગવર્નરનો પગાર અને ભથ્થું, પ્રધાનો ને હાઈકોર્ટના જજોનો પગાર, પ્રાંતિક જાહેર દેવાનું વ્યાજ અને બાતલ રાખેલા મુલક (Excluded areas) નો ખર્ચ, એ સિવાયનો બધો ખર્ચ નાણાંની બાબતે સભ્યો આગળ મતદાની માટે મૂકાય છે. જે જે બાબતના ખર્ચ માટે ધારાસભાની મંજૂરી મેળવવાની હોય છે તે બાબતનો ખર્ચ જરૂરનો અને વાજબી છે એવી જાતનું પ્રમાણપત્ર તેને પ્રથમ ગવર્નર તરફથી મળવું જોઈએ. ગવર્નરનું પ્રમાણપત્ર મળેલું હોય તે જ રકમ મંજૂરી માટે ધારાસભાના પાસે મૂકી શકાય છે. સભ્યો એ ખર્ચની જુદી જુદી રકમ પર વિવેચન કરી શકે, પણ એસેમ્બ્લી એવી જ તે મંજૂર કે નામંજૂર કરી શકે. નાણાંને લગતું બિલ ફક્ત એસેમ્બ્લીમાં જ લાવી શકાય; કાઉન્સિલમાં તે લાવી શકાય નહિ.

કોઈ પ્રસંગે ગવર્નરને એમ લાગે કે, અમુક બાબત માગેલી રકમ ધારાસભાએ નામંજૂર કરેલી છે તેને પરિણામે રાજ્યતંત્રમાં મુશ્કેલી ઊભી થાય તો તે બિલ એસેમ્બ્લી પર પાછું મોકલવામાં આવે છે. નાણાંને લગતાં બિલો [illegible] એસેમ્બ્લીમાં જ મૂકી શકાય છે તે [illegible] કાઉન્સિલના [illegible] મૂકી શકાતા નથી.

અસાધારણ સંજોગોમાં કાયદા બનાવવાને લગતી સત્તા– જ્યારે જ્યારે કોઇ અસાધારણ સંજોગો ઉપસ્થિત થાય અને તે વખતે ધારાસભાની બેઠક ચાલુ ન હોય તો ગવર્નર-જનરલની પરવાનગી મેળવી ગવર્નર જરૂરનો કાયદો ઘડી અમલમા મેલી શકે છે, પણ ત્યાર પછી જ્યારે ધારાસભાની બેઠક થાય ત્યારે તે કાયદો તેમા રજૂ કરવામા આવે છે અને ત્યાર પછી તેનો અમલ ૬ અઠવાડિયા સુધી ચાલુ રાખવામા આવે છે.

ધારાસભાની બેઠક ચાલુ હોય ત્યારે પણ ગવર્નર-જનરલની પરવાનગીથી ગવર્નર જરૂરનું ફરમાન કાઢી શકે છે, પણ તે ૭ મહિના માટે જ.

વળી જ્યારે રાજ્યતંત્ર ચલાવવાનું અશક્ય થઈ પડે એવા સંજોગો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ગવર્નર પ્રધાનો પાસેથી તમામ ખાતાનો વહીવટ પોતાને હસ્તક લઈ શકે છે

ફેડરલ ધારાસભાની માફક પ્રાંતિક ધારાસભા પણ જાહેર હિતને લગતી બાબતો સંબંધી પ્રધાનોને પ્રશ્નો પૂછી શકે છે, ઠરાવો પસાર કરી શકે છે અને કોઈ અગત્યની બાબત પર સરકારનું ધ્યાન ખેંચવાને ધારાસભાનુ કામ બંધ રાખવાની દરખાસ્ત રજૂ કરી શકે છે.

નાના પ્રાંતો

આગળ જણાવેલા ૧૧ મોટા પ્રાંતો સિવાયના ૬ પ્રાંતો વસ્તી અને વિસ્તારમા છેક નાના છે

(૧) દિલ્હી (૨) અજમેર-મેરવાડા (૩) બલુચિસ્તાન (૪) આંદામાન નિકોબાર (૫) કુર્ગ (૬) પંથ પીપોલદા.

આ પ્રાંતોનો વહીવટ ધારાસભાઓ અને પ્રધાનોની મદદથી ચલાવવા જતા અતિશય ખર્ચ લાગે તેથી તેનો વહીવટ ફેડરલ સરકાર નીચેની એક કમિટીને હસ્તક રહેશે. આ પ્રાંતોમા ધારાસભા નહિ હોવાથી તેને માટે જરૂરના કાયદા ફેડરલ સરકારનું કાયદામંડળ ઘડશે, પણ આંદામાન તથા નિકોબાર ટાપુ અને બલુચિસ્તાનને માટે તે કાયદા ઘડી શકશે નહિ. એ બે પ્રાંતોનું રાજ્યતંત્ર ગવર્નર-જનરલની

ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલશે. કૂર્ગનું રાજ્યતંત્ર જે રીતે હાલ ચાલે છે તે જ પ્રમાણે ચાલુ રાખવામાં આવશે. આ છએ પ્રાંતો પર ચીફ કમિશનરની સત્તા રહેશે.

સમવાયતંત્ર અને પ્રાંતિક સરકારો વચ્ચેનો સંબંધ— સમવાયતંત્ર અને પ્રાંતિક સરકારો કઈ કઈ બાબતોને લગતા કાયદા ઘડી શકે તથા તે દરેકને માટે ઊપજને લગતી બાબતોની વહેંચણી નક્કી કરવામાં આવી છે.

નવા રાજ્યબંધારણમાં કાયદા ઘડવાની સત્તા નીચેના અમલદારો તથા સભાઓને આપવામાં આવી છે :

(૧) ફેડરલ ધારાસભા (૨) ગવર્નર–જનરલ (૩) પ્રાંતિક ધારાસભા (૪) ગવર્નર.

સમવાયતંત્રની ધારાસભાઓ આખા હિંદને માટે કે તેના કોઈ પ્રાંતને માટે કે કોઈ એક દેશી રાજ્યને માટે કાયદો ઘડી શકે છે. પ્રાંતિક ધારાસભા પોતાના પ્રાંત માટે કે તેના કોઈ એક વિભાગ માટે કાયદો ઘડી શકે છે. સમવાયતંત્રની ધારાસભા અને પ્રાંતિક ધારાસભાનું કાયદા બાંધવાનું ક્ષેત્ર ચોક્કસ રીતે નક્કી કરેલું છે અને તે ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક સ્વતંત્ર છે, છતાં પણ થોડી એક એવી બાબતો છે ખરી કે જેને લગતા કાયદા સમવાયતંત્રની ધારાસભા પણ ઘડી શકે, તેમ જ પ્રાંતિક ધારાસભા પણ ઘડી શકે. એવે પ્રસંગે વિરોધ ઉત્પન્ન થાય તો સમાધાન કરવાના રસ્તા પણ મુકરર કરવામાં આવેલ છે.

સમવાયતંત્રની ધારાસભાના વિષયો મુખ્યત્વે કરીને નીચે મુજબ છે :

૧. હિંદુસ્તાનનું રક્ષણ ૨. પરદેશી રાજ્ય સાથે સંબંધ ૩. ચલણ ૪. રેલ્વે ૫. ટપાલ તથા તાર ૬. કર વેરા અને જકાત ૭. આવકવેરો (Income Tax) ૮. મીઠું.

પ્રાંતિક ધારાસભાની સત્તાના વિષયો મુખ્યત્વે નીચે મુજબ છે :

૧. પ્રાંતની સુલેહશાંતિ ૨. સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ૩. જાહેર તંદુરસ્તી ૪. કેળવણી ૫. નહેર ખાતું ૬. ખેતીવાડી ને જમીન–મહેસૂલ ૭. કરવેરા (ઈન્કમટેક્સ સિવાયના).

સમવાયતંત્રની તથા પ્રાંતિક ધારાસભા—બન્નેની સત્તાના વિષયો નીચે મુજબ છે:

૧ ફોજદારી કાયદો ૨ સિવિલ કાયદો ૩ કારખાના.

ત્રીજી યાદીના વિષયોમાં પ્રાંતિક ધારાસભા પોતાના પ્રાંતને માટે જ ધારા ઘડી શકે. જો બેથી વધુ પ્રાંતો પ્રાંતિક વિષય માટે સમવાયતંત્રની ધારાસભાને વીનવે તો તે ધારાસભા તે પ્રાંતોને માટે ધારા ઘડી શકે. ત્રીજી યાદીના કોઇ વિષયપર પ્રાંતિક ધારાસભા કાયદો ઘડે તે જો સમવાયતંત્રની ધારાસભાએ પહેલાં ઘડેલા કાયદાથી વિરુદ્ધ હોય તો જ્યાંસુધી પ્રાંતિક કાયદાને ગવર્નર–જનરલ કે શહેનશાહની સંમતિ નહિ મળે ત્યાં સુધી તે કાયદો નહિ ગણાય ને સમવાયતંત્રની ધારાસભાનો કાયદો જ અમલમાં રહે.

નવા રાજ્યતંત્રમાં પ્રાંતિક સરકારો લગભગ સ્વતંત્ર છે. અમુક બાબતમાં જ તેના પર ગવર્નર–જનરલ કે હિંદી વજીરનો કાબૂ છે. ફક્ત કટોકટીને પ્રસંગે કે મહામુસ્કેલીનો પ્રસંગ જાહેર થાય ત્યારે જ ફેડરલ સરકાર પ્રાંતિક વિષયોને લગતા કાયદા ઘડી શકે.

કારોબારી સત્તા—ફેડરેશન ને પ્રાંતો વચ્ચે ધારાના વિષયોની વહેંચણી થયેલી છે, તેમ જ કારોબારી સત્તાના વિષયની પણ વહેંચણી થઇ છે. સાધારણ રીતે ફેડરલ સરકાર ને તેના અમલદારો ફેડરલ કાયદાનો અમલ કરે છે, અને પ્રાંતો અને રાજ્યો પામે પોતાની સત્તાનો અમલ કરાવી શકે છે અથવા તેનો અમલ કરવાનું તેમને સોંપી શકે છે. પણ તેમ કરતાં તેણે પ્રાંતો તથા રાજ્યોનું હિત ભૂલવાનું નથી.

પ્રાંતિક સરકાર પ્રાંતિક ધારાઓના હિત માટે જવાબદાર છે.

આંતરપ્રાંતિક સંબંધ—ફેડરેશન ને પ્રાંતોની વચ્ચે પોતપોતાનાં કાર્યપ્રદેશ, સત્તા ને અધિકાર વિષે, કાયદા કે હક્કની તકરાર હોય તો તેનો ચુકાદો ફેડરલ કોર્ટ આપે છે. બીજી કોઇ તકરારનો નિકાલ કરવાને ગવર્નર–જનરલ એક આંતરપ્રાંતિક કાઉન્સિલ નીમશે.

કોઇ બે પ્રાંતો વચ્ચે પાણી વાળવાની તકરાર ઉત્પન્ન થશે તો ગવર્નર–જનરલ પાસે ફરિયાદ થઇ શકશે. ગવર્નર–જનરલ તે બાબત

યોગ્ય તપાસ કરીને અને જરૂર જણાય ત્યાં નિષ્ણાતોની સમિતિ દ્વારા તપાસ કરાવીને યોગ્ય ફેંસલો આપશે. આ ફેંસલો બુનિયાદી પ્રાંતને સ્વીકાર્ય નહિ હો તો તે તકરારી બાબત ઇંગ્લાંડની શાહી સરકાર પાસે મૂકવા ગવર્નર-જનરલને વિનંતિ કરશે.

મહેસૂલના વિષયોની વહેંચણી—મધ્યવર્તી સરકારની ઉપજની બાબતો નીચે મુજબ છે

૧ આયાત-નિકાસ પર જકાત
૨ તમાકુ પર ને બીજી હિંદુસ્તાનમાં પાકતી ને બનાવેલી—પીવાનો દારૂ, અફીણ ને દવાઓ સિવાયની—વસ્તુઓ પર જકાત
૩ કોરપોરેશન ટેક્સ (કંપનીઓ પરનો કર)
૪ ખેતીવાડીની આવક સિવાયની આવક પર વેરો
૫ ખેતીવાડીની જમીન સિવાયની મિલકતની કુલ કિંમત પર વેરો અને કંપનીની મૂડી પર વેરો
૬ ખેતીવાડીની જમીન સિવાયની બીજી મિલકતના વારસા પર કર
૭ ચેક હૂંડીઓ વગેરે પર સ્ટેમ્પ-ડ્યૂટી
૮ ટર્મિનલ ટેક્સ, વસ્તુઓ પર અથવા રેલવે કે એરોપ્લેનમાં જતા ઉતારુઓ પર ને રેલવે-ભાડાં પર ટેક્સ.

પ્રાંતિક સરકારની મહેસૂલના વિષયો નીચે પ્રમાણે છે:

૧ જમીનનું મહેસૂલ
૨ પીવાનો દારૂ, અફીણ, ભાંગ, ગાંજો વગેરે વસ્તુઓ પર એક્સાઇઝ ડ્યૂટી
૩ ખેતીવાડીની આવક પર આવક-વેરો
૪ જમીન તથા મકાનો પર વેરો
૫ ખેતીવાડીના વારસા પર (Succession) કર
૬ ખનિજ પદાર્થો પર કર
૭ માથાવેરો (Capitation Tax)

૮ ધંધા–રોજગાર પર કર

૯ પશુઓ પર કર

૧૦ ચીજોનાં વેચાણ પર અને જાહેરખબર પર કર

૧૧ અમુક સ્થાનિક હદમાં આવતી ચીજો પર કર

૧૨ સિનેમા, નાટક, શરતો વિગેરે મોજ–શોખની વસ્તુઓ પર કર

૧૩ ફેડરલ લિસ્ટમાં જણાવ્યા સિવાયની બીજી સ્ટેમ્પ–ડ્યુટી

૧૪ દેશની અંદર જળમાર્ગે થઈને જનારા ઉતારૂઓ ને વસ્તુઓ પર કર

૧૫ નાકાવેરા

આવકવેરામાંથી અમુક વર્ષ પછી જેટલો આવકવેરો દરેક પ્રાંતમાંથી ઉઘરાવાય તેમાંથી ૫૦ ટકા તે પ્રાંતને પાછો આપવાનું ઠર્યું છે. પણ પહેલાં પાંચ વર્ષ સુધી વડી સરકારની નાણાંસ્થિતિ એવી નથી કે એમાંથી ૫૦ ટકા પ્રાંતોને આપી શકે. પાંચ વર્ષ પછીનાં બીજાં પાંચ વર્ષમાં જો વડી સરકારની નાણાંની સ્થિતિ સુધરશે તો એ ભાગ અમુક પ્રમાણમાં આપવાનું શરૂ થશે ને ૧૦ વર્ષ પછી જો રેલવે–મહેસૂલમાં ઘટાડો નહિ થાય તો એ ૫૦ ટકા પ્રાંતોને મળશે.

બંગાળા, બિહાર ને ઓરિસ્સા શણની મોટી નિકાસ કરે છે, તે પ્રાંતોની શણના નિકાસવેરાની પેદાશમાંથી ૬૨½ ટકા જેટલી રકમ આપવામાં આવશે.

૫૦ ટકા આવકવેરો ૧૦ વર્ષ પછી નીચેના પ્રમાણમાં પ્રાંતોમાં વહેંચવામાં આવશે. મદ્રાસ ૧૫ ટકા, મુંબઈ ૨૦, બંગાળા ૨૦, સંયુક્તપ્રાંત ૧૫, પંજાબ ૮, બિહાર ૧૦, મધ્યપ્રાંત ૫, આસામ ૫, વાયવ્ય સરહદનો પ્રાંત ૧, ઓરિસ્સા ૨, સિંધ ૨.

આ ઉપરાંત વડી સરકાર તેના મહેસૂલમાંથી નીચે પ્રમાણેની રકમ નીચેના પ્રાંતોને આપશેઃ

સંયુક્તપ્રાંતને ૨૫ લાખ પાંચ વર્ષ સુધી

આસામને ૩૦ લાખ

વાયવ્ય-સરહદના પ્રાંતને એક કરોડ પાંચ વર્ષ સુધી ને ત્યાર પછી એ રકમ ફરીથી નક્કી કરવામાં આવશે.

ઓરિસ્સાને ૪૦ લાખ, પહેલે વર્ષે ૪૭ લાખ

સિંધને એક કરોડને પાંચ લાખ, પહેલે વર્ષે ૧ કરોડને ૧૦ લાખ.

ફેડરલ ન્યાયખાતું, સનંદી નોકરી, પબ્લિક સર્વિસ કમિશન વિગેરે

ફેડરલ કોર્ટ—અત્યાર સુધી પ્રત્યેક મોટા પ્રાંતમાં ન્યાયની વરિષ્ઠ અદાલત તરીકે હાઈકોર્ટ છે. તે ઉપરાંત નવા બંધારણમાં ફેડરેશન માટે એક ફેડરલ કોર્ટ સ્થાપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. ફેડરલ કોર્ટ એક વડા ન્યાયાધીશ તથા બીજા ૬ ન્યાયાધીશોની બનશે. તેની નિમણૂક ના. શહેનશાહ તરફથી થશે. આ કોર્ટ હિંદના પાટનગર દિલ્હીમાં કે એનો વડો જજ ગવર્નર-જનરલની રજાથી ઠરાવે ત્યાં બેસી શકશે, એના જજ્જોના પગાર ફેડરેલ મહેસૂલમાંથી આપવામાં આવશે. ફેડરલ કોર્ટ કાયદાનો જે અર્થ કરે તે બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની ને કેટલેક અંશે ફેડરેશનમાં દાખલ થયેલાં દેશી રાજ્યની કોર્ટને માન્ય રાખવો પડશે.

ફેડરલ કોર્ટની સત્તા નીચેની બાબતોની રહેશે

૧ સમવાયતંત્ર અને પ્રાંતો વચ્ચે, સમવાયતંત્ર અને દેશી રાજ્ય વચ્ચે કે કોઈપણ બે પ્રાંતો વચ્ચે કોઈપણ કાયદેસર હક્કની બાબતમાં તકરાર પડશે ત્યારે તેનો નિર્ણય આપવો.

૨ કાયદાની બારીકીને લગતી કોઈ અગત્યની બાબત હોય તો તેના પર અપીલ સાંભળવી.

૩ અમુક બાબતોમાં એના ચુકાદાની સામે ઇંગ્લાંડની પ્રિવિ કાઉન્સિલને અપીલ કરી શકાશે.

હાઈકોર્ટો—નવા કાયદા પ્રમાણે મુંબઈ, મદ્રાસ, કલકત્તા, અલ્લાહાબાદ, લાહોર, પટણા અને નાગપુરની હાઈકોર્ટો, અયોધ્યાની ચીફ કોર્ટ, અને વાયવ્ય સરહદપ્રાંતની ને સિંધની જ્યુડીશિયલ કમિશ્નરની

કોર્ટો હાઇકોર્ટો તરીકે ગણાશે. દરેક કોર્ટ એક વડો જજ ને બીજા કેટલાક ન્યાયાધીશોની બનેલી છે.

દરેક હાઈકોર્ટ પોતાના પ્રાંતમાં આવેલી સઘળી કોર્ટ પર દેખરેખ રાખે છે અને તેમનાં કામ માટે કાનૂનો ઘડી શકે છે, તેમ જ કેટલાક સંજોગોમાં એક કોર્ટમાંથી બીજી કોર્ટમાં દાવા મોકલી શકે છે ને નીચલી કોર્ટના ચુકાદા સામે એ અપીલ સાંભળી શકે છે. એના ચુકાદાની સામે અમુક બાબતમાં ને સંજોગોમાં ફેડરલ કોર્ટને ને અમુક બાબતમાં ને સંજોગોમાં ઇંગ્લંડની પ્રિવિ કાઉન્સિલને અપીલ થઈ શકે છે.

પ્રાંતિક ખાતામાં બીજા કંઈ ખાસ ફેરફારો કરવામાં આવ્યા નથી, ને તે હાલમાં છે તેવું જ રહ્યું છે. પણ નવા કાયદા પ્રમાણે જિલ્લા જજની ફેરબદલી ને તેમના પગારની બઢતી ગર્વનરના હાથમાં છે, પરંતુ એ કરવામાં એને હાઇકોર્ટની સલાહ લેવાની છે. વળી જિલ્લા જજોની તાબા નીચેના જજોની નિમણૂક પ્રાંતિક પબ્લિક સર્વિસ કમિશને તૈયાર કરેલી યાદીમાંથી ગર્વનર કરે છે. તેમની ફેરબદલી તથા પગાર-બઢતી હાઇકોર્ટના હાથમાં છે. નીચલી પાયરીના મેજિસ્ટ્રેટની નિમણૂક જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટની સલાહથી કરવામાં આવે છે.

સનંદી નોકરી–સનંદી નોકરી નવા કાયદા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની છે. આખા હિંદુસ્તાનની, મધ્યસ્થ સરકારની ને પ્રાંતિક સરકારની.

૧. આખા હિંદુસ્તાનની નોકરીમાં હિંદી વજીર ત્રણ જાતના નોકરો નીમે છે

(૧) હિંદી સિવિલ સર્વિસના (૨) હિંદી પોલીસ સર્વિસના (૩) હિંદી મેડિકલ સર્વિસ (Civil) ના.

આ સિવાય બીજી કેટલીક મુકરર જગ્યાઓ પર હિંદી વજીર નિમણૂક કરે છે. આ નોકરોનાં પગાર ને પેન્શન ફેડરલ મહેસૂલમાંથી અપાય છે.

ફેડરલ પબ્લિક સર્વિસ કમિશન–મધ્યસ્થ સરકારની નોકરી, જેવી કે જકાતખાતાની, ટપાલ તથા તારખાતાની ને રેલવેખાતાની. ફેડરલ-કે મધ્યસ્થ નોકરીના ઉમેદવારોની પસંદગીને માટે એક ફેડરલ જાહેર નોકરીનું કમિશન નીમવામાં આવ્યું છે. તે પરીક્ષા લઈ લાયક

ફેડરલ ઉમેદવારોની યાદી તૈયાર કરે છે. તેમાંથી ફેડરલ સરકાર નિમણૂક કરે છે.

પ્રાંતિક પબ્લિક સર્વિસ કમિશન—પ્રાંતિક નોકરીમાં પ્રાંતિક સરકાર નિમણૂક કરે છે. દરેક પ્રાંતમાં એક જાહેર નોકરીનું કમિશન છે. તે યોગ્ય તપાસ કરી કે પરીક્ષા લઈ લાયક ઉમેદવારોની યાદી તૈયાર કરે છે. ને તેમાંથી પ્રાંતિક સરકાર નિમણૂક કરે છે.

ફેડરેલ રેલવેખાતું—નવા રાજ્યબંધારણમાં રેલવેના વહીવટને લગતું સઘળું કામ ફેડરલ રેલવે ઑથોરિટિ (Authority) ને સોંપવામાં આવ્યું છે. આ Authority નો પ્રમુખ તથા ૩/૭ સલાહકારોને ગવર્નર્સ-જનરલ નીમે છે. તેમની નોકરીની મુદત પાંચ વર્ષની છે. તેમના હાથમાં રેલવેનો સઘળો વહીવટ છે. દેશનાં ખેતી, વેપાર ઉદ્યોગ ને સામાન્ય હિત ધ્યાનમાં રાખીને તેણે રેલવેની નીતિ ઘડીને અમલમાં મૂકવાની છે. તે વિષે ગવર્નર્સ-જનરલની જે સૂચના હોય તે લક્ષમાં રાખવાની છે. રેલવે ઑથોરિટિ ફેડરલ સરકારને દર વર્ષે અમુક રકમ ધારા મુજબ આપશે. ફેડરેશનની અને દેશી રાજ્યોની રેલવે વચ્ચે તકરાર થાય તો તેના નિકાલને માટે રેલવે ટ્રિબ્યુનલ નીમવાની છે.

હિંદી વજીર (સેક્રેટરી ઑફ સ્ટેટ)—હિંદી વજીરનો પાર્લામેન્ટ સાથેનો સંબંધ હાલમાં છે તેવો જ કાયમ રહેશે, પણ ગવર્નર્સ-જનરલ ને ગવર્નરો તેમની ખાસ જવાબદારીના વિષયોમાં જ હિંદી વજીરને જવાબદાર રહેશે.

આજ સુધી હિંદી વજીર ને સલાહ આપવા ઇન્ડિયા કાઉન્સિલ હતી તે નાબૂદ થશે ને તેની જગ્યાએ હિંદી વજીર ત્રણથી ૭ સલાહકારો નીમશે.

નવા રાજ્યબંધારણથી હિંદના કેટલાક મોટા અમલદારોના હોદ્દાનાં નામમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થયેલ છેઃ

જૂનું નામ	નવું નામ
૧ ગવર્નર્સ-જનરલ	તાજના પ્રતિનિધિ
૨ પશ્ચિમ-હિંદ રાજ્યોના ધી ઑનરેબલ એ. જી. જી	પશ્ચિમ-હિંદ રાજ્યોના રેસિડન્ટ

	જૂનું નામ	નવું નામ
૩	મધ્ય-હિંદ રાજ્યોના ધી ઓનરેબલ એ. જી. જી.	મધ્ય-હિંદ રાજ્યોના રેસિડન્ટ
૪	રજપૂતાનાના ધી ઓનરેબલ એ. જી. જી.	રજપૂતાનાના રેસિડન્ટ
૫	પંજાબ-રાજ્યોના ધી ઓનરેબલ એ. જી. જી.	પંજાબ-રાજ્યોના રેસિડન્ટ
૬	ગૂજરાત-રાજ્યોના ધી એ. જી. જી.	ગૂજરાત-રાજ્યોના રેસિડન્ટ
૭	મદ્રાસ-રાજ્યોના ધી એ. જી. જી.	મદ્રાસ-રાજ્યોના રેસિડન્ટ
૮	દક્ષિણ-રાજ્યોના ધી એ. જી. જી.	દક્ષિણ-રાજ્યોના રેસિડન્ટ
૯	પૂર્વ-પ્રદેશનાં રાજ્યોના ધી એ. જી. જી.	પૂર્વ પ્રદેશનાં રાજ્યોના રેસિડન્ટ

ઇન્ડિયન પોલિટિકલ ડિપાર્ટમેન્ટને હવેથી ઇન્ડિયન પોલિટિકલ સર્વિસ કહેવામાં આવશે અને તેના મુખ્ય અમલદારનું ટૂંકું નામ પોલિટિકલ સેક્રેટરી રહેશે, પરંતુ સરકારી તુમાર-કામ પરત્વે તેઓ નામદાર તાજના પ્રતિનિધિના મંત્રી કહેવાશે.

પ્રાંતો

અજમેર-મેરવાડા

રજપૂતાનાના મધ્ય ભાગમાં બ્રિટિશસત્તા હેઠળનો આ નાનો ટાપુ છે. અજમેર અને મેરવાડા નામના બે પ્રાંતોનો તે બનેલો છે. રજપૂતાનાના ગવર્નર જનરલ એજન્ટ અજમેર-મેરવાડાના એક્સ-ઑફિશીઓ ચીફ કમિશ્નર છે. મુખ્ય શહેર અજમેર છે. પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૨,૭૧૧ ચોરસ માઇલનું તથા વસ્તી ૫૬૦,૨૯૨ની છે.

ચીફ કમિશ્નર ઓન. મિ. એ. ની. લોથિયન (રૂ. ૪,૦૦૦)

આગ્રા અને અયોધ્યાના સંયુક્તપ્રાંતો

આ પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ લગભગ ૧૦૭,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે. તેની બે બાજુ કુદરતી હદ– ઉત્તરમાં હિમાલય પર્વત તથા પશ્ચિમે જમના નદી આવેલી છે. તેની આસપાસના પ્રદેશો, ઉત્તરમાં તિબેટ તથા નેપાળ, પશ્ચિમે પંજાબ તથા રજપૂતાના, દક્ષિણમાં મધ્યહિંદ તથા પૂર્વમાં બિહાર આવેલાં છે. હિંદમાં યુક્તપ્રાંત જેટલું પાણી કોઈ પ્રાંતમાં નથી. તેને અંગે તે હિંદની ખૂબ ગીચ વસ્તીવાળો પ્રદેશ છે. એકંદર હવાપાણી બંગાળ કરતાં ઠંડાં તથા સૂકાં છે, પરંતુ ઉનાળામાં મેદાનોમાં અસહ્ય ગરમી પડે છે. યુક્તપ્રાંત ચોમાસાના પ્રદેશની બરાબર અંદર છે અને તેથી પૂર્વ જેટલો ભારે વરસાદ ત્યાં પડતો નથી. બહારનો હિમાલય પર વરસાદ વધારે છે, પણ પ્રાંતના મધ્ય ભાગમાં લગભગ ૪૦ ઇંચ પડે છે અને ગંગા નદીના દક્ષિણના મુલકમાં ૩૦ ઇંચથી ઓછો પડે છે. કુદરતી જળમાર્ગો બંગાળા જેટલા નથી. પરંતુ વરસાદને અંગે પાણીની પડતી તંગીની ખોટ નદીઓ તથા નહેરો પૂરી પાડે છે.

આ પ્રાંતમાં બીજા કોઈ પણ પ્રાંત કરતાં વધારે એકરમાં ખેતી થાય છે અને તેથી તે હિંદનું મુખ્ય અનાજ ઉત્પન્ન કરનાર સ્થળ બન્યું છે. મકાઇ અને તે જાતનાં બીજાં અનાજ તથા શેરડીમાં, હિંદમાં તે અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. બીજા પાક ઘઉં, કઠોળ તથા જવના છે. અફીણ તો આ એક જ પ્રાંતમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વસ્તીના લગભગ ૭૨ ટકા ખેતી પર આધાર રાખે છે.

દર ચોરસ માઇલે ૪૪૦ની વસ્તી છે. કુલ વસ્તીના ૮૫ ટકા હિંદુઓ અને ૧૫ ટકા મુસલમાનો છે. કુલ વસ્તી ૪૮,૪૦૮,૭૬૩ની છે. મુખ્ય ભાષા પશ્ચિમની હિંદી છે. આખી વસ્તી તે જ ભાષા બોલે છે.

ગંગા તથા તેને મળનારી બીજી નદીઓના કાંઠા પર ઘણાં મોટાં શહેરો આવેલાં છે. મુખ્ય શહેરો–અલ્લાહાબાદ, કાનપુર, આગ્રા, બનારસ, લખનૌ તથા અલિગઢ છે. પ્રાંતમાં પાંચ વિશ્વવિદ્યાલયો—અલ્લાહાબાદ, આગ્રા, અલિગઢ, લખનૌ તથા બનારસમાં—છે. કેટલાક પર્વત પર

આવેલ હવા ખાવાનાં સ્થળો પણ છે. મસુરી, નૈનિતાલ, દહેરાદુન વગેરે.

ગવર્નર–હિઝ એક્સેલન્સી સર હેરિહેગ, કે. સી. એસ. આઇ. (રૂ. ૧૦,૦૦૦)

પ્રધાનમંડળ : (મહાસભાવાદી).

ઓન. પંડિત ગોવિંદ વલ્લભ પંત, વડા પ્રધાન (સ્વદેશ, કાયદો અને વ્યવસ્થા તથા નાણાખાતુ) ઓન. મિ. રફી અહમદ કિડવાઇ (હુન્નર ઉદ્યોગ), ઓન. ડૉ. કે. એન. કટ્જુ (ન્યાય) ઓન. મિસિસ વિજયાલક્ષ્મી પંડિત (જાહેર આરોગ્ય) ઓન. મિ. પ્યારેલાલ શર્મા (કેળવણી) ઓન. મિ. હાફીઝ મહમદ ઇબ્રાહીમ, (જાહેર બાંધકામ તથા અવર–જવર)

એડવોકેટ જનરલ : મી. નારાયણપ્રસાદ અસ્થાના

લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીના સ્પીકર : ઓન. મિ. પરશોત્તમદાસ ટંડન

લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીના ડેપ્યુટી સ્પીકર : અબ્દુલ હકીમ

લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના પ્રમુખ : ઓન. સર સીતારામ

લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલનાં ડેપ્યુટી પ્રમુખ : બેગમ અઝીઝ રસુલ

આસામ

પહેલવહેલાં આસામ પ્રાંત ચીફ કમિશ્નરની સત્તા હેઠળ હતો. ૧૯૦૫માં પૂર્વ બંગાળા સાથે તેને ભેળવી દઈ 'પૂર્વ બંગાળા અને આસામ' નામનો નવો પ્રાંત બનાવીને લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની સત્તા હેઠળ મૂકવામાં આવ્યો. તેની રાજધાની ઢાકામાં રાખવામાં આવી. ૧૯૧૨માં પૂર્વ બંગાળાને ફરીથી બંગાળા સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો અને આસામનો નવો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો. ૧૯૧૯માં હિંદી-સરકારના કાયદાને અંગે તેને ગવર્નરની સત્તા હેઠળ મૂકવામાં આવ્યો.

આ પ્રાંતનો વિસ્તાર ૫૫,૦૧૪ ચોરસ માઈલનો છે. તેની ઉત્તરે તિબેટ તથા ભૂતાન, પશ્ચિમે બંગાળા અને અગ્નિ ખૂણામાં બર્મા આવેલાં છે.

આસામમાં (૧) સિલહટ અથવા સુરમાખીણ અને ગોલપારા પરગણાં (૨) આસામ અને કચાર ખીણ (૩) બ્રિટિશની હકૂમત હેઠળના ખીણપ્રદેશો (૪) પશ્ચિમ દુઆરના ભાગો (આ ભાગો

ભૂતાનની દક્ષિણે આવેલા છે, અને ૧૮૬૪ની ભૂતાનની લડાઈ પછી ખાલસા કરવામાં આવ્યા છે) નો સમાવેશ થાય છે.

અરણ્યાચ્છાદિત ટેકરીઓ અને બે ઉપયોગી ખીણોનો આસામ બનેલો છે. અંદર આવેલ મુલકો પૈકી આસામ ખુબ ભેજવાળો છે. ચોમાસાના મહિનાઓમાં વરસાદ સર્વત્ર પુષ્કળ પડે છે. અને ખાસી ટેકરીઓમાં જગતમાં સૌથી વધારે વરસાદ પડે છે.

ચા અને ચોખા મુખ્ય પાક છે. આખા હિંદમાં ઉત્પન્ન થતી ચાનો બે તૃતીયાંશ ભાગ આસામમાં થાય છે. આખા હિંદમાં તેનાં જેટલાં કદી પણ ન કાપવામાં આવ્યાં હોય તેવાં જંગલો નથી અને તેવી સાગ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ખનિજોમાં, પેટ્રોલિયમ ખુબ અગત્યનું છે. આસામની ખીણમાં રેશમ બનાવવામાં આવે છે અને રૂનું વણાટકામ મોટા પ્રમાણમાં ચાલે છે. ભીનાશવાળી ગરમ હવા રબ્બરના ઝાડને ખુબ અનુકૂળ પડે છે. આસામમાં મણિપુર નામનું એક રાજ્ય છે. તે બર્માની સરહદ પર પાર્વતીય પ્રદેશોમાં આવી રહેલું છે. તેની રાજ્યાનીનું શહેર ઇમ્ફાલ છે.

લોકો તિબેટો–બર્મન જાતિના છે. આસામી અને બંગાળી ભાષા ખુબ બોલાય છે. ખીણપ્રદેશના લોકો તિબેટો–બર્મન ભાષા બોલે છે. વસ્તીના ૪૩ ટકા બંગાળી અને ૨૧ ટકા આસામી ભાષા બોલે છે.

વિસ્તાર	૫૫,૦૧૪ ચોરસ માઈલ
વસ્તી	૯,૨૪૭,૮૫૭

લગભગ ૫૨ાા લાખ હિંદુઓ અને ૨૭ાા લાખથી વધારે મુસલમાનો છે. દશ લાખ પર્વતમાં રહેનારી જાતિઓ છે. વસ્તીની ગીચતા ફક્ત ૧૩૭ છે.

૧૯૩૫ ના હિંદી સરકારના કાયદા મુજબ પ્રાંતના વહીવટ માટે પ્રધાનોની કાઉન્સિલ તથા કાયદા માટે બે ચેમ્બરો–લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લી, (નીચલી સભા) તથા લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ (ઉપલી સભા)–સ્થાપવામાં આવશે. નીચલી સભામાં ૧૦૮ બેઠકો તથા ઉપલી સભામાં વધારેમાં વધારે ૨૨ બેઠકો રહેશે.

ગવર્નર : હિઝ એક્સેલન્સી સર રોબર્ટ રીડ.

પ્રધાનમંડળ : ઓન. સર મહમદ સાદુલ્લા, વડા પ્રધાન
મિ. રોહીણી કુમાર ચૌધરી
મિ. જે. જે. એમ નિકાલસરાય
મૌલવી મુનવ્વરઅલી
મિ. અબ્દુલમાતીન ચૌધરી
મિ. અક્ષયકુમાર દાસ

ઓરિસ્સા

મહાભારતમાં દર્શાવવામાં આવેલ પ્રાચીન રાજ્ય ઉત્કલનો ઓરિસ્સા એક ભાગ હતો. આ રાજ્યનો વિસ્તાર એક વખત દક્ષિણમાં ગોદાવરી અને ઉત્તરમાં ગંગા વચ્ચે આવેલ વિશાળ પ્રદેશ સુધી હતો. સોળમા સૈકાની અધવચ સુધી તેનું સ્વાતંત્ર્ય જળવાઇ રહ્યું હતું. ત્યારબાદ ગોલકોંડાના કુતુબશાહી વંશે ગંજામ પરગણાના ઉડિયા ભાષા બોલતા પ્રદેશો છતી લીધા અને મોગલોએ ૧૫૯૨માં કટક, પુરી અને બાલાસોર પરગણાં જોડી દીધાં.

સ્વાતંત્ર્ય તથા આબાદીના આ લાંબા કાળ દરમિયાન સાહિત્ય, કળા તથા ધર્મની આબાદી થઇ અને ઉત્કલ પ્રાંત હિંદુઓનું પુણ્યધામ બન્યો. તેનું મુખ્ય શહેર પુરી હતું. પણ મુસ્લિમના વિજય પછી આવેલી ચડતી–પડતીને અંગે દેશના ભાગલા પડી ગયા. જો કે ભાષા તથા સાહિત્ય તેમના જોડાણના અંકોડા રૂપ રહ્યાં, પરંતુ લોકોએ તો આત્મભાન પણ ખોઈ દીધું તેમ દેખાય છે.

બ્રિટિશોના આગમન સાથે ઉડિયા ભાષા બોલતા જુદા જુદા પ્રદેશો જુદે જુદે સમયે તેમની સત્તા હેઠળ આવ્યા અને તેમને જુદી જુદી સત્તા હેઠળ મૂકવામાં આવ્યા હતા. આમ સંબલપુરને મધ્યપ્રાંત સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો, ગંજામને મદ્રાસ સાથે અને કટક, પુરી, બાલાસોર તથા મિદનાપુર પ્રાંતો બંગાળામાં ગયા. મોટો ભાગ ઓરિસ્સાના રાજાના ખંડિયા રાજાઓની સત્તા હેઠળ રહ્યો. મધ્યસ્થ સત્તાની પડતી સાથે તેઓ સ્વતંત્ર થઈ ગયા.

૧૯૧૩માં હિંદી સરકારે ઉડિયા પ્રદેશને બ્રિટિશ હિંદમાં એકત્ર કરવાની દરખાસ્ત કરી અને આને પરિણામે સંબલપુર પરગણા (ચંદ્રપુર-પદ્મપુર તથા ફુલઝરના અપવાદ સાથે)'ને બંગાળા હેઠળ ઓરિસ્સામાં જોડી દેવામાં આવ્યું. પરંતુ મદ્રાસ-સરકારના વિરોધને અંગે ગંજામ તથા જેયપુર એજન્સીની ફેરબદલી થઈ શકી નહિ. સંબલપુરને ઉડિયા સાથે એકત્ર કરવાથી ઉડિયાઓનાં હૃદયમાં આશા-સંચાર થયો. ૧૯૧૨ માં બિહાર અને ઓરિસ્સાપ્રાંત બનાવવાથી આ આશા મજબૂત થઈ. અત્યાર સુધી જોડાણ કરવાની જ માગણી હતી, પરંતુ જુદા રાજ્યવહીવટ માટેનો પ્રશ્ન કદી ઉપસ્થિત થયો નહોતો, પણ ૧૯૧૭ માં ઉત્કલ યુનિયન કોન્ફરન્સે જુદા વહીવટની ચળવળ ઉપાડી. ઉડિયાને જુદા પાડવા માટે આ કોન્ફરન્સે વાઇસરોય તથા હિંદીપ્રધાન પર અરજીઓ મોકલી. મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ-રિપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે "ઓરિસ્સા અને બિહારમાં પહેલી તકે નાના નાના પ્રાંતો બનાવવાની સંભવિતતા વિષે વિચાર કરવો જોઈએ તેમ અમને લાગે છે."

૧૯૨૧માં બંગાળા, યુક્તપ્રાંત, બિહાર-ઓરિસ્સા અને મદ્રાસની પ્રાંતિક સરકારોએ જુદા પાડવાનો પ્રશ્ન તપાસ્યો અને જુદા જુદા પ્રકારની ભલામણો કરવામાં આવી હતી. હવે હિંદ-સરકારે ફિલિપ-ડફ કમિટિ નીમી. તે કમિટિએ 'મદ્રાસપ્રાંતના ઉડિયા રહેવાસીઓનો, ઓરિસ્સાપ્રાંતના જે પ્રદેશોમાં તેઓ રહેતા હોય તે પ્રદેશોને જોડી દેવાના પ્રશ્ન સબંધી મત જાણવાનો હતો.' કમિટિએ રિપોર્ટ કર્યો કે શિક્ષિત ઉડિયાવર્ગના મનમાં ઉડિયાભાષા બોલતા પ્રદેશોને ઓરિસ્સા સાથે એક રાજ્ય-સત્તા હેઠળ જોડી દેવાની, લાંબા સમય થયાં પ્રબળ ઇચ્છા હતી."

૧૯૨૭માં હિંદી સ્ટેચ્યુટરી કમિશનની નિમણૂક થતાં જુદા પાડવાનો પ્રશ્ન મોખરે આવ્યો.

ઉડિયા ભાષા બોલતા પ્રદેશોની પુનર્રચનાની કમિશનને એટલી બધી જરૂર જણાઇ કે મેજર એટલિના પ્રમુખપણા નીચે તે પ્રશ્નની તપાસને માટે સબ કમિટિ નીમવામાં આવી. આ કમિટિએ ઓરિસ્સાને જુદો પ્રાંત બનાવવાની ભલામણ કરી, તે કમિશને મંજૂર રાખી.

પરંતુ સ્ટેચ્યુટરી કમિશને તે ભલામણ મંજૂર ન કરી, તે કમિશને જણાવ્યું કે કમિશનની ભલામણ મુજબ બધા પ્રાંતોમાં ઉડિયાની લઘુમતિ થતાં ઉડિયાની સ્થિતિ ખરાબ થશે, સરહદની પુનર્રચના માટે તેઓએ સરહદ–કમિશન નીમવાની સૂચના કરી.

ગોળમેજી પરિષદમાં આ પ્રશ્ન ફરીથી મોખરે આવ્યો. વડી ધારાસભામાં મિ. બી. દાસનો આ બાબતનો ઠરાવ પસાર થયો. આ રીતે સિંધ તથા ઓરિસ્સાનો પ્રશ્ન સાથે સંકળાયો. સિંધ અને ઓરિસ્સાની સાંકળને અંગે ઓરિસ્સાને જલદીથી નવો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો.

ખેતી તથા હુન્નર–ઉદ્યોગ—ખેતીની તથા ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિએ ઓરિસ્સા સૌથી પછાત છે. પરંતુ ત્યાં વિધવિધ પ્રકારના ગૃહઉદ્યોગો છે. હાથવણાટ, હિંદના બીજા ભાગોની માફક ખૂબ ચાલુ છે. પિત્તળ–કામ પણ ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યું છે. કટકમાં રૂપેરી લેસનું કામ પણ સુંદર થાય છે. 'એન્ડિ' અને 'ટસર'નું કામ, કટલરી તથા શીંગડાંની વસ્તુઓ પણ બને છે. કુદરતે ખનીજ અને જંગલોની મહેર ઓરિસ્સા પર વરસાવી છે. કેટલાંક ખનીજો ખોદીને કાઢવામાં આવે છે, બીજાની શોધખોળ હજુ થઈ નથી.

મુખ્ય ખનીજો, લોઢું, કોલસો, મેંગેનીઝ તથા અબરખ છે. જંગલોમાંથી સાગ તથા વાંસ મળી આવે છે. ચામડાનો ઉદ્યોગ પણ નાના પ્રમાણમાં ચાલુ છે.

કાચું લોઢું મયુરભંજ, કીઓંઝાર તથા બોનાઈમાં મળી આવે છે. આ બધાં ખંડિયાં રાજ્યો છે. આસપાસના પ્રદેશોમાં ખૂબ કાચી ધાતુઓ મળી આવવા સંભવ છે. હિંદમાં મળી આવતા કાચા લોઢાની કુલ પેદાશના ૬૦ ટકાથી વધારે ઓરિસ્સાના ઉપલા પ્રદેશોમાંથી આવે છે. *બંગાળ અને બિહાર જેવી કોલસાની વિશાળ ખાણો ઓરિસ્સામાં નથી,* પરંતુ અંગુલ, સંબલપુર તથા ગંગપુર, તાલ્ચેર અને અથ માલિકના ખંડિયાં રાજ્યોમાં કોલસો મળી આવે છે. તાલ્ચેરમાં કોલસાની મોટી ખાણો છે અને તેના ઉત્પન્નમાં પ્રગતિ થયા કરે છે. ૧૯૨૮માં ૩૮,૨૩૭ ટન કોલસો મળી આવ્યો હતો ૧૯૩૪માં ૩૧૬,૫૩૯ ટનનું ઉત્પન્ન

થયું હતું, અને અત્યારે ઓરિસ્સાની ઔદ્યોગિક જરૂરિયાતને પૂરું પડે તેટલું ઉત્પન્ન થયું છે.

માછલી પકડવાનો ધંધો પણ ઓરિસ્સાનો મુખ્ય ઉદ્યોગ છે. ચિલ્કા સરોવર તથા પુરીમાંથી વિશાળ પ્રમાણમાં માછલીઓ મળી આવે છે. સરેરાશ ૫૦,૦૦૦ મણ તાજી માછલીઓ દર વર્ષે કલકત્તા ચડાવવામાં આવે છે.

ઓરિસ્સાના બે મુખ્ય પાક શેરડી તથા શણ છે. આ બન્નેનું વાવેતર વધતું જાય છે.

જંગલોમાંથી કિંમતી સાગ તથા બળતણ મળી આવે છે. જો બરાબર વિકાસ કરવામાં આવે તો આ પેદાશમા ખૂબ વધારો થવાના સંજોગો છે.

ઓરિસ્સામાંથી મોટા પ્રમાણમાં ચામડાની નિકાસ કરવામાં આવે છે અને જો પૂરતું ઉત્તેજન મળે તો સરસ ચર્માલયો થઈ શકે તેમ છે.

પ્રાણીઓ—ઓરિસ્સામાં ખનીજો પૂરતા પ્રમાણમાં નથી તો શિકારી પ્રાણીઓ પુષ્કળ છે. હાથીઓ મોટા પ્રમાણમાં મળી આવે છે. બીજે નંબરે વાઘ આવે છે. દરિયા નજીક કાળિયાર મળી આવે છે. જંગલી ભૂંડ પણ જોવામાં આવે છે. ચિલ્કા સરોવરમાં મરઘાં બતકાં લાખોનાં પ્રમાણમાં મળી આવે છે. નદીના મુખના પ્રદેશોમાં મગરનો શિકાર થઈ શકે છે.

પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૩૨,૦૦૦ ચોરસ માઈલ છે. વસ્તી લગભગ ૮,૫૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોની છે.

ઓરિસ્સા પ્રાંતમાં નીચેના પ્રદેશોનો સમાવેશ થાય છે.

(૧) બિહાર અને ઓરિસ્સાના પ્રાંતનો ભાગ જે ઓરિસ્સા–વિભાગ તરીકે ઓળખાતો હતો.

(૨) મદ્રાસ ઇલાકાના અધિકારમાંથી ફેરવવામાં આવેલ પ્રદેશો:

(અ) ગંજામ એજન્સીના પ્રદેશો.

(બ) ગંજામ પ્રાંતના એજન્સી તાબામાં નહિ તેવા સુલકા, ધુમસર, અસ્ક, સુરાદ, કોડાલા, ચત્રપુર, ઇચ્છાપુર તથા બહેરામપુર તાલુકાના કેટલાક ભાગો.

(૬) ઉપલી સરહદમાં આવેલ પાર્લાકીમેડી જાગીરનો ભાગ.

(૭) વિઝાગાપટ્ટમ પ્રાંતના નીચેના પ્રદેશો–જેપોર જાગીર અને તે જાગીરમાં ન આવેલ પોટંગિ તાલુકાનો ભાગ.

(૩) **મધ્યપ્રાંતના અધિકારમાંથી ફેરવવામાં આવેલ પ્રદેશોઃ**

(૧) રાયપુર પરગણાની ખરિયાર જમીનદારી.
વિલાસપુર પરગણાનો પદ્મપુરનો મુલક

ગવર્નર–હિઝ એક્સેલન્સી સર જ્હોન ઓસ્ટેન હબક કે. સી. એસ. આઇ.

પ્રધાનમંડળ–(મહાસભાવાદી) : પગાર માસિક રૂપિયા ૫૦૦, ઑન. મિ. વિશ્વનાથદાસ, વડા પ્રધાન, (કેળવણી તથા વિકાસ), ઑન. મિ. નિત્યાનંદ કાનુંગો (બાંધકામ તથા સ્વદેશખાતું), ઑન. મિ. બોધરામ દુબે (કાયદો, વેપાર, જાહેર આરોગ્ય, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય તથા નાણાખાતું)

ધારાસભાના સ્પીકર : ઑન. મિ. મુકુંદપ્રસાદ દાસ (રૂ. ૪૦૦)

ધારાસભાના ડેપ્યુટી સ્પીકર : નંદકિશોર દાસ (રૂ. ૧૫૦)

એડવોકેટ જનરલ : મિ. બી. કે. રોય

કૂર્ગ

કૂર્ગ, મહિસૂરના નૈઋત્ય ખૂણામાં આવેલ નાનું રાજ્ય છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૫૯૩ ચોરસ માઇલ તથા વસ્તી ૧૬૩,૩૨૭ મનુષ્યોની છે, રાજધાનીનું શહેર મર્કારા છે.

ચીફ કમિશ્નર–સી. ટી. સી. પ્લોડન, સી. આઇ. ઇ. (રૂ. ૪,૦૦૦)

દિલ્હી

દિલ્હી અને આસપાસના પ્રદેશને ચીફ કમિશ્નરની સત્તા હેઠળ મૂકીને દિલ્હીને ૧૯૧૨માં જુદો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૫૭૩ ચોરસ માઇલનું તથા વસ્તી ૬૩૬,૨૪૫ ની છે. રાજધાનીનું શહેર દિલ્હી છે તેની વસ્તી ૪૪૭,૦૦૦ ની છે. ૭ જુદી

જુદી રેલવે ત્યાં છે. અત્યારનું શહેર જૂના કેટલાયે દિલ્હીના અવશેષ પર બંધાયેલું છે.

ચીફ કમિશ્નર—ઈ. એમ. જેન્કિન્સ, સી. એસ. આઈ (રૂ. ૩,૦૦૦)

પંજાબ

પંજાબની પૂર્વે સંયુક્તપ્રાંત, ઉત્તરે કાશ્મીર, પશ્ચિમે સરહદપ્રાંત તથા બલુચિસ્તાન અને દક્ષિણે સિંધ અને રજપૂતાના આવેલાં છે. પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૯૯,૨૦૦ ચોરસ માઈલ છે. પંજાબ દોઆબ તથા રણનો મુલક છે. જમણા પગ કરતાં ડાબો પગ વધારે લાંબો હોય તેવો આ પ્રાંત દેખાય છે. પંજાબના ત્રણ ભાગ પડે છે (૧) ઉત્તરમાં તથા ઈશાન ખૂણામાં આવેલ પર્વતનો પ્રદેશ, (૨) વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલ પર્વતનો પ્રદેશ તથા (૩) પૂર્વ તથા પશ્ચિમમાં આવેલ મેદાનો. હાથની આંગળીઓ માફક સિંધુ નદીની પાંચ શાખાઓ આખા પ્રાંતમાં ફરી વળે છે.

સુક્કી હવાને અંગે ઉનાળામાં સખત ગરમી તથા શિયાળામાં સખત ઠંડી પડે છે. પંજાબ ખરા ચોમાસાના પ્રદેશના બહાર હોવાને અંગે વરસાદ બહુ થોડો—લાહોરમાં લગભગ ૨૦ ઈંચ અને પશ્ચિમે તથા દક્ષિણે જતાં તેથી પણ ઓછો—પડે છે. વરસાદનો અભાવ, કુદરતી જળમાર્ગોની ખામી, સુક્કી હવા તથા પ્રાંત દૂર હોવાથી તે નહેરોનો પ્રદેશ બન્યો છે. પંજાબ જેટલી નહેરો જગતના કોઈ પણ દેશમાં નથી.

પંજાબની જમીન ફળદ્રુપ છે. ઘઉં, જવ, બાજરો, રૂ, તમાકુ, શેરડી તથા કાંગાખીણમાં ચાનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. છેલ્લાં થોડાં વર્ષો થયાં જગતમાં પંજાબ જેટલા ઘઉં કોઈ દેશમાં થતા નથી.

વસ્તીના ૫૭ ટકા મુસલમાનો તથા ૨૭ ટકા હિંદુઓ છે. પંજાબ તથા પંજાબનાં રાજ્યોમાં શીખની વસ્તી ૪,૦૭૨,૦૦૦ની છે. સરેરાશ વસ્તી દર ચોરસ માઈલે ૧૮૫ છે.

મુખ્યભાષા પંજાબી છે. બીજી બોલાતી ભાષા ઉર્દૂ છે.

વસ્તી

૧૯૩૧	૨૩,૫૮૦,૮૫૨
૧૯૩૨	૨૦,૬૮૫,૪૭૮

ગવર્નર—હિઝ એક્સેલન્સી સર હર્બર્ટ વિલિયમ્ એમર્સન, કે. સી. એસ. આઈ.; સી. બી. ઈ.; આઈ. સી. એસ. (રૂ. ૮,૩૩૩).

પ્રધાનમંડળ: ઓન. સર સિકંદર હયાતખાન, નાઈટ (વડા પ્રધાન કાયદો અને વ્યવસ્થા), ઓન. સરદાર સર સુંદરસિંઘ મજીઠિયા (મહેસૂલ), ઓન. રાવબહાદુર ચોધરી સર છોટુરામ (ખીલવણી), ઓન. મિ. મનોહરલાલ (નાણાખાતું), ઓન. નવાબઝાદા મલિક ખઝીર હૈયાતખાન તિવાના (જાહેર બાંધકામ), ઓન. મિયાં અબદુલ હયે (કેળવણી)

ધારાસભાના પ્રમુખ : ચોધરી સર શાહબુદ્દીન
ધારાસભાના ડેપ્યુટી પ્રમુખ : સરદાર સુંદરસિંઘ

બલુચિસ્તાન

બલુચિસ્તાન હિંદની છેક પશ્ચિમે આવેલું છે અને તેને હિંદની બહાર ગણી શકાય. તેના મુખ્ય ભાગો નીચે મુજબ છે.

(૧) પ્રાંતના ઈશાન ખૂણામાં આવેલો તથા બ્રિટિશ મુલક

(૨) ખિલાત અને લાસબેલાનાં રક્ષિત દેશી રાજ્યો.

(૩) તાયફાવાળાના અર્ધ–સ્વતંત્ર પ્રદેશો, જે પોલીટીકલ એજન્ટની સત્તા હેઠળ છે.

બલુચિસ્તાનમાં પર્વતો ઘણા છે. કેટલાક ભાગો ઉજ્જડ છે.

બલુચિસ્તાન વરસાદના પ્રદેશની બહાર હોવાથી ત્યાં વરસાદ થતો નથી, તેથી હવા ઘણી સુક્કી છે. શિયાળામાં સખત ઠંડી પડે છે. ઘઉં, બાજરો, ખારેક તથા દ્રાક્ષ મુખ્ય પાક છે.

કુલ વસ્તી ઘણી ઓછી છે. લોકો મુસલમાન છે તથા જૂનાં રીતરિવાજોને વળગી રહે તેવા છે.

ચીફ કમિશ્નર તથા એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર–જનરલની તેના પર સત્તા ચાલે છે. મહેસૂલની વ્યવસ્થા માટે એક રેવન્યુ અધિકારી પણ છે. તે પ્રાંતનાં જ્યુડિશિયલ કમિશ્નર તરીકે હાઈકોર્ટનું કામ કરે છે. અંદર અંદરના કજિયાની પતાવટ માટે વૃદ્ધોનું મંડળ હોય છે, તેને જીરગા કહે છે. તે અંદર અંદરના કજિયાની પતાવટ કરે છે.

પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૧૩૪,૬૩૮ ચોરસ માઇલનું તથા વસ્તી ૮૬૮,૬૧૭ની છે. ૧૯૩૫ના મે મહિનાની એક રાત્રે હિંદમાં અગાઉ કદી ન આવી હોય તેવી કુદરતી આફત બલુચિસ્તાન ઉપર ઊતરી. ધરતીકંપથી ક્વેટાનો નાશ થયો અને ૭૦,૦૦૦ની વસ્તીમાંથી ૩૦,૦૦૦ મનુષ્યો મૃત્યુ પામ્યાં.

ચીફ કમિશ્નર : ઑન. લેફ. કર્નલ એ. ઈ. બી. પાર્સન્સ (૪,૦૦૦રૂ.)

બિહાર

બિહાર પ્રાંતમાં બિહાર તથા છોટાનાગપુરનો સમાવેશ થાય છે. ૧૯૧૨માં બંગાળાની પુનર્રચના થઈ ત્યાંસુધી આ પ્રાંતો બંગાળા અને સંબલપુરના ભાગરૂપ હતા. ૧૯૦૫માં મધ્યપ્રાંતની સત્તામાંથી સંબલપુરને બંગાળા નીચે મૂક્યું. ઓરિસ્સા પણ તાબાનો પ્રાંત હતો, તેને હવે જુદો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો છે. બિહારની ઉત્તરે નેપાળ, પશ્ચિમે સંયુક્ત પ્રાંતો, મધ્ય. હિંદ તથા મધ્યપ્રાંતો, દક્ષિણમાં ઓરિસ્સા તથા પૂર્વમાં બંગાળા છે.

આ પ્રાંતની હવા ખૂબ ગરમ તથા ખૂબ ઠંડી છે. અનેક જાતનાં ફળો તથા શાકભાજી ત્યાં થાય છે. કાંઠાપર વરસાદ બહુ સખત પડે છે, પણ બિહાર અને છોટાનાગપુરમાં ઘણો ઓછો પડે છે. બંગાળાની માફક ચોખાનો પાક મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. ખેતીને લાયક જમીનના લગભગ અર્ધા ભાગમાં ચોખાનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. મકાઈ, શેરડી, ચા, ગળી, તેલી બીયાં તથા તમાકુનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. સિગારેટના કારખાનાને અંગે તમાકુના વાવેતરને ઉત્તેજન મળ્યું છે. મોંઘીરનું સિગારેટનું કારખાનું જગતમાં સૌથી મોટું છે.

હિંદમાં થતાં કોલસા તથા અબરખ મોટા પ્રમાણમાં આ પ્રાંતની ખાણોમાંથી મળી આવે છે. લોઢું પણ મળી આવે છે અને જમશેદપુરમાં લોઢાનું તથા પોલાદનું મોટું કારખાનું છે. કોલસો ઝિરિદિહમાંથી તથા બાગ સ્થળોએથી તથા અબરખ હજારીબાગમાંથી મળે છે. છોટાનાગપુરમાંથી તાંબું, મેંગેનીઝ તથા એલ્યુમિનમ મળી આવે છે. ૧૯૧૯ સુધી આ પ્રાંત લેફ. ગવર્નર તથા તેની કાઉન્સિલની સત્તા હેઠળ હતો, પણ ૧૯૨૧થી ૧૯૩૫ સુધી ગવર્નર અને તેની પ્રધાનસભા તેનો વહીવટ કરતાં

હતાં. તેમાં ૨૫ ખંડિયાં રાજ્યોનો સમાવેશ થાય છે. ગંગા નદીના કાંઠે આવેલ પટણા મુખ્ય શહેર છે. મોંઘીર તથા ભાગલપુર બીજાં અગત્યનાં શહેરો છે. ગયાં યાત્રાનું મુખ્યધામ છે. બુદ્ધિસ્ટ કૉલેજનાં અવશેષો ત્યાં છે. છોટાનાગપુરની વસ્તી બહુ ઓછી છે. તેનાં બે શહેરો જ કંઇક મહત્ત્વનાં છે—રાંચી અને હજારીબાગ. રાંચી ઉનાળાનું રાજધાનીનું શહેર છે. બિહારમાં અનેક જાતના લોકો વસે છે, ભાષાઓ પણ ઘણી બોલાય છે. તેમાં પશ્ચિમહિંદી મુખ્ય છે. ૧૯૩૧ માં વસ્તી ૪૨,૦૦૦,૦૦૦ની હતી.

ગવર્નર : હિઝ એક્સેલન્સી એમ. જી. હેલેટ, આઇ. સી. એસ.

પ્રધાનમંડળ : મહાસભાવાદી છે.

વડાપ્રધાન : ઓન. મિ. શ્રીકૃષ્ણ સિંહા (સ્વદેશખાતું તથા મહેસૂલ, જેમાં જેલ, ન્યાય તથા કાયદાખાતાંનો સમાવેશ થાય છે.)

પ્રધાનો : ઓન. મિ. અનુગ્રહનારાયણસિંહ, (નાણાખાતું તથા સ્થાનિક સ્વરાજ્ય, જાહેર બાંધકામ તથા વેપારખાતા સહિત) રૂ. ૫૦૦; ઓન. ડૉ. સૈયદ મહમદ (કેળવણી તથા વિકાસખાતું) રૂા. ૫૦૦; ઓન. મિ. જગલાલ ચોધરી (આબકારી તથા જાહેર-આરોગ્ય) રૂ. ૫૦૦.

ધારાસભાના સ્પીકર : ઓન. મિ. રામદયાલુસિંગ (રૂ. ૫૦૦)

ધારાસભાના ડેપ્યુટી સ્પીકર: પ્રો. અબ્દુલ બારી (રૂ. ૨૫૦)

ધારાસભાના પ્રમુખ : ઓન કુમાર રાજીવનારાયણસિંગ (રૂ. ૫૦૦)

ધારાસભાના ડેપ્યુટી પ્રમુખ : નાક ઇમામ (રૂ. ૨૫૦)

એડવોકેટ જનરલ : મિ. બલદેવ સહાય

બંગાળા

બંગાળા બ્રિટિશ હિંદનો એક મોટો પ્રાંત છે. તેની દક્ષિણે બંગાળાનો અખાત, પશ્ચિમે નેપાળ, બિહાર અને ઓરિસ્સા, ઉત્તરે સિક્કિમ અને ભૂતાન અને પૂર્વે આસામ અને બર્મા આવેલાં છે. તેમાં બર્દવાન, રાજશાહી ઇલાકો, ઢાકા અને ચિત્તાગોંગ અને કૂચબિહાર તથા ત્રિપુરાનાં અર્ધ—સ્વતંત્ર હિંદી રાજ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

પહેલ વહેલાં તો તેમાં ઉત્તર તથા મધ્યહિંદનો ઘણો ખરો ભાગ આવી જતો. તેથી તે ખૂબ મોટો હતો. પાછળથી તેમાં બંગાળા, બિહાર, ઓરિસ્સા અને છોટાનાગપુરનો સમાવેશ થતો હતો. ૧૯૦૫માં સંબલપુર પરગણાને મધ્યપ્રાંતમાંથી લઈ બંગાળા સાથે મેળવવામાં આવ્યું અને રાજશાહી, ઢાકા અને ચિત્તાગોંગને જુદાં પાડીને આસામ સાથે ઉમેરવામાં આવ્યાં. આ ભાગલા ૧૯૧૧માં રદ કરવામાં આવ્યા અને ૧૯૧૨માં બંગાળાની પુનર્રચના કરવામાં આવી. બિહાર, ઓરિસ્સા અને છોટાનાગપુરનો જુદો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો. તે જ વર્ષમાં બંગાળાના લેફ્. ગવર્નરને ગવર્નર બનાવવામાં આવ્યો.

તેરમી સદીની શરૂઆતમાં મુસલમાનોએ બંગાળા જીતી લીધું. મુસ્લિમ શહેનશાહોએ નીમેલા ગવર્નરો પહેલાં તો તેના પર અમલ ચલાવતા હતા. ત્યારપછી બસો વર્ષ સુધી ગવર્નરોએ સ્વતંત્ર સત્તા ચલાવી. ૧૫૭૬માં તે મહાન મોગલ સામ્રાજ્યનો ભાગ બન્યો અને ત્યારપછીનાં ૨૦૦ વર્ષો સુધી મોગલ ગવર્નરોએ તે પર શાસન ચલાવ્યું. ૧૭૬૫માં તે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના તાબામાં આવ્યો. આ કંપનીએ ૧૬૩૩માં પોતાની કોઠીઓ બંગાળામાં નાખી હતી. ૧૮૫૮માં તે સત્તા શહેનશાહને સુપ્રત કરવામાં આવી. ઓગણીસમી સદીની શરૂઆતમાં આ પ્રાંતમાં આસામ તથા અત્યારે યુક્તપ્રાંત તરીકે ઓળખાતા પ્રદેશનો સમાવેશ થતો હતો. ૧૮૩૬માં આ પ્રાંતને જુદી રાજ્યવ્યવસ્થા હેઠળ મુકવામાં આવ્યા અને ૧૮૭૪માં આસામને જુદો પાડવામાં આવ્યો. ૧૯૦૫માં ફરી એકવાર પુનર્રચના કરવામાં આવી. પૂર્વ બંગાળાને આસામ સાથે જોડી દઈ તેને લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની સત્તા હેઠળ મૂકવામાં આવ્યો અને બંગાળા અને મધ્ય-પ્રાંત વચ્ચે પ્રાંતોનો અદલોબદલો કરવામાં આવ્યો. ૧૯૧૨ માં પૂર્વ બંગાળાને ફરીથી બંગાળા સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો અને આસામનો જુદો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો. બંગાળાને ગવર્નરની સત્તા હેઠળ ઇલાકો બનાવવામાં આવ્યો.

બંગાળાનું ક્ષેત્રફળ અત્યારે ૮૨,૨૭૭ ચોરસ માઈલનું છે. તેમાંથી ૭૫,૮૪૩ ચોરસ માઈલનો બ્રિટિશ મુલક છે. જમીન ઘણે ફળદ્રુપ છે. ઉત્તરમાં હિમાલય નજીક સિંગલીલા પર્વતની હાર ૧૨,૦૦૦ ફીટની

ઊંચાઈએ આવેલ છે. ચિત્તાગોંગ પર્વતનાં પ્રદેશો ૪,૩૦૦ ફીટ છે, અને ટિપેરા-ટેકરી ૩,૦૦૦ ફીટ છે. બંગાળા જળમાર્ગો માટે ખાસ જાણીતું છે. ગંગા-બ્રહ્મપુત્રા નદીને અંગે જ તેનું અસ્તિત્વ છે. બન્ને નદીનાં મુખ વચ્ચેનો ભાગ, ઇગ્લેંડ અને વેલ્સના ક્ષેત્રફળ જેટલી જગ્યા રોકે છે.

બંગાળાનો મુખ્ય ઉદ્યોગ શણનો છે. હુગલીના બન્ને કાંઠા પર કુલ ૯૨ મિલો આવેલ છે. રૂની ૧૯ મિલો છે. આ ઉદ્યોગ ધીકતો થતો જાય છે. કોલસાની ખાણનો ઉદ્યોગ પણ મોટો છે બર્દવાન જિલ્લામાં આવેલ રાણીગંજ કોલસાનું મુખ્ય સ્થળ છે. ચા ઉત્પન્ન કરવાનો તો જાણે બંગાળાએ ઇજારો રાખ્યો છે. દાર્જિલિંગ અને જલપૈગુરી પ્રાંતમાં તે ઊગે છે. બીજા ઉદ્યોગોમાં-કુલ્ટીના લોઢું તથા પોલાદના ઉદ્યોગો, કાગળની મિલ, તેલની મિલ, સાકરનાં કારખાનાં વિગેરેને ગણી શકાય.

ચોખાનો પાક મુખ્ય છે. ખેડાયેલી જમીનના ૪/૫ ભાગમાં તેની ખેતી થાય છે, વર્ષમાં ત્રણ પાક ઊતરે છે. શણ, તમાકુ, સાકર, તેલીબિયાં તથા રૂ પણ ઉગાડવામાં આવે છે અને ઉત્તર તથા પૂર્વમાં ચાના મોટા બગીચાઓ છે. હાવરા શણનું મુખ્ય મથક છે. ત્યાં ઘણાં કારખાનાં છે. ઢાકામાં રૂનું વણાટકામ કરવામાં આવે છે. ઢાકા મલમલ માટે એક વખત પ્રસિદ્ધ હતું. રેશમ ત્રણ ચાર સ્થળોએ બનાવવામાં આવે છે. મુખ્ય ખનીજ કોલસા છે. બિહારની સરહદ પર આવેલ રાણીગંજમાં સૌથી મોટી ખાણ આવેલી છે. લોઢું, તાંબું તથા મીઠું પણ મળી શકે છે. કુદરતી વસ્તુઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી આવે છે અને ઉપર દર્શાવ્યા ઉપરાંત ગળી, લાખ, ખસખસ, તીખાં, ક્વીનાઈન, સૂંઠ, તેજાના, ઔષધિઓ, સાગ વિગેરે પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી આવે છે. મનુષ્યજીવનને આવશ્યક એવી દરેક વસ્તુ મળી આવે છે. નદીમાં તથા દૂર કાંઠા પર માછલાં પકડવાનો ધંધો ખૂબ ચાલે છે. એક વખત ગીચ જંગલવાળા પ્રદેશોમાં અત્યારે ખેતરો ખેડાઈ રહ્યાં છે, છતાં હજુ ૧૨,૦૦૦ ચોરસ માઈલમાં જંગલો છે. આ જંગલો ૧૯૫૪થી બંગાળાના જંગલખાતાની દેખરેખ હેઠળ છે અને તેમાંથી ખૂબ આવક થાય છે.

હાથી, જંગલી ભેંસ, વાઘ, ચિત્તા, ગેંડા, રીંછ, વરુ અને બીજાં જંગલી પ્રાણીઓ આગળ જેટલા પ્રમાણમાં મળી આવતાં નથી, પણ દૂરના પ્રદેશોમાં હજુ તે મળી આવે છે. બંગાળાનાં હવાપાણી ગરમ તથા ભિનાશવાળાં છે. બંગાળામાં વરસાદ ખૂબ થાય છે, પણ જુદા જુદા પ્રાંતો તથા જુદી જુદી ઋતુઓ પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર થાય છે. ચોમાસુ એટલું અનિયમિત છે કે કોઈ વાર ભયંકર પૂર આવે છે તો કોઈવાર અનાવૃષ્ટિ હોય છે. ધરતીકંપ પ્રસંગોપાત થાય છે અને વાવાઝોડાથી કોઈ વાર મોટું નુકશાન થાય છે. બંગાળામાં સરેરાશ વાર્ષિક ૬૦ ઈંચ વરસાદ પડે છે. હુગલી નદીના કાંઠે આવેલ કલકત્તા મુખ્ય શહેર તથા બંદર છે. બ્રહ્મપુત્રા પર આવેલ ઢાકા તથા કલકત્તાની સામે આવેલ હાવરા એ અગત્યનાં શહેરો છે. કલકત્તા પછી બીજે નંબરે ચિત્તાગોંગમાં રેલવેની બહુ સગવડ છે. નદીઓ તથા નહેરોનો જળમાર્ગ અમૂલ્ય છે અને રસ્તાઓ પણ એકંદરે સરસ છે. મોટી નદીઓમાં નિયમિત રીતે ઉતારુઓને લઈ જવાની સ્ટીમરની સગવડ છે અને સમુદ્રમાં ફરતી સ્ટીમરો કલકત્તાને નજીકનાં તથા દૂરનાં બંદરો સાથે જોડે છે.

૧૯૩૧ની વસ્તી-ગણત્રી પ્રમાણે કુલ વસ્તી ૫૦,૧૨૨,૫૫૦ની છે. તેમાં મુસલમાનો ૨૭,૫૩૦,૩૨૧, હિંદુઓ ૨૧,૫૩૭,૯૨૧, બૌદ્ધ-ધર્મ પાળનારાઓ ૩૧૫,૮૦૧, ખ્રિસ્તીઓ ૧૮૦,૫૭૨ તથા સરહદની જાતિઓની સંખ્યા ૫૨૩,૦૩૭ની છે. આખા હિંદમાં બંગાળા જેટલી ગીચ વસ્તી ક્યાયે નથી. એક ચોરસ માઈલે ૬૧૬ છે. ૧૯૨૧ની વસ્તી-ગણત્રીની સરખામણીમાં ૭·૩ ટકાનો વધારો થયો છે.

હિંદી સરકારના નવા કાયદા હેઠળ બંગાળામાં રાજ્યવહીવટ માટે પ્રધાનમંડળ તથા લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લી (નીચલી સભા) તથા લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ (ઉપલી સભા) મળશે. નીચલી સભામાં ૨૫૦ સભ્યો તથા ઉપલી સભામાં ૬૫ થી વધારે નહિ તેટલા સભ્યો રહેશે.

ગવર્નર : હિઝ એકસેલન્સી રાઇટ ઑન. લૉર્ડ બ્રેબોર્ન, કે. સી. આઈ. ઈ.; એમ. સી.

પ્રધાનમંડળ : ઑન. એ. કે. ફઝલુલ હક, વડાપ્રધાન (કેળવણી-ખાતુ), ઑન. મિ. એન. આર. સરકાર (નાણાખાતુ), ઑન. ખ્વાજા

સર નાઝીમુદ્દીન (સ્વદેશ, કાયદો અને વ્યવસ્થા), ઑન. સર વિજય પી. સિંગરોય (મહેસૂલ) ઢાકાના નવાબ બહાદુર (ખેતીવાડી અને હુન્નર-ઉદ્યોગ), કાસિમ બઝારના ઑન. મહારાજા શિરીષચંદ્ર નંદિ (અવરજવરખાતું), ઑન. મિ. એચ. એસ. સુહરાવર્દિ (વેપાર અને મજૂરખાતું), ઑન. નવાબ મશરફ હુસેન (ન્યાય તથા કાયદાખાતું), ઑન. મિ. પી. ડી. રાઈકુટ (જંગલ અને આબકારી), ઑન. મિ. મુકુંદબિહારી મલિક (સરકારી ખાતું).

ધારાસભાના પ્રમુખ : ઑન. મિ. સત્યેન્દ્રચંદ્ર મિત્ર

ધારાસભાના ડેપ્યુટી પ્રમુખ : હમિદુલ હક ચોધરી

સ્પીકર : ખાનબહાદુર અઝીઝુલ હક

ડેપ્યુટી સ્પીકર : અસરફઅલી ચોધરી

જાહેર નોકરીનું કમિશન : એફ. ડબલ્યુ. રૉબર્ટસન, સર હસન સુહરાવર્દિ, એસ. એમ. બોઝ

મદ્રાસ

લગભગ આખો ઈલાકો કૃષ્ણા તથા તુંગભદ્રા નદીની દક્ષિણે આવેલો છે. આખા ઈલાકામાં દરિયામાં ફરતાં વહાણોની સગવડ કરે તેવું એક પણ કુદરતી બંદર નથી.

પશ્ચિમઘાટ (કોમોરિન) કન્યાકુમારી ભૂશિરના પશ્ચિમ-કાંઠે આવેલ છે. આ ઘાટમાં ૭,૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈનો નીલગિરિપર્વત આવેલ છે. તેનું ઊંચું શિખર દોદાબેટા ૮,૬૪૦ ફીટ છે. નીલગિરિની બરાબર દક્ષિણે પાલઘાટ આવેલ છે. તે મલબાર અને કર્ણાટક વચ્ચેનો ઘાટ છે. તે ૧,૦૦૦ ફીટ ઊંચો તથા ૨૦ માઈલ પહોળો છે. પૂર્વઘાટ તો ખરી રીતે છોટાનાગપુરના ઉચ્ચ પ્રદેશોનું અનુસંધાન છે.

મુખ્ય નદીઓ, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, ઉત્તર પેનાર, પલાર, દક્ષિણ પેનાર અને કાવેરી છે.

હવાપાણી સખતાઈમાંથી મુક્ત છે.

ચોખા ગોદાવરી, કૃષ્ણા તથા કાવેરીના પ્રદેશોમાં તથા પશ્ચિમ-કાંઠા પર ઉગાડવામાં આવે છે. બાજરી, રગી, તથા કઠોળ પણ

ઉગાડવામાં આવે છે. તિનવેલી, કોઈમ્બટુર તથા બેલારિની કાળી જમીનમાં રૂ ઉગાડવામાં આવે છે. તમાકુ મદુરા તથા કોઈમ્બટુરમાં ઉગાડવામાં આવે છે. ચા નીલગિરિમાં ઉગાડવામાં આવે છે. તેજાના છેક દક્ષિણમાં ઉગાડવામાં આવે છે.

લોકો દ્રાવિડી છે અને દ્રાવિડી ભાષાઓ–દક્ષિણમાં તામિલ તથા ઉત્તરમાં તેલુગુ–બોલે છે. મદ્રાસની ઉત્તરે થોડા માઈલ દૂર આવેલ પ્રતિથી શરૂ કરી, મદ્રાસના પૂર્વ ભાગના દક્ષિણ છેડા સુધી તેલુગુ ભાષા બોલવામાં આવે છે. પશ્ચિમ–કિનારા પર મલાયલમ ભાષા બોલાય છે.

ત્રાવણકોર, કોચીન તથા મલબાર–કાંઠામાં મલાયલમ બોલાય છે. વસ્તીનો ૯/૧૦ ભાગ હિંદુઓ છે. દેશી રાજ્યો સહિત મદ્રાસમાં, આખા હિંદના ખ્રિસ્તીઓની લગભગ ૨/૩ વસ્તી છે. મદ્રાસની વસ્તી ૪૭,૦૦૦,૦૦૦ની છે. એક ચોરસ માઈલે ૨૭૯ની વસ્તી છે.

નીચે આપેલ વિગતપરથી કઈ ભાષા બોલાય છે તે સમજાશેઃ

ભાષા	બોલનાર લોકો
દ્રાવિડી	
તાલિમ	૧૮,૮૯૬,૭૧૮
તેલુગુ	૧૭,૭૮૨,૮૯૮
મલાયલમ	૮,૭૨૭,૨૫૪
કનેડી	૧,૬૮૫,૫૪૩
ઇંડો–આર્યન	
ઉડિયા	૧,૮૪૭,૪૪૯
હિંદુસ્તાની	૧,૨૩૦,૩૧૩

ગવર્નર : રાઈટ ઑન. હિઝ એક્સેલન્સી લૉર્ડ અર્સ્કિન.

પ્રધાનમંડળ (મહાસભાવાદી) : ઑન. મિ. ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારીઅર, વડા પ્રધાન (પોલીસ અને નાણાખાતું), ઑન. મિ. ટી. પ્રકાશમ્ (મહેસૂલ), ઑન. મિ. યાકુબ હસન (જાહેર બાંધકામ), ઑન. ડૉ. પી. સુબ્બાયન (કેળવણી તથા કાયદો) ઑન. ડૉ. ટી. એસ. રાજન (જાહેર આરોગ્ય), ઑન. મિ. વી. જે. મુનિસ્વામી પિલે (ખેતીવાડી

તથા ગ્રામ્યસુધારણા), ઑન. મિ. વી. વી. ગિરિ (મજૂર અને ઘુજર-ઉદ્યોગ), ઑન. મિ. એસ. રામનાથ પિલૈ (પ્રકાશનખાતું), ઑન. મિ. કે. રામન મેમન (કૉર્ટ તથા કેદખાનાં), ઑન. મિ. બી. ગોપાલ રેડિ (સ્થાનિક સ્વરાજ્ય).

લેજિસ્લેટિવ ઍસેમ્બ્લીના સ્પીકર : ઑન. મિ. બલુસુ સાંબમૂર્તિ

લેજિસ્લેટિવ ઍસેમ્બ્લીનાં ડેપ્યુટી સ્પીકર : મિસિસ રૂક્મિણિ લક્ષ્મી

લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સીલના પ્રમુખ : ઑન. ડૉ. પથૈ. યુ. રામરાવ

લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના ડેપ્યુટી પ્રમુખ : કે. વેંકટસ્વામી નાઇડુ

મધ્યપ્રાંત અને વરાડ

૧૮૧૮ની પિંઢારા લડાઈ પછી સિંધિયા તથા નાગપુરના ભોંસલે પાસેથી સગર તથા નર્મદાપ્રદેશ તરીકે જાણીતા કેટલાક પ્રાંતોને બ્રિટિશોએ પોતાના મુલક સાથે જોડી દીધા. રાજાની સગીર અવસ્થા દરમિયાન ભોંસલેના બાકીના રાજ્યનો વહીવટ પણ બ્રિટિશ કરતા હતા. રાજા નિઃસંતાન ગુજરી જતાં નાગપુરપ્રાંત સરકારે ખાલસા કર્યો. ૧૯૦૫માં જ્યારે પૂર્વ બંગાળા તથા આસામનો નવો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો ત્યારે હિંદી ભાષા બોલતાં છોટાનાગપુરમાં આવેલાં પાંચ હિંદી રાજ્યોનો વહીવટ બંગાળામાંથી લઈને મધ્યપ્રાંતમાં ફેરવવામાં આવ્યો. બીજી બાજુએ મદ્રાસની સરહદ પર આવેલા મધ્યપ્રાંતના પૂર્વના ભાગના ઉડિયા ભાષા બોલતા પાંચ દેશી રાજ્યોને ઓરિસ્સા વિભાગમાં મૂકવામાં આવ્યાં. ૧૯૩૬ના હિંદી સરકારના કાયદાની રૂએ રાયપુર તથા વિલાસપુર પરગણાંના કેટલાક ભાગો ઓરિસ્સાના નવા પ્રાંતમાં બદલાવવામાં આવ્યા છે.

વરાડ ૧૮૫૩ થી બ્રિટિશ સરકાર નીચે છે. તે વર્ષમાં હૈદ્રાબાદના નિઝામ સાથે થયેલા કરારની રૂએ નિઝામ રાજ્યના રક્ષણ માટે 'હૈદ્રાબાદ કૉન્ટિજન્ટ' નામનું લશ્કર રાખવાનું બ્રિટિશ સરકારે માથે લીધું. તેના બદલામાં તે લશ્કરના નિભાવ માટે હૈદ્રાબાદના નિઝામે બ્રિટિશ સરકારને વરાડપ્રાંત આપી દીધો. ૧૯૦૨માં લૉર્ડ કર્ઝનના સમયમાં નવી શરતો કરવામાં આવી. તેમાં દર વર્ષે ૨૫ લાખ રૂપિયા લેવાની

શરતે નિઝામે હમેશને માટે વરાડપ્રાંત સરકારને પટ્ટે આપ્યો. આ કર્ઝન–શરતો મુજબ વરાડ ઉપર નિઝામની નામની સત્તા રહેવાની હતી, રાજ્યવહીવટ તો સરકારે કરવાનો હતો. આ શરતો તથા ગોઠવણના પરિણામે હૈદ્રાબાદ રાજ્યમાં અસંતોષ વધતો ગયો.

૧૯૩૬માં નામદાર શહેનશાહ તથા નામદાર નિઝામ વચ્ચે નવી શરતો કરવામાં આવી છે. લોર્ડ કર્ઝને કરેલ શરતોને બદલે નવી શરતો અમલમાં આવશે અને તેથી ઉત્તરોત્તર વધતા જતા અસંતોષનો અંત આવશે. આ નવા કરારોમાં વરાડ ઉપર નિઝામની સત્તાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. આ સત્તાને અંગે ના. નિઝામ તથા તેમના વંશજો હૈદ્રાબાદ તથા વરાડના નિઝામ તરીકે ઓળખાશે. ગાદીવારસ વરાડના શાહજાદા તરીકે ઓળખાશે. જાણે તે એક બ્રિટિશ–પ્રાંત હોય તેમ પ્રદેશની વ્યવસ્થા કરવાનું મધ્યપ્રાંત અને વરાડમાં અત્યારની માફક રહેશે. નિઝામને નીચે પ્રમાણે હક્ક પણ આપવામાં આવ્યા છે. (૧) મધ્યપ્રાંત તથા વરાડના ગવર્નરની નિમણૂક કરતી વખતે નિઝામની સલાહ લેવામાં આવશે. (૨) બ્રિટિશ ધ્વજની સાથે નિઝામનો ધ્વજ ઉડાડવામાં આવશે. (૩) વરાડમાં દરબાર ભરવાનો તથા ખિતાબો આપવાનો હક્ક, વાઈસરૉયની સંમતિ સાથે, નિઝામને રહેશે. (૪) મધ્યપ્રાંત અને વરાડની રાજધાનીમાં નિઝામનો એજન્ટ રહેશે. (૫) અત્યારે મળે છે તેમ નિઝામને બ્રિટિશ સરકાર તરફથી ૨૫ લાખ રૂપિયા મળ્યે જશે.

મધ્યપ્રાંત અને વરાડની જમીન ખૂબ ફળદ્રુપ છે. રૂનું વાવેતર ખૂબ કરવામાં આવે છે. વરાડ તો તેનું કેન્દ્ર છે. બીજા પાક ચોખા, બાજરી, તેલીબીયાં અને ઘઉં છે. નાગપુરની દક્ષિણે વરોરામાંથી કોલસા મળી આવે છે. વરાડ કપાસનું ઘર છે અને હિંદમાં તે બીજે નંબરે આવે છે. વરાડની કાળી જમીન રૂને ખૂબ અનુકૂળ છે. જો કે તે જમીન ફક્ત ૧૭,૮૨૪ ચોરસ માઈલ છે, પણ વેપારી–દૃષ્ટિએ તે ખૂબ ઉપયોગી છે. ખેતી કરેલ જમીન ૪૬ ટકા રૂ આપે છે. જુવાર, ઘઉં અને તેલીબીયાં ઉત્પન્નમાં ત્યારપછીના અનુક્રમમાં આવે છે.

હિંદુધર્મ પ્રવર્તે છે. ૮૦ ટકા સેંકડા હિંદુ છે. વસ્તીની સંખ્યા ૧૭,૯૯૦,૯૩૭ની છે. ભૂત–પ્રેતને માનનારા બીજીમાંના ગોંડ અને

બીન-મોટી સખ્યામાં છે. ઉત્તરમા મુખ્ય ભાષા હિંદી છે અને દક્ષિણ તથા પશ્ચિમમા મરાઠી ભાષા છે.

પ્રાતના વહીવટ માટે પ્રધાનોની સભા છે અને બીજા મોટા પ્રાતોથી વિરુદ્ધ ત્યા એક જ સભા-ધાનસભા-૧૧૨ સભ્યોની છે.

ગવર્નર-હિઝ એકસેલન્સી સર હાઇડ કયેરન્ડન ગોવેન, કે સી એસ આઇ, સી આઇ. ઇ., આઇ. સી. એસ.

પ્રધાનમડળ (મહાસભાવાદી) : ઑન. પડિત રવિશકર શુક્લ (વડાપ્રધાન), ઑન પડિત દ્વારકાપ્રસાદ મિશ્ર (સ્થાનિક સ્વરાજ્ય), ઑન. મિ. દુર્ગાશકર કૃપાશકર મહેતા (નાણાખાતુ તથા કાયદાખાતુ), ઑન. મિ છગનલાલ જયદેવપ્રસાદ ભરુકા (ઔદ્યોગિક તથા જાહેર બાધકામખાતુ), ઑન મિ સબાજીરાવ વિનાયક ગોખલે (મહેસૂલ તથા જંગલખાતુ).

લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીના સ્પીકર. આન મિ. છ. એસ ગુપ્તા

લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીના ડેપ્યુટી સ્પીકર : મિસિસ અનસુયાબાઈ મલે

મુંબઈ

મુબઈ ઇલાકો ખૂબ પશ્ચિમમા આવેલો તથા ખૂબ નાનો ઇલાકો છે તેમા બ્રિટિશ-પ્રાતો તથા ગવર્નરની સત્તા હેઠળના હિંદના રાજ્યોનો સમાવેશ થાય છે મુબઈનો ટાપુ હિંદના મુલક તરીકે પહેલવહેલો બ્રિટિશોના તાબામા આવ્યો હતો કેમકે ૧૬૬૧મા બીજા ચાર્લ્સના પોર્ટુગીઝ શાહજાદી કેથરાઈન સાથે લગ્ન થતા કરિયાવરમા તે આપવામા આવ્યો હતો પછીથી તે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કપનીને આપવામા આવ્યો ૧૯મા સૈકામા આ ઇલાકો ધીમે ધીમે બ્રિટિશોના તાબામા આવ્યો. નવુ મરાઠા-વિગ્રહ પછી નવો મુલક તેમા ઉમેરાતો ગયો. આ પ્રાતમા ચાર કમિશ્નરો છે તથા ૨૬ પ્રાંતો છે નવુ વિભાગો નીચે મુજબ છે (૧) ઉત્તરભાગ અથવા ગુજરાત (૨) મધ્ય અથવા દક્ષિણ વિભાગ (૩) દક્ષિણ અથવા કર્ણાટક હિંદી રાજ્યો મુબઈના ગવર્નરની દેખરેખ હેઠળ છે અને તેના ઐતિહાસિક તથા ભૌગોલિક

દૃષ્ટિએ બે વિભાગ પડે છે. (૧) ઉત્તર અથવા ગુજરાત વિભાગમાં વડોદરા, કચ્છ, પાલણપુર, રેવાકાંઠા આવે છે. (૨) દક્ષિણ અથવા મરાઠા વિભાગમાં કોલ્હાપુર, અક્કલકોટ, સાંવતવાડી, સતારા તથા મરાઠા-જાગીરો આવે છે. મુખ્ય પર્વતોમાં પશ્ચિમઘાટ, વિંધ્યાચળ તથા સાતપુડા છે. મુખ્ય નદીઓમાં તાપી, નર્મદા તથા લુણી છે. દક્ષિણ વિભાગમાં કૃષ્ણા અને કાવેરીની શાખાઓ છે. હવાપાણી ખૂબ ફેરફારવાળાં છે.

મુંબઈમાં વરસાદ લગભગ ૭૫ ઇંચ પડે છે. ઘાટની પૂર્વના કરતાં પશ્ચિમમાં ઘણો વધારે વરસાદ પડે છે. કચ્છ તથા ગુજરાતમાં ગરમી સખત પડે છે. દક્ષિણનાં હવાપાણી એકંદરે ખુશનુમા છે. મરાઠા-પ્રદેશની પણ તે જ સ્થિતિ છે. મુંબઈના ટાપુમાં દરિયાની ઠંડી લહેરો આવવા છતાં મે તથા ઓકટોબરમાં સખત ગરમી પડે છે.

ગુજરાત જ હિંદનો એવો ભાગ છે કે જેમાં સિંહ મળી શકે છે.

મુંબઈ શહેરમાં હિંદના પારસીઓની અર્ધી સંખ્યા વસે છે. મુખ્ય ભાષાઓ મરાઠી તથા ગુજરાતી છે.

મુંબઈ ઇલાકાની વસ્તી ૨૬,૩૯૮,૯૯૭ની છે. કુલ વસ્તીના ૮૦ ટકા હિંદુઓ છે. ૧૭¾ ટકા મુસલમાનો, ૧ ટકા જૈન અને ૧¾ ટકા ખ્રિસ્તીઓ છે. ચાર મુખ્ય ભાષાઓ–સિંધી, ગુજરાતી, મરાઠી તથા કાનડી–બોલવામાં આવે છે.

મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે. પણ રૂના કાપડ માટે આખા હિંદમાં મુંબઈ પહેલું આવે છે.

૧૯૩૫ના હિંદી સરકારના કાયદા હેઠળ પ્રાંતના રાજ્યવહીવટ માટે પ્રધાનોની સભા તથા બે ચેમ્બર્સ–લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી (નીચલી સભા) તથા લેજીસ્લેટિવ કાઉન્સિલ (ઉપલી સભા)–મુંબઈનાં રહેશે. નીચેની સભામાં ૧૭૫ સભ્યો તથા ઉપલી સભામાં ૩૦ થી વધારે નહિ તેટલા સભ્યો બેસશે.

ગવર્નર : હિઝ એકસેલન્સી રાઈટ ઓન. લોરેન્સ રોજર લુમ્લિ.

પ્રધાનમંડળ : (મહાસભાવાદી)

વડાપ્રધાન : ઑન. ડૉ. બી. જી. ખેર (કેળવણી અને સામાન્ય-ખાતુ) રૂ. ૫૦૦

પ્રધાનો (દરેકને રૂ. ૫૦૦) ઑન. મિ. એ. બી. લઠ્ઠે (નાણાખાતુ) ઑન. ડૉ. એમ. ડી. ગિલ્ડર (આબકારી તથા જાહેર આરોગ્ય), ઑન. મિ. કે. એમ મુન્શી (કાયદો, વ્યવસ્થા તથા સ્વદેશખાતું), ઑન. મિ. મોરારજી આર. દેસાઈ (મહેસૂલ તથા ગ્રામ્ય-વિકાસ), ઑન. મિ. એલ. એમ. પાટિલ (પ્રાંતિક સ્વરાજ્ય તથા પરચુરણ), ઑન. મિ. એમ. વી. નૂરી (જાહેર બાંધકામ).

લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીના સ્પીકર—ઑન. મિ. જી. વી. માવલંકર (રૂ. ૫૦૦)

લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બ્લીના ડેપ્યુટી સ્પીકર. મિ. નારાયણરાવ જોશી (રૂ. ૫૦૦)

લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના પ્રમુખ : ઑન મિ. મંગળદાસ પકવાસા (રૂ. ૫૦૦)

લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના ડેપ્યુટી પ્રમુખ : મિ. આર. જી. સોમન (રૂ. ૨૦૦)

પ્રધાનો, સ્પીકરો તથા પ્રમુખને ઘરભાડાના રૂ. ૧૯૦ તથા મોટર-ભાડાના રૂ. ૧૫૦ મળે છે.

સરહદપ્રાંત

ઉત્તરમાં ચિત્રાલથી માંડીને દક્ષિણમાં વઝીરિસ્તાન સુધીની સરહદની એજન્સીઓને પંજાબની સરહદના પ્રાંતો સાથે ભેળવીને એક સત્તા હેઠળ મૂકી ૧૯૦૧માં આ પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો. આ પ્રાંતના ચાર વિભાગ છે. (૧) દરાજત સરહદ (૨) કુરમ ખીણ (૩) પેશાવર સરહદ (૪) ચિત્રલ.

આખા દેશમાં પુષ્કળ પર્વતો છે. સિંધુ નદીની શાખાઓ પૂર્વથી પશ્ચિમ વહે છે. મુખ્ય નદીઓ ચાર છે. તે બધી સિંધુની શાખાઓ છે-કાબુલ, કુરમ, તોચિ, અને ગોમલ. પર્વતોમાં હિંદુકુશ, સેઇફ઼ડોદ તથા સુલેમાન પર્વત છે.

હવાપાણી જુદા જુદા પ્રકારનાં છે. દેરા–ઈસ્માઈલખાન જેટલી ગરમી આખા હિંદમાં કયાએ પડતી નથી. ઉનાળામાં આ સ્થાનની ગરમી ૧૧૩ ડીગ્રીથી ૧૧૮ ડીગ્રી સુધી ચડે છે. આખો પ્રાંત ચોમાસાના માર્ગની બહાર છે. વરસાદ બહુ થોડો છે અને ટેકરીઓ સિવાય ખેતીવાડી નહિ જેવી થાય છે. ફળો મોટા પ્રમાણમાં ઉગાડવામાં આવે છે.

વસ્તી ૨,૪૨૫,૦૭૬ની છે. ૧૯૨૧ની વસ્તી–ગણત્રી સાથે સરખાવતાં તેમાં ૭.૭ ટકાનો વધારો થયો છે. પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૧૩,૫૧૮ ચોરસ માઈલનું છે.

વસ્તીનો મોટો ભાગ પઠાણોનો છે. તેઓ પુસ્તુ ભાષા બોલે છે. વસ્તીના ૯૦ ટકાથી વધારે મુસલમાનો છે, મોટો ભાગ ખેતીવાડી કરે છે. અફગાનિસ્તાન તથા મધ્યહિંદ સાથે સરહદના રસ્તાને જોડતો હોઈ આ પ્રાંત વેપારી–દૃષ્ટિએ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. આ પ્રાંત ચીફ કમિશ્નરની સત્તા હેઠળ હતો, પણ ૧૯૩૨માં તેને ગવર્નર અને તેની ધારાસભા નીચે મૂકવામાં આવ્યો.

વસ્તીનો મુખ્ય આધાર ખેતીવાડી પર છે. કોઈપણ જાતનાં કારખાનાં નથી.

ગવર્નર : હિઝ એક્સેલન્સી સર જ્યોર્જ કનિંગહામ, કે. સી. આઈ. ઈ.; સી. એસ. આઈ.; ઓ. બી. ઈ. (૫,૫૦૦ રૂ.) એપ્રિલ ૧૯૩૭થી

પ્રધાનમંડળ : (મહાસભાવાદી) વડાપ્રધાન. ઑન. ડૉ. ખાનસાહેબ (રાજકીય, સ્વદેશ તથા જાહેર બાંધકામખાતું), ઑન. કાઝી અતૌલા (કેળવણી), ઑન. મિ. ભંજુગમ ગાંધી (નાણાખાતું), ઑન. ખાન અબ્બાસખાન (હુન્નર–ઉદ્યોગ).

એડવોકેટ જનરલ–. એસ. રાજાસિંગ, એમ. એ.; એલ. એલ. બી.

ધારાસભાના સ્પીકર : મલિક ખુદાબક્ષ ખાન

ધારાસભાના ડેપ્યુટી સ્પીકર : ખાન મહમદ સર્વ- તહિર ખૈલિ

સિંધ

મુંબઈ ઈલાકા સાથે લગભગ એકસો વર્ષ રહીને ૧૯૩૬ના એપ્રિલની ૧લી તારીખે સિંધને જુદો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો છે.

તાજેતરની શોધખોળ પરથી જણાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં સિંધ સંસ્કૃતિનું ધામ હોવું જોઈએ. સિંધના લારખાના પરગણામાં મોહન-જો-ડેરોમાં મહાન સિંધુ નદીની ખીણની સંસ્કૃતિના અવશેષો મળી આવ્યા છે. જે નામથી આખા હિંદને પાશ્ચિમાત્ય લોકો ઓળખે છે તે નામ ગ્રીક લોકોને સિંધમાંથી મળી આવ્યું હતું. સિકંદરે સિંધને જીત્યો. ઈસ્લામનો પ્રવેશ પણ સિંધમાં જ થયો હતો. આઠમા સૈકામાં મહમદ-બીન-કાસમે બ્રાહ્મણવંશને હરાવ્યો હતો. હુમાયુ જ્યારે આશ્રય માટે રખડતો હતો ત્યારે સિંધના રણમાં ઉમરકોટમાં મહાન અકબરનો જન્મ થયો હતો.

ઘણા ફેરફારો પછી ૧૮૪૩માં સર ચાર્લ્સ નેપિયરની સરદારી હેઠળ મુંબઈની ટુકડીએ આ પ્રાંતને બ્રિટિશ મુલક સાથે જોડી દીધો. થોડા સમય સુધી સિંધને મિલિટરી ગવર્નર નીચે રાખ્યો અને ત્યારપછી મુંબઈ ઈલાકા સાથે ભેળવી દેવામાં આવ્યો.

સિંધનાં હવાપાણી આકરાં છે. ઉનાળામાં સખત ગરમી પડે છે તથા શિયાળામાં સખત ઠંડી પડે છે. ભીનાશના અભાવને આ આભારી છે. દિવસના ભાગમાં સુક્કી રેતી ગરમી સાથે ભળી જાય છે ને ગત્રે તેટલી જ ઝડપથી ગરમીને છૂટી કરે છે. સિંધમાં દર વર્ષે ફક્ત ૪ ઇંચ વરસાદ પડે છે. ચોમાસામાં વરસાદ નહિ જેવો પડે છે. સિંધનાં મુખ્ય શહેરો—સક્કર, શિકારપુર, હૈદ્રાબાદ અને કરાચી છે. કરાચી બંદર તરીકે વિકાસ પામતું જાય છે. પંજાબનાં ઘઉં તથા ખીયાંનો વેપાર એટલી હદે વધ્યો છે કે છેલ્લાં થોડા વર્ષોમાં કરાચીની અગત્ય વેપારી-દૃષ્ટિએ ખૂબ વધી છે.

આ પ્રાંતનું ક્ષેત્રફળ ૪૬,૩૭૮ ચોરસ માઈલનું છે અને તેની વસ્તી ૩,૮૮૭,૦૭૦ની છે.

૭૩ ટકા લોકો મુસલમાન છે. મુખ્ય ભાષા સિંધી છે.

સિંધુ નદીમાંથી આવતી રેલ પર ખેતીવાડીનો આધાર છે. મુખ્ય પેદાશ ઘઉં તથા જુવારી છે. અલબત્ત તે શિયાળામાં વાવવામાં આવે છે.

ગવર્નર : હિઝ એક્સેલન્સી સર લેન્સલૉટ ગ્રેહામ, કે. સી. એસ. આઇ.; કે. સી. આઇ. ઇ. (રૂ. ૫,૫૦૦)

પ્રધાનમંડળ : ઓન. સર ગુલામહુસેન હિદાયતુલ્લા, નાઇટ, વડાપ્રધાન (નાણાખાતું, સ્વદેશ તથા રાજકીય ખાતાં તથા પરચુરણ) ઓન. ડૉ. એચ. સ્વાદવાની (જાહેર આરોગ્ય), ઓન. મીર બંદેઅલીખાન તાલપુર (મહેસૂલ, ખેતીવાડી, જંગલ, સહકારી મંડળી, આબકારી) ડેપ્યુટી સ્પીકર—ખાનસાહેબ ગબોલે.

પોર્ટુગીઝ હિંદ

પોર્ટુગીઝ હિંદમાં ગોવા (મુખ્ય શહેર નોવાગોવા અથવા પંજિમ) તથા આંગિદિવ, સાઓજોર્જ તથા મોર્સેગોસના ટાપુઓ, ગુજરાતના કિનારે આવેલ દાદરા તથા નાગરઅવેલી પ્રાંતો સહિત દમણ, તથા કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પના કિનારે આવેલ ગોઘલા તથા સાંબોર પ્રાંતો સહિત દીવનો સમાવેશ થાય છે. સંસ્થાનોનું ક્ષેત્રફળ ૧,૬૩૭ ચોરસ માઇલ તથા ૧૯૩૧ની વસ્તી—ગણત્રી પ્રમાણે વસ્તી ૫૭૯,૯૬૯ની છે. તેમાં ૫૦૭ મીઠાનાં કારખાનાં તથા ૨૧ મેંગેનીઝની ખાણો છે. મુખ્ય નિકાસ નાળિયેર, માછલી, તેજાના, મીઠું, કોપરું.

ફ્રેન્ચ હિંદ

ફ્રેન્ચ સંસ્થાનોમાં નીચે મુજબ સમાવેશ થાય છે. કોરોમાંડલ-કાંઠા પર આવેલ પોંડિચેરી, કારિકલ, ચંદ્રનગર, માહી તથા યાનાન.

આ પાંચે પ્રાંતોનાં સંસ્થાનનો વહીવટ ચૂંટાયેલ ધારાસભા કરે છે. ગવર્નર પોંડિચેરીમાં રહે છે. પારિસની પાર્લામેન્ટમાં એક સેનેટર તથા એક ડેપ્યુટી આ સંસ્થાનોની વતી બેસે છે. મુખ્ય પાક ચોખા તથા મગફળી છે. મુખ્ય ઉદ્યોગ ખેતીવાડીનો છે. મુખ્ય નિકાસ તેલીબીયાંની છે. પોંડિચેરીમાં રૂની પાંચ મિલો છે.

ઈ. સ. ૧૬૭૪મા ફ્રેન્ચ ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીએ પોંડિચેરીની સ્થાપના કરી. આઠ વખત હાથ-બદલો કર્યા પછી ૧૮૧૪મા આખરે તે ફ્રાન્સની સત્તા હેઠળ આવ્યુ.

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો સુવર્ણ મહોત્સવ

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને ૧૮૮૫મા સ્થપાયાને પચાસ વર્ષો વીતી ગયા છે આ પચાસ વર્ષો દરમિયાન તેને ઘણી તીવ્ર-મૃદુ જોવી પડી છે મહાસભાની ઉત્ક્રાંતિનો ઇતિહાસ દેશની રાજકીય પ્રગતિનો સ્મરણીય ઇતિહાસ છે

મહાસભાનો ઇતિહાસ માત્ર દેશની રાજકીય ઉત્ક્રાંતિનો ઇતિહાસ જ નથી, પરતુ આર્થિક, ઔદ્યોગિક તથા કેળવણીવિષયક પ્રગતિનો જ્વલંત દાખલો છે. હિંદના સપુતોની મહેનત અને આત્મભોગ પર ચણાયેલ એ એક સ્તંભ છે.

મહાસભા શરૂઆતમા બહુ નાની સસ્થા હતી અને માત્ર ગણ્યા-ગાંઠ્યા શિક્ષિતો તેનો લાભ લેતા, પણ અત્યારે તો તે શિક્ષિત હિંદનું એક જ રાજકીય 'પ્લેટફોર્મ' બની ગઈ છે

મહાસભાની શરૂઆતનો ઇતિહાસ જાણવા જેવો છે હિંદની રાષ્ટ્રીય પ્રગતિના જનક થવાનુ એક અંગ્રેજ અધિકારી—એલન ઓક્ટેવિયસ હ્યુમ—ના ભાગ્યમા લખાયેલુ હતુ

૧૮૮૩ ના માર્ચની ૧ લી તારીખે કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયના સ્નાતકોને લખેલા ખુલ્લા પત્રમા હ્યુમે રાષ્ટ્રીય સસ્થાની સ્થાપનાની આગાહી કરી હતી પત્રમાં લખ્યુ હતુ કે "હુ તમને જણાવી ગયો તેમ તમે દેશની આશા છો અને તમારા જેવા શિક્ષિતોમાથી આત્મ-ભોગ, પૂર્ણ પ્રેમ, દેશાભિમાન અને સાચા નિઃસ્વાર્થ સ્વદેશપ્રેમવાળા અને જરૂર પડે તો જીવન અર્પણ કરવાની ભાવનાવાળા ફક્ત પચાસ મનુષ્યો ન મળે તો હિંદ માટે કંઈ પણ આશા નથી પરદેશી રાજ્ય-કર્તાઓના હાથમા હિંદના પુત્રો અસહાય રમકડા જેવા માત્ર રહેશે. દરેક પ્રજા, જેવી સરકારને તે લાયક હોય તેવી સરકાર બરોબર તે મેળવે છે"

દેશના શિક્ષિતવર્ગને કરાયેલ આ અપીલની સફળ પર તાત્કાલિક અસર થઈ, પરિણામે હિંદના પ્રાંતનાં મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં મહાસભા-સમિતિની સ્થાપના થઈ. એક મધ્યસ્થ સમિતિ નીમવામાં આવી. મહાસભાના સામાન્ય મંત્રી તરીકે હ્યુમની નિમણૂક થઈ અને તે જગ્યા પર તે ઓગણીશ વર્ષ રહ્યા.

મહાસભાની શરૂઆતમાં જે જે અંગ્રેજોએ તેની પ્રગતિ સાધવામાં અવિરત શ્રમ કર્યો તેના પ્રતિ અત્રે આભારની લાગણી દર્શાવવી અસ્થાને નથી. હ્યુમ, સર વિલિયમ વેડર્બર્ન, જ્યોર્જ યુલ અને બીજા ઘણાઓ આ દેશમાં કોંગ્રેસની શરૂઆતથી મુખ્ય સ્તંભો હતા. લંડનમા સ્થપાયેલી કોંગ્રેસની બ્રિટિશ કમિટિ, સર વિલિયમ વેડર્બર્નને આભારી હતી.

મહાસભાની પ્રથમ બેઠક મુંબઈમાં મિ. ડબલ્યુ. સી. બેનરજીના પ્રમુખપણા નીચે ભરવામાં આવી હતી. તેમાં માત્ર ૭૩ ડેલીગેટો હતા. ૧૯૦૬માં દાદાભાઈ નવરોજીના પ્રમુખપણા હેઠળ ભરાયેલ કલકત્તા મહાસભામાં આ સંખ્યા વધીને ૧૬૬૩ થઈ હતી. ત્યારપછીના વર્ષોમાં તે સંખ્યા વધીને ૫,૦૦૦ પર પહોંચી હતી. જૂની મહાસભાની નીતિ અરજી અને માગણીઓ કરવાની હતી. ને તે સમયે સરકાર-વિરોધી ચળવળ નહોતી. કોંગ્રેસના આલ પ્રણેતાઓ એમ માનતા હતા કે અરજી તથા માંગણીઓથી તેઓ બ્રિટિશ સરકારને પોતાના પક્ષમાં લઈ શકશે.

મહાસભાની બધી બેઠકોમાં નીચેના ઠરાવો ખાસ ધ્યાન ખેંચતા હતા :

(૧) તાજ પ્રત્યે વફાદારી.

(૨) હિંદમા રાજ્યવ્યવસ્થા માટે તપાસ કરવા શાહી કમિશનની નિમણૂક.

(૩) ધારાસભામાં ચૂંટણીના તત્ત્વનું યોગ્ય દાખલ કરવુ.

(૪) હિંદી કાઉન્સિલ રદ્દી નાખવી.

(૫) સનંદી નોકરી માટે હિંદ તેમ જ ઇન્ગ્લંડમા એકી સાથે પરીક્ષા.

(૬) સરકારી ખર્ચ સામે વિરોધ.

(૭) જમીન-મહેસુલમાં ઘટાડો.

(૮) કારોબારી તથા ન્યાયખાતાંને જુદાં પાડવાં.

મહાસભાની સ્થાપના અધિકારીઓને ગમી નહિ, પરંતુ શરૂઆતમાં ખાસ વિરોધ જણાયો નહિ. 'તુચ્છ અલ્પમતિ' ગણીને લૉર્ડ ડફરીને તેની હાંસી કરી હતી. અલ્લાહાબાદમાં મહાસભાની ચોથી બેઠક વખતે સરકારી વિરોધ દેખાઈ આવ્યો. સુલેહ જાળવવા કેટલાક પ્રતિનિધિઓ પાસે જામીનગીરી માગવામાં આવી હતી, તથા સરકારી અમલદારોની હાજરી પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો.

લૉર્ડ કર્ઝને મહાસભાના પ્રતિનિધિમંડળને મળવાની ના પાડી, પણ પછીનાં વર્ષોમાં સહેજ ફેરફાર થયો જણાયો. કેમકે ૧૯૧૧માં લૉર્ડ હાર્ડિંજ મહાસભાના પ્રતિનિધિમંડળને મળ્યા અને ૧૯૧૪માં મદ્રાસના ગવર્નર લૉર્ડ પેન્ટલેન્ડે મહાસભાની મદ્રાસની બેઠકમાં હાજરી આપી.

સમય જતાં મહાસભાએ ધીમે ધીમે અરજીઓ તથા વીનવણી કરવાની રીતનો ત્યાગ કર્યો અને સરકારી કાર્યોની સખત ખબર લેવાનું શરૂ કર્યું. આ ફેરફાર ઘણાં કારણોને આભારી હતો.

સામાજિક અને જાહેર કાર્યોમાં હિંદમાં રંગભેદ, મહાસભા પ્રત્યે લૉર્ડ કર્ઝનનો છૂપો તિરસ્કાર, બંગાળાના ભાગલા, અંદર અંદર ફાટફૂટ પડાવવાની નીતિ, યુનિવર્સિટી-ઍક્ટ—આ બધાં મહાસભાની નીતિ ફેરવવામાં કારણભૂત હતાં.

મહાસભાના આગલા પ્રમુખોના જણાવ્યા પ્રમાણે મહાસભાનો શરૂઆતનો આદર્શ એ હતો કે અંગ્રેજ લોકો સાથે યોગ્ય વર્તન ચલાવવામાં આવે તો તેઓ ન્યાયી છે. તેઓ સત્યના માર્ગથી કદી ચલિત થતા નથી અને બ્રિટિશ-બંધારણ જાહેર સ્વતંત્રતાનો સ્તંભ છે. ઇ. સ. ૧૮૯૦માં સર ફિરોજશા મહેતાએ જાહેર કર્યું હતું કે "બ્રિટિશ રાજનીતિ આખરે આપણી માગણીઓ પૂરી કરશે તે બાબતની અને જરા પણ શંકા નથી." બારમી મહાસભામાં એમ. આર. સયાનીએ કહ્યું હતું કે "અંગ્રેજ પ્રજા કરતાં વધારે પ્રમાણિક તથા મહેનતુ પ્રજા અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી."

૧૮૯૯ની લખનૌની મહાસભાએ "હિંદી સામ્રાજ્યના લોકોનું હિત કાયદેસર સાધનોથી આગળ ધપાવવાનો હિંદી મહાસભાનો હેતુ" જાહેર કર્યો. શરૂઆતના તબક્કામાં મહાસભાની માન્યતા તથા આદર્શ શું હતાં તે આ સ્પષ્ટ બતાવે છે.

૧૯૦૬માં દાદાભાઈ નવરોજીના પ્રમુખપણા નીચે કલકત્તામાં મહાસભા ભરાણી ત્યારે આ માન્યતા તથા આદર્શો સામે વિરોધ ઊઠ્યો. બંગભંગની તથા બહિષ્કારની ચળવળ આખા દેશમાં પ્રસરી રહી હતી. વાચ્છા અને સર ફિરોજશા મહેતા જેવા વૃદ્ધ આગેવાનોના વિરોધ છતાં બહિષ્કારનો ઠરાવ પસાર થયો. મહાસભાની લડાયકવૃત્તિનાં બીજ આ રીતે નખાયાં.

૧૯૦૬ની કલકત્તા-મહાસભામાં ઉદ્દામપક્ષના અસ્તિત્વની જાણ થઈ. આ પક્ષના નેતાઓ બાલ ગંગાધર તિલક, બિપિનચંદ્ર પાલ, અરવિંદ ઘોષ, ડૉ. મુંજે, લાલા લજપતરાય ને બીજાઓ હતા. મહાસભાની આગેવાની કયા પક્ષે લેવી તે નક્કી કરવા બન્ને–ઉદ્દામ તથા વિનીત–પક્ષો સૂરત મહાસભામાં મળ્યા. સૂરતની મહાસભામાં કેવી રીતે ભંગાણ પડ્યું તે દરેક જણની માહિતીનો વિષય છે. મહાસભાના ભંગાણ પછી સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીએ મૃત્યુગીત ગાયું કે 'મહાસભા મૃત્યુ પામી છે, મહાસભા ઘણું જીવો!'

પરંતુ મહાસભા તદ્દન મૃત્યુ પામી નહિ. ગોખલે, મહેતા, વાચ્છા અને પંડિત માલવિયાના યત્નોથી તે બચી ગઈ. આ આગેવાનોએ મહાસભાની નીતિ નક્કી કરી. મહાસભાના દરેક સભ્યે તેના પર સહી કરવાની હતી. વિનીત આગેવાનોની આ રીતથી ૧૯૧૬ સુધી ઉદ્દામ-પક્ષવાદીઓ મહાસભાથી દૂર રહ્યા. તેમને વિનીતોની આ નવી રીત પસંદ પડી નહિ.

ઉદ્દામપક્ષના નેતાઓ ગયા પછી દેશમાં મહાસભાનો પ્રભાવ ઓછો થવા લાગ્યો. સૂરતના ભંગાણ પહેલાં ૧૯૦૬માં કલકત્તામાં પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા ૧૬૬૩ હતી, પરંતુ ૧૯૦૯માં આ સંખ્યા ઘટીને ૨૪૩ અને ૧૯૧૨માં ૨૦૭ થઈ. આ સમય દરમિયાન ધ્યાન ખેંચે તેવું કાર્ય તો લખનૌ મુકામે મહાસભા અને મુસ્લિમ-લીગે સહી કરેલ લખનૌના કરાર હતા.

આ વખતે મિસિસ ઍનિ બિસંટની હોમરૂલની ચળવળ આખા હિંદમા પ્રસરી રહી હતી. તિલક અને તેમના પક્ષે આ ચળવળમા સક્રિય ભાગ લેવા માડ્યો. વિશ્વયુદ્ધમા હિંદે આપેલા ભોગ માટે બ્રિટિશ પ્રજાએ યોગ્ય બદલો આપવો જોઇએ તેવી આશા સર્વત્ર દર્શાવવામા આવતી હતી આખો દેશ નિરાશ દેખાતો હતો, પણ ગોખલે, મહેતા અને સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી જેવા વિનીત આગેવાનોને મિસિસ બિસંટની હોમરૂલની ચળવળ પસદ પડી નહિ. પરંતુ મિસિસ બિસંટના પ્રયાસને અગે મદ્રાસમા ૧૯૧૪મા ઉદ્દામ અને વિનીત આગેવાનો વચ્ચે કામચલાઉ સુલેહ થઈ. હોમરૂલની ચળવળને અગે મિસિસ બિસંટને કેદ કરવામા આવ્યા, પરંતુ જ્યારે તેમને મુક્ત કરવામા આવ્યા ત્યારે 'રાષ્ટ્રીય વીરાગના' તરીકે તેમને વધાવવામા આવ્યા. હોમરૂલમા માનનારાઓના બળની બીજી કસોટી શરૂ થઈ. તિલકના પક્ષ માટે વાતાવરણ ખૂબ અનુકૂળ હતું. ૧૯૧૭ની કલકત્તાની મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે ઍનિ બિસંટની વરણીમા સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીની આગેવાની નીચેના વિનીતપક્ષનો, સી આર. દાસના હાથે સખત પરાજય થયો. રાજકારણમા પ્રવેશ કરવા માટે મિ દાસને આ અમૂલ્ય તક મળી વિનીતોએ મૉન્ટેગુ-ચૅમ્સફર્ડ-સુધારાનો સ્વીકાર કર્યો અને હોમરૂલરોએ તેનો તદ્દન અસ્વીકાર કર્યો.

૧૯૧૮મા વિનીતોએ મહાસભા છોડી અને 'નેશનલ લિબરલ ફેડરેશન' નામક નવી સસ્થાની સ્થાપના કરી.

હવે મહાસભા રાષ્ટ્રીયપક્ષના સંપૂર્ણ કાબૂમા આવી આખા દેશમા મહાસભાની આણ વર્તાવા લાગી હવે તો તે લોકોથી દૂર રહેવાને બદલે તેમા ભળી ગઈ. ધીમે ધીમે તેનુ વલણ અસહકાર તરફ ઢળવા લાગ્યુ. આ માટે કેટલાક કારણો હતા, જેવા કે જલિયાવાલાની કતલ, રૌલેટ કાયદો, ખિલાફત-ચળવળ અને મૉન્ટેગુ-ચેમ્સફર્ડ-રિપૉર્ટ. મહાસભા મહાત્મા ગાંધીની સીધી દેખરેખ નીચે આવી. તેમની પ્રતિભા, ત્યાગ તથા અસાધારણ પ્રભાવથી મહાસભાની ચળવળનો આખો રાહ બદલી ગયો. સત્યાગ્રહ અને અહિંસા કોંગ્રેસ-ચળવળનુ ધ્યેય થયા. ૧૯૨૦ ની નાગપુર-મહાસભામા કોંગ્રેસનુ ધ્યેય બદલાયુ, "હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનુ ધ્યેય, બધા બંધારણપૂર્વક અને શાંતિમય

સાધનોથી હિંદની પ્રજા માટે સ્વરાજ્ય મેળવવાનું છે." હાયકંતામણુ અને હાથવણાટ બધા મહાસભાવાદીઓ માટે મુખ્ય હતાં. ચાર આનાનો મતાધિકાર દાખલ કરવામાં આવ્યો અને મહાસભાના પ્રતિની ભાષાવાર વહેંચણી કરવામાં આવી.

૧૯૨૦ની કલકત્તાની ખાસ મહાસભાએ મહાત્મા ગાંધીની આગેવાની હેઠળ અસહકારની ચળવળ શરૂ કરી. શાળા તથા પાઠશાળાઓનો બહિષ્કાર, સરકારી નોકરીઓનો ત્યાગ, સરકારી માનચાંદનો ત્યાગ, કોર્ટ અને કાઉન્સિલનો ત્યાગ—આ અસહકારની મુખ્ય બાબતો હતી. આ અસહકાર પછી અમદાવાદની મહાસભામાં સવિનયભંગની ચળવળ શરૂ થઈ. મહાત્મા ગાંધીને મહાસભાના સરમુખત્યાર નીમવામાં આવ્યા. પરંતુ ચોરીચોરાના બનાવથી સવિનયભંગની ચળવળને સખત ધક્કો લાગ્યો અને મહાત્માજીએ તે ચળવળ મોકૂફ રાખી.

આ સમયે રાજદ્રોહના આરોપસર મહાત્માજીને ૭ વર્ષની સજા થઈ. કુદરતી રીતે તેની અસર રાજકીય વાતાવરણ પર થઈ. મહાસભાના પ્રીધી બે ભાગલા પડ્યા. નાફેરવાદી અને સ્વરાજવાદી. નાફેરવાદીઓના મત પ્રમાણે, ચાલતી આવતી નીતિમાં કશો ફેરફાર કરવાનો નહોતો. અનહકાર તથા ધારાસભાનો બહિષ્કાર ચાલુ રાખવાનો હતો. સ્વરાજ-પક્ષનો મત, બંધારણ તોડી પાડવા માટે ધારાસભામાં જવાનો હતો. આ પક્ષના આગેવાનો પંડિત મોતીલાલ નેહરુ તથા સી. આર. દાસ હતા. ૧૯૨૩માં મૌલાના મહમદઅલીના પ્રમુખપણા હેઠળ મળેલી દિલ્હીની ખાસ મહાસભાની બેઠકમાં સ્વરાજપક્ષને ધારાસભામાં પ્રવેશ કરવાની સંમતિ મળી.

સ્વરાજપક્ષ દરેક ચૂંટણીમાં બહુમતિ મેળવી અને લગભગ બધી જગ્યાઓ મેળવીને મધ્યપ્રાંત તથા બંગાળામાં બંધારણને તોડી પાડવામાં વિજયી નીવડયો.

અસહકાર પાછો ખેંચી લેવાયો અને મહાત્મા ગાંધીના જેલજવાથી મુક્તિ દરમિયાન મહાસભામાં દેખીતી સુષુપ્તિ આવી, પણ અસહકારની હિલચાલ અંગેના પ્રયોગો ખેડા તથા બારડોલી જેવાં સ્થળોએ ચાલી રહેલા હતા.

આ સમયે સર્વ શ્વેત–સભ્યોવાળા સાઈમન કમિશનની નિમણુક જાહેર કરવામાં આવી. આની સામે સખત વિરોધ ઊઠયો. આ વિરોધમાં સર્વ પક્ષો જોડાયા. મદ્રાસની મહાસભાએ આ કમિશનનો ડગલે ને પગલે બહિષ્કાર જાહેર કર્યો. જ્યાં જ્યાં કમિશન જાય ત્યાં હડતાલ પાડવામાં આવતી હતી.

સાઈમન કમિશન અને લોર્ડ બર્કનહેડના આહ્વાનના જવાબ રૂપે સર્વપક્ષપરિષદ મેળવવામાં આવી. તેણે બંધારણનો ખરડો તૈયાર કર્યો, જે 'નેહરુ રિપોર્ટ' તરીકે જાણીતો છે. પણ નેહરુ રિપોર્ટ સફળ થયો નહિ "ડુમિનિયન સ્ટેટસ"ના મહાસભાના ધ્યેયથી અસંતુષ્ટ પક્ષ તરફથી આ રિપોર્ટ સામે ખરો વિરોધ ઊઠયો. તે પક્ષને તો સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા જોઈતી હતી. તેને અંગે મહાસભાપક્ષમાં બીજો કલહ ઉત્પન્ન થયો. પરંતુ ૧૯૨૮ની કલકત્તાની મહાસભામાં મહાત્મા ગાંધીએ સમાધાની કરી કે ૧૯૨૯ ના ડિસેમ્બરની ૩૧ મી તારીખે–અગર તે પહેલાં જો નેહરુ રિપોર્ટનો સ્વીકાર ન થાય તો–મહાસભા અસહકારની ચળવળ શરૂ કરશે અને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની ઘોષણા કરશે.

પંડિત જવાહરલાલ નેહરુના પ્રમુખપણા હેઠળ મળેલ લાહોર મહાસભામાં કટોકટીની સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ. પંડિત નેહરુએ જાહેર કર્યું કે "સ્વાતંત્ર્યનો અર્થ એ કે બ્રિટિશ–સત્તા અને બ્રિટિશ–સામ્રાજ્યવાદમાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિ."

લાહોરની મહાસભાએ મહાસભાની નીતિમાં ફેરફાર કર્યો એટલું જ નહિ, પણ અસહકારની બીજી ચળવળ ચલાવવાનો તથા ધારાસભા–બહિષ્કારનો ઠરાવ કર્યો. આને અંગે મહાસભાવાદીઓ ધારાસભામાંથી નીકળી ગયા. મીઠાનો કાયદો તોડવાને મહાત્મા ગાંધીએ વાઈસરૉય લૉર્ડ ઈર્વિનને એક ઐતિહાસિક પત્ર લખ્યો. દેશભરમાં મીઠાના કાયદાની ચળવળ જોસભેર ચાલી અને ઘણાં સ્થળોએ હિંસાનાં છમકલાં થયાં.

આ સમયે સાઈમન કમિશનનો રિપોર્ટ બહાર પડ્યો અને આખા હિંદમાં તે માટે નાપસંદગી દર્શાવવામાં આવી. સાઈમન કમિશનના રિપોર્ટની અવગણના કરવામાં આવી. પરંતુ ગોળમેજી પરિષદની જાહેરાત કરવામાં આવી. મહાસભાની ગેરહાજરીને અંગે પહેલી ગોળમેજી

પરિષદ નિષ્ફળ નીવડી. પરંતુ જ્યારે બીજી પરિષદની જાહેરાત કરવામાં આવી ત્યારે સર તેજબહાદુર સપ્રુ અને શ્રી. એમ. આર. જયકરના યત્નોને અંગે સરકાર સાથે સમાધાની થઈ, અને પરિણામે ગાંધી–ઇરવિન કરાર થયા. સવિનયભંગની ચળવળ પાછી ખેંચી લેવામાં આવી અને મહાસભાએ ગોળમેજી પરિષદમાં ભાગ લેવાનું કબૂલ કર્યું. પરંતુ કોમી પ્રતિનિધિત્વ માટે સમાધાન ન થઈ શકવાથી બીજી પરિષદ વધારે નિષ્ફળ નીવડી. બીજી પરિષદમાંથી મહાત્માજી પાછા ફર્યા ત્યારે રાજકીય પરિસ્થિતિ વધારે ખરાબ હતી. ગાંધી–ઇરવિન કરારની શરતોનો સરકારે ભંગ કર્યાનું મહાસભાએ જાહેર કર્યું. મહાસભાની સઘળી ચળવળ દાબી દેવા માટે સરકારે સંખ્યાબંધ ઓર્ડિનન્સો કાઢયા. લાલ ખમીસ (Red Shirts)ની ચળવળ દાબી દેવામાં આવી. સુલેહની શરતો માટે મહાત્મા ગાંધીને મળવાની લોર્ડ વિલિંગ્ડને ના પાડી. બધી મહાસમિતિઓ ગેરકાયદેસર ઠરાવવામાં આવી, બધી સભાઓ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો અને દેખાતી રીતે મહાસભાને સરકારે દાબી દીધી, છતાં લોકો પરનો તેનો કાબૂ જેવો ને તેવો હતો. પ્રતિબંધ છતાં મહાસભાની ૧૯૩૨ અને ૧૯૩૩ની બેઠકો પણ ભરવામાં આવી હતી.

સરકારી કડક પગલાંને લઈ મહાસભાની બધી પ્રવૃત્તિઓ થંભી ગઈ. બે વર્ષ સુધી હિંદમાં મહાસભાનું કાંઈ કાર્ય થયું નહિ.

જેમ જેમ આગેવાનો કારાગૃહમાંથી મુક્ત થતા ગયા તેમ તેમ મહાસભાની નીતિમાં ફેરફાર કરવાનું તેમને સમજાયું. મહાસભાએ સવિનયભંગ પાછો ખેંચી લીધો અને સરકારે મહાસભા સામેના બધા પ્રતિબંધો પાછા ખેંચી લીધા. તેથી ૧૯૩૫માં બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદના પ્રમુખપણા હેઠળ મહાસભાની રીતસરની બેઠક મુંબઈમાં મળી શકી. મહાસભાના બંધારણમાં ખૂબ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણીમાં મહાસભાસમિતિના તથા કાર્યવાહક સમિતિના બંધારણમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા. કોમી ચુકાદા સંબંધી મહાસભાએ તટસ્થતા જાળવી.

મહાસભા સંબંધી જાણવાજેવી બાબતો

મહાસભાના સુવર્ણ મહોત્સવને અંગે વાંચકોને આ હકીકતો જાણવાનું ઠીક પડશે :

"પહેલી મહાસભામાં પ્રતિનિધિની સંખ્યા ૭૨ની હતી.

"દાદાભાઈ નવરોજી મહાસભાના ત્રણ વખત પ્રમુખ થયા હતા.

"નીચેના આગેવાનો મહાસભાના બે વખત પ્રમુખ થયા હતા:

"ડબલ્યુ. સી. બોનરજી, સર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, પંડિત મદનમોહન માલવિયા, પંડિત મોતીલાલ નેહરુ અને સર વિલિયમ વેડર્બર્ન.

"મુસલમાન પ્રમુખો આઠ થયા છે. બી. તૈયબજી, એમ. સયાની, હસન ઈમામ, અબુલ કલામ આઝાદ, હકીમ અજમલખાન, મૌલાના મહમદઅલી અને ડૉ. એમ. એ. અન્સારી.

"પારસી પ્રમુખ બે થયા છે. દાદાભાઈ નવરોજી અને સર ફિરોજશા મહેતા.

"બંગાળામાંથી દશ પ્રમુખ થયાં છેઃ ડબલ્યુ. સી. બોનરજી, આનંદમોહન બોઝ, રમેશચંદ્ર દત્ત, લાલમોહન ઘોષ, રાસબિહારી ઘોષ, ભૂપેન્દ્રનાથ બસુ, સર સત્યેન્દ્ર પ્રસન્ન સિંહા, અંબિકા ચરણ મઝુમદાર, ચિત્તરંજન દાસ અને મિસિસ સરોજિની નાઈડુ.

"સંયુક્ત પ્રાંતમાંથી ચાર પ્રમુખ થયા છે:

"બિશન નારાયણ ધાર, પંડિત માલવિયા, પંડિત મોતીલાલ નેહરુ અને પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ.

"બિહારમાંથી બે પ્રમુખ થયા છે. હસન ઈમામ અને બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ.

"પંજાબમાંથી એક—લાલા લજપતરાય.

"મધ્યપ્રાંતમાથી એક—મુધોલકર.

"ગુજરાતમાંથી બે—મહાત્મા ગાંધી ને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ.

"મુંબઈમાંથી નીચેના પ્રમુખો થયા છેઃ

"તૈયબજી, સયાની, સર ફિરોજશા મહેતા, ડી. ઈ. વાચ્છા, જી. કે. ગોખલે, સર એન. જી. ચંદાવરકર.

"મદ્રાસમાંથી ચાર થયા છે. આનંદ ચાર્લુ, સર શંકરન નાયર, સી. વિજયરાઘવાચારિ અને શ્રીનિવાસ આયંગર.

"બે સ્ત્રીઓ પ્રમુખપદે આવી છે. મિસિસ એનિ બિસંટ અને મિસિસ સરોજિની નાઈડુ.

"નીચેના યુરોપીઅનોને પણ તે માન મળ્યું છે

"જ્યોજ યુલ, એ. વેબ, સર વિલિયમ વેડર્બર્ન અને સર હેન્રિ કૉટન.

૧૯૩૮ના ફેબ્રુઆરીમાં હરિપુરામાં ભરાયેલ ૫૧ મી મહાસભાના ઠરાવો

આ મહાસભા–

૧. શ્રી સ્વરૂપરાણી નેહરુ, શ્રી. જગદીશચંદ્ર બોઝ, ડૉ. શરત્ચંદ્ર ચેટર્જી, શ્રી. હરેન્દ્ર મુનશી, શ્રી. સદાશિવરાવ વિગેરેના અવસાન માટે શોક વ્યક્ત કરે છે.

૨. આસામની બહાદુર રાણી ગુઈદાલોની તાત્કાલિક મુક્તિ કરવા જણાવે છે.

૩. પરદેશમા વસતા હિંદીઓની મુસ્કેલીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે ને જણાવે છે કે હિંદ આઝાદ થશે ત્યારે જ તેમની તમામ મુસ્કેલીઓનો અંત આવશે.

૪. હિંદ કોઈ પણ શાહીવાદી યુદ્ધમાં ભાગ ન લઈ શકે તેની જાહેરાત કરે છે ને હિંદમાં યુદ્ધનુ વાતાવરણ ઊભુ કરવા લશ્કરની કવાયતો ને હવાઈ હુમલા સામેની સાવચેતીના દેખાવો થાય છે તેને છેક જ નાપસંદ કરે છે. હિંદને યુદ્ધમા સંડોવવાના પ્રયત્નનો સખ્ત સામનો કરવામા આવશે.

૫ સિલોનમાં રહેતા હિંદીઓ સામે ભેદભાવ ઉત્પન્ન કરનાર કાયદા નહિ કરવામા આવે તેવી આશા રાખે છે અને આવા થયેલા કાયદાઓ રદ કરવામા આવશે હિંદની તથા સિલોનની સરકારો જુદી હોવા છતા બન્ને પ્રજા તો એક જ છે

૬. ઝાંઝીબારના અ દના તેમ જ મહાસના વેપાર વિષેના હિંદીઓના હક્ક પર મારવામાં આવેલી તરાપનું સમાધાન થયું નથી

તેથી ઑંઝીબાસ્તા લવીંગનો બહિષ્કાર ચાલુ રાખવા પ્રજાને આગ્રહ કરે છે.

૭. પૂર્વ આફ્રિકાની સરકાર કેનિયામાં વસતા હિંદીઓના હક્ક પર વધુ તરાપ મારવાનાં પગલાં ભરી રહી છે તેનો સખ્ત વિરોધ કરે છે ને બ્રિટિશ સરકાર હજુ આ નિર્લજ્જ લૂંટ અને હિંદીઓના હક્કના વિનાશની નીતિ બંધ કરવાનો હુકમ કરશે તેવો વિશ્વાસ રાખે છે.

૮. ચીન પરના જાપાનીઝ હુમલાને વખોડી કાઢે છે ને જાપાનીઝ માલનો બહિષ્કાર કરવાનું જણાવે છે.

૯. પેલેસ્ટાઇનના ભાગલા પાડવાની બ્રિટિશ સરકારની નીતિનો વિરોધ કરે છે ને આરબોની લડત પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે.

૧૦. અજમેર-મેરવાડાનાં કેટલાંક ગામો દેશી રાજ્યોને સોંપવાનાં હિંદી સરકારનાં પગલાંનો વિરોધ કરે છે ને તેને પ્રજાના આત્મનિર્ણયના હક્ક પરની તરાપ ગણે છે.

૧૧. નવા બંધારણ પ્રમાણે બાકાત રાખવામાં આવેલા વિભાગોની સરકારી નીતિ પ્રત્યે સખ્ત વિરોધ કરે છે અને તે મુલકોને બાકીના હિંદની સમાન રાખવાનું જણાવે છે.

૧૨. બંગાળામાં મિદનાપોર જિલ્લામાં ૧૧૦ મહાસભા-સમિતિઓ પર હજુ ચાલુ રાખવામાં આવેલા પ્રતિબંધને વખોડી કાઢે છે અને મહાસભા-સમિતિઓને અત્યાચારવાદીઓના સ્થાન તરીકે વર્ણવે છે તે કથનને તદ્દન નાપાયાદાર જાહેર કરે છે.

૧૩. મહાસભા કિસાનોના પોતાની વર્ગીય સંસ્થાઓ સ્થાપવાના હક્કનો તથા મહાસભાના ઉદ્દેશ અને કાર્યક્રમ સાથે અથડામણમાં ન આવે તેવી સભાઓમાં કામ કરવાના મહાસભાવાદીઓના હક્કનો સ્વીકાર કરે છે.

૧૪. મહાસભા જાહેર કરે છે કે સંપૂર્ણ આઝાદીનું મહાસભાનું ધ્યેય દેશી રાજ્યો સહિત સમગ્ર હિંદને માટે છે. મહાસભાને

એવી જાતનું જ સમૂહતંત્ર સ્વીકાર્ય છે કે જેમાં દેશી રાજ્યો સ્વતંત્ર એકમો તરીકે ભાગ લે ને તેની સ્વતંત્રતા હોય. આ ધ્યેય માટે કામ કરવું તે મહાસભાને મન તેની ફરજ ને હક્ક છે, પરંતુ હાલની સ્થિતિને લઈને તેમ શક્ય નથી.

વળી દેશી રાજ્યોમાંની મહાસભા-સમિતિઓ અસરકારક રીતે કામ ન કરતી હોય છતાં તેને ચાલુ રાખવી ને રાષ્ટ્રધ્વજ પ્રત્યેનાં અપમાન સહી લેવાં તે મહાસભાની પ્રતિષ્ઠા માટે યોગ્ય નથી. માટે હવેથી દેશી રાજ્યોમાં મહાસભાના નામે કે આશ્રય નીચે પાર્લામેન્ટરી પ્રવૃત્તિ કે સીધી લડત ન ચલાવવા જણાવે છે.

૧૫. મહાસભા નવા બંધારણ પ્રમાણેના સમૂહતંત્ર સામેનો પોતાનો મૂળ વિરોધ જાહેર કરે છે. મહાસભા સમૂહતંત્રની કલ્પનાની વિરોધી નથી, પરંતુ સમૂહતંત્ર એવું હોવું જોઈએ કે જેમાં સમાન નાગરિક-હક્કો ને સ્વતંત્રતા ભોગવતા એકમો હોવા જોઈએ, તેથી સમૂહતંત્રમાં ભાગ લેનારાં દેશી રાજ્યોમાં પ્રજાપ્રતિનિધિત્વ ધરાવનાર સંસ્થાઓ જોઈએ.

તેથી મહાસભા સમૂહતંત્ર અટકાવવા મહાસભા-સમિતિઓ, પ્રજાજનો તથા પ્રતિનિધિનાં મંડળોને વિનંતિ કરે છે ને યોગ્ય પગલાં લેવા સમિતિને સત્તા આપે છે.

૧૬. સંયુક્તપ્રાંતો તથા બિહારમાં રાજદ્વારી કેદીઓના છૂટકારા સંબંધમાં ત્યાંના મહાસભાવાદી-પ્રધાનમંડળોએ આપેલાં રાજીનામાંને બહાલી આપે છે ને ગવર્નર્સ-જનરલે કરેલા દખલને વખોડી કાઢે છે, અને તે પર ફરી વિચાર કરવા ગવર્નર્સ-જનરલને જણાવે છે.

આમ છતાંયે મહાસભા બીજા પ્રાંતોનાં પ્રધાનમંડળોને હાલ તુરત રાજીનામાં આપવાનું જણાવતાં અચકાય છે. પરંતુ આ સંબંધી પગલાં લેવાની મહાસભાની કારોબારીને સત્તા આપે છે ને જરૂર જણાય તો મહાસમિતિની સલાહ લેવાનું જણાવે છે.

૧૭. હિંદની આઝાદી પ્રાપ્ત કરવા હિંદભરના તમામ વર્ગો તથા કોમોની એકતાને આવકારે છે ને ગયા વર્ષ દરમિયાન મહાસભામાં જોડાયેલા મુસ્લિમોને ખાસ આવકારે છે. મહાસભા ખાત્રી આપે છે કે સ્વતંત્ર હિંદમાં તમામ લઘુમતી કોમોને પોતાના વિકાસ માટે સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર રહેશે અને આર્થિક, રાજકીય તથા સાંસ્કૃતિક જીવનમાં સંપૂર્ણ છૂટથી ભાગ લઈ શકશે.

૧૮. વર્તમાન શિક્ષણપદ્ધતિ નિષ્ફળ નીવડી છે ને તેનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્ર તથા સમાજ–વિરોધી છે, તેથી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની નવા પાયા પર રચના થવી જોઈએ.

(૧) રાષ્ટ્રવ્યાપી ધોરણે સાત વર્ષ સુધી મફત ને ફરજિયાત કેળવણી આપવી જોઈએ (૨) માતૃભાષા દ્વારા જ કેળવણી આપવી જોઈએ. તથા (૩) શિક્ષણ કોઈ શારીરિક કે ઉત્પાદક કામની આસપાસ કેન્દ્રસ્થ થવું જોઈએ.

૧૯. મહાસભાનું આગામી અધિવેશન મહાકોશલ–મધ્યપ્રાંતમાં–ભરવાનું આમંત્રણ સ્વીકારવામાં આવે છે.

રમતગમત-વિભાગ

હિંદી ટેનિસ ચેમ્પિયન્સ

પુરુષો-સીંગલ

૧૯૧૦ ઈ. એમ. એરકિન્સન	૧૯૨૫ ઈ. બી. એન્ડ્રુ
૧૯૧૧ એચ. ડબલ્યુ. ડેવિસ	૧૯૨૬ ઈ. વી. બૉબ
૧૯૧૨ એચ. ડબલ્યુ. ડેવિસ	૧૯૨૭ ઈ. વી. બૉબ
૧૯૧૩ ઈ. એમ. એરકિન્સન	૧૯૨૮ અધૂરુ
૧૯૧૪ ઈ. એમ. એરકિન્સન	૧૯૩૦ ઈ. વી. બૉબ
૧૯૧૯ નાગુ	૧૯૩૧ ડી. એન. કપુર
૧૯૨૦ એસ. એમ. જેકબ	૧૯૩૨ ડી. એન. કપુર
૧૯૨૧ એસ. ડબલ્યુ. બૉબ	૧૯૩૩ ડી. એન. કપુર
૧૯૨૨ એમ. સ્લીગ	૧૯૩૪ સોહનલાલ
૧૯૨૩ એસ. કે. મુખરજી	૧૯૩૬ આર. મેન્ઝેલ
૧૯૨૪ ઈ. બી. એન્ડ્રુ	૧૯૩૭ ઈ. વી. બૉબ

સ્ત્રીઓ-સીંગલ

૧૯૧૦ મિસિસ કેન્ડલ	૧૯૨૬ મિસિસ મેકેના
૧૯૧૧ મિસ વાર્બર્ટન	૧૯૨૭ મિસ એન્ડિસન
૧૯૧૨ મિસિસ એડમ્સ	૧૯૨૮ અધૂરુ
૧૯૧૩ મિસ વાર્બર્ટન	૧૯૨૯ મિસ એન્ડિસન
૧૯૧૪ મિસસ લેસ્લિજોન્સ	૧૯૩૦ મિસ એન્ડિસન
૧૯૧૯ મિસિસ ડિકન્સ	૧૯૩૧ મિસ લીલા રાવ
૧૯૨૦ મિસિસ કેલિ	૧૯૩૨ મિસ એન્ડિસન
૧૯૨૧ મિસિસ કેમ્પલ	૧૯૩૩ મિસ એન્ડિસન
૧૯૨૨ મિસિસ કોવેલ	૧૯૩૪ મિસ એન્ડિસન
૧૯૨૩ મિસિસ ક્રિઝ	૧૯૩૫ મિસ એન્ડિસન
૧૯૨૪ મિસ મેકેનોન	૧૯૩૬ મિસ લીલા રાવ
૧૯૨૫ મિસિસ મેકેના	૧૯૩૭ મિસ લીલા રાવ

પુરુષો—ડબલ

૧૯૩૪ એસ. એલ. આર. સોહનિ અને એમ. ભંડારી
૧૯૩૫ કુ કુલ જેવિક અને રોફ્ટ (યુગોસ્લેવિયા)
૧૯૩૬ આર. મેન્ઝેલ અને એલ. હેક્ટ
૧૯૩૭ ડી. એન. કપુર અને વાય. સિંઘ

સ્ત્રીઓ—ડબલ

૧૯૩૪ મિસ જેનિ સેન્ડિસન અને મિસ હાર્વે જહોન્સ્ટન
૧૯૩૫ ,, ,, ,, ,,
૧૯૩૬ મિસ ગિમ્સન અને મિસ હાર્વે જહોન્સ્ટન
૧૯૩૭ મિસ લીલા રાવ અને મિસ ડુબૂસ

મિક્સ્ડ-ડબલ

૧૯૩૪ એલ. બ્રુક એડવર્ડઝ અને મિસ જેનિ સેન્ડિસન
૧૯૩૫ એન. કૃષ્ણસ્વામી અને મિસ જેનિ સેન્ડિસન
૧૯૩૬ હોજ્સ અને મિસ ગિમ્સન
૧૯૩૭ એચ. એલ. માર્શલ અને મિસિસ લેઈકમેન

હિંદના પહેલા દશ ૧૯૩૬

(અખિલ હિંદ લૉન-ટેનિસ એસોસીએશન પરથી)

૧ એસ. એલ. આર. સોહનિ
૨ સોહનલાલ
૩ ઘોસ મહમદ
૪ બી. બ્લેઈક
૫ ઈ. વી. બૉબ.
૬ જે. કૌલ
૭ એન. કૃષ્ણસ્વામી અને એચ. એલ. સોની
૮ વાય. સિંઘ.
૯ એસ. એ. આઝિમ. ડી. એ. હોજ્સ અને ડબલ્યુ. મિચેલ મોર

ઉત્તરહિંદ ચેમ્પિયનશીપ ૧૯૩૬

પુરુષો-ડબલ : એસ. એલ. આર. સોહનિ અને એચ. એલ. સોની
સ્ત્રીઓ-ડબલ : લેડી એડિસન અને મિસિસ ક્રુચ

મિશ્ર ડબલ્સ એમ એલ આર મોહન અને લેડી એડિસન
પુરુષો–સીંગલ્સ એસ એલ આર. મોહન
સ્ત્રીઓ–સીંગલ્સ મિસ દુખારા

સ્ત્રીઓનું 'રેન્કિંગ લિસ્ટ' ૧૯૩૫–૩૬

(અખિલ હિંદ લૉન ટેનિસે પ્રગટ કરેલું)

૧ મિસિસ બોને ડ (મિસ ગુડિસન) ૪ મિસ એચ હાર્વે જોન્સ્ટન
૨ મિસિસ આર મેક્નિમ ૫ મિસ. વુડ
૩ મિસ લીલા રાવ ૬ મિસ આર ગિબ્સન
૭ મિસ લૉરા વુડબ્રિજ

ઈંગ્લંડમાં અખિલ હિંદ ટેસ્ટ–મેચો

૧૯૩૨ ઇંગ્લંડ ૨૫૯ (ડી. આર જાર્ડિન ૭૯, આમિર ૬૫, નિસાર ૯૩ રને ૫ વિકેટ) અને ૮ વિકેટે ૨૭૫ રની દાવ છોડી દીધો (જાર્ડિન ૮૫ નોટ આઉટ, પેન્ટર ૫૪, જહાંગીરખાન ૪ વિકેટ ૬૦ રન) હિંદના ૧૮૮ (સી કે નાયડુ ૪૦, બોવિસ ૪ વિકેટે ૪૯ રન વોસ ૩ વિકેટ ૨૩) અને ૧૮૭ (અમરસિંગ ૫૧ એમ્સ ૩ વિકેટ ૮૩) ઇંગ્લંડની ૧૫૮ રને જીત

૧૯૩૬ (લૉર્ડઝમાં) ઇંગ્લંડ ૧૩૪ (લીલેન્ડ ૬૦, અમરસિંગ ૬ વિકેટ ૩૫) અને ૧ વિકેટે ૧૦૮ (ટર્નબ્લેટ ૬૭ નોટ આઉટ નિસાર ૧ વિકેટ ૨૬ રનમાં) હિંદ ૧૪૭ (મર્ચન્ટ ૩૫ જી ઓ એલન ૫ વિકેટ ૩૫ રનમાં) અને ૯૩ (હિંડનેકર ૧૭ એલન ૫ વિકેટ ૪૩ રનમાં વેરીટી ૪ વિકેટ ૧૭ રનમાં) ઇંગ્લંડની ૯ વિકેટથી જીત

માંચેસ્ટરમાં–ઇંગ્લંડે ૮ વિકેટે ૫૭૧ રન કરી દાવ છોડી દીધો (હેમન્ડ ૧૬૭ હાર્ડસ્ટાફ ૯૪ વર્ધિંગ્ટન ૮૭ વેરીટી ૬૬ નોટ આઉટ સી કે નાયડુ અમરસિંગ અને નિસાર–દરેકે બે,

વિકેટ લીધી. રન અનુક્રમે ૮૪, ૧૨૧, ૧૨૫ આપ્યા) અને હિંદ ૨૦૩ (વઝીરઅલી ૪૨, રામસ્વામી ૪૦, મર્ચન્ટ ૩૩; વેરીટીએ ૪ વિકેટમાં ૪૧ રન આપ્યા) અને ૫ વિકેટે ૩૯૦ (મર્ચન્ટ ૧૧૪, મુસ્તાકઅલી ૧૧૨, રામસ્વામી ૬૦, અમરસિંગ ૪૮ નોટ આઉટ. રોબિન્સે ૩ વિકેટમાં ૧૦૩ રન આપ્યા) પરિણામ ડ્રો.

ઓવલમાં-ઇગ્લંડ આઠ વિકેટે ૪૭૧ રન કરી દાવ પડતો મૂક્યો. (હેમન્ડ ૨૧૭, વર્થિંગ્ટન ૧૨૮) અને ૧ વિકેટે ૬૪. હિંદ ૨૨૨ (મુસ્તાકઅલી ૫૨, દિલાવરહુસેન ૫૨, વેરીટી ત્રણ વિકેટે ૩૬ રન આપ્યા, સિમ્સે ૫ વિકેટ લઈ ૭૩ આપ્યા) અને ૩૧૨ (એલને ૭ વિકેટે ૮૦ રન આપ્યા) ઇગ્લંડની ૯ વિકેટે જીત.

હિંદમાં

મુંબઈમાં ૧૯૩૩-૩૪માં : ઇગ્લંડ ૪૩૮ (બી. એચ. વેલન્ટાઇન ૧૩૬, સી. એફ. વોલ્ટર્સ ૭૮, ડી. આર. જાર્ડિન ૬૦, નિસારે ૫ વિકેટે ૯૦ રન આપ્યા) અને ૧ વિકેટે ૪૦ રન. હિંદના ૨૧૯ (અમરનાથ ૩૮. લેંગરિજ, વેરીટી તથા નિકોલસ દરેકે ૩ વિકેટ લઈ અનુક્રમે ૪૨, ૪૪ અને ૫૩ રન આપ્યા) અને ૨૫૮ (અમરનાથ ૧૧૮, સી. કે. નાયડુ ૬૭, નિકોલસે ૫ વિકેટે ૫૫ રન આપ્યા) ઇગ્લંડ ૯ વિકેટે જીત્યું.

કલકત્તામાં : ઇગ્લંડ ૪૦૩ (લેંગરિજ ૭૦, ડી. આર. જાર્ડિન ૬૧, વેરીટી ૫૫ નોટઆઉટ; અમરસિંગે ૪ વિકેટે ૧૦૬ રન આપ્યા) અને ૨ વિકેટે ૭ રન, હિંદના ૨૪૭ (દિલાવરહુસેન ૫૯, મર્ચન્ટ ૫૪, વેરીટીએ ૪ વિકેટ લઈ ૬૪ રન આપ્યા) અને ૨૩૭ (દિલાવરહુસેન ૫૭, જે. નાઉમલ ૪૩, વેરીટીએ ૪ વિકેટ લઈ ૭૬ રન આપ્યા) પરિણામ ડ્રો.

મદ્રાસમાં : ઇગ્લંડ ૩૮૫ (બ્લેકવેલ ૮૫, ડી. આર. જાર્ડિન ૬૫, સી. એફ. વોલ્ટર્સ ૫૯. અમરસિંગે ૭ વિકેટ લઈ ૮૬ રન આપ્યા) અને ૭ વિકેટે ૨૬૧ રન કરી દાવ પડતો મૂક્યો. (સી. એફ. વોલ્ટર્સ ૧૦૨, નાઝીરઅલીએ ૪ વિકેટ લઈ ૮૩ રન

આપ્યા) હિંદના ૧૪૫, (મર્ચન્ટ ૨૬, વેરીટીએ ૭ વિકેટ લઈ ૪૯ રન આપ્યા) અને ૨૪૯ (પતિયાળાન, યુવરાજ ૬૦, લેંગરિજે ૫ વિકેટ લઈ ૬૩ રન આપ્યા) ઇંગ્લંડ ૨૦૨ રને જીત્યું.

બેટિંગ

નામ	ઇનિંગ્ઝ	કેટલી વખત નોટઆઉટ રહ્યા	એક ઇનિંગ્ઝમાં વધુમાં વધુ	રન	સરેરાશ
વી. એમ. મર્ચન્ટ	૪૨	૬	૧૫૧	૧,૭૭૪	૪૯.૨૭
દિલાવરહુસેન	૧૬	૩	૧૨૨	૬૧૮	૪૭.૫૩
એસ. વઝીરઅલી	૩૧	૬	૧૫૫	૮૫૬	૩૪.૨૪
અમરસિંગ	૧૧	૧	૭૭	૩૩૩	૩૩.૩૦
સી. રામસ્વામી	૩૧	૫	૧૨૭	૭૮૩	૩૦.૧૧
એલ. અમરનાથ	૨૨	૧	૧૩૦	૬૨૭	૨૯.૭૫
મુસ્તાકઅલી	૪૫	૧	૧૪૧	૧,૧૬૧	૨૬.૩૮
સી. કે નાઈડુ	૪૨	૦	૮૩	૧,૧૦૨	૨૬.૨૩
એલ. પી. જાઈ	૨૩	૨	૮૫	૫૪૨	૨૫.૮૦
બાકા જીલાનીખાન	૨૧	૩	૧૧૩	૩૩૮	૧૮.૭૭
અમીરઈલાહી	૨૧	૩	૪૮	૩૩૦	૧૮.૩૩
એસ. બેનરજી	૩૦	૮	૪૭	૩૯૨	૧૭.૩૬
પી. ઈ. પાલિયા	૨૨	૨	૬૩	૩૩૨	૧૬.૬૦
વિઝિયાનગરના મહારાજકુમાર	૪૩	૫	૬૦	૬૦૫	૧૫.૯૨
એમ. જહાંગીરખાન	૨૩	૨	૮૦	૩૦૯	૧૪.૭૧
એમ. જે. ગોપાલન્	૧૧	૩	૨૫	૧૧૩	૧૪.૧૨
સી. એસ. નાઈડુ	૧૯	૩	૫૮	૨૨૧	૧૩.૮૧
ડી. આર. હિંડલેકર	૨૫	૦	૮૦	૩૪૫	૧૩.૮૦
એમ. એન. હુસેન	૧૮	૨	૫૫	૧૭૧	૧૦.૬૮
એમ. એમ. નિસાર	૩૧	૬	૪૨	૧૯૫	૭.૮૦
કે. આર. મેહેરોમજી	૯	૨	૧૭	૪૫	૬.૪૨

એસ. એમ. હેદિએ પણ દાવ લીધો હતો ૩–૦–૫–૫

બોલિંગ

નામ	વિકેટ	રન	સરેરાશ
એલ. અમરનાથ	૩૩	૭૬૧	૨૩.૦૬
અમરસિંગ	૨૬	૬૧૧	૨૩.૫૦
એસ. એમ. નિસાર	૬૬	૧,૬૫૯	૨૫.૧૩
એસ. બેનરજી	૫૧	૧,૩૧૭	૨૫.૨૨
એમ. જહાંગીરખાન	૪૦	૧,૦૪૫	૨૬.૧૨
સી. એસ. નાઇડુ	૩૬	૧,૧૦૧	૩૦.૫૮
સી. કે. નાઇડુ	૫૧	૧,૬૨૧	૩૧.૭૮
વી. એમ. મરચન્ટ	૧૮	૬૧૮	૩૪.૩૩
અમીરઇલાહી	૨૧	૭૯૩	૩૭.૭૬
પી. ઈ. પાલિયા	૭	૨૬૫	૩૭.૮૫
બાકા જીલાનીખાન	૧૧	૪૫૭	૪૧.૫૪
મુસ્તાકઅલી	૮	૫૪૧	૬૭.૬૨
એમ. જે. ગોપાલન	૬	૪૧૧	૬૮.૫૦

નીચેનાઓએ પણ બોલિંગ કરી હતી. વિઝિયાનગરના મહારાજકુમારે ત્રણ વિકેટે ૧૧૬, એલ. પી. જાયએ એક વિકેટે ૪૧, સી. રામસ્વામીએ એક પણ વિકેટ વિના ૩૧ તથા વઝીરઅલીએ એક પણ વિકેટ વિના ૯ રન આપ્યા હતા.

પરિણામ પર દૃષ્ટિપાત

હિંદીઓના ૨૨૯ અને ૧૩૦, વુર્સેસ્ટર શાયરના ૨૪૮ તથા ૭ વિકેટે ૧૩૪. ત્રણ વિકેટની હાર.

હિંદીઓના ૩૫૨ તથા ૫ વિકેટે ૧૦૩. ઑક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીના ૨૦૨ તથા ૨૦૭. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૨૨૮ અને ૩૫૬. સમર્સેટના ૪૯૬ તથા ૧ વિકેટે ૮૯. ૯ વિકેટની હાર.

હિંદીઓએ ૯ વિકેટે ૪૦૫ રને દાવ પડતો મૂકયો. નોર્ધન્ટસના ૨૪૨ તથા એક વિકેટે ૨૭૫. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૧૮૫ અને ૨૩૦. એમ. સી. સી. ના ૩૮૨ અને એક પણ વિકેટ વિના ૩૬. ૧૦ વિકેટની હાર.

હિંદીઓએ ૪૨૬ તથા ૬ વિકેટે ૧૭૧ રન કરી દાવ પડતો મૂકયો. લિસેસ્ટર શાયરના ૩૨૭ તથા એક પણ વિકેટ વિના ૪૭. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૧૧૦ અને ૧૫૮. મિડલસેક્સના ૧૭૩ અને ૬ વિકેટે ૯૬. ૪ વિકેટની હાર.

હિંદીઓના ૧૮૪ અને ૨૨૭. ઇસેક્સના ૩૫૧ અને ત્રણ વિકેટે ૬૧. ૭ વિકેટની હાર.

હિંદીઓના ૧૬૧ અને એક પણ વિકેટ વિના ૩. કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીના ૨૧૭. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૮૬ અને ૧૧૫. યૉર્કશાયરના ૩૫૨. એક ઇનિંગ્ઝ અને ૧૫૨ રનની હાર.

હિંદીઓના ૧૭૪ અને ૩ વિકેટ ૨૦૩ કરી દાવ પડતો મૂકયો. ડર્હામના ૧૭૬ અને પાંચ વિકેટે ૨૦૩. પાંચ વિકેટની હાર.

હિંદીઓના ૧૨૪ નૉટસના ૨ વિકેટે ૧૫૪. ડ્રૉ

હિંદીઓએ ૪૦૨. માઇનર કાઉન્ટીઝના ૨૮૬ અને ૪૨. એક ઇનિંગ્ઝ અને ૭૪ રનની જીત.

હિંદીઓના ૨૨૬ અને ૫ વિકેટે ૪૨૧ કરી દાવ પડતો મૂકયો. સરેના ૪૫૨ અને ૩ વિકેટે ૫૨. ડ્રૉ.

પહેલી ટેસ્ટ–

હિંદના ૧૪૭ અને ૯૩. ઇંગ્લંડના ૧૩૪ અને એક વિકેટે ૧૦૮. ૯ વિકેટની હાર.

હિંદીઓના ૪૦૫, લેંકેશાયરે ૮ વિકેટે ૪૩૫ કરી દાવ પડતો મૂકયો. બીજી ઇનિંગ્ઝમાં ૧ વિકેટે ૨૫. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૧૫૦ અને એક પણ વિકેટ વિના ૧૩૧. આયર્લૅન્ડના ૧૭૧ અને ૧૧૯. ૧૦ વિકેટની જીત.

હિંદીઓના ૨૭૧ અને ૧૬૧. લેંકેશાયરના (વળતા મેચમાં) ૨૩૪ અને ૧૧૪. ૮૪ રને જીત.

હિંદીઓએ ૨૨૮ અને ૭ વિકેટે ૨૩૨ કરી દાવ પડતો મૂક્યો, ડર્બીશાયર ના ૧૬૦ અને ૨ વિકેટે ૧૬૯. ડ્રૉ.

બીજી ટેસ્ટ–

હિંદના ૨૦૩ તથા ૫ વિકેટે ૩૯૦. ઇંગ્લંડ ૮ વિકેટે ૫૭૧ કરી દાવ પડતો મૂક્યો. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૧૧૨ અને ૧૧૪, ગ્લેમોર્ગનના ૨૩૮. એક ઇનિંગ્ઝ તથા ૧૨ રનની હાર.

હિંદીઓના ૨૪૯ અને ૩ વિકેટે ૫૪. વૉરિકશાયરના ૧૮૧ અને ૩ વિકેટે ૨૬૯. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૧૫૪ અને ૨૬૦. ગ્લુસેસ્ટર શાયરના ૧૮૧ અને ૩ વિકેટે ૨૬૯. ડ્રૉ.

ત્રીજી ટેસ્ટ–

હિંદ ૨૨૨+૩૧૨. ઇંગ્લંડ ૮ વિકેટે ૪૭૧ કરી દાવ પડતો મૂક્યો. બીજી ઇનિંગ્ઝમાં ૧ વિકેટે ૬૪. ૯ વિકેટની હાર.

હિંદીઓના ૧૭૩+૧૪૮. કેન્ટના ૫૨૩. એક ઇનિંગ્ઝ અને ૨૨૦ રનની હાર.

હિંદીઓના ૩૦૯+૨૩૯, સસેક્સના ૪૭૯ અને ૨ વિકેટે ૭૧. આઠ વિકેટની હાર.

અખિલ હિંદના ૩૭૨ તથા ૧ વિકેટે ૧૫૨. ઇંગ્લંડ ૩૭૭ તથા ૩ વિકેટે ૨૧૨ કરી દાવ પડતો મૂક્યો. ડ્રૉ.

હિંદીઓએ ૯ વિકેટે ૨૪૨ કરી દાવ પડતો મૂક્યો. સર જ્હોન કેનની ટીમના ૬ વિકેટે ૧૩૩. ડ્રૉ.

હિંદીઓના ૩૩૩ અને ૫ વિકેટે ૧૪૬. મિ. લેવેસન ગોવર્સની ટીમના ૨૨૫+૩૨૯. ડ્રૉ.

હિંદીઓની સદી (Century)

મુસ્તાકઅલી (૪)

માઇનોર કાઉન્ટીઝ સામે	૧૩૫
સરે સામે	૧૪૧
બીજી ટેસ્ટમાં	૧૧૨
મી. લેવેસન ગોવર્સની ટીમ સામે	૧૪૦

એલ. અમરનાથ (૩)

નોર્થૅન્ટસની સામે	૧૧૪ (નોટ આઉટ)
ઇસેક્સ સામે	૧૩૦ અને ૧૦૭

વી. એમ. મર્ચન્ટ (૩)

સમર્સેટ સામે	૧૫૧
લૅન્કેશાયર સામે (વગીતા મેચમા)	૧૩૫ (નોટઆઉટ)
બીજી ટેસ્ટમા	૧૧૪

એસ. વઝીરઅલી (૨)

ડર્હામ સામે	૧૩૯ (નોટ આઉટ)
ઇંગ્લંડની ટીમ સામે	૧૫૫ (નોટ આઉટ)

દિલાવરહુસેન (૨)

વૉરિકશાયર સામે	૧૦૧ (નોટ આઉટ)
મ્સેકસ સામે	૧૨૨

બાકા ઝીલાનીખાન : લીનેસ્ટર સામે	૧૧૩
સી. રામસ્વામી. : લૅંકેશાયર સામે	૧૨૭ (નોટ આઉટ)

સામાપક્ષની સદી (Century)

હેમંડ (૨)

બીજી ટેસ્ટમાં	૧૬૭
ત્રીજી ટેસ્ટમાં	૨૧૭

એમિસ (૨)

કેન્ટ	૧૪૫
ઇંગ્લંડની ટીમ	૧૦૭
ગિમ્બ્લેટ (સમર્સેટ)	૧૦૩
એકવેલ (નોર્ધન્ટસ)	૧૦૦ (નૉટ આઉટ)
સી. એચ. હુમન (એમ. સી. સી.)	૧૧૫
કટમોર (ઇસેક્સ)	૧૩૭
જે. સ્મિથ (ઇસેક્સ)	૧૦૫
સેન્ડહામ (સરે)	૧૦૫
વૉશબ્રુક (લેંકેશાયર)	૧૧૩
ઓલ્ડફીલ્ડ (લેંકેશાયર)	૧૦૭
વર્થિંગ્ટન (ત્રીજી ટેસ્ટ)	૧૨૮
એશડાઉન (કેન્ટ)	૧૧૭
ફેગ (કેન્ટ)	૧૭૨
જહોન લેંગરિજ (સસેક્સ)	૧૬૮
એ. મેલવિલ (સસેક્સ)	૧૫૨
બી. એચ. વેલન્ટાઈન (ઇગ્લંડની ટીમ)	૧૧૫

ઑસ્ટ્રેલિયન ક્રિકેટ-ટુર

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૩૩૪. ઑલ-સિલોનના ૯૬+૧૧૧. એક ઇનિંગ્ઝ ૧૨૭ રન થી જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૧૯૭ તથા ૪ વિકેટે ૫૪. વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટસના ૧૫૪ તથા ૯૬. ૬ વિકેટે જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોએ ૯ વિકેટે ૩૧૫ રન કરી દાવ પડતો મૂકયો. જામનગરના ૧૫૮ તથા ૬ વિકેટે ૧૨૮. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોએ ૪ વિકેટે ૩૦૦ રન કરી દાવ પડતો મૂકયો. ગુજરાતના ૧૨૧+૯૩. એક ઇનિંગ્ઝ તથા ૮૬ રને જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૧૪૯ તથા ૩ વિકેટે ૧૦૧. રજપુતાના તથા મધ્યહિંદના ૧૩૧+૧૧૮. ૭ વિકેટે જીત.

ઓસ્ટ્રેલિયાના ૨૯૪. સિંધના ૭૯+૧૨૫ એક ઇનિંગ્ઝ અને ૯૦ રનની જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોએ ૪ વિકેટે ૩૪૯ રન કરી દાવ પડતો મૂક્યો. મહારાષ્ટ્રના ૨૦૫ અને ૧ વિકેટે ૪૨. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોએ ૮ વિકેટે ૪૬૮ કરી દાવ પડતો મૂક્યો. મુંબઈના ૨૪૧ તથા ૭ વિકેટે ૧૭૧. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૨૬૮ તથા ૧ વિકેટે ૫૯. અખિલ હિંદના ૧૬૩+૧૬૩. ૯ વિકેટની જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૮૯. સંયુક્તપ્રાંતના ૧૩૭. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૨૨૨+૨૭૨. મધ્યહિંદના ૩૮૦ અને ૧ વિકેટે ૫૫. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૩૫૧. મધ્યપ્રાંત અને વરાડના ૧૨૧+૧૨૩. એક ઇનિંગ્ઝ અને ૧૦૭ રનની જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોએ ૬ વિકેટે ૨૧૧ રન કરી દાવ પડતો મૂક્યો. કૂચબિહારની ટીમના ૨ વિકેટે ૧૦૧. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૩૦૮ અને ૧ વિકેટે ૧૩. બંગાળ અને આસામના ૧૩૬+૧૮૪. ૯ વિકેટની જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૯૯ તથા ૨ વિકેટે ૮૦. અખિલ હિંદના ૪૮+૧૨૭. ૮ વિકેટની જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૩૪૦. દક્ષિણ પંજાબના ૧૬૩+૧૧૫. એક ઈનિંગ્ઝ અને ૬૨ રનની હાર.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૧૬૬+૨૧૬ અખિલ હિંદના ૧૪૯+૩૦૧. ૬૮ રનની હાર

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૪૮૪. પતિયાળાના ૩૫૨ તથા ૩ વિકેટે ૭૭. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૨૬૮ દિલ્હી ક્રિકેટ-ક્લબના ૧૬૭ તથા ૬ વિકેટે ૮૧. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૧૪૪+૧૫૪ નવાબ મોઈનુદ્દૌલાહની ટીમે ૫ વિકેટે ૪૧૩ રન કરી દાવ મૂક્યો. એક વિકેટને ૧૧૫ રનની હાર

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૪૭ તથા ૯ વિકેટે ૨૬૨. મદ્રાસના ૧૪૨+૧૬૫. એક વિકેટની જીત.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૧૬૨+૧૦૭ અખિલ હિંદના ૧૮૯+૧૧૩. ૩૩ રનની હાર.

ઑસ્ટ્રેલિયનોના ૩૯૨. મહિસુર ટીમના ૨૧૬ તથા ૩ વિકેટે ૧૨૭. ડ્રૉ.

ઑસ્ટ્રેલિયનોની સદી (Century)

વેન્ડલ બિલ ઑલ-સિલોન સામે	૧૦૧
સી. જે. મેકકાર્ટને જામનગર સામે	૧૦૬
જે. એસ. રાઇડર ગુજરાત સામે	૧૩૯ (નૉટઆઉટ)
જે. એસ. રાઇડર મહારાષ્ટ્ર સામે	૧૦૧ (નૉટ આઉટ)
વેન્ડલ બિલ મુંબઇ સામે	૧૦૭
એફ. બ્રાયન્ટ મુંબઇ સામે	૧૫૫
જે. એસ. રાઇડર અખિલ હિંદ સામે	૧૦૪
આર. ટી. મૉરિસ્બિ મધ્યપ્રાંત અને વરાડ સામે	૧૧૯
જે. એસ. રાઇડર દક્ષિણ પંજાબ સામે	૧૧૫
વેન્ડલ બિલ પતિયાળા સામે	૧૧૮
આર. ટી. મૉરિસ્બિ પતિયાળા સામે	૧૪૪

ઑસ્ટ્રેલિયનોની વિરુદ્ધમાં સદી (Century)

એમ. એમ. નાયડુ (મહારાષ્ટ્ર)	૧૨૪
એલ. પી. જાઈ (મુંબઇ)	૧૧૫
જે. એન. ભાયા (મધ્યહિંદ)	૧૦૬
એસ. વઝીરઅલી (પતિયાળા)	૧૩૨
એલ. અમરનાથ (મોઇનુદ્દૌલાહની ટીમ)	૧૪૪

અખિલ હિંદ એમેચ્યોર બિલિયર્ડ ચેમ્પિયન્સ

૧૯૩૧	એમ. એમ. બેગ	૧૯૩૪	મૉ. યાસિન
૧૯૩૨	પી. ડેબ	૧૯૩૫	પી. ડેબ
૧૯૩૩	એસ. મીડ	૧૯૩૬	પી. ડેબ
૧૯૩૭	એમ. એમ. બેગ		

અખિલ હિંદ પ્રોફેશનલ બિલિયર્ડ ચેમ્પિયન્સ

૧૯૩૪	માર્ક ઇલિઆસ	૧૯૩૬	ઈ. મન્ક.
૧૯૩૫	માર્ક ઇલિઆસ	૧૯૩૭	શેખ પંચુ

અખિલ હિંદ બેડમિન્ટન

૧૯૩૫	વી. મડગાવકર (મુંબઈ)
૧૯૩૬	જી. લુઈ (લાહોર)

અખિલ હિંદ લેડીઝ બેડમિન્ટન

૧૯૩૬	મિસ બોલંડ (સિંગલ)
૧૯૩૬	મિસ બોલંડ અને મિસ ક્રેમેરોન (ડબલ્સ)
૧૯૩૭	મિસ પર્લ ગોસ (સિંગલ)

અખિલ હિંદ વજન ઉપાડનારા ચેમ્પિયન્સ

૧૯૩૪	અમરદત્ત (બંગાળ)
૧૯૩૫	ઓ વીક (બર્મા)
૧૯૩૬	ઓ વીક (બર્મા) કુલ ૬૯૦ રતલ
૧૯૩૭	ગ્નાનદત્ત (બંગાળ) ૬૫૩ રતલ

અખિલ હિંદ ૩૦ માઇલ તરવાની હરીફાઇ

(જગતમાં લાંબામાં લાંબુ તરવાની હરીફાઇ)

૧૯૨૫	જી. રોય	૧૯૩૩	હરીફાઈ બંધ હતી
૧૯૨૬	જી. રોય	૧૯૩૪	એન. પી. ઘોનુક
૧૯૨૭	જે. સી. ચેટરજી	૧૯૩૫	આર. મુકરજી (બનારસ) ૫ ક. ૪૧ મિ.
૧૯૨૮	જે. સી. ચેટરજી		
૧૯૨૯	એન. સી. મલિક	૧૯૩૬	એન. સી. મલિક ૪ ક. ૩૯ મિ.
૧૯૩૦	એન. સી. મલિક		
૧૯૩૧	એસ. કે. ઘોષ	૧૯૩૭	એસ. કે. કુન્દુ ૪ ક. ૫૫ મિ. ૫ સેકંડ
૧૯૩૨	એસ. કે. ઘોષ		

ચતુરંગી ક્રિકેટ

૧૯૩૬મા મુબઈ ખાતે રમાયેલી ચતુરગી ક્રિકેટ ટૂર્નામેન્ટમાં હિદુઓ છઠ્ઠીવાર–સૌથી વધારે વાર–વિજેતા થયા છે ૧૯૧૯ મા પ્રથમવાર વિજેતા થયા પછી તેમણે ૧૯૨૩, ૨૫, ૨૬, અને ૨૯મા તે માન મેળવ્યુ હતુ આ કોમી મેચોની શરૂઆત ૧૮૯૨મા થઈ હતી મુબઈના ગવર્નર લોર્ડ હેરિસે આની શરૂઆત કરી હતી. ૧૯૦૬ સુધી આ મેચ ફક્ત યુરોપિયનો અને પારસીઓ વચ્ચે રમાતી ત્યારપછી તે દ્વિરગીમાથી ત્રિરંગી બની અને હિદુઓને તેમા સ્થાન મળ્યુ ૧૯૧૨ મા તે ચતુરગી બની ત્યારપછીના પચીસ વર્ષમા તે એકવીસ વાર રમાઈ ચૂકી છે દેશભરના નાજુક આંદોલનો જ્યારે સર્વને સ્પર્શી ચૂકર્યા હતા ત્યારે આ મેચ પણ ૧૯૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩ એમ ચાર વર્ષ સુધી ખોરબે પડી હતી આ ચતુરગીએ સારામા સારા ખેલાડીઓ જન્માવ્યા છે, જેમાના ઘણા આજે હિદભરમા અને પરદેશમા સુવિખ્યાત છે.

સર ઇબ્રાહિમ રહિમતુલ્લાના પ્રયાસથી ૧૯૧૨ મા મુસ્લિમો દાખલ થયા અને આ રમત ચતુરગી બની ત્યારથી તે આજ સુધીના વિજેતાઓની વર્ગણી આ નીચે આપી છે

ચતુરંગી ક્રિકેટના વિજેતા

૧૯૧૨	પારસીઓ	૧૯૨૩	હિદુઓ
૧૯૧૩	ડ્રો	૧૯૨૪	મુસ્લિમો
૧૯૧૪	વરસાદથી અનોફ્રસ	૧૯૨૫	હિદુઓ
૧૯૧૫	યુરોપિયનો	૧૯૨૬	,,
૧૯૧૬	ડ્રો	૧૯૨૭	યુરોપિયનો
૧૯૧૭	ડ્રો	૧૯૨૮	પારસીઓ
૧૯૧૮	યુરોપિયનો	૧૯૨૯	હિદુઓ
૧૯૧૯	હિદુઓ	૧૯૩૦ થી	૧૯૩૩ બધ રહેલી
૧૯૨૦	ડ્રો	૧૯૩૪	મુસ્લિમો
૧૯૨૧	યુરોપિયનો	૧૯૩૫	,,
૧૯૨૨	પારસીઓ	૧૯૩૬	હિદુઓ

ક્રિકેટ-રેકર્ડ

પ્રથમ વર્ગ

વ્યક્તિગત ફાળો : ૧૯૨૯ના જાન્યુઆરીમાં બ્રેડમેન ૪૫૨ રન કરી 'નોટ આઉટ' રહ્યો.

વધારેમાં વધારે ઈનિંગ્ઝ : ૧૯૨૬માં વિક્ટોરિયા અને ન્યુ સાઉથ વેલ્સ વચ્ચે ૧૧૦૭

પહેલી વિકેટની ભાગીદારી : ૧૯૩૨માં ઇમેક્સ સામે સટક્લિફ અને હોમ્સ. ૫૫૫ રન.

ત્રીજી વિકેટની ભાગીદારી : ૧૯૩૪માં એમ. સી. સી. સામે ૪૭૩ રન પોન્સફર્ડ (૨૮૧ નોટ આઉટ) અને મેકબ (૧૯૨)

વધારેમાં વધારે 'ટેસ્ટ-સ્કોર' : ૧૯૩૩માં ઑકલંડમાં ઇગ્લંડ અને ન્યુઝીલંડની વચ્ચે હેમન્ડ (ઇગ્લંડ) ૩૩૬ દડાના ફટકા મારીને નોટ આઉટ રહ્યો.

ટેસ્ટ-મેચ રેકર્ડ

વધારેમાં વધારે ઑસ્ટ્રેલિયન ઈનિંગ્ઝ : ૬ વિકેટે દાવ મૂકી દેતાં ૭૨૯. ૧૯૩૦માં લૉર્ડ્ઝમાં.

વધારેમાં વધારે ઇંગ્લિશ ઇનિંગ્ઝ : ૫૭૬, કેનિંગ્ટન ઑવલ ૧૮૯૯

ઓછામાં ઓછી ઑસ્ટ્રેલિયન ઇનિંગ્ઝ : ૩૬ એજ્બેસ્ટન ૧૯૦૨

ઓછામાં ઓછી ઇંગ્લિશ ઈનિંગ્ઝ : ૫૩ લૉર્ડ્ઝ ૧૮૮૮

ઑસ્ટ્રેલિયનમાં સૌથી વધારે રન કરનાર : ડી. જી. બ્રેડમેન ૩૩૪. લીડ્ઝ ૧૯૩૦

ઈંગ્લંડમાં સૌથી વધારે રન કરનાર : સી. પી. મીડ ૧૮૨. ઓવલ ૧૯૨૧

ઈંગ્લાંડમાં સારામાં સારી ભાગીદારી : હોબ્સ અને રોડ્સ ૩૨૩. મેલ્બોર્ન ૧૯૧૧-૧૨

વધારેમાં વધારે કુલ રન : ૨૯ વિકેટે ૧૬૦૧ લોર્ડ્ઝ ૧૯૩૦

ઓછામાં ઓછા કુલ રન. ૪૦ વિકેટે ૨૯૧ લોર્ડ્ઝ ૧૮૮૮

વ્યક્તિગત વધારેમાં વધારે રન

૪૫૨ નોટ આઉટ, ડી. જી. બ્રેડમેન ૧૯૨૯-૩૦
૪૩૭ ડબલ્યુ એચ. પોન્સફર્ડ ૧૯૨૭-૨૮

વધારેમાં વધારે કુલ રન

૧૧૦૭ વિકટોરિયા વિરુદ્ધ ન્યુ સાઉથવેલ્સ ૧૯૨૬-૨૭
૧૦૫૯ વિક્ટોરિયા વિરુદ્ધ ટાસ્મેનિયા ૧૯૨૨-૨૩

પહેલી વિકેટની ભાગીદારી.

૫૫૫ સટક્લિફ (૩૧૩) અને હોમ્સ (૨૨૪) ૧૯૩૨

બીજી વિકેટની ભાગીદારી.

૪૫૧ બ્રેડમેન અને ડબલ્યુ એચ. પોન્સફર્ડ ૧૯૩૪

રમતમાં જગતનો રેકર્ડ

રમત	વિજેતા	સમય
૧૦૦ મીટર દોડવાની શરત* (૧૦૯વાર ૧ફૂ ૧૦ ઈંચ)	ઈ ટોલન (યુનાઈટેડસ્ટેટ્સ)	૧૦૩/૧૦ સેકન્ડ
૨૦૦ મીટર દોડવાની શરત* (૨૧૮વાર ૨ફૂટ ૨ઈં)	,, ,,	૨૧૨/૧૦ ,,
૪૦૦ મીટર દોડવાની શરત* (૪૩૭વાર ૧ફૂ ૪ઈંચ)	બ્લ્યુ કાર (યુનાઈટેડસ્ટેટ્સ,)	૪૬૨/૧૦ ,,
૫૦૦ મીટર	એન ઇસ્ટમેન (યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ)	૧ મિ ૨૪/૫ સે

૪૦૦ મીટર રૈલે*		
(૪×૧૦૦)	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૪૦ સેકન્ડ
૧૬૦૦ મીટર રૈલે*		
(૪×૪૦૦)	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૩મિ ૮ ૧/૧૦ સે.
૮૦૦ મીટર દોડવાની શરત*		
(૮૭૪વા. ૨ફી. ૮ ૩/૪ઈ.)	ટિ. હેમ્પ્સન (ગ્રેટબ્રિટન)	૧મિ ૪૯ ૪/૫ સે.
૧૫૦૦ મીટર દોડવાની શરત*		
(૧૬૪૦વા. ૧ફૂ. ૪ ૩/૪ઇ)	એલ. બેકલિ (ઇટલિ)	૩ મિ. ૫૧ ૧/૫ સે.
૫૦૦૦ મીટર દોડવાની શરત	એલ. લેહ્ટિનન (ફિન્લેન્ડ)	મિ. સે.
(૩મા. ૧૮૮વા. ૮ ૧/૨ઇ.)	નુર્મિ (ફિન્લેન્ડ)	૧૪—૩૧ ૧/૫
	બન્નેનો સરખો સમય	
૧૦૦૦૦ મીટર દોડવાની શરત*		મિ. સે.
(૬મા. ૩૭૬વા. ૧ફૂ. ૨ ૧/૪ઇ)	જે. કુસોસિન્સ્કિ (પોલંડ)	૩૦—૧૧ ૨/૫
મેરેથોન	એચ. ડબલ્યુ. પેઇન	
(૨૬મા. ૩૮૫વા.)	(ગ્રેટબ્રિટન)	૨ક. ૩૦મિ. ૫૭ ૩/૫ સે.
૫૦૦૦૦ મીટર ચાલવાની શરત	ટિ. ડબલ્યુ. ગ્રીન	
(૩૧મા. ૧૨૦વાર)	(ગ્રેટબ્રિટન)	૪ક. ૧૦મિ. ૧૦સે.
૪૦૦ મીટર હર્ડલ્સ	ગ્લેન હાર્ડિન	
(૪૩૭વા. ૧ફૂ. ૪ ૩/૪ઇ.)	(યુનાઇટેડ સ્ટેટ)	૫૦ ૬/૧૦ સે.
૧૧૦ મીટર હર્ડલ્સ	એસ. સેલિંગ (યુ. સ્ટે)	
(૧૧૯વા. ૨ ફી. ૯ઇ)	(આગલા રેકર્ડ જેટલો)	૧૪ ૩/૫ સે.
૧૬૦૦ મીટર રિલે*	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૩મિ. ૮ ૧/૫ સે.
હાઈ જમ્પ	ડબલ્યુ. માર્ટિ (યુ. સ્ટે)	૬ફી. ૯ ૧/૪ઇ.
લોંગ જમ્પ	સી. નામ્બુ (જાપાન)	૨૬ફી. ૨ ૧/૪ઇ.
હોપ સ્ટેપ જમ્પ	સી. નામ્બુ (જાપાન)	૫૧ફી. ૭ઇ.
પોલ વોલ્ટ	ડબલ્યુ. ગાર્બર (યુ. સ્ટે)	૧૪ ફી. ૪ ૩/૮ ઇ.
વેઇટ*(વજન)	એલ. સેક્સ્ટન (યુ. સ્ટે)	૫૨ ફી. ૬ ૩/૧૬ ઇ.
ડિસ્કસ	એચ. એન્ડરસન (સ્વીડન)	૧૭૧ ફી. ૧૧ ૩/૪ ઇ.
જેવેલિન	એમ જાર્વિનન (ફિન્લેન્ડ)	૨૪૯ ફી. ૮ ઇ.

ગ્રોઇગ ધી હેમર	પી. ગયન (યુ. સ્ટે)	૧૮૯ ફી.–૬½ ઇ.
ડીસ્કસ	એચ. શીવર્ટ (જર્મની)	૮,૭૯૦,૪૬ પોઇ
પુટીંગ ધ શોટ	જે. ટોરેન્સ (યુ. સ્ટે.)	૫૭ ફી–૧ ઇ.
એક માઇલ દોડવાની શરત	કનિંગહામ (યુ. સ્ટે)	૪ મિ–૬½ સે
બે માઇલ ,, ,,	હિર્ક (ફિનલેન્ડ)	૮ મિ.–૫૭½ સે.
ત્રણ ,, ,, ,,	,, ,,	૧૪ મિ –૧૧½ સે.
ચાર ,, ,, ,,	,, ,,	૧૯ મિ –૧૫½ સે.
દશ ,, ,, ,,	પિ નુર્મિ (૧૯૨૮)	૫૦ મિ –૧૫ સે.
૧૦૦ વાર દોડવાની શરત	જે. ઓવેન્સ (યુ સ્ટે)	૯½ સે.
૨૦૦ વાર ,, ,,	સી. ડબલ્યુ પેડક (યુ સ્ટે)	૧૯ સે.
અર્ધો માઇલ ,, ,,	ટો. એ. પેલ્ટઝર (ઇંગ્લંડ)	૧ મિ –૫૧½ સે
૨૫ માઇલ ,, ,,	એમ ફેનેતિ (ઇટલિ)	૨૬. ૨૬મિ ૧૦⅘સે.

* આ રેકર્ડ ઓલિમ્પિક રમતોમાં થયા છે

તરવાના રેકર્ડ

પુરુષો

વાર અથવા મિટર	નામ	દેશ	મિ. સે.	સ્થળ
૧૦૦ વાર	જે. વીસ્મુલર	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૦–૫૧	એનિઆર્બર
૧૦૦ મિટર	પી. ફિક	,, ,,	૦–૫૬ ૪	
૨૦૦ વાર	જે. વીસ્મુલર	,, ,,	૨—૯	એનિઆર્બર
૩૦૦ મિ	જે. આર ગિલ્હુના	,, ,,	૩–૨૫ ૪	ડિટ્રોઇટ
૨૫૦ વાર	જે મેડિકા	યુનાઇટેડસ્ટેટસ	૩–૭⅘	ચિકાગો
૪૪૦ વાર	જે આર. ગિલ્હુના	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૪–૪૮ ૬	ડિટ્રોઇટ
૫૦૦ વાર	જે મેડિકા	,, ,,	૫–૨૬ ૬	ડિટ્રોઇટ
૮૦૦ વાર	સી ફ્રેમ	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૧૦–૨૦⅘	લોંગબીચ
૮૮૦ વાર	જે મેડિકા	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૧૦–૧૫	ચિકાગો
૧૦૦૦ વાર	આર્નબોર્ગ	સ્વિડન	૧૧–૫૫⅘	સિડનિ
૧૦૦૦ મિ	ગી. મેકિનો	જાપાન	૧૦–૫૪⅖	લોસએન્જિલ્સ

વાર અથવા

મિટર	નામ	દેશ	મિ. સે,	સ્થળ
૧૫૦૦ મિ.	આર્નબોર્ગ	સ્વિડન	૧૯—૭ ૨/૫	બોલોગ્ના
૧ માઇલ	,, ,,	,,	૨૧—૬ ૪/૫	ઓસ્ટ્રેલિયા
૮૦૦ મિટર રેલે		જાપાન	૮-૫૧·૫	

બ્રેસ્ટ સ્ટ્રોક

૧૦૦ મિ.	જે. કાર્ટોનેટ	ફ્રાન્સ	૧-૧૩ ૬/૧૦	,પારિસ
૨૦૦ વાર	ડબ્લ્યુ. સ્પેન્સ	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૨-૨૫ ૬/૧૦	ન્યુયોર્ક
૨૦૦ મિ.	ઇ. સિટાસ	જર્મની	૨-૪૨ ૪/૧૦	ચિકાગો
૪૦૦ મિ.	ઈ. રેઇડમેકર	જર્મની	૫-૫૦ ૨/૧૦	ન્યુહેવન
૫૦૦ મિ.	રિ. રિંગોલ્ટ	ફિન્લેન્ડ	૭-૩૬ ૬/૧૦	હેલ્સિન્કિ

બેકસ્ટ્રોક

૧૦૦ મિ.	જી. ગોજક	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૧—૮ ૨/૫	આમ્સ્ટર્ડામ
૧૫૦ વાર	,, ,,	,, ,,	૧-૩૭ ૪/૧૦	ન્યુહેવન
૨૦૦ મિ.	,, ,,	,, ,,	૨-૩૨ ૧/૫	ન્યુહેવન
૪૦૦ મિ.	તોશિયો ઇરિયે	જાપાન	૫-૪૨	

ત્રાઓ (ફ્રી સ્ટાઇલ)

૧૦૦ વાર	ડબ્લ્યુ. વેનડિકન	ડચ	૦-૫૯ ૪/૫	
૧૦૦ મિ.	,, ,,	,,	૧—૬ ૬/૧૦	બોસ્ટન
૧૫૦ વાર	,, ,,	,,	૧—૩૮	સિટલ
૨૦૦ મિ.	,, ,,	,,	૩-૩૪ ૬/૧૦	સેંટ ઓગસ્ટાઇન
૨૦૦ વાર	,, ,,	,,	૨-૩૪ ૬/૧૦	સિટલ
૩૦૦ વાર	,, ,,	,,	૩-૩૯	સિટલ
૩૦૦ મિ.	,, ,,	,,	૩-૩૯ ૧/૧૦	સિટલ
૪૦૦ મિ.	,, ,,	,,	૫-૨૮ ૧/૧૦	લોસ એન્જિલિસ
૮૮૦ વાર	એચ. માડિસન	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૧૧-૪૧ ૨/૧૦	
૧ મા.	,, ,,	,,	૨૪-૩૪ ૧/૧૦	

વાર અથવા મિટર	નામ	દેશ	મિ. સે.	સ્થળ
૧૦૦૦ વાર	એચ. માડિસન	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	૧૩–૨૩ ૬/૧૦	ન્યુયોર્ક
૧૦૦૦ મિ	,, ,,	,,	૧૪–૪૪ ૬/૧૦	,,
૧૫૦૦ મિ	,, ,,	,,	૨૩–૧૭ ૨/૧૦	,,
૧૭૬૦ વાર (૧ માઇલ)	,, ,,	,,	૨૪–૭૪ ૬/૧૦	લોગ બીચ
૪×૧૦૦ મિટર રિલે	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ	,,	૪–૩૮	લોસ એન્જિલિસ

ફ્રી સ્ટાઇલ

૧ માઇલ જેક મેડિન યુનાઇટેડ સ્ટેટસ ૨૦ મિ. ૫૭ સે.

બ્રેસ્ટ સ્ટ્રોક

૧૦૦ મિટર	મિસ એચ હોલઝનર	જર્મની	૧–૨૪ ૫	સ્ટોકહોમ
૨૦૦ વાર	જી. ગેનેન્જર	જર્મની	૨–૪૪ ૯	કોપનહેગન
૪૦૦ મિટર	મિસ જે ડેરસીન	હોલંડ	૬–૩૮ ૮/૧૦	આમ્સ્ટર્ડામ
૫૦૦ મીટર	એમ મી વોસ્ટનહોમ	ગ્રેટ બ્રિટન	૮–૨૩ ૬/૧૦	માન્ચેસ્ટર

બેક સ્ટ્રોક

૧૦૦ મિટર	મિસ હોમ	સ્ટોકહોમ	૧–૧૮ ૨/૧૦	જોન્સમીચ
૨૦૦ મિટર	આર વાસ્તનબુક	હોલંડ	૨–૪૯ ૬	વેલેસિ
૪૦૦ મિટર	,, ,		૬–૫	વેનેસિ

સ્ત્રીઓના રેકર્ડ

હાઇ જમ્પ+	જીન શિલે (યુ સ્ટે)	૫ ફી. ૫ ૩/૪ ઇં.
લોગ જમ્પ	કે હિટામિ	૧૯ ફી ૧૧ ૧/૪ ઇ
૧૦૦ મિટર તરવાનું (ફ્રીસ્ટાઇલ)	ડેનુન્ડન (હોલંડ)	૧ મિ ૭ ૬/૧૦ સે. ,
૧૦૦ મિટર દોડવાની	સ્ટેના વૉલ્શ (પોલંડ)	૧૧ ૯/૧૦ સે.

શન્ત

ડીસ્કસ થ્રો+	લિલિયન કોપલેન્ડ (યુ. સ્ટે)	૧૩૩ ફી ૧ ઇ.
જેવેલિન થ્રો+	મિલ્ડ્રિડ ડિડ્રિકસન (યુ. સ્ટે)	૧૮૪ ફી. ૪ ઇ.
૧૦૦ વાર તરવાનું	હેલનમેડીસન (યુ. સ્ટે)	૫૯⅘ સે.
૪૦૦ વાર	,,	,, ૧૯૩૧ ૫ મિ. ૩૪⅘
એક માઈલ	પી. ડેવર (કેનેડા)	૨૩ મિ. ૩૨⅘ સે.
૮૦ મિટર હર્ડલ્સ+	મિસ ડિડ્રિક્સન (યુ. સ્ટે)	૧૧⁷⁄₁₀ સે.
૪૦૦ મિટર રિલે (૪×૧૦૦)	યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)	૪૭ સેકંડ
૨૦૦ મિટર દોડવાની શરત	સ્ટેલા વોલ્શ	૨૬ સેકંડ (૧૯૩૪)

ફૂટ બોલ–હિંદી વિરુદ્ધ યુરોપિયનો

૧૯૨૦	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૪–૧
૧૯૨૧	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૧–૦
૧૯૨૨	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૧–૦
૧૯૨૩	,, ,, ,,	૨–૧
૧૯૨૪	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૩–૧
૧૯૨૫	,, ,, ,, ,,	૨–૦
૧૯૨૬	,, ,, ,, ,,	૨–૦
૧૯૨૭*	,, ,, ,, ,,	૨–૦
૧૯૨૭	,, ,, ,, ,,	૧–૦
૧૯૨૮	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૨–૦
૧૯૨૯	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૩–૦
૧૯૩૦	મેચ રમાયો નહિ	
૧૯૩૧	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૩–૦
૧૯૩૨	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૫–૦
૧૯૩૩	હિંદીઓએ યુરોપિયનો હરાવ્યા	૨–૧

+આ બધા રેકર્ડ ૧૯૩૨ની ઓલિમ્પિક રમતો વખતે કરવામાં આવ્યા હતા.
*૧૯૨૭નો બીજો મેચ ભૂકંપ-ફંડ ની મદદ માટે રમવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૩૪	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૪–૦
૧૯૩૫	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા.	૨–૦
૧૯૩૫+	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૩–૧
૧૯૩૬	હિંદીઓ અને યુરોપિયન વચ્ચે ડ્રૉ	૩–૩
૧૯૩૭	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૧–૦

ડરબીની શરત

(૧ માઈલ ૪ ફર્લાંગ ૨૯ વાર)

૧૯૨૭	કોલબોય	૧૯૩૨	એપ્રિલ ધી ફિફ્થ
૧૯૨૮	ફેલ્સ્ટેડ	૧૯૩૩	હિપેરિઅન
૧૯૨૯	ટ્રિગો	૧૯૩૪	વિન્ડસર લેડ
૧૯૩૦	બ્લેન્હિમ	૧૯૩૫	બહરામ
૧૯૩૧	કેમેરોમિયન	૧૯૩૬	મહમુદ
		૧૯૩૭	મિડ ડે સન

અખિલ હિંદ રેકર્ડ

૭ માઈલ દોડવાની શરત	બાબુરામ (લાહોર)	૩૩ મિ. ૪૧ ૪/૫ સે.
હૉપ–સ્ટેપ–જમ્પ	મહેરચંદ (પંજાબ)	૪૬ ફી. ૧૦ ૩/૪ ઇં.
પોલ વૉલ્ટ	અબ્દુલશરીખાન (પંજાબ)	૧૨ ફી. ૩ ૫/૮ ઇં
હેમર થ્રો	એ. ડ્રમન્ડ (પંજાબ)	૧૨૮ ફી. ૧ ૩/૪ ઇં.
લૉંગ જમ્પ	નિરંજનસિંગ (પંજાબ) (૧૯૩૪)	૨૨ ફી. ૧૦ ૧/૪ ઇં
હાઈ જમ્પ	દિલબાગસિંગ (પંજાબ)	૬ ફી. ૩/૪ ઇં.
નોનસ્ટોપ કલબ સ્વિન્ગિંગ	અલિહુસેન શિકારી	૬૩ ૧/૨ કલાક
નોનસ્ટોપ સ્વિમિંગ	આર. ચેટરજી (અલ્લાહાબાદ)	૮૮ ક. ૧૨ મિ.
૪૪૦ વાર (ફ્રી સ્ટાઈલ)	એમ. ઑગન	૬ મિ. ૪૧ ૪/૫ સે.
૨૨૦ વાર તરવાનું	એ. કુન્સ	૩ મિ. ૩૫ ૪/૫ સે.
૧૦૦ વાર તરવાનું એકરટ્રોક	બક્ષી રણવીર	૧. મિ ૨૫ ૩/૫ સે.

+શાહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ રજતમહોત્સવ-ફંડની મદદમાં.

ડીસ્કસ થ્રો+	ક્લિયન કાપનેન્ડ (યુ સ્ટે)	૧૩૩ ફી ૧ ઇ.	
જેવેલિન થ્રો+	મિલ્ડ્રિડ ડિડ્રિક્સન (યુ સ્ટે)	૧૮૪ ફી. ૪ ઇ	
૧૦૦ વાર તરવાનુ	ડેનુન્ડન	(ડચ)	૫૯⅘ સે.
૪૦૦ વાર	,,	,, ૧૯૩૧	૫ મિ. ૩૯⅘
એક માઈલ	પી ડેવર	(કેનેડા)	૨૩ મિ ૩૭⅘ સે.
૮૦ મિટર હર્ડલ્સ+	મિસ ડિડ્રિક્સન (યુ સ્ટે)		૧૧⅗ સે
૪૦૦ મિટર રિલે (૪×૧૦૦)	યુનાઇટેડ સ્ટેટસ (અમેરિકા)		૪૭ સેકંડ
૨૦૦ મિટર દોડવાની			
	સ્ટેલા વોલ્શ		૨૬ સેકંડ (૧૯૩૪)

ફૂટ બોલ–હિંદી વિરુદ્ધ યુરોપિયનો

૧૯૨૦	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૪–૧
૧૯૨૧	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૧–૦
૧૯૨૨	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૧–૦
૧૯૨૩	,, ,, ,,	૨–૧
૧૯૨૪	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૦–૧
૧૯૨૫	,, ,, ,, ,,	૨–૦
૧૯૨૬	,, ,, ,, ,,	૨–૦
૧૯૨૭*	,, ,, ,, ,,	૨–૦
૧૯૨૭	,, ,, ,, ,	૧–૦
૧૯૨૮	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૨–૦
૧૯૨૯	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૩–૦
૧૯૩૦	મેચ રમાયો નહિ	
૧૯૩૧	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૩–૦
૧૯૩૨	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૫–૦
૧૯૩૩	હિંદીઓએ યુરોપિયનો હરાવ્યા	૨–૧

+આ બધા રેકર્ડ ૧૯૩૨ની ઓલિમ્પિક રમતો વખતે કરવામા આવ્યા હતા.

*૧૯૨૭નો બીજો મેચ અસુનોય–સ્મારક–ફંડની મદદ માટે રમવામા આવ્યો હતો

૧૯૩૪	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા	૪–૦
૧૯૩૫	યુરોપિયનોએ હિંદીઓને હરાવ્યા.	૭–૦
૧૯૩૫+	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૩–૧
૧૯૩૬	હિંદીઓ અને યુરોપિયન વચ્ચે ડ્રૉ	૩–૩
૧૯૩૭	હિંદીઓએ યુરોપિયનોને હરાવ્યા	૧–૦

ડરબીની શરત

(૧ માઈલ ૪ ફર્લાંગ ૨૯ વાર)

૧૯૨૭	કોલમોય	૧૯૩૨	એપ્રિલ ધી ફિફ્થ
૧૯૨૮	ફેરસ્ટેડ	૧૯૩૩	હિપેન્ચિઅન
૧૯૨૯	ટ્રિગો	૧૯૩૪	વિન્ડસર લેડ
૧૯૩૦	બ્લેન્હિમ	૧૯૩૫	બહરામ
૧૯૩૧	કેમેરોનિયન	૧૯૩૬	મહમુદ
	૧૯૩૭	મિડ ડે સન	

અખિલ હિંદ રેકર્ડ

૭ માઈલ દોડવાની શરત	બાબુરામ (લાહોર)	૩૩ મિ ૪૧$\frac{4}{5}$ સે.
હૉપ–સ્ટેપ–જમ્પ	મહેરચંદ (પંજાબ)	૪૬ ફી ૧૦$\frac{1}{2}$ ઈ
પોલ વૉલ્ટ	અબ્દુલશરીખાન (પંજાબ)	૧૨ ફી ૩$\frac{1}{2}$ ઈ
હેમર થ્રો	એ ફ્રુમન્ડ (પંજાબ)	૧૨૮ ફી ૧$\frac{1}{2}$ ઈ
લોંગ જમ્પ	નિરંજનસિંગ (પંજાબ)(૧૯૩૪)	૨૨ ફી ૧૦$\frac{3}{4}$ ઈ
હાઈ જમ્પ	દિલબાગસિંગ (પંજાબ)	૬ ફી $\frac{1}{2}$ ઈ.
નોનસ્ટોપ કમ		
સ્વિમિંગ	અલિ સેન શિકારી	૬૩$\frac{1}{2}$ કલાક
નોનસ્ટોપ સ્વિમિંગ	આર ચેટરજી (અલ્લાહાબાદ)	૮૮ ક ૧૨ મિ.
૪૪૦ વાર (ફ્રી સ્ટાઈલ)	એમ ગ્રેગન	૬ મિ ૪૭$\frac{4}{5}$ સે.
૨૨૦ વાર તરવાનું	એ ડુન્મ	૩ મિ ૩૫$\frac{4}{5}$ સે.
૧૦૦ વાર તરવાનું		
કેરટ્રોક	બલી નસીર	૧ મિ ૨૫$\frac{2}{5}$ સે.

+શહેનશાહ પંચમ જ્યોર્જ રજતમહોત્સવ-ફંડની મદદમાં

મેક સ્ટેમેલિંગ	૧૯૩૦–૩૨	મેક્સ બેર	૧૯૩૪–૧૯૩૫
જેક શાર્કિ	૧૯૩૨–૩૩	જે. બ્રેડોક	૧૯૩૫–૧૯૩૭
પ્રાઇમો કાર્નેરા	૧૯૩૩–૩૪	જો લુઈ	૧૯૩૭—

ટેબલ-ટેનિસ (પિંગ-પૉંગ)

જગતના ચેમ્પિયન્સ

સિંગલ્સ

૧૯૨૭ : ચાર્લ જેકોબિ (હંગરિ)
૧૯૨૮ . ઝેડ મેક્લેવિચ્સ (હંગરી)
૧૯૨૯ ફ્રેડ પેરિ (ઇંગ્લંડ)
૧૯૩૦ . વી બાર્ના (હંગરી)
૧૯૩૧ . એમ ઝાબુડોસ (હંગરી)
૧૯૩૨–૩૫ વી. બાર્ના (હંગરી)
૧૯૩૬ એસ કોલર (ઝેકોસ્લોવેકિયા)

ટીમો

૧૯૨૭–૩૧ હંગરિ	૧૯૩૩–૩૫ હંગરિ
૧૯૩૨ ઝેકોસ્લોવેકિયા	૧૯૩૬ ઓસ્ટ્રિયા

ચેસ ચેમ્પિયન્સ

ઍફ એ ડી. ફિલિડર (ફ્રેંચ)	૧૭૪૫–૧૭૯૫
એલ સી એમ. દલા બુર્ડોને (ફ્રેંચ)	૧૮૩૪–૧૮૪૦
ઍ એ. એન્ડરસન (જર્મન)	૧૮૫૧–૧૮૫૮
પૉલ મર્ફિ (અમેરિકન)	૧૮૫૮–૧૮૬૩
ડબ્લ્યુ સ્ટિનિટ્ઝ (ઑસ્ટ્રિયન)	૧૮૬૬–૧૮૯૪
ઇમેન્યુઅલ લસ્કેર (જર્મન)	૧૮૯૪–૧૯૨૧
જે. આર. કેપાબ્લેન્કા (ક્યુબા)	૧૯૨૧–૧૯૨૭
અલેક્ઝાન્ડર એલેખિન (રશિયન)	૧૯૨૭–૧૯૩૪
અલેક્ઝાન્ડર એલેખિન (રશિયન)	૧૯૩૪–૧૯૩૫
મૅ. યુવે (ડચ)	૧૯૩૫

૧૯૩૬ના ઑલિમ્પિક રેકર્ડઝ

૧૦૦ મિટર—જે. ઓવેન્સ (યુ સ્ટે. અમે) ૧૦ ૩ સેકંડ (જગતના રેકર્ડની બરાબર)
૨૦૦ મિટર—જે. ઓવેન્સ (યુ સ્ટે અ) ૨૦ ૭ સેકંડ (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)
૪૦૦ મિટર—એ. એફ વિલિયમ્સ (યુ સ્ટે અ) ૪૬ ૫ સેકંડ
૮૦૦ મિટર—જે. વુડરફ (યુ સ્ટે અ.) ૧ મિ ૫૨ ૯ સેકંડ
૧૫૦૦ મિટર—જે ઈ. લવલૉક (ન્યુઝીલંડ) ૩ મિ. ૪૭ ૮ સે. (જગતનો રેકર્ડ)
૩૦૦૦ મિટર—સ્ટીપલ ચેઝ—વી ઇસો–હોલો (ફિન્લેન્ડ) ૯ મિ ૩ ૮ સે. (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)
૫૦૦૦ મિટર—જી હોક્ટ (ફિન્લેન્ડ) ૧૪ મિ ૨૨ ૨ સે (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)
૧૦,૦૦૦ મિટર—આઈ. સાલ્મિનેન (ફિન્લેન્ડ) ૩૦ મિ. ૧૫ ૪ સે
૧૧૦ મિટ—હર્ડલ્સ એફ ટાઉ સ (યુ સ્ટે. અ) ૧૪ ૨ સેકંડ
૪૦૦ મિટર—હર્ડલ્સ—જી હાર્ડિન (યુ સ્ટે. અ) ૫૨ ૪ સેકંડ
૪૦૦ મિટર—રિલે યુ સ્ટે અ (જે ઓવેન્સ, આર મેટકાફ, એફ. ડ્રેપર અને એફ વાઈકાફ) ૩૯ ૮ સેકંડ (જગતનો રેકર્ડ)
૧૬૦૦ મિટર—રિલે ગ્રેટબ્રિટન (એફ એફ. વોલ્ફ, જી એન. રેમ્પ્લીંગ, ડબલ્યુ રૉબર્ટસ અને એ જી કે બ્રાઉન) ૩ મિ ૯ સે.
મેરેથોન કે સોન (જાપાન) ૨ ક—૨૯ મિ ૧૯ ૨ સે.
૫૦ કીલોમીટર ચાલવાનુ એચ એચ વ્હિટલૉક (ગ્રેટબ્રિટન) ૪ ક ૩૦—મિ ૪૧ સે (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)
હાઈજમ્પ સી જહૉન્સન (યુ સ્ટે અ) ૨ ૦૩ મિટર (૬ ફી ૮ ઇ)
લૉંગજમ્પ જે ઓવન્સ (યુ સ્ટે અ) ૮ ૦૬ મિટર (૨૬ ફી ૫¼ ઇ) (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)
પોલવૉલ્ટ ઈ મેડોઝ (યુ સ્ટે અ) ૪ ૩૫ મિટર (૧૪ ફી ૩¼ ઇ આશરે) (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)
પુટીંગ ધી શાટ એચ વિલ્ક (જર્મની) ૧૬ ૨૦ મિટર (૫૩ ફી ૧¾ ઇ) (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)
થ્રોઇંગ ધી હેમર કે હીન (જર્મની) ૫૬ ૪૯ મિટર (૧૮૫ ફી ૪ ૯ ઇ) (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)

જેવલિન થ્રો	ઈ. વ્હાઇટર (પંજાબ)	૧૮૩ ફી. ૨ ૩/૪ ઈ.
શૉટ-પુટ	. ઝફર અહમદ (પંજાબ)	૪૩ ફી. ૬ ૩/૪ ઈ.
૪૪૦ વાર દોડવાની શરત	આનચંદ ભલ્લા (પંજાબ-૧૯૩૪)	૫૦ સેકંડ
એક માઇલ	ગનર હૅનિક	૪ મિ. ૩૧ સે.
૨૧૦ વાર હર્ડલ્સ	એમ. સટન (બંગાળા-૧૯૩૪)	૧૫ ૨/૧૦ સે.
ઑલ ઇન્ડિયા લીફ્ટિંગ વેઇટ	જે. દત્ત	
૧૦૦ વાર દોડવાની શરત	ઈ. વ્હાઇટસાઇડ (પંજાબ)	૯ ૬/૧૦ સે.
૪૪૦ વાર હર્ડલ્સ	અશગર (પંજાબ-૧૯૩૪)	૫૮ ૯/૧૦ સે.
૮૮૦ વાર દોડવાની શરત	જી. પી. ભલ્લા (બિહાર ઓરિસ્સા)	૧ મિ. ૫૯ ૪/૧૦ સે.
૨૨૦ વાર „ „	વ્હાઇટ સાઇડ ૧૯૩૬	
અર્ધો માઇલ ચાલવાની શરત		૦ ૨૨ ૧/૧૦
	ડી. દાસ (કલકત્તા)	૦ ૨૮ ૩/૫
ડિસ્કસ થ્રો	ગુરદત્તસિંગ (પતિયાળા)	૧૧૩ ફી. ૧ ૩/૪ ઈ.
૩ માઇલ ફાઇનલ	ચનનસિંગ (પંજાબ)	૧૫ મિ. ૩ સે.
૨૨૦ વાર (બ્રેસ્ટસ્ટ્રોક)	હૈદરઅલી (૧૯૩૭)	૩ મિ. ૨૩ સે.
૧૦૦ વાર (બૅકસ્ટ્રોક)	બક્ષી રણવીર (પંજાબ)	૧ મિ. ૨૫ ૪/૫ સે.

સ્ત્રીઓ

હાઇ જમ્પ	મિસ બેટ્રિ એડવર્ડ્ઝ (બંગાળા)		૪ફી. ૫ ઈ.
૧૦૦વાર દોડવાની શરત	મિસ ઇરિસ જેનિંગ્સ	„	૧૧ ૬/૧૦ સે.
જેવલિન થ્રો	બી. ટિસ્લિ	„	૭૮ફી. ૭ ઈ.
૮૬ વાર હર્ડલ્સ	બી. એડવર્ડ્ઝ	„	૧૩ ૩/૧૦ સે.

વાઇસરોય એરરેઇસ ટ્રૉફી

૧૯૩૨ રૉ. સ્મુલ (જિપ્સીમોથ)

૧૯૩૩ કૅપ્ટન રિલે (મોથ) ૬૯૯ માઇલ. દર કલાકે સરેરાશ ૧૧૫.૬ માઇલની ઝડપ.

૧૯૩૬ લેફ્. મિશ્રિચંદ (મોય) ૧૫૨૦ માઇલ દર કલાકે ૧૧૬.૫ માઇલની ઝડપ.

૧૯૩૭ શરત બંધ કરવામાં આવી. પરંતુ આખા વર્ષ દરમિયાન ઊડવાને સરસ રેકર્ડ કરનાર હિંદી પાઇલટ પી. ડી. શર્માને કપ આપવામાં આવ્યો.

આગાખાન કપ (હૉકી)

૧૯૩૪ મુંબઈ કસ્ટમ્સ ૧૯૩૬ મુંબઈ કસ્ટમ્સ
૧૯૩૫ ,, ,, ૧૯૩૬ લાહોર યંગ મેન્સ ક્રિશ્ચિયન એસોસીએશન

બોક્સિંગ ચેમ્પિયન્સ

ફ્લાઇવેઇટ	(૧૧૨ રતલ)	જે. બ્રાઉન	(ઇગ્લંડ)
બેન્ટમવેઇટ	(૧૧૮ ,,)	સિસ્ટો એસ્કોબાર	(મેક્સિકો)
ફેધરવેઇટ	(૧૨૬ ,,)	એચ. આર્મ સ્ટ્રોંગ	(યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા)
લાઇટવેઇટ	(૧૩૫ ,,)	લો એમ્બેર્સ	(યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા)
વેલ્ટરવેઇટ	(૧૪૭ ,,)	બાર્નિરોસ	(યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા)
મિડલવેઇટ	(૧૬૦ ,,)	ફ્રેડ સ્ટીલ	(ફ્રાન્સ)
લાઇટહેવીવેઇટ	(૧૭૫ ,,)	જ્હૉન લુઇ	(યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા)
હેવીવેઇટ	(૧૭૫ રતલથી વધારે)	જે. લુઈ.	(યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરિકા)

હેવીવેઇટ ચેમ્પિયન્સ

ટૉમ હિઅર	૧૮૪૧–૧૮૪૯	જ્હૉન એલ. સુલિવાન	૧૮૮૨–૧૮૯૨
યાંકિ સુલિવાન	૧૮૪૯–૧૮૫૩	જેમ્સ જે. કાર્બેટ	૧૮૯૨–૧૮૯૭
જ્હાન મોરિસિ	૧૮૫૩–૧૮૫૭	રૅાબર્ટ ફિટ્ઝસિમન્સ	૧૮૯૭–૧૮૯૯
જ્હૉન સી. હીનન	૧૮૫૭–૧૮૬૩	જેમ્સ જે. જેફ્રિઝ	૧૮૯૯–૧૯૦૫
જો કૉબર્ન	૧૮૬૩–૧૮૬૫	માર્વિન હાર્ટ	૧૯૦૫–૧૯૦૬
જેમ્સ કન	૧૮૬૫–૧૮૬૬	ટૉમિ બર્ન્સ	૧૯૦૬–૧૯૦૮
માઇક મેકકૂલ	૧૮૬૬–૧૮૬૯	જેક જ્હૉન્સન	૧૯૦૮–૧૯૧૫
ટૉમ એલન	૧૮૬૯–૧૮૭૬	જેસ વિલર્ડ	૧૯૧૫–૧૯૧૮
જો ગોસ	૧૮૭૬–૧૮૮૦	જેક ડેમ્પ્સિ	૧૯૧૯–૧૯૨૬
પૅડિ રિયન	૧૮૮૦–૧૮૮૨	જેને ટનિ	૧૯૨૬–૧૯૨૮

થ્રોઈંગ ધી ડિસ્કસ : ડૅ. કાર્પેન્ટર (યુ. સ્ટે. અ.) ૫૦.૪૮ મિટર (૧૬૫ ફી. ૭ ઇ. આશરે) (ઑલિમ્પિક રેકર્ડ)

થ્રોઈંગ ધી જેવેલિન : જી. સ્ટિક (જર્મની) ૭૧.૮૪ મિટર (લગભગ ૨૩૫ ફી. ૮૩/૪ ઇ.)

હૉપ, સ્ટેપ અને જમ્પ : એન. તાજીમા (જાપાન) ૧૬ મિ. (૫૨ ફી. ૫૩/૪ ઇ.) (જગતનો રેકર્ડ)

ડેકાથિયન : જી. મોરિસ (યુ. સ્ટે. અ.) ૭,૯૦૦ પોઇંટ્સ

તરવાનું

૧૦૦ મિટર ફ્રી સ્ટાઈલ : એફ. ઓસિક (હંગરિ) ૫૭.૬ સેકંડ

૧૦૦ મિટર બૅકસ્ટ્રોક : એ. કીફર (યુ. સ્ટે. અ.) ૧ મિ-૫.૯સે. (ઑલિમ્પિક રેકર્ડ)

૪૦૦ મિટર ફ્રીસ્ટાઈલ : જે. મેડિકા (યુ. સ્ટે. અ.) ૪ મિ. ૪૪.૫ સે. (ઑલિમ્પિક રેકર્ડ)

૨૦૦ મીટર બ્રેસ્ટ સ્ટ્રોક—ટી. હમૅારા (જાપાન) ૨ મિ. ૪૨.૫ સે. (ઑલિમ્પિક રેકર્ડ)

૧૫૦૦ મિટર ફ્રી સ્ટાઈલ : એન ટેરાડા (જાપાન) ૧૯ મિ. ૧૩.૭ સે.

૮૦૦ મિટર રિલે : જાપાન ૮ મિ. ૫૧.૫ સે. (જગતનો રેકર્ડ)

હાઈ બોર્ડ ડાઈવિંગ : એમ. વેઈનિ. (યુ. સ્ટે. અ)

સ્પ્રિંગબોર્ડ ડાઈવિંગ : ડિ. ડીગ્નર (યુ. સ્ટે. અ.)

વૉટર પોલો : જર્મની

બૉક્સિંગ (મુક્કા બાજી)

ફ્લાયવેઈટ : ઓ. કૅમેનોવાસ (આર્જેન્ટિના)

ફ્લાઈવેઈટ : ડબલ્યુ કૈઝર (જર્મની)

બેન્ટમવેઈટ : યુ. સર્ગો (ઈટલિ)

લાઈટવેઈટ : આર્ઈ. હરંગિ (હંગરી)

વેલ્ટરવેઈટ : એસ. સુવિયો (ફિન્લેન્ડ)

મિડલવેઈટ : જે. ડેસ્પો (ફ્રાન્સ)

લાઈટ હેવીવેઈટ : આર. મિશેલોટ (ફ્રાન્સ)

હેવીવેઈટ : એચ. રન્ગ (જર્મની)

મલ્લકુસ્તી

કેચ-એઝ-કેચ-કેન

ફેધરવેઈટ : કે. પિહલાજામાકી (ફિન્લૅન્ડ)
બેન્ટમવેઈટ : એલ. ઝમ્બોરી (હંગરી)
લાઈટવેઈટ : કે. કર્પાટિ (હંગરી)
વેલ્ટરવેઈટ : એફ. ડબલ્યુ. લુઇ (યુ. સ્ટે. અ)
મિડલવેઈટ : ઇ. પોઈલ્વે (ફ્રાન્સ)
લાઈટહેવીવેઈટ : કે. ફ્રિડેલ (સ્વીડન)
હેવીવેઈટ : કે. પાલુસલુ (એસ્ટોનિયા)

ગ્રેકો-રોમન

ફેધરવેઈટ : વાય. એર્કન (સ્વીડન)
બેન્ટમવેઈટ : એમ. લિરિંકઝ (હંગરિ)
લાઈટવેઈટ : એલ. કારકેલા (ફિન્લૅન્ડ)
વેલ્ટરવેઈટ : આર. સ્વેડબર્ગ (સ્વીડન)
મિડલવેઈટ : આઈ. જોહન્સ (સ્વીડન)
લાઈટ હેવીવેઈટ : એ. કેડિયર (સ્વીડન)
હેવીવેઈટ : કે. પાલુસલુ (એસ્ટોનિયા)

સાઇકલની શરત

૪,૦૦૦ મિટર પર્સ્યુટ : ફ્રાન્સ

૧,૦૦૦ મિટર ટાઈમ-ટ્રાયલ : એ. જી. વાન વિલેટ (હોલંડ) ૧ મિ. ૧૨ સે (ઓલિમ્પિક રેકર્ડ)

૨,૦૦૦ મિટર ટેન્ડેમ : જર્મની

૧૦૦ કીલોમિટર રસ્તાની શરત : આર. ચેપેન્ટિયર ૨ ક. ૩૩ મિ. ૫ સે. ફ્રાન્સની ટીમ.

બીજી રમતો

પોલો : આર્જેન્ટિના
હોકી : હિંદ

એસોસીએશન ફૂટબોલ : ઇટલિ
બાસ્કેટ બોલ : યુનાઇટેડ સ્ટેટસ (અમેરિકા)
હેન્ડ બોલ : જર્મની.
મોડર્ન પેન્ટથ્લોન : લેફ્ટેનન્ટ જી. હેન્ડ્રિક (જર્મની)

છેવટનું પરિણામ

બર્લિનની ઓલિમ્પિક રમતોમાં જુદા જુદા દેશોએ નીચે પ્રમાણે 'પોઈંટ' મેળવ્યાં છે. ત્રણ પોઈંટ સુવર્ણચંદ્રક, બે પોઇંટ રૂપાનો ચંદ્રક તથા એક પોઇંટ કાંસાનો ચંદ્રક મળે છે.

જર્મની	૧૮૧	નોર્વે	૧૧
યુ. સ્ટે. (અમેરિકા)	૧૨૪	ઇજિપ્ત	૧૦
ઇટલિ	૪૭	પોલંડ	૯
ફિન્લેન્ડ	૩૯	ડેન્માર્ક	૭
ફ્રાન્સ	૩૯	તુર્કસ્તાન	૪
હંગરિ	૩૭	હિંદ	૩
સ્વીડન	૩૭	ન્યુઝીલંડ	૩
જાપાન	૩૪	લેટવિયા	૩
હોલંડ	૩૩	મેક્સિકો	૩
ગ્રેટબ્રિટન	૨૯	યુગોસ્લેવિયા	૨
ઑસ્ટ્રિયા	૨૭	રુમાનિયા	૨
સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	૨૬	દક્ષિણ આફ્રિકા	૨
ઝેકોસ્લોવેકિયા	૧૯	બેલ્જિયમ	૨
કેનેડા	૧૪	આસ્ટ્રેલિયા	૧
આર્જેન્ટિના	૧૩	ફિલિપાઇન્સ	૧
એસ્ટોનિયા	૧૩	પોર્ટુગલ	૧

ઓલિમ્પિક હૉકી

૧૯૦૮ ગ્રેટબ્રિટન ૧૯૨૮—હિંદ
૧૯૨૦ ગ્રેટબ્રિટન ૧૯૩૨—હિંદ
૧૯૩૬ અખિલ હિંદ હૉકી ટીમે જર્મનીને ૮–૧થી હરાવી જીત મેળવી.

આધુનિક ઑલિમ્પિક રમતો ક્યાં ક્યાં રમાઇ ?

૧૮૯૬	આથેન્સ	૧૯૧૬	ક્યાયે નહિ
૧૯૦૦	પારિસ	૧૯૨૦	ઍન્ટવર્પ
૧૯૦૪	સેંટ લુઈ	૧૯૨૪	પારિસ
૧૯૦૬	આથેન્સ	૧૯૨૮	આમ્સ્ટર્ડામ
૧૯૦૮	લંડન	૧૯૩૨	લોસ ઍન્જિલિસ
૧૯૧૨	સ્ટૉકહોમ	૧૯૩૬	બર્લિન
	૧૯૪૦	ટોકિયો	

કેટલાક જાણવા-જોગ રેકર્ડ

સૌથી ઝડપી રેલ્વે

વરાળથી ચાલતી 'સીલ્વર જ્યુબિલી,' એલ. એન. ઇ આર. ટ્રેને ૧૯૩૬મા ન્યુકેસલથી લંડન કલાકે ૧૧૩ માઇલની ઝડપે જઇ વરાળથી ચાલતી ટ્રેનનો નવો રેકર્ડ નોંધાવ્યો છે. યુનિયન પેસિફિક એલ્યુમિનમ સ્ટ્રીમલાઇન ડીઝલ પાવર ટ્રેને લોસ એન્જિલિસથી ચિકાગો ૮૪ માઇલની ઝડપે દોડી આંતર્દેશીય રેકર્ડ તોડયો છે.

પેરેશૂટમાંથી ધૂબકો

વિમાની જેવડો કિનોસ, પેરેશૂટની દોરી ખેચ્યા પહેલા ૨૦,૦૦૦ ફૂટથી નીચે પડ્યો. ત્યારપછી તે ૨૦૦૦ ફીટ ધીમે ધીમે પૃથ્વી પર આવ્યો આ જગતનો રેકર્ડ છે.

સ્ટ્રેટોસ્ફિયરનું અવતરણ

૧ સોવિયેટ સ્ટ્રેટોસ્ફિયર બલુન 'ઓસોવિએખિમ' સિરિયસ (જાન્યુ. ૩૦ ૧૯૩૪) ૧૭.૮ માઇલ

૨ સોવિયેટ બલૂન યુ એસ. એસ. આર. (સપ્ટે. ૧૯૩૩) ૧૧$\frac{૧}{૨}$ માઇલ

૩. જી. ની સેટલ (અમેરિકન વિમાની) (નવે ૧૯૩૩) લગભગ ૧૧$\frac{૧}{૨}$ માઇલ

૪ પ્રોફેસર પિકર્ડ (૧૯૩૨) ૧૦.૧૨ માઇલ

જગતની ત્વરિત નૌકા

ગારવુડે (અમેરિકા) ૧૯૩૨ના સપ્ટેંબરમાં કલાકે ૧૨૪.૯૧ માઈલ નૌકા ચલાવીને પ્રથમ પદ મેળવ્યું છે. ત્યાર પહેલાં કાયેડોને (ઇગ્લંડ) 'મિસ ઇગ્લંડ ત્રીજી' ને ૧૧૯.૮૧ માઈલ ચલાવી હતી.

ઝડપી વીજળી-ટ્રેન

ડીઝલ-વીજળીથી ચાલતી બે ડબાની ગાડી 'ફ્લાઇંગ હમ્બર્ગર', બર્લિન અને હામ્બર્ગ વચ્ચે ચાલે છે. તે જગતમાં સૌથી ઝડપી આગગાડી છે. ૧૭૮ માઈલનો રસ્તો તે ૨ ક. ૧૮ મિનિટમાં કાપે છે. એટલે કલાકે સરેરાશ ૭૭.૪૬ માઈલ થયા.

મોટર-સાઈકલનો રેકર્ડ

અત્યારે જગતનો મોટર-સાઈકલનો રેકર્ડ અનેર્સ્ટ હેને (હંગરી) કલાકે ૧૫૧.૮૬ કર્યો છે. આગલો રેકર્ડ ઇગ્લંડના જે એસ. રાઈટનો હતો. તેણે કલાકના ૧૫૦.૭ માઈલ મોટર-સાઈકલ ચલાવી હતી.

સમુદ્રના તળિયાનો રેકર્ડ

બર્મ્યુડામાં નોન્સચ ટાપુ પાસે પોતાના બેથિસ્ફિયરમાં અમેરિકાના પ્રોફેસર બીબે દરિયાની તળે ૨,૨૦૦ ફીટ પહોંચ્યા હતા. ૧૯૩૪ માં પોતાના બેથિસ્ફિયરમા ૩,૦૨૮ ફીટની ઊંડાઈએ પ્રોફેસર સાહેબ પહોંચ્યા છે.

સ્કિ જમ્પ

૧૯૩૫ના માર્ચની ૧૭ મીએ યુગોસ્લાવિયામાં પ્લેનિકા ખાતે રીડાર એન્ડેસને ૩૧૧.૬૦ ફીટ કૂદીને નવો જગત-રેકર્ડ સ્થાપ્યો છે.

ઘોડાની ઝડપ

'કૉલબોય' અને 'ફ્રેસ્ટેડ' (ડર્બી ૧ માઈલ ૪ ફર્લાંગ ૨૯ વાર) ૨ મિનિટ.

મોટરની ઝડપ

ઇગ્લંડના સર માલ્કમ કેમ્પબેલે પોતાની મોટર 'બ્લ્યુબર્ડ' ફ્લોરિડાના ડેટોના બીચપર હાંકીને જગતનો જમીનપરનો રેકર્ડ તોડયો.' તેનો

આગનો રેકર્ડ ગ્લાકના ૨૭૨.૧૦૮ માઈલનો હતો. આ નવો રેકર્ડ કનાકના ૨૭૬,૮૧૬ માઇલનો ૧૯૩૫ ના માર્ચની ૭ મી તારીખે થયો.

સર માલ્કમ કેમ્પબેલે ૧૯૩૫ના એપ્રિલની ૩ જી તારીખે નવો રેકર્ડ સ્થાપ્યો. અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના સોલ્ટ લેઇક સીટી પાસે પોતાની મોટર બ્લ્યુબર્ડમા ૧૧ ૮૩ સેકંડમા ૧ માઈલ પૂરો કર્યો. આ રીતે કનાકની સરેરાશ ઝડપ ૩૦૪ ૩૧૧ માઈલની થઈ.

આ બધા રેકર્ડો કેપ્ટન જી ઇરિટને પોતાની બે એન્જિનવાળી રોલ્સ રોઈસ 'થન્ડર બોલ્ટ'મા કલાકે ૩૧૨.૨૦ માઈલ કરી તોડ્યા છે. તેની ઉત્તર દિશાની ગતિ ૩૦૫ ૫૯ માઈલ તથા દક્ષિણ તરફની ૩૧૯ ૧૧ માઈલની હતી (૧૯ નવેમ્બર ૧૯૩૭)

તરવાનો રેકર્ડ

રવિન ચેટરજી (અલ્લાહબાદ) એ પાણીમા ૮૮ કલાક ૧૨ મિનિટ રહીને જગતનો તરવાનો રેકર્ડ તોડયો આગલો રેકર્ડ બ્યુએનોસ-એર્સના પેડ્રો કેન્ડિઓટ્ટનો ૮૭ ક ૧૯ મિ. નો હતો. પી. કે વોષ (કલકત્તા) નો રેકર્ડ ૭૯ ક ૨૪ મિનિટનો તથા જર્મન બાળા રુથ લિટ્ટ્ઝિંગ નો ૭૯ કલાકનો રેકર્ડ હતો

હાથકડી પહેરીને તરવાનો રેકર્ડ

હાથકડી પહેરીને ૭૧ ક ૧૩ મિ સુધી પાણીમા રહેવાનો રેકર્ડ પ્રફુલ્લ ઘોષે સ્થાપ્યો, રવિન ચેટરજીએ ફરીથી ૭૨ ક ૨૫ મિ. (૮-૯-૩૬ ના રોજ) પાણીમા રહી પોતાનો રેકર્ડ ફરીથી પ્રાપ્ત કર્યો.

મોટર-સાઇકલ રસ્તે દોડાવવાની શરત

આયર્લેન્ડના સ્ટેનિલ વુડ્ઝે વાંકાચૂકા રસ્તાવાળા ૨૬૪ માઈલના સાત ભાગ ૩ કલાક ૧૫ મિ ૩૫ સેકંડમા ફરીને 'ટુરિસ્ટ ટ્રોફી' મેળવી. તેની ઝડપ કલાકે ૮૧ ૦૪ માઈલની હતી.

લાંબા સમય સુધી સાયકલ ચલાવવાનો રેકર્ડ

ઓસ્ટ્રિયાના ઓસિનિકસને એકી સાથે ૩૬૫ દિવસ સાઇકલ ચલાવીને ૪૩,૦૦૦ માઈલની મુસાફરી કરી નવો રેકર્ડ સ્થાપ્યો.

ઝડપના રેકર્ડ

		દર કલાકે માઈલ
મોટરકાર	કેપ્ટન જી. ઈસ્ટન	૩૧૨ ૨૦
મોટરબોટ	ગારવૂડ (મિસ અમેરિકા દશમી)	૧૨૭.૩૩
મોટર–સાઈકલ	અર્નેસ્ટ હેન	૧૫૧.૮૬
મોટર–બેબીકાર	જ્યોર્જ ઈસ્ટન	૧૨૦.૫૬
સી–પ્લેન	વૉરન્ટ ઑફિર એન્જેલો (ઇટલિ)	૪૩૭$\frac{3}{4}$
રેલ્વે ટ્રેન	ગ્રેટ વેસ્ટર્ન રેલ્વે	૮૧.૬
પૃથ્વીનું પરિભ્રમણ		લગભગ ૧૦૦૦
અવાજ		લગભગ ૭૪૦
પિસ્તોલની ગોળી		૫૪૫.૫
રાઈફલની ગોળી (સ્પ્રિન્ગફિલ્ડ ગોળી)		૧૦૦૦ વારે ૧૨૭૦
દોડતો ઘોડો	કેપલસ્ટોન	૧ મિ. ૩૨$\frac{3}{4}$ સેકંડે ૧ માઈલ
દોડવું	જે. લેડુમુગ	૪ મિ. ૯ ૨ સે. ૧ માઈલ
ચાલવાનું	જી. એન. ગુડિંગ	૬ મિ. ૨૫$\frac{8}{10}$ સે. ૧ માઈલ
તરવાનું	આર્નબોર્ગ	૨૧ મિ. ૪૧$\frac{3}{10}$ સે. ૧ માઈલ

કુસ્તીના ઉસ્તાદો

હિંદમાં	ઈમામબક્ષ
જગતમાં	ગામા

આઈ. એફ. એ. શીલ્ડ

સાલ		એન્ટ્રી	સાલ		એન્ટ્રી
૧૮૯૩	રૉયલ આઇરિશ	૧૩	૧૮૯૯	સાઉથ લેંકેશાયર રેજીમેન્ટ	૧૪
૧૮૯૪	રૉયલ આઇરિશ	૧૫	૧૯૦૦	કલકત્તા એફ. સી.	૧૩
૧૮૯૫	રૉયલ વેલ્શ ફ્યુઝિલિયર્સ	૧૧	૧૯૦૧	રૉયલ આઇરિશ રાઈફલ્સ	૧૪
૧૮૯૬	કલકત્તા એફ. સી.	૧૨	૧૯૦૨	૯૩મી હાયલેન્ડર્સ	૧૩
૧૮૯૭	ડેલ્હાઉસી એ. સી.	૧૩	૧૯૦૩	કલકત્તા એફ. સી.	૧૨
૧૮૯૮	ગ્લુસેસ્ટર રેજીમેન્ટ	૧૧			

સાલ		એન્ટ્રી
1904	કલકત્તા એફ. સી.	12
1905	ડેલ્હાઉસી એ. સી.	12
1906	કલકત્તા એફ. સી.	11
1907	હાઇલેન્ડ લાઇટ ઇન્ફન્ટ્રિ	15
1908	ગૉર્ડન્સ	15
1909	ગૉર્ડન્સ	11
1910	ગૉર્ડન્સ	14
1911	મોહનબેગન એ. સી.	20
1912	રૉયલ આઇરિશ રાઇફલ્સ	18
1913	,, ,,	22
1914	કિંગ્સ ઓન રેજીમેન્ટ	25
1915	કલકત્તા એફ. સી.	22
1916	બીજી નૉર્થ સ્ટેફોર્ડ્ઝ	35
1917	1-10મી મિડલસેક્સ	37
1918	ટ્રેઇનિંગ રિઝર્વ બૅટેલિયન નં. 7	36
1919	પહેલી બૅટેલિયન બ્રેકનૉક શાયર	31
1920	પહેલી બૅટેલિયન બ્લેકવૉચ (આર. એચ.)	27
1921	ત્રીજી બૅટેલિયન વુર્સેસ્ટર-શાયર રેજીમેન્ટ	25
1922	કલકત્તા એફ. સી.	24
1923	,, ,,	26
1924	,, ,,	19
1925	બીજી બૅટેલિયન રોયલ સ્કૉટ્સ ફ્યુઝિલિઅર્સ	24
1926	બીજી બૅટેલિયન શેરવુડ ફોર્સ્ટર્સ	31
1927	બીજી બૅટેલિયન શેરવુડ ફોર્મેસ્ટર્સ	32
1928	,, ,,	36
1929	બીજી બૅટેલિયન રૉયલ અલ્સ્ટર રાઇફલ્સ	36
1930	બીજી બૅટેલિયન સીફોર્થ હાઇલેન્ડર્સ	28
1931	બીજી બૅટેલિયન હાઇ-લૅન્ડ લાઇટ ઇન્ફન્ટ્રિ	35
1932	બીજી બૅટેલિયન ઇસેક્સ રેજીમેન્ટ	39
1933	ડી. સી. એલ. આઇ.	34
1934	રમત પડતી મુકાઇ	
1935	ઇસ્ટ યૉર્કસ	38
1936	મોહમેડન સ્પોર્ટિંગ	45
1937	છઠ્ઠી ફિલ્ડ બ્રિગેડ	51

ફૂટબૉલ-લીગ ચૅમ્પિયન્સ-પ્રથમ વિભાગ

1898 ફર્સ્ટ ગ્લોસ્ટર્સ
1899 કલકત્તા
1900 રૉયલ આઇરિશ રાઇફલ્સ
+1901 ,, ,, ,,
1902 કિંગ્સ ઓન સ્કૉટિશ બોર્ડર્સ
1903 93મી હાઇલેન્ડર્સ
1904 કિંગ્સ ઓન લેન્કેસ્ટર

+ રેકર્ડ

૧૯૦૫ ફ્રિંગ્સ ઓન લેંકેસ્ટર
૧૯૦૬ હાઇલેન્ડ લાઇટ ઇન્ફન્ટ્રિ
૧૯૦૭ કલકત્તા
૧૯૦૮ બીજી ગાર્ડન હાઇલેન્ડર્સ
૧૯૦૯ „ „ „
*૧૯૧૦ ડેલ્હાઉસી
૧૯૧૧ ૭૦ કો. આર. જી. એ.
૧૯૧૨ ધી બ્લેક વૉચ
૧૯૧૩ „ „ „
૧૯૧૪ ૯૨મી હાઇલેન્ડર્સ
૧૯૧૫ ૧૦ મી મિડલસેક્સ
૧૯૧૬ કલકત્તા
૧૯૧૭ પહેલી ટુકડી લિંકન્શીર
૧૯૧૮ કલકત્તા
૧૯૧૯ બારમી સ્પેશ્યલ સર્વિસ ટુકડી
૧૯૨૦ કલકત્તા
૧૯૨૧ ડેલ્હાઉસી
૧૯૨૨ કલકત્તા
૧૯૨૩ કલકત્તા
૧૯૨૪ કેમેરોન હાઇલેન્ડર્સ
૧૯૨૫ કલકત્તા
૧૯૨૬ પહેલી ટુકડી નોર્થ સ્ટેફર્ડ-શાયર રેજીમેન્ટ‡
૧૯૨૭ „ „
૧૯૨૮ ડેલ્હાઉસી
૧૯૨૯ ડેલ્હાઉસી
૧૯૩૦ બીજી ટુકડી રૉયલ રેજી-મેન્ટ
૧૯૩૧ ડર્હામ લાઇટ ઇન્ફન્ટ્રિ
૧૯૩૨ „ „
૧૯૩૩ „ „
૧૯૩૪ મોહમેડન સ્પોર્ટિંગ
૧૯૩૫ „ „
૧૯૩૬ „ „
૧૯૩૭ „ „

ડુરન્ડ ટુર્નામેન્ટ

૧૯૨૦ બ્લેક વૉચ
૧૯૨૧ થર્ડ વુસ્ટર્સ
૧૯૨૨ લેંકેશાયર ફ્યુઝિલિયર્સ
૧૯૨૩ ચેશાયર્સ
૧૯૨૪ ફર્સ્ટ વુર્સ્ટર્સ
૧૯૨૫ શેરવુડ ફોરેસ્ટર્સ
૧૯૨૬ ડર્હામ્સ
૧૯૨૭ યૉર્ક અને લેંકેસ્ટર
૧૯૨૮ શેરવુડ ફોરેસ્ટર્સ
૧૯૨૯ યોર્ક અને લેંકેસ્ટર
૧૯૩૦ „ „
૧૯૩૧ ડેવનશાયર રેજીમેન્ટ
૧૯૩૨ કિંગ્ઝ શ્રોપ શાયર્સ
૧૯૩૩ „ „

* સરેરાશ ગોલ પર જીત નક્કી થઇ ‡કલકત્તા ફુટબોલ સાથે ફરી-રમવામાં જીત.

૧૯૩૪ 'બી' ડ્રાગ સિગ્નલ્સ
૧૯૩૫ બીજી બેટેલિયન બોર્ડર રેજીમેન્ટ
૧૯૩૬ બીજી બેટેલિયન આર્જીલ અને સધર્લેન્ડ હાઈલેન્ડર્સ
૧૯૩૭ બીજી બેટેલિયન બોર્ડર રેજીમેન્ટ

બેઇટન-કપ (હૉકી)

૧૮૯૫ નેવલ વોલન્ટિયર્સ
૧૮૯૬ ,, ,,
૧૮૯૭ એમ. પી જી. મિશન
૧૮૯૮ ,, ,, ,,
૧૮૯૯ રેન્જર્સ
૧૯૦૦ સેંટ જેમ્સ સ્કૂલ
૧૯૦૧ રોયલ આઇરિશ રાઈફલ્સ
૧૯૦૨ ,, , ,
૧૯૦૩ એમ પી જી મિશન (રાંચી)
૧૯૦૪ હોનેટમ્સ એ સી
૧૯૦૫ બી. ઈ કૉલેજ શિવપુર
૧૯૦૬ એસ પી. જી. મિશન (રાંચી)
૧૯૦૭ ,, ,, ,, ,,
૧૯૦૮ કસ્ટમ એ સી
૧૯૦૯ ,, ,,
૧૯૧૦ ,, ,,
૧૯૧૧ રેન્જર્સ
૧૯૧૨ કસ્ટમ એ સી
૧૯૧૩ રેન્જર્સ
૧૯૧૪ એમ. એ ઓ. કૉલેજ
૧૯૧૫ રેન્જર્સ
૧૯૧૬ બી. વાઈ. એસોસીએશન (લખનૌ)
૧૯૧૭ રેન્જર્સ
૧૯૧૮ બી. વાઈ. એસોસીએશન (લખનૌ)
૧૯૧૯ ઝેવેરિયન્સ
૧૯૨૦ આસાન્સોલ ક્લબ
૧૯૨૧ બી ઈ. કૉલેજ શિવપુર
૧૯૨૨ ઈ. બી આર. સ્પોર્ટસ ક્લબ
૧૯૨૩ લખનૌ વાઈ. એમ. એ.
૧૯૨૪ સી. એફ સી
૧૯૨૫ કસ્ટમ્સ
૧૯૨૬ ,, ,,
૧૯૨૭ ઝેવેરિયન્સ
૧૯૨૮ ટેલિગ્રાફ રેક્રીએશન
૧૯૨૯ ઈ. આઈ આર. સ્પોર્ટસ ક્લબ
૧૯૩૦ કસ્ટમ્સ
૧૯૩૧ ,, ,,
૧૯૩૨ ,, ,,
૧૯૩૩ ઝામી હીરોઝ
૧૯૩૪ રેન્જર્સ
૧૯૩૫ કસ્ટમ્સ
૧૯૩૬ બોમ્બે કસ્ટમ્સ

રોવર્સ કપ

૧૯૩૨ રૉયલ આઇરિશ ફ્યુઝિલિયર્સ
૧૯૩૩ કિંગ્ઝ લિવરપુલ રેજીમેન્ટ
૧૯૩૪ શેરવૂડ ફોરેસ્ટર્સ
૧૯૩૫ કિંગ્ઝ લિવરપુલ રેજીમેન્ટ
૧૯૩૬ ,, ,, ,,
૧૯૩૭ બેંગલોર મુસ્લિમ

ઉડ્ડયનના રેકર્ડ

બલૂન (લાંબો સમય) : એચ. કૉલેન, ૧૩-૧૭ ડિસેમ્બર ૧૯૧૩ ૮૭ કલાક.

ઊંચાઈનો રેકર્ડ : સોવિયેટ બલૂનવાળો ૫૯,૦૦૦ફીટ (૧૧⅛ માઈલ)

એરશીપ (લાંબી મુસાફરી) : જર્મનીથી ટોકિયો ૧૫-૧૯ ઑગસ્ટ ૧૯૨૯ ગ્રાફ ઝેપલિન ૭૫,૦૦ માઈલ

એરોપ્લેન (પહેલું એરોપ્લેન) : ૧૯૦૮ના ડિસે ૧૭મી તારીખે ઓવિલ્લરાઈટ પહેલવહેલાં એરોપ્લેનમાં ઊડ્યો.

અટક્યા વિનાનું લાંબું ઉડ્ડયન

માઇકલ ગ્રોવરે સોવિયેટ વિમાનમાં ઉત્તર ધ્રુવ મારફત મોસ્કોથી સાનફ્રાન્સિસ્કો જવા ૧૨મી જુલાઈ ૧૯૩૭ના રોજ નીકળી ૧૪મી જુલાઈએ સાનફ્રાન્સિસ્કો પસાર કરી, જગતનો લાંબા અંતરનો રેકર્ડ તોડ્યો. આગળો રેકર્ડ ૧૯૩૪માં ફ્રેન્ચ વિમાની કોડસ અને રોસિએ ૫,૬૭૫ માઈલનો સ્થાપ્યો હતો. તેઓ ન્યુયોર્કથી સિરિયામાં આવેલ રાયક સુધી ૫૪ કલાક ૪૫ મિ.માં ઊડ્યા હતા.

હવામાં વધારેમાં વધારે સમય રહેવાનો રેકર્ડ

ફ્રેડ કીઝ અને એલ્ગીઝ નામના ભાઈઓએ હવામાં ૨૭ કલાક રહીને ડેઈલ અને જેક્સનનો ૬૪૭ કલાકનો રેકર્ડ તોડ્યો છે.

અટક્યા વગરનું ઉડ્ડયન

અમેરિકાના વોલ્ટર લીઝ અને ફ્રેડ. બ્રોસી ૧૯૩૧ના ૨૮મી મે એ ૮૪ કલાક ૩૩ મિનિટ ઊડ્યા.

ઉંધુંચત્તું ઉડ્ડયન

ઈટાલિયન પાઈલટ ફ્લીટ લેફ્ટેન્ટ ઓરકોલાએ રોમની નજીક હવામાં ૫ ક. ૫૧ મિ. ગુલાંટ ખાતાં રહીને રેકર્ડ તોડયો છે.

ધ્રુવ તરફ ઊડીને જવું

કમાન્ડર બ્યર્ડ એરોપ્લેનમાં ઊડીને દક્ષિણ ધ્રુવમાં પહેલવહેલા પહોચ્યા છે.

સીપ્લેઇન મારફત જગતની પરિક્રમા

અમેરિકાના મિ. વિલીપોસ્ટે જગતની ચારે બાજુનું ઉડ્ડયન ૭ દિ. ૧૮ ક. ૪૯ મિ. મા પૂરુ કર્યું. તેણે ૧૬,૦૦૦ માઈલની મુસાફરી કરી.

ઊંચાઇ

લેફ. એમ જે. એડમનુ એ. આર. એ. એફ. એરોપ્લેન ૫૩,૯૩૭ ફીટ અથવા ૧૬,૪૪૦ મિટર, ૧૯૩૭ના ૩૦મી જૂને પહોચ્યુ. આ રેકર્ડ ઇટાલિયન પાઇલટ લેફ. કર્નલ મેરિયોપાટિસના ૧૯૩૭ના મેના રેકર્ડ કરતા ૩,૫૭૫ ફીટ ઊચો છે.

ઝડપ

દર કલાકે ૪૦૭.૫ માઈલ ઊડીને સ્ટેનફોર્થે બ્રિટિશ રેકર્ડ સ્થાપ્યો હતો. ઈટલિના વૉરંટ ઓફિસર એન્જેલોએ મિનિટે લગભગ ૭ માઈલ ઊડીને ૧૯૩૪મા રેકર્ડ તોડયો છે.

લંડન-મેલ્બોર્ન હવાઈ હરીફાઇ

ઇગ્લીશ એરમેન સી ડબલ્યુ. એ. સ્કૉટ તથા ટી. કેમ્પબેલ ૨ દિ ૨૩ ક ૧૮મેકંડમા ઊડીને આ હરીફાઈનુ ૧૦,૦૦૦પૌંડનું પરેલુ ઈનામ જીતી ગયા છે.

લપસવાનો રેકર્ડ

વખત

કે રિમટ (જર્મની) ૧૯૩૩ના ઑગસ્ટમા ૩૬ ક. ૩૭ મિ.

અંતર

એચ ટિમાર ૧૯૩૪ના જુલાઈની ૨૮મી—૨૩૫ માઈલ. ૬ ક. ૨૫ મિ. મા

ઝડપ

એફ. શુલ્ઝ (જર્મની) ૧૯૩૪ના ફેબ્રુઆરીની ૧૯મી. કલાકે ૩૩·૫ માઇલ.

ઊંચાઈ

ડિટ્રમેન (જર્મની) ૧૯૩૪ના ફેબ્રુઆરીની ૧૯મી; ૧૩,૬૫૦ ફીટ

મોટામાં મોટું દરિયાઈ વિમાન (Seaplane)

જર્મનીનું ડૅા એક્સ જગતમાં મોટામાં મોટું દરિયાઈ વિમાન છે, તેમાં ૧૭૦ ઉતારૂઓની સગવડ છે.

ઈંગ્લંડ-ઑસ્ટ્રિયા રેકર્ડ

ફ્રીથસ્મિથ (૧૯૧૯)	૨૮ દિવસ	સ્કૉટ (૧૯૩૨)	૮ દિ. ૨૦ ક.
બર્ટ હિંકલર (૧૯૨૮)	૧૫½ દિ.	કિંગ્સફર્ડ સ્મિથ (૧૯૩૩)	૭ દિ. ૪ ક.
કિંગ્સફર્ડ સ્મિથ (૧૯૨૯)	૧૨ દિ. ૧૪ ક.	ઉલ્મ (૧૯૩૩)	૬ દિ. ૧૭ ક.
કિંગ્સફર્ડ સ્મિથ (૧૯૩૦)	૯ દિ. ૨૧ ક.	સ્કૉટ (૧૯૩૪)	૨ દિ. ૪ ક.
સ્કૉટ (૧૯૩૧)	૯ દિ. ૪ ક.	જીન બીટન (૧૯૩૭)	૫ દિ. ૧૮ ક. ૬ મિ.
બટલર (૧૯૩૧)	૯ દિ. ૨ ક.		

સ્ત્રીઓના ઉડ્ડયનના રેકર્ડ

અટકયા વિનાનું ઉડ્ડયન

૧૯૩૨ ના મેની ૨૦–૨૧ તારીખે આટલાંટિક આરપાર, અટકયા વિના ૨,૦૨૬.૫ માઇલ ઊડી ને મિસિસ એમેલિયા ઇઅરહાર્ટ પુટનામે રેકર્ડ નોંધાવ્યો છે.

ઊંચાઈનો રેકર્ડ

મિસ રથ નિકોલ્સે ૧૯૩૧ ની ૬ ઠ્ઠી માર્ચે ૨૮,૭૪૩ ફીટ ઊંચે ઊડીને જગતમાં સ્ત્રીઓનો રેકર્ડ નોંધાવ્યો. બીજો રેકર્ડ ૧૯૩૬માં મિલિ હિલ્સે ૧૪,૩૧૦ મિટરની ઊંચાઇએ સ્થીને કર્યો.

આટલાંટિકનું ઉડ્ડયન

૧૯૩૨ ના ૨૦–૨૧ મી મેએ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની મિસિસ એમેલિયા ઇઅરહાર્ટ પુટનામે હાર્બરગ્રેસથી આયર્લાંડ, આટલાંટિકની આરપાર એકલા ઊડીને સ્ત્રીઓમાં અગ્રપદ મેળવ્યું.

ઊંચે વધારે સમય રહેવું

મિસ. ઈ. ટ્રાઉટ અને મે એ કેલિફોર્નિયામાં હવામાં ૧૨૩ કલાક રહીને જગતનો સ્ત્રીઓ માટેનો રેકર્ડ નોંધાવ્યો.

પેરેશૂટમાં અવતરણ

રેને નિશેનોડે (૧૯૩૨ ફ્રાન્સ) ફ્રાન્સમાં ૨૫,૫૯૦ ફીટથી એરોપ્લેનમાંથી નીચે કૂદકો માર્યો.

જગતનું ઝડપી પરિક્રમણ

આખી પૃથ્વીનું પરિક્રમણ ૭ દિ ૧૮ ક. ૪૯½ મિ.માં કરીને અમેરિકન ઉડ્ડયન કરનાર વિલિ પોસ્ટે, એકલા ઊડીને જગતના જમીન, દરિયાઇ તથા હવામાર્ગના બધા રેકર્ડો તોડયા. તે ન્યુયૉર્ક શહેરના રઝવેલ્ટ ફિલ્ડમાંથી ૧૯૩૩ના ૧૫ મી જુલાઇએ નીકળ્યો હતો. તેણે આશરે ૧૫,૫૯૬ માઇલની મુસાફરી કરી હતી.

અગાઉની જગતના પરિક્રમણની યાદી નીચે મુજબ છે:

વિમાનદ્વારા

આર. મેયુલારિ ૧૯૨૯માં ન્યુયૉર્કથી પૂર્વ દિશામાં ૩૪ દિ. ૨ ક.

જહૉન હેન્રિ મીઅર્સ અને કેપ્ટન. સી. સી. બી. ડી. કોલિયર ૧૯૨૮ માં ૨૩ દિ. ૧૫ ક. ૨૧ મિ.

એડવર્ડ એસ. ઇવાન્સ અને લિંકન ઓ. વેલ્સ ૧૯૨૬માં ૨૮ દિ. ૧૪ ક. ૩૬ મિ. ૫૧ સે.

જહૉન હેન્રિ મીઅર્સ ૧૯૧૩માં ૩૫ દિ. ૨૧ ક. ૩૬ મિ.

એન્ડ્રુ ઝગર શિપ્ટ ૧૯૧૧માં ૩૯ દિ. ૪૨ મિ. ૩૮સે.

ટ્રેન અને વહાણદ્વારા

કર્નલ બર્નલે-કેમ્પબેલ ૧૯૦૭માં ૪૦ દિ. ૧૦ ક. ૩૦ મિ.

હેન્રિ ફ્રેડરિક ૧૯૦૩માં ૫૪ દિ. ૭ ક. ૪૨ મિ.

જે. ડબલ્યુ. સેયર ૧૯૦૩માં ૫૪ દિ. ૯ ક. ૪૨ મિ.

ચાર્લ્સ ફ્રિઝ મોરિસ ચિકાગો. ૧૯૦૧માં ૬૦ દિ. ૧૩ ક. ૨૯મિ

જ્યૉર્જ એફ. ટ્રેઇન ૧૮૯૦માં ૬૭ દિ. ૧૨ ક. ૩ મિ.

નેલિ બ્લાઇ (મિસિસ નેલિ સીમેન) ૧૮૮૯મા ૭૨ દિ. ૬ ક. ૧૨મિ.

વહાણમાં

૧૫૧૯માં માજેલન સ્પેનના સેવિલગામમાથી ૫ વહાણ લઈને નીકળ્યો. ૧,૦૮૩ દિવસ પછી માત્ર એક વહાણ પાછું આવ્યું.

હિંદમાં રમતગમતો

૧૯૩૬ની સીઝનમા ત્રીજી હિંદી ટીમે ઇંગ્લંડનો પ્રવાસ કર્યો પણ રેકર્ડની અથવા વિજયની દૃષ્ટિએ ૧૯૩૨ કરતા ટીમે નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત કરી છે. સખત ઉનાળો, સારા બોલરોનો અભાવ તથા અંદરના કલહો હિંદના પરાજય માટે જવાબદાર હતા. પરિણામની દૃષ્ટિએ જોતા પણ અમરનાથને હિંદ પાછો મોકલવાના નિર્ણયથી હિંદી ટીમને સહન કરવું પડયું તથા ટીમની આબરૂને પણ ધક્કો પહોચ્યો. ૧૯૩૨ની ટીમના મહારથીઓ સી. કે. નાયડુ તથા એમ. વઝીરઅલી પોતાના જૂના સ્વરૂપમા પ્રકાશી શક્યા નહિ અને કોઈ પણ હિંદી બોલરે ૧૦૦ વિકેટ લીધી નહિ, તેમ જ કોઈ પણ બેટ્સમેની સરેરાશ ૩૦ની ઑકડી આવી નહિ. બીજે પક્ષે ટીકાકારોએ વી એમ. મર્ચન્ટ જગતની કોઈ પણ ટીમમા પહેલો જવાને યોગ્ય છે તેમ નક્કી કર્યું.

હિંદી ટીમના ઇંગ્લંડના પ્રવાસના રસમય ટુચકા નીચે મુજબ છે.

મર્ચન્ટ બેટિંગના પહેલો આવ્યો કુલ ૧,૭૭૪ રન કરી તેણે સરેરાશ ૪૯ ર૭ની નોંધી. અમરનાથ બોલિંગમા પહેલો આવ્યો. ૩૩ વિકેટ તેણે સરેરાશ ર૩ ૦૬ની નોંધી, પણ આ બાબતનું માન નિસારને ભાગે જવુ જોઇએ તેણે વિકેટોની મોટી સખ્યા ૬૬ની લીધી. તેની સરેરાશ ૨૩ ૬૦ની હતી.

આ પ્રવાસ દરમિયાન ટીમના માત્ર ત્રણ જ સભ્યો ૧,૦૦૦ રનના આંકડે પહોચી શક્યા પહેલો મર્ચન્ટ, બીજો નાયડુ અને પછી મુસ્તાકઅલી આ પ્રવાસમાં કોઇએ ૧૦૦ વિકેટ લીધી નથી નિસારનો ૬૬નો આંક સૌથી વધારે છે ૧૯૩૨મા અમરસિંહે ૧૩૬ તથા

નિમારે ૯૫ વિકેટ લીધી હતી ૧૯૧૧મા પી બાનુએ ૧૧૪ તથા જે. એસ વોર્ડને ૯૪ વિકેટ લીવી હતી. પ્રવાસી ટીમના ૧૬ જણાએ ૧૦૦ રન કર્યા હતા લીસ્ટરશાયરના મેચમા હિંદીઓને સૌથી વધારે કુલ ફાળા ૪૨૬નો થયો હતો અને વધારે ફાળો બીજા ટેસ્ટ મેચમા ઇગ્લડ સામે ૮ વિકેટે ૫૭૧ રનનો થયો હતો ૨૮ ફર્સ્ટ કલાસ મેચમા હિંદે ફક્ત ૪ મા વિજય મેળવ્યો, ૧૨મા હારી તથા બાકીની ૧૨ ડ્રા થઇ હતી

બર્લિનની ઓલિમ્પિક રમતોમા હિંદના ખેલાડીઓ તદ્દન નિષ્ફળ નીવડયા નિષ્ફળતા સિવાય બીજુ કશુ પ્રાપ્ત થવાનો સભવ જ નહોતો આ મહોત્સવની અદર હિંદ એક પણ વિજેતા મેળવી શક્યુ નહિ હિંદના ચારે-શરતોના ખેલાડી-બ્હાઇટમાઇડ, રાણમસિગ, જી પી ભ ના અને સ્વામી નિષ્ફળ નીવડયા તેવી જ રીતે હિંદી મલ્લો વડોદરાનો યોગ, લખનાનો અનવર અને કરીમ રસુલ પણ નિષ્ફળ નીવડયા આ નિષ્ફળતાના કારણો નીચે મુજબ આપી શકાય તેમને નિયમિત તાલીમ મળી નહોતી પ્રથમ વર્ગનુ શિક્ષણ તેમને મળ્યુ નહોતુ અને રમત શરૂ થયા પહેલા તેમને હવાપાણી પૂરેપૂરા માફક આવ્યા નહોતા જો ભવિષ્યમા હિંદનુ નામ ઉજ્જવળ કરવુ હોય તો જુદા જુદા પ્રાતના ખેલાડીઓના અધિકારીઓએ તેમને યોગ્ય તાલીમ આપવી રહી પ્રાતિક ઓલિમ્પિક મડળો મોટા મોટા ભાષણો આપી આત્મપ્રશસા કર્યા કરે અને દરેક વર્ષમા પોતે સગીન પ્રગતિ કરે છે તેમ માની લે તેનો કઇ અર્થ નથી ફક્ત હૉકીમા હિંદની ઓલિમ્પિક ટીમે ધ્વજ ફરકતો રાખ્યો છેલ્લી રમતમા જર્મનીને ૮-૧થી હરાવીને હિંદીઓ ત્રીજી વખત વિજેતા થયા

ફૂટબોલમા કલકત્તાની મોહમેડન સ્પોર્ટિંગ કલબે ઉપરાઉપરી ત્રીજી વાર કલકત્તા ફૂટબૉલ-લીગને હરાવી થોડા વર્ષો પહેલા ડરહામ લાઇટ ઇન્ફન્ટ્રિએ મેળવેલ રેકર્ડ તેણે મેળવ્યો છે છેલ્લા થોડા વર્ષોમા હિંદી ટીમે મહાન વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય તો તે મોહમેદન સ્પોર્ટિંગ કલબે ચેલેન્જ શીલ્ડ જીતી ને હિંદી ફૂટબૉલની બ્લુ રિબન્ડ' પ્રાપ્ત કરનાર આ બીજી હિંદી ટીમ છે

હિંદી સનંદી નોકરીના ઉમેદવારો

૧૯૩૬ના જુલાઈની આખરે તથા ઑગસ્ટની શરૂઆતમાં લંડનમાં હિંદી સનંદી નોકરીની લેવાયેલી પરીક્ષામાં ૧૪૫ યુરોપિયનો અને ૨૪૮ હિંદીઓ બેઠા છે. લંડનના છેલ્લાં અગિયાર વર્ષોના આંકડા નીચે મુજબ છે. તે વખતે એમ નક્કી થયું કે લંડન તથા દિલ્હીમાં પરીક્ષા લઈને નોકરી માટે દર વર્ષે હિંદી તથા યુરોપિયનોની સરખી સંખ્યા દાખલ કરવી :

સાલ	યુરોપિયનો	હિંદીઓ
૧૯૨૫	૭૧	૬૨
૧૯૨૬	૯૩	૯૦
૧૯૨૭	૧૧૨	૧૨૪
૧૯૨૮	૧૨૧	૧૧૭
૧૯૨૯	૧૧૬	૧૯૬
૧૯૩૦	૧૦૩	૨૧૧
૧૯૩૧	૧૦૬	૧૯૩
૧૯૩૨	૧૦૨	૨૦૯
૧૯૩૩	૯૯	૨૨૯
૧૯૩૪	૮૫	૨૬૨
૧૯૩૫	૮૩	૨૫૧

હિંદી સનંદી નોકરી માટે યુરોપિયનોની સંખ્યા ઓછી આવતી હોવાથી હિંદી પ્રધાને એવી દરખાસ્ત કરી છે કે, આ વર્ષથી લેખિત પરીક્ષા સિવાય થોડા ઉમેદવારોને પસંદ કરવા. ઉમેદવાર બ્રિટિશ પ્રજા

મિન-એશિયાટિક હોવો જોઇએ. તેની ઉમર ૨૧ અને ૨૪ વર્ષની વચ્ચે હોવી જોઈએ તથા પસંદ કરેલ યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી માન સહિત મેળવેલ હોવી જોઈએ, પસંદગી કરીને નિમણૂક કરાવવા માટે યોગ્ય લાયકાતવાળા યુરોપિયનો ઉમેદવાર હતા.

હિંદનું નહેરકામ

હિંદી સરકારે પ્રગટ કરેલ આંકડા પરથી જણાય છે કે હિંદની બધી અજાયબીઓમાં નહેરકામ, દરેક દષ્ટિબિંદુથી-બાંધકામ, આર્થિક, ખેતીવાડી તથા રાષ્ટ્રઘડતરના દષ્ટિબિંદુથી-પ્રથમ પદ લે છે. આ આંકડા હિંદના નહેરકામના ૧૯૩૪-૩૫ના વર્ષના છે તેમાં દરેક પ્રાંતની પ્રગતિની ટૂંકી નોંધ છે.

(અ) સરકારી નહેરોનું ક્ષેત્રફળ કુલ ૨૯,૮૮૮,૦૦૦ એકરનું છે. આ સંખ્યા બ્રિટિશ હિંદની વાવેતરને લાયક જમીનનો સાતમો ભાગ છે. નહેરના પાણીથી થતો પાક કુદરતી પાણી પર આધાર રાખતા પાક કરતાં વધારે સારો તથા વધારે પોષણદાયક છે તે વાત સ્મરણમાં રાખવી જોઇએ.

(બ) નહેરકામ તથા દરિયાના કામમાં સીધી યા આડકતરી રીતે રોકાયેલ કુલ મૂડી રૂપિયા ૧૫,૦૮૯ લાખની છે.

(ક) વર્ષ દરમિયાન ૧,૨૩૪ લાખની કુલ આવક થઈ હતી અને ખર્ચ ૪૯૨ લાખનું થતાં, મૂડી પરનું વ્યાજ ૪૯ ટકા આવ્યું હતું. (આ વર્ષે સક્કર બેરેજમાંથી કંઇ આવક થઈ નહોતી અને કાવેરી મેતુરમાંથી માત્ર ૫૯૮,૦૦૦ની આવક થઈ હતી)

(ડ) આ ઉપરાંત રાજ્યના નહેરકામથી પાકનો ૯,૧૧ લાખ રૂ.ની કિંમતનો વધારો થયો તેમ અડસટ્ટો કરવામાં આવ્યો છે. તેટલા પૂરતો હિંદને લાભ મળ્યો ગણી શકાય.

અત્યારની નહેરો—બ્રિટિશ હિંદમાં ૩૦૦થી વધારે નહેરો છે. અને આ ૩૦૦માંથી ૭૦ તો મોટી છે. છેલ્લા પચાસ વર્ષમાં બ્રિટિશ

હિંદમાં નહેરનું પાણી મળે તેવી જમીન ૧૦,૫૦૦,૦૦૦ એકરથી વધીને ૩૦,૦૦૦,૦૦૦ એકર થઈ છે.

પ્રાંત	૧૯૨૯-૩૪માં નવાં વર્ષે ના ગાળામાં નહેરનું પાણી મળેલ હોય તેવી સરેરાશ જમીન	૧૯૩૩-૩૪માં નહેરનું પાણી મળેલ હોય તેવી જમીન	કુલ જમીનમાં કેટલા ટકાને નહેરનું પાણી મળે છે ?	૧૯૩૩-૩૪ની આખર સુધીમાં નહેરકામ માટે સરકારે રોકેલ મૂડી (લાખ રૂપિયામાં)
મદ્રાસ	૭,૪૫૬,૬૩૦	૭,૩૦૨,૩૯૦	૧૯.૪	૨,૦૩૪
મુંબઈ (દક્ષિણ)	૩૭૮,૦૭૨	૩૯૭,૮૧૩	૧.૪	૧,૦૬૮
સિંધ	૩,૯૧૫,૨૪૦	૪,૦૬૯,૩૫૯	૭૭.૧	૩,૦૨૧
બંગાળ	૫૫,૯૧૪	૧૨૯,૮૬૯	૦.૫	૫૩૧
સંયુક્તપ્રાંતો	૩,૭૩૭,૫૧૯	૩,૮૨૭,૩૫૧	૧૦.૯	૨,૬૧૮
પંજાબ	૧૦,૯૪૩,૭૨૬	૧૦,૪૮૫,૬૪૬	૩૫.૧	૩,૪૫૧
બર્મા	૨,૦૭૭,૬૬૫	૨,૦૫૪,૦૭૮	૧૧.૩	૬૮૮
બિહાર-ઓરિસ્સા	૮૮૦,૦૨૩	૮૫૨,૭૨૭	૨.૯	૬૨૮
મધ્યપ્રાંત (વરાડ સિવાય)	૩૮૧,૩૬૩	૩૨૨,૮૯૨	૧.૬	૬૮૫
સરહદપ્રાંત	૩૯૩,૦૬૬	૪૦૯,૫૭૨	૧૬.૦	૩૦૨
રજપુતાના	૨૮,૨૪૯	૨૬,૫૩૭	૫.૯	૩૬
બલુચિસ્તાન	૨૦,૯૬૮	૨૦,૫૩૩	૫.૦	૩૬

*આગલાં વર્ષોની માફક પંજાબપ્રાંતમાં મૂડી પરનું વધારેમાં વધારે વ્યાજ ૧૪.૪ ટકા ઊપજ્યું હતું. સરહદ પ્રાંતમાં ૮ ટકા, મદ્રાસમાં ૭૬ ટકા, બર્મામાં ૫ ટકા અને સંયુક્તપ્રાંતમાં ૪.૭ ટકા વ્યાજ ઊપજ્યું હતું.

* પહેરપુર નહેરનું પાણી મેળવતી ૩૧,૪૯૯ એકર જમીન આમાં ગણવામાં આવી નથી. આને માટે આવકજાવકનો હિસાબ હજુ સુધી રાખવામાં આવેલ નથી.

જગતમાં મહાન—સૌથી મોટી યોજનામા લોઈડ (સક્કર) બેરેજ અને કેનલ્સ કન્સ્ટ્રક્શન યોજના-જગતની સૌથી મોટી યોજના તરીકે પહેલી આવે છે આખી યોજના પૂરી થતા, ખર્ચ ૨,૦૦૦ લાખ રૂપિયા (૧૫,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડ)નુ થશે. આમા ૬,૪૦૦ માઈલની નહેર થશે, ૭૫,૨૦,૦૦૦,૦૦૦ ઘનફૂટ જમીન ખોદાશે, ૧૯૦૦ પૂલો બધાશે.

૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭ ના બનાવો

૧૯૩૪

જાન્યુ, ૮ કલકત્તામા ઇગ્લંડ અને હિંદ વચ્ચેની બીજી ટેસ્ટ મેચ.

,, ૧૦ રિંગ્ગની આગ સબધમા દેહાતદંડ પામેલા વાન્ડેર લુબેને ફાસી અપાઈ

,, ૧૨ વિજયાનગરની ટીમને હાથે એમ સી સીએ હિંદમા પહેલી વાર ૧૪ રનની હાર ખાધી

,, ૧૫ આજ બપોરના ૨–૪૦ ઉત્તર હિંદમા ધરતીકપનો સખત આચકો લાગ્યો તે પાચ મિનિટ ચાલ્યો અને બિહારમા જાનમાલનુ પારાવાર નુકશાન થયુ.

,, ૨૩ કાસ્મીર-મતાધિકાર-કમિટિનો રિપોર્ટ બહાર પડ્યો રાજ્ય-સભામા ૭૫ સભ્યો રહે તેમા ૧૬ સ્ટેટની કાઉન્સિલના સભ્યો, ૧૨ અધિકારીઓ તથા ૩૩ ચૂટાયેલા રહે

ફેબ્રુ, ૭ પારિસમા મોટુ ફ્લ્નડ સ્ટેવિસ્કિના ગોટાળા સબધમા થયેલી જાહેરાતને પરિણામે સરકાર સામે પ્રજાકીય લાગણી ઉશ્કેરાતા ફ્રેચ પ્રધાન મૅાસ્યુ ડેલેડિયરનુ રાજીનામુ

,, ૧૨ અલ્લાહાબાદ ખાતે પડિત જવાહરલાલ નેહરુની ધરપકડ થઈ.

માર્ચ ૧ મચુકુના પહેલા શહેનશાહ તરીકે હેન્રી પુ યી ને ગાદીએ બેસાડવામા આવ્યો

માર્ચ ૧૬ . 'આનંદબજાર પત્રિકા'મા પ્રગટ થયેલ લેખ સબંધમાં સ્થાનિક સરકારે ૨,૦૦૦ રૂ.ની જામીનગીરી જપ્ત કરેલ તે હુકમ કલકત્તાની હાઈકોર્ટે રદ કર્યો.

,, ૨૭ : આખી નાત મેલીને ધારાસભાએ 'ઇન્ડિયન ફાઇનેન્સ બિલ' પસાર કર્યું.

એપ્રિલ ૧ : સ્વરાજ્ય-પક્ષને સજીવન કરવાનું તથા ધારાસભાની ચૂંટણીમા ઊભા રહેવાનું દિલ્હીમા ભેગા થયેલા કોંગ્રેસ-પક્ષના માણસોએ નક્કી કર્યું.

,, ૭ : સ્વરાજ્ય માટેનો સત્યાગ્રહ ગાંધીજીએ મોકૂફ રાખ્યો, પોતાની સલાહથી જે લોકોએ હિલચાલમા ભાગ લીધો હોય તે સર્વને તે અટકાવવાનું કહ્યું.

,, ૧૯ ન્યુ દિલ્હીમા હિંદી અને જાપાનીઝ પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે હિંદ-જાપાન-વેપારની સંધિની મંત્રણા શરૂ થઈ

,, ૨૩ મુંબઈની રૂના કાપડની મિલોમા સામુદાયિક હડતાલ જાહેર થઈ ૬૩૫૦ મજૂરો તેમા સંડોવાયા

મે ૮ લેબોન્ગની શરતોમા બંગાળાના ગવર્નર સર જ્હોન એન્ડર્સન પર બે ક્રાંતિકારોએ રિવોલ્વર લઈને હુમલો કર્યો, ગવર્નર બચી ગયા.

,, ૧૯ · ૮૫ વિરુદ્ધ ૩૨ મતે ઓલ ઇંડિયા કોંગ્રેસ કમિટિની પટણાની સભાએ, ધારાસભામા કોંગ્રેસવાદીઓને જવા દેવાનો અને કોંગ્રેસ વતી સભ્યોને ધારાસભામા મોકલવાના નિયમન માટે ૨૫ સભ્યોથી વધારે નહિ તેવી કોંગ્રેસ પાર્લામેન્ટરી બોર્ડ સ્થાપવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો.

જૂન ૬ ગ હદના ગ્રાન્ટ સિવાય હિંદી મહાસભા ઉપરનો સરકારે મુકેલ પ્રતિબંધ ખેંચી લેવાયો

,, ૨૫ પુનાની સભામા મહાત્માજી પર બોમ્બ ફેંકવાનો પ્રયાસ.

જૂન ૨૯ : પુના અને મુંબઈ વચ્ચે કામશેટ પાસે ગાંધીજીની ગાડી પાટાપરથી ઉતારી મૂકવાનો ગઈ કાલે પ્રયાસ થયો.

જુલાઇ ૪ : મિ. એન. આર. સરકાર કલકત્તાના મેયર ચૂંટાયા.

,, ૪ : રેડિયમના સહશોધક માદમ ક્યુરિનું મૃત્યુ.

,, ૨૦ : નંગાપર્વત (૨૬,૬૨૦ ફીટ) પર પહોંચવાની હેરમર્કની આગેવાની હેઠળ હિમાલય પર જતી જર્મન ટોળાનો કરુણ રેજ. મર્ક અને તેના બે સાથીઓ મૃત્યુ પામ્યા.

,, ૨૭ : હિંદની કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી પર સરકારે પ્રતિબંધ મૂકયો અને તેની સભાને ગેરકાયદેસર ઠરાવી.

ઑગસ્ટ ૬ : બંગાળ ક્રીમીનલ લૉ એમેન્ડમેન્ટ વધારાના કાયદાના નામ હેઠળ ધારાસભાએ કાયદો પસાર કર્યો.

,, ૭ : વર્ધા આશ્રમમાં સવારના ૬ વાગે મહાત્મા ગાંધીજીએ સાત દિવસના ઉપવાસ શરૂ કર્યા. અજમેરના સનાતની હિંદુ આગેવાનના ખરાબ વર્તનના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે આ ઉપવાસ કર્યા.

,, ૧૯ : નવા રાષ્ટ્રીય પક્ષની સ્થાપના થઇ તથા પંડિત માલવિયાજીને પ્રમુખ ચૂંટયા.

,, ૨૩ : મંદિરપ્રવેશ–બિલ પોતાની સિલેક્ટ કમિટિને સોંપવાની દરખાસ્ત રંગા આયરે પાછી ખેંચી લીધી.

,, ૨૧ : મદ્રાસના ગવર્નર સર જ્યૉર્જ સ્ટેન્લિએ મેતુર–બંધ ખુલ્લો મૂકયો. જગતમાં તે મોટા બંધ માંહેનો એક છે.

સપ્ટે. ૨૧ : મહાસભાનું ધ્યેય 'સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય' છે અને તે મેળવવાનાં સાધનો અહિંસક તથા સાચાં હોવાં જોઈએ તે પર વર્કીંગ કમિટિએ ખાસ ભાર મૂકયો.

,, ૧૨ : લેબોંગ અત્યાચાર કેસની ખાસ ટ્રિબ્યુનલે ચુકાદો આપ્યો. ત્રણ અત્યાચારીઓને મૃત્યુદંડ, ૨ ને ૧૪ વર્ષની તથા ૧ ને ૧૨ વર્ષની સખ્ત સજા કરી.

સપ્ટે. ૧૪ : કલકત્તા અને મુંબઈ વચ્ચે—દૂરમાં લાંબામાં લાંબા અંતર વચ્ચેના—ટેલિફોનની શરૂઆત થઈ

ઓક્ટો. ૨૩ આગેવાનોની વિનંતિ છતાં મહાસભાની આગેવાનીથી મુક્ત થવાનો નિર્ણય ગાંધીજીએ કાયમ રાખ્યો.

ડિસે. ૪ . જ્ય એસેમ્બ્લીનાની ડમડમ ખાતે ઊતરતા જ સુભાષચંદ્ર બોઝ પર ન ની બહાર ન જવાનો હુકમ.

,, ૬ . પટણામાં મળેલી વર્કીંગ કમિટિ તથા કોંગ્રેસ પાર્લામેન્ટરી બોર્ડની સંયુક્ત સભાએ જોઇન્ટ કમિટિના રિપોર્ટની અવગણના કરી.

,, ૭ . મુંબઈમાં કરેલ ભાષણ માટે સરહદના આગેવાન ખાન અબ્દુલગફારખાનની નવીમાં ધરપકડ

,, ૯ લેમીંગ અત્યાચાર નથી હાઈકોર્ટનો નિર્ણય

,, ૧૨ હિંદી બંધારણની સુધારણાના પાયા તરીકે સીલેક્ટ કમિટિની ભલામણનો આસની સભાએ ૪૧૦ વિરુદ્ધ ૧૨૭ મતે સ્વીકાર કર્યો.

,, ૧૫ રાજદ્રોહના આરોપસર ખાન અબ્દુલગફારખાનને બે વર્ષની સખત કેદની સજા થઈ

,, ૨૦ આમની સભામાં 'ગવર્મેન્ટ આફ ઇંડિયા બીલ' દાખલ કરવામાં આવ્યુ

૧૯૩૫

જાન્યુ. ૭ ક્યક્તમાં નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સીઝ ઓફ ઇંડિયાની સ્થાપના.

,, ૮ કરાચીથી ૧૦ માઈલ દૂર હબ નદીના કાંઠાપર વિન ૧ તૂટી પડવાને પરિણામે ૪/૧૦ મનુષ્ય ટ્રેનીના ૧૫ મા દુનિ નાર્યા ગયા તથા ૧૧ ઘવાયા

,, ૧૫ સાર પ્રદેશના જર્મનીને કુલ મતના ૯૦ ૮ ટકા મળ્યા.

જાન્યુ. ૨૪ : ધારાસભાના પ્રમુખ તરીકે સર અબ્દુર રહીમની ચૂંટણી થઈ.

,, ૩૧ : કલકત્તા હાઈકોર્ટ સેશન્સમાં વીમાની રુગાઈના કેસમાં આઠ આરોપીઓને એકથી ત્રણ વર્ષની સખત સજા થઈ.

ફેબ્રુ. ૧૧ : મજૂર-પક્ષનો સુધારો ૪૦૪ વિરુદ્ધ ૧૩૩ મતે ઊડી જતાં આમની સભામાં ઇન્ડિયા-બિલનું બીજી વારનું વાચન પાસ થયું.

,, ૧૪ : લિંડબર્ગના બાળકના ખૂન માટે બ્રુની હોપ્ટમેન દોષિત ઠર્યો.

,, ૧૬ : પાકુર ખૂન-કેસમાં બિનોયેન્દ્ર પાંડે તથા તારાનાથ ભટ્ટાચારજીને દેહાંત દંડની શિક્ષા થઈ અને ડી. આર. ધાર અને શિવપદ ભટ્ટાચારજીને છોડી મૂકવામાં આવ્યા.

,, ૨૩ : ૧૯૩૯થી મેટ્રિક્યુલેશનના સર્ટિફિકેટની પરીક્ષા ઉમેદવારની માતૃભાષામાં લેવાનું કલકત્તા યુનિવર્સિટી સેનેટે નક્કી કર્યું.

,, ૨૭ : સમવાયતંત્ર સંબંધમાં હિંદી રાજાઓના મતની ચર્ચા માટે હિંદી બીલની ચર્ચા આમની સભામાં મુલતવી રાખવાની મિ. વિન્સ્ટન ચર્ચિલની દરખાસ્ત ૨૮૩ વિરુદ્ધ ૮૯ મતે ઊડી ગઈ.

માર્ચ. ૧ : સાર પ્રદેશ જર્મનીને સોંપવાની ક્રિયા સારબ્રુકનમાં ૧ લી માર્ચે થઈ.

,, ૩ : સિયામના રાજાનો ગાદીત્યાગ.

,, ૧૬ : મક્કાની મસ્જિદમાં બકરી-ઈદના ઉત્સવ પ્રસંગે હાજરી આપતી વખત હજાઝના રાજા ઈબ્ન સુદ તથા પાટવી અમીર સુદને મારી નાખવાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો.

,, ૧૯ : ખુલ્લી કોર્ટમાં હિંદુનું ખૂન કરવા માટે કરાચીમાં મુસલમાનને ફાંસી અપાતાં હુલ્લડ થયું. તેમાં લોકો પર ગોળીબાર કરવાની ફરજ પડી. પરિણામે ૧૦૦ માણસો ઘવાયા ને ૩૫ મરણ પામ્યા.

એપ્રિલ ૮ : 'અમૃત બઝાર પત્રિકા'માં લેખ પ્રગટ કરી કાર્ટનો તિરસ્કાર કરવા માટે, અધિપતિ ટી. કે. ઘોષને કલકત્તા હાઈકોર્ટની ફુલ બેન્ચે ત્રણ મહિનાની સાદી કેદની સજા કરી.

,, ૩૦ : કલકત્તાના મેયર એન. આર. સરકાર સામે પ્રોફેસર પ્રમથ સરકારે વ્યભિચારનો આરોપ મૂકેલ તેમાં તે નિર્દોષ ઠર્યા; એ. કે. ફઝલુલ હકને ગઈ કાલ કલકત્તાના મેયર ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા.

મે ૧૭ : કેદી-દિન (૧૯ મે રવિવાર) સંબંધમાં કોઈપણ જાતના ખબર પ્રગટ ન કરવાની બંગાળ સરકારે યાદી પ્રસિદ્ધ કરી.

,, ૧૮ : દુનિયાનું મોટું એર-લાઈનર 'મેક્સિમ ગોર્કી' મોસ્કો નજીક બીજા વિમાન સાથે ભટકાતાં ૪૮ માણસો મરણ પામ્યા.

,, ૩૧ : ક્વેટામાં ભયંકર ધરતીકંપ થયો.

જૂન ૬ : આમની સભામાં હિંદી ખરડો ત્રીજી વાર્તા વાચનમાંથી પસાર થયો.

,, ૨૧ : પેશાવર શહેરમાં ભયંકર આગ લાગી, આગને આગળ ન વધવા દેવા માટે મકાનોને ઉરાડી દેવાની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થઈ.

જુલાઈ ૫ : અમદાવાદમાં આગથી આખી હિંદી બજાર તારાજ થઈ.

,, ૨૬ : ત્રણ વર્ષ અટકમાં રાખ્યા પછી મિ. શરત બોઝનો આજ છુટકારો થયો.

,, ૩૧ : નવા હિંદી બંધારણ નીચે હોદ્દાસ્વીકારના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનો હજુ વખત આવ્યો નથી તેમ મહાસભાની કાર્યવાહક સભાએ નક્કી કર્યું.

ઓગ. ૨ : હિંદી બીલને શાહી સંમતિ મળી.

,, ૧૬ : જગત પર એ વખત ઉડ્ડયન કરેલ વીલીપોસ્ટ તથા હાસ્યનટ વિલરોજર્સ અમેરિકામાં હવાઈ વિમાન તૂટી પડતાં મૃત્યુ પામ્યા.

સપ્ટે. ૨ : ધારાસભાની બેઠક સીમલામાં શરૂ થઈ અને નવો ફોજદારી કાયદો સુધારવાનું બીલ ધારાસભામાં દાખલ કરવામાં આવ્યું.

„ ૩ : આલ્મોરા કારાગૃહમાંથી પંડિત જવાહરલાલ નેહરુને મુક્ત કર્યા.

„ ૧૨ : નવો ફોજદારી કાયદો સુધારવાના બીલ પર ચર્ચા ચલાવવાની ધારાસભાએ ૭૧ વિરુદ્ધ ૬૧ મતે ના પાડી.

„ ૧૬ : વાઇસરોયે ભલામણ કર્યા મુજબ ઉપલો કાયદો ફરી દાખલ કરવાની વડી ધારાસભાએ ૬૯ વિરુદ્ધ ૫૭ મતે ના પાડી.

ઓકટો. ૧૪ મુંબઈની દલિત વર્ગની કોંગ્રેસે હિંદુઓથી તદ્દન જુદા પડવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો.

„ ૨૮ : સર્વાંગ રીતે બ્રિટિશ પદ્ધતિ પર ચાલતી હિંદની પહેલી જાહેર શાળા વાઇસરોયે દહેરાદૂન ખાતે ખુલ્લી મૂકી.

૧૯૩૬ના મહત્વના બનાવો

હિંદભરમાં રામકૃષ્ણ શતાબ્દિ ઊજવવામાં આવી.

દિલ્હીમાં હવાઇયાન શીખવવા માટે કેન્દ્ર ખુલ્લું મુકાયું.

મિસિસ કમળા નેહરુનું મૃત્યુ.

ફૈઝપુરમાં પહેલી ગ્રામ્ય મહાસભા ભરાણી.

સિંધ અને ઓરિસ્સાના બે નવા હિંદી પ્રાંતો કરવામાં આવ્યા.

હિંદની ક્રિકેટ-ટીમનો ઇગ્લંડનો પ્રવાસ.

ટેરિફ બોર્ડ કાઢી નાખવામાં આવી.

બર્લિનમાં હિંદી હોકી-ટીમનો વિજય.

દક્ષિણ આફ્રિકાના શુભેચ્છક પ્રતિનિધિમંડળની હિંદની મુલાકાત.

મુંબઇમાં મારુતી મંદિરમાં સભામંડપ બાંધવા માટે કોમી હુલ્લડ.

દિલ્હીમાં નવું ખેતીવાડી સંશોધક ખાતું સ્થાપવામાં આવ્યું.

પાંચ જાપાની શોધકો હિમાલયના ૨૨,૫૩૦ ફીટ ઊંચા શિખર નંદકોટ પર પહોંચ્યા.

ત્રાવણકોરમાં અસ્પૃશ્યો માટે બધાં મંદિરો ખુલ્લાં મુકાયાં.

ઝરીઆમાં પોધદાહ ખાતે કોલસાની ખાણમાં ધડાકો. ૨૦૯ માણસોના જીવ ગયા.

શહેનશાહનું મૃત્યુ

વર્ષની શરૂઆત શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જના મૃત્યુથી થઈ. થોડા દિવસની માંદગી પછી ૧૯૩૬ના જાન્યુઆરીની ૨૦મી તારીખે સેન્ડ્રિંગહામ ખાતે તેમનું મૃત્યુ થયું. તેમના મોટા પુત્ર પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ ઍડવર્ડની ૪૧ વર્ષની ઉમરે, ૨૨મી જાન્યુઆરીએ, શહેનશાહ આઠમા ઍડવર્ડ તરીકે જાહેરાત થઈ.

જર્મનો હ્રાઇનલૅન્ડમાં પ્રવેશ કરે છે

૭મી માર્ચે જર્મન લશ્કરોએ હ્રાઇનલૅન્ડમાં કૂચ કરી. વર્સેલ્સની સંધિથી આ પ્રદેશને બિનલશ્કરી જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. હ્રાઇનલૅન્ડ જર્મન લશ્કર અથવા જર્મન કિલ્લાઓથી મુક્ત રહેવું જોઈએ તે ફ્રેન્ચ રાજ્યનીતિનું મુખ્ય બિંદુ હતું, અને તેથી આ કાર્યનો જવાબ માગવા માટે આખા ફ્રાન્સમાં માગણીઓ થઈ હતી. આથી આખા યુરોપમાં ધમાલ મચી રહી અને લંડનમાં રાષ્ટ્રસંઘની તાકીદની સભા બોલાવવામાં આવી. સભા કાંઈ પણ નિર્ણય પર આવી નહિ. આ વસ્તુ હજુ મોઘમ સ્થિતિમાં છે.

બજેટની વાત બહાર પડે છે

બ્રિટિશ બજેટની વાત અગાઉથી બહાર પડી જતાં તે બાબતની તપાસ ચાલી. ટ્રિબ્યુનલને જણાયું કે સંસ્થાનખાતાના મંત્રી મિ. જે. એચ. ટોમસે બજેટ સંબંધી સર આલ્ફ્રેડ બટને વાત કરી હતી. મિ. ટોમસે પ્રધાનમંડળમાંથી તથા સર આલ્ફ્રેડ બટે પાર્લમેન્ટમાંથી રાજીનામાં આપ્યાં.

એબિસીનિયન-ઈટાલિયન યુદ્ધ

વર્ષની શરૂઆતમાં આ યુદ્ધ જોરથી ચાલતું હતું, તે ૫મી મે સુધી ચાલ્યા કર્યું. ઇટાલિયનો ધીમેધીમે વિજય મેળવતા હતા. ૫મી મેએ રાજધાનીના શહેર એડિસઅબાબાનો તેમણે કબજો લીધો. થોડા દિવસો પહેલાં એબિસીનિયાના શહેનશાહ હેઇલ સેલાસિએ દેશનો ત્યાગ કરી, ઇંગ્લંડ જતાં પહેલાં, પેલેસ્ટાઇનમાં આશ્રય લીધો હતો.

૫મી મેએ ઇટાલિના વડા પ્રધાન તથા સરમુખત્યાર સિનોર મુસોલિનિએ જાહેર કર્યું કે લડાઇનો અંત આવ્યો છે અને હવેથી એબિસીનિયા ઇટલિના સામ્રાજ્યમાં ભળી ગયું છે.

ફ્રાન્સમાં સમાજવાદી સરકાર

ફ્રાન્સમાં ચૂંટણી વખતે પ્રજાકીય પક્ષે ફેસિસ્ટ તથા બીજા પક્ષોને હાર આપી. સમાજવાદી આગેવાન લીઓ બ્લુમ મુખ્ય પ્રધાન થયા. સમાજવાદી પ્રધાનમંડળ દેશમાં પહેલી જ વખત સ્થપાયું.

સ્પેનનો આંતરવિગ્રહ

વર્ષના ઉત્તરાર્ધમાં સ્પેનમાં આંતરવિગ્રહ જાગ્યો. જુલાઇની ૧૮મી તારીખે સ્પેનિશ મોરોક્કોમાં પ્રજાસત્તાક સામે બળવો જાગ્યો. તે દેશભરમાં પ્રસરી રહ્યો, અને સરકારી તથા સરકાર વિરોધી લશ્કરો વચ્ચે ગંભીર રમખાણ થયું. લશ્કર તથા દરિયાઈ લશ્કરના દરેક વિભાગમાં બળવો ફાટી નીકળ્યો અને જનરલ ફ્રાંકોની સરદારી હેઠળ બળવાખોરોએ દેશનાં મુખ્ય શહેરો પર હુમલા કર્યા. ક્રમભાગે યુદ્ધમાં બન્ને પક્ષો ખૂબ ક્રૂરતા આચરતા હતા. જર્મનિ તથા ઇટાલિએ સિનોર ફ્રેએરોની સ્થાપિત સત્તાનો સ્વીકાર કરવા કરતાં જનરલ ફ્રાંકોની સરકારનો સ્વીકાર કર્યો.

અમેરિકન પ્રમુખની ચૂંટણી

અમેરિકાના યુનાઇટેડસ્ટેટ્સમાં આખું વર્ષ પ્રમુખની ચૂંટણીની ધમાલમાં ગયું હતું. મિ. ફ્રેન્કલિન રુઝવેલ્ટની ચૂંટણીનાં ચાર વર્ષો પૂર્ણ થવા આવ્યાં હતાં અને તે જગ્યા માટે પાંચ ઉમેદવારો બહાર પડયા હતા. (મિ. રુઝવેલ્ટ (પ્રજાતંત્રવાદી) પોતે, ગવર્નર આલ્ફ્રડ લેન્ડન (પ્રજામતવાદી)

નોર્મન ટોમસ (સમાજવાદી), વિલિયમ લેંક (યુનિયન પક્ષ) તથા અર્લ બ્રાઉડર (કૉમ્યુનિસ્ટ). પહેલેથી જ નક્કી થઈ ગયું હતું કે મિ. રુઝવેલ્ટ તથા ગવર્નર લેન્ડન વચ્ચે રસાકસી થશે, ૩ જી નવેમ્બરે મતગણત્રી થઈ અને યુનાઇટેડસ્ટેટસના કોઈ પણ પ્રમુખને અગાઉ ન મળી હોય તેવી બહુમતી રુઝવેલ્ટને મળી. ૪૮ રાજ્યોમાં થી ૪૬ રાજ્યોમાં મિ. રુઝવેલ્ટની ચૂંટણી થઈ. બાકીનાં બેએ ગવર્નર લેન્ડન માટે મત આપ્યો. મતગણત્રી નીચે મુજબ હતી.

રુઝવેલ્ટ........ ૨૫,૯૩૬,૨૭૭
લેન્ડન.........૧૫,૮૩૯,૧૦૯

બાકીના ત્રણને દશ લાખ મત પણ મળ્યા નહોતા.

એંગ્લો-ઇજિપ્શિયન સમાધાન

ઑગસ્ટની ૨૬મીએ એંગ્લો-ઇજિપ્શિયન સંબંધની નવી સંધિ પ્રગટી. તેમાં એમ ઠરાવવામાં આવ્યું કે બ્રિટિશ લશ્કરે તે ખાલી કરવું. સુએઝની નહેરના બ્રિટિશ હિતને સંમતિ આપવી અને લડાઈ અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય આફત વખતે બન્ને દેશોએ પરસ્પર સહાય કરવી, ઈજિપ્તે રાષ્ટ્ર-સંઘના સભ્ય થવા માટે અરજી કરવી. દેશમાં બ્રિટિશ એલચીની નિમણૂક કરવામાં આવે છે. આ નવી સંધિને ઈજિપ્તમાં આપવામાં આવેલ. આવકારથી ગ્રેટબ્રિટન સાથેના સંબંધનું ભાવિ ઉજ્જવળ લાગે છે.

આરબ-યાહુદી તકરાર

વર્ષની શરૂઆતથી જ પેલેસ્ટાઈનમાં ખૂબ મુશ્કેલી ઉપસ્થિત થઈ હતી. મે માસમાં આરબ અને યાહુદીઓ વચ્ચે હુલ્લડો થયાં. આરબ નેતાઓએ જેરૂસલેમમાં હડતાલની જાહેરાત કરી. જ્યાંસુધી યાહુદીઓનો પરદેશવાસ બ્રિટિશ સરકાર અટકાવે નહિ ત્યાં સુધી હડતાલ બંધ ન પાડવાની તથા યાહુદીઓને જમીન વેચાણ ન કરવાની આરબોએ જાહેરાત કરી, તથા રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના કરી. હડતાલ દિન પ્રતિદિન ઉગ્ર સ્વરૂપ પકડતી ગઈ. પરિણામે લૂંટફાટ શરૂ થઈ. ઑગસ્ટમાં, આનો અંત લાવવા માટે બ્રિટિશ સરકારે મોટું લશ્કર મોકલ્યું. જનરલ ડિલની સરદારી હેઠળ પચીસ લશ્કરી ટુકડીઓને પેલેસ્ટાઈન મોકલ-

વામાં આવી અને થોડી ઝપાઝપી બાદ ઓકટોબરમાં આરબ-કમિટિએ હડતાલ ખોલી નાખી. બ્રિટિશ શાહી કમિશન આરબ-મુશ્કેલીઓનો નિવેડો લાવશે તેવી તેમની શ્રદ્ધા હતી. લોર્ડ પીલના પ્રમુખપણા હેઠળ કમિટિ નવેમ્બરમાં પેલસ્ટાઇનમાં ગઈ. કમિટિનો હેતુ આરબોની ફરિયાદોની તલસ્પર્શી તપાસ કરવાનો હતો, પરંતુ કમભાગ્યે કમિશનને જોઈએ તેટલો આવકાર મળ્યો નહિ.

રશિયામાં ફાંસી

સોવિયેટ રશિયા સામે, દેશનિકાલ થયેલ ટ્રોટ્સ્કિની સાથે મળી જઇને કાવતરું કરવા માટે ઝિનોવિવ તથા બોલ્શેવિક ઓલ્ડગાર્ડના બીજા સભ્યોની મોસ્કોમાં તપાસ ચાલી. ઝિનોવિવ, કેમેનેવ અને બીજાઓને દેહાંતદંડ દેવામાં આવ્યો. સોવિયેટ વેપારસંઘના આગલા આગેવાન ટોમ્સ્કિએ તપાસ દરમિયાન આપઘાત કર્યો.

બેલ્જિયમની તટસ્થતા

બેલ્જિયમના રાજા લિયોપોલ્ડે બેલ્જિયમનું અળગાપણું જાહેર કર્યું. તેણે જાહેર કર્યું કે 'બેલ્જિયમ યુદ્ધ પૂર્વેની, યુરોપના રાજકારણમાં, તટસ્થતાની નીતિ ધારણ કરશે.' લોકાર્નો તથા બીજી સંધિની શરતોથી આ પગલું વિરુદ્ધ ગણવામાં આવે છે. સુલેહની શરત મુજબ જર્મની હુમલો કરે તો ફ્રાન્સને મદદ આપવાનું તેણે માથે લીધું હતું.

તુર્કીનું સમાધાન

ડાર્ડેનલ્સને ફરી સજ્જ કરવાની તુર્કીની માગણીનો શાંતિભર્યો નિવેડો આવી ગયો હતો. આ માગણી રાષ્ટ્રસંઘને સોંપવામાં આવી હતી અને તેની મદદથી તેનું શાંતિમય સમાધાન થઇ ગયું હતું.

અંગ્રેજ રાજાનો ગાદીત્યાગ

ઇગ્લંડના રાજા આઠમા એડ્વર્ડે, પોતાના લગ્નને લીધે ઊભી થયેલ પરિસ્થિતિને અંગે, પોતાના નાનાભાઈ ડ્યુક ઓફ યોર્કની તરફેણમાં ૧૦ મી ડિસેંબરે ગાદીત્યાગ કર્યો. ૧૯૩૬ના ૧૨મી ડિસેંબરે ડ્યુક ઓફ યોર્કને શહેનશાહ છઠ્ઠા જ્યોર્જ તરીકે ઇગ્લંડના રાજા જાહેર કરવામાં આવ્યા.

રમત-ગમત અને ઉડ્ડયન

મિ. જેમ્સ મોલિસન ન્યુ ફાઉન્ડલેન્ડથી આટલાંટિક આરપાર થઈને ક્રોયડન ૧૩ ક. ૧૭ મિનિટના ટૂંક સમયમાં આવ્યા. તેની પત્ની મિસિસ એમિ મોલિસને ઇંગ્લેન્ડથી કેપ્ટાઉન ૩ દિ. ૬ ક. ૨૬ મિ. માં આવી રેકર્ડ સ્થાપ્યો. ઑક્ટોબરમાં પોર્ટસ્મથથી જોહન્સબર્ગની હવાઈ શરત થઈ. તેમાં ૯ વિમાનીઓએ ભાગ લીધો, પરંતુ તેમાંથી એક જ મિ. સી. ડબલ્યુ. એ. સ્કોટ વિજયી નીવડયો. તેણે ૨ દિ. ૪ ક. ૫૬ મિ. માં તે અંતર કાપ્યું. મિસ જીન બેટને પણ નોંધપાત્ર ઉડ્ડયન કર્યું. તે લિમ્પથી ઑકલંડ ૧૧ દિ. ૫૬ મિ. માં ઊડી. ઇંગ્લંડથી દક્ષિણ પ્રદેશોમાં આ પહેલું ઉડ્ડયન હતું.

વર્ષનો અતિ અગત્યનો બનાવ કનાર્ડ વ્હાઈટ સ્ટારલાઈનની જંગી સ્ટીમર 'ક્વીનમેરી'ની પ્રથમ સફર હતી. ઑગસ્ટમાં તે સ્ટીમરે પૂર્વ અને પશ્ચિમના સાગરોને રેકર્ડ વખતમાં ઓળંગીને આટલાંટિકની બ્લ્યુ રિબન્ડ ફરીવી મેળવી. તેની ઝડપ અનુક્રમે ૩૦.૧૪ તથા ૩૦.૬૩ દરિયાઈ માઈલની હતી 'બ્લ્યુ રિબન્ડ' તે પહેલાં ફ્રેન્ચ સ્ટીમર 'નોર્મન્ડિ' પાસે હતી.

રેલ્વેની ઝડપમાં પણ નવો રેકર્ડ નોંધાયો હતો. લંડન અને નોર્થ ઇસ્ટર્ન રેલ્વેની સીલ્વર જ્યુબીલિ ટ્રેને કલાકના ૧૧૪ માઈલની ઝડપ મેળવી હતી.

દર ચાર વર્ષે રમાતી ઓલિમ્પિક રમતો ઑગસ્ટમાં બર્લિન ખાતે રમવામાં આવી હતી. આ રમતમાં ૪૩ રાષ્ટ્રોએ ભાગ લીધો અને ઘણા નવા રેકર્ડ સ્થપાયા હતા. નીગ્રો દોડનાર જેસે ઓવેન્સનું કાર્ય અતિ પ્રશંસાપાત્ર હતું. હરીફાઈમાં યુનાઈટેડ સ્ટેટસ, જાપાન તથા જર્મની ખૂબ વિજયી થયાં હતાં.

હિંદ

હિંદને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી ખાસ મહત્ત્વનો કોઈ રાજકીય કે બીજો બનાવ બન્યો નહોતો. આખા વર્ષ દરમિયાન મહાસભાના પ્રમુખ પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ આખા દેશમાં ફરી વળ્યા હતા.

ધારાસભામાં દાખલ થવાના મહાસભાના નિર્ણયને અંગે ચૂંટણી માટે મહાસભાએ ખૂબ તૈયારી કરી.

વર્ષ દરમિયાન હિંદના વાઈસરૉયમાં ફેરફાર થયો. નવા વાઇસરૉય લૉર્ડ લિન્લિથગોએ ગ્રામ્ય ઉદ્ધારના કાર્યમાં રસ બતાવ્યો.

૧૯૩૬ના બનાવો

જાન્યુ. ૭ : એંડા ગામમાં તોફાન મચાવવા માટે દશ બ્રિટિશ સૈનિકોને થયેલી સજા સામેની અપીલ રદ થઈ, પણ એકની સજામાં ઘટાડો થયો.

,, ૮ : નાગપુરમાં મધ્યપ્રાંતની હાઇકોર્ટની સ્થાપના.

,, ૧૭ : આગલા કોમ્યુનિસ્ટ, પાર્લમેન્ટના સભ્ય શાપુરજી સકલાતવાળાનું મૃત્યુ. મિસ મેયોના નવા પુસ્તક "ધી ફેઇસ ઓફ મધર ઇંડિયા" પર સી-કસ્ટમ્સ ઍક્ટ હેઠળ હિંદમાં પ્રતિબંધ મુકાયો.

,, ૧૮ : મિ. રૂડયાર્ડ કિપલિંગનું મૃત્યુ

,, ૩૦ : ઝરિયાની લોયાબાદ કોલમાની ખાણમાં ભૂગર્ભઅગ્નિને અંગે ૨૦૦ હિંદીઓ મૃત્યુ પામ્યા.

ફેબ્રુ. ૩ : સ્વ. રાજેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમાને ધારાસભામાં સર એન. એન સરકારે અંજલિ આપી.

,, ૮ : અખિલ હિંદની ટીમે ઑસ્ટ્રેલિયનોને મદ્રાસમાં ૩૩ રનથી હરાવ્યા.

,, ૧૧ : હિંદના ઈશાન ખૂણાના મોટા પ્રદેશોમાં ધરતીકંપના આંચકા લાગ્યા.

,, ૧૫ : લેફ્. મિશ્રિચંદ ન્યુ દિલ્હી ખાતે વાઇસરૉય કપ હવાઈ હરીફાઈમાં જીત્યા. હિંદનું આધુનિક હવાઇ સ્ટેશન વાઇસરૉયે દિલ્હી ખાતે ખુલ્લું મૂક્યું.

,, ૧૭ : ન્યુ દિલ્હીમાં બન્ને ધારાસભામાં રેલ્વે-બજેટ રજૂ કરવામાં આવ્યું.

સ્ત્રીઓ સામે થતા ગંભીર ગુના માટે સખત શિક્ષા કરવા ચાબુક મારવાનું બીલ બંગાળાની ધારાસભાએ પસાર કર્યું.

ફેબ્રુ. ૧૮ : મહાસભાના સૌથી વૃદ્ધ આગલા પ્રમુખ સર દિનશા વાચ્છાનું મૃત્યુ.

„ ૨૬ : ટોકિયોમાં લશ્કરી બળવાને અંગે ત્રણ જાપાનના રાજદ્વારી પુરુષો તથા બીજા જાહેર કાર્યકર્તાનાં ખૂન થયાં. અનિષ્ટનાં મૂળ દૂર કરવાને લશ્કરના યુવાન અધિકારીઓએ બળવો કર્યો હતો.

„ ૨૭ : ધારાસભાએ રેલવે બજેટની બધી માગણીઓ કબૂલ રાખી.

„ ૨૮ : આજ સવારે જીનિવા ખાતે મિસિસ કમળા નેહરુ મૃત્યુ પામ્યા.

એપ્રિલ ૧ : ઓરિસ્સા તથા સિંધના નવા પ્રાંતો આજથી જુદા પાડવામાં આવ્યા.

„ ૬ : ના. સર જ્હૉન એન્ડર્સને કૂચબિહારમાં દરબાર ભરી, કૂચબિહારના મહારાજાને સત્તા સુપરત કરી

„ ૭ : રાજકીય કેદીઓને છોડી મૂકવાનો મિ. સેક્સેનાનો ઠરાવ ધારાસભામાં પડતો મુકાયો.

„ ૮ : ૧૮૧૮ ના ત્રીજા કાયદા હેઠળ સુભાષચંદ્ર બોઝની મુંબઈના કિનારે ઊતરતાં ધરપકડ થઈ.

„ ૧૧ : મહાસભાની વિષયવિચારીણિ સમિતિએ, ગવર્મેન્ટ ઑફ ઇન્ડિયા ઍક્ટને વખોડી કાઢતો તથા હોદ્દાસ્વીકારના પ્રશ્નને મુલતવી રાખવાનો વર્કીંગ કમીટીનો ઠરાવ સ્વીકાર્યો.

„ ૧૩ : નવા બંધારણના અસ્વીકારનો તથા સભ્યોએ હોદ્દા સ્વીકારવાનો પ્રશ્ન મુલતવી રાખવાનો મહાસભાએ ઠરાવ પસાર કર્યો.

„ ૧૮ : ન્યુ દિલ્હીમાં માર્કિવસ ઑફ લિન્લિથગોએ વાઇસરૉય તરીકેના સોગંદ લીધા.

એપ્રિલ ૨૩ : પુનામાં કોમી હુલ્લડ થતાં બે નાની મસ્જિદો તથા ૫ હિંદુ દેવળ બાળી નખાયાં અને ૧૯૦ માણસોને ઇજા થઈ.

,, ૨૯ : કલકત્તાના મેયર તરીકે સર એચ. એસ. પોલ ચૂંટાયા.

મે ૫ : ઇટાલિયનોએ એબિસિનિયામાં પ્રવેશ કર્યો.

,, ૮ : ઇંગ્લંડ–કેપ ઉડ્ડયનનો રેકર્ડ મિસ એમિ મોલિસને તોડયો.

,, ૧૦ : હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના આગલા પ્રમુખ ડૉ. એમ. એ. અન્સારીનું મૃત્યુ. ઇજિપ્તમાં નહાસપાશાએ પ્રધાનમંડળ રચ્યું.

,, ૧૫ : સર આર. એન. મુકરજીનું કલકત્તામાં ૮૨ વર્ષે મૃત્યુ.

,, ૧૯ : એમ. સી. સી. એ હિંદી ક્રિકેટ–ટીમને લૉર્ડઝ ખાતે ૧૦ વિકેટની હાર આપી.

,, ૨૫ : શહીદગંજની મસ્જિદનો કબજો લેવાનો તથા ત્યાં નિમાજ પઢવાનો લાહોરના મુસલમાનોએ કરેલો દીવાની દાવો નીકળી ગયો.

જૂન ૧૮ : પ્રખ્યાત રશિયન નવલકથાકાર તથા સુધારક મેક્સિમ ગોર્કીનું ૬૮ વર્ષની ઉમરે મૃત્યુ.

જુલાઈ ૧૪ : એસેન્સોલ નજીક કોલસાની ખાણમાં ધડાકા થતાં બે યુરોપિયનો માર્યા ગયા અને ત્રણ હિંદીઓને ઇજા થઈ.

,, ૧૫ : પ્રખ્યાત લેખક તથા ગ્રંથકર્તા ધનગોપાલ મુકરજી ન્યૂયૉર્કમાં તેના અમેરિકન ઘરમાં ગળે ફાંસો ખાઈ લટકતા જણાયા.

,, ૧૬ : શહેનશાહની જિંદગી લેવાનો લંડનમાં યત્ન કરવામાં આવ્યો. એક માણસે રાજા ઉપર રિવોલ્વર ફેંકી.

ઑગસ્ટ ૨૪ : ઐતિહાસિક ભોવાલી કેસ પર પડદો પડયો. સંન્યાસીને ભોવાલ રાજના બીજા કુમાર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો.

,, ૨૯ : હિમાલયના શિખર નંદાદેવી (૨૫,૬૬૯ ફીટ) પર પહેલું આક્રમણ પ્રો. ગ્રેહામ બ્રાઉનના નેતૃત્વ હેઠળ સંયુક્ત બ્રિટિશ અમેરિકન ટુકડીએ કર્યું.

ઑગસ્ટ ૩૧ : ઇંડિયન કંપનીઝ (એમેન્ડમેન્ટ) બીલ પરનો સીલેક્ટ કમીટીનો રિપોર્ટ કાયદાખાતાના સભ્યે ધારાસભામાં રજૂ કર્યો.

સપ્ટે. ૨૦ ; હિંદે રાષ્ટ્રસંઘમાંથી નીકળી જવાનો રાજસભાએ ઠરાવ પસાર કર્યો.

" ૨૮ : પેલેસ્ટાઈનમાં ચલાવાતી કડક બ્રિટિશ નીતિમાં સુધારો કરવાને મુસ્લિમ-પ્રતિનિધિમંડળે વાઇસરોયને અરજ ગુજારી.

" ૨૯ : કલકત્તા જવા માટેનું ઇમ્પિરીઅલ એર વેઝનું વિમાન 'એથેના' દિલ્હી એરોડ્રોમ પાસે સળગી ગયું.

ઑક્ટો. ૧૫ : હિંદુ મંદિરમાં સભામંડપ બાંધવા સંબંધી મુસલમાનોએ વાંધો ઉઠાવતાં મુંબઈમાં હિંદુ-મુસલમાન રમખાણ થયું.

" ૨૭ : અસંતોષકારક કામકાજને અંગે પંજાબ સરકારે લાહોરની મ્યુનિસિપાલિટીને સસ્પેન્ડ કરી.

નવે. ૨ : વાઇસરોયે ગ્વાલિયરના મહારાજાને કુલ સત્તા સુપ્રત કરી.

" ૧૪ : મુંબઈમાં આર્યસમાજ-મંદિરમાં મિ. હરિલાલ ગાંધીએ ફરીથી હિંદુ-ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.

" ૨૬ : સરહદ પ્રાંત પર સરકારી લશ્કર અને તોફાની વઝીરો વચ્ચે થયેલ ઝપાઝપીમાં ૧૭ સૈનિકો મરાયા અને ૭૭ ઘાયલ થયા.

ડિસે. ૪ : મોંટેગુ-ચેમ્સફર્ડ-સુધારા હેઠળ સ્થપાયેલ બંગાળાની ધા.સભા છેવટને માટે બંધ પડી.

" ૧૦ : મિસિસ સિમ્પ્સન સાથે કરવા ધારેલ લગ્નને અંગે ઉપસ્થિત થયેલ બંધારણની મુશ્કેલીને અંગે રાજા એડવર્ડ આઠમાએ ગાદીત્યાગ કર્યો. ડ્યુક ઑફ યોર્ક છઠ્ઠા જ્યૉર્જ તરીકે ગાદીએ આવ્યા.

" ૧૪ : હિંદનાં મુખ્ય શહેરોમાં રાજા છઠ્ઠા જ્યૉર્જ ગાદીએ આવ્યાની જાહેરાત કરવામાં આવી.

ડિસે. ૧૮ : બંગાળામાં પોહડિહની કોલસાની ખાણમાં થયેલ ધડાકાને અંગે લગભગ ૨૦૦ માણસો મૃત્યુ પામ્યા.

,, ૨૭ : ફૈઝપુરમાં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ૫૦મી બેઠક..

૧૯૩૭ના અગત્યના બનાવો

હિંદી સરકારના નવા કાયદા હેઠળ અખિલ હિંદમાં ચૂંટણી.

દિલ્હીમાં અખિલ હિંદ સ્કાઉટ જમ્બૂરી.

હૈદ્રાબાદના નિઝામના રાજ્યનો સુવર્ણમહોત્સવ.

બર્મા હિંદથી છૂટું પડયું.

એડન સાથેનો કારોબારી સંબંધ હિંદથી જુદો પડ્યો. એડન ક્રાઉન કોલોની થયું.

૧ લી એપ્રિલે બધા પ્રાંતોમાં પ્રાંતિક સ્વાયત્ત શાસનની શરૂઆત.

વઝીરીસ્તાનમાં સરહદ પર રમખાણ.

બે લાખ મજૂરોની મિલની હડતાલ.

મહાસભાનો હોદ્દાસ્વીકાર.

પટણા નજીક બીટા પાસે પંજાબ એક્સપ્રેસનો ભયંકર અકસ્માત. ૧૦૪ માણસોના જાનની ખુવારી.

આંદામાનના રાજદ્વારી કેદીઓની ભૂખમરાની હડતાલ. તેમની મુક્તિ માટે અખિલ હિંદમાં ચળવળ.

હિંદમાં દારૂ–બંધી, ૧ લી ઑક્ટોબરથી સાલેમમાં દારૂની દુકાનો બંધ થઈ.

આખા હિંદમાં મજૂર–અશાંતિનું મોજું ફરી વળ્યું.

હિંદની ફેડરલ કોર્ટની ઉદ્ઘાટનક્રિયા.

૧૯૩૭ના બનાવો.

જાન્યુ. ૩ : વાઈ. એમ. સી. એ. (યંગ મેન્સ ક્રિશ્ચિયન એસોશીએશન) ની જગત્પરિષદ માયસોરમાં ખુલ્લી મૂકવામાં આવી.

એશિયાની ભૂમિ પર આવી પરિષદ ભરાવાનો આ પહેલો પ્રસંગ હતો.

જાન્યુ. ૧૬ : મહાસભાની ચૂંટણીના પ્રચાર અર્થે પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ દિલ્હીથી પંજાબ એરોપ્લેનમાં ગયા.

" ૧૮ : નવા બંધારણ પ્રમાણે બંગાળમાં સામાન્ય ચૂંટણીની શરૂઆત થઈ.

" ૨૫ : વડી ધારાસભાની બજેટની બેઠક શરૂ થઈ.

ફેબ્રુ. ૩ : વાઇસરૉય અને લૉર્ડ બેડન પોવેલની હાજરીમાં સ્કાઉટ જમ્બૂરી ખુલ્લી મૂકવામાં આવી.

" ૫ : હિંદુસ્તાનની ખાણોમાં જમીન નીચે સ્ત્રીઓને ૧ જુલાઈથી કામે રોકવા અટકાવવાના ગવર્નર-જનરલ-ઇન-કાઉન્સિલે ધારા બહાર પાડયા.

" ૮ : શાસનના પહેલા વર્ષ દરમિયાન બ્રિટનમાં ગેરહાજર રહેવાનું અશક્ય હોવાથી શહેનશાહે દિલ્હી-દરબાર ભવિષ્ય પર મુલતવી રાખ્યો.

" ૧૦ : બંગાળ-નાગપુર-રેલવેની હડતાલ ૬૦ મે દિવસે પાછી ખેંચી લેવામાં આવી.

" ૧૧ : હૈદ્રાબાદ તથા વરાડના ના. નિઝામ સરકારના રજત-મહોત્સવનો પ્રારંભ.

" ૧૬ : વડી ધારાસભામાં રજૂ કરવામાં આવેલ રેલવે-બજેટમાં વધારો થવાનો અડસટ્ટો.

" ૨૦ : પ્રસિદ્ધ વાયુયાત્રી કર્નલ લિંડબર્ગ જગત-પરિભ્રમણ માટે નીકળતાં પોતાના ખાનગી એરોપ્લેનમાં કરાચી ઊતર્યો.

" ૨૫ : કલકત્તામાં સર બી. એન. મિત્રનું મરણ. બજેટનું રહસ્ય બહાર પાડવા માટે સરકારી અધિકારીને લાંચ આપવાના કહેવાતા યત્ન માટે શ્રીમંત મિલમાલિક તથા વડી ધારાસભાના સભ્ય રાવબહાદુર શેઠ ભાગચંદ સોનીની ધરપકડ કરવામાં આવી.

માર્ચ ૧ : રામકૃષ્ણ–મહોત્સવને અંગે વિશ્વધર્મપરિષદ કલકત્તામાં ખુલ્લી મૂકવામાં આવી.

„ ૪ : બંગાળ–ધારાસભાના મહાસભા–પક્ષના નેતા શ્રી. એસ. સી. બોઝ પ્રધાનમંડળની સ્થાપના માટે સર જહૉન એન્ડરસનને મળ્યા.

„ ૧૩ : ગઈ કાલે મળેલ બંગાળ પ્રાંતિક સમિતિએ હોદ્દાસ્વીકાર વિરુદ્ધ નિર્ણય કર્યો.

„ ૧૬ : શરતી અધિકારસ્વીકારની ભલામણ કરતો ઠરાવ મહાસભાની વર્કીંગ કમિટિએ પસાર કર્યો.

„ ૧૭ : સુભાષચંદ્ર બોઝને આજે છૂટા કરવામાં આવ્યા.

„ ૧૮ : જે જે પ્રાંતોમાં મહાસભાની બહુમતિ હોય ત્યાં ત્યાં શરતી પ્રધાનમંડળ સ્થાપવાનો અખિલ હિંદ મહાસભા સમિતિએ ૧૭૨ વિરુદ્ધ ૭૦ મતે ઠરાવ પસાર કર્યો.

„ ૨૭ : હોળીના વરઘોડાને અંગે પાણીપતમાં થયેલ હિંદુ–મુસ્લિમ–હુલ્લડને દાબી દેવા માટે પોલીસે કરેલ ગોળીબારમાં ૧૪ માણસો મરાયા.

એપ્રિલ ૧ : નવા બંધારણના વિરોધ તરીકે આખા હિંદમાં આજે હડતાલ પાડવામાં આવી.

„ ૩ : ધારાસભા અચોક્કસ મુદત સુધી મુલતવી રહી.

„ ૧૦ : વિરુદ્ધ પક્ષના તાયફાવાળાઓએ કરેલા હુમલાને અંગે ૧૬ બ્રિટિશ અધિકારીઓ મરાયા અને પાંચ ઘાયલ થયા.

„ ૧૪ : શાંતિનિકેતનમાં ચીનની સંસ્કૃતિ તથા શિક્ષણનો હૉલ ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો. હિંદ–જાપાનના વેપારી કરારો આજે પૂરા થયા.

„ ૧૯ : બંગાળાની ધારાસભાના સ્પીકરની ચૂંટણી કાયદેસર થઈ નથી તેમ ઠરાવવા માટે હાઈકોર્ટમાં ઇન્જંક્શન આપવા માટે અરજી કરવામાં આવી.

એપ્રિલ ૨૯ : બંગાળાની ધારાસભાના સ્પીકર તરીકે ખાનબહાદુર અઝિઝુલ હકને કામ કરતા અટકાવવાની મિ. ટી. સી. ગોસ્વામીની અરજી કલકત્તા હાઈકોર્ટે કાઢી નાખી.

મે ૧૦ : શણુની મિલોની હડતાલ આજે બંધ પડી. શહેનશાહના રાજ્યાભિષેકમહોત્સવમાં ભાગ ન લેવાનો કલકત્તા કોરપોરેશને નિર્ણય કર્યો.

મે ૨૩ : એક વખત જગતના સૌથી શ્રીમંત ગણાતા મિ. જે. ડી. રોકફેલરનું અવસાન થયું.

„ ૨૮ : મિ. બાલ્ડવિને વડા પ્રધાન તરીકે રાજીનામું આપ્યું અને મિ. નેવિલ ચેમ્બરલેન પ્રધાન થયા.

જૂન ૩ : ડ્યુક ઑફ વિંડસર અને મિસિસ વૉલિસ વૉર્ફિલ્ડનાં આજે ફ્રાન્સમાં લગ્ન થયાં.

„ ૫ : ૧૦૦,૦૦૦ પૌંડના ખર્ચે લંડનમાં બંધાવાની નવી મસ્જિદનો પાયો વરાડના શાહજાદાએ નાખ્યો. આ મસ્જિદ માટે ના. નિઝામે ૬૦,૦૦૦ પૌંડ આપ્યા.

„ ૧૭ : જગતના પરિક્રમણ માટે નીકળેલ ઍમિલિયા ઇઅરહાર્ટ ડમડમ ખાતે ઊતરી.

„ ૧૮ : અમૃતસરમાં થયેલ શિખ–મુસ્લિમ–હુલ્લડ દાબી દેવા માટે બ્રિટિશ લશ્કરને બોલાવવું પડ્યું.

„ ૧૯ : 'પીટર પૅન'ના સર્જક તથા પ્રખ્યાત લેખક સર જેમ્સ બેરિનું મૃત્યુ.

„ ૨૦ : નંગા પર્વત પર ગયેલ જર્મન ટુકડીના માણસોમાંથી સાત તથા નવ ગુરખા મજૂરો મૃત્યુ પામ્યા.

„ ૨૧ : ફ્રાન્સના વડા પ્રધાન મોં. બ્લુમે રાજીનામું આપ્યું.

„ ૩૦ : ફ્લીટ લેફ. એમ. જે. એડમના એ. આર. એ. એફ. પ્લેને ૫૩,૯૩૭ ફીટની ઊંચાઈએ ઊડીને જગતનો રેકર્ડ તોડ્યો.

જુલાઇ ૧ : ફ્રાન્સે સોનાનું ધોરણ છોડ્યું.

જુલાઇ ૭ : મહાસભાની વર્કીંગ કમિટિની સભાએ હોદ્દાસ્વીકારનો નિર્ણય કર્યો.

„ ૧૪ : મદ્રાસ તથા મધ્યપ્રાંતમાં મહાસભાના પ્રધાનોએ આજે સોગંદ લીધા.

„ ૧૭ : પટણા નજીક પંજાબ–હાવરા એક્સપ્રેસ પાટા પરથી ઊતરી પડતાં ૧૦૪ માણસો મરાયા તથા લગભગ ૨૦૦ ઘાયલ થયા. હિંદની રેલ્વેના ઈતિહાસમાં આ અકસ્માત ભયંકર હતો.

„ ૩૦ : આંદામાનના રાજકીય કેદીઓએ કરેલ અમુક માગણીઓનો અસ્વીકાર થતાં, તેઓએ ભૂખમરાની હડતાલ શરૂ કરી.

ઑગસ્ટ ૮ : મહાત્મા ગાંધીજી આજે લૉર્ડ લિન્લિથગોને મળ્યા.

„ ૧૪ : કલકત્તામાં આંદામાન કેદીઓના દિવસને અંગે નીકળેલા સરઘસને ગ્રેન્ડ રોડ પર લાઠીમાર પડ્યો.

„ ૨૩ : મહાસભાનાં અને બીજા મંડળોને ગેરકાયદેસર ગણ્યાનો હુકમ રદ કરવાનો સંયુક્ત પ્રાંતની સરકારે નિર્ણય કર્યો.

„ ૨૯ : સાત સિવાયના આંદામાનના બધા કેદીઓએ ભૂખમરાની હડતાલ બંધ કરી.

સપ્ટે. ૧૬ : લાહોરમાં કતલખાનું બાંધવાની યોજના હિંદી સરકારે પડતી મૂકી.

„ ૨૪ : ઓરિસ્સાની ધારાસભાએ રાજધાનીના સ્થળનો નિર્ણય કટકની તરફેણમાં કર્યો.

„ ૩૦ : ૧૧૦ વિરુદ્ધ ૨૭ મતે મદ્રાસની ધારાસભાએ 'ટેનન્સી એક્ટ (એમેન્ડમેન્ટ) બિલ' પસાર કર્યું. મહાસભા–પક્ષે મત આપ્યા નહિ. મદ્યનિષેધનું બિલ બન્ને સભાએ પસાર કર્યું.

ઑક્ટો ૨ : હિંદભરમા મહાત્મા ગાંધીજીનો ૬૮મો જન્મ દિવસ ઉજવાયો મદ્રાસ પ્રાંતમા સાલેમના દારૂનિષેધની શરૂઆત થઈ મધ્યસ્થ સભાએ 'વીમા બીલ' પસાર કર્યું

,, ૧૫ નોન્યામાગતિ દિવસ મનાવવામા પુનામાં હિંદુઓ અને મુસલમાનો વચ્ચે સમાધાની થઈ

,, ૨૪ કોર્ટપણ સભામા ભાષણ ન કરવાના પોલીસ-હુકમના ભંગ માટે મિ નરીમાનની બેંગલોરમા ધરપકડ થઈ

,, ૨૯ અખિલ હિં૰ મહાસભા સમિતિની બેઠક કલકત્તામા મળી

નવે ૧૮ મહાત્મા ગાંધીજીની દરમિયાનગિરીને લઈ બંગાળાની સરકારે અટકાયતના ગમેલ કેદીઓને છોડી મૂકવાની જાહેરાત કરી.

,, ૨૩ સર જહોન ઍન્ડર્સને બંગાળાની વિદાય લીધી પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનવેત્તા સર જગદીશચંદ્ર બોઝનુ મૃત્યુ

શાહી કુટુંબ

(વિંડસર વંશ)

રાજા—નામદાર જ્યોર્જ છઠ્ઠા ઇશ્વરની કૃપાથી ગ્રેટબ્રિટન, આયર્લેન્ડ અને દરિયાપારના બ્રિટિશ મુલકોના રાજા, ધર્મના રક્ષક, હિંદના શહેનશાહ. જન્મ ૧૪ ડિસેંબર ૧૮૯૫. રાજા જ્યોર્જના બીજા પુત્ર. મોટાભાઈ એડવર્ડ આઠમાના ગાદી–ત્યાગથી ૧૯૩૬ના ૧૨મી ડિસેંબરે રાજા થયા. તેમનું લગ્ન નામદાર મહારાણી ઇલિઝાબેથ સાથે ૧૯૨૩ના ૧૬મી એપ્રિલે થયું છે. નામદાર મહારાણીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૯૦૦ના ઓગસ્ટની ૪થી તારીખે થયો છે.

રાજાની પુત્રીઓ—હર રોયલ હાઈનેસ પ્રિન્સેસ ઇલિઝાબેથ અલેક્ઝાંડ્રા મેરી. જન્મ ૧૯૨૬ના એપ્રિલની ૨૧મી. હર રોયલ હાઇનેસ પ્રિન્સેસ માર્ગરેટ રોઝ. જન્મ ૧૯૩૦ના ઓગસ્ટની ૨૧મી તારીખે.

રાજાનાં ભાઈ-બહેનો—રાજા જ્યોર્જના મોટાભાઈ ડ્યુક ઓફ વિંડસર, આગલા રાજા એડવર્ડ આઠમા, ૧૯૩૬ના જાન્યુઆરીની ૨૦મી તારીખે ગાદીએ આવ્યા, પરંતુ લગ્નના પ્રશ્નને અંગે પોતાના નાનાભાઈની તરફેણમાં ૧૯૩૬ના ૧૦મી ડિસેંબરે ગાદીત્યાગ કર્યો.

હિઝ રોયલ હાઈનેસ ડ્યુક ઓફ ગ્લુસેસ્ટર—જન્મ ૩૧ માર્ચ ૧૯૦૦. ૧૯૩૫ના નવેમ્બરની ૬ઠ્ઠી તારીખે લેડી એલિસ મોન્ટેગુ ડગલાસ સ્કોટ, ડચેસ ઓફ ગ્લુસેસ્ટર, સાથે લગ્ન થયું. ડચેસનો જન્મ ૧૯૦૧ની ડિસેંબર ૨૫.

હિઝ રોયલ હાઇનેસ ડ્યુક ઑફ કેન્ટ—જન્મ ૧૯૦૨ના ડિસેમ્બરની ૨૦મી. લગ્ન ૧૯૩૪ના નવેમ્બરની ૨૯મીએ હર રોયલ હાઇનેસ ગ્રીસ અને ડેન્માર્કના પ્રિન્સેસ મેરિના સાથે

હર રોયલ હાઇનેસ પ્રિન્સેસ રોયલ કાઉન્ટેસ ઑફ હેરવુડ—જન્મ ૧૮૯૭ના એપ્રિલની ૨૬મી લગ્ન ૧૯૨૨ના ફેબ્રુઆરીની ૨૮મીએ વાઇકાઉન્ટ લેસિલિસ, અત્યારે હેરવુડના ૬ ઠા અર્લ સાથે થયા બે પુત્રો, ઑન જ્યોર્જ હેન્રિ હર્વ લેસિલિસ તથા ઑન જિરાલ્ડ ડેવિડ લેસિલિસ.

પ્રિન્સ જ્હોન—જન્મ ૧૯૦૫ના જુલાઇ ૧૨ મૃત્યુ ૧૯૧૯ના જાન્યુઆરી ૮

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટના બે વિભાગ છે. અમીરસભા યુનાઇટેડ કિંગ્ડમના ઉમરાવો, પાદરી ડ્યુકો, આર્ચબિશપો, ડ્યુક, માર્ક્વિસો, અર્લો તથા વાઇકાઉન્ટોની બનેલી છે. ચોવીસ બિશપ તથા બેરનોને તથા આયર્લેન્ડના ૨૮ ઉમરાવોને જિંદગી માટે તથા સ્કોટલન્ડના ૧૬ ઉમરાવોને પાર્લામેન્ટ ચાલતી હોય ત્યાંસુધી ચૂંટી કાઢવામાં આવે છે. અમીરસભાના કુલ સભ્યોની સંખ્યા લગભગ ૭૪૦ની છે.

આમસભામાં ૬૧૫ સભ્યોને બેલેટથી ચૂંટી કાઢવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડના ૪૮૫ સભ્યો છે. પાર્લામેન્ટ ચાલુ રહે ત્યાં સુધી ઇંગ્લાંડ પ્રાંતોમાંથી ૬૧૫ સભ્યોને બેલેટથી ચૂંટી કાઢવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડના ૪૯૨ સભ્યો, વેલ્સના ૩૬, સ્કોટલેન્ડના ૭૪, તથા ઉત્તર આયર્લેન્ડના ૧૩ સભ્યો હોય છે. આમસભાના સભ્યને ઈ. સ. ૧૯૧૧થી વાર્ષિક ૪૦૦ પૌંડ આપવામાં આવે છે.

બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ

વડા પ્રધાન તથા ફર્સ્ટ લૉર્ડ આફ ટ્રેઝરી	નેવિલ ચેમ્બરલેન (વાર્ષિક પૌં. ૧૦,૦૦૦
લૉર્ડ હાઈ ચેન્સેલર	વાઇકાઉન્ટ હેલ્શામ
ચેન્સેલર ઑફ એક્સ્ચેકર	સર જ્હોન સાઇમન

ગૃહખાતાના રાજ્યમંત્રી	સર સેમ્યુઅલ હોર
પરદેશ-ખાતાના ,,	લૉર્ડ હાલિફાક્સ
મુલકોના ,,	માલ્કમ મેકડોનલ્ડ
સંસ્થાનોના ,,	ડબલ્યુ ઓર્મ્સબીગોર
લડાઈ-ખાતાના ,,	એલ. હોર બેલિશા
હિંદી પ્રધાન	માર્કિવસ ઑફ ઝેટલેન્ડ
હવાઈ-ખાતાના પ્રધાન	વાઈકાઉન્ટ સ્વિન્ટન
ફર્સ્ટ લૉર્ડ ઑફ ઍડમિરલ્ટિ	એ. ડફ કૂપર
બોર્ડ ઑફ ટ્રેડના પ્રમુખ	ઑલિવર સ્ટેન્લિ
તંદુરસ્તી-ખાતાના પ્રધાન	સર કિંગ્સ્લિ વૂડ
સ્કોટલંડ માટેના પ્રધાન	વૉલ્ટર. ઈ. ઈલિયટ
કેળવણી-ખાતાના પ્રમુખ	લૉર્ડ સ્ટેન્હોપ
લૉર્ડ પ્રીવી સીલ	લૉર્ડ દ લા વૉર
મજૂર-ખાતાના પ્રધાન	અર્નેસ્ટ બ્રાઉન
બચાવ-ખાતાના-પ્રધાન	સર ટૉમસ ઈન્સ્કિપ
અવર-જવર ખાતાના પ્રધાન	ડૉ. ઈ. એલ. બર્ગિન
ખેતીવાડી-ખાતાના પ્રધાન	ડબલ્યુ. એસ. મોરિસન

(પ્રધાનમંડળના સભ્યોનો વાર્ષિક પગાર ૫,૦૦૦ પૌંડ હોય છે)

હિંદ માટેની ઑફિસ

હિંદી પ્રધાન : મોસ્ટ ઑાન. ધી માર્કિવસ ઑફ ઝેટલંડ, પી. સી., જી. સી. આઈ. ઈ., કે. સી. આઈ. ઈ.

કાયમના નાયબ હિંદી પ્રધાન : સર એફ. સ્ટુઅર્ટ, જી. સી. આઈ. ઈ.

પાર્લામેન્ટરિ નાયબ પ્રધાન : લાર્ડ સ્ટેનલી

હિંદી પ્રધાનના સલાહકારો : સર એ. રમસ્વામી મુદાલિયર, સર હોરેસ વિલિયમ્સન, સર. જે. એમ. કલે, સર હેન્રિ સ્ટ્રેકોશ, સર આર. ગ્લાન્સિ, ખાનબહાદુર સર અબ્દુલ કાદિર, સર એલન પાર્સન્સ, સરદાર બહાદુર મોહનસિંગ

હિંદના હાઇ કમિશનર : સર ફિરોજખાન નૂન, નાઈટ

હિંદના હાઈ ડેપ્યુટી કમિશનર : બી. રામરાવ
હિંદ માટેના ટ્રેડ કમિશનર—એ. ડી. બી. મીક

૧૯૦૧ થી હિંદી પ્રધાનો

સર જ્હોન બ્રોડ્રિક	૧૯૦૩	વાઇકાઉન્ટ પીલ	૧૯૨૨
જ્હૉન મોર્લિ	૧૯૦૫	સર એસ. ઑલિવર	૧૯૨૪
અર્લ ઑફ ક્રયુ	૧૯૧૦	અર્લ ઑફ બર્કનહેડ	૧૯૨૪
વાઈકાઉન્ટ મોર્લિ	૧૯૧૧	વાઇકાઉન્ટ પીલ	૧૯૨૮
અર્લ ઑફ ક્રયુ	૧૯૧૧	ડબલ્યુ. વેજવૂડ બેન	૧૯૨૯
ઑસ્ટિન ચેમ્બરલેઇન	૧૯૧૫	સર એસ. હોર	૧૯૩૧
ઇ. એસ. મૉન્ટેગ્યુ	૧૯૧૭	માર્કિવસ ઑફ ઝેટલેન્ડ	૧૯૩૫

હિંદી સરકાર

હિઝ એક્સેલન્સી ધી મોસ્ટ ઑનરેબલ ધી માર્કિવસ ઑફ લિન્લિથગો પી. સી. કે. ટી. જી. એમ. એસ આઇ., જી. એમ. આઇ. ઈ., ઓ. બી: ઇ, ડી. એલ, ટી. ડી. (રૂ ૨૦,૯૦૦)

હિંદી સેનાધિપતિ

હિઝ એક્સેલન્સી જનરલ સર રૉબર્ટ એ. કેસલ્સ, જી. સી, બી. સી. એસ. આઈ, ડી. એસ. મી. (રૂ. ૮૩૩૩–૫–૪)

કારોબારી સભાના સભ્યો (દરેકને ૬,૬૬૭ રૂ)

ધી આનરેબલ ટી. એ. સ્ટુઅર્ટ સી. એસ. આઈ., એપ્રિલ ૧૯૩૭થી (ઉદ્યોગખાતું)

ધી ઑન. સર એન. એન. સરકાર, કે. સી. એસ. આઈ. નાઈટ બૅરિસ્ટર (કાયદાખાતું)

ધી ઑન. સર જેમ્સ ગ્રીગ કે. સી. બી, કે. સી. એસ. આઈ. (મહેસૂલ)

ધી. ઑાન. સર હેન્રિ ક્રેઇક, બેરોનેટ, કે. સી. એસ. આઈ., આઇ. સી. એસ. (ગૃહમંત્રી)

ધી ઑાન. કુંવર સર જગદીશ પ્રસાદ નાઇટ, સી. એસ. આઇ., સી. આઇ. ઇ., ઓ. બી. ઇ. (કેળવણી, આરોગ્ય તથા જમીન)

ધી ઑાન. સર મહમદ ઝફરુલ્લાહખાન નાઇટ, બેરિસ્ટર (રેલવે તથા વેપાર)

હોમ ડિપાર્ટમેન્ટ

ઑાન. મિ. આર. એમ. મેક્સવેલ આઈ. સી. એસ., સી. આઇ. ઈ. મંત્રી

જે. એ. થોર્ન, સી. આઇ. ઇ., આઇ. સી. એસ., જોડિયા મંત્રી.

આઇ. એમ. સ્ટીવન્સ, સી. આ. ઇ. ડીરેક્ટર આફ પબ્લિક ઇન્ફર્મેશન્સ.

પોલીટીકલ ડિપાર્ટમેન્ટ .

ઑાન. સર. બર્ટ્રેન્ડ ગ્લાન્સિ, કે. સી. આઇ. ઈ. મંત્રી.

સી. એલ. કોફિલ્ડ, સી. આઇ. ઈ. જોડિયા મંત્રી.

પરદેશ સાથેના સંબંધનું ખાતું

સર ઓબ્રે મેટકાફ, કે. સી. આઇ. ઇ., સી. આઇ. ઇ. એમ. વી. ઓ. મંત્રી.

મહેસૂલ–ખાતુ

એ. જે. રેઇસમેન. સી. આઇ. ઇ., આઇ. સી. એસ. મંત્રી,

ઇ. ટી. કોટિસ આઇ. સી. એસ. જોડિયા મંત્રી.

જે. ડબલ્યુ કેલિ. કન્ટ્રોલર ઓફ કરન્સી

સર અર્નેસ્ટ બર્ડોન. કે. સી. આઇ. ઇ., આઇ. સી. એસ. ઑાડિટર જનરલ.

એમ. આર. કોબર્ન, ઓ. બી. ઇ. મિલિટરી એકાઉન્ટન્ટ જનરલ.

(ડીફેન્સ) રક્ષણખાતુ

જી એમ ઝી. ઓગિલ્વિ આઈ સી એસ સેક્રેટરી ડીફેન્સ ડિપાર્ટમેન્ટ

વાઇસ એડમિરલ એ. ઇ. એફ બેડફર્ડ, આર. એન ફ્લેગ ઑફિસર કમાન્ડીંગ રૉયલ ઇન્ડિયન નેવી

લેફ. જનરલ નરજન્તુ એચ બાર્થોલોમ્યુ ચીફ ઓફ ધી જનરલ સ્ટાફ

બ્રિગેડિયર એ જી એ મેઇન, ડીરેક્ટર ઓફ મિલિટ્રી ઓપરેશન્સ એન્ડ ઇન્ટેલિજન્સ

લેફ. જનરલ સર જહોન ચિ. ડી એસ ઓ એડજ્યુટન્ટ જનરલ ઇન ઇન્ડિયા

બ્રિગેડિયર એન એમ વિલ્સન. ડી. એસ ઓ ડીરેક્ટર ઓફ પર્સોનલ સર્વિસીઝ

બ્રિગેડિયર એન. એમ પી ડર્જ એડવોકેટ જનરલ ઇન ઇન્ડિયા

મેજર જનરલ ડી. એસ સ્કેન્ન સી બી ઇ, એસ. ઓ. ડીરેક્ટર મેડિકલ સર્વિસીઝ ઇન ઇન્ડિયા

મેજર જનરલ સર આર્થર મેકેન્સ ડી. એમ ઓ ક્વાર્ટર માસ્ટર જનરલ ઇન ઇન્ડિયા

મેજર જનરલ ઇ એમ. સ્ટુઅર્ડ ડીરેક્ટર ઓફ સપ્લાઇઝ એન્ડ ટ્રાન્સપોર્ટ

મેજર જનરલ એચ. એમ ગેપ્કેન ડી. એમ ઓ એન્જિનીઅર–ઇન–ચીફ

બ્રિગેડિયર એચ સી ડિમેન, ડીરેક્ટર વેટરનરી સર્વે

લેફ જનરલ, સર હેનરિ ઇ એપ વાઇઝ પ્રાઇસ, માસ્ટર જનરલ ઓફ ધી ઓર્ડનન્સ ઇન ઇન્ડિયા

મેજર જનરલ એન સી એનેગાઇન મિલિટ્રી સેક્રેટરી.

એર માર્શલ સર ઇ. આર. લડલૉ હ્યુએટ, ડી. એસ. ઓ. એમ. સી., એર ઓફિસર, કમાન્ડીગ રૉયલ એર ફોર્સ ઇન ઇન્ડિયા.

કાયદાખાતું.

જી. એચ. સ્પેન્સ, આઇ. સી. એસ. મંત્રી.

જે. બાર્ટલિ, આઇ. સી. એસ. જોડિયા મંત્રી અને ડ્રાફ્ટસમેન.

ડી. એન. મિતર, હિંદી સરકારના સોલિસીટર

સર બ્રિજેન્દ્ર મિતર, કે. સી. એસ. આઈ. ફેડરલ એડવોકેટ, જનરલ.

વેપારખાતું

એ. જી. ક્લૉ, આઈ. સી. એસ, વેપારખાતાના મંત્રી.

ડૉ. જે. મથાઈ, વેપારખાતાના, ખબરના તથા આંકડાના ડીરેક્ટર જનરલ.

રેલવે–બોર્ડ

સર ગુથ્રિ રસેલ. રેલવેના ચીફ કમિશ્નર (રૂ. ૫૦૦૦)

એ. ઈ. ટિલ્ડેન પૅટનસન, રેલવે–બોર્ડના સભ્ય.

જે. સી. હિજેટ. રેલવે–બોર્ડના સભ્ય.

બી. એલ. કૅમેરાન રેલવે–બોર્ડના મંત્રી.

બી. એન. મિત્ર, રેલવેના ઑડિટ ડીરેક્ટર

એચ. બી. નોર્બરિ. રેલવેના હિસાબખાતાના કન્ટ્રોલર

બી. એમ. સ્ટેગ આઈ. સી. એસ. ફિનેન્શિયલ કમિશનર

ટી. એસ. શંકર આયર. ડીરેક્ટર ઑફ ફાઇનેન્સ.

કેળવણી, આરોગ્ય તથા જમીનખાતું

સર. જી. એસ. બાજપાઈ કેળવણીખાતાના મંત્રી

જે. ઈ. પાર્કિન્સન આઈ. ઈ. એસ. હિંદના કેળવણી–કમિશ્નર

સી. જી. ટ્રેવર જંગલખાતાના ઈન્સ્પેક્ટર જનરલ.

મેજર જનરલ ઈ. ડબલ્યુ. સી. બ્રેડફિલ્ડ. આઈ. એમ. એસ. હિંદી તબીબીખાતાના ડીરેક્ટર જનરલ.

લેફ. કર્નલ એ. જે. એચ. રસેલ આઈ. એમ. એસ. હિંદના જાહેર આરોગ્યખાતાના કમિશ્નર.

બ્રિગેડિયર એચ. જે. કુચમેન હિંદના સર્વેયર જનરલ.

જે. એફ. બ્લેકિસ્ટન હિંદના શોધખોળખાતાના વડા.

વેણીપ્રસાદ. ડી. એસ. સી. ડીરેક્ટર ઝુઓલોજીકલ સર્વે.

સી. સી. કેલ્ડર. ડીરેક્ટર બોટેનિકલ "

હુન્નર-ઉદ્યોગખાતું

એસ. એન. રોય. વેપાર તથા હુન્નર-ઉદ્યોગખાતાના મંત્રી

લેઓનલ ફિલ્ડન, બ્રોડકાસ્ટિંગના કન્ટ્રોલર.

એફ. ટિમ્સ એમ. સી. હિંદના સિવિલ એવીએશનના ડીરેક્ટર

કે. રામ પઈ. પેટન્ટ અને ડિઝાઈન્સના કન્ટ્રોલર

આર. એસ. પર્મેલ સી. આઈ. ઈ. ટપાલ તથા તારખાતાના-ડીરેક્ટર જનરલ

જી. પીસ સળગી ઉઠે તેવા પદાર્થોના ચીફ ઈન્સ્પેક્ટર.

સી. એફ. વીકફર્ડ, છાપખાનાં તથા સ્ટેશનરીના કન્ટ્રોલર.

સી. ડબલ્યુ. બી. નોર્માન્ડ. ઓબ્ઝર્વેશન ખાતાના ડીરેક્ટર જનરલ.

સર જેમ્સ પિટકીથલિ, સ્ટોર્સના ચીફ કન્ટ્રોલર.

એ. એમ. હેરોન, એફ. જી. એસ. હિંદના ભૂસ્તર-ખાતાના ડીરેક્ટર

ડી. પેન્મેન, સી. આઈ. ઈ, ખાણ-ખાતાના ઈન્સ્પેક્ટર.

વડી ધારાસભા-ખાતું

મિયાં મહમદ રફી, મંત્રી

સુધારા-ઑફિસ

ડબલ્યુ. એસ. લૂઈ, આઈ. સી. એસ., સી. આઈ. ઈ. સુધારા-ખાતાના કમિશ્નર

ઈ. કોનન સ્મિથ, આઈ. સી. એસ. જોડિયા મંત્રી

મહેસૂલની સેન્ટ્રલ બોર્ડ

એ. એચ. લોઇડ આઇ. સી. એસ. સભ્ય :

જે. એફ. શેફિ, આઇ. સી. એસ. „

ફેડરલ જાહેર નોકરીનું કમિશન

ઇ. ગોર્ડન, આઇ. સી. એસ. (પ્રમુખ)

એ. એફ. રહેમાન, એચ. એસ, ક્રોસ્થવેઇટ આઇ. સી. એસ., રાયબહાદુર પી. એલ. ધવન (સભ્યો) એચ. હેમિલ, આઇ. ઇ. એસ. મંત્રી.

ટેરિફ બોર્ડ

સર જી. એકન કે. સી. આઇ. ઇ. પ્રમુખ

ફાઝલ ઇબ્રાહિમ રહિમતુલ્લા, સભ્ય

ડૉ. એલ. સી. જૈન, પી. એચ. ડી., ડી. એસ. સી. સભ્ય

કે. બી. ભાટિયા આઇ. સી. એસ. મંત્રી

ચેમ્બર ઑફ પ્રિન્સિઝ

ચેન્સેલર પતિયાળાના મહારાજા

પ્રો. ચેન્સેલર નવાનગરના જામસાહેબ

સ્ટેન્ડીંગ કમિટિ–ભાવલપુર, ડુંગરપુર, બિલાસપુર, વાંકાનેર, મંડી, બિકાનેર, જોધપુર, સચીન અને સાંગલીના રાજ્યકર્તાઓ

હિંદનું ન્યાયખાતું.

હિંદની ફેડરલ કૉર્ટ

હિંદ માટે વડા જજ : સર મોરિસ ગ્વાયર, કે. સી. એસ. આઇ. (રૂ. ૭,૦૦૦)

જજો : એમ. આર. જયકર (રૂ. ૫,૫૦૦) સર શાહ મહંમદ સુલેમાન નાઇટ (રૂ. ૫,૫૦૦)

એડવોકેટ જનરલ : સર બ્રજેન્દ્રલાલ મિતર, કે. સી. આઇ. ઇ.

હાઇકોર્ટના વડા જજો

કલકત્તા : ઑન સર હેરોલ્ડ ડર્બીશાયર કે. સી. (વાર્ષિક ૭૨,૦૦૦ રૂ)
મુબઇ : ઑન સર જ્હૉન બેમટ કે. સી (વાર્ષિક ૬૦,૦૦૦ રૂ)
મદ્રાસ ઑન એચ. એચ. એલ. લીચ (વાર્ષિક ૬૦,૦૦૦ રૂ)
પટણા . ઑન સર કુર્ટનિ ટેરેલ નાઇટ (વાર્ષિક ૬૦,૦૦૦ રૂ.)
અલ્લાહાબાદ . સર જ્હૉન રોમસ નાઇટ (વાર્ષિક ૬૦,૦૦૦ રૂ)
નાગપુર . ઑન સર ગિલ્બર્ટ સ્ટોન (વાર્ષિક ૫૦,૦૦૦ રૂ.) -
અયોધ્યા (ચીફ કૉર્ટ) ઑન. નિવ્વિશ્વનાથ શ્રીવાસ્તવ (રૂ. ૪,૦૦૦)

પ્યુનિ જજો

કલકત્તા (દરેકને રૂ. ૪,૦૦૦)

ઑન સર લિયોનાર્ડ. જે. કાસ્ટેલો
ઑન મિ જે. લોર્ટ–વિલિયમ્સ
,, ,, આર ઇ જેક
,, ,, એસ કે. ઘોષ
,, ,, એચ આર પેકરિજ
,, ,, ડી સી પેટર્સન
,, ,, ગી. અમી અલી
,, ,, એમ સી ઘોષ
,, ,, સી. બાર્ટલિ
,, ,, જી ડી મેકનેર
,, ,, એસ. નાસિમઅલી
,, ,, એ.જી.આર. હેન્ડર્સન
,, ,, આર સી મિતર
,, ,, એન. જી. એ એજલિ
,, ,, બી. કે મુકરજી
,, ,, એન એ ખુડકર
,, ,, ગી ગી વિશ્વાસ

મુબઇ (દરેકને રૂ. ૪,૦૦૦)

ઑન મિ સી પી બ્લેકવેન
,, ,, એસ. એસ. રાગણેકર
,, ,, આર એમ બ્રુમફીલ્ડ
,, ,, કે ડબલ્યુ. બાર્લી
,, ,, બી જે. વાડિયા
,, ,, એચ. વી દિવેટિયા
,, ,, એ એસ. આર મેકિલન
,, ,, કે. ડબલ્યુ વાસુદેવ
,, ,, કે ની સેન
,, ,, એન. જી એન્જિનીઅર
,, ,, એમ. એ સોમજી
,, ,, ડી આર નોર્મન
,, ,, જી એન. ઠાકોર
,, ,, એચ જે. કણિયા
,, ,, એન. જે. વાડિયા

લાહોર (દરેકને રૂ. ૪,૦૦૦)

ઑન સર જે. એડિસન

ઑન. મિ. બક્ષી ટેકચંદ
,, ,, જે. કોલ્ડસ્ટ્રીમ
,, ,, જયલાલ
,, ,, કુંવર દલીપસિંહ
,, ,, જે. એચ. મનરો
,, ,, એફ. ડબલ્યુ. સ્કેમ્પ
,, ,, એમ. વી. ભીડે
,, ,, અબ્દુલ રશીદ
,, ,, એસ. દીનમહમદ

પટણા (દરેકને રૂ. ૪,૦૦૦)

ઑન. મિ. એ. ડબલ્યુ. ઈ. વોર્ટ
,, સર. ટી. એસ. મેકફર્સન
,, મિ. એમ. ફઝલીઅલી
,, ,, ખ્વાજા એમ. નૂર
,, ,, જે. એફ. ડબલ્યુ. જેમ્સ
,, ,, એસ. બી. ધવલે
,, ,, સી. એમ. અગરવાલા
,, ,, એસ. પી. વર્મા
,, ,, એફ. છ. રોલાંડ
,, ,, એફ. એફ. માદન

મદ્રાસ (દરેકને રૂ. ૪,૦૦૦)

ઑન. સર. એમ. વેંકટસુબા રાવ
,, મિ. સી. માધવન નૅર
,, ,, એસ. વર્દાચાર
,, ,, એચ. ડી. કોર્નિશ
,, ,, કે. પી. લક્ષ્મણરાવ
,, ,, વી. પાંડુરંગરાવ
,, ,, એ. જે. બર્ન

ઑન. મિ. એ. જે. કીંગ
,, ,, એફ. છ. જેન્ટલ
,, ,, કે. પી. લક્ષ્મણરાવ
,, ,, વી. મોકેટ
,, ,, એસ. વર્ડઝવર્થ
,, ,, એન. એસ. મેનન
,, ,, જે. સી. સ્ટોડર્ટ
,, ,, પી. વેંકટરમણ રાવ
,, ,, એફ. ડબલ્યુ. જેન્ટલ
,, ,, એલ. સી. હોર્વિલ

અલ્લાહાબાદ (દરેકને રૂ. ૪૦૦૦)

ઑન. મિ. સી. નિયામતુલ્લા
,, ,, ઈ. બેનેટ
,, ,, ઇકબાલ આહમદ
,, ,, એ. ટી. હેરિસ
,, ,, રાજપાળસિંગ
,, ,, યુ. એસ. બાજપાઈ
,, ,, એચ. જે. કોલિસ્ટર
,, ,, જે. જે. એલેસ્પ
,, ,, આર. એલ. યોર્કી
,, ,, એ. એચ. હેમિલ્ટન
,, ,, ગંગાનાથ

નાગપુર (દરેકને રૂ. ૩,૩૩૩-૫-૪)

મિ. એલ. લુઈ
,, બી. એસ. નિયોગી
,, આર. ઈ. પોલોક
,, વિવિયન બોઝ
,, એચ. છ. ગ્રેનર

જજોની સંખ્યા

કોર્ટ	વધારેમાં વધારે સંખ્યા
મદ્રાસ હાઈકોર્ટ	૧૫
મુંબઈ ,,	૧૩
કલકત્તા ,,	૧૯
અલ્લાહાબાદ ,,	૧૨
લાહોર ,,	૧૫
પટણા ,,	૧૧
નાગપુર ,,	૭
અયોધ્યા ચીફ કોર્ટ	૭
સીંધના જ્યુડીશિયલ કમિશ્નરની કોર્ટ	૫ આસિસ્ટન્ટ જ્યુડીશિયલ કમિશ્નર
સરહદ પ્રાંતના જ્યુડીશિયલ કમિશ્નરની કોર્ટ	૨ આસિસ્ટન્ટ જ્યુડીશિયલ કમિશ્નર

મુખ્ય દેશી રાજ્યો

નામ	વાર્ષિક સરેરાશ આવક રૂપિયા	સરકારને ખંડણી રૂપિયા
કલાત (બલુચિસ્તાન)ના ખાન	૧૪,૪૯,૦૦૦	...
ભૂતાનના મહારાજા	૪,૦૦,૦૦૦	....
મધ્યહિંદ—		
ભોપાળના નવાબ	૮૦,૦૦,૦૦૦	૧,૬૧,૨૯૦-૫-૦
દેવાસ (સિનિયર)ના મહારાજ	૬,૩૦,૦૦૦	૧૪,૨૩૭-૪-૭
દેવાસ (જુનિયર)ના મહારાજા	૫,૨૮,૦૦૦	૧૪,૨૩૭-૪-૭
નરસિંહગઢના રાજા	૯,૦૬,૦૦૦	...
દતિયાના મહારાજા	૧૪,૩૩,૦૦૦	...

પન્નાના મહારાજા	૧૨,૬૫,૦૦૦	૯,૯૫૫–૦–૦
ઓરછાના મહારાજા	૧૩,૦૯,૦૦૦	...
ઇંદોરના મહારાજા	૧,૨૪,૨૧,૦૦૦	...
રેવાના મહારાજા	૬૦,૦૦,૦૦૦	...
અગ્વાણીના રાણા	૧૦,૩૧,૦૦૦	૩,૩૮૯–૦–૦
ધારના મહારાજા	૧૭,૬૦,૦૦૦	૬,૬૦૧–૦–૦
જાવરાના નવાબ	૧૨,૯૬,૦૦૦	૧,૩૭,૧૨૭–૦–૦
રતલામના મહારાજા	૧૦,૦૦,૦૦૦	૪૨,૦૦૦–૦–૦
કોલ્હાપુરના મહારાજા	૭૭,૦૦,૦૦૦	...
ભોરના રાજા	૬,૭૧,૦૦૦	૪,૬૮૪–૦–૦
જજીરાના નવાબ	૯,૩૫,૦૦૦	...
સાંગલીના રાજા	૧૫,૪૧,૦૦૦	...
સાંવતવાડીના રાજા	૬,૪૩,૦૦૦	...
કેલહંદીના મહારાજા	૬,૩૫,૦૦૦	૧૬,૦૦૦–૦–૦
મયુરભંજના મહારાજા	૨૬,૬૦,૦૦૦	૧,૦૬૮–૦–૦
પૅટણાના મહારાજા	૮,૫૬,૦૦૦	૧૩,૦૦૦–૦–૦
વડોદરાના ગાયકવાડ	૨,૬૦,૦૯,૦૦૦	...
વાસદાના રાજા	૭,૩૮,૦૦૦	૧૫૪–૦–૦
બારીઆના રાજા	૧૧,૭૮,૦૦૦	...
ખંભાતના નવાબ	૧૦,૧૯,૦૦૦	૨૧,૯૨૪–૦–૦
છોટાઉદેપુરના રાજા	૬૩,૧૦,૦૦૦	૭,૮૦૬–૦–૦
ધરમપુરના રાજા	૧૦,૨૭,૦૦૦	૯,૦૦૦–૦–૦
રાજપીપળાના મહારાજા	૨૪,૯૫,૦૦૦	૫૦,૦૦૧–૦–૦
ગ્વાલિયરના મહારાજા	૨,૪૧,૭૯,૦૦૦	...
હૈદ્રાબાદના નિઝામ	૭,૯૮,૯૦,૦૦૦	...
જમ્મુ અને કાશ્મીરના મહારાજા	૨,૨૩ ૨૯,૦૦૦	બે કાશ્મીરી શાલ ત્રણ રૂમાલ
કોચીનના મહારાજા	૯૦,૦૯,૦૦૦	૨,૦૦,૦૦૦–૦–૦
પુદુકોટાના રાજા	૨૭,૮૮,૦૦૦	...
ત્રાવણકોરના મહારાજા	૨,૪૪,૦૨,૦૦૦	૭,૯૬,૪૩૦–૦–૦
માઇસોરના મહારાજા	૩,૪૫,૨૭,૦૦૦	૨૪,૫૦,૦૦૦–૦–૦

ભાવલપુરના નવાબ	૪૫,૫૦,૦૦૦	...
ફરીદકોટના રાજા	૧૭,૩૨,૦૦૦	...
જીંદના મહારાજા	૨૪,૦૦,૦૦૦	...
કપુરથલાના મહારાજા	૩૬,૦૦,૦૦૦	...
માલેરકોટલાના નવાબ	૮,૫૦,૦૦૦	...
મંડીના રાજા	૧૨,૫૮,૦૦૦	૧,૦૦,૦૦૦-૦-૦
નભાના મહારાજા	૨૫,૫૫,૦૦૦	...
પતિયાળાના મહારાજા	૧,૪૫,૦૦,૦૦૦	...
ખેરપુરના મીર	૧૫,૦૦,૦૦૦	...
ભરતપુરના મહારાજા	૩૧,૬૭,૦૦૦	...
બુંદીના રાજા	૧૭,૩૫,૦૦૦	૧,૨૦,૦૦૦-૦-૦
ધોલપુરના મહારાજ રાણા	૧૬,૭૮,૦૦૦	...
કોટાના મહારાવ	૫૧,૭૧,૦૦૦	૪,૩૪,૭૨૦-૦-૦
અલવરના મહારાજા	૩૭,૦૦,૦૦૦	...
જયપુરના મહારાજા	૧,૨૦,૦૦,૦૦૦	૪,૦૦,૦૦૦-૦-૦
કિશનગઢના મહારાજા	૭,૫૦,૦૦૦	...
ટોંકના નવાબ	૨૧,૬૮,૦૦૦	...
ઉદેપુરના મહારાજા	૬૭,૩૧,૦૦૦	...
જોધપુરના મહારાજા	૧,૪૨,૦૮,૦૦૦	૨,૧૩,૦૦૦-૦-૦
પાલણપુરના નવાબ	૧૦,૮૧,૦૦૦	...
બિકાનેરના મહારાજા	૧,૨૧,૦૦,૦૦૦	...
શિરોહીના મહારાવ	૧૦,૦૩,૦૦૦	...
સિક્કિમના મહારાજા	૪,૮૬,૦૦૦	...
ભાવનગરના મહારાજા	૧,૫૦,૦૮,૦૦૦	૧,૨૮,૦૬૦-૦-૦
કચ્છના મહારાવ	૩૧,૨૭,૧૯૧	૮૨,૨૫૭-૧૫-૦
ધ્રાંગધ્રાના મહારાજા રાજસાહેબ	૨૫,૦૦,૦૦૦	૪૦,૭૬૧-૦-૦
ગોંડળના મહારાજા	૫૦,૦૦,૦૦૦	૪૦,૦૯૬-૦-૦
ઈડરના મહારાજા	૨૧,૦૦,૦૦૦	...
જૂનાગઢના નવાબ	૮૦,૦૦,૦૦૦	૨૮,૩૯૪-૦-૦
લીંબડીના ઠાકોરસાહેબ	૯,૧૩,૦૦૦	૫૪,૫૬૭-૬-૦

મોરબીના મહારાજા	૪૭,૧૩,૦૦૦	૯,૨૬૩-૦-૦
નવાનગરના મહારાજા જામસાહેબ	૯૩,૪૭,૦૦૦	૫૦,૩૧૨-૦-૦
પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબ	૧૩,૧૮,૦૦૦	...
પોરબંદરના મહારાજા રાણાસાહેબ	૨૧,૭૫,૦૦૦	૨૧,૨૦૨-૦-૦
રાધનપુરના નવાબ	૧૦,૦૦,૦૦૦	...
રાજકોટના ઠાકોર સાહેબ	૧૦,૭૬,૦૦૦	૧૮,૯૯૧-૦-૦
મણિપુરના મહારાજા	૭,૪૧,૦૦૦	૫,૦૦૦-૦-૦
કૂચબિહારના મહારાજા	૨૫,૮૪,૬૯૭	૬૭,૭૦૦-૧૫-૦
ત્રિપુરાના મહારાજા	૩૦,૮૬,૦૦૦	...
બનારસના મહારાજા	૧૭,૯૮,૭૭૧	૨,૧૯,૦૦૦-૦-૦
રામપુરના નવાબ	૪૯,૧૭,૦૨૩	...
તેહરી-ગઢવાલના રાજા	૧૯,૦૧,૦૦૦	...

હિંદના મુખ્ય રાજ્યકર્તાઓ

૨૧ તોપની સલામી

વડોદરાના મહારાજા ગાયકવાડ
ગ્વાલિયરના મહારાજા સિંધિયા
હૈદ્રાબાદના નિઝામ
જમ્મુ અને કાશ્મીરના મહારાજા
માઇસોરના મહારાજા

૧૯ તોપની સલામી

ભોપાળના નવાબ
ઇંદોરના મહારાજા હોલ્કર
ખિલાતના ખાન (વલી)
કોલ્હાપુરના મહારાજા
ત્રાવણકોરના મહારાજા
ઉદયપુરના મહારાજા

૧૭ તોપની સલામી

ભાવલપુરના નવાબ
ભરતપુરના મહારાજા
બુંદીના મહારાવ રાજા
કોચીનના મહારાજા
કચ્છના મહારાવ
જયપુરના મહારાજા
કરૌલીના મહારાજા
કોટાના મહારાવ
જોધપુર (મારવાડ)ના મહારાજા
પતિયાળાના મહારાજા
રેવાના મહારાજા
ટોંકના નવાબ

૧૫ તોપની સલામી

અલ્વરના મહારાજા
ભૂતાનના મહારાજા
બંસવાડાના મહારાવલ
દાતિયાના મહારાજા
દેવાસ (સિનિયર)ના મહારાજા
દેવાસ (જુનિયર)ના મહારાજા
ધારના મહારાજા
ધોલપુરના મહારાજા રાણા
ડુંગરપુરના મહારાવળ
ઈડરના મહારાજા
જેસલમીરના મહારાવળ
ખરપુરના મીર
કિશનગઢના મહારાજા
ઓરછાના મહારાજા
પ્રતાપગઢના મહારાવત
રામપુરના નવાબ
સીકીમના મહારાજા
સિરોહીના મહારાવ

૧૩ તોપની સલામી

બનારસના મહારાજા
ભાવનગરના મહારાજા
કૂચબિહારના મહારાજા
ધ્રાંગધ્રાના મહારાજા
જાવરાના નવાબ
ઝાલાવાડના મહારાજા રાણા
ઝીંદના મહારાજા
જૂનાગઢના નવાબ
કપુરથલાના મહારાજા
નભાના મહારાજા
નવાનગરના મહારાજા
પાલનપુરના નવાબ
પોરબંદરના મહારાજા
રાજપીપળાના મહારાજા
રતલામના મહારાજા
ત્રિપુરાના મહારાજા

૧૧ તોપોની સલામી

અજયગઢના મહારાજા
અલિરાજપુરના રાજા
બઉનીના નવાબ
બરવાણીના રાણા
બિજાવરના મહારાજા
બિલાસપુરના રાજા
ખંભાતના નવાબ
ચંબાના રાજા
ચરખરીના મહારાજા
ચત્તરપુરના મહારાજા
ફરીદકોટના રાજા
ગોંડળના ઠાકોર સાહેબ
જંજીરાના નવાબ
ઝાબુઆના રાજા
માલેરકોટલાના નવાબ
મંડીના રાજા
મણિપુરના મહારાજા
મોરબીના ઠાકોર સાહેબ
નરસિંગગઢના રાજા
પન્નાના મહારાજા
પુદુકોટાના રાજા
રાધનપુરના નવાબ
રાજગઢના રાજા

સલિયાનાના રાજા
સંથારના રાજા
સીરમુરના મહારાજા
સીતામઉના રાજા
સુકેતના રાજા
તેહરીના રાજા

૯ તોપોની સલામી

વાડાસિનોરના નવાબ
બગનપેલના નવાબ
વાંસદાના રાજા
વરાંધના રાજા
ભોરના પંતસચિવ
છોટાઉદેપુરના રાજા
દાંતાના મહારાજા
ધરમપુરના રાજા
ધ્રોળના ઠાકોર સાહેબ
ફદથલીના સુલતાન
સીપદના સા બાવા
જોહરના રાજા
કલહંદીના રાજા
કેંકટુંગના સા બાવા
ખિલ્ચપુરના રાવબહાદુર
કીશન અને સોકોટ્રાના સુલતાન
લેહજના સુલતાન
લીંબડીના ઠાકોર સાહેબ
લોહારૂના નવાબ
લુણાવાડાના રાજા
મૈહરના રાજા
મયુરભંજના મહારાજા
મોંગનૈના સા બાવા
મુધોલના રાજા
નાગોડના રાજા
પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબ
પટનાના મહારાજા
રાજકોટના ઠાકોર સાહેબ
સચીનના નવાબ
સાંગલીના ચીફ
સંતના રાજા
સાવંતવાડીના સર દેસાઇ
શાહપુરાના રાજા
શેહર અને મોકલ્લાના સુલતાન
સોનપુરના મહારાજા
વઢવાણના ઠાકોર સાહેબ
વાંકાનેરના રાજસાહેબ
યાંગ્વેના સા બાવા

ગવર્નર-જનરલ અને વાઇસરૉય

બંગાળાના ગવર્નર-જનરલ
૧૭૭૪ વૉરન હેસ્ટિંગ્સ
૧૭૮૫ સર જે. મેકફર્સન
૧૭૮૬ અર્લ કોર્નવાલિસ
૧૭૯૩ સર જોન શોર
૧૭૯૮ સર આલ્ફ્રેડ ક્લાર્ક
૧૭૯૮ લૉર્ડ વેલેસ્લિ
૧૮૦૫ લૉર્ડ કોર્નવાલિસ (બીજી વખત)
૧૮૦૭ અર્લ ઑફ મિન્ટો પહેલો

૧૮૧૩ લૉર્ડ હેસ્ટિંગ્સ (અર્લ ઑફ મોઈરા)

૧૮૨૩ જોન એડમ

૧૮૨૩ અર્લ આમ્હર્સ્ટ

૧૮૨૮ ડબલ્યુ. બી. બેઇલિ

૧૮૨૯ લૉર્ડ ડબલ્યુ. કેવેન્ડિશ બેન્ટિક

હિંદના ગવર્નર-જનરલ

૧૮૩૩ લૉર્ડ ડબલ્યુ. કેવેન્ડિશ બેન્ટિક

૧૮૩૫ સર ચાર્લ્સ મેટકાફ

૧૮૩૬ લૉર્ડ ઑકલેન્ડ

૧૮૪૨ લૉર્ડ એલનબરો

૧૮૪૪ સર હેનરી હાર્ડિંજ

૧૮૪૮ અર્લ ઑફ ડેલહાઉસી

૧૮૫૬ લૉર્ડ કેનિંગ

ગવર્નર-જનરલ અને વાઈસરોય

૧૮૫૮ લૉર્ડ કેનિંગ

૧૮૬૨ અર્લ ઑફ એલ્જિન પહેલો

૧૮૬૩ સર રોબર્ટ નેપિયર

૧૮૬૩ સર વિલિયમ ડેનિસન

૧૮૬૪ સર જહોન લોરેન્સ

૧૮૬૯ અર્લ ઑફ મેયો

૧૮૭૨ સર જહોન સ્ટ્રેચિ

૧૮૭૨ લૉર્ડ નેપિયર

૧૮૭૨ લૉર્ડ નૉર્થબ્રુક

૧૮૭૬ અર્લ ઑફ લિટન

૧૮૮૦ લૉર્ડ રિપન

૧૮૮૪ અર્લ ઑફ ડફરિન

૧૮૮૮ લૉર્ડ લેન્સડાઉન

૧૮૯૪ અર્લ ઑફ એલ્જિન બીજો

૧૮૯૯ લૉર્ડ કર્ઝન

૧૯૦૪ લૉર્ડ ઍમ્પથિલ

૧૯૦૪ લૉર્ડ કર્ઝન

૧૯૦૫ અર્લ ઑફ મિંટો બીજો

૧૯૧૦ લૉર્ડ હાર્ડિંજ

૧૯૧૬ લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ

૧૯૨૧ લૉર્ડ રીડીંગ

૧૯૨૬ લૉર્ડ ઇરવીન

૧૯૨૯ લૉર્ડ ગોશેન

૧૯૩૧ લૉર્ડ વિલિંગ્ડન

૧૯૩૬ અર્લ ઑફ લિન્લિથગો

હિંદમાં મતાધિકાર તથા ચૂંટણી

હિંદમાં નોંધાયેલ મતદારોની સંખ્યા લગભગ ૩૨,૦૦૦,૦૦૦ છે.

ધારાસભાની છેલ્લી ચૂંટણી વખતે બંગાળામાં ૬,૬૬૨,૬૫૪ મતદારો હતા. તે મતદારોની કુલ સંખ્યાના માત્ર ૧૩.૩ ટકા જ હતા.

આખા હિંદના પ્રાંતોની ચૂંટણીના આંકડાઓથી જણાય છે કે અગિયાર પ્રાંતોમાં બને સભાઓમાં મળી મહાસભાપક્ષને ૭૬૧ તથા બિનમહાસભાવાદી પક્ષને ૧૦૪૯ જગ્યાઓ મળી હતી. ઉપલી

ધારાસભામાં મહાસભાપક્ષને ૬૫ તથા બિનમહાસભાવાદીઓને ૬૦ જગ્યા મળી. નીચલી ધારાસભાઓમાં મહાસભાને ૬૦૬ તથા બિન-મહાસભાવાદી પક્ષને ૮૮૯ જગ્યાઓ મળી.

વધારેમાં વધારે મતની સંખ્યા

હિંદમાં વધારેમા વધારે મત મેળવનારાઓ અત્યાર સુધી બે જણા નીકળ્યા છે. એક તો મજૂરપક્ષના મિ. નિહરિન્દુ દત્ત મઝુમદાર (૫૧,૫૨૬ મત) તથા નારજોલના રાજા (૬૪,૯૩૨ મતો)

હિંદની ૧૯૨૭ ની ચૂંટણી

મત આપનારાઓની સંખ્યા	લગભગ ૩૨,૦૦૦,૦૦૦
ઉમેદવારો	૭,૦૦૦
ચૂંટાયેલા સભ્યો	૨,૦૦૦

સંયુક્ત પ્રાંતની ચૂંટણી

યુક્તપ્રાંતમાં ૧,૦૬,૨૪૮ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં ફેલાયેલ ૫૫,૦૦,૦૦૦ મતદારો હતા. ૨,૪૯૫ મત આપવાનાં સ્થળો હતાં, તથા તે પર દેખરેખ રાખવા માટે ૧૦,૦૦૦ અધિકારીઓ હતા.

પ્રધાન અને પક્ષો

ચાર બિનમહાસભાવાદી પ્રાંતોનાં પ્રધાનમંડળને અધિકારી ભાષામાં સંયુક્ત પ્રધાનમંડળ કહેવામાં આવે છે. કુલ ૬૬ પ્રધાનો છે. દરેક પ્રાંતના વડા પ્રધાનને 'ચીફ મીનિસ્ટર' કહેવામાં આવે છે. દરેક પ્રાંતમાં ત્યાંના વડા પ્રધાનને 'પ્રીમિયર' કહેવામાં આવે છે તે કરતાં આ શબ્દ વધારે યોગ્ય છે.

૬૬ પ્રધાનોમાંથી ૪૧ પ્રધાનો સાત મહાસભાવાદી પ્રાંતોના સંયુક્ત મંડળમાં છે. માત્ર પાંચ પ્રાંતો—આસામ, બંગાળા, મધ્યપ્રાંત, સરહદપ્રાંત અને ઓરિસ્સા—માં પાર્લામેન્ટરી મંત્રી નથી.

ધારાસભામાં પક્ષની સ્થિતિ

પ્રાંતિક ધારાસભાઓની ચૂંટણીનાં પરિણામો જોતાં જણાય છે કે બિહાર, ઓરિસ્સા, સંયુક્તપ્રાંત, મધ્યપ્રાંત અને મુંબઈ—એમ ૭ પ્રાંતોમાં બીજા પક્ષોના સંયુક્ત મતો કરતાં મહાસભાપક્ષની બહુમતિ છે.

પરંતુ મુંબઈમાં ૧૭૫ સભ્યોમાં માત્ર એકની જ બહુમતિ છે અને ચોક્કસપણે બહુમતિ મેળવવા માટે મહાસભાને બીજા પક્ષનો ટેકો મેળવવો પડે છે.

બંગાળા તથા આસામમાં એક પક્ષ તરીકે મહાસભાવાદીઓ મોટા પ્રમાણમાં છે, પરંતુ આખી સભામાં લઘુમતિમાં છે. સરહદ પ્રાંતમાં મહાસભાનું પ્રતિનિધિત્વ ૧૯ છે, જ્યારે કોઈ પણ પક્ષરહિતના મુસલમાનો ૨૧ છે. પંજાબમાં ૧૭૫ સભ્યોમાં મહાસભાવાદીઓની સંખ્યા માત્ર ૧૮ની છે અને સિંધમાં સિંધ સંયુક્ત પક્ષના ૧૮ સભ્યોની સામે મહાસભાવાદીઓની સંખ્યા માત્ર આઠની છે.

મદ્રાસ ખૂબ નિર્ણયાત્મક હોવાનું માન ધરાવે છે. ત્યાં નીચલી સભામાં ૨૧૫ માંથી ૧૫૯ જગ્યાઓ મહાસભાવાદીઓએ કબજે કરી છે. તેમના નજીકના હરીફ જસ્ટિસ-પક્ષને માત્ર ૧૬ જગ્યાઓ મળી છે. બીજી બહુમતિ પંજાબમાં છે, ત્યાં ૧૭૫ માંથી યુનિયનિસ્ટોએ ૭૯ જગ્યાઓ મેળવી છે, અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં ૨૨૮ જગ્યાઓમાંથી મહાસભાએ ૧૩૩ મેળવી છે.

સરહદ પ્રાંત પણ હવે તો મહાસભાવાદી પ્રાંત બન્યો છે. ત્યાં કેટલાક ચૂંટાયેલા સભ્યો મહાસભામાં દાખલ થયા છે.

જે ૭ પ્રાંતોમાં મહાસભાવાદીઓની બહુમતિ છે તેમાંથી સરહદ પ્રાંત બાદ કરતાં બહુમતિમાં વિશેષતઃ હિંદુઓ જ છે.

પક્ષોની સ્થિતિ નીચે મુજબ છે

આસામ			સંયુક્તપક્ષના	,,	૩
મહાસભાવાદી	હિંદુઓ	૩૫	આસામની ખીણનો મુસ્લિમ-પક્ષ		૫
સ્વતંત્રપક્ષના	,,	૧૦	સુર્માની	,, ,,	૫

મુસ્લિમ-લીગ	૯
સ્વતંત્રપક્ષના મુસલમાનો	૧૪
યુરોપિયનો	૯
પ્રજાપક્ષ	૧
હિંદી ખ્રિસ્તીઓ	૧
સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર પક્ષ	૧
પછાત વર્ગની જાતિઓ	૪
પછાત પક્ષ-ટેકરીઓનો	૫
હિંદી વાવનારાઓ	૨
મજૂર	૪
	૧૦૮

બિહાર

મહાસભા	૯૫
ભિનપક્ષના	૨૭
સ્વતંત્ર મુસ્લિમ	૧૫
સંયુક્ત મુસ્લિમ-પક્ષ	૬
યુરોપિયન	૪
બંધારણવાદી	૨
એંગ્લો ઇન્ડિયન	૧
હિંદી ખ્રિસ્તી	૧
વફાદાર	૧
	૧૫૨

મધ્યપ્રાંત

મહાસભા	૭૧
મુસ્લિમ	૧૪
અબ્રાહ્મણ	૩
આંબેડકર-પક્ષ	૪
રાષ્ટ્રવાદી	૨
રાજા-પક્ષ	૧
યુરોપિયન	૧

એંગ્લો ઇન્ડિયન	૧
હિંદુસભા	૧
સ્વતંત્ર પક્ષ	૧૪
	૧૧૨

સરહદ પ્રાંત

ભિનપક્ષી મુસ્લિમો	૨૧
મહાસભાવાદી	૧૯
હિંદુ શીખ-રાષ્ટ્રવાદી	૭
મુસ્લિમ સ્વતંત્ર પક્ષ	૨
ભિનપક્ષી હિંદુ	૧
	૫૦

પંજાબ

સંયુક્તવાદી	૯૯
મહાસભા	૧૮
અકાલી મહાસભા	૧૧
ખાલસા રાષ્ટ્રીય પક્ષ	૧૩
હિંદુ ઇલેક્શન બોર્ડ	૧૨
અહરાર પક્ષ	૨
મુસ્લિમ-લીગ	૧
મહાસભા રાષ્ટ્રીય પક્ષ	૧
ઇત્તિહદ-ઇ-મિલ્લત	૧
સ્વતંત્ર પક્ષ	૧૬
	૧૭૫

સિંધ

સિંધ સંયુક્ત પક્ષ	૧૮
મહાસભા	૮
હિંદુસભા	૧૧
અર્ઝદ પક્ષ	૩
સિંધ મુસ્લિમ-પક્ષ	૪

હિંદુ–સ્વતંત્રપક્ષ	૨
મુસ્લિમ ,, ,,	૯
મજૂર–પક્ષ	૧
બિનપક્ષી	૪
	૬૦

બંગાળ

મહાસભાવાદી	૫૫
(૧ સ્વતંત્ર મહાસભાવાદી તથા	
બે સ્ત્રીઓ મળી	
મહાસભા ૪૪	
શીડયુલ જાતિના ૭	
તથા મજૂર–પક્ષના ૪)	
સ્વતંત્ર મુસ્લિમ	૪૧
પ્રોજાપક્ષ	૪૦
મુસ્લિમ–લીગ	
(બે સ્ત્રીઓ સહિત)	૩૯
યુરોપિયનો	૨૫
સ્વતંત્ર શીડયુલ જાતિ	૨૩
સ્વતંત્ર કાસ્ટ હિંદુ	૧૫
એંગ્લો ઇન્ડિયન (સ્ત્રી સહિત)	૪
હિંદુ રાષ્ટ્રવાદી	૩
હિંદુસભા	૨
હિંદી ખ્રિસ્તી	૨
	૨૫૦

મુંબઈ

મહાસભાવાદી	૮૮
મુસ્લિમ–લીગ	૨૦
સ્વતંત્ર મુસ્લિમ–પક્ષ	૧૦
સ્વતંત્રપક્ષ બાકીના	૨૨
યુરોપિયન, એંગ્લો ઇન્ડિયન	
અને ખ્રિસ્તીઓ	૮
સ્વતંત્ર મજૂર–પક્ષ	૧૨
અબ્રાહ્મણ	૮
ડેમોક્રેટીક સ્વરાજ–પક્ષ	૫
ખેડૂત–પક્ષ	૨
	૧૭૫

મદ્રાસ

મહાસભા	૧૫૯
જસ્ટિસ–પક્ષ	૧૬
પ્રજા–પક્ષ	૧
મુસ્લિમ–લીગ	૧૦
પ્રોગ્રેસીવ પક્ષ મુસ્લિમો	૧
બિનપક્ષી ,,	૮
યુરોપિયનો	૭
હિંદી વેપારીવર્ગ	૧
એંગ્લો ઇન્ડિયન	૨
બીજાઓ	૧૦
	૨૧૫

ઓરિસ્સા

મહાસભા	૩૬
સ્વતંત્ર પક્ષ	૧૧
સંયુક્ત પક્ષ	૫
રાષ્ટ્રીય	૪
સરકાર તરફથી નિમાયેલ	૪
	૬૦

સંયુક્ત પ્રાંતો

મહાસભાવાદી	૧૩૩	યુરોપિયનો	૩
સ્વતંત્ર મુસ્લિમ	૨૯	હિંદુ ખ્રિસ્તી	૨
મુસ્લિમ-લીગ	૨૭	ઍંગ્લો-ઇન્ડિયન	૧
રાષ્ટ્રીય ખેડૂતપક્ષ	૧૮	હિંદુ સભા	૦
સ્વતંત્ર હિંદુઓ	૯		
જમીનદારો	૬		૨૨૮

પ્રાંતિક બજેટોનું વિહંગાવલોકન

ચાલુ વર્ષના અડસટ્ટા

ઇ. સ. ૧૯૩૭-૩૮ માટેના અગિયાર સ્વાયત્ત શાસનવાળા પ્રાંતોનાં બજેટના આ અડસટ્ટા છે. પહેલું બજેટ પંજાબમાં જૂનની ૧૭મી તારીખે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. છેલ્લું બજેટ મધ્ય પ્રાંતોમાં ૧૦મી સપ્ટેંબરે રજૂ થયું હતું.

આસામ

આવક	૨,૮૪,૭૪,૦૦૦
ખર્ચ	૨,૮૨,૪૮,૦૦૦
વધારો	૨,૨૬,૦૦૦

ઓરિસ્સા

આવક	૧,૮૯,૫૭,૦૦૦
ખર્ચ	૧,૮૪,૩૭,૦૦૦
વધારો	૫,૨૦,૦૦૦

(પરંતુ ખરી રીતે તો અર્ધા લાખની ખોટ હતી.)

પંજાબ

આવક	૧૦,૯૦,૩૯,૦૦૦
ખર્ચ	૧૦,૮૮,૬૭,૦૦૦
વધારો	૧,૭૨,૦૦૦

બિહાર

આવક	૪,૯૫,૦૦,૦૦૦
લોનની આવકનો વધારો	૧૧,૦૦,૦૦૦
કુલ	૫,૦૬,૦૦,૦૦૦
ખર્ચ	૫,૦૩,૩૪,૦૦૦
વધારો	૨,૬૬,૦૦૦

બંગાળા

આવક	૧૨,૫૫,૦૩,૦૦૦
ખર્ચ	૧૨,૨૧,૦૫,૦૦૦
વધારો	૩૩,૯૮,૦૦૦

મદ્રાસ

આવક	૧૫,૯૩,૭૩,૦૦૦
ખર્ચ	૧૫,૯૩,૬૭,૦૦૦
વધારો	૬,૦૦૦

મધ્યપ્રાંત		ખર્ચ	૧,૮૫,૩૧,૦૦૦
આવક	૪,૭૪,૮૪,૦૦૦	ખોટ	૫,૬૨,૦૦૦
ખર્ચ	૪,૭૪,૫૩,૦૦૦	**સંયુક્તપ્રાંત**	
વધારો	૩૧,૦૦૦	આવક	૧૨,૫૪,૦૭,૦૦૦
મુંબઈ		ખર્ચ	૧૨,૬૬,૭૫,૦૦૦
આવક	૧૧,૯૯,૫૫,૦૦૦	ખોટ	૧૨,૬૮,૦૦૦
ખર્ચ	૧૨,૧૭,૨૨,૦૦૦	**સિંધ**	
ખોટ	૧૭,૬૭,૦૦૦	આવક	૩,૪૭,૫૦,૦૦૦
સરહદપ્રાંત		ખર્ચ	૩,૪૭,૦૧,૦૦૦
આવક	૧,૭૯,૬૯,૦૦૦	વધારો	૪૯,૦૦૦

સુધારાનો ઇતિહાસ

૧૯૩૭ માં પ્રાંતોમાં દાખલ કરવામાં આવેલ સુધારાનાં બીજ ૧૯૧૯ના હિંદી સરકારના કાયદામાં નાખવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યાર બાદ તે કાયદાને બદલે ૧૯૩૫નો કાયદો થયો. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે દાખલ કરવામાં આવતી દ્વિમુખી સત્તા ફક્ત સક્રાંતિ-કાળ માટે જ છે. તેમાં એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે દશ વર્ષની અંદર એક સ્ટેચ્યુટરી કમિશન નિમાવું જોઇએ. ૧૯૨૭ના નવેમ્બરમાં કમિશનના સભ્યોની જાહેરાત થઈ અને સર જહૉન સાઇમન પ્રમુખ નિમાયા.

મહાસભાએ જો કે બહિષ્કાર કર્યો હતો, છતાં કમિશન હિંદમાં ફર્યું અને હિંદી કાયદાશાસ્ત્રીઓના મંડળે તેને મદદ કરી. તેના રિપોર્ટ પર પાછળથી હિંદમાં અને લંડનમાં ચર્ચા થઈ. તેના સામે મહાસભાએ બીજું બંધારણ—નેહરુ રિપોર્ટ—બહાર પાડયું. લૉર્ડ ઇર્વિનના સમાધાનભર્યા વલણને અંગે છેલ્લે ગોળમેજી પરિષદમાં મહાસભાનો સાથ મળી શક્યો.

કમિશને તો તેનો રિપોર્ટ ૧૯૩૦માં બહાર પાડયો હતો. પરંતુ સર્વ શ્વેત કમિશન તથા તેના રિપોર્ટ સામે હિંદભરમાં જાગેલ વિરોધને અંગે તેને પાર્લામેન્ટનાં રીતસ્થિાજે લાગુ પાડવામાં આવ્યાં નહિ.

સર જહોન સાઈમને પોતે જ સૂચના કરી હતી કે 'કોન્ફરન્સ જેવું કંઈક થવાની' જરૂર છે......અને આ કોન્ફરન્સમાં છેલ્લી દરખાસ્તોને બની શકે તેટલો વધારે ટેકો મળી શકે તે ખાતર શહેનશાહની સરકાર બ્રિટિશ હિંદના તથા દેશી રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને મળે."

પહેલી કોન્ફરન્સ ૧૯૩૦ના નવેમ્બરની ૧૨મી તારીખે રાજા પંચમ જ્યોર્જે ખુલ્લી મૂકી અને મુખ્ય પ્રધાન મિ. રામ્સે મેકડોનલ્ડે પ્રમુખસ્થાન લીધું. તે કોન્ફરન્સમાં અખિલ હિંદ ફેડરેશનનાં આદર્શ તથા પ્રાપ્તિની જાહેરાત થઈ.

પહેલી અને બીજી ગોળમેજી વચ્ચેના વખતમાં શહેનશાહની સરકારે કોમી પ્રશ્ન પર ચુકાદો આપ્યો.

પહેલી ગોળમેજીની બર્મા સબ-કમિટીએ બર્માને જુદું પાડવાની દરખાસ્તનો સ્વીકાર કર્યો અને તેને અંગે લંડનમાં ૧૯૩૧ના નવેમ્બરમાં બર્મા ગોળમેજી પરિષદ મળી.

હિંદી સરકારના બંધારણીય સુધારાની અંતિમ દરખાસ્તો પ્રસિદ્ધ શ્વેત પત્રમાં હતી. આ બધી દરખાસ્તોનો સંયુક્ત પાર્લામેન્ટરી કમિટીએ સ્વીકાર કર્યો.

૧૮ મહિનાની મંત્રણાઓ, ૧૫૯ મીટીંગ તથા ૧૨૦ સાક્ષીઓની જુબાની લીધા બાદ સિલેક્ટ કમિટીએ ૧૯૩૪ના નવેમ્બરમાં પોતાનો રિપોર્ટ રજૂ કર્યો.

હિંદી સરકારના બિલને ૧૯૩૫ની ૨૭ ઑગસ્ટે શાહી સંમતિ મળી અને તે કાયદો થયો.

હિંદનું પશુધન

૧૫૯,૯૩૫,૦૦૦ ઢોર

હિંદને પશુધનની કેવી આવશ્યકતા છે તે સરકારે તાજેતરમા બહાર પાડેલ જાનવરોની સંખ્યાના અડસટ્ટાથી સમજી શકાશે.

આ આંકડા ૧૯૩૪-૩૫ના વર્ષના છે. તેમાં ગાય, બળદ તથા ભેંસોની સંખ્યા બ્રિટિશ હિંદમાં ૧૫૯,૯૩૫,૦૦૦ની જણાવેલ છે.

તેમાં ઘેટાં-બકરાંની સંખ્યા ૬૧,૧૫૭,૦૦૦ની છે અને ઘોડા, ટટુઓ, ખચ્ચર, ગધેડાં તથા ઊંટની સંખ્યા ૩,૮૦૧,૦૦૦ની છે.

હળની કુલ સંખ્યાનો અડસટ્ટો ૨૫,૫૭૬,૦૦૦નો તથા ગાડાંનો અડસટ્ટો ૬,૮૭૬,૦૦૦નો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રાંતોમાં, સંયુક્ત પ્રાંતોમાં ગાય બળદ વિગેરે પ્રાણીઓની મોટામાં મોટી સંખ્યા ૩૨,૪૭૦,૦૦૦ની છે. બંગાળા બીજે નંબરે આવે છે, તેની સંખ્યા ૨૫,૨૮૭,૦૦૦ની છે. મદ્રાસ ત્રીજે નંબરે છે, ત્યાં ૨૪,૬૦૭,૦૦૦ની સંખ્યા છે. બીજા પ્રાંતોના આંકડા નીચે મુજબ છે:

બિહાર-ઓરિસ્સા ૨૧,૩૦૮,૦૦૦ પંજાબ ૧૫,૮૪૦,૦૦૦

મધ્યપ્રાંત-વરાડ ૧૩,૮૪૪,૦૦૦ મુંબઈ ૧૨,૫૦૬,૦૦૦

સંયુક્તપ્રાંતમાં હળની સંખ્યા સૌથી વધારે, ૫,૧૯૬,૦૦૦ની છે. બીજે નંબરે બંગાળામાં ૪,૫૯૨,૦૦૦ની છે.

મદ્રાસમાં સૌથી વધારે ગાડાં ૧,૧૯૪,૦૦૦ છે. મધ્યપ્રાંત તથા વરાડમાં ૧,૧૪૭,૦૦૦ છે.

વાવેતર કરાતી જમીનના ૧૦૦ એકરે તથા વસ્તીના ૧૦૦ માણસો દીઠ દરેક પ્રાંતમાં કેટલાં ગાય, બળદ વિગેરે પ્રાણીઓ છે તેના આંકડા નીચે મુજબ છે:

પ્રાંત	૧૦૦ એકર ખેડાણ જમીને	વસ્તીના ૧૦૦ માણસ દીઠ
અજમેર-મેરવાડા	૧૩૪	૮૬
આસામ	૧૦૦	૬૯
બંગાળા	૧૦૮	૫૨
બિહાર-ઓરિસ્સા	૮૮	૫૭
મુંબઈ	૩૮	૬૦
બર્મા	૩૪	૪૨
મધ્યપ્રાંત વરાડ	૫૬	૮૯
કૂર્ગ	૧૦૦	૮૪

દિલ્હી	૭૫	૨૪
મદ્રાસ	૭૫	૫૬
સરહદપ્રાંત	૫૦	૪૪
પંજાબ	૬૦	૬૭
સંયુક્તપ્રાંત	૬૧	૬૭

શેરડીના ચિચોડા (યાંત્રિક તથા બળદોથી ચાલતા) નહેર માટે ચલાવાતાં પંપવાળાં ઓઇલ–એન્જિનો, ટયુબ કૂવા માટે તથા ટ્રેક્ટરો માટે વીજળીના પંપની સંખ્યા અનુક્રમે ૪૫૭,૦૦૦, ૧૦,૦૦૦ તથા ૭,૦૦૦ ની હતી.

આગલી વસ્તીગણત્રીમાં દેશી રાજ્યોમાં ૫૦ ટકા રાજ્યોના આંકડા મળી શક્યા હતા. આ વખતે લગભગ ૬૬ ટકાના આંકડા મળી શક્યા છે. એટલે દેશી રાજ્યો સંબંધી હકીકત હજુ અધૂરી છે.

અત્યારની ગણત્રી પ્રમાણે દેશી રાજ્યોમાં લગભગ ૫૪,૫૦૦,૦૦૦ ગાયની જાતિનાં પ્રાણીઓની સંખ્યા હતી, તેમાં લગભગ ૪૨,૦૦૦,૦૦૦ બળદો, ૧૨,૫૦૦,૦૦૦ ભેંસો, ૧૮,૦૦૦,૦૦૦ ઘેટાં તથા ૧૫,૫૦૦,૦૦૦ થી થોડાં વધારે બકરાં, લગભગ સાડાસાત લાખ ઘોડા તથા ટટ્ટુઓ, લગભગ ૧૩,૫૦૦ ખચ્ચર, પાંચ લાખથી વધારે ગધેડાં તથા લગભગ પાંચ લાખ ઊંટ હતાં. દેશી રાજ્યોમાં હળની સંખ્યા ૬,૫૦૦,૦૦૦ની, ગાડાંની સંખ્યા ૨,૦૦૦,૦૦૦થી થોડી વધારે, શેરડી પીલવાના સંચા લગભગ પાંચ લાખ, નહેર માટે પંપવાળાં ઓઇલ–એન્જિન લગભગ ૩,૦૦૦, ટયુબ કૂવા માટે વીજળીના પંપ લગભગ ૧૨૦૦ અને ટ્રેક્ટરની સંખ્યા પણ ૧૨૦૦ની હતી.

હિંદમાં શોધખોળ

પેટન્ટ ઑફિસના ૧૯૩૬ના વાર્ષિક રિપોર્ટમાં આ શોધખોળની નોંધ કરવામાં આવી છે. વર્ષ દરમિયાન પેટન્ટ મેળવવા માટે ૧,૦૬૮ અરજીઓ કરવામાં આવી હતી, તેમાં ૨૭૫ હિંદમાંથી થઈ હતી. બંગાળામાંથી વધારેમાં વધારે–૯૬–અરજીઓ થઈ હતી. મુંબઈમાંથી ૫૩, પંજાબમાંથી ૩૩, સંયુક્ત પ્રાંતોમાંથી ૩૧ અને મદ્રાસમાંથી ૨૬ થઈ હતી. બાકીની બીજા પ્રાંતોમાંથી તથા દેશી રાજ્યોમાંથી થઈ હતી.

પેટન્ટની અરજીઓનો મોટો ભાગ વીજળીક ઉદ્યોગોને અંગે હતો.

હિમાલય પર આક્રમણ

હિમાલય પર આક્રમણ કરવાનો પહેલો યત્ન ૧૮૦૫માં કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં કંઈ વ્યવસ્થા નહોતી. પૂરેપૂરી ઊંચાઈની ખબર નહોતી અને કુદરતી રીતે જ આ ગેરવ્યવસ્થાને અંગે યત્ન છોડી દેવામાં આવ્યો.

કેપ્ટન જીરાર્ડની આગેવાની હેઠળ બીજો યત્ન ૧૮૨૮માં કરવામાં આવ્યો અને આ ટુકડી લગભગ ૧૯,૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ પહોંચી.

૧૮૮૩માં વિલિયમ ગ્રેહામે ત્રીજો યત્ન કર્યો, તે ૨૪,૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ ચઢ્યો. તે વખતે આ ઊંચાઈને રેકર્ડ ઊંચાઈ ગણવામાં આવી હતી. ૧૮૯૨માં બે ઑસ્ટ્રિયનો, કોન્વે અને એકેન્સ્ટીને યત્ન કર્યો પણ તેઓ ૨૩,૦૦૦ ફીટથી વધારે જઈ શક્યા નહિ. આ બે ઑસ્ટ્રિયનોના વિજયથી પ્રખ્યાત અંગ્રેજ મમરિને ખૂબ પ્રોત્સાહન મળ્યું. તેણે આ બહાદુરીભરેલા યત્નમાં પોતાનું જીવન ખતમ કર્યું. હિમાલયની ઊંચાઈએ પહોંચવામાં મનુષ્યજીવનનો આ પહેલો ભોગ લેવાયો.

૧૯૦૩માં માદમ બુલોક નામની સ્ત્રીએ પોતાના પતિની મદદથી હિમાલય પર આક્રમણ કરવાનો યત્ન કર્યો. તે પહેલાં તો ૧૯,૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ પહોંચી, પણ પોતાનાં ધૈર્ય અને હિંમતથી ૨૨,૦૦૦ ફીટ સુધી પહોંચી ગઈ.

૧૯૦૫માં બે યત્નો કરવામાં આવ્યા હતા, તે બન્ને નિષ્ફળ ગયા. એક તો કાંચનજંઘા પહોંચવા માટેનો યત્ન હતો. આ ટુકડીનો નેતા જેકબ ગ્વિલમોટ હતો, પણ તેનો યત્ન નિષ્ફળ નીવડ્યો અને તેના મંડળનો એક સભ્ય ગુમ થઈ ગયો. ડૉ. લોંગસ્ટાફની આગેવાની હેઠળની બીજી ટુકડીએ ગુર્લામાંધાતા પહોંચવાનો યત્ન કર્યો, પણ તેઓ ફક્ત ૨૦,૦૦૦ ફીટ સુધી જ પહોંચી શક્યા.

પરંતુ ૧૯૦૯માં ઇટલિના રાજાના કાકાના દીકરા એબ્રુઝીના ડ્યુકે આગલા બધા રેકર્ડો તોડ્યા. કારાકોરમના કન્યાશિખર પર તે ૨૪,૭૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ પહોંચ્યો હતો.

લડાઈ દરમિયાન હિમાલય પર આક્રમણ કરવાના પ્રશ્નને અભરાઈ પર ચડાવી દેવામાં આવ્યો, પરંતુ પાછળથી આ પ્રશ્ન રૉયલ જ્યોગ્રોફિકલ સોસાયટીની દેખરેખ હેઠળ આવ્યો. સર ફ્રાન્સિસ યંગહસબંડના પ્રમુખપણા હેઠળ એક કમિશન નીમવામાં આવ્યું હતું અને હિમાલય પર ફરીથી આક્રમણ કરવાનો સર્વાનુમતે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. સરકારની સક્રિય મદદથી હિમાલય પર ફરીથી આક્રમણ કરવાને ફરીથી ટુકડી મોકલવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. ૧૯૨૧ની ૧૮મી મેના દિવસે રૉયલ જ્યોગ્રોફિકલ સોસાયટીના આશરા હેઠળ એક પાર્ટી દાર્જિલિંગ ગઈ. ઉત્તરોત્તર કૂચ કરીને પાર્ટી ૧૬,૦૦૦ ફીટ સુધી પહોંચી. જ્યારે તેઓ કંપા ઝોંગ (Kampa Dzong)પહોંચ્યા ત્યારે તેઓ એવરેસ્ટ પહોંચવાની અણી પર હતા. પરંતુ, માંદગી, થાક અને ઠંડીથી આખી પાર્ટી પટકાઈ પડી.

પાર્ટીના ડો. કેલસ મરી ગયા અને ત્યારપછી બીજા સભ્ય હેરલ્ડ રેબર્ન માંદા પડ્યા અને યત્ન છોડી દેવો પડ્યો. આ પાર્ટીના આક્રમણનું એક પરિણામ એ આવ્યું કે એવરેસ્ટના સીધા રસ્તા ચાન્લાની અથવા ઉત્તર કોલ ઘાટની મેલરિએ શોધ કરી.

જનરલ બ્રુસની આગેવાની હેઠળ બીજી પાર્ટી તૈયાર કરવામાં આવી. જનરલે ખૂબ મજબૂત માણસો ભેગા કર્યા. ૧૯૨૨ના માર્ચની ૨૬મી તારીખે તેઓએ દાર્જિલિંગ મૂક્યું. મેલરિ, નોર્ટન અને સોમર્વેલ ૨૬,૯૮૫ ફીટની ઊંચાઈએ પહોંચ્યા. ફિન્ચ અને જેફ્રિ બ્રુસ ૨૭,૩૦૦ ફીટ પહોંચ્યા. પણ જૂનની ૭મી તારીખે આ યત્નનો અંત આવ્યો. ગરમ પવનથી નોર્થકૉલના બરફના પહાડ ધસી આવ્યા અને સાત મજૂરોને મારી નાખ્યા. તેમનાં શરીરનો પત્તો ન લાગ્યો. આ યત્ન પણ નિષ્ફળ ગયો.

૧૯૨૪ના માર્ચની ૨૫મીએ જ્યારે જનરલ બ્રુસે ત્રીજી પાર્ટી દાર્જિલિંગથી ઉપાડી ત્યારે વિજય મેળવવાને દરેક શક્ય વસ્તુ કરવામાં

૧૯૩૬માં હિમાલયના નંદાદેવી પર આક્રમણ કરવા માટે બ્રિટિશ-અમેરિકન સંયુક્ત ટુકડી નીકળી. તેના આગેવાન પ્રોફેસર ગ્રેહામ બ્રાઉન હતા. ગઢવાલ પરગણામાં નંદાદેવીની ઊંચાઈ ૨૫,૬૬૦ ફીટના છે. ગ્રેહામ બ્રાઉનની ટુકડી ૨૫,૬૬૦ ફીટની ઊંચાઈએ ચડી શકી. ૧૯૩૬માં મિ. હોટાની આગેવાની હેઠળ પહેલી જાપાનીઝ ટુકડી નંદકોટ પર્વત પર જવાને નીકળી. આ મંડળી ફત્તેહમંદ થઈ અને મિ. હોટા તથા તેમની મંડળી ૨૨,૫૬૬ ફીટ ઊંચું આ શિખર ચડી શકી.

૧૯૩૮ના વર્ષ દરમિયાન જુદી જુદી પત્રેથી ટુકડીઓએ આ માર્ગ ગ્રહણ કીધું હતું. જર્મન ઑસ્ટ્રિયન આલ્પાઈન ક્લબની વતી ડૉ. મર્ઝ... વીન અને તેની ટુકડીએ નગાપર્વત પર ચડવાનો યત્ન કર્યો હતો. કેન્સી હિમાલય-આરોહણની ટુકડીના એક સભ્ય મિ. ... ને કાગકોરમ પર્વત પર ચડવાની યોજના કરી.

હિમાલયના ઘણા આનાહણોમાં ભાગ લેનાર સ્મિથ, ઑગસ્ટ ... જવા માટે જુલાઈની શરૂઆતમાં ગઢવાલ તથા કુમાઉન ગયો. બોટનિક ... ના પ્રોફેસર ડૉ. ટમ્પિસ પણ ક્રિશ્ચિયન મૅયર એકેડેમીના આશ્રય હેઠળ શોધખોળ કરવા ત્યાં ગયા હતા.

મસ્તી-હિમાલયનું અત્યુચ્ચ શિખર નંગાપર્વત જગતના શિખરોમાં નવમું કે દસમું આવે છે. તે હજુ જિતાયું નથી.

ડૉ. મર્ઝ વીનની ટુકડીમાં નાત પહાડી માણસો હતા. આ ટુકડીએ પણ મરણ અંજન આપ્યો. બરફનો પહાડ ધસી આવતાં નાત નક-નાત તથા નવ ગુરખા મજૂરો નાશ પામ્યા.

ઑનરેબલ કોણ કહેવાય?

નીચેના અમલદારોને નોકરીના હોદ્દા ત્યાનુંથી 'આનરેબલ' ખિતાબ વાપરવાની પરવાનગી હિન્દ સરકારે આપી છે:

ગવર્નર જનરલની મદદગારી-સભાના સભ્યો, વાઇસરોયની સભાના સભ્ય, હિંદી પ્રાંતના સભ્યો, હાઇકોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ તથા ન્યાયાધીશો, માગ્યો, માર્ક રાજ્યોના ... દરબારો ... પ્રિન્સ ... , ...

ગવર્નરો તથા પ્રધાનો, પ્રાંતિક ધારાસભાના પ્રમુખો, પ્રાંતિક ધારાસભાના સ્પીકરો, અયોધ્યાની ચીફ કોર્ટના વડા ન્યાયાધીશ તથા બીજા ન્યાયાધીશો, સિંધના તથા સરહદપ્રાંતના જ્યુડિશિયલ કમિશ્નર અને તેમની કોર્ટોના ન્યાયાધીશો તથા રાજસભાના સભ્યો.

પરદેશમાં હિંદીઓ

દક્ષિણ આફ્રિકામા ૨૦૦,૦૦૦ હિંદીઓ છે, પણ હિંદમા દક્ષિણ આફ્રિકાવાસીઓની સખ્યા ૧૦૦થી ઓછી છે.

પરદેશમા વસતા હિંદીઓની સખ્યા ત્રીશ લાખથી વધારે છે, પણ હિંદથી બર્મા જુદું પડતા તે સંખ્યામા દશ લાખનો ઉમેરો થયો છે.

બર્માને બાદ કરતા, પરદેશવાસી હિંદીઓના આ પ્રમાણે વિભાગ પાડી શકાય (૧) બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની બહાર પણ સામ્રાજ્યની અદર રહેતા (૨) સસ્થાનો તથા પરદેશોમા રહેતા. પરદેશમા રહેતા હિંદીઓની સખ્યા ૧૦૦,૦૦૦ની છે, તેમાના ૫૦,૦૦૦ ડચ પૂર્વ આફ્રિકામા, ૩૫,૦૦૦ સુરીનામમા તથા લગભગ ૧૫,૦૦૦ અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમા, માડાગાસ્કરમા, રિયુનિયન, મોઝાબિક તથા ઈરાનમા રહે છે બર્માને બાદ કરતા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમા વસતા હિંદીઓની સખ્યા છેલ્લા આકડા પ્રમાણે ૨,૨૩૨,૬૭૬ની છે, તેમાથી ૧૨૨,૯૧૧ કેનેડામા લગભગ ૨,૦૦૦ ઓસ્ટ્રેલિયામા, ૧,૬૬૬ ન્યુઝીલડમા તથા ૧૭૩,૪૪૯ દક્ષિણ આફ્રિકામા છે

આ પ્રમાણે બહાર વસતા સાડાબાવીસ લાખ માણસોમાથી ૩૦૦,૦૦૦ ડુમિનિયનની અદર તથા ૧,૯૦૦,૦૦૦ સસ્થાનોમા છે આ બધા સસ્થાનોમા ઓછાવત્તા પ્રમાણમા સ્વરાજ છે, પણ 'ડુમિનિયન' જેટલુ નહિ 'ડુમિનિયન' તથા 'સસ્થાનો' (Colonies) વચ્ચેનુ સ્પષ્ટ અતર સમજવુ જોઈએ,

ગ્રેટબ્રિટનમાં હિંદી વિદ્યાર્થીઓ

૧૯૩૫–૩૬	૧,૩૫૦
૧૯૩૪–૩૫	૧,૩૬૧

આવી હતી તેમ લાગતું હતું. મેલરિ, નોર્ટન, સોમરવેલ અને જ્યોફ્રે બ્રુસ જેવા રીઢા તથા અનુભવી માણસો તેમાં હતા.

તિબેટના મેદાન પરનું ફેરિ હજુ તેઓએ ભાગ્યે જ છોડયું હશે એટલામાં બ્રુસ તાવથી મૃત્યુ પામ્યો. તેના પછી અતુલ બળવાળા નોર્ટને તેની જગ્યા લીધી. ૨૧,૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ ત્રણ નંબરનો કેમ્પ નાખવામાં આવ્યો. પણ પવન, વરસાદ તથા બરફના તોફાનને અંગે નીચેના કેમ્પ પર કેટલીયે વાર પાછું ફરવું પડયું હતું. જૂનની ૧લી તારીખે મેલરિ અને બ્રુસે પહેલું આક્રમણ કરી ૨૫,૨૦૦ ફીટ પર પાંચમો કેમ્પ નાખ્યો. ત્યારબાદ નોર્ટન અને સોમરવેલે ૨૬,૮૦૦ ફીટ પર છઠ્ઠો કેમ્પ નાખ્યો. જૂનની ૪થી તારીખે આ લોકોએ આગળ કૂચ ચાલુ રાખી, પરંતુ બરફના પહાડ પરની મહેનતે તેમની તબિયત પર અસર કરી હતી. સોમરવેલ તો ૨૮,૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ પહોંચતાં થાકી ગયો, મિ. નોર્ટનને બરફને અંગે અંધાપો આવવા લાગ્યો, પરંતુ તેણે એકલાએ યત્ન ચાલુ રાખ્યો, પરંતુ આખરે તેને પણ અટકી જવું પડ્યું. પાછળથી થીઓડોલાઇટ (ત્રિકોણ મિતિમાં અંતર માપવાનું દૂરબીન)થી આ ઊંચાઈ ૨૮,૧૦૦ ફીટથી વધારે હોવાની ગણત્રી કરવામાં આવી હતી.

પણ હજુ અંત આવ્યો નહોતો. બરફથી તદ્દન આંધળા બની ગયેલ નોર્ટનને ઉત્તર કોલમાં છોડી દઈ, મેલરિ અને અર્વિંગે છેલ્લો યત્ન કર્યો. હવા સરસ હતી. તેમનો બીજો સાથી ઓડેલ હતો. ઓડેલ પાર્ટી સાથે ૨૭,૦૦૦ ફીટ પહોંચ્યો. આમાથી મેલરિ અને અર્વિંગ આગળ વધ્યા, પરંતુ આ બે શરીરો બરફના તોફાનની આંધીમાં અદશ્ય થઈ ગયા. ખૂબ તપાસ કર્યા છતાં તેમનો પત્તો મળ્યો નહિ, અને ઓડેલે ૭ નંબરના કેમ્પમાંથી પાછા ફરીને નીચેના માણસોને આ શોકજનક ખબર આપ્યા. આ રીતે એવરેસ્ટે બે વધારે ભોગ લીધા.

ફરીથી આઠ વર્ષ પછી તિબેટની સરકારે પરવાનગી આપી અને એક નિવૃત્ત સનંદી નોકર મિ. હ્યુ રટલેજની આગેવાની હેઠળ એક પાર્ટી તૈયાર કરવામાં આવી. પાર્ટીના બધા સભ્યો બ્રિટિશ હતા. પાર્ટીમાં કેમત પર્વતના શિખરે જઈ આવેલ સ્મિથ, શિપ્ટન તથા વિન હેરિ-

સનો સમાવેશ થતો હતો પણ તેમના યત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા એવ-રેસ્ટની હવાએ તેમને પરાજિત કર્યા. તેઓએ ૨૧,૦૦૦, ૨૫,૭૦૦ તથા ૨૭,૪૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ પડાવ નાખ્યા હતા આગળના ટોઈ પણ કેમ્પ કરતા આ ૬૦૦ ફીટ વધારે ઊંચા હતા પણ બરફ પતન, હવાનુ તોફાન, ઠંડી તથા તેમનુ પોતાનુ અધ પતન—આ બધાં કારણોથી તેમનો યત્ન નિષ્ફળ નીવડ્યો.

૧૯૩૬મા હ્યુ રટલેજની આગેવાની હેઠળ ઉનો યત્ન કરવામા આવ્યો, પરતુ આક્રમણ કરનારાઓ જ્યારે ઉચ્ચ બિંદુએ પહોંચ્યા ત્યારે ચોમાસુ એવુ સખત હતુ અને પર્વત પર એટલો બધો બરફ હતો કે આગળ જવાનો વિચાર છોડી દેવો પડ્યો

હિમાલયની બીજી બાજુએ પહેલુ જર્મન-અમેરિકન આક્રમણ જર્મન ડોક્ટર વિલિ મર્કની આગેવાની હેઠળ ૧૯૩૨ના મેમા કરવામા આવ્યુ તેનો હેતુ ૨૬,૫૦૦ ફીટ ઊંચા નગપર્વતના શિખરને પહોંચવાનો હતો.

નગપર્વતની તળેટીમા પહોંચતા તેમને માત્ર એક જ મહિનો લાગ્યો જુલાઈની આખરે હવાની પરિસ્થિતિને અગે વિલિ મર્કને પોતાનો યત્ન છોડી દેવો પડ્યો

બે વર્ષ પછી ૧૯૩૪મા વિલિ મર્કે ફરીથી યત્ન કર્યો તેઓ તેમના ધ્યેયથી માત્ર ૩૦૦ વાર જ દૂર હતા, એવામા કરુણાજનક બનાવ બન્યો ચોમાસુ ધાર્યા કરતા વહેલુ બેસી ચૂક્યુ અને તેમા શોધકો સપડાઈ ગયા મર્કનુ બિનતારી યંત્ર બગડી જવાથી ચોમાસુ વહેલુ બેસી ગયાની સૂચના તેને મળી શકી નહિ આગેવાન મર્ક અને તેના ત્રણ દેશબંધુએનો કઈ પણ પત્તો લાગ્યો નહિ

૧૯૩૦મા એવરેસ્ટ જીતવાનો એક વધુ યત્ન કરવામા આવ્યો હતો અને તેના પર ઉડ્ડયન કરીને આ યત્ન સફળ બનાવવામા આવ્યો હતો ૧૯૩૩ના એપ્રિલની ૩૭ તારીખે બે વિમાનો, ધી વેલેસ અને હુસ્ટન, પુર્ણિયાથી નીકળ્યા. એક કલાક પછી આ બન્ને એવરેસ્ટની ધાર પર ૧૦૦ ફીટ ઊંચે ઊડતા હતા કલાકના ૫૦ માઈલના ઝડપવાળા પવનનો તેમને સામનો કરવો પડ્યો હતો

૧૯૩૬મા હિમાલયના નન્દા દેવી પર આક્રમણ કરવા માટે બ્રિટિશ-અમેરિકન સયુક્ત ટુકડી નીકળી તેના આગેવાન પ્રોફેસર ગ્રેહામ બ્રાઉન હતા ગઢવાલ પરગણામા નદાદેવીની ઊંચાઈ ૨૫,૬૬૦ ફીટના છે ગ્રેહામ બ્રાઉનની ટુકડી ૨૫,૬૬૦ ફીટની ઊંચાઈએ ચડી શકી ૧૯૩૬મા મિ હોટાની આગેવાની હેઠળ પહેલી જાપાનીઝ ટુકડી નદ કોટ પર્વત પર જવાને નીકળી આ મડળી ફતેહમદ થઈ અને મિ હેગ તથા તેમની મડળી ૨૨,૫૧૦ ફીટ ઊચુ આ શિખર ચડી શકી.

૧૯૩૮ના વર્ષે દુનિયાના જુદી જુદી પર્દેશી ટુકડીઓએ આ માર્ગ માથે લીધુ હતુ જર્મન ઓસ્ટ્રિયન આલ્પાઇન ક્લબની વતી ડૉ માર્ટ વીન અને તેની ટુકડીએ નગાપર્વત પર ચડવાનો યત્ન કર્યો હતો કેન્દ્રી હિમાલય-આરોહણની ટુકડીના એક સભ્ય શિપ્ટને કારાકોરમ પર્વત પર ચડવાની યોજના કરી.

હિમાલયના ઘણા આરોહણોમા ભાગ લેનાર ફ્રેન્ક સ્મિથ કોડના ભેગા કરવા માટે જુનાર્હની શ આતમા ગઢવાલ તથા ગુમાઉન ગયો ભૌતિક તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર ડૉ. ટમ્સિ પણ ઇંડિયન ગેયત એકેડેમીના આશ્રય હેઠળ શોધખોળ કરવા ત્યાંજે ગયા હતા

કાશ્મીર-હિમાલયનુ અત્યુચ્ચ શિખર નગાપર્વત જગતના શિખરોમા નવમુ કે દસમુ આવે છે તે હજુ જિતાયુ નથી

ડૉ માર્ટ વીનની ટુકડીમા સાત પહાડી માણસો હતા આ ટુકડીનો પણ કરુણ અજામ આવ્યો બરફનો પહાડ ધસી આવતા સાત ચડ નારા તથા નવ શૂરપા મજૂરો નાશ પામ્યા

ઓનરેબલ કોણ કહેવાય?

નીચેના અમલદારોને નોકરીમા હોય ત્યાસુધી 'ઓનરેબલ'નો ખિતાબ રાખવાની નામદાર સરકારે પરવાનગી આપી છે

ગવર્નર-જનરલની કારોબારી-સભાના સભ્યો, રાજ્યસભાના પ્રમુખો, હિંદી ધારાસભાના પ્રમુખો, ફેડરલ કોર્ટના વડા ન્યાયાધીશ તથા ન્યાયાધીશો, ચાર્ટર્ડ હાઇકોર્ટના વડા જજો તથા પ્યુનિ જજો, પ્રાતના

ગવર્નરો તથા પ્રધાનો, પ્રાંતિક ધારાસભાના પ્રમુખો, પ્રાંતિક ધારાસભાના સ્પીકરો, અયોધ્યાની ચીફ કોર્ટના વડા ન્યાયાધીશ તથા બીજા ન્યાયાધીશો, સિંધના તથા સરહદપ્રાંતના જ્યુડિશિયલ કમિશ્નર અને તેમની કોર્ટોના ન્યાયાધીશો તથા રાજસભાના સભ્યો.

પરદેશમાં હિંદીઓ

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૨૦૦,૦૦૦ હિંદીઓ છે, પણ હિંદમાં દક્ષિણ આફ્રિકાવાસીઓની સંખ્યા ૧૦૦થી ઓછી છે.

પરદેશમાં વસતા હિંદીઓની સંખ્યા ત્રેવીશ લાખથી વધારે છે, પણ હિંદથી બર્મા જુદું પડતાં તે સંખ્યામાં દશ લાખનો ઉમેરો થયો છે.

બર્માને બાદ કરતાં, પરદેશવાસી હિંદીઓના આ પ્રમાણે વિભાગ પાડી શકાય (૧) બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની બહાર પણ સામ્રાજ્યની અંદર રહેતા (૨) સંસ્થાનો તથા પરદેશોમાં રહેતા. પરદેશમાં રહેતા હિંદીઓની સંખ્યા ૧૦૦,૦૦૦ની છે, તેમાંના ૫૦,૦૦૦ ડચ પૂર્વ આફ્રિકામાં, ૩૫,૦૦૦ સુરીનામમાં તથા લગભગ ૧૫,૦૦૦ અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં, માડાગાસ્કરમાં, રિયુનિયન, મોઝાંબિક તથા ઈરાનમાં રહે છે. બર્માને બાદ કરતાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં વસતા હિંદીઓની સંખ્યા છેલ્લા આંકડા પ્રમાણે ૨,૨૩૨,૬૭૬ની છે, તેમાંથી ૧૨૨,૯૧૧ કેનેડામાં લગભગ ૨,૦૦૦ ઑસ્ટ્રેલિયામાં, ૧,૬૬૬ ન્યુઝીલંડમાં તથા ૧૭૩,૪૪૯ દક્ષિણ આફ્રિકામાં છે.

આ પ્રમાણે બહાર વસતા સાડાબાવીસ લાખ માણસોમાંથી ૩૦૦,૦૦૦ ડુમિનિયનની અંદર તથા ૧,૯૦૦,૦૦૦ સંસ્થાનોમાં છે. આ બધાં સંસ્થાનોમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સ્વરાજ છે, પણ 'ડુમિનિયન' જેટલું નહિ. 'ડુમિનિયન' તથા 'સંસ્થાનો' (Colonies) વચ્ચેનું સ્પષ્ટ અંતર સમજવું જોઈએ.

ગ્રેટબ્રિટનમાં હિંદી વિદ્યાર્થીઓ

૧૯૩૫-૩૬	૧,૩૫૦
૧૯૩૪-૩૫	૧,૩૬૧

૧૯૩૭ના રમત–ગમત તથા ઉડ્ડયનના રેકર્ડ

માર્ચની ૩૦મી તારીખે મેલ્બર્નમાં ઇગ્લંડને છેલ્લી ટેસ્ટ મેચમાં ૧ ઇનિંગ્ઝ તથા ૨૦૦ રનથી હરાવીને ઓસ્ટ્રેલિયા ત્રણ મેચ છત્યું તેથી તેણે 'એશિઝ' (Ashes) રાખી લીધું.

મિસ સેસિલિયા કોલેજે ઇગ્લંડના એમ્પાયર સ્ટેડિયમમાં સ્ત્રી માટેની બરફ પર લપસવાની હરીફાઈમાં પહેલી આવી. તેણે ૨,૫૨૮.૯ પોઈન્ટ મેળવ્યાં હતાં.

માર્ચની ૨૨મી તારીખે સ્ટીમર 'નોર્મંડિ'એ આટલાંટિકની બ્લ્યુ રિબન્ડ મેળવી. ગયે વર્ષે 'ક્વીન મેરી' તે છતી ગઈ હતી.

યુનિવર્સિટી રેઈસ બોટ ૨૪મી તારીખે થઈ, તેમાં ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીએ છત મેળવી. કેમ્બ્રિજ કરતાં તેણે ત્રણ પોઈન્ટ વધારે મેળવ્યાં. ૧૪ વર્ષમાં ઓક્સફર્ડે આ પહેલી છત મેળવી.

જાપાનના મોનોપ્લેન 'ડિવાઈન વિન્ડ' (દૈવી પવન)માં બે જાપાનીએ, જાપાનના ટોકિયોથી ઇગ્લંડના ક્રોયડન સુધી ૯,૯૦૦ માઈલ ત્રણ દિવસ ૨૨ કલાક તથા ૧૮ મિનિટમાં પહોંચ્યા.

ઉચ્ચ ઉડ્ડયનમાં જગતનો રેકોર્ડ કર્નલ મેરિયો પેઝીએ ૭મી મેએ તોડ્યો. તે ૧૫,૬૫૫ મિટર (૫૧,૩૬૧ ફીટ અથવા ૯¾ માઈલ) સુધી ઊંચે ઊડ્યો. ૧૯૩૬માં સ્ક્વોડ્રન લીડર સ્વેઈને સ્થાપેલ રેકર્ડ કરતાં આ રેકર્ડ ૪૩૨ મિટર વધારે હતો.

ત્રણ રશિયન ઊડનારાઓએ મોસ્કોથી, આર્ટિક પ્રદેશમાં થઈને, સાન્ફ્રાન્સિસ્કો સુધી ૬,૦૦૦ માઈલનું ઉડ્ડયન ૧૭ મી જૂને શરૂ કર્યું. ઉત્તર ધ્રુવમાં થઈને ૨૦મી જૂને તેઓ વાનકુવર ઊતર્યા. તેઓ તેમના ધ્યેયથી ૫૮૦ માઈલ દૂર હતા, પરંતુ ધુમ્મસને અંગે તેમ કરવું પડ્યું હતું. મોસ્કોથી તેમને નીકળ્યાને ૬૩ ક.–૧૭ મિનિટ થઈ હતી. જૂનની ૧૦મીએ રોયલ એર–ફોર્સવાળા ફ્લાઈટ લેફ. એડને એરોપ્લેન–ઉડ્ડયનનો નવો રેકર્ડ સ્થાપ્યો. તે ૫૩,૯૩૭ ફીટ (૧૦⅕ માઈલ) ઊંચે ઊડ્યો હતો. કર્નલ મેરિયો પેઝીના રેકર્ડથી આ રેકર્ડ વધી ગયો.

ફ્રિઓદર સ્મિરે ૨૩ કલાક ૪૦ મિનિટ હવામાં રહીને સ્ત્રીઓ માટે નવો રેકર્ડ સ્થાપ્યો.

✓ સોવિયેટ ઊડનારાઓએ તેમનું મોનોપ્લેન 'એંન્ટ ૨૫-૧'ને જુલાઈની ૧૪ મી તારીખે સાન્ફ્રાન્સિસ્કોની ભૂમિપર ઉતાર્યું. તેઓ મોસ્કોથી લગભગ ૬,૭૫૦ માઇલ દૂર ઊડ્યા હતા. ઉત્તર ધ્રુવથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઊડનાર એક જ મહિનામાં આ બીજું વિમાન હતું. ઊડનારાઓ હવામાં ૬૨ કલાક ૧૭ મિનિટ રહ્યા હતા.

વધારે ભાર ઉપાડનાર જગતના ચેમ્પિયન જો લૂઇએ વેલ્સના ટોમી ફેરને ન્યુયોર્કમાં ૧૧ ઓગસ્ટ ૧૯૩૭ના રોજ હરાવ્યો.

સર માલ્કમ કેમ્પબેલની બોટ 'બ્લ્યુ બર્ડ' બોટની ઝડપનો રેકર્ડ તોડ્યો. તેની સરેરાશ ઝડપ ૧૨૫.૩૨૫ માઇલની હતી. સપ્ટેંબરની ૨ જી તારીખે સર માલ્કમ કેમ્પબેલે ૧૨૯.૫૦ માઇલ પહોંચીને પોતાનો રેકર્ડ તોડ્યો.

જગતના ભાગીદારો

વસ્તીવાળા ગોળાર્ધના ૭૫ ટકા પર ૭ પ્રજાનું શાસન ચાલે છે. આફ્રીકા ૨૫ ટકા ૬૦ દેશો વચ્ચે વહેંચાઈ જાય છે. પૃથ્વીની સપાટી ફક્ત ૫૭,૦૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ અથવા ચોથા ભાગની જ છે. જમીનની માલિકી સંબંધમાં સોવિયેટ રશિયાનો અનુક્રમ બીજો આવે છે. તેની જમીન ૮,૧૪૪,૦૦૦ ચો. મા. અથવા પૃથ્વીનો સાતમો ભાગ છે. ફ્રાન્સના તાબા હેઠળ લગભગ ૫,૦૦૦,૦૦૦ ચો. મા. અને ચીન હેઠળ ૪,૨૫૦,૦૦૦ ચો. મા. છે. ત્યાર બાદ બ્રાઝિલ તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ આવે છે. તે દરેકની જમીન ૩,૦૦૦,૦૦૦ ચો. મા. હોઈ પાંચમા સ્થાન માટે હરીફાઇ કરે છે.

આયુષ્યમર્યાદા

દેશ	વર્ષ	દેશ	વર્ષ
ઓસ્ટ્રેલિયા	૬૧	હોલંડ	૫૨
ન્યુઝીલંડ	૬૦	સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ	૫૧
ડેન્માર્ક	૫૭	ફ્રાન્સ	૫૦
નોર્વે	૫૭	જર્મની	૪૬
સ્વીડન	૫૭	જાપાન	૪૪
ઇગ્લંડ	૫૩	હિંદ	૨૩

હિંદની ખનીજ–દોલત

૧૯૩૬માં હિંદમાં (બર્મા સહિત) ઉત્પન્ન થયેલ ખનીજની કુલ કિંમત લગભગ ૧૯,૫૦૦,૦૦૦ પૌંડ હતી. આ આંકડા ગયા વર્ષના કરતાં લગભગ ૮૧,૦૦૦ પૌંડનો વધારો બતાવે છે.

ખનીજ ઉત્પન્ન કરવામાં વર્ષ દરમિયાન રોકાયેલા માણસોની હમેશની સરેરાશ સંખ્યા ૩૮૫,૦૦૦ની હતી. જે આગલા વર્ષ કરતાં ૧૩,૫૦૦નો વધારો બતાવે છે.

હિંદનાં બે મુખ્ય ખનીજો કોલસો તથા પેટ્રોલિયમ છે. દરેકની પેદાશની કિંમતમાં ઘટાડો થયો હતો. કોલસામાં ૪.૨ ટકા તથા પેટ્રોલિયમમાં ૭.૭. ટકા જો કે ઉત્પન્ન થયેલ પેટ્રોલિયમ વધીને ૩૩૫,૦૦૦,૦૦૦ ગેલન થયું હતું. આટલું ઉત્પન્ન અગાઉ કદી થયું નહોતું.

બીજી ૧૩ ધાતુઓના ઉત્પન્નમાં વાર્ષિક ૧૦૦,૦૦૦ પૌંડનો કિંમતમાં વધારો આ પ્રમાણે થયો હતો. કાચી મેંગેનિઝ (૪૬.૩ ટકા) સીસું તથા કાચી ધાતુ (૨૫.૬ ટકા) અબરખ (૧૪.૨ ટકા) લોઢું કાચી ધાતુ (૧૩.૨ ટકા) જસત (૬.૨ ટકા) નીક્લ (૫.૮ ટકા) ટંગસ્ટન (૩.૭ ટકા) કલાઈ (૨.૩ ટકા) સોનું (૦.૭ ટકા). આ ધાતુઓના ઉત્પન્નમાં ઘટાડો થયો હતો: ચાંદી (૩૨.૬ ટકા) મીઠું (૧૪.૯ ટકા) મકાન બાંધવામાં ઉપયોગમાં લેવાતી વસ્તુઓ (૭.૯ ટકા) તાંબું કાચી ધાતુ અને મેટે (Matte) (૨.૧ ટકા).

કોલસો ખૂબ ઉપયોગી છે

હિંદનાં ખનીજોમાં કોલસાનું સ્થાન પ્રથમ આવે છે, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં કોલસાના ઉત્પાદક તરીકે યુનાઈટેડ કિંગ્ડમ પછી હિંદનું સ્થાન આવે છે અને જગતમાં તેનું સ્થાન નવમું છે, વર્ષ દરમિયાન કોલસાનું ઉત્પન્ન ૨૨,૫૦૦,૦૦૦ ટન કરતાં સહેજ વધારે હતું. (જથ્થામાં ૧.૮ ટકાનો ઘટાડો) તેની કિંમત લગભગ ૬૨ કરોડ ૫૦ લાખ રૂપિયા (૪,૭૦૦,૦૦૦ પૌંડ) થતી હતી.

ખાણમાંથી નીકળતા કોલસાની ટનની કિંમત ૧૯૩૫માં રૂ. ૨-૧૩-૪ હતી, તે ઘટીને ૧૯૩૬માં રૂ. ૨-૧૨-૩ની થતાં કિંમતમાં તેર પાઈનો ઘટાડો થયો હતો. ઝરિયાની કોલસાની ખાણોમાંથી હિંદની કુલ પેદાશના ૩૯.૦૫ ટકા, રાણીગંજની ખાણમાંથી ૩૨.૩૧. ટકા, બોકારોની ખાણમાંથી ૬.૨૭ ટકા, પેંચવેલીની ખાણમાંથી ૫.૫૭ ટકા, ગિરિડિની ખાણમાંથી ૩.૦૯ ટકા તથા બીજી ખાણોમાંથી દરેકમાંથી ત્રણ ટકાથી ઓછો નીકળે છે.

વર્ષ દરમિયાન કોલસાની ખાણમાં કામ કરતા માણસોની દૈનિક સરેરાશ ૧૮૨,૦૦૦ માણસોની હતી. ઉત્પન્નમાં ૧.૮ ટકાનો ઘટાડો થવા છતાં માણસોની સંખ્યામાં સહેજ વધારો-૧.૪ ટકાનો-થયો હતો, એટલે ૧૯૩૪માં કામ કરતા દરેક માણસ દીઠ સરેરાશ ઉત્પન્ન ૧૩૦.૨ ટન હતું, જે ૧૯૨૯ના વર્ષ જેટલું હતું. ૧૯૨૯માં ૧૩૦ ટન હતું. ૧૯૩૬માં તે ૧૨૪.૪ ટન થઈ ગયું.

કોલસાની ખાણમાં અકસ્માતથી થયેલ મૃત્યુની સંખ્યા ૪૩૫ની હતી. એટલે દર હજારે ૨.૩૯ની. વર્ષ દરમિયાન બે મોટા અકસ્માતો-એક ગણીગંજની ખાણમાં પોઈડિમાં તથા બીજો ઝરિયામાં લોયાબાદ ખાતે-થયા હતા. તેને અંગે અનુક્રમે ૨૦૯ તથા ૩૫ મૃત્યુ થયાં હતાં.

હિંદી કોલસાના ઉદ્યોગમાં મંદી આવવાનું ખરું કારણ તો હિંદની જરૂરિયાતના પ્રમાણમાં કોલસાની ખાણનો વધારે પડતો વિકાસ છે. અત્યારે મળી આવતી એક પણ નવી ખાણ મંદીમાં વધારો કરે છે.

ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ પેટ્રોલિયમનો અનુક્રમ બીજો આવે છે, છતાં આખા જગતના ઉત્પન્નના ૦.૬૪ ટકા હિંદમાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. જગતના તેલની પેદાશમાં હિંદનો નંબર તેરમો છે, ૩૩૫,૦૦૦,૦૦૦ ગેલનની કુલ પેદાશમાંથી ૬૫,૦૦૦,૦૦૦ ગેલન આસામમાં ૪,૪૦૦,૦૦૦ પંજાબના અત્તક પ્રાંતમાથી અને બાકીનું બર્મામાથી ઉત્પન્ન થયું હતું. ૧૯૬,૦૦૦,૦૦૦ ગેલન કેરોસીન તથા બાળવાના તેલની આયાત કરવામાં આવી હતી.

માનભૂમ જિલ્લામાં સોનાની પેદાશમાં થોડો વધારો થયો હતો. પંજાબ તથા યુક્ત પ્રાંતની પેદાશમાં નજીવો વધારો થયો હતો. એકંદર બર્માનું ઉત્પન્ન ઘટયું હતું, તોપણ શાન સ્ટેટસમાં ઉત્પન્ન સહેજ વધ્યું હતું. હિંદના કુલ ઉત્પન્નના ૯૯.૫ ટકા કોલરની ખાણોમાંથી નીકળે છે તે જોતાં આ આંકડા અતિ તુચ્છ લાગે છે.

સોનાની પેદાશ વર્ષ દરમિયાન ૩૩૩,૩૮૫.૬ ઔંસ હતી. તે ૧૯૩૩ કરતાં ૨૭૨૩ ઔંસ ઓછી હોવા છતાં તેની કિંમત ૩,૦૬,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા (લગભગ ૨,૩૦૦,૦૦૦ પૌંડ) થઈ હતી, જે રેકર્ડ પર વધારેમાં વધારે કિંમત છે. કોલરની સોનાની ખાણમાં ૨૫,૦૦૦ ઔંસથી વધારે રૂપું ઉત્પન્ન થયું હતું. તેની કિંમત ૩૪,૦૦૦ રૂપિયા (લગભગ ૨,૫૦૦ પૌંડ) થઈ હતી.

પેદાશ ઓછી થઇ છે.

કોલસાની માફક લોઢાની કાચી ધાતુના ઉત્પન્નમાં હિંદ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં બીજું તથા જગતમાં નવમું આવે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટસ તથા ફ્રાન્સની પેદાશ પાસે હિંદની પેદાશ નજીવી લાગે છે, પણ આખા યુનાઈટેડ સ્ટેટસના અડસટ્ટો કરવામાં આવેલ કાચી ધાતુના જથ્થા કરતાં હિંદનો અનામત જથ્થો ૩/૪ કરતાં ઓછો નથી. લોઢાના ઉત્પન્નમાં હિંદ આગળ પડતુ સ્થાન લેશે તેવી દરેકની આશા છે.

વર્ષ દરમિયાન કાચા લોઢાની પેદાશ ૨,૫૦૦,૦૦૦ ટન કરતાં વધારે હતી. તેની કિંમત લગભગ ૪૦ લાખ રૂપિયા (૩૦૦,૦૦૦ પૌંડથી વધારે) હતી. આ ખાણો મોટા ભાગે સિંગભૂમ, બિહાર, અને કંઝર તથા મયુરભંજ રાજ્યમાં છે.

પિગ આયર્નના ઉત્પન્નમાં વધારો થયો હતો. વર્ષ દરમિયાન તે ૧,૫૦૦,૦૦૦ ટનથી વધારે હતું: નિકાસમાં સારા જેવા વધારાને અંગે આ વધારો થયો હતો. ૧૯૩૫માં ૪૭૩,૦૦૦ ટન માલ પરદેશ ચડ્યો હતો. તેને બદલે ૧૯૩૬માં ૬૦૬,૦૦૦ ટન ચડ્યો હતો. હિંદના પિગ આયર્નનું મુખ્ય ગ્રાહક જાપાન છે. ૧૯૩૫માં ૭૦.૮ ટકાથી ૧૯૩૭માં ૬૦.૬ ટકા પ્રમાણ આવ્યુ હતું, જો કે ખરી રીતે તો ૯૯ ટકા જથ્થામાં વધારો થયો હતો. યુનાઇટેડ કિંગ્ડમ તથા

યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં થયેલી નિકાસમાં મોટો વધારો થયો હતો, પરંતુ ચીનની નિકાસ અર્ધી થઈ ગઈ હતી.

વર્ષ દરમિયાન સીસાની પેદાશ ૭૩,૦૦૦ ટનથી વધારે હતી (તેમાં સુરમાના સીસાના ૧૨૪૦ ટનનો સમાવેશ થાય છે) તેની કિંમત લગભગ ૧,૭૨,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા હતી. આ સીસાની કાચી ધાતુ બ્રોડવિનમાંથી લગભગ ૪૬૯,૦૦૦ ટન મળી હતી.

શાન સ્ટેટસમાંથી લગભગ ૬,૦૦૦,૦૦૦ ઔંસ રૂપું મળ્યું હતું. તેની કિંમત લગભગ ૬૯ લાખ રૂપિયા થાય છે, તે રાજ્યોની ખાણોમાંથી લગભગ ૪૦ લાખ રૂ. નું ૭૭,૦૦૦ ટન જસત, લગભગ ૧૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતનું ૪૩૨૫ ટન નીકલ, તથા ૨૦ લાખ રૂપિયાની કિંમતનું ૭૬૦૦ ટન તાંબું મળી આવ્યું હતું.

બિહારમાં ઘટશિલાની ખાણમાંથી કાચું તાંબું ૭૨૦૦ ટન મળ્યું હતું.

મેંગેનીઝ લગભગ ૮૧૩,૦૦૦ ટન મળી આવ્યું હતું. તેની કિંમત સાડાબાર લાખ રૂપિયા થતી હતી. હિંદનાં પોલાદનાં કારખાનાંઓમાં ૪૬૦૦૦ ટનથી વધારે મેંગેનીઝ વપરાયું હતું અને ૭૪૩,૦૦૦ ટન યુનાઇટેડ કિંગડમ, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ, જાપાન, ફ્રાન્સ તથા બેલ્જિયમમાં મોકલવામાં આવ્યું હતું. હિંદ અને રશિયામાં જ મેંગેનીઝ ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ મેંગેનીઝ જેટલી મંદીની અસર હિંદમાં બીજી કોઈ ધાતુના ઉદ્યોગને થઈ નથી.

અબરખ

વર્ષ દરમિયાન લગભગ ૮૭,૦૦૦ હંડ્રેવેટ અબરખ ઉત્પન્ન થયું હતું. તેની કિંમત લગભગ ૩૨¾ લાખ રૂપિયા (૨૪૪,૦૦૦ પૌંડ) થાય છે, પરંતુ ઉત્પન્નના આંકડા અપૂર્ણ છે અને નિકાસનો આંકડો ૧૭૮,૦૦૦ ટનનો છે, જેની કિંમત ૯૨ લાખ રૂપિયા (૬૯૦,૦૦૦ પૌંડ) થાય છે. તેનાથી તે ઉદ્યોગના મહત્ત્વનો ખ્યાલ આવશે. વીજળીની બનાવટોમાં અબરખ અતિ આવશ્યક છે અને તેના ઉત્પન્ન માટે હિંદ પર આધાર રાખવો પડે છે. અબરખનો મોટો ભાગ યુનાઇટેડ કિંગડમ તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં મોકલવામાં આવે છે. તેમાં અનુક્રમે ૫૧.૮ ટકા તથા ૨૪.૨ ટકાનો ઉઠાવ થયો હતો.

'ઇલ્મેનાઇટ' નામની બીજી ધાતુમાં પણ હિંદનું સ્થાન અજોડ છે. ત્રાવણકોર રાજ્યમાં તે મળી આવે છે. ૧૪૦,૦૦૦ ટન માલ ઉત્પન્ન થયો હતો, તેની કિંમત ૬૨,૫૦૦ પૌંડ થાય છે. બે વર્ષમાં તો ઉત્પન્ન બેવડાયું છે. આ ધાતુની રંગ માટે ખાસ માગણી છે.

ટિન અને વોલ્ફ્રેમ બર્મામાં સાથે સાથે મોટા પ્રમાણમાં મળી આવે છે અને આ બન્ને ખનીજોનું ઉત્પન્ન વર્ષ દરમિયાન અપૂર્વ હતું.

કિંમતી જવાહીરોમાં, પન્ના રાજ્યમાં હીરાનું ઉત્પન્ન થોડું વધીને ૧,૪૫૭ કેરેટ થયું હતું. તેની કિંમત ૬૭,૧૭૧ રૂ. (૪,૬૭૫ પૌંડ) છે. બર્મામાં મોગોકમાં ૯૭,૧૦૩ રૂ. (૭,૩૦૧ પૌંડ) ની કિંમતની ૧૫૫,૩૮૧ કેરેટ માણેક અને ૨૪૨ રૂ. (૧૮ પૌંડ) ની કિંમતનાં ૧૭૨ કેરેટ નીલમ મળી આવ્યાં હતાં. અપર બર્મામાં ૩૨.૪ હંડ્રવેટ કેરબા મળી આવ્યાં હતાં. અજમેરમાં ૯૮ ટન લસણિયાં મળી આવ્યાં હતાં. આ સિવાય પણ હિંદમાં બીજાં અનેક ખનીજો ઉત્પન્ન થાય છે.

વેજવૂડ તપાસ-કમિટી

હિંદી રેલવેની તપાસ-કમિટી (વેજવૂડ કમિટી)ના રિપોર્ટમાં હિંદનાં બધાં ક્ષેત્રોની રેલવેની તપાસ કરેલી છે.

કમિટીમાં સર રાલ્ફ વેજવૂડ, (લંડન અને નોર્થ ઇસ્ટર્ન રેલવેના ચીફ જનરલ મેનેજર) તથા મિ. ડબલ્યુ. એ. સ્ટેનિયર (લંડન, મિડ-લેન્ડ અને સ્કોટિશ રેલ્વેના મુખ્ય મિકેનીકલ એન્જિનીઅર) હતા,

કમિટીની મદદમાં મિ. એ. ફ્રેમ્સ (ચીફ જનરલ મેનેજરના મદદનીશ) મિ. એલ. એચ. કટનીસ (રેલવે બોર્ડના મંત્રી) અને મિ. બી. એમ. સ્ટ્રાઉસ હતા.

રિપોર્ટમાં વધારે કરકસર કરવા માટે, તથા આવક વધારવા માટે ભલામણો તથા સૂચનાઓ કરવામાં આવી છે.

કમિટીનો એવો અભિપ્રાય છે કે રાજ્યની માલિકીની રેલવેની આર્થિક સ્થિતિ બીજી રેલવેની સરખામણીમાં વધારે સારી છે. ત્યારે કામકાજના આંકડા બતાવે છે કે ૧૯૩૦ થી આર્થિક મંદી શરૂ

થઈ ત્યારપછી કાર્યદક્ષતામાં પ્રગતિ થઈ છે તથા વ્યવસ્થામાં કરકસર થઈ છે.

સાથેસાથ કમિટીનો એવો અભિપ્રાય છે કે કેટલીક દિશામાં હજુ સુધારાને સ્થાન છે. તેમની ભલામણોમાં અનુત્પાદક બ્રાન્ચ લાઈનો બંધ કરવાની, વિશાળ જાહેરાતની તથા જનતા સાથે નિકટનો સંસર્ગ સાધવાની સૂચનાઓ છે.

ભવિષ્ય માટે કમિટી એમ ધારે છે કે ડૂબત ફંડ ખાતે લઈ જવાની રકમ બાદ કરતાં, કંપની વર્ષો સુધી પોતાની મૂડીના વ્યાજથી વધારે કમાઈ શકે તેમ દેખાતું નથી.

કર માટે રેલવે તરફ નજર ન નાખવાનું કમિટી ધારે છે. રેલવે પૂરેપૂરી સદ્ધર રહે તે માટે હરેક રીતે યત્ન કરવો જોઈએ.

રસ્તાની હરીફાઈને અંગે રેલવેની વાર્ષિક આવક ૪½ કરોડ ઘટી ગઈ છે. આર્થિક મોટો લાભ થાય તેવી કોઈ સૂચના કરવામાં આવેલ નથી. પરંતુ પગારમાં સામાન્ય ઘટાડો કરવા સામે સખત વિરોધ દર્શાવાયો છે.

વધારે રેલવેનું જોડાણ થવાથી વ્યવસ્થા વધારે ગૂંચવણવાળી થશે તેમ કમિટી ધારે છે.

કમિટીની ખાસ ભલામણ તો કોલસા ઉપરનો વધારાનો ચાર્જ ૧૨½ ટકાથી ૧૫ ટકા કરવાનો છે.

ભલામણો

ઘણીખરી બ્રાન્ચ લાઈનોમાંથી ફર્સ્ટ કલાસની સગવડ કાઢી નાખવી. અત્યારની સ્થિતિમાં, અમારી ધારણા પ્રમાણે કરકસર માટે મજૂરી તથા પગારમાં સામાન્ય ઘટાડો યોગ્ય નથી.

અમે ભલામણ કરીએ છીએ કે કોલસા પરનો વધારાનો દર ૧૨½ ટકાથી વધારીને ૧૫ ટકા કરવો. ટન પર વધારેમાં વધારે રૂ. ૧ વધવો જોઈએ. રસ્તાની હરીફાઈને પહોંચી વળવા ભાડામાં ઘટાડો કરવાનું અમને યોગ્ય લાગતું નથી.

અમે ધારીએ છીએ કે રેલવેનું જોડાણ જો વધારે પડતું થશે

તો વ્યવસ્થાનું કાર્ય મુશ્કેલ બનશે. એટલે અમે ઈસ્ટર્ન બેંગાલ રેલવેને આસામ બેંગાલ રેલવે સાથે તથા મદ્રાસ અને સધર્ન-મરાઠા રેલવેને સધર્ન ઇન્ડિયા રેલવે સાથેભેળવી દેવા પુરતી ભલામણ કરીએ છીએ.

સામાન્ય કરવેરામાંથી રાહત મેળવવાનું શક્ય સાધન રેલવે છે તે દૃષ્ટિએ તે જોવાવી ન જોઈએ, પણ રેલવેની સદ્ધરતા જાળવવા માટે દરેક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

રેલવે-બજેટ

૧૯૨૯–૩૦ પછી પહેલી જ વાર રેલવેના બજેટમાં પુરાંત હોવાની આશા રાખવામાં આવે છે. ૧૯૩૬–૩૭ તથા ૧૯૩૭–૩૮ દરેક વર્ષમાં ૬૫ લાખ રૂપિયાના વધારાની આશા રાખવામાં આવે છે.

એમ ધારવામાં આવતું હતું કે ૧૯૩૬–૩૭ના વર્ષની આખરે ૩,૪૪ કરોડ રૂપિયાની ખોટ આવશે, પણ પાછળના અડસટ્ટાથી ૩,૫૯ કરોડનો વધારો જણાયો છે. ગયા વર્ષની સાથે સરખાવતાં ખરેખર વધારો ૩,૯૫ કરોડનો છે.

હિસાબની નવી પ્રથા દાખલ કરવાથી ચોખ્ખી આવકમાં ૩૬ લાખનો તફાવત પડ્યો છે.

૧૯૩૬–૩૭માં કુલ આવક ૯૫ કરોડની થશે. તે ગયા વર્ષ કરતાં ૪½ કરોડ વધારે છે. ચાલુ ખર્ચ, વ્યાજ વિગેરે બાદ કરતાં ૬૫ લાખનો વધારો રહેશે, તે ડુબત ફંડમાંથી લીધેલ લોન પેટે ભરવામાં આવશે.

બસની હરીફાઈ

ઉતારુઓના ભાડાની થતી આવકનો ઘટાડો બસની હરીફાઈને આભારી હતો.

આથી ઊલટું માલના ભાડાની આવકમાં ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ૪ કરોડ (લગભગ ૭ ટકા)નો વધારો થવાની આશા હતી. બજેટના અડસટ્ટા સાથે સરખાવતાં આ રકમ ૪½ કરોડનો વધારો બતાવતી હતી.

૧૯૩૭–૩૮ની કુલ આવક બર્મા રેલવેને બાદ કરતાં ૯૦½ કરોડની ધારવામાં આવે છે. બર્મા રેલવે ખોટમાં ચાલતી એટલે તે જુદી થવાથી હિંદી રેલવેની આર્થિક સ્થિતિ સુધરશે તેમ માનવામાં આવે છે.

પોલીસનું ખર્ચ

૧૯૩૭-૩૮માં ખર્ચ ૧૬ લાખ રૂપિયા વધશે તેમ માનવામાં આવે છે, કેમકે નવા બંધારણ હેઠળ રેલવે-હદમાં બંદોબસ્ત જાળવવા માટે જોઈતી પોલીસનું ખર્ચ પ્રાંતિક સરકારોને રેલવેએ આપવું પડશે. આ રીતે વર્ષની ચોખ્ખી આવક ૨૯¾ કરોડ રૂપિયા થશે. વ્યાજ તો તેટલું જ ભરવાનું રહેશે. એટલે પરિણામે ૧૫ લાખનો વધારો રહેશે, જે સામાન્ય મહેસૂલમાં ભેળવાઈ જશે.

૧૯૩૬-૩૭ની આખરે ઘસારા ફંડમાંથી લેવાયેલ કુલ લોન ૩૧¾ કરોડની રહેશે અને સામાન્ય મહેસૂલમાં ન ભરાયેલી રકમ ૩૦¾ કરોડની થશે. એટલે રેલવેની કુલ જોખમદારી ૬૨ કરોડ રૂપિયાથી વધી જશે.

પુનશ્ચહરિ ૐ

૧૯૩૭-૩૮ની શરૂઆતમાં, બર્મા રેલવેનો ભાગ બર્મા સરકારને આપ્યા બાદ, ઘસારા ફંડ ૧૩¾ કરોડ રૂપિયાનું રહેશે. વર્ષની આખરે તે વધીને ૨૦¾ કરોડનું થશે,

ઘસારા ફંડની સિલિક, અકસ્માત જરૂરિયાતને માટે પૂરતી હોવાથી, ઘસારા ફંડની બધી લોન તથા સામાન્ય મહેસૂલનું ૧૯૩૬-૩૭ સુધીનું દેવું માંડી વાળવાની તથા નવા વર્ષમાં નવીન શરૂઆત કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે.

રેલવે-બજેટ પર દૃષ્ટિપાત

૧૯૩૫-૩૬ (ખરા આંકડા)		૧૯૩૬-૩૭ (બજેટ અડસટ્ટો)	
આવક	૯૦,૬૫,૦૦,૦૦૦	આવક	૯૧,૨૫,૦૦,૦૦૦
ખર્ચ	૯૪,૬૪,૦૦,૦૦૦	ખર્ચ	૯૪,૬૯,૦૦,૦૦૦
ખોટ	૩,૯૯,૦૦,૦૦૦	ખોટ	૩,૪૪,૦૦૦૦૦

૧૯૩૬-૩૭ (સુધારેલ અડસટ્ટો)		૧૯૩૭-૩૮ (બજેટ અડસટ્ટો બર્મા બાદ કરતાં)	
આવક	૯૫,૦૦,૦૦,૦૦૦	આવક	૯૦,૭૫,૦૦,૦૦૦
ખર્ચ	૯૪,૮૫,૦૦,૦૦૦	ખર્ચ	૯૦,૬૦,૦૦,૦૦૦
વધારો	૧૫,૦૦,૦૦૦	વધારો	૧૫,૦૦,૦૦૦

યુદ્ધવિરામ પછી થયેલ લડાઈઓ

લડાઈ બંધ પડ્યાને ૧૯ વર્ષો વીતી ગયાં છે, ત્યાંસુધીમાં જગતના બધા ભાગોમાં ૧૭ વધારે લડાઈઓ થઈ છે, ચીનનું યુદ્ધ છેલ્લું છે, જ્યારે ૧૬મું સ્પેનનું યુદ્ધ હજુ ચાલે છે.

૧૯૧૪–૧૮માં અપાયેલ ભોગની મશ્કરી કરતી યાદી નીચે મુજબ છેઃ

ગેલેશિયા, ૧૯૧૮–૧૯ : પૂર્વ ગેલેશિયાની માલિકી માટે પોલ લોકો તથા યુક્રેનિયન લોકો લડ્યા. તેમાં પોલંડને તે પ્રદેશ મળ્યો.

આયર્લેંન્ડ, ૧૯૧૯–૨૧ : રિપબ્લિકન્સ તથા બ્રિટિશ 'બ્લેક અને ટેન' વચ્ચેનું લોહીતરસ્યું યુદ્ધ.

રશિયા, ૧૯૧૯ : રેડ રશિયનોએ વ્હાઇટ રશિયનોને દાબી દીધા. વ્હાઇટ રશિયનોની આગેવાની સાઇબીરિયામાં એડમિરલ કોલ્ચેક, દક્ષિણમાં જનરલ ડેનિકિને તથા એસ્ટોનિયામાં જનરલ યુડેનિચે લીધી હતી. બધાને મિત્રરાજ્યોનો ટેકો હતો.

મોરોક્કો, ૧૯૧૯–૨૨ : મોરોક્કોના રિફ પ્રદેશમાં સ્પેનિશ યુદ્ધ.

અરબસ્તાન, ૧૯૧૯–૨૬ : ઇબ્ન સાઉદ તથા રાજા હુસેન વચ્ચે લડાઈ. રાજા હુસેનને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકવામાં આવ્યો.

પોલંડ, ૧૯૨૦ : રશિયાએ પોલંડ પર હુમલો કર્યો અને વાર્સો ને ધમકી આપી. પોલ લોકોએ હુમલાખોરોને સખત હરાવ્યા.

આર્મિનિયા, ૧૯૨૦ : તુર્કસ્તાને આર્મિનિયાના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પર હુમલો કર્યો અને રશિયા માટે સીધો રસ્તો ખુલ્લો કર્યો.

ચીન, ૧૯૨૦–૨૬ : ચીનના હરીફ સરદારો તથા લશ્કરો વચ્ચે લડાઈ.

એશિયા માઇનર, ૧૯૨૧–૨૨ : ગ્રીક લોકોએ એશિયા માઇનર પર હલ્લો કર્યો. એક મહિનાની સખત લડાઈ પછી તુર્કોએ તેમને હરાવ્યા. આ સમય દરમિયાન સ્મર્નાનો નાશ કરવામાં આવ્યો, અને અંગે ૫૦,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડના નુકશાનનો અડસટ્ટો કરવામાં આવ્યો છે. હજારો લોકોને રહેંસી નાખવામાં આવ્યા હતા.

સિરિયા, ૧૯૨૫ : ફ્રેંચ–સત્તા સામે સિરિયામાં ડ્રુઝ બળવો.

દક્ષિણ અમેરિકા, ૧૯૨૫–૩૫ : ગ્રેનચેકોના મુલકના અધિપત્ય માટે બોલિવિયા તથા પેરગ્વે વચ્ચે લાંબો સમય લડાઈ ચાલી.

ચીન, ૧૯૨૬–૨૮ : ચીનમાં ફરીથી લડાઈ થઈ. પરિણામે ચીન પ્રજાસત્તાક થયું.

મંચુરિયા, ૧૯૩૧–૩૨ : જાપાને મંચુરિયા પર હલ્લો કરી ચીનના સરદાર માર્શલ ચેંગ સિઆનો લિંઆગને હાંકી કાઢયો ને બધી સત્તા હાથમાં રાખી, પૂતળા જેવા શહેનશાહને ગાદીએ બેસાડ્યો.

ચીન, ૧૯૩૨ : શાંઘાઇ પાસે જાપાન તથા ચીનના લશ્કર વચ્ચે યુદ્ધ. શહેરને ૭૦,૦૦૦,૦૦૦ પૌંડનું નુકસાન થયું.

એબિસીનિયા, ૧૯૩૫–૩૬ : ઇટલિએ એબિસીનિયા પર હલ્લો કર્યો.

સ્પેન, ૧૯૩૬ : સ્પેનિશ આંતરયુદ્ધ હજુ ચાલુ છે.

ચીન, ૧૯૩૭ : શાંઘાઇ તથા ઉત્તર ચીનમાં, ચીન અને જાપાન વચ્ચે લડાઈ ચાલુ છે.

તમે જાણો છો ખરા?

બ્રિટિશ સૈનિકને દર મહિને અપાતા ભથ્થાનું સરેરાશ ખર્ચ ૭,૨૭,૦૦૦ રૂ. છે, તેમાં ૧,૦૦,૦૦૦ રૂ. લશ્કરનું ભથ્થું, ૩,૭૦૦ રૂ. હમેશનું ભથ્થું, ૩,૭૦,૦૦૦ રૂ. જમવાના ખર્ચના, ૬,૦૦૦ રૂ. કેળવણીની ગ્રાન્ટના તથા ૧૦,૦૦૦ રૂ. જુદા પડવાના ખર્ચના.

આની સામે હિંદી સૈનિકને દર મહિને અપાતા ભથ્થાનું ખર્ચ ૩,૮૭,૦૦૦ રૂ. છે. તેમાં ૭૬,૦૦૦ રૂ. જમવાના ખર્ચના, ખાટલાના ભથ્થાના રૂ. ૩,૮૦૦ તથા કપડાંના રૂ. ૩૦૦,૦૦૦ અને કેળવણીની ગ્રાન્ટના રૂ. ૬,૪૦૦નો સમાવેશ થાય છે.

અત્યારે હિંદમાં બ્રિટિશ અને હિંદી સૈનિકોની માસિક સરેરાશ સંખ્યા અનુક્રમે ૫૨,૪૬૬ અને ૧,૨૨,૫૩૧ની છે. તેમનો માસિક સરેરાશ કુલ પગાર ૩૮,૭૬,૧૨૫ રૂ. તથા ૨૭,૦૮,૮૧૫ રૂ. છે.

જો બ્રિટિશ સૈનિક ૧૯૩૬ના ઓક્ટોબરની ૨૬મી તારીખ પહેલાં દાખલ થયેલ હોય તો તેને માસિક ઓછામાં ઓછા રૂ. ૬૨–૧૧–૯ અને વધારેમાં વધારે રૂ. ૭૯–૧૩ મળે છે. તે તારીખ પછી તેનો ઓછામાં ઓછો પગાર રૂ. ૪૫–૧૦ અને રૂ. ૫૭–૦–૬ થયો છે.

હિંદી સૈનિકને માસિક રૂ. ૧૬ મળે છે.

મોટાં શહેરના મેયરો

મુંબઈ : ડૉ. ઈ. મોઝીઝ
કલકત્તા : સનત કે. રાય ચૌધરી
કરાંચી : દુર્ગાદાસ અડવાણી
અલ્લાહાબાદ : આર. કે. બસુ

વર્ષ દરમિયાન જાણીતાં મૃત્યુ

લાલા હરકિશનલાલ (પંજાબ)
સર બી. એન. મિત્ર ઈન્ડિયાના હાઈ કમિશ્નર
અલ્વરના મહારાજા
સર નેસરવાનજી પોચખાનાવાળા (સેન્ટ્રલ બેંકવાળા)
ડૉ. સૈયદ રોસ મસુદ
કે. પી. જયસ્વાલ (પટણા)
સર જગદીશચંદ્ર બોઝ
બી. કે. બસુ કલકત્તાના આગલા મેયર
સર અબ્દુલ કયુમ (પેશાવર)

દેશી રાજ્યોના વડા પ્રધાનો

અલ્વર : મેજર પ્રાયર
હૈદ્રાબાદ : સર અકબર હૈદરી, પી. સી.
માઈસોર : સર મિર્ઝા ઈસ્માઈલ
કોચીન : સર આર. કે. ષણ્મુખમ ચેટ્ટી
કાશ્મીર : દિવાન બહાદુર એન. ગોપાળસ્વામી આયંગર
વડોદરા : સર વી. કૃષ્ણમાચારિ
પતિયાળા : સર લિયાકત હયાતખાન

ટૂંકી ચરિતાવલિ

અણે—એમ. એસ : બી. એ. એલ. એલ. બી. જન્મ ૧૮૮૦ વડી ધારાસભાના ત્રણ વખત સભ્ય. ૧૯૩૦માં સવિનયભંગની લડતમા જોડાયા. કેદમા ગયા. ઓલ ઈન્ડિયા કોંગ્રેસ કમિટીના સભ્ય. વર્કીંગ કમિટીના સભ્ય. મહાસભાના રાષ્ટ્રીય પક્ષના આગળ પડતા સભ્ય.

અન્સારી—ડૉ. એમ. : એ. જન્મ ૧૮૮૦. ૧૯૦૦માં ગ્રેજ્યુએટ થયા. એડિનબર્ગ યુનિવર્સિટીની M. B. C. H. B. ની ડીગ્રી લીધી. ૧૯૧૨-૧૩મા તુર્કસ્તાનમા ઓલ ઇન્ડિયા મેડિકલ મિશન મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી. ૧૯૨૦મા મુસ્લિમ-લીગના પ્રમુખ, ૧૯૨૭માં મહાસભાના પ્રમુખ, મુસ્લિમ રાષ્ટ્રીય પક્ષના એક આગેવાન દેશને માટે કેદમા ગયા હતા કોંગ્રેસ પાર્લામેન્ટરી બોર્ડના પ્રમુખ હતા.

અસફઅલી એડ્વોકેટ જન્મ ૧૮૮૮ દિલ્હીમા કેળવણી લીધી. મહાસભાને અંગે અનેકવાર કેદમા ગયા છે. પરદેશમા ખૂબ ફર્યા છે. મુસ્લિમ રાષ્ટ્રીય પક્ષના આગળ પડતા સભ્ય; વડી ધારાસભામા દિલ્હી તરફથી ૧૯૩૪મા ચૂંટાયા છે.

આયર-રામસ્વામી સર, સી, પી કે. સી આઈ. ઈ. જન્મ ૧૮૭૯. હિંદના પ્રખ્યાત ધારાશાસ્ત્રી, આગળ પડતા લિબરલ આગેવાન; માત્ર ૨૪ વર્ષની ઉમરે મદ્રાસમા વકીલાત શરૂ કરી. મદ્રાસ યુનિવર્સિટીના તથા મદ્રાસ કોરપોરેશનના ફેલો થયા. ૧૯૧૭-૧૮મા મહાસભાના સામાન્ય મંત્રી નિમાયા. ૧૯૨૦મા મદ્રાસના એડવોકેટ જનરલ થયા. ૧૯૨૩-૨૮ સુધી મદ્રાસની કારોબારી સભામા કાયદાના સભ્ય હતા. હિંદી ગોળમેજી પરિષદના એક સભ્ય, હિંદી સરકારમા એક્ઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલર તરીકે અનેક વખત કામ કર્યું છે.

આલમ–ડૉ. એસ. મહુમદ : બૅરિસ્ટર. જન્મ ૧૮૯૨. પંજાબના આગેવાન મુસ્લિમ નેતા. મહાસભાના કાર્યકર્તા. અસહકારની હિલચાલમાં દાખલ થઈને ૧૯૨૧માં વકીલાત છોડી અને ઘણી વખત કેદમાં ગયા. મહાસભાની વર્કિંગ કમિટીના સભ્ય હતા. પંજાબની ધારાસભાના સભ્ય તથા રાષ્ટ્રીય મુસ્લિમ–પક્ષના સભ્ય. શહીદગંજ મસ્જિદની ચળવળ વખતે મહાસભામાંથી નીકળી ગયા, પરંતુ ૧૯૩૭માં ફરીથી દાખલ થયા છે. અત્યારે પંજાબની ધારાસભાના સભ્ય છે.

આહમદ–ડૉ. ઝિયાઉદ્દીન. એમ. એ (કેન્ટબ) પી. એચ. ડી. (ગોટિંજન) જન્મ ૧૮૭૮, અલિગઢ, અલ્લાહાબાદ, કલકત્તા અને કેમ્બ્રિજની ટ્રિનિટી કૉલેજમાં કેળવણી લીધી. રૉયલ એસ્ટ્રોનૉમિકલ સોસાયટીના ફેલો તથા લંડન મેથેમેટિકલ સોસાયટીના સભ્ય. ૧૯૦૭માં અલિગઢની એમ. એ. ઓ. કૉલેજના પ્રોફેસર. ૧૯૧૬માં કલકત્તા યુનિવર્સિટી કમિશનના સભ્ય. ૧૯૧૮માં એમ. એ. ઓ. કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ. ૧૯૨૧માં મુસ્લિમ યુનિવર્સિટીના પહેલા પ્રો. વાઇસ–ચેન્સેલર. સંયુક્ત પ્રાંતની લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના સભ્ય. ૧૯૧૯–૧૯૩૩ માં વડી ધારાસભાના સભ્ય. પ્રખ્યાત ગણિત–શાસ્ત્રી. અત્યારે અલિગઢની મુસ્લિમ યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચેન્સેલર.

આંબેડકર–ડૉ. બી. આર : પી. એચ. ડી. ડી. એસ. સી. બાર–એટ લૉ. જન્મ ૧૮૯૩. દલિત વર્ગના હિંદુ મહાર. કોલંબિયામાં અર્થશાસ્ત્ર તથા સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે વડોદરાના ના. ગાયકવાડ સરકારે શિષ્યવૃત્તિ આપી. પરીક્ષાઓ પસાર કર્યા પછી ઇન્ડિયા ઑફિસના પુસ્તકાલયમાં શોધખોળનું કામ એક વર્ષ લંડનમાં કર્યું. ૧૯૧૭માં હિંદમાં પાછા ફર્યા. અર્થશાસ્ત્ર તથા જ્ઞાતિપ્રથા પર પુસ્તકો લખ્યાં છે. દલિતવર્ગના ઇન્સ્ટિટ્યુટના સ્થાપક. અસ્પૃશ્ય–વર્ગના ઉદ્ધારની હિલચાલમાં અગ્ર ભાગ લે છે. મુંબઈની ધારાસભાના સરકારનિયુક્ત સભ્ય. ૧૯૩૦–૩૨ની ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. ૧૯૩૨ની જોઇન્ટ પાર્લામેન્ટરી કમિટિના સભ્ય. દલિતવર્ગો પર ઘણા

જુલમને અંગે ધર્માંતર કરવાની જાહેરાતથી તેમણે ખૂબ ખળભળાટ મચાવ્યો છે.

ઇકબાલ—સર મહમદ : જન્મ ૧૮૭૭. મહાન ઉર્દૂ કવિ. લાહોર તથા કેમ્બ્રિજમાં શિક્ષણ લીધું મ્યુનિચ યુનિવર્સિટીએ પી. એચ. ડી.ની ડીગ્રી આપી. થોડો સમય લંડન યુનિવર્સિટીમાં અરેબિકના પ્રોફેસર. મુસ્લિમ રાજદ્વારી નેતા. કોમીવાદના ચુસ્ત હિમાયતી. ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. પંજાબની ધારાસભાના સભ્ય હતા.

એન્ડ્રુઝ—સી. એફ : જન્મ ૧૮૭૧; બર્મિંગહામની કિંગ એડવર્ડ્ઝ સ્કૂલ તથા કેમ્બ્રિજની પેમ્બ્રોક કૉલેજમાં શિક્ષણ લીધું; ૧૮૯૬માં પેમ્બ્રોક કૉલેજ મિશનના ઉપરી નિમાયા; ૧૯૦૪ કેમ્બ્રિજ ભ્રાતૃમંડળમાં જોડાયા અને દિલ્હીની સેંટ સ્ટીફન્સ કૉલેજમાં પ્રોફેસર નિમાયા. પંજાબ યુનિવર્સિટીના ફેલો ૧૯૦૮–૧૩; ટાગોરના શાંતિનિકેતનમાં જોડાયા અને સ્મટ્સ–ગાંધી–કરાર કરાવવા દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા; મહાત્મા ગાંધીજીની ચળવળના સંસર્ગમાં આવ્યા; પરદેશના હિંદીઓની સ્થિતિ સુધારવા આખા જગતમાં ફરી વળ્યા. મહાન લેખક તથા ભાષણકર્તા; ગાંધી, ટાગોર અને હિંદ સંબંધી ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે.

એરુન્ડેલ—જ્યોર્જ એસ : ડો. ડિ. લિટ્. એમ. એ. એલ. એલ. બી. જન્મ ૧૮૭૮, કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ કારકિર્દી સાથે તે ૧૯૦૩માં સ્વ. ડૉ. એની બિસંટ સાથે હિંદમાં આવ્યા અને કાશીની સેન્ટ્રલ હિંદુ કૉલેજમાં પ્રિન્સિપાલ થયા. કાશ્મીરની કેળવણી–પદ્ધતિ પર તેમણે રિપોર્ટ લખ્યો છે; પાછળથી હોલ્કર રાજ્યમાં એક વર્ષ માટે કેળવણી–ખાતાના વડા તરીકે હોદ્દો ભોગવ્યો. વર્ષો સુધી તે ઑલ ઇન્ડિયા હોમરુલ લીગના ઑર્ગેનાઇઝીંગ સેક્રેટરી હતા અને ૧૯૧૭માં હિંદ–રક્ષણના કાયદા હેઠળ મિસિસ બિસંટ સાથે કેદ પકડાયા. હિંદની સ્વતંત્રતા તથા પુનરુદ્ધાર માટે તે સતત કાર્ય કર્યા કરે છે. તેમની હિંદી પત્નીનું નામ શ્રીમતી રુક્મિણિ

છે. ડૉ. એરન્ડેલ નીચે મુજબ ડીગ્રીઓ ધરાવે છે. એમ. એ. એલ. એલ. બી. (કેન્ટબ) ડી. લિટ્; એફ. આર. (હિસ્ટરિ) એસ. અત્યારે તે થીઓસોફિકલ સોસાયટીના પ્રમુખ છે.

ઉદયશંકર : ઈ. સ. ૧૯૦૦ ની ૧૫ મી ડિસેંબરે ઉદયપુરમાં તેમનો જન્મ થયો છે. સત્તર વર્ષની ઉમરે ચિત્રકળાના અભ્યાસ માટે મુંબઈની જે. જે. સ્કૂલ ઓફ આર્ટમાં તેમને મોકલવામાં આવ્યા. પાછળથી લંડનની રોયલ કૉલેજ ઓફ આર્ટસમાં તેમણે અભ્યાસ કર્યો. પ્રખ્યાત રશિયન નર્તિકા પાવલોવાને હિંદી નૃત્યમાં તેમના સહકારની જરૂર હોવાથી તેની સાથે તે જોડાયા. પાવલોવાની સાથે અમેરિકાની મુસાફરી કરી. આ પછી ૧૯૨૫માં તેણે પારિસમાં નૃત્યકાર તરીકે દેખાવ દીધો અને તેમને તરત જ ફત્તેહ મળી. ૧૯૨૭માં તેમણે બર્લિન, પારિસ, વિયેના, બ્યુડાપેસ્ટ વિગેરે સ્થળોએ અપૂર્વ ફત્તેહ પ્રાપ્ત કરી. ૧૯૨૯માં હિંદમાં–ખાસ કરીને કલકત્તામાં–તેમને મોટું માન મળ્યું. ત્યાંથી તે યુરોપ અને અમેરિકામાં બીજા ખેલાડીઓને લઈ ઊપડી ગયા. ૧૯૩૩માં હિંદ પાછા ફરતાં ફરીથી તેમનો બધે ઠેકાણે પ્રેમભર્યો સત્કાર થયો.

ઉસ્માન–સર મહમદ : કે. સી. આઈ. ઈ. જન્મ ૧૮૮૪. ૧૯૩૪માં મદ્રાસના કામચલાઉ ગવર્નર નિમાયા. મદ્રાસની કારોબારી સભાના સભ્ય. વડી ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૨૦. મદ્રાસના શેરિફ ૧૯૨૪. મદ્રાસ કોરપોરેશનના પ્રમુખ ૧૯૨૪–૨૫. મદ્રાસ, આંધ્ર અને અલ્લમલાઈ યુનિવર્સિટીના ચાન્સેલર. ૧૯૨૮ના જૂનમાં નાઈટ થયા.

કઝીન્સ–જેમ્સ હેન્રિ : આયરિશ કવિ, નાટ્યકાર, વિવેચક, કળાનુરાગી અને તત્ત્વવિદ. આયર્લેંડમાં કેળવણી લીધી. ત્યાંના આગેવાન સાહિત્યકાર થયા. મિસિસ એની બિસંટની પ્રેરણાથી 'ન્યુ ઇન્ડિયા'-ના મદદનીશ તંત્રી તરીકે હિંદમાં આવ્યા. થીઓસોફિકલ કૉલેજ (મદનપલ્લિ)ના પ્રિન્સિપાલ થયા. હિંદના ત્રણ વિશ્વ-વિદ્યાલયોમાં ભાષણો આપ્યાં છે. ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે.

'એજિઝ ઓફ થીઓસોફી,' 'રેનેસન્સ ઓફ ઇન્ડિયા' 'ફિલોસોફી ઓફ બ્યુટી' 'વૉન્ડરીંગ હાર્પ' વિગેરે

કિડવાઈ—રફી આહમદ : જન્મ ૧૮૯૪. એમ. એ. ઓ. કૉલેજમાં શિક્ષણ લીધું છે. બારાબંકી પ્રાંતના જમીનદાર. યુક્ત પ્રાંતના ચુસ્ત મહાસભાવાદી મુસ્લિમ. ૧૯૨૧થી મહાસભાની ચળવળમાં સક્રિય ભાગ લીધો છે. સ્વરાજ—પક્ષના સમયમાં પંડિત મોતીલાલ નેહરુ સાથે જોડાયા હતા. મધ્યસ્થ ધારાસભાના સભ્ય. ધારાસભામાં તે પક્ષના 'વ્હિપ.' પંડિત મોતીલાલ નેહરુના મંત્રી હતા. યુક્ત પ્રાંતની પ્રાંતિક મહાસભા કમિટીના આગલા પ્રમુખ. યુક્ત પ્રાંતની મહાસભાના પાર્લામેન્ટરી પક્ષના પ્રમુખ. મહાસભાની છેલ્લી ચૂંટણી દરમિયાન ખૂબ વ્યવસ્થા જાળવી હતી. હાલમાં તે પ્રાંતના પ્રધાન છે,

કૃષ્ણસ્વામી આયર—સર અલ્લાદિ : જન્મ ૧૮૮૩. મદ્રાસની ક્રિશ્ચિયન કૉલેજમાં કેળવણી લીધી. ૧૯૦૭મા એડવોકેટ થયા; મદ્રાસ યુનિવર્સિટી સીન્ડિકેટના સભ્ય, ૧૯૩૦મા દિવાન બહાદુર થયા. ૧૯૨૯ મા મદ્રાસના એડવોકેટ જનરલ નિમાયા. ૧૯૩૧મા નાઈટ થયા. મદ્રાસની ધારાસભાના સરકારનિયુક્ત સભ્ય. આંધ્ર તથા અનમલૈ યુનિવર્સિટીને મોટી રકમો આપી છે,

કેલકર—નરસિંહ ચિંતામણ : પત્રકાર. જન્મ ૧૮૭૯. બાલગંગાધર તિલકના રાજકીય શિષ્ય. મુંબઈ પ્રાંતિક પરિષદના પ્રમુખ ૧૯૨૦. ૧૯૨૩ તથા ૧૯૨૬મા વડી ધારાસભાના સભ્ય હતા. પૂના મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ (૧૯૧૮,૧૯૨૨–૨૪) ઇંગ્લાંડ ગયેલ હોમરુલ ડેલીગેશનના સભ્ય. રિસ્પોન્સિવિસ્ટ પક્ષના અગ્રગણ્ય સભ્ય. હિંદુ મહાસભાના પ્રમુખ હતા. બીજી ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. 'કેસરી'ના અધિપતિ.

ખરે—ડૉ. નારાયણ ભાસ્કર : જન્મ ૧૮૮૪. નાગપુરની સરકારી કૉલેજમાંથી ૧૯૦૨મા સ્નાતક થયા. સરકારી શિષ્યવૃત્તિ મેળવીને લાહોર મેડિકલ કૉલેજમા દાખલ થઈ ૧૯૦૭મા ડીગ્રી

લીધી અને વિશ્વવિદ્યાલયમાં પહેલા આવ્યા. મધ્યપ્રાંતના વૈદકીય ખાતામાં નિમાયા. એસ. ડી. ની ડીગ્રી મેળવી. સરકારી નોકરી છોડી દઈને રાજકારણમાં પડ્યા. ૧૯૩૫માં મધ્યસ્થ સભામાં ચૂંટાયા. ૧૯૩૫થી ૩૭ સુધી નાગપુર પ્રાંતિક મહાસભા સમિતિના પ્રમુખ. મહાસભાએ હોદ્દા સ્વીકારતાં પ્રાંતના વડાપ્રધાન થયા હતા. મહાસભા સામે બળવો પોકારતાં શિસ્તભંગ માટે મહાસભાની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવા માટે બે વર્ષ માટે પ્રવેશબંધી ફરમાવવામાં આવી છે.

ખાન અબ્દુલગફારખાન : સરહદના ગાંધી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. પેશાવરના ઉતમંઝે ગામમાં ૧૮૯૧માં જન્મ. પ્રવેશક ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે. ૧૯૦૯માં લશ્કરમાં હિંદી કમિશન આપવામાં આવ્યું પણ તેનો અસ્વીકાર કર્યો. ૧૯૧૨માં જાહેર પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવો શરૂ કર્યો. પોતાના જ ગામમાં રાષ્ટ્રીય શાળાની સ્થાપના કરી પણ ૧૯૧૫માં તે શાળાને બંધ કરી દેવામાં આવી. રોલેટ કાયદાની ચળવળમાં અગ્ર ભાગ લીધો. અસહકારમાં ભાગ લેવા માટે તેમને પકડીને ૧૯૨૨માં ત્રણ વર્ષની સખત કેદની સજા કરવામાં આવી. ૧૯૨૮માં લખનૌમાં ગાંધીજીના અંગત પરિચયમાં આવ્યા. ૧૯૨૯માં અફગાન જીર્ગાની સ્થાપના કરી અને ખુદાઈ ખિદમતગાર તરીકે જાણીતા થયેલ લાલ ખમીસવાળા સ્વયંસેવકોની ટુકડી ઊભી કરી. સામાન્યતઃ ઝનૂની ગણાતા અફગાનોને અહિંસાના માર્ગે વાળવામાં તેણે અભૂતપૂર્વ વિજય મેળવ્યો છે. મહાસભાની સવિનયભંગની ચળવળમાં પેશાવરમાં બનેલા બનાવમાં તેમણે આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. બે વર્ષની કેદ તેમણે ભોગવી છે.

ખાન-નેક નામદાર આગાખાન : જી. સી. આઈ. ઈ, જી. સી. એસ. આઈ., જી. સી. વી. ઓ. એલ. એલ. ડી. (કેમ્બ્રિજ) જન્મ ૧૮૭૫. યુરોપમાં કેળવણી લીધી છે. ૧૮૮૬માં તેમને *His Highness*નો અંગત ખિતાબ મળ્યો. ૧૮૯૭માં કે. સી. આઈ. ઈ., ૧૯૦૨માં જી. સી. આ. ઈ. અને ૧૯૧૨માં જી. સી. એસ. આઈ. ના ખિતાબ મળ્યા. ૧૯૧૬માં કેમ્બ્રિજ

યુનિવર્સિટીએ તેમને એલ. એલ. ડી. ની માનદ પદવી આપી. ચાર્દી ધારાસભાના સરકારનિયુક્ત સભ્ય; મુસલમાનોના ઈસ્માઈલી પંથના ધર્મગુરુ; તેમની પાસે પ્રખ્યાત શરતના ઘોડા છે. ડર્બી રીઝરેવિચ, એપ્સમ તથા સેંટલેજરની શરતો તે જીત્યા છે. ૧૯૨૯માં એક ફ્રેન્ચ સ્ત્રી સાથે તેમણે લગ્ન કર્યું. ગોળમેજી પરિષદના એક આગેવાન સભ્ય.

ખાન–સર શફાત આહમદ : જન્મ ૧૮૮૩. મુરાદાબાદની સરકારી શાળામાં, ડબ્લિનની ટ્રિનિટિ કોલેજમાં તથા લંડનની યુનિવર્સિટીમાં કેળવણી લીધી છે. અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીમાં આધુનિક ઇતિહાસના પ્રોફેસર; ૧૯૩૦–૩૨ માં ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય; અખિલ હિંદ મુસ્લિમ–પરિષદના પ્રમુખ ૧૯૩૩–૩૪. પ્રખ્યાત ઇતિહાસજ્ઞ, કોમી પ્રતિનિધિત્વના ચુસ્ત હિમાયતી, ઇતિહાસનાં ઘણાં પુસ્તકોના લેખક.

ખાનસાહેબ,–ડૉ : સરહદ પ્રાંતના મહાસભાવાદી વડાપ્રધાન; 'સરહદના ગાંધી' ખાન અબ્દુલગફારખાનના મોટાભાઈ. વૈદકીય કેળવણી ઇગ્લાંડમાં લીધી. લશ્કરમાં કમિશન્ડ ઑફિસર તરીકે જોડાયા; ભાઈને મદદ કરવા મહાસભામાં તથા લાલ ખમીશની ચળવળમાં જોડાયા. અસહકારની ચળવળ વખતે તેમના ભાઈ સાથે તેમને અટકાયતમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. વર્ષો સુધી વડી ધારાસભાના સભ્ય હતા.

ગાયકવાડ–નામદાર મહારાજા સર સયાજીરાવ ત્રીજા : જી. સી. એસ. આઈ., જી. સી. આઈ. ઈ., એલ. એલ. ડી. જન્મ ૧૦મી માર્ચ ૧૮૬૩. ૧૮૮૧માં રાજ્યવહિવટ હાથમાં લીધો. પ્રગતિશીલ રાજવી. હિંદના રાજાઓમાં તેમના જેટલા સુધારા કોઈએ દાખલ કર્યા નથી. ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. આખા જગતમાં ખૂબ મુસાફરી કરી છે. ૨૧ તોપોની સલામી.

ગાંધી–મોહનદાસ કરમચંદ : જન્મ ૧૮૬૯ના ઑક્ટોબરની બીજી તારીખે. રાજકોટ, ભાવનગર તથા લંડનમાં કેળવણી લીધી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વકીલાત કરી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં બોઅર

કોલેજમાં ઉચ્ચ કેળવણી લીધી. ૧૮૮૭માં બી. એ. ની પરીક્ષા માન સાથે પસાર કરી. ૧૮૮૯માં એમ. એ.ની પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં માન સાથે પસાર કરી. 'ધર્મબંધુ'ના તંત્રી તથા 'ઇન્ડિયન મેસેન્જર'ના ઉપતંત્રી તરીકે કામ કર્યું. ખૂબ ચિત્રોવાળા બંગાળી માસિક 'પ્રદીપ'ની સ્થાપના કરી તથા તંત્રી તરીકે ચલાવ્યું. ૧૮૯૫ના ઓકટોબરમાં અલ્લાહાબાદની કાયસ્થ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ નિમાયા. અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીના ફેલો નિમાયા હતા. સંયુક્તપ્રાંતની માધ્યમિક કેળવણી–સુધારણા–કમિટીમાં સર એન્થની મેકડોનલે તેમની નિમણૂક કરી હતી. ૧૯૦૧માં અલ્લાહાબાદથી 'પ્રવાસી' (બંગાળાનું અગ્રગણ્ય માસિક) શરૂ કર્યું. સપ્ટેંબર ૧૯૦૬માં કાયસ્થ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે રાજીનામું આપ્યું. ૧૯૦૭ના જાન્યુઆરીમાં 'મોડર્ન રિવ્યુ' શરૂ કર્યું. ૧૯૦૮ના એપ્રિલમાં કલકત્તા આવ્યા ત્યારથી ત્યાંથી 'મોડર્ન રિવ્યુ' તથા 'પ્રવાસી' ચલાવે છે. હિંદનાં માસિકોમાં 'મોડર્ન રિવ્યુ'નું સ્થાન અનોખું છે. તેનો હિંદમાં ખૂબ ફેલાવો છે. કોમી ચુકાદાના કટ્ટર ટીકાકાર. હિંદુ મહાસભાના ઉપપ્રમુખ. ખૂબ પ્રભાવશાળી હિંદી પત્રકારો માંહેના એક.

ચેટરજી–શરતચંદ્ર: ડી. લિટ્. (ઢાકા) પ્રખ્યાત બંગાળી નવલકથા–લેખક હુગલિ પરગણામાં ૧૮૭૬ના ૧૮મી સપ્ટેંબરે જન્મ. સાધનના અભાવે બાળપણમાં કેળવણી મળી નહિ. પિતા પાસેથી સાહિત્યનો રસ વારસામાં મળ્યો. સત્તર વર્ષની ઉમરે વાર્તાઓ લખવાનું શરૂ કર્યું, પછી લેખનપ્રવૃત્તિનો વિચાર માંડી વાળી બર્મામાં સરકારી ઑફિસમાં ઘણાં વર્ષો નોકરી કરી. ૧૯૧૩માં લખાણથી અચાનક પ્રસિદ્ધ થયા. તેમની નવલકથાઓમાં આધુનિક બંગાળી જીવનના સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચાયા છે. હિંદના વર્તમાન રાજકારણના ઉલ્લેખને અંગે 'પથિર દબી' સરકારે જપ્ત કર્યું છે. તે હાલમાં જ મૃત્યુ પામ્યા છે. તેમનાં પુસ્તકોનાં જુદી જુદી ભાષાઓમાં ભાષાંતર થયાં છે.

ચેટરજી–સર અતુલ—કે. સી. એસ. આઈ., કે. સી. આઈ. ઈ., જી. સી. આઈ. ઈ., આઈ. સી. એસ. (નિવૃત્ત). જન્મ

૧૮૭૪ના નવેમ્બરની ૨૪ મી તારીખે આઈ. સી. એસ ની પરીક્ષામા પહેલા આવ્યા. ૧૯૨૫ થી ૧૯૩૧ સુધી હિંદના હાઇ કમિશ્નર. ૧૮૯૬માં સનદી નોકરીમા દાખલ થયા અને ત્યારથી હિંદી સરકારના જુદાં જુદા ખાતામાં નોકરી કરે છે. ઘણા મહત્વના પ્રસંગોએ હિંદી સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કર્યું છે–ખાસ કરીને વૉશિંગ્ટન અને જીનિવાની આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ તથા લંડનની નૌકાપરિષદમા. ૧૯૩૨મા ઓટાવાના હિંદી પ્રતિનિધિમંડળના આગેવાન, ઇન્ડિયા કાઉન્સિલના સભ્ય

ચટ્ટોપાધ્યાય–કમળાદેવી · માગલોરમા ૧૯૦૩મા જન્મ દક્ષિણ કાનડાના પ્રખ્યાત સારસ્વત કુટુબમાથી ઉતરી આવેલ છે તેની નાતિમા તેનું બાળવયમા લગ્ન થયુ પણુ મદ્રાસની ક્વીન મેરી કૉલેજમા અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે તેના પતિનું મૃત્યુ થયું. અઢારમા તે સરોજિની નાઇડુના ભાઈ તથા કવિ હરીન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાયને મળ્યા અને બન્ને વચ્ચે મૈત્રી થઈ પરિણામે બન્નેનુ લગ્ન થયુ. મહાન વક્તા ઇગ્લંડ અને બીજા દેશોની મુસાફરી કરી છે ૧૯૨૨થી મહાસભાની પ્રવૃત્તિઓમા ભાગ લેવાની શરૂઆત કરવાને અગે એકવી વધારે વખત કેદમા ગયેલ છે.

જયકર–મુકુંદ રામરાવ બેરિસ્ટર બાલગંગાધર તિલકના નજદીક શિષ્ય તેમના મૃત્યુ પછી મહાત્મા ગાંધીજી સાથે જોડાયા. ૧૯૨૩મા મુંબઈ ધારાસભામા દાખલ થયા. વડી ધારાસભામા સ્વરાજ–પક્ષના આગેવાન તરીકે ખૂબ પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૯૨૫મા ‘રિસ્પોન્સિવિસ્ટ’ પક્ષના આગેવાન સભ્ય થયા ને મહાસભામાથી નીકળી ગયા. ૧૯૩૦ના જૂનમા મહાસભા અને સરકાર વચ્ચે શાંતિ સ્થાપવા ખૂબ મહેનત કરી પણ નિષ્ફળ થયા. ગોળમેજી પરિષદના તથા ૧૯૩૩મા લડનમા ભરાયેલી હિંદી સુધારા માટેની જોઇન્ટ સિલેક્ટ કમિટિના સભ્ય હિંદની ફેડરલ કોર્ટના જજ ૧૯૩૭

જહાંગીર–સર કાવસજી (બેરોનેટ) . જન્મ ૧૮૭૯. મુંબઈ અને કેમ્બ્રિજની સેંટ જોન્સ કૉલેજમાં શિક્ષણ લીધું. મુંબઈ કોર-

લડાઈ તથા ઝૂલુ લડાઈ વખતે હિંદી એમ્બ્યુલન્સ ટુકડી તેમના તાબામાં હતી. ૧૯૧૫-૧૯ના સત્યાગ્રહની ચળવળ શરૂ કરી ૧૯૨૦માં અસહકાર. ૧૯૨૨માં રાજ્યદ્રોહ માટે ૬ વર્ષની સાદી કેદની સજા થઈ. મહાસભાના પ્રમુખ. ખાદીના ચુસ્ત હિમાયતી. મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરીને અવિનય ભંગની ચળવળ ૧૯૩૦માં શરૂ કરી. ગાંધી-ઈર્વિન કરારનામા માટે તે જવાબદાર હતા. બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં મહાસભાના પ્રતિનિધિ તરીકે ભાગ લીધો. વડાપ્રધાનના કોમી ચુકાદા સામે ઉપવાસ શરૂ કર્યા. પરિણામે પૂનાના કરારો થયા. અત્યારે હરિજનઉદ્ધારની પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલા છે. ગ્રામોદ્ધાર માટે બધો સમય આપવા માટે ૧૯૩૫થી રાજકારણમાં તથા મહાસભામાં સક્રિય ભાગ લેવાનું બંધ કર્યું, બંગાળના રાજકીય કેદીઓમાંના મોટા ભાગને મુક્ત કરાવવામાં ફત્તેહમંદ થયા.

ગિડનિ—સર હેન્રિ નાઈટ (૧૯૩૧) લેફ. કર્નલ આઈ. એમ. એસ. જન્મ ૧૮૭૩, કલકત્તા, ઑક્સફર્ડ તથા કેમ્બ્રિજમાં કેળવણી લીધી. ૧૮૯૮માં આઈ. એમ. એસ. માં દાખલ થયા, ૧૯૧૮થી 'એંગ્લો ઇન્ડિયન અને ડોમિસાઈલ્ડ યુરોપિયન એસોસીએશન'ના પ્રમુખ ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. ૧૯૨૧થી વડી ધારાસભાના સભ્ય.

ગૌર—સર હરિસિંહ ડિ. લિટ્. એમ. એ. ડી. બેરિસ્ટર એટ લૉ. જન્મ ૧૮૭૦ નાગપુરની હિસ્લોપ કૉલેજ તથા કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીમાં કેળવણી લીધી. નાગપુર મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ, ૧૯૧૮—૨૨ વડી ધારાસભાના ચૂંટાયેલ ડેપ્યુટી પ્રેસિડન્ટ, જોઈન્ટ પાર્લમેન્ટરી કમિટીના પ્રતિનિધિ, હિંદી સુધારાની જોઈન્ટ સિલેક્ટ કમિટીના સભ્ય (૧૯૩૩) દિલ્હી યુનિવર્સિટીના પહેલા વાઈસ ચેન્સેલર, અનેક પ્રમાણભૂત કાયદાના પુસ્તકોના લેખક (પીનલકોડ, ટ્રાન્સફર ઑફ પ્રોપર્ટી ઍક્ટ વિગેરે) નાગપુર યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચેન્સેલર.

ગૌબા—ખલિદ લતીફ જન્મ ૧૮૯૯ [illegible], પહેલાં હિંદુ હતા ત્યારે કનૈયાલાલ ગૌબા તરીકે ઓળખાતા. ૧૯૩૨માં ઈસ્લામ

ધર્મ અગીઆર કર્યા કેમ્બ્રિજમાં શિક્ષણ લીધું છે, ઘણી કંપનીઓના ડિરેક્ટર, મિસ મેયોના પુસ્તક 'મધર ઇન્ડિયા'ના ઉત્તરરૂપે 'અન્કલ શૅમ' પ્રગટ કરી ખળભળાટ મચાવ્યો.

ઘોષ-અરવિંદ ૧૮૭૨મા કલકત્તામા જન્મ, સાત વર્ષની ઉમરે તેના માતાપિતા તેને ઇગ્લડ લઈ ગયા. સેંટપૉલ શાળા તથા કેમ્બ્રિજની કિંગ્સ કૉલેજમા કેળવણી લીધી તથા 'ક્લાસિકલ ટ્રીપો'મા પહેલા વર્ગમા આવ્યા સનદી નોકરીની પરીક્ષા પસાર કરી પણ ૧૮૯૦મા ઘોડેસ્વારીની પરીક્ષામા નિષ્ફળ નીવડ્યા વડોદરામા નોકરી કર્યા પછી બગાળામા પાછા આવી રાજકીય ચળવળમા જોડાયા તે સમયના ખૂબ ફેલાવો પામેલા રાષ્ટ્રીય દૈનિક 'વદેમાતરમ્'ના પહેલા તત્રી અલીપોર બૉમ્બ કેસમા પકડાયા, પરતુ ક્રાતિકારી ચળવળ માટે હથિયાર પૂરા પાડનારા કાવતરાના તહોમતમાથી તે છૂટી ગયા રાજદ્રોહી લખાણ માટે તેમને પકડવા માટે ૧૯૧૦ના વોરટ નીકળ્યુ પણ તે ફ્રેન્ચ મુલક પોંડીચેરીમા પહોંચી ગયા રાજકારણનો સતત ત્યાગ કરી આજ સુધી ઈશ્વરની શોધમા સમય ગાળે છે પોંડીચેરીમા આશ્રમ સ્થાપ્યો છે. જ્ઞાનપિપાસુઓ ત્યા મોટી સખ્યામા જાય છે તેમણે ઘણા ધાર્મિક પુસ્તકો લખ્યા છે

ચિંતામણિ-સી વાય જન્મ ૧૮૮૦ના એપ્રિલની ૧૦, અલ્લાહાબાદના લીડર પત્રના મુખ્ય તત્રી યુક્તપ્રાતની ધારાસભાના ઘણી વખત સભ્ય ૧૯૨૧-૨૩મા યુક્તપ્રાતના કેળવણી તથા ઉદ્યોગ ખાતાના પ્રધાન બીજી ગોળમેજી પરિષદના પ્રતિનિધિ રાષ્ટ્રીય લિબરલ પક્ષના અગ્રગણ્ય સભ્ય યુક્તપ્રાતની લિબરલ એસોસીએશનના પ્રમુખ હિંદના લિબરલ ફેડરેશનના બે વખત પ્રમુખ

ચેટરજી-રામાનંદ મૉડર્ન રિવ્યુ' તથા 'પ્રવાસી'ના તત્રી પ્રસિદ્ધ અધ્યાપકોના કુટુબમા બાકુરામા ૧૮૬૫ના મે માસમા જન્મ, બાકુરા જિલ્લાની શાળામા કેળવણી ૧૮૮૩ની પ્રવેશક પરીક્ષામા ચોથે નબરે આવ્યા પ્રેસિડેન્સી, સેંટ ઝેવિયર્સ અને સીટી

પોરેશનના સભ્ય ૧૯૦૪–૨૧. મુંબઈ કોર્પોરેશનના પ્રમુખ ૧૯૧૯–૨૦; મુંબઈની ધારાસભાના સભ્ય, થોડો સમય મુંબઈની કારોબારી સભાના સભ્ય. વડી ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૩૦. કાવસજી જહાંગીર એન્ડ કંપની લીમીટેડના ભાગીદાર.

જોશી—એન. એમ. : જન્મ ૧૮૭૯, પૂનામાં કેળવણી લઈ બી. એ. થયા. વડી ધારાસભાના સભ્ય. હિંદ–સેવક–સમાજના અગ્રગણ્ય સભ્ય ૧૯૧૯–૨૩. મુંબઈ કોર્પોરેશનના સભ્ય ૧૯૨૧,૧૯૨૫. ૧૯૨૭, ૧૯૩૧ અને ૧૯૩૫માં વડી ધારાસભામાં સરકાર–નિયુક્ત મજૂરોના પ્રતિનિધિ. ૧૯૨૯–૩૧માં મજૂરો માટેના શાહી કમિશનના સભ્ય. ૧૯૩૦–૩૨માં ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. જીનિવામાં ભરાયેલ આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર–પરિષદમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે ઘણી વખત ગયા છે.

ઝીણા—મહમદઅલી : બેરિસ્ટર. કરાંચીમાં ૧૮૭૬માં જન્મ. સર દિનશા પીટીટનાં પુત્રી સાથે લગ્ન. મુંબઈ હાઈકોર્ટના પ્રસિદ્ધ વકીલ (૧૯૦૬). અત્યારે અગ્રગણ્ય રાજનીતિજ્ઞ તથા મુસલમાનોના પ્રસિદ્ધ નેતા. ૧૯૧૦ થી વડી ધારાસભાના સભ્ય. દાદાભાઈ નવરોજીના ૧૯૦૬માં સેક્રેટરી હતા. તેમની પાસેથી રાજકારણની દીક્ષા મળી. શાહી વડી ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૧૦. હિંદી મહાસભામાં જોડાઈને તેના અગ્રગણ્ય સભ્ય થયા. સરકારના કડક ટીકાકાર. રોલેટ કાયદો પસાર થવા સામે વિરોધ દર્શાવવા ધારાસભામાંથી રાજીનામું આપ્યું. મહાસભાની નીતિ સાથે મતભેદ થવાથી તેનો ત્યાગ કર્યો. અખિલ હિંદ મુસલિમ-લીગના આગળ પડતા સભ્ય. કોમીવાદના કટ્ટર વિરોધી હતા પણ પોતાના ૧૪ મુદ્દા બહાર પાડી તે તરફ વલણ દર્શાવ્યું છે. ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. મુસ્લિમ–લીગના પ્રમુખ ૧૯૩૪.

ટાગોર—અવનીન્દ્રનાથ : સી. આઈ. ઈ. કળાકાર. બંગાળની કળાના પુનરુદ્ધારના નેતા. હિંદી કળાકારોના અગ્રણી. જન્મ ૭ મી ઑગસ્ટ ૧૮૬૧. રાજા દ્વારકાનાથ ટાગોરના પૌત્ર અને સ્વ. બાબુ ગુણેન્દ્રનાથ ટાગોરના ત્રીજા પુત્ર. કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના

ભત્રીજા. કલકત્તાની સંસ્કૃત કૉલેજમાં તથા ઘેર ખાનગી શિક્ષણ લીધું. ઇટાલિયન કળાકાર સિનોર ગિન્હાર્ડી તથા મિ. પામર પાસેથી યુરોપિયન કળા શીખ્યા. પણ થોડા સમય પછી યુરોપિયન ઢબનાં ચિત્રો છોડી દઈ પ્રાચીન હિંદુ તથા મોગલ કળાનો અભ્યાસ કરી તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. તેમની વિરુદ્ધ ખૂબ ટીકાઓ થઈ હતી. તેમનું મુખ્ય કાર્ય હિંદી કળાનો પુનરુદ્ધાર કરવાનું છે. ૨૦૦ થી વધારે ચિત્રો દોર્યાં છે તેમાં કદાચ નીચેનાં ત્રણ ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે "વિરહી યક્ષ" 'શાહજહાનનું મૃત્યુ' તથા 'અશોકની રાણી.' તેમને ઘણા શિષ્યો છે. તેમાંના મુખ્ય નંદલાલ બોઝ ઇ. શીમલા, મુંબઈ, દિલ્હી, લાહોર, મદ્રાસ, કલકત્તા, લંડન તેમ જ પારિસમાં તેમનાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું છે. ઘણાં ચંદ્રકો તથા પહેલાં ઇનામો મળ્યાં છે. ૧૯૦૫ થી ૧૬ સુધી કલકત્તાની સરકારી આર્ટ-સ્કૂલના વાઇસ પ્રિન્સિપાલ તથા પાછળથી પ્રિન્સિપાલ હતા. ૧૯૧૨માં સી. આઈ. ઈ. નો ઇલ્કાબ મળ્યો. પૌર્વાત્ય કળાની હિંદી સોસાયટીના સ્થાપક. પુસ્તકો, ભારત શિલ્પ (બંગાળી) રાજકહાણી, (રાજસ્થાનના ઇતિહાસની આકર્ષક ટૂંકી વાતો), ક્ષિરેર પુતુલ, શકુન્તલા, ભુતપત્રી અને નાલક (બંગાળી બાળકો માટે વાર્તાઓ) 'આર્ટિસ્ટિક એનેટોમિ' (૧૯૧૬).

ટાગોર-સર રવીન્દ્રનાથ : નાઈટ. ડી. લિટ્, કવિ. જન્મ કલકત્તામાં ૬ મે ૧૮૬૧. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરના સૌથી નાના પુત્ર તથા દ્વારકાનાથ ટાગોરના પૌત્ર. થોડો સમય કલકત્તાની ઓરિયન્ટલ સેમિનરિમાં તથા સેંટ ઝેવિયરની શાળામાં અભ્યાસ કર્યા બાદ ઘેર ખાનગી શિક્ષણ લીધું. સત્તરમા વર્ષે પહેલી વાર ઇંગ્લંડ ગયા અને ત્યાં થોડો સમય લંડનની યુનિવર્સિટી કૉલેજમાં અભ્યાસ કર્યો. કવિતા, નવલકથાઓ, નવલિકાઓ, સાહિત્ય ઉપર નિબંધો તથા ધર્મ, કળા, રાજકારણ, કેળવણી પર અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે. ઉપરાંત ૧૮૯૪માં માસિકો વિગેરેમાં અસંખ્ય ગીતો તથા પૌર્વાત્ય શોધખોળ પર લેખો લખ્યાં છે. ત્રણ બંગાળી માસિકો 'ભારતી', 'સાધના' તથા 'બંગદર્શન'ના અધિ-

પતિ હતા. ૧૯૦૦માં બોલપુર શાળાની સ્થાપના કરી. બંગાળની રાષ્ટ્રીય હિલચાલના આદ્ય પ્રેરક. પહેલી બંગાળી સાહિત્યપરિષદના પ્રમુખ ૧૯૦૬ બંગાળ પ્રાંતીય (રાજકીય) પરિષદના પ્રમુખ ૧૯૦૭. ૧૯૧૨મા ઇંગ્લંડ ગયા અને પોતાના ગીતોનું 'ગીતાંજલિ' નામથી અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રગટ કર્યું. ૧૯૧૩ના નવેમ્બરમા સાહિત્ય માટેનું નોબેલ પારિતોષક મળ્યું. ૧૯૧૪મા કલકત્તામા યુનિવર્સિટીએ 'ડૉક્ટર ઑફ લિટરેચર'ની માનદ પદવી આપી તે જ વર્ષમા સરકારે તેમને નાઇટ બનાવ્યા. ૧૯૧૫-૧૬મા જાપાન અને અમેરિકાના જાહેર ભાષણો આપ્યા. તેમણે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, ડચ ઇસ્ટ ઇંડિઝ, ઇરાન, ચીન અને જગતના બીજા ભાગોની મુલાકાત લીધી છે. તેમનાં કાવ્યો તથા લખાણોનું જગતની બધી ભાષાઓમા ભાષાંતર થયું છે. ૧૯૩૧ના ૭૦મા જન્મ દિવસે જગતભરનાથી તેમને મુબારકબાદીના સંદેશા મળ્યા હતા અને આખા હિંદમા રવીન્દ્ર-જયંતિ ઊજવવામા આવી હતી.

ટેરેલ-સર કુર્ટની : જન્મ ૧૮૮૧ માર્ચ ૩૧. પ્રખ્યાત વકીલ ટામસ ટેરેલના પુત્ર. બ્રાઇટન ગ્રામર સ્કૂલના કેળવણી લીધી. ત્યાંથી મેટ્રીક થયા. ગ્રેઝ ઇનમા કાયદાનો અભ્યાસ કર્યો. ૧૯૦૨ના મે માસમા બેરિસ્ટર થયા. તેમની વકીલાત ધીકતી ચાલવા લાગી અને ઇંગ્લંડના પ્રસિદ્ધ વકીલોમા ગણના થવા લાગી. પટણા હાઇકોર્ટના વડા જજ તરીકે જગ્યા લીધા પહેલા બેરિસ્ટર તરીકે વકીલાત કરી. યુદ્ધ દરમિયાન ખૂબ આગળ પડતો ભાગ લીધો. મહાન વકીલ હોવા ઉપરાંત, વૈદકશાસ્ત્ર, એન્જિનીઅરીંગ, કેટાગ્રાફી વિગેરેનું સમગ્ર જ્ઞાન ધરાવે છે. ઇંગ્લંડમા હતા ત્યારથી જ હિંદ બાબતમા રસ લેતા હતા. પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સુમેળ સાધવા માટે લૉર્ડ રીડીંગે સ્થાપેલ સોસાઇટી સાથે તે સંકળાયેલ હતા. તેમના પુસ્તકો-ટેરેલ ઑન પેટન્ટ્સ, નોટ્સ ઑન મિલિટરી લૉઝ.

દાદાભાઈ . ઑન. સર. એમ. બી. નાઇટ. જન્મ ૧૮૬૫ સેંટ ઝેવિયર કાૅલેજમા કેળવણી લીધી. ૧૮૮૭મા બેરિસ્ટર (મિડલ-

ટેમ્પલ) થયા. મુંબઈ હાઈકોર્ટના એડવોકેટ ૧૮૮૭ મુંબઈ કારપોરેશનના સભ્ય ૧૮૮૯–૯૦, નાગપુરમા સરકારી એડવોકેટ ૧૮૯૧ ફિસ્કલ કમિશનના સભ્ય ૧૯૨૧. ક્રુડિયામણ અને મહેસૂલનબધીના શાહીકમિશનના સભ્ય ૧૯૨૫–૨૬ ઇમ્પિરિયલ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયાના મગવર્નનિયુક્ત ગવર્નર. વાઇસરોયની ધારાસભાના સભ્ય ૧૮૦૮–૧૨, ૧૯૧૪–૧૭, રાજ્યમંત્રીમડળના ચૂટાયેલ સભ્ય ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય ૧૯૩૧ વગેરે જાહેર કંપનીઓના ડીરેક્ટર, રાજ્યમ ત્રીમ ડળના પ્રમુખ

દેસાઈ–ભુલાભાઇ જે. એમ એ. એલ. એલ બી જન્મ ૧૮૭૭. મુંબઈમા કેળવણી લીધી એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાથી ગ્રેજ્યુએટ થયા. એડવોકેટ થયા. થોડો વખત એડવોકેટ–જનરલ રહ્યા હતા ૧૯૨૬. ૧૯૨૮મા બારડોલી સત્યાગ્રહ વખતે બ્રુમફિલ્ડ કમિટી સમક્ષ ખેડૂતો તરફથી હાજર થયા હતા ૧૯૩૨મા સવિનય ભગની ચળવળમા જોડાયા ને રૂ. ૧૦,૦૦૦ નો દડ તથા સજા થઈ પાર્લામેન્ટરી બોર્ડ સ્થાપવામા સક્રિય ભાગ લીધો. બોર્ડના સામાન્ય મત્રી તથા ખજાનચી થયા ગુજરાત તરફથી વડી ધારાસભામા ચૂટાયા. વડી ધારાસભામા વિરોધ–પક્ષના નેતા, કોંગ્રેસ પાર્લામેન્ટરી બોર્ડના પ્રમુખ.

દુલીપસિંહજી–કુમારશ્રી . જન્મ ૧૯૦૫ના જૂનની ૧૩મી તારીખે. પ્રખ્યાત ક્રિકેટર નવાનગરના સ્વ. જામસાહેબ રણજીતસિહજીના ભત્રીજા. જગતના 'બેટ્સમેન'માહેના એક. અત્યાર સુધી તેમણે ૫૦ સદી નોધાવી છે. ૧૯૩૧મા ઉપરાઉપરી ૪ તથા એક પછી એક ઇનિંગ્ઝમા બે વખત ત્રણ સદી નોધાવી છે. તમ ॥ વધારેમા વધારે 'રન' સાઈટનમા ૧૯૩૦મા નોર્ધન્ટસ સામે એક દિવસમા ૩૩૩ થયા હતા. ૧૯૨૯મા દક્ષિણ આફ્રિકા સામેના ફર્સ્ટ ટેસ્ટમા તે પ્રથમવાર રમ્યા પછીના વર્ષે ઓસ્ટ્રેલિયનો સામે તે ૪ ટેસ્ટમા રમ્યા તેમા પહેલા લોર્ડઝ ખાતેના મેચમા ૧૭૩ રન કર્યા. ૧૯૩૧મા તે સસેક્સના કેપ્ટન થયા પણ ૧૯૩૨ની આખરે માદગીને અગે તે જગ્યા

છોડી દીધી. હવે તો તે ચોક્કસપણે પ્રથમ પંક્તિની ક્રિકેટમાંથી નિવૃત થયા છે.

નરીમાન–કે. એફ્. : પરણ્યા નથી. ૧૮૮૫માં થાણા (મુંબઈ)માં મધ્ય સ્થિતિના પારસી કુટુંબમાં જન્મ. ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી પોલીસ-કોર્ટમાં દુભાષિયા તરીકે જીવન શરૂ કર્યું. કાયદાની ડીગ્રી મેળવ્યા પછી ફોજદારી વકીલ તરીકે જીવન શરૂ કર્યું. થોડાં વર્ષો પછી મુંબઈ કોરપોરેશનમાં સભ્ય ચૂંટાયા. ૧૯૨૪–૨૫માં ધારાસભાની ચૂંટણીમાં ઊભા રહ્યા ને બધા ઉમેદવારોમાં પહેલા આવ્યા. મુંબઈ સ્વરાજ્ય–પક્ષના આગેવાન થયા. મુંબઈના ખીલવણીખાતામાં થયેલ લાંચ–રુશવતના તેમણે મૂકેલા આરોપો માટે સરકારે તેમની સામે કામ ચલાવ્યું અને દાવે નરીમાન કેસથી ખુબ પ્રસિદ્ધ થયા. તેમાંથી તે માનસહિત છૂટી ગયા. ૧૯૨૪–૨૫માં મુંબઈમાં યુવકસંઘની સ્થાપના કરી. ૧૯૨૮માં અખિલ હિંદ યુવક પરિષદની પ્રથમ બેઠકના પ્રમુખ ચૂંટાયા. ૧૯૨૯થી રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં સક્રિય ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું અને તે જ સાલમાં મુંબઈ પ્રાંતિક કોંગ્રેસ કમિટીના પ્રમુખ ચૂંટાયા. ૧૯૩૦માં સવિનયભંગની ચળવળમાં ભાગ લીધો અને પોતાની ધીકતી વકીલાત થોડા સમય માટે છોડી દીધી. તેમને પકડીને અનેક વખત કામ ચલાવવામાં આવ્યું છે. કરાંચી મહાસભામાં તે વર્કિંગ કમિટીના સભ્ય ચૂંટાયા. ૪૮મી હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની મુંબઈની બેઠકમાં સ્વાગત–પ્રમુખ હતા. ૧૯૩૫માં મુંબઈના મેયર ચૂંટાયા.

નવાબ–પટાઉડીના : જન્મ ૧૯૧૦માં. ક્રિકેટની આલમની પ્રખ્યાત વ્યક્તિ. લાહોરની ચીફ્સ કોલેજમાં કેળવણી લઈ ૧૯૨૭માં ઓક્સફર્ડ ગયા. ત્યાં 'બ્લ્યુ' મેળવી છે. હોકી અને બિલિયર્ડમાં પણ 'બ્લ્યુ' મેળવી છે. ૧૯૩૪માં ઓસ્ટ્રેલિયા સામેના એક ટેસ્ટમેચમાં રમ્યા છે. વુર્સેસ્ટરશાયર ક્રિકેટ ક્લબના સભ્ય. ટેસ્ટમેચમાં ઇંગ્લાંડ વતી રમ્યા છે.૧૯૩૪માં પહેલી ઇંગ્લિશ ક્રિકેટ એવરેજમાં ૧૦૨ રન કર્યા છે. ૧૯૩૬ની ઇંગ્લંડની હિંદી ટીમના કેપ્ટન.

નવાબ-ભોપાળના (નામદાર સિકંદર સાવલત નવાબ ઈફ્તિકરૂલ-મુલ્ક મહમદ હમીદુલ્લાખાન બહાદુર જી. સી. આઈ. ઈ.) ઈ ૧૯૨૬મા તેમની માતા નામદાર નવાબ સુલ્તાના જહાન બેગમના સ્વૈચ્છિક ગાદીત્યાગને અંગે તે ગાદી પર આવ્યા. જન્મ સપ્ટેબર ૧૮૯૪. હિંદી રાજ્યોના લોકપ્રિય શાસકોમાહેના એક. ગોળમેજી પરિષદમા હિંદુ-મુસલમાનના મતભેદનો નિવેડો લાવવા માટે ખૂબ યત્ન કર્યો. અચ્છા ખેલાડી.

નવાઝ બેગમ-જહાનશાહ: મુસલમાન જન્મ એપ્રિલ ૧૮૯૬. સર મહમદ શફીના પુત્રી. ક્વીન મેરી કોલેજ લાહોરમા કેળવણી લીધી ૧૯૦૭થી જગતના બનાવોમા ભાગ લેવો શરૂ કર્યો. અખિલ હિંદ મુસ્લિમ-લીગની કાઉન્સિલમા સ્ત્રીજાતિના પહેલા મુસલમાન પ્રતિનિધિ. ૧૯૩૦-૩૨મા ગોળમેજી પરિષદના સ્ત્રી-પ્રતિનિધિ. લાહોર મ્યુનિસિપલ કમિટીના પહેલા મુસ્લિમ સ્ત્રી-સભ્ય. જોઈન્ટ સિલેક્ટ કમીટીના સભ્ય. ૧૯૩૨મા રાષ્ટ્રસઘે મદદકર્તા તરીકે આમત્રણ આપ્યુ હતુ.

નાઈડુ-મિસિસ સરોજિની હિંદુ બગાળી ઈ સ. ૧૮૭૯ના ફેબ્રુઆરીમા દક્ષિણ હૈદ્રાબાદમા જન્મ લડન અને કેમ્બ્રિજમા શિક્ષણ લીધુ. મહાસભાના પહેલા હિંદી સ્ત્રી-પ્રમુખ હિંદની સ્ત્રી-જાગૃતિના આગેવાન દેશને માટે અનેક વખત જેલમા ગયા છે હિંદી સરકારે દક્ષિણ આફ્રિકા મોકલેલ પ્રતિનિધિ-મડળીના એક સભ્ય ૧૯૩૨ હૈદ્રાબાદમા જળપ્રલય વખતે રાહત આપવા કરેલ કાર્ય માટે શહેનશાહ એડવર્ડે કૈસરે હિંદનો સોનાનો ચાદ આપ્યો હતો મહાન કવિયિત્રી તેના પુસ્તકોના અનેક ભાષામા ભાષાતર થયા છે. 'બર્ડ ઑફ ટાઇમ' તથા 'ગોલ્ડન થ્રેશોલ્ડ' જેવા અનેક પુસ્તકોના લેખક ૧૯૩૧ની ગોળમેજી પરિષદના પ્રતિનિધિ. રૉયલ સોસાયટી ઑફ લિટરેચરના ફેલો (૧૯૧૪). રાષ્ટ્રીય મહાસભામા ૧૯૧૫મા દાખલ થયા. મહાત્મા ગાધીના ચુસ્ત અનુયાયી. હિંદના એક પ્રસિદ્ધ સ્ત્રી

નાયડુ-મેજર કોટરી કનકૈયુ જન્મ ૧૮૯૫ના ઓક્ટોબર ની ૩૧મી તારીખ જગતના આગળ પડતા બેટ્સમેન માહેના એક. 'ઇડિયન

બ્રેડમેનનો ખિતાબ મેળવ્યો છે તેમની ક્રિકેટની શરૂઆતની પ્રવૃત્તિ નાગપુરની હિસ્લોપ કોલેજિયટ હાઈસ્કૂલમાં થઈ આ બાજુના કેપ્ટન-૫૬ તેમણે જરા મોડું લીધું અને તે જ સમયે મોદી ક્રિકેટ ક્લબની આગેવાની લીધી ૧૯૧૬થી તે મુંબઈની ચતુરંગી મેચમાં અગ્રણી ગણાય છે અને તે મેચોમાં ૧૦૦૦નો આંકડો મેળવનાર તે પહેલા હતા આ ઉપરાંત તે મધ્યપ્રાંત તથા મદ્રાસ તરફથી રમ્યા છે અને વિઝિયાનગ્રમ્ ટીમ સાથે મુસાફરી કરી છે ૧૯૩૨માં હિંદી ટીમ જ્યારે જતાની ટીમ તેમની આગેવાની હેઠળ ઇંગ્લાંડ ગઈ અને ૧,૦૦૦થી વધારે રન કર્યા બીજે વર્ષે અખિલ હિંદ પાર્ટી તરફથી તે ઇંગ્લાંડ ગયા ત્યારે ત્યાંની પરિસ્થિતિથી તે સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ હતા ઘણા ખરા મેચોમાં કેપ્ટનની જવાબદારી તેમના પર પડતી અને તેમણે ૧૯૪૨ રનનો રાજ્ય નોંધ્યો તેમાં ૬ સદીનો સમાવેશ થતો હતો બોલર તરીકે તેમણે અસાધારણ કુશળતા બતાવી અને ૭૦ વિકેટ લીધી તેમની કારકીર્દિ દરમિયાન તેમણે ૧૦૦ સદી નોંધાવી છે ઇંદોરના મહારાજા હોલ્કરના એ. ડી. સી છે હોકી ટેનિસ, સ્વિમિંગ ફૂટબોલ તથા બિલિયર્ડઝમાં તેમણે આગળ પડતો ભાગ લીધો છે નૃત્ય તેમનો પ્રિય વિષય છે

નાટેસન—જી. એ. દીવાનબહાદુર જન્મ ૧૮૭૪ જી એ નાટેસન કંપનીના માલિક 'ઇન્ડિયન રિવ્યુ'ના અધિપતિ મદ્રાસ યુનિવર્સિટીના ફેલો તથા મદ્રાસ કોર્પોરેશનના ૨૫ વરસથી સભ્ય ૧૯૨૧-૨૫, ૧૯૨૭-૧૯૩૧, ૧૯૩૩માં રાજ્યસભાના સરકાર-નિયુક્ત સભ્ય હિંદના નેશનલ લિબરલ ફેડરેશનના જોડિયા મંત્રી કલકત્તાની ટેરિફ બોર્ડના સભ્ય ૧૯૩૦-૩૪

નિઝામ-હૈદ્રાબાદ તથા વરાડના નામદાર જી સી. એસ આઈ (૧૯૧૧) જી બી ઈ (૧૯૧૭) જન્મ ૧૮૮૬ હિન્દના આગેવાન રાજા ૨૧ તોપોની સલામી મળે છે મુલકનો વિસ્તાર ૮૩ ૦૦૦ ચોરસ માઈલ રાજ્યમાં ઘણા સુધારા કર્યા છે ઉસ્માનિયા યુનિવર્સિટી સ્થાપી છે, તમાં દેશી ભાષા દ્વારા

શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ગયા વિશ્વયુદ્ધમાં લગભગ ૨ કરોડ રૂપિયાનો ફાળો આપ્યો હતો.

નૂન-મલિક સર ફિરોઝખાન : નાઈટ : જન્મ ૧૮૯૩, લાહોરની એટકિસન ચીફ્સ કૉલેજમાં તથા ઑક્સફર્ડની વાડ્હામ કૉલેજમાં શિક્ષણ લીધું, બૅરિસ્ટર થયા. નવ વર્ષ વકીલાત કરી. પછી પંજાબ સરકારના પ્રધાન નિમાયા ૧૯૨૭. ત્યાં ૧૯૩૬ સુધી રહ્યા. ૧૯૨૦થી પંજાબની ધારાસભાના ચૂંટાયેલ સભ્ય; કુશળ ગોળીબાજ છે. ગૉલ્ફ અને ટેનિસ રમે છે. અત્યારે હિંદના હાઈ કમિશ્નર છે.

નેહરુ-પંડિત જવાહરલાલ : જન્મ ૧૮૮૯. હૅરો સ્કૂલ તથા કેમ્બ્રિજની ટ્રિનિટિ કૉલેજમાં કેળવણી લીધી છે. બૅરિસ્ટર. મહાસભાના સામાન્ય મંત્રી હતા. ૧૯૨૯-૩૦માં મહાસભાના પ્રમુખ. ૧૯૧૮ થી અખિલ હિંદ મહાસભા મંડળના સભ્ય. યુરોપ અને સોવિયેટ રશિયામાં ખૂબ ફર્યા છે; મહાસભા તથા અસહકારની ચળવળને અંગે અનેક વખત જેલમાં ગયા છે. રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ૧૯૩૫ તથા ૧૯૩૬ની બેઠકના પ્રમુખ. સિરનામું-આનંદ ભુવન, અલ્લાહાબાદ.

પટેલ-વલ્લભભાઈ સરદાર : નડિયાદમાં મૅટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ યુનિવર્સિટીની કેળવણી લઈને ડીસ્ટ્રિક્ટ પ્લીડર થયા અને પંચમહાલ પ્રાંતના ગોધરા શહેરમાં વકીલાત શરૂ કરી. ઇંગ્લંડ ગયા અને બૅરિસ્ટર થઈને હિંદ પાછા આવ્યા. અમદાવાદમાં વકીલાત કરતાં મહાત્મા ગાંધીના સહવાસમાં આવ્યા અને તેમના જીવનમાં પલટો થયો. તેમણે ઘણી રાજકીય લડતોમાં ભાગ લીધો છે, એટલું જ નહિ પણ અજાયબ વ્યવસ્થાશક્તિને અંગે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. દા. ત. ખેડા સત્યાગ્રહ, નાગપુર ધ્વજસત્યાગ્રહ, બોરસદની ના-કરની લડત અને છેલ્લે બારડોલી ના-કરની લડત. અમદાવાદ શહેર-સુધારણામાં તથા ગુજરાતની રેલ વખતે રચનાત્મક કાર્ય કર્યું છે. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ૪૫ મી બેઠકના પ્રમુખ. ઘણી વખત જેલમાં ગયા છે.

પતિયાળાના મહારાજા : લેફ્ટેનન્ટ જનરલ નામદાર ફર્ઝંદે-ખાસ, દૌલતે ઇગ્લિશિયા, મન્સુર અલ ઝમાન અમીર ઉલ ઉમરા મહારાજાધિરાજ રાજરાજેશ્વર શ્રી મહારાજા રાજગણુ સર ભુપીન્દર સિંઘ મોહીન્દર બહાદુર યદુવંશ વતંસ ભટ્ટી કુલં-ભૂષણ, જી. સી. એસ. આઈ., જી. સી. આઈ. ઈ., જી. સી. વી. ઓ. જી. બી. ઈ. એ. ડી. સી. જન્મ ૧૮૯૧, કાયમને માટે ૧૯ તોપોની સલામી મળે છે. ૧૯૧૮ના જૂનમાં શાહી યુદ્ધ-કેબિનેટમાં હિંદના રાજાઓના પ્રતિનિધિ. ૧૯૨૫ માં રાષ્ટ્ર-સંઘમાં હિંદી રાજાઓના પ્રતિનિધિ. ૧૯૨૬, ૧૯૨૭, ૧૯૨૮ ૧૯૨૯, ૧૯૩૦ તથા ૧૯૩૩ માં ચેમ્બર ઑફ પ્રિન્સિઝના ચાન્સેલર ચૂંટાયા હતા. રાજ્યની કુલ આવક દોઢ કરોડ રૂપિયાની છે.

પેટ્રો–સર એ. પી. : (નાઈટ ૧૯૨૪) મદ્રાસની ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૨૧. દક્ષિણ હિંદ લિબરલ પરિષદના પ્રમુખ ૧૯૨૭. અખિલ હિંદ જસ્ટિસ–પક્ષના પ્રમુખ; જસ્ટિસ–પક્ષના મદ્રાસના આગેવાન. મદ્રાસ સરકારના પ્રધાન (૧૯૨૧–૨૭). ૧૯૩૦ની દિલ્હી ઐક્ય-પરિષદના પ્રમુખ. ગોળમેજી પરિષદના પ્રતિનિધિ ૧૯૩૧–૩૨. જોઈન્ટ સિલેક્ટ કમિટીના સભ્ય ૧૯૩૩. રાષ્ટ્રસંઘમાં ગયેલ પ્રતિનિધિ ૧૯૩૧.

પન્નિરસેલ્વલમ–રાવબહાદુર એ. ટી. : જન્મ ૧૮૮૮. તાન્જોરમાં પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર નિમાયા; ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય; ૧૯૩૦થી મદ્રાસની ધારાસભાના સભ્ય; હાલમાં મદ્રાસ સરકારના કાયદાના સભ્ય.

પુરુષોત્તમદાસ ઠાકુરદાસ : સર. સી. આઈ. ઈ., એમ. બી. ઇ. જન્મ ૧૮૭૧ના મેની ૩૦મી તારીખે; મુંબઈની એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં કેળવણી લીધી છે. નાની વયથી મુંબઈના જાહેર જીવનમાં ભાગ લેવાની શરૂઆત કરી. ૧૯૧૧માં કૈસરે હિંદનો ચાંદ મળ્યો. ૧૯૨૮માં સી. આઈ. ઈ. થયા અને ૭ વર્ષ પછી નાઈટ થયા. અનેક ધંધાદારી પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલ છે. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા

કૉટન એસોસીએશનના પ્રમુખ હતા. રિઝર્વ બેંકના ડીરેક્ટર. ૧૯૩૦માં મુંબઈના શેરીફ હતા.

પોચખાનાવાલા–સર એસ. એન. : નાઈટ (૧૯૩૪) જન્મ ૧૮૮૧. સેન્ટ્રલ બેંક ઑફ ઇન્ડિયાના મેનેજીંગ ડીરેક્ટર. ૧૯૩૪ના સીલોન બેંકીંગ કમિશનના પ્રમુખ. થોડા માસ પહેલાં લંડનમાં હિંદી એક્સ્ચેન્જ બેંકની સ્થાપના કરી હતી. તેમના મૃત્યુ બાદ તે એક બીજી બેંક સાથે જોડાઈ ગઈ છે.

પ્રકાશમ–ટી. : બાર-એટ-લૉ. આગેવાન અસહકારી. અસહકારની ચળવળને અંગે ધીકતી પ્રેક્ટીસ છોડી દીધી. ૧૯૨૬માં વડી ધારાસભાના સભ્ય. ૧૯૩૦માં તે જગ્યાનું રાજીનામું આપ્યું. અનેક વખત કેદ પકડાયા છે.

પ્રાંજપે–આર.પી : જન્મ ૧૮૭૬ના ફેબ્રુઆરી ૬. એમ. એ. (કેન્ટબ) ડી. એસ. સી. (ઓનર્સ, કલકત્તા) લખનૌ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચેન્સેલર. પૂનાની ફર્ગ્યુસન કૉલેજ તથા કેમ્બ્રિજની સેંટ જહોન્સ કૉલેજમાં કેળવણી લીધી. ૧૮૯૯માં કેમ્બ્રિજમાં સિનિયર રેંગ્લર; ૧૯૦૨–૨૬ ફર્ગ્યુસન કોલેજના પ્રિન્સિપાલ અને પ્રોફેસર; ૧૯૨૧–૨૩ અને ૧૯૨૯માં મુંબઈમાં કેળવણીખાતાના પ્રધાન. ઇન્ડિયન નેશનલ ફેડરેશનના પ્રમુખ. ૧૯૦૫–૨૭ મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ફેલો. ૧૯૧૩–૧૬ મુંબઈની ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૨૭–૩૨ ઇન્ડિયા કાઉન્સિલના સભ્ય.

પંડિત–મિસિસ વિજયાલક્ષ્મી : પંડિત જવાહરલાલ નેહરુનાં બેન. સંયુક્ત પ્રાંતનાં પહેલાં સ્ત્રી–પ્રધાન, હિંદભરમાં પણ પહેલાં સ્ત્રી–પ્રધાન. ચુસ્ત રાષ્ટ્રવાદી હોઈ ૧૯૩૦ તથા ૧૯૩૨માં મહાસભામાં સક્રિય ભાગ લીધો હતો. અલ્લાહાબાદમાં સ્ત્રી–સ્વયંસેવિકાઓની યોજના કરી અને ચળવળ દરમિયાન પિકેટીંગ કર્યું. ૧૯૩૦ તથા ૧૯૩૨ની ચળવળ વખતે તેમને બે વખત કેદમાં પૂરવામાં આવ્યાં હતાં. સંયુક્ત પ્રાંતના પ્રધાનમંડળનાં પહેલાં સ્ત્રી–પ્રધાન હોઈને હિંદનાં પહેલાં સ્ત્રી–પ્રધાન હોવાનું માન ધરાવે છે.

પરમાનંદભાઈ : પંજાબ યુનિવર્સિટિમાં કેળવણી લીધી છે. મહાન આર્યસમાજી. બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં તથા દક્ષિણ અમેરિકા જઈ આવ્યા છે. હિંદ છોડીને જતાં પહેલાં ગદર ચળવળમાં ભાગ લેવા માટે પકડવામાં આવ્યા અને જિંદગીસર દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવી. ૧૯૨૦ સુધી આંદામાનમાં કેદી હતા. હિંદુ–મહાસભાના પ્રમુખ. હિંદુસંગઠનના ચુસ્ત હિમાયતી.

પંત–પંડિત ગોવિંદ વલ્લભ : યુક્તપ્રાંતની ધારાસભામાં મહાસભાપક્ષના નેતા અને હાલમાં તે પ્રાંતના વડાપ્રધાન. ૭ વર્ષ સુધી યુક્તપ્રાંતની ધારાસભામાં સ્વરાજ્યપક્ષના આગેવાન હતા. ૧૯૨૧ની અસહકારની ચળવળમાં ભાગ લીધો. ૧૯૩૦ની સત્યાગ્રહની હિલચાલમાં સક્રિય ભાગ લીધો. ૧૯૩૫માં મધ્યસ્થ ધારાસભામાં ચૂંટાયા. તે હોશિયાર વકીલ છે, પણ રાજકારણમાં સક્રિય ભાગ લેતા હોવાથી વકીલાતમાં પૈસા મેળવી શક્યા નથી; આત્મત્યાગને અંગે તે સદા ગરીબ જ રહ્યા છે અને શિસ્તપાલનના તેમના પ્રેમને અંગે મહાસભાની હિલચાલમાં તે મોખરે રહ્યા છે.

ફેઝલુલ હક–એ. કે. : બારીસાલ તથા કલકત્તામાં કેળવણી લીધી છે. કલકત્તામાં હાઈકોર્ટમાં વકીલાત શરૂ કરી, પરંતુ ડેપ્યુટી મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે નિમાયા થઈ. ત્યારબાદ જગ્યાનું રાજીનામું આપીને ફરીથી હાઈકોર્ટમાં દાખલ થયા. પાછળથી બંગાળાની ધારાસભામાં ચૂંટાયા. ૧૯૧૪માં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં દાખલ થયા. અખિલ હિંદ મુસ્લિમ–લીગમાં પણ સક્રિય ભાગ લેતા હતા. ૧૯૨૪માં બંગાળાના પ્રધાન નિમાયા, પરંતુ તે જ વર્ષમાં રાજીનામું આપવું પડ્યું. પહેલી ગોળમેજી પરિષદમાં પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા. ૧૯૩૪માં વડી ધારાસભામાં તે ચૂંટાયા અને તે પછીના વર્ષમાં કલકત્તાના મેયર નિમાયા. બંગાળના પ્રજાકીય પક્ષના નેતા. અત્યારે બંગાળ સરકારના વડાપ્રધાન છે.

બાજપાઈ–સર જી. એસ. : જન્મ ૧૮૯૧. અલ્લાહાબાદમાં તથા ઓક્સફર્ડની મેર્ટન કોલેજમા કેળવણી લીધી. ૧૯૧૫માં આઈ. સી. એસ. નિયુક્ત થયા, હિંદી સનંદી નોકરીના સભ્ય (૧૯૧૫)

હિંદી સરકારના કેળવણીખાતાના મંત્રી. કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યુઝીલંડમા હિંદીઓની સ્થિતિ તપાસના ડેપ્યુટેશનમા ગયા હતા. ૧૯૨૫–૨૬ના દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રતિનિધિમંડળના મંત્રી. ૧૯૨૯–૩૦ના જીનિવાના હિંદી પ્રતિનિધિમંડળના રહસ્યમંત્રી. ગોળમેજી પરિષદના બ્રિટિશ હિંદ પ્રતિનિધિમંડળના જોઇન્ટ સેક્રેટરી. વાઇસરોયની કારોબારી સભાના કામચલાઉ સભ્ય (૧૯૩૫).

બિરલા-જી. ડી. જયપુર રાજ્યમા ૧૮૯૧મા જન્મ. બિરલા જ્યુટ-મિલ્સના મેનેજીંગ ડિરેક્ટર. આખા હિંદમા તેમની ૩ની મિલો, સાકરના કારખાના તથા જમીનદારી છે. પછી ધારાસભાના સભ્ય. કલકત્તાના હિંદી વેપારીમંડળના પ્રમુખ ૧૯૨૪. ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયન ચેમ્બરના પ્રમુખ ૧૯૨૯. હિંદી ફિસ્કલ કમિશનના સભ્ય. મજૂરો માટેના શાહી કમિશનના સભ્ય ૧૯૩૦. જીનિવાની આતરરાષ્ટ્રીય મજૂરપરિષદમા પ્રતિનિધિ ૧૯૨૭ બીજી ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. ખૂબ પ્રવાસ કર્યો છે

બોઝ–સર જગદીશચંદ્ર નાઇટ સી એસ. આઈ, સી આઈ. ઈ, એમ. એ (કેન્ટબ) ડી એસ સી (લંડન) એફ આર. એસ. કલકત્તાની પ્રેસિડન્સી કોલેજમા પદાર્થવિજ્ઞાનના એમેરિટસ પ્રોફેસર જન્મ ઢાકાના રરિ રખાન ગામમા. કેળવણી કલકત્તા તથા કેમ્બ્રિજની ક્રાઇસ્ટ કોલેજમા. લંડનની યુનિવર્સિટીના ડૉક્ટર ઓફ સાયન્સ. હિંદ પાછા ફરતા પ્રેસિડન્સી કોલેજમા પદાર્થ-વિજ્ઞાનના પ્રોફેસર નિમાયા વૈજ્ઞાનિક શોધખોળ માટે પાર્લા-મેન્ટની ગ્રાંટ આપવામા આવી ૧૯૦૦મા પારિસમા ભરાયેલ આતરરાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાનપરિષદમા હાજરી આપી સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે યુરોપની અનેક વખત મુસાફરી કરી છે તથા ઇગ્લાડના રોયલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ તથા બીજા વિદ્વન્મંડળો સમક્ષ પોતાની શોધખોળ વિષે ભાષણો આપ્યા છે. ૧૯૦૩મા સી આઈ. ઈ તથા ૧૯૦૭મા સી. એસ આઈ થયા. ૧૯૧૪–૧૫-મા સરકારી પ્રતિનિધિમંડળમા યુરોપ તથા અમેરિકા ગયા. ઇગ્લંડમા રોયલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ઇમ્પિરિયલ કોલેજ ઓફ સાયન્સ,

રૉયલ સોસાયટી ઑફ મેડિસિન તથા ઑક્સફર્ડ તથા કેમ્બ્રિજની યુનિવર્સિટી સમક્ષ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ તથા અમેરિકામાં હાર્વર્ડ, કોલંબિયા, શિકાગો તથા વિસ્કોન્સિન યુનિવર્સિટી સમક્ષ તથા બીજી વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓમાં ભાષણો આપ્યાં છે. વનસ્પતિશાસ્ત્રની તેમની છેલ્લી શોધખોળોનો અમેરિકન તથા યુરોપિયન વૈજ્ઞાનિકોએ સ્વીકાર કર્યો છે, તેને અંગે તે જગવિખ્યાત થયા છે. પદાર્થવિજ્ઞાનના એમેરિટસ પ્રોફેસર તરીકે પ્રેસિડન્સિ કોલેજમાંથી ૧૯૧૫માં નિવૃત્ત થયા. શોધખોળની પ્રયોગશાળા માટે સરકારે તેમને મોટી રકમ આપી તથા વનસ્પતિશાસ્ત્રની શોધખોળ માટે કલકત્તા નજીકના ગામડામાં ગંગા નદીના કાંઠે એક મોટી વાડી આપી. ૧૯૧૭માં સર જગદીશચંદ્રે વૈજ્ઞાનિક શોધખોળ માટે પોતાની પ્રયોગશાળા તથા ભાષણોનો હૉલ રાષ્ટ્રને અર્પણ કર્યો. મૃત્યુ ૨૩ નવેંબર ૧૯૩૭.

બોઝ–સુભાષચંદ્ર : પ્રેસિડન્સિ કૉલેજ યુનિયનના મંત્રી ૧૯૧૩–૧૪. બી. એ. ૧૯૧૯ (પ્રથમવર્ગ, તત્ત્વજ્ઞાનમાં બીજા)માં સ્કોટિશ ચર્ચ કૉલેજમાંથી થયા. ૧૯૧૯–૨૧ કેમ્બ્રિજમાં અભ્યાસ. ૧૯૨૦માં મનંદીની નોકરીની પરીક્ષામાં ચોથે નંબરે ઉત્તિર્ણ થયા. અંગ્રેજી લખાણમાં પહેલા આવ્યા. બી. એ. (કેન્ટબ) ૧૯૨૧. લંડનમાં જ સનંદી નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું. ૧૯૨૨માં ઉત્તર બંગાળાના પૂર વખતે રાહતકામ તેમની દેખરેખ નીચે હતું. ૧૯૨૩માં 'ફોરવર્ડ'ના મૅનેજર. ૧૯૨૪માં કલકત્તા કૉરપોરેશનના ચીફ એક્ઝીક્યુટીવ ઑફિસર. સ્વ. દેશબંધુ દાસના જમણા હાથ. યુવાન રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોમાં કદાચ પહેલા. બંગાળામાં મહાસભાના નેતા. અનેક વાર નજરકેદ થયા છે તથા જેલમા ગયા છે. યુરોપ જવાની શરતે ખરાબ તબિયતને લઈ છોડી મૂકવામાં આવ્યા. ૧૯૩૪ના ડિસેંબરમાં હિંદમાં પાછા ફર્યા અને ઘરમાં નજરકેદ રાખવામાં આવ્યા. ફરીથી યુરોપ ગયા અને દેશમાં આવતાં ફરીથી નજરકેદ થયા. ૧૯૩૮માં હરિપુર મહાસભાના પ્રમુખ.

મનોહરલાલ જન્મ ૧૮૭૯. શિક્ષણ પંજાબ વિશ્વવિદ્યાલયમાં લીધું છે. કોબ્ડન સ્કૉલર કેમ્બ્રિજ, ૧૯૦૯–૧૨માં કલકત્તા વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં અર્થશાસ્ત્રના મિન્ટો પ્રોફેસર, પંજાબની ધારાસભાના સભ્ય. ૧૯૨૭-૩૦માં પંજાબના કેળવણીખાતાના પ્રધાન. અત્યારે પંજાબમાં નાણાખાતાના પ્રધાન

મર્ચન્ટ–વી. એમ. જન્મ ૧૯૧૧ના ઑક્ટોબરની ૧૨ મી તારીખે. મુંબઈમાં માત્ર બાર વર્ષની ઉમરે પોતાની ભર્ડા હાઈસ્કૂલ વતી રમ્યા. ૧૪ વર્ષની ઉમરે પહેલી સદી નોંધાવી. ૧૯૨૮માં ૫૦૦ રન કર્યા અને ૧૯૨૯માં મુંબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી પંજાબ યુનિવર્સિટી સામે રમતાં બે સદી નોંધાવી. ૧૯૩૩માં કુલ ૧૭૦૦ રન કર્યા તેમાં મુંબઈની ચાર સદીનો સમાવેશ થાય છે જાર્ડિનની એમ. સી. સી. સામેની ત્રણે ટેસ્ટ મેચોમાં તેમની પસંદગી કરવામાં આવી હતી ૧૯૩૬માં હિંદી ટીમ ઇગ્લંડ ગઈ તેમાં તે ખૂબ આગળ પડતા હતા અને શરૂઆતના દાવ લેનાર તરીકે તેમની સર્વત્ર પ્રશંસા કરવામાં આવી હતી. હિંદની બૅટિંગની સરેરાશમાં તે પહેલા આવ્યા ૩૮ ઇનિંગ્ઝમાં તેમના સરેરાશ રન ૫૩.૯૦ હતા. હિંદમાં લોર્ડ ટેનિસન સાથે રમવામાં આવેલ મેચોમાં તે કેપ્ટન હતા.

મહમદ–ડૉ સૈયદ જન્મ ૧૮૮૫ બૅરિસ્ટર તથા પી એચ ડી. ૧૯૨૧માં મહાસભામાં દાખલ થયા. રાજદ્રોહ માટે સજા પામ્યા સેન્ટ્રલ ખિલાફત કમિટીના મંત્રી મહાસભાના જનરલ સેક્રેટરી ૧૯૩૦માં બીજી વખત જેલમાં ગયા, બિહાર ધરતીકંપનિવારણમાં અગ્રગણ્ય ભાગ લીધો. અત્યારે મહાસભાવાદી સરકારમાં કેળવણીખાતાના પ્રધાન.

મહેતા–જમનાદાસ એમ. એ એલ. એલ બી. બૅરિસ્ટર જન્મ ૧૮૮૦. મુંબઈની મ્યુનિસિપલ કૉરપોરેશનના સભ્ય ૧૯૨૩–૨૯ વડી ધારાસભાના સભ્ય અખિલ હિંદ રેલ્વે ફેડરેશનના પ્રમુખ. મુંબઈ કોંગ્રેસ કમિટીના પ્રમુખ ૧૯૨૮–૩૦, અખિલ

હિંદ મહાસભા સમિતિના સભ્ય ૧૯૨૧–૩૧; નેશનલ ટ્રેડ યુનયન ફેડરેશનના પ્રમુખ ૧૯૩૩–૩૫. ૧૯૩૪ની આંતર-રાષ્ટ્રીય મજૂર–પરિષદમાં કામદારોના પ્રતિનિધિ. મુંબઈના મેયર ૧૯૩૬. ૧૯૩૭માં મુંબઈના કામચલાઉ પ્રધાનમંડળમાં મહેસૂલી પ્રધાન.

મહેતા–સર હોમી : રિઝર્વ બેંકના ડિરેક્ટર. એચ. એમ. મહેતાની કંપનીના વડા ભાગીદાર. વિક્ટોરિયા તથા જ્યુબિલી મિલોના માલિક. સ્ટેટ કાઉન્સિલના નિવૃત્ત સભ્ય. રાષ્ટ્રસંઘની સભામાં બીજાને બદલે મોકલાયેલ પ્રતિનિધિ.

માલવિયા–પંડિત મદન મોહન : જન્મ ૧૮૬૧ના ૨૫મી ડિસેંબર. અલ્લાહાબાદની મૂર સેન્ટ્રલ કોલેજમાં કેળવણી લઈ બી. એ થયા. પ્રાંતિક ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૦૨–૧૨. શાહી વડી ધારાસભાના ઘણી વખત સભ્ય હતા. વડી ધારાસભાના સભ્ય (૧૯૨૪–૩૦). શાહી પસંદગી સામે વિરોધ દર્શાવવા તેમાથી રાજીનામું આપ્યું. બનારસ હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયના સ્થાપક તથા ૧૯૧૯થી વાઈસ ચેન્સેલર. હિંદુ મહાસભાના પ્રમુખ. ૧૯૦૯ તથા ૧૯૧૮મા હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રમુખ. બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં પ્રતિનિધિ. પૂના–કરારમા તથા ઐક્ય–કોન્ફરન્સમાં આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. સવિનયભંગની હિલચાલ વખતે બે વખત જેલમાં ગયા હતા. કોમી ચુકાદાનો સામનો કરવા રાષ્ટ્રીય પક્ષની સ્થાપના કરી.

મિત્ર–સર ભુપેન્દ્રનાથ : કે. સી. એસ. આઈ., કે. સી. આઈ. ઈ. જન્મ ઓક્ટોબર ૧૮૭૫. કલકત્તાની પ્રેસિડન્સિ કોલેજમાં કેળવણી લીધી. હિંદના હાઈ કમિશ્નર. ૧૯૧૫માં કન્ટ્રોલર ઓફ વોર એકાઉન્ટસ; ૧૯૧૯માં મિલિટરી એકાઉન્ટન્ટ જનરલ. ૧૯૨૪માં કારોબારી સભાના સભ્ય. ૧૯૨૫મા મહેસૂલ-ખાતાના સભ્ય.

મિરઝા–મહમદ ઇસ્માઈલ, સર : બી. એ, સી. આઇ. ઈ., ઓ. બી. ઈ. જન્મ ૧૮૮૩ના ઓક્ટોબરની ૨૩મી. ૧૯૨૬થી

માઈસોરના દીવાન. ૧૯૦૫મા મદદનીશ પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે દાખલ થયા. ૧૯૨૨મા મહારાજાના ખાનગી મંત્રી થયા. હિંદના દક્ષિણના ગજ્યોના પ્રતિનિધિ તરીકે પહેલી, બીજી તથા ત્રીજી ગોળમેજી પરિષદમા ગયા હતા જોઈન્ટ સિલેકટ કમિટીમા પ્રતિનિધ ૧૯૩૩.

મિત્ર-સત્યેન્દ્ર ચદ્ર નોઆખલી પ્રાતના રહેનારી, જાણીતા મહાસભાવાદી. ૧૯૧૪મા ૧૮૧૮ના ત્રીજા કાયદા હેઠળ તેમને પકડીને પદ્મા નદી પાસેની 'ચાર જાગીર'મા ૧૯૧૯ સુધી રાખવામા આવ્યા સ્વ. સી આર દાસે સ્વરાજ-પક્ષની આગેવાની લીધી ત્યારે બગાલની વડી ધારાસભાના સભ્ય હતા ૧૯૨૪ના ઑકટોબરમા તે જ કાયદા હેઠળ તેમની ફરીથી ધરપકડ કરવામા આવી અને ૧૯૨૭ના ડિસેમ્બર સુધી તેમને 'રાજ-કેદી' તરીકે માડલેની જેલમા રાખવામા આવ્યા તે રાજ-કેદી હતા ત્યારે જ ધારાસભામા સ્વરાજ-પક્ષના સભ્ય તરીકે તેમની ચૂટણી થઈ. મહાસભાના આદેશ અનુસાર ૧૯૩૦મા પોતાની બેઠકનુ રાજીનામુ આપ્યુ ૧૯૩૦મા સ્વતત્ર પક્ષના ઉમેદવાર તરીકે તેમની ફરીથી ચૂટણી થઈ અને ૧૯૩૪ સુધી સભ્ય તરીકે રહ્યા ૧૯૩૭મા આડકતરી ચૂટણીથી બગાળની ધારાસભામાં તે ચૂટાયા અને પાછળથી પ્રમુખ તરીકે ચૂટાયા.

મીરાંબેન મીરાબેનનુ અગ્રેજી નામ મિસ માડેલિન સ્લેડ છે. તે એડમિરલ સર એડમડ સ્લેડનાં પુત્રી થાય. ૧૯૧૦મા એડમિરલની ઇસ્ટ ઇંડિઝ સ્ટેશન પર નિમણૂક થઈ હતી પ્રખ્યાત ફ્રેંચ લેખક રોમે રોલાનુ પુસ્તક 'મહાત્મા ગાધી' છપાતુ હતુ ત્યારે મીરાબેન તેમના પરિચયમા આવ્યા. તે પુસ્તક વાચ્યા પછી તેમને લાગ્યુ કે મહાત્માજીની લડત માટે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો તે જ પોતા માટે યોગ્ય છે ગાધીજીએ તેમને પુત્રી તરીકે રાખ્યા અને ત્યારપછી તેમનો ઘણો વખત ગાધીજીની અગત સેવામા જાય છે આખા હિંદમા તેમણે મુસાફરી કરી છે. હાથકતામણ તથા હાથવણાટના તે ચુસ્ત હિમાયતી છે. તેમણે

મતિનયભગની ચળવળમા તેમને બે વખત જેલમા મોકલવામા આવ્યા હતા એક વખત નવ મહિના માટે તથા બીજી વખત એક વર્ષ માટે

સુ૦૨૭-સર મન્મથનાથ જન્મ ઓક્ટોબર ૨૮, ૧૮૭૪. ઇસ્ટર્ન બેંગાલ રેલ્વેના એન્જિનીઅર સ્વ બાબુ અનાદિનાથ મુકરજીના બીજા પુત્ર મ૦ રુદ્રદાસ સેનરજીની પુત્રી સાથે લગ્ન થયા છે. કલકત્તાની પ્રેસિડન્સિ કૉલેજમાથી ગ્રેજ્યુએટ થયા ૧૮૯૫મા એમ એ તથા ૧૮૯૭મા બી એલ થયા. કલકત્તા હાઈકોર્ટના સિનિયર ગવર્મેન્ટ પ્લીડર મિ રામચદ્ર મિતર સાથે એક વર્ષ કામ કર્યા પછી ૧૮૯૮ના ડિસેમ્બરની ૨૨મી તારીખે વકીલાત શરૂ કરી લગભગ બે દાયકા સુધી તેમણે ફોજદારી કેસોમા નામના મેળવી હાઈકોર્ટમા માત્ર દાશરથિ સન્યાલના ભાગમા ફોજદારી કેસો ચલાવતા હતા ૧૯૨૩ના ડિસેમ્બરમા તેમને જજ નીમવામા આવ્યા વડા જજ તરીકે થોડો વખત કામ કર્યું હતુ ૧૯૩૫મા નિવૃત્ત થયા.

સુ૦૨૭-શ્યામપ્રસાદ એમ એ બી એલ. બેરિસ્ટર એટ લૉ જન્મ જુલાઈ ૧૯૦૧ સ્વ મ૦ અસુતોષ મુકરજીના બીજા પુત્ર ભવાનીપુરની મિત્ર ઇન્સ્ટીટ્યુશન તથા પ્રેસિડન્સિ કૉલેજમા કેળવણી લીધી ૧૯૨૧મા બી. એ. તથા ૧૯૨૩મા એમ. એ થયા ૧૯૨૪મા કલકત્તા યુનિવર્સિટીના ફેલો ચૂટાયા ૧૯૨૯મા મહાસભાના ઉમેદવાર તરીકે બગાળની ધારાસભામા સભ્ય ચૂટાયા મહાસભાએ ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરતા રાજીનામુ આપ્યુ, પરતુ ૧૯૩૦મા ફરીથી ચૂટાયા ૧૯૩૪મા વાઇસ ચાન્સેલર નિમાયા

મુજે-ડૉ બી. એસ. હિંદુ બ્રાહ્મણ હિંદુ મહાસભાના આગેવાન. રિસ્પોન્સિવિસ્ટ પક્ષના અગ્રણી સભ્ય સાવનયભગમા ભાગ લેવા ટૂક વખતની કેદની સજા થઈ હતી. હિંદુ મહાસભાના પ્રસિદ્ધ સભ્ય, તેના પ્રમુખ પણ હતા હિંદુઓને લશ્કરી તાલીમ આપવાની ગોઠવણ કરવામા ખુબ રસ લે છે

મુન્શી-કનૈયાલાલ માણેકલાલ : જન્મ ૧૮૮૭ના ડિસેંબરમાં વડોદરા તથા મુંબઈમાં કેળવણી લીધી. ૧૯૧૩માં હાઈકોર્ટના એડવોકેટ થયા. ૧૯૧૫માં 'યંગ ઇન્ડિયા'ના જોડિયા તંત્રી. ૧૯૧૯-૨૦માં મુંબઈ હોમરુલ લીગના મંત્રી; મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ફેલો. મુંબઈની ધારાસભાના સભ્ય. ૧૯૩૦માં કેદમાં ગયા. ઑલ ઇન્ડિયા કોંગ્રેસ કમિટીના સભ્ય. મહાન ગુજરાતી લેખક. અત્યારે કાયદો અને વ્યવસ્થાના મુંબઈના મહાસભાના પ્રધાન.

મોદી-સર એચ. પી. : એમ. એ. એલ. એલ. બી. જન્મ ૧૮૮૧. મુંબઈ મ્યુનિસિપલ કોરપોરેશનના સભ્ય. ૧૯૨૭, ૧૯૨૯ તથા ૧૯૩૪માં મુંબઇના મિલમાલિકોની મંડળીના પ્રમુખ હતા. હિંદી વેપારીમંડળના ૧૯૨૮-૧૯૨૯માં પ્રમુખ. ૧૯૩૩થી હિંદના 'એમ્પ્લોયર્સ ફેડરેશન'ના પ્રમુખ છે. ગોળમેજી પરિષદમાં ગયા હતા. વડી ધારાસભાના સભ્ય. તાતા સન્સ લીમિટેડના ડીરેક્ટર. અનેક પુસ્તકોના કર્તા.

રમણ-સર ચંદ્રશેખર વેંકટ : એમ. એ. એલ. એલ. ડી. (ગ્લાસગો) ડી. એસ. સી. (કલકત્તા) એફ. આર. એસ. નાઈટ. ૧૮૮૮ના નવેમ્બરમાં ત્રિચિનોપલિમાં જન્મ. મદ્રાસની પ્રેસિડન્સિ કૉલેજમાં શિક્ષણ લીધું. ડીગ્રી મેળવ્યા પછી ૧૯૦૭મા હિંદી સરકારના મહેસૂલ-ખાતામાં દાખલ થયા. ૧૯૧૭માં કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં પદાર્થવિજ્ઞાનના પલિત પ્રોફેસર તરીકે નિમાયા. યુરોપ જતાં રસ્તામાં સમુદ્રના વિવિધ રંગોનું નિરીક્ષણ કરતાં તેજના પૃથક્કરણ વિષે શોધ કરવાની ઇચ્છા થઈ અને પરિણામે 'રમણ ઇફેક્ટ'ની શોધ થઈ, ૧૯૨૮-૧૯૨૯માં નાઇટ હતા. પેસેડેનાના કેલિફોર્નિયા ઇન્સ્ટીટયુટ ઑફ ટેકનોલોજીના રિસર્ચ એસોશિયેટ ૧૯૨૪. મેન્ડેલેફ કોગ્રેસના લેક્ચરર ૧૯૨૫. રોમના મેટયુકિ મેડેલિસ્ટ ૧૯૨૯. રોયલ સોસાયટિના હ્યુજીસ મેડેલિસ્ટ ૧૯૩૦. ૧૯૩૦મા પદાર્થવિજ્ઞાનની અમૂલ્ય શોધખોળ માટે નોબેલ પારિતોષક મળ્યું. એફ. આર. એસ. પણ છે. બેંગલોરના ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઑફ સાયન્સના ડિરેક્ટર.

રહિમ—સર અબ્દુર કે. સી. એસ. આઈ. વડી ધારાસભાના પ્રમુખ (૧૯૩૫) કલકત્તાની પ્રેસિડન્સિ કોલેજમાં કેળવણી લીધી છે. બેરિસ્ટર. ૧૯૧૩–૧૫ જાહેર નોકરીના કમિશનના સભ્ય. મદ્રાસ હાઇકોર્ટના જજ. બંગાળાની કારોબારી સભાના સભ્ય ૧૯૨૦–૨૫. બંગાળના પ્રધાન. ૧૯૦૨મા વડી ધારાસભામાં સ્વતંત્ર પક્ષના આગેવાન.

રાહમતુલ્લા–સર ઇબ્રાહીમ : જન્મ ૧૮૬૨. ૧૮૭૯મા મેટ્રીકમાં નિષ્ફળ જતા શાળાની કેળવણીનો અંત આવ્યો. શાળા છોડ્યા બાદ તેમના ભાઈના ધંધામા જોડાયા. ૧૮૯૨મા મુંબઈ મ્યુનિસિપલ કોરપોરેશનના સભ્ય થયા અને ૨૬ વર્ષ સુધી સભ્ય તરીકે રહ્યા. ૧૮૯૯મા કોર્પોરેશનના પ્રમુખ થયા. ૧૮૯૯મા ધારાસભાના સભ્ય થયા ને ૧૯૦૯ સુધી સભ્ય રહ્યા. ૧૯૧૧મા નાઇટ થયા. ૧૯૧૮મા કેળવણી તથા સ્વરાજ્યખાતાના પ્રધાન નિમાયા. ૧૯૨૨ મા શાહી ધારાસભાના સભ્ય થયા અને મુંબઈ ધારાસભાના પ્રમુખ ચૂંટાયા (૧૯૩૨). ૧૯૩૧મા વડી ધારાસભાના સભ્ય તરીકે ચૂંટાયા ને તેજ વર્ષમા તેના પ્રમુખ થયા. નાદુરસ્ત તબિયતને અંગે ૧૯૩૩મા નિવૃત્ત થયા.

રાજગોપાલાચારી–સી. . જન્મ ૧૮૭૯. મદ્રાસની પ્રેસિડન્સિ તથા લૉ કોલેજમા શિક્ષણ લીધુ. ૧૯૦૦મા વકીલાત શરૂ કરી પરંતુ ૧૯૧૯મા અસહકારની ચળવળ શરૂ થતા વકીલાત છોડીને ચળવળમા જોડાયા. અનેક વખત જેલમા જઈ આવ્યા. ગાંધીજીના 'યંગ ઇન્ડિયા'નું તંત્રીપદ સંભાળ્યુ મહાસભાના મંત્રી ૧૯૨૧–૨૨ વર્કીંગ કમિટીના સભ્ય અસ્પૃશ્યતા–નિવારણની ચળવળમા રોકાયા છે. મદ્રાસના પ્રધાનમંડળમા વડાપ્રધાન.

રાજા–એમ સી. જન્મ ૧૮૮૩. દલિત વર્ગના પ્રતિનિધિ તરીકે વડી ધારાસભાના નિયુક્ત સભ્ય મદ્રાસની ક્રિશ્ચિયન કોલેજમા કેળવણી લીધી છે. મદ્રાસ યુનિવર્સિટી સેનેટના સભ્ય. અખિલ હિંદ દલિત વર્ગની પરિષદના પ્રમુખ ૧૯૨૮. ૧૯૦૨ પૂના

કોન્ગ્રેસમાં મહી કરનાર અખિલ હિંદ હિંદુ મહાસભાના ઉપ-પ્રમુખ. ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. દલિત વર્ગના અગ્રણી દલિત વર્ગે ધર્માંતર કરવુ તેવી ડૉ. આમ્બેડકરની પ્રવૃત્તિના વિરોધી

રાજેન્દ્રપ્રસાદ બિહારના સારણ પ્રાંતમા જીરેદી ગામમા ૧૮૮૪ના ડિસેમ્બરની ૩જી એ જન્મ ૧૯૦૨મા કલકત્તા યુનિવર્સિટીની પ્રવેશક પરીક્ષામા પહેલા આવ્યા કલકત્તાની પ્રેસિડન્સિ કૉલેજમા અભ્યાસ કર્યો. ઇન્ટરમિજિયેટ વર્ગમા ફરીથી પહેલા આવ્યા. ૧૯૦૬મા બી એ ની પરીક્ષામા પણ પહેલા આવ્યા ૧૯૦૭મા એમ. એ તથા ૧૯૧૦મા બી એલ થયા. બિહારની યુવક-ચળવળના આગળ પડતા સભ્ય અને બિહારી વિદ્યાર્થી-પરિષદના મોવડી પ્રિવીકાઉન્સિલના કેસને અંગે ૧૯૨૮-મા ઇગ્લડ ગયા ૧૯૨૬ સુધી કલકત્તા હાઇકોર્ટમા વકીલાત કરતા હતા, પણ ત્યારપછી નવી સ્થપાયેલ પટણા હાઇકોર્ટમા વકીલાત કરવાનુ શરૂ કર્યું. ૧૯૧૫મા એમ એલ ની પરીક્ષા આપી પહેલા વર્ગમા પહેલા આવ્યા થોડા સમય માટે યુનિવર્સિટી લૉ કૉલેજમા પ્રોફેસર તથા બિહારના જાહેર જીવનમા પ્રવેશ કર્યો સેનેટમા દાખલ થયા અને ૧૯૧૭મા પટણા યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થતા સીન્ડિકેટમા દાખલ થયા ચપારણ્યની ખેડૂત-ચળવળમા ૧૯૧૭મા ગાધીજી સાથે જોડાયા ૧૯૨૦મા અસહકારની ચળવળમા જોડાયા અને ધીકતી વકીલાત છોડી દીધી મહાસભાના સામાન્ય મત્રી હતા વર્કીંગ કમિટીના સભ્ય સવિનય કાયદાભગની ચળવળને અંગે અનેક વખત જેલમા ગયા છે ૧૯૩૫મા મહાસભાના પ્રમુખ હતા

રાધાકૃષ્ણ—સર એસ. : એમ. એ ડી લિટ્ (ઓનર્સ) ૧૯૩૧થી આન્ધ્ર યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચેન્સેલર. જન્મ ૧૮૮૮ના સપ્ટેમ્બર ૫મી દક્ષિણ હિંદમા તિરુત્તનિના વતની વેલોર અને મદ્રાસની મિશનરી સસ્થાઓમા કેળવણી લીધી મદ્રાસ, માઇસોર તથા કલકત્તામા તત્ત્વજ્ઞાનના શિક્ષક હતા ૧૯૨૧-૩૧ સુધી કલકત્તા યુનિવર્સિટીમા કિંગ જ્યોર્જ પંચમ ધી ફિફ્થ ચેર ઇન ફિલોસોફીમા

નિમાયા હતા. તેમની શિક્ષણ, ભાષણ તથા લખવાની શક્તિએ સમગ્ર જગતનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને ઇંગ્લેંડ અને અમેરિકામાં ભાષણ આપવાનું તેમને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૨૯–૩૦માં 'આદર્શવાદીનું જીવનનું દૃષ્ટિબિંદુ' ઉપર ભાષણ આપવા હિબર્ટ લેક્ચરર તરીકે તેમની નિમણૂક થઈ. આ સ્થાને કોઈ પણ હિંદીની અગાઉ નિમણૂક થઈ નહોતી. ઑકસફર્ડની માન્ચેસ્ટર કૉલેજમાં પણ થોડો વખત કામ કર્યું. ૧૯૨૬માં ઑક્સફર્ડમાં અપ્ટન લેક્ચરર. ૧૯૨૬માં ચિકાગો યુનિવર્સિટીમાં હેસ્કલ લેક્ચરર. તેમનાં પુસ્તકો તત્ત્વજ્ઞાન વિષે છે. ગષ્ટ્રીયસંઘના વિદ્વાન સહકારી મંડળના તે સભ્ય છે. સિરનામું વોલ્ટેર.

પુસ્તકોનાં નામ : જીવનનું, હિંદુનું દૃષ્ટિબિંદુ; ધી કલ્કિ; હિંદી તત્ત્વજ્ઞાન (૨ ભાગ); આદર્શવાદીનું જીવનનું દૃષ્ટિબિંદુ.

રે—પ્રફુલ્લચંદ્ર : સી. આઈ. ઈ., ડી. એસ. સી. (એડિન્બર્ગ), પી. એચ. ડી. (કલકત્તા), ડી. એસ. સી. (ડર્હામ), રસાયણશાસ્ત્ર (બે ભાગ) ના કર્તા; જેસોર (હવે ખુલ્ના) પરગણાના રારુલી ગામમાં ૧૮૬૧ના ઑગસ્ટની બીજીએ જન્મ. નવ વર્ષ સુધી ગામની હાઈસ્કૂલમાં તથા ત્યારપછી કલકત્તામાં હેરસ્કૂલ તથા આલ્બર્ટ સ્કૂલમાં શિક્ષણ લીધું. ૧૮૭૯માં પ્રવેશક પરીક્ષા આપ્યા પછી મેટ્રોપોલિટન ઇન્સ્ટીટ્યુટ તથા પ્રેસિડન્સિ કૉલેજના વિદ્યાર્થી થયા. એડિન્બર્ગ યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થઈ ૧૮૮૬માં બી. એસ. સી.ની ડીગ્રી લીધી અને ૧૮૮૭માં હોપ પ્રાઇઝ મેળવ્યું. ૧૮૮૮માં હિંદમાં પાછા ફર્યા અને પ્રેસિડન્સિ કૉલેજમાં રસાયણશાસ્ત્રના પ્રોફેસર નિમાયા. ૧૯૧૬ સુધી ત્યાં કામ કર્યું. નિવૃત્ત થતી વખતે રસાયણશાસ્ત્રના સિનિયર પ્રોફેસર હતા. કલકત્તા યુનિવર્સિટી સાયન્સ કૉલેજમાં પલિત પ્રોફેસર થયા. ૧૮૯૨માં બંગાલ કેમિકલ અને ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસની સ્થાપના કરી અને અત્યારસુધી તેના આત્મા રહ્યા છે. બંગાલની એશિયાટિક સોસાયટી સમક્ષ પોતાનો પહેલો નિબંધ વાંચ્યો. ૧૮૯૫માં પારા તથા નાઇટ્રિક એસિડ વિષે શોધખોળ

રાકે કરી ૧૯૦૭મા કલકત્તા યુનિવર્સિટીએ પી એચ ડી ની માનદ પદવી આપી સામ્રાજ્યની યુનિવર્સિટીની કોંગ્રેસમા કલકત્તા યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ તરીકે અનેક વખત ગયા છે. ૧૯૧૨મા ડર્હામ યુનિવર્સિટીએ ડી. એસ સી ની માનદ પદવી આપી અને તે જ વર્ષમા સી આઈ. ઈ થયા લડનની કેમિકલ સોસાયટીના ફેલો. બગાળાની એશિયાટિક સોસાયટીના ફેલો હિંદી રસાયણશાસ્ત્રીઓના સમૂહના સ્થાપક તેમાના ઘણા ખૂબ વિખ્યાત છે ખાદીના ચુસ્ત હિમાયતી

પુસ્તકો હિંદુ રસાયણશાસ્ત્ર (બે ભાગ), બગાળી રસાયણશાસ્ત્રીનુ જીવન તથા અનુભવ (બે ભાગ) અતિ વિખ્યાત શોધખોળ મરક્યુરસ નાઈટ્રાઈટ'

રાવ–રાઘવેન્દ્ર બેરિસ્ટર પ્રાતિક કોંગ્રેસ કમિટીના પ્રમુખ મધ્ય પ્રાતની ધારાસભાના સભ્ય સ્વરાજ્ય–પાર્ટીના અગ્રણી સભ્ય મધ્ય પ્રાતના સરકારી નિયુક્ત પ્રધાન ૧૯૩૦મા કારોબારી સભાના સભ્ય નિમાયા ૧૯૩૬મા મધ્ય પ્રાતના ગવર્નર તરીકે થોડો સમય કામ કર્યું મહાસભાએ હોદ્દાસ્વીકારની ના પાડી તે વખતે તે મુખ્ય પ્રધાન નિમાયા હતા

રોય–એમ એન બગાળાના ગામડાના એક શિક્ષકના પુત્ર ખરુ નામ નરેન્દ્રનાથ ભટ્ટાચારી ૧૯૦૩મા ક્રાતિકારી ચળવળમા ભાગ લીધો ઢાકા અનુશીલન સમિતિના અગ્રગણ્ય સભાસદ ૧૯૦૬મા રાજકીય ધાડ પાડવા માટે કામ ચલાવવામા આવ્યુ. ૧૯૦૮મા હાવરા કોન્સ્પિરસી કેસમા તથા ૧૯૧૪મા 'ગાર્ડન રીચ'ની ધાડમા પણ સડોવાયા હતા લડાઈ જાગતા ગદર પાર્ટીમા દાખલ થયા અને ૧૯૧૪–૧૫મા હિંદમા હથિયાર લાવવા માટે જર્મની સાથેની મસલતોમા આગળ પડતો ભાગ લીધો આ નિષ્ફળતા પછી અનેક કૃત્રિમ નામો ધારણ કરીને હિંદમાથી ચાલ્યા ગયા અને ચીન જઈ ડૉ સુન યાટ-સેનની મદદ માગી. અમેરિકા જઈને એમ એન રૉયનુ નામ ધારણ કર્યું અને ચુસ્ત કોમ્યુનિસ્ટ થયા મેક્સિકોમાં જઈને ત્યા કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીની સ્થાપના કરી અને દક્ષિણ

અમેરિકાનાં રાજ્યોમાં કોમ્યુનિસ્ટ-સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કર્યો. લડાઈ શરૂ થયા પછી લેનિનના બોલાવવાથી રશિયામાં ગયા અને ત્યાં 'કોમ્યુનિસ્ટ ઈન્ટરનેશનલ'ના આગેવાન સભ્ય થયા. હિંદ અને એશિયાના બીજા દેશો સાથેના આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવહાર માટે આંતરરાષ્ટ્રીય ખાતાના વડા નિમાયા. ૧૯૨૨થી ૧૯૨૮ સુધી 'વાન્ગાર્ડ' અને 'માસિક'ના તંત્રી તરીકે કામ કર્યું ૧૯૨૨ની શરૂઆતમાં 'ઈસ્ટર્ન યુનિવર્સિટી'ના હિંદી વિભાગના આગેવાન થયા. કોમ્યુનિસ્ટ ઈન્ટરનેશનલે રોયને ચીનમાં ત્યાંના કોમ્યુનિસ્ટ-પક્ષને સલાહ આપવા મોકલ્યા, પરંતુ રશિયાના કોમ્યુનિસ્ટ આગેવાન બોરોડિન સાથે તકરાર થતાં ચીનનું કાર્ય પડતું મૂકવું પડ્યું. ૧૯૨૬ની જગતની આંતરરાષ્ટ્રીય કોમ્યુનિસ્ટ કોંગ્રેસની છઠ્ઠી બેઠકમાં તેમણે તદ્દન ભિન્ન કાર્યપ્રણાલીની હિમાયત કરી અને પસાર થયેલા ઠરાવો પર ટીકા કરતાં 'કોમ્યુનિસ્ટ ઈન્ટરનેશનલ'માંથી તેમને કાઢી કાઢવામાં આવ્યા. ત્યાર બાદ જર્મની તથા ફ્રાંસમાં આવ્યા. પંદર વર્ષના દેશવટા પછી ૧૯૩૦માં મુંબઈના કિનારે ઊતર્યા. ૧૯૩૧માં મુંબઈમાં ધરપકડ થઈ અને કાનપુરમાં તપાસ ચાલી છ વર્ષની સખત કેદની સજા થઈ. ૧૯૩૬માં છૂટયા પછી હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં જોડાયા. 'ઈન્ડિયા ઈન ટ્રાન્ઝિશન' 'ફ્યુચર ઑફ ઈન્ડિયન પોલિટિક્સ' વિગેરેના લેખક, માર્ક્સના સિદ્ધાંતો પર આધારભૂત ગણાય છે. ૧૯૩૭માં અમેરિકન બાઈ સાથે લગ્ન કર્યાં છે.

લિયાકત હયાતખાન-નવાબ, સર : પતિયાળા રાજ્યના પ્રધાન; જન્મ ૧૮૮૭. ખાનગી શિક્ષણ લીધું છે. પંજાબના પોલીસખાતામાં દાખલ થયા. પંજાબ પોલીસખાતાના ડેપ્યુટી સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ, ૧૯૧૦માં કિંગ્ઝ પોલીસ મેડલ મળ્યો. ૧૯૨૩માં ઓ. બી. ઈ. થયા, ૧૯૨૬માં પતિયાળા રાજ્યમાં ગૃહમંત્રી થયા. ૪૩ વર્ષની ઉમરે પતિયાળા રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન થયા. ૧૯૩૧ની ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. જોઈન્ટ પાર્લામેન્ટરી કમિટીના સભ્ય.

વિજય રાઘવાચારી—દીવાન બહાદુર, સર : જન્મ ૧૮૭૫. ૧૯૧૭-૧૮મા બોર્ડ ઑફ રેવન્યુના સેક્રેટરી. ૧૯૧૯-૩૨ કોચીનના દીવાન. ૧૯૨૨-૨૫ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પ્રદર્શનમા હિંદી કમિશ્નર. ૧૯૨૮-૨૯ જાહેર નોકરીના કમિશનના સભ્ય. ખેતીવાડીના સશોધનની શાહી કાઉન્સિલના ઉપપ્રમુખ.

શાદીલાલ-સર પી. સી. . જન્મ ૧૮૭૪ લાહોર અને ઓક્સફર્ડની બેલિયલ કૉલેજમા શિક્ષણ લીધું. કાયદાના કેળવણી-મ ડળના નામાંકિત પુરુષ લાહોર વકીલ-મંડળના એડવોકેટ. લાહોર હાઈકોર્ટના જજ નિમાયા હતા. ૧૯૨૦-૩૪મા કાયમી પહેલા હિંદી ચીફ જસ્ટિસ. ૧૯૧૦ તથા ૧૯૧૩માં પંજાબ ધારાસભાના સભ્ય હતા. ૧૯૩૪માં પ્રિવીકાઉન્સિલના સભ્ય નિમાયા.

શાસ્ત્રી-ધી રાઈટ ઑન. શ્રીનિવાસ પી. સી . હિંદુ, બ્રાહ્મણ. જન્મ ૧૮૬૯ના સપ્ટેમ્બરની ૨૨મી તારીખ. ૧૯૦૭મા હિંદ-સેવ-સમાજમા જોડાયા અને સ્વ. શ્રી. જી. કે ગોખલે પછી તેના પ્રમુખ થયા ૧૯૧૩-૧૬મા મદ્રાસ ધારાસભાના સભ્ય, શાહી ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૧૬-૨૦. ૧૯૧૮મા મિ મૉન્ટેગુના હિંદી પ્રવાસ સમયે તેમના ખૂબ સબધમા હતા. ૧૯૨૧મા શાહી પરિષદમા હિંદના પ્રતિનિધિ તે જ વર્ષમા રાષ્ટ્રસઘમા તથા વૉશિંગ્ટન પરિષદમા હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી પ્રિવીકાઉન્સિલર નિમાયા તથા ૧૯૨૧મા તેમને લડન શહેરનુ સ્વાતંત્ર્ય બક્ષવામા આવ્યુ ૧૯૨૨મા હિંદી સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે 'ડુમિનિયન્સ'મા મુસાફરી કરી. રાજ્યત્રીમડળના સભ્ય ચૂંટાયા ૧૯૨૧-૨૪. ૧૯૨૭-૨૯મા દક્ષિણ આફ્રિકામા હિંદી સરકારના એજન્ટ. ૧૯૩૦-૩૧મા ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય, વ્હિટલિ કમિશનના સભ્ય.

શાહની-ડૉ. બીરબલ પંજાબમા ૧૮૯૧મા જન્મ. લાહોરની ગવર્મેન્ટ કૉલેજ તથા કેમ્બ્રિજમા શિક્ષણ લીધું. લખનૌ યુનિવર્સિટીમા વનસ્પતિશાસ્ત્રના પ્રોફેસર. સાયન્સની ફેકલ્ટીના

ડીન પારિસમા ૧૯૩૫મા ઉજવાયેલ નેચરલ હિસ્ટરી મ્યુઝિયમની ત્રીજી શતવાર્ષિક મહોત્સવ પ્રસંગે હિંદના પ્રતિનિધિ. આમ્સ્ટર્ડામમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વનસ્પતિશાસ્ત્ર કોંગ્રેસમા પોતાની યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ ૧૯૩૬મા રૉયલ સોસાયટીના ફેલો ચૂટાયા

શૌકતઅલી–મૌલાના રામપુર સ્ટેટમા ૧૮૭૩ મા જન્મ. અલિગઢની એમ એ. ઓ કોલેજમા કેળવણી લીધી. સરકારી અફીણખાતામા ૫૬ર વર્ષ નોકરી કરી લડાઈ દરમિયાન નજરકેદ થયા. ખિલાફત તથા અસહકારની ચળવળના જાણીતા આગેવાન કોંગ્રેસમાથી નીકળી ગયા અખિલ હિંદ મુસ્લિમ–પરિષદના અગ્રણી નેતા. ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય, મુસ્લિમ–ઐક્ય–સંઘના સભ્ય, વડી ધારાસભાના સભ્ય ૧૯૩૪

ષણ્મુખમ ચેટ્ટી–સર આર કે. .જન્મ ૧૭ ઓક્ટોબર ૧૮૯૨ મદ્રાસની ક્રિશ્ચિયન કૉલેજમા કેળવણી લીધી ૧૯૨૦મા ૨૮ વર્ષની ઉમરે મદ્રાસની ધારાસભામા ચૂટાયા ૧૯૨૩મા વડી ધારાસભાના સભ્ય થયા. ૧૯૨૩મા હિંદે મોકલેલ નેશનલ કન્વેન્શનના સભ્ય હતા સામ્રાજ્ય પાર્લમેન્ટરી એસોસીએશનના હિંદી પ્રતિનિધિ તરીકે ઑસ્ટ્રેલિયા ગયા હતા આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર–પરિષદમા હિંદી માલિકોના પ્રતિનિધિ તરીકે જીનિવા મોકલવામા આવ્યા હતા. ધારાસભાના ડેપ્યુટી પ્રેસિડન્ટ થયા ૧૯૩૨ની ઓટાવાની આર્થિક પરિષદમાં હિંદી સરકારના પ્રતિનિધિ હતા ૧૯૩૦મા મધ્યસ્થ સરકારની કાપકૂપ કમિટીના સભ્ય ૧૯૩૧મા ધારાસભાના ડેપ્યુટી પ્રેસિડન્ટ થયા વડી ધારાસભાના પ્રમુખ ચૂટાયા, ધારાસભાની છેલ્લી ચૂટણીમા નિષ્ફળ નીવડ્યા ૧૯૩૫મા કોચીનના દીવાન નિમાયા.

સક્સેના–મોહનલાલ એમ એસ સી, એલ. એલ, બી એલ એલ. બી. ની પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ ૧૯૧૯મા લખનૌમા વકીલાત શરૂ કરી. ૧૯૨૧થી મદ્રાસનાના રાજકારણમાં સક્રિય ભાગ લે છે. ૧૮૨૧મા વકીલાત બંધ કરી અને મહાસભાની ચળવળને અંગે બાર વખત જેલમા જઈ આવ્યા

છે, ૧૯૨૪–૨૬ મા સયુક્ત પ્રાતની ધારાસભાના સભ્ય હતા અને ૧૯૩૪ થી લખનૌ વિભાગના સિન–મુસલમાન મતદારો તરફથી મધ્યસ્થ સભાના સભ્ય; કાકોરી કાવત્રા કેસમા બચાવ-પક્ષ તરફથી ઊભા રહ્યા, બંગાળાના નજરકેદીઓના કેસની તપાસ ચલાવવા મહાસભાની વર્કીંગ કમિટીએ તેમની નિમણૂક કરી હતી પરંતુ બગાળ સરકારે તેમને અટકાવ્યા, નજકીય કેદીઓ તથા નજરકેદીઓનુ હિત તેમના હૈડે છે

સત્યમૂર્તિ–એસ : બી. એ. બી. એલ. જન્મ ૧૮૮૭ મદ્રાસની ધારાસભાના સભ્ય હતા. મહાસભાવાદી દક્ષિણમા મહાસભાની ચળવળના આગેવાન, મહાસભાના પ્રતિનિધિમડળના સભ્ય તરીકે ૧૯૧૯ મા ઇગ્લડ ગયા મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની સેનેટના સભ્ય મદ્રાસ કોર્પોરેશનના ઘણી વખત સભ્ય થયા છે રાષ્ટ્ર માટે અનેક વાર જેલમા ગયા છે વડી ધારાસભાના ચૂટાયેલા સભ્ય ૧૯૩૫.

સપ્રુ–સર તેજબહાદુર, નાઈટ : જન્મ ડિસેમ્બર ૧૮૭૫ સયુક્ત પ્રાતની ધારાસભાના સભ્ય, ૧૯૧૦ ની હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના મત્રી શાહી ધારાસભાના સભ્ય હિંદી સરકારના કાયદાના સભ્ય ૧૯૨૦–૨૨ વિનયલ (ઉદાર મતવાદી) પક્ષના આગેવાન સભ્ય પહેલી, બીજી તથા ત્રીજી ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય પ્રિવીકાઉન્સિલના સભ્ય

સરકાર–સર જદુનાથ નાઈટ, સી આઈ ઈ, એમ એ. (૧૮૯૨-મા પ્રથમ વર્ગમા અગ્રેજીમા પહેલા કોઈએ ન મેળવેલ માર્ક મેળવ્યા) સુવર્ણચદ્રકો તથા ઇનામો મેળવ્યા છે. પી આર. એસ. (અને સેનેટ ચદ્રક મેળવનાર) ૧૮૯૭ પ્રોફેસર મેટ્રોપોલિટન સસ્થા ૧૮૯૩ બગાળાના કેળવણીખાતામા પ્રેસિડન્સિ કાલેજના પ્રોફેસર (૧૮૯૮ના જૂનથી ૧૮૯૯ના જૂન સુધી અને ફરીથી ૧૯૦૧ના જૂનથી ડિસેમ્બર સુધી) પટણા કોલેજ ૧૮૯૯–૧૯૧૭ કાશી વિદ્યાપીઠમા હિંદના ઇતિહાસ-ખાતાના વડા ૧૯૧૭–૧૯૧૯ હિંદી કેળવણીખાતામા ૧૯૧૮. કટકની રેવન્શો કોલેજના પ્રોફેસર ૧૯૧૯–૧૯૨૬. ફરીથી

પટણા કૉલેજ ૧૯૨૩–૧૯૨૬. સી. આઈ. ઈ. ૧૯૨૬. કલકત્તા યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર ૧૯૨૬–૨૭. રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટીના માનદ ફેલો. હિસ્ટોરીકલ રેકર્ડ્ઝ કમિશનના સભ્ય. મદ્રાસ યુનિવર્સિટીમા સર વિલિયમ માન્સિ લેકચરર, હિંદના ઇતિહાસમા મોગલ સમય વિષે પ્રમાણભૂત ગણાય છે. 'ઔરંગઝેબ', 'શિવાજી', 'મોગલ સામ્રાજ્યની પડતી' વિગેરેના લેખક.

સરકાર–સર એન એન . કે સી. એસ આઈ., બેરિસ્ટર. જન્મ ૧૮૭૬ કલકત્તાની મેટ્રોપોલિટન શાળા તથા પ્રેસિડન્સિ કૉલેજમા શિક્ષણ લીધું. ૧૮૯૪ મા ગણિત, રસાયણશાસ્ત્ર તથા પદાર્થવિજ્ઞાનમા માન સહિત ગ્રેજ્યુએટ થયા. પ્રેસિડન્સિ કૉલેજમાથી રસાયણશાસ્ત્ર લઈ એમ એ થયા. ૧૮૯૭મા રિપન કૉલેજમાથી કાયદાની પરીક્ષા પસાર કરી ભાગલપુરની ડીસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટમા જોડાયા. ૧૯૦૨મા મુન્સફ નિમાયા ૧૯૦૫-મા નોકરીનું રાજીનામું આપ્યુ. તે જ વર્ષે ઇગ્લડ ગયા ને ૧૯૦૭મા બેરિસ્ટર થયા, અને કલકત્તા હાઈકોર્ટમા દાખલ થયા. ૧૯૨૮મા બગાળના એડવોકેટ જનરલ નિમાયા ૧૯૩૧-મા નાઈટ થયા. માહાત્મા ગાધીની મિનિયલ ગની ચળવળ સામે ચહેરી–હલ્લુસધની ચાલના કરી ૧૯૩૨મા ત્રીજી ગોળમેજી પરિષદમા ભાગ લેવાનુ આમત્રણ મળ્યુ હતુ. જોઈન્ટ પાર્લામેન્ટરી કમિટીમા પ્રતિનિધિ હતા કોમી ચુકાદો ફેરવવાને ખૂબ મહેનત કરી અત્યારે હિંદી મધ્યસ્થ કાયદાના સભ્ય છે.

સરકાર–નલિની રજન માર્ઇમેન્સિગ પરગણાના રોજેના ગામમા ૧૮૮૮મા જન્મ સ્વદેશી ચળવળની શરૂઆત થતા અભ્યાસ છોડી દીધો અને નશ્નલ કેળવણીમડળમા દાખલ થયા. ઘણા રાષ્ટ્રીય કાર્યકર્તાઓ–શ્રી અરવિંદ ઘોષ, શ્રીયુત બિપિન-ચદ્ર પાલ, શ્યામસુદર ચક્રવર્તી, ચિત્તરજન દાસ અને બીજાઓના સમાગમમા આવ્યા પિતાના મૃત્યુને અગે હિંદુસ્થાન કોઓપરેટિવ ઇન્સ્યુરન્સ કપનીમા મામૂલી કારકુન તરીકે દાખલ થયા પોતાના બુદ્ધિકૌશલ્યથી મેનેજરની પદવી પ્રાપ્ત કરી.

૧૯૨૩માં સ્વરાજ-પક્ષની સ્થાપના થતાં તેમને 'વ્હિપ' તરીકે ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા. માઇમેન્સિંગ તરફથી બંગાળાની ધારાસભામાં ચૂંટાયા. ૧૯૩૨માં બંગાળાના રાષ્ટ્રીય વેપારીમંડળમાં પ્રમુખ ચૂંટાયા. ૧૯૩૩ તથા ૩૪માં ફરીથી ચૂંટાયા. કલકત્તા પૉર્ટટ્રસ્ટમાં મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે છે. બોર્ડ ઑફ ઇન્ડસ્ટ્રી તથા બોર્ડ ઑફ ઇકોનૉમિક ઇન્ક્વાયરીમાં પણ પ્રતિનિધિ છે. ઇન્ડિયન સેન્ટ્રલ બેન્કિંગ ઇન્ક્વાયરી કમિટીમાં ફેડરેશનના પ્રતિનિધિ તરીકે ૧૯૨૯માં ચૂંટાયા. છેલ્લા હિંદ જાપાન વેપારી-કરાર વખતે હિંદી પ્રતિનિધિમંડળના બિન-અધિકારી સલાહકાર. ૧૯૩૩ માં હિંદી વેપારીના મંડળના ફેડરેશનના પ્રમુખ. ૧૯૩૧માં રેલવેમાં કાપકૂપ કરવા નિમાયેલ કમિટીના સભ્ય. ૧૯૩૧-૩૨ અખિલ હિંદ જિંદગીના વીમાના મંડળના પ્રમુખ. ૧૯૩૪-૩૫માં કલકત્તાના ચૂંટાયેલ પ્રમુખ. તાજેતરમાં યુરોપની મુસાફરી કરી આવ્યા છે.

સર શાહમહમદ સુલેમાન, નાઇટ : ૧૮૮૬ના ફેબ્રુઆરીની ત્રીજી તારીખે જુઆનપુરમાં જન્મ. જુઆનપુર તથા અલ્લાહાબાદમાં તેમની કારકિર્દી અસામાન્ય હતી. અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીના ગ્રેજ્યુએટોમાં તે પહેલે નંબરે આવ્યા હતા. રાજ્યની શિષ્યવૃત્તિ મેળવીને આગળ અભ્યાસ કરવા ઇંગ્લંડ ગયા ને કેમ્બ્રિજની ક્રાઇસ્ટ કૉલેજમાં દાખલ થયા. હિંદમાં ૧૯૧૧માં આવતાં પહેલાં ડબ્લિનમાંથી ડૉક્ટર ઑફ લૉઝની પદવી મેળવી. ૧૯૧૨-માં અલ્લાહાબાદમાં વકીલાત શરૂ કરી અને સત્વર અગ્રણી વકીલ થઈ પડ્યા. ૧૯૨૦માં હાઈકોર્ટના કામચલાઉ જજ નિમાયા. ૧૯૨૩માં સર મહમદ રફીકની જગ્યાએ કાયમ જજ થયા. ૧૯૨૮માં વડા જજ તરીકે કામ કર્યું અને સર ગ્રીન્વુડ મીઅર્સની જગ્યાએ ૧૯૩૨ના માર્ચની ૧૬ મી તારીખે આ પ્રાંતના પહેલા હિંદી વડા જજ થયા. વડા જજ તરીકે દાવાના તાત્કાલિક નિકાલ માટે તેમણે કેટલાક સુધારા દાખલ કરાવ્યા. અલિગઢ અને અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીના કામકાજમાં ખૂબ રસ લે છે. 'કેપિટેશન ટ્રિબ્યુનલ'ના સભ્ય

હતા ૧૯૨૮મા નાઈટ થયા. વિજ્ઞાનમાં તેમણે જાણીતી શોધો કરી છે અત્યારે હિંદની ફેડરલ કોર્ટના જજ છે.

સારડા—હરબિલાસ અજમેરમા ૧૮૬૭ના જૂનમાં જન્મ. અજમેરની સરકારી કોલેજમા પ્રથમ વર્ગ સુધીનુ શિક્ષણ લીધુ અને ૧૮૮૮મા આગ્રા કોલેજમાથી કલકત્તા યુનિવર્સિટીની બી એ.ની પરીક્ષા અગ્રેજીમા માન સહિત પસાર કરી. ૧૮૮૯મા અજમેરની સરકારી કોલેજમા સિનિયર શિક્ષક તરીકે નિમાયા. ૧૮૯૨મા અજમેર મેવાડાના ન્યાયખાતામા ભરતી થઇ. ૧૮૯૫માં જેસલમીરના મહારાવળના ગાર્ડિયન નિમાયા. ૧૯૦૨મા ન્યાયખાતામા પાછા ફર્યા. તે થોડાં વર્ષ વધારાના ઈ. એ સી તથા અજમેરના ફર્સ્ટ ક્લાસ સબ જજ હતા. પાછળથી અજમેરની સ્મોલ કૉઝ કોર્ટના જજ નિમાયા. ૧૯૨૨મા અજમેર–મેરવાડાના વધારાના ડીસ્ટ્રિક્ટ તથા સેશન્સ જજ તરીકે કામ કર્યુ આઠ વર્ષ સુધી અજમેરના મ્યુનિસિપલ કમિશ્નર હતા ગઈ મહાન લડાઈ વખતે અજમેર–મેરવાડા પ્રચારખાતાના માન મત્રી હતા ૧૯૨૩મા સરકારી નોકરી માંથી નિવૃત્ત થયા ૧૯૨૪ના જાનુઆરીમા ધારાસભાના સભ્ય ચૂટાયા ૧૯૨૫મા જોધપુરની મુખ્ય કોર્ટના સેશન્સ જજ નિમાયા ૧૯૨૬ના નવેમ્બરમા ધારાસભામા ફરીવાર ચૂટાયા ૧૯૨૫ના જાનુઆરીમા તેમણે બાળલગ્ન–બિલ રજૂ કર્યુ તે સયોગવશાત્ ૧૯૨૯ના સપ્ટેમ્બરમા પસાર થયુ અને તે જ વર્ષના ઓક્ટોબરની પહેલી તારીખે તેણે કાયદાનુ સ્વરૂપ લીધુ ૧૯૩૦મા ધારાસભામા ત્રીજીવાર ચૂટાયા. હિંદુ શ્રેષ્ઠતા' નામક પ્રસિદ્ધ પુસ્તકના તે લેખક છે.

સાવરકર—વિનાયક જન્મ ૧૮૮૩ બેરિસ્ટર નાની ઉમરમા જ રાષ્ટ્રીય હિલચાલમા જોડાયા સ્વામજી કૃષ્ણ વર્મા તથા માદામ કામાની હેઠળ હિંદની રાજકીય પ્રગતિ માટે કાર્ય કર્યુ નાસિક કાવતરા કેસ માટે ઇગ્લંડમા તેમની ધરપકડ થઈ, પરતુ માર્સેલ્સ પાસે સ્ટીમરમાંથી નાસી છૂટયા પરતુ ફરીથી પકડીને જીવન ભર દેશનિકાલ કરવામા આવ્યા ૧૯૧૧–૨૪ ૧૯૨૪માં ગના

ગિરિમાં નજરકેદ રાખવામાં આવ્યા, પરંતુ તાજેતરમાં તેમના પરના બધા પ્રતિબંધો દૂર કરવામાં આવ્યા છે.

સાહા—મેઘનાદ : ડી. એમ. સી., એફ. આર. એસ. અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીમાં પદાર્થશાસ્ત્રખાતાના વડા. જન્મ ૧૮૯૩ બી. એમ. સી. ૧૯૧૩ [પ્રથમ વર્ગ સી. ૧૯૧૫ (પ્રથમ વર્ગ મિશ્ર ગણિતમાં બીજે નંબરે) પી. આર. એસ. ગણિતમાં બીજે નંબર] એમ. એમ. ડી. એસ. સી. ૧૯૧૯ લંડન અને બર્લિનની શાહી કોલેજમાં કામ કર્યું છે. કલકત્તા યુનિવર્સિટીની સાયન્સ કોલેજમાં લેક્ચરર. ૧૯૨૧–૨૩માં કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં પદાર્થશાસ્ત્રના ખૈર પ્રોફેસર. અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર ૧૯૨૩. રૉયલ સોસાયટીના ફેલો. હિંદી વિજ્ઞાનપરિષદના પ્રમુખ ૧૯૩૪. જર્મન એકેડેમી ઓફ સાયન્સના કોરસ્પોન્ડિંગ મેમ્બર. ૧૯૩૫–૩૬ કાર્નેગી રિસર્ચ સ્કૉલર. આધુનિક સમયના એક વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક. પદાર્થશાસ્ત્રના જગતમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કીર્તિ સંપાદન કરી છે. વિજ્ઞાન ઉપર અનેક લેખો તથા પુસ્તકો લખ્યા છે.

સિકંદર હયાતખાન—સર, નાઈટ જન્મ ૧૮૯૨. એમ એ. ઓ. કૉલેજ અલિગઢ તથા લંડનની યુનિવર્સિટી કૉલેજમાં શિક્ષણ લીધું છે. લડાઈ દરમિયાન રેક્રુટીંગ ઑફિસર હતા. પંજાબ ધારાસભાના સભ્ય. ૧૯૩૦માં પંજાબ સરકારના મહેસૂલખાતાના સભ્ય. ૧૯૩૨ અને ૧૯૩૪માં પંજાબ પ્રાંતના કામચલાઉ ગવર્નર નિમાયા હતા. અત્યારે પંજાબ સરકારના વડાપ્રધાન.

સિંગ—શ્રી કૃષ્ણ. જન્મ ૧૮૮૮ના ઓક્ટોબર ૨૧. પટણા કૉલેજમાં કેળવણી લીધી. ૧૯૧૫માં વકીલાતની પરીક્ષા પસાર કરી ૧૯૨૧માં વકીલાત છોડી દઈ રાજકારણમાં પડ્યા. ૧૯૨૭માં બિહાર અને ઓરિસ્સા કાઉન્સિલના સ્વરાજ–પક્ષના નેતા નિમાયા, ૧૯૩૪ના ધરતીકંપ દરમિયાન મુઝફ્ફરપુર અને બીજાં સ્થળોએ ખૂબ રાહતકાર્ય કર્યું. મધ્યસ્થ ધારાસભામાં મહાસભાના સભ્ય હતા. મોંગીર ડીસ્ટ્રિક્ટ બોર્ડના પ્રમુખ. બે વર્ષ જેલમાં રહ્યા. બિહારમાં મહાસભા–પ્રધાનમંડળના મુખ્ય

પ્રધાન; રાજદ્વારી કેદીઓને છોડવા માટે ગવર્નરે ના પાડતાં રાજીનામું આપ્યું હતું.

સિંધ—સર ગણેશદત્ત, નાઇટ : ૧૯૨૩થી બિહાર અને ઓરિસ્સાના સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ખાતાના પ્રધાન. જમીનદાર. જન્મ જાન્યુઆરી ૧૮૬૮. ૧૮૭૯માં રૂકિમણિ કુમારી સાથે લગ્ન થયાં. પટણા કોલેજિયેટ સ્કૂલમાં તથા પટણા કોલેજમાં શિક્ષણ લીધું. ૧૮૯૧માં મેટ્રિક, ૧૮૯૫માં બી. એ., ૧૮૯૭ બી. એલ. થયા. ૧૮૯૮માં સ્થાનિક વકીલ-મંડળમાં દાખલ થયા. ૧૯૦૪માં કલકત્તા હાઈકોર્ટમાં તથા ૧૯૧૬માં પટણા હાઈકોર્ટમાં દાખલ થયા. ૧૯૨૧માં પૂર્વ પટણા તરફથી વગર વિરોધે ચૂંટાઈ ગયા. પશ્ચિમ મુઝફ્ફરપુર તરફથી ૧૯૨૩ તથા ગયા તરફથી ૧૯૨૬માં ચૂંટાયા. ૧૯૨૨માં ધારાસભા માટે સઘળો સમય વ્યતીત કરવા માટે વકીલાત છોડી દીધી. ધારાસભાની અગત્યની કમિટીઓમાં સરકારનિયુક્ત સભ્ય. 'પાટલિપુત્ર હાઈસ્કૂલ' નામથી પટણામાં હાઈ ઇંગ્લિશ સ્કૂલની સ્થાપના કરી. બિહારના જમીનદાર-મંડળના મંત્રી ૧૯૧૭-૧૯.

સિંહા—સચ્ચિદાનંદ, બેરિસ્ટર : હિંદી વડી ધારાસભાના પહેલા ચૂંટાયેલ પ્રમુખ. બિહાર તથા ઓરિસ્સા સરકારના પહેલા હિંદી ફાઈનેન્સ મેમ્બર ૧૯૨૧-૨૬. ધારાસભાના પ્રમુખ ૧૯૨૧-૨૨. પટણા યુનિવર્સિટીના વાઈસ-ચેન્સલર ૧૯૩૬. જન્મ ૧૮૭૧ ૧૦ મી નવેંબર. લાહોરના સ્વ. સેવારામનાં પુત્રી સ્વ. શ્રીમતી રાધિકા સાથે લગ્ન થયાં. પટણા કોલેજ તથા કલકત્તાની સીટી કોલેજમાં કેળવણી લીધી. ૧૮૯૩માં બેરિસ્ટર થયા. કલકત્તા હાઈકોર્ટના એડવોકેટ ૧૮૯૩. અલ્લાહાબાદ હાઈકોર્ટ ૧૮૯૬. પટણા હાઈકોર્ટ ૧૯૧૬. ૧૮૯૯-૨૧ 'હિંદુસ્તાન રિવ્યુ'ની સ્થાપના કરી તથા ચલાવ્યું. શાહી ધારાસભામાં બે વખત સભ્ય ચૂંટાયા. વડી ધારાસભામાં ચૂંટાયા ૧૯૨૦. ૧૯૨૧ના ફેબ્રુઆરીમાં પહેલા ડેપ્યુટી પ્રમુખ ચૂંટાયા. પોતાની પત્નીના સ્મરણાર્થે રાધિકા સંસ્થા સ્થાપી તથા અર્પણ કરી. તેમાં પટણાનો વિશાળ હોલ આવેલો છે. ઉપરાંત સચ્ચિદાનંદ

સિંહા પુસ્તકાલય આવેલું છે. તેમાં ઉત્તમ અંગ્રેજી પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. ૧૯૨૬ માં 'હિંદુસ્તાન રિવ્યુ'નું તંત્રીપદ ફરીથી લીધું. ૧૯૩૧માં પટણાના 'ઇન્ડિયન નેશન'ના મેનેજીંગ ડીરેક્ટર થયા. ૧૯૩૩માં જોઈન્ટ પાર્લામેન્ટરી કમિટી સમક્ષ હાજર થયા. ૧૯૩૫માં લખનૌ યુનિવર્સિટીના પદવીદાન સમારંભનું ભાષણ આપ્યું.

પુસ્તકો : 'બંગાળાના ભાગલા' 'સચ્ચિદાનંદ સિંહાનાં ભાષણો ને લેખો' સિરનામું. પટણા–બિહાર.

સીલ—બ્રિજેન્દ્રનાથ : એમ. એ. પી. એચ. ડી. પ્રખ્યાત વિદ્વાન. જન્મ કલકત્તામાં ત્રીજી સપ્ટેંબર ૧૮૬૪. પ્રવેશક પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ 'જનરલ એસેમ્બ્લિઝ ઇન્સ્ટિટ્યુશન' (હવે સ્કૉટિશ ચર્ચિઝ કૉલેજ)માં દાખલ થયા ૧૮૭૮. બી. એ. માં પ્રથમ વર્ગમાં માન સહિત પસાર થયા ૧૮૮૩. ૧૮૮૪માં તત્ત્વજ્ઞાન સહિત એમ. એ. માં પહેલા આવ્યા. ૧૮૯૬માં કુચબિહાર કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ નિમાયા. ૧૮૯૯માં રોમમાં ભરાયેલ પૌર્વાત્યોની આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં હિંદી,–વિભાગ ખોલ્યો. ઇંગ્લંડ, ઇટલિ, ફ્રાન્સ તથા બીજા દેશોની મુલાકાત લીધી. ૧૯૦૫–૦૬. ૧૯૧૧માં લંડનમાં આંતરરાષ્ટ્ર જાતિ–પરિષદમાં ચર્ચા કરી. ૧૯૧૨માં યુરોપની ફરીથી મુલાકાત લીધી. ૧૯૧૩માં કલકત્તા યુનિવર્સિટિમાં કિંગ જ્યૉર્જ ધી ફિફ્થ પ્રોફેસર ઓફ ફિલોસોફી નિમાયા. વર્ષો સુધી માઇસોર યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચેન્સેલર.

સુલ્તાન અહમદ સર : પટણા હાઈકોર્ટના જજ. ગવર્નરની કારોબારી સભાના સભ્ય તથા પટણા યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચેન્સેલર હતા. ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. મુસ્લિમ–લીગની સ્થાપના સાથે સંકળાયેલ છે. અત્યારે વાઈસરૉયની કારોબારી સભાના વેપાર–ખાતાના સભ્ય તરીકે કામ કરે છે.

સુહરાવર્દિ–લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ હસન : નાઇટ, ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલવેના પ્રથમ હિંદી તબીબી અધિકારી. નવી સ્થપાયેલ મેડિકલ

કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયાના પહેલા મુસલમાન વાઇસ ચેન્સેલર. બંગાળની ધારાસભાના ડેપ્યુટી પ્રેસિડન્ટ હતા.

હબિબુલ્લા,—સર મહંમદ : કે. સી. એસ. આઈ. કે. સી. આઈ. ઈ. એલ. એલ. ડી. જન્મ ૧૮૬૯. ૧૮૮૮માં વકીલાત શરૂ કરી. ૧૯૦૯–૧૨ માં ધારાસભાના સભ્ય. ૧૯૨૦ મદ્રાસ કોર્પોરેશનના સભ્ય. ૧૯૧૯માં મદ્રાસની કારોબારી કાઉન્સિલના કામચલાઉ સભ્ય. મદ્રાસની કારોબારી કાઉન્સિલના બે વખત સભ્ય; ૧૯૨૫–૩૦ વાઈસરોયની કારોબારી કાઉન્સિલના કેળવણી-ખાતાના સભ્ય. ૧૯૨૬ માં દક્ષિણ આફ્રિકા ગયેલ હિંદી પ્રતિનિધિમંડળના આગેવાન. ૧૯૨૯માં રાષ્ટ્રસંઘમાં ગયેલ હિંદી પ્રતિનિધિમંડળના આગેવાન. ત્રાવણકોરના દીવાન ૧૯૩૪.

હક્સર—સર કૈલાસ નારાયણ : નાઇટ, સી. આઈ. ઈ. ૧૮૭૬માં જન્મ. અલ્લાહાબાદ તથા ગ્વાલિયરમાં શિક્ષણ લીધું. મહારાજા સિંધિયાના ખાનગી મંત્રી. ગોળમેજી પરિષદના સરકારનિયુક્ત સભ્ય. ગોળમેજી પરિષદમાં ગયેલ હિંદી રાજ્યોના પ્રતિનિધિમંડળના મંત્રી. બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં કાશ્મીર રાજ્યના પ્રતિનિધિ.

હિદાયતુલ્લાહ—સર ગુલામ હુસેન : જન્મ ૧૮૭૮. ડી. જે. સિંધ કૉલેજ તથા ગવર્મેન્ટ લૉ સ્કૂલમાં કેળવણી લીધી. ૧૯૨૧થી ૧૯૨૮ સુધી મુંબઈ સરકારના પ્રધાન. મુંબઈ સરકારની કારોબારી સભાના સભ્ય. ગોળમેજી પરિષદના સભ્ય. સિંધની સલાહકાર કમિટીના પ્રમુખ. અત્યારે સિંધના વડાપ્રધાન.

હૈદરી—સર અકબર, નાઇટ પી. સી. એલ. એલ. ડી. જન્મ ૧૮૬૯. હૈદ્રાબાદના મહેસૂલખાતાના સભ્ય. મુંબઈની ફ્રેવિયર કૉલેજમાં કેળવણી લીધી. ૧૮૮૮માં સરકારી મહેસૂલખાતામાં દાખલ થયા. ૧૯૦૫માં હૈદ્રાબાદ રાજ્યના એકાઉન્ટન્ટ જનરલ. ૧૯૨૦માં મુંબઈના એકાઉન્ટન્ટ જનરલ. હૈદ્રાબાદ રાજ્યની કારોબારી સભાના મહેસૂલ તથા રેલવેખાતાના સભ્ય ૧૯૨૧. અખિલ હિંદ મુસ્લિમ-કેળવણીપરિષદના પ્રમુખ ૧૯૧૭.

વર્ણાનુક્રમણી

નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલી રહેલી

આરોગ્ય ગ્રંથાવલિ

: સંચાલક :

રમણલાલ એન્જિનીઅર

આરોગ્યની બાબતમાં ધરતીના પટ ઉપર હિંદુસ્તાન જેવો પતિત દેશ બીજો એક પણ નહિ હોય. આવી શરમજનક સ્થિતિ હોવાનું મોટામાં મોટું કારણ તો આપણી ગુલામી–જેમાંથી ભૂખમરો ને આળસ જનમ્યાં છે તે–છે, પરંતુ આપણા અજ્ઞાનનું કારણ પણ જેવું તેવું નથી. ઉપરાંત માંદા પડ્યા પછી એમાંથી ઊગરવાના આપણે જે દાક્તરી માર્ગો લઈએ છીએ તે તો લગભગ સોએ સો ટકા અજ્ઞાન–મૂલક છે તે આ ગ્રંથાવલિનાં પુસ્તક વાંચવાથી સમજાઈ આવશે. શરીર શું છે, એની રચના શી છે, રોગ શું છે, રોગનું નિવારણ શું છે ઇત્યાદિ શરીરના શુદ્ધ અને સાત્વિક આરોગ્યને લગતી તમામ બાબતો આ ગ્રંથાવલિની પુસ્તિકાઓમાં જણાવવામાં આવે છે.

જાહેર જનતા જો અમારા ઉપર વિશ્વાસ મૂકે તો અમે કહેવા ઇચ્છીએ છીએ કે જો તમે ભણેલા હો તો આ ગ્રંથાવલિ તમારા જીવનની પ્રાથમિકમાં પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે. આના ગ્રાહક થવા માટે ફક્ત ત્રણ રૂપિયા ખર્ચીને તમારું આરોગ્ય અને એ જાળવવા માટે તમારાથી થતું પુષ્કળ ખર્ચ–એ બંને તમે બચાવી શકશો.

લગભગ સાડા છસો પાનાંની, આવશ્યક જણાય તેટલાં ચિત્રોવાળી, આ બાર પુસ્તિકાઓનું વાર્ષિક લવાજમ ઘેર બેઠાં

હિંદમાં ત્રણ રૂપિયા : બ્રહ્મદેશમાં સાડાત્રણ રૂપિયા
પરદેશમાં છ શિલિંગ અથવા ચાર રૂપિયા છે.

ભા ર તી સા હિ ત્ય સં ઘ

પાનકોરનાકા	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ	બાલાજી રોડ	ઉન્મો હોલ	સૌરાષ્ટ્ર રોડ
અમદાવાદ	મુંબઈ	સુરત	કરાચી	રાણપુર

સામાન્ય જનતાનું લોકમાસિક

નવરચના

તંત્રી
વજુભાઈ શાહ

થોકબંધ બહાર પડતાં માસિકો કરતાં આ માસિકમાં જે લેખો, વાર્તાઓ, નિબંધો, પત્રો, નોંધ વગેરે આવે છે તે સામાન્ય જનતાની સાદી ભાષામાં જ, એના જીવનવ્યવહારને અનુરૂપ હોય એવી રીતે જ આવે છે. દરેક લેખનની પાછળ સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય આદર્શ રહેલો હોય છે. તેથી જ એ સામાન્ય જનતાને અને લોકસેવકોને એક સરખું જ પ્રિય થઈ પડ્યું છે.

આ માસિકનો કોઈ પણ અંક જોઈને ઉપરની વિગતની ખાત્રી કરજો. અત્યારે એનું ત્રીજું વર્ષ ચાલે છે.

વ્યવસ્થાવિભાગ
નવરચના કાર્યાલય
રાણપુર : (કાઠિયાવાડ)

તંત્રીવિભાગ
નવરચના કાર્યાલય
પાનકોરનાકા : અમદાવાદ

: વાર્ષિક લવાજમ :

દેશમાં બે રૂપિયા બે આના
બ્રહ્મદેશમાં અઢી રૂપિયા
પરદેશમાં પાંચ શિલીંગ

- અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે અને કોઈ પણ મહિનાથી એક વર્ષ માટે ગ્રાહક થઈ શકાય છે.
- દર વર્ષે લગભગ અઢીસો પાનાનું ભેટપુસ્તક આપવામાં આવે છે અને તે એપ્રિલમાં પ્રગટ થાય છે.